सटीकशांकरदिग्विजयारंभः

॥श्रीगणेशायनमः॥श्रीमद्विष्णुमजाभिवंद्यचरणंगोपादिकैराधितंवंदेपूर्णविकल्पसौम्यवदनंसंसारतापापहं॥सत्यंज्ञानम
नंतमाद्यविधुरंगोभारसंहारकंसर्वात्मानमपास्तसर्वममलंविद्येश्वरंशंकरं॥१॥नुमःश्रीबालगोपालतीर्थान्व्यासमुखान्मु
नीन्॥विघ्नहर्तॄन्गणेशादीनपि श्रुतांश्चविमत्सरान्॥२॥व्याख्यानरहितस्यास्यव्याख्यानंक्रियतेमयाऽल्पधी॥कोपयतस्त्वीयबो
धायप्रमादःक्षम्यतांबुधैः॥३॥निखिलानर्थनिवृत्तिपूर्वकपरमानंदाविर्भावलक्षणपरमपुरुषार्थानन्यसाधनाद्वैतज्ञान
विजयपर्यवसन्नंश्रीमच्छंकराचार्यविजयमाविष्कर्तुंग्रंथमारभमाणःश्रीमन्माधवाचार्यस्तन्निर्विघ्नसमाप्त्यादिसिद्धये

श्रीगणेशायनमः॥प्रणम्यपरमात्मानंश्रीविद्यातीर्थरूपिणं॥प्राचीनशंकरजयेसारःसंगृह्यतेस्फुटं॥१॥

परीतशिष्टाचारानुमितश्रुतिप्रमितकर्तव्यताकंविषयप्रयोजनसूचकंमंगलमाचरन्चिकीर्षितंप्रतिजानीते॥प्रणम्ये
तिपरमात्मानंपरमेश्वरंप्रणम्यप्राचीनशंकरजयेसारःमयामाधवेनसंगृह्यतेसंग्रहत्वेनास्फुटत्वमाशंक्याहस्फुटं
यथास्यात्तथेतिपरमात्मानंविशिनष्टिश्रीविद्यारण्यभारतीतीर्थरूपिणंअनेनस्वगुरोःश्रीविद्यातीर्थस्येश्वरावतार
त्वंतत एवसर्वज्ञत्वंसूचितंअन्येषामपिपरमात्मनिस्वगुरोश्चतुल्यभक्त्यैवनिःश्रेयसप्राप्तिरित्यपिध्वनितंतथा
चश्रुतिः॥यस्यदेवेपराभक्तिर्यथादेवेतथागुरौ।तस्यैतेकथिताह्यर्थाःप्रकाशंतेमहात्मनइति।यद्वा।परंपरमेश्वरं

सर्वात्मानंशिवंप्रणम्येत्यर्थः॥तंविशिनष्टिश्रीविद्यातीर्थरूपिणं।तार्किकादिकल्पितैःकुतर्कैःमलिनीकृतायाःविद्यायाःसरस्वत्या
स्तन्मलापकरणेनशोधकत्वात्तुविद्यातीर्थःश्रियाब्रह्मविद्यात्मकयायुक्तःश्रीविद्यातीर्थोभगवान्भाष्यकारस्तद्रूपिणं
तथाचोक्तंसंक्षेपशारीरकाचार्यैःयत्कारुण्यासाद्ययमेवनित्यासरस्वतीस्वार्थसमन्वितासीत्।निरस्तदुस्तर्ककलंकपंकानमा
मितंशंकरमर्चितांघ्रिंइतिशिवावतारत्वंचभगवतोभाष्यकारस्यशिवपुराणादवगंतव्यं।तथाचोक्तंशिवपुराणे।व्याकुर्वन्व्या
ससूत्रार्थंश्रुतेरर्थंयथोचिवान्।श्रुतेर्न्याय्यःसएवार्थःशंकरःसवितानन इति।यद्वाआत्मानंप्रत्यगभिन्नंपरंपरमेश्वरंश्रीमा
यीशब्देनपरापरवेद्यतत्प्राप्त्यामोक्षदेवलोकोच्यतेतीर्थशब्देनतीर्थंशास्त्राध्वरक्षेत्रपात्रोपाध्यायमंत्रिषुअवतारर्षि

यद्दूराणांपटलोविशालोविलोक्यतेल्पकिलदर्पणेपि॥तद्वन्मदीयेलघुसंग्रहेस्मिन्नुदीक्ष्यतांशांकरवाक्यसारः॥२॥

उष्टाभःस्त्रीरजस्कःच्युविश्रुतमितिविश्वोकानिशास्त्रादौनिरद्यतेतद्रूपिणंसर्वात्मकमित्यर्थः।सर्वंखल्विदंब्रह्म।एक
मेवाद्वितीयमित्यादिश्रुतेस्तथाचश्रीमच्छंकरजयनिरूपणेनतदुक्तस्यब्रह्मात्मभावस्यैवजयइतिसएवाज्ञातःसन्विषयो
ज्ञातःसन्प्रयोजनंआचार्यविजयज्ञानंतत्वांतरप्रयोजनमितिपरमेत्यादिनासूचितंअभानेकार्थशब्दन्यासात्श्लेषालंकार
स्तदुक्तंनानार्थसंश्रयःश्लेषइति।देवतावाचकाःशब्दायेचभद्रादिवाचकाः।तेसर्वेनैवनिंद्याःस्युर्लिपितोगणतोपिचेत्क
कत्वाज्जगणादिप्रयोगोनदोषायेहइतिमंतव्यं॥१॥ननुप्राचीनशांकरजयउदाहृतानांशांकरवाक्यानांसारस्त्व
दीयेसंग्रहेकथमवलोकनीयस्त्वत्संग्रहस्याल्पकत्वादितिचेत्तत्राह।यद्दूरत्घपनांकुंभानामिभशिरसांवाद्रिशृंगा

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

णांगापटल: समुदायो विशालो विस्तृतो ऽस्येति दर्पणे विलोक्यते किलेति प्रसिद्धं तद्वत् अस्मिन् बुद्धिस्थे मदीये लघुसंग्र
॥२॥ ग्रहे शंकरयाख्यानां सारउद्वीक्ष्यतां सम्यगवलोक्यतां उपमालंकारः साधर्म्यमुपमाभेदे इत्युक्तेः इंद्रोपेंद्रवज्राभि
श्रणादुपजातिवृत्तं अनंतरोदीधितिलक्ष्मभाजौ पादौ मदीयावुपजातयस्ता इति लक्षणात् ॥२॥ प्राचीनशंकरैस्यवे य २
य्यर्थमाशंक्याह। यथातिरुच्येऽत्यंतमभिलाषो विषये मधुरे रुच्युत्पादाय रुच्यंतरस्य सलवणस्य योजनार्हा योग्या
तथा एषामस्मद्ग्रन्थनिवेशभंगी मदीयानां पद्यानां निवेशस्य विन्यासस्य भंगी रीतिरपि प्राचः कवेः तद्ग्रंथेषु मनोज्ञेषु पद्ये

यथातिरुच्ये मधुरेऽपि रुच्युत्पादाय रुच्यंतरयोजनार्हा॥ तथैष्यतां प्राक्कविवृद्धपद्येष्वेषापि मत्पद्यनिवेशभं
गी॥३॥ स्तुतोऽपि सम्यक्कविभिः पुराणैः कृत्यापि नस्तुष्यतु भाष्यकारः॥ क्षीराब्धिवासी सरसीरुहाक्षः क्षीरं पुनः किं न कमे

धुरुच्युत्पादाय इष्यतामित्यर्थः॥३॥ यद्यपि पुराणैः प्राचीनैः कविभिः सम्यक्स्तुतस्तथापि नो अस्माकं कृत्या
भाष्यकारस्तुष्यतु अभ्यर्थनायां लोट् बहुवचनं चाञ्जिनः कायाभिप्रायेण ननु स्तवस्य यातयामत्वात् कृत्या कथं तस्य तुष्टिरि
त्याशंक्याप्तकामस्य परमेश्वरस्य भक्त्या कृतेन स्वल्पेनाप्यधिकादधिकतरा तुष्टिरित्याह क्षीराब्धिवासीति
क्षीराब्धिं क्षीरसमुद्रं वसितुं शीलमस्यास्तीति तथा कमलसदृशे अक्षिणी नेत्रे यस्य स सरसीरुहाक्षो भगवा ॥२॥
न् विष्णुर्गोष्ठे व्रजे प्रेमभराक्रांताभिर्गोपीभिर्दीयमानमल्पं दुग्धं किं पुनर्न चकमे अपितु कामितवानेवेत्यर्थः॥

व्रजः स्याद्गोकुलं गोष्ठमिति वैजयंती। अत्र स्तुतिक्षीरयोर्बिंबप्रतिबिंबभावाद्दृष्टांतालंकारः। पुनरेतेषां सर्वेषां प्रतिबिंबनमित्युक्तेः॥४
तस्माच्छिवं सुखं करोतीति शिवंकरः अतएव सुशंकर इत्यभिधासंज्ञा यस्य शिवंकरश्चासौ सुशंकराभिधश्च स चासौ जगतां गुरुश्च
तस्य शिवंकरसुशंकरस्य जगद्गुरोर्भगवतो भाष्यकारस्य प्रायशो यशो हृदयशोधकं कलयितुमनुसंधातुं कथयितुं वा समीहाम
हे। संपूर्वकस्य चेष्टार्थकस्य ईहधातोर्लटि रूपं सम्यक्चेष्टां प्रयत्नं कुर्मः क्वचिदन्यपयशसोऽपि कथनासौ यशरा इत्युक्तं तं विवि

पयोब्धिवैरीसुनिःसृतसुधाधौरीमाधुरीधुरीणभणितिस्ताधरीकृतफणाधराधीशितुः॥ शिवंकरसु
शंकराभिधजगद्गुरोः प्रायशो यशो हृदयशोधकं कलयितुं समीहामहे॥५॥ श्रीशंकरायनमः॥

नष्टिपयोब्धेः क्षीरसमुद्रस्य विवरेभ्यः सूक्ष्मछिद्रेभ्यः सुनिःसृताया सुधाया अमृतस्य सरीणां सूक्ष्मप्रवाहाणां मा
धुरी मधुरता तस्याः सकाशात् धुरीणं श्रेष्ठं अतिमधुरं यत् भणितं भाषितं तेन माधुरीकृतः फणाधराणां सर्पाणां अधी
शितानियंता शेषो येन तस्य अत्र रेफस्यासकृदावृत्त्या वृत्त्यनुप्रासः शब्दालंकारः एकस्याप्यसकृत्परइत्युक्तेः पृथ्वीवृ
त्तं जसौजसयला वसुग्रहयतिश्च पृथ्वी गुरुरिति लक्षणात्॥५॥ शंकरगुणानुवर्णने स्वस्यानर्हतामाशंक्य परिहरति॥ के

३ तिसदेव सौम्येदमग्र आसीदेकमेवाद्वितीयमित्यादिश्रुत्युक्तसदद्वितीयस्य बोधकत्वात्सद्गुरुः सतां वा गुरुः शंकरश्चासौ सद्गुरुश्च
तस्य गुणानां गणाः समूहाः दिग्जालस्य कूलं रोधं कषंति घ्नंतीति दिग्जालकूलंकषाः सर्वकूलेत्यादिना खच् अरुर्द्विषदजंतस्य
स्येति मुम् दिग्जालमुल्लंघ्य गता इत्यर्थः ॥ कालेन वसंतादिकालेनोन्मीलितानां प्रफुल्लितानां मालतीत्युपलक्षणं मल्लि
कादिपुष्पाणां परिमलो धिमर्दः सौजन्यमनोहरो गंधस्तस्याचष्टंभस्य स्तंभस्य मुष्टिंधया मुष्ट्या निष्पीय धयंति पिबंती
ति ते कालोन्मीलितमालतीपरिमलघनादप्यधिकतरसुखकरा इत्यर्थः ॥ नाडीमुष्ट्योश्चेति खश्प्रत्यये प्रसिद्धाः क्वाहं

क्वेमे शंकरसद्गुरोर्गुणगणा दिग्जालकूलंकषाः कालोन्मीलितमालतीपरिमलाचष्टंभमुष्टिंधमाः ।
क्वाहं हंत तथापि सद्गुरुकृपापीयूषपारंपरीमग्नोन्मग्नकटाक्षवीक्षणबलादस्मि प्रशस्तार्हता ॥ ६ ॥

तु रसं तावयोग्यः क्व यद्यपीत्यध्याहार्यं हंतेति हर्षे तथापि सद्गुरोर्धिया तीर्थस्य शंकरस्य या कृपा रूपस्य पीयूषस्या
मृतस्य पारंपर्यं परंपरायां मग्नेनोन्मग्नेन च कटाक्षेण निमीलने मग्नत्वस्योन्मीलनेऽभ्युन्मग्नत्वस्यारोपः वीक्षणमे
व बलं तस्मात्प्रशस्ता योग्यता मम अस्तीत्यर्थः ॥ अननुरूपयोर्धर्मधर्मिणोर्वर्णनेन विषमं वर्ण्यते यत्र घटनानुरूपयोरित्यु
क्तेन विषमेण प्रासाद्या अनर्हताया चिन्त्यार्थरूपकेण प्रतिषेधाद्देपालंकारस्य आक्षेपः स्वयमुक्तस्य प्रतिषेधो वि ३
चारणादित्युक्तस्य आभ्यां संकरः अधिभ्रांतिजुषामात्मन्यंगांगीत्वं तु शंकरदूत्युक्तेः स्वयमित्यैर्मसमस्तस्ताः स्वगुरवः शं

अधन्यन मकृतार्थमात्मानं धन्यं मन्यंत इति धन्यंमन्या असज्जनं दुर्जनमात्मानं सुजनं मन्यंत इति सुजनंमन्या उक्तसूत्रेण मुम् अब्धेः
समुद्रस्य कन्या लक्ष्मीः सेव नटी चंचलत्वान्नर्तकीव तस्या नर्त्येन नर्तनेनोन्मत्ताः धन्यंमन्याश्च ते वि वे कश्रून्याश्च सुजनंमन्या
श्चाब्धिकन्यानटीनृत्येनोन्मत्ताश्चेति द्वंद्वो वा द्वावेर्द्वयोः कर्मधारये द्वंद्वो वा तेन चेते नराधमेभ्योऽप्यधमाश्च तेषां कथा अद्रा तेषां
नराधमानां अधमाश्च ताः कथाश्च तासां संमर्दः संघर्ष एव दुष्कर्दमा दुष्पंकाः तैर्दिग्धां लिप्तां मे गिरं वाचं मधुरं शंकरगु
रोः क्रीडया समुद्यद्यशा एव पारावारः समुद्रः पारावारः सरित्सरिति रिल्लमरस्तस्य समुद्यल्लद्जलङ्गैर्वारिभि र्वाहैः
संक्षालयामि स्फुटं यथा स्यात्तथा सम्यक्प्रक्षालयामीत्यर्थः ॥ तथा चोक्तं भगवता वेदव्यासेन असत्कीर्तनकांतारपरिवर्तिनी

धन्यंमन्यविवेकशून्यसुजनंमन्याब्धिकन्यानटीनृत्योन्मत्तनराधमाधमकथासंमर्ददुष्कर्दमैः । दिग्धां मे गिरमद्य शंकरगु
रुक्रीडासमुद्यद्यशः पारावारसमुच्छलज्जललवैः संक्षालयामि स्फुटं ॥ ७ ॥ रथ्याकर्त्रनुरथ्यरीथिपाणसहस्रा क्ष्माक्षिती
द्रहमारेरौदार्यस्यादिवर्णनकलादुर्वासनावासितां ॥ मद्वाणीमधिवासयामि यमिनस्त्रैलोक्यरंगस्थलीनृत्यत्कीर्ति
नटीपटीरपटलीचूर्णैर्विकीर्णैः क्षितौ ॥ ८ ॥

पांसुलां वा च इति गैरिकथालाल्तनुप्रासयोरन्योन्यनिरपेक्षयोरेकप्रसमावेशा
त्तिलतंडुलवत्संसृष्टिः सैषा संसृष्टिरेतेषां भेदेन यदिह स्थितिरित्युक्तेः ॥ ७ ॥ वध्या सुतेन गर्दभी शृंगेणाचतुष्पेनतुल्याये क्ष्माद्र
णां क्षितीन्द्राणां राज्ञां क्षमारोऽर्यो दार्यदयादयस्तेषां वर्णनस्य या कला तल्लक्षणया दुर्वासनया दुर्गंधिना वासितां दुर्गंधिस्था
सास्य यात्रयमिनोः यतेः श्रीशंकरस्य त्रैलोक्यरक्षणाया रंगस्थल्यां नृत्यभूमिप्रदेशे नृत्यंती चासौ कीर्तिलक्षणा नटी तस्याः
पटीरस्य चंदनस्य पटली समूहस्तस्याश्चूर्णैः क्षितौ पृथिव्यां विकीर्णैः प्रसृतैः अधिवासयामि सुगंधयामि ॥ ८ ॥ श्रीशंकरः ॥

Dr BHAU DAJI MEMORIAL
Dr BHAU DAJI MEMORIAL

४ अयं प्रौढो नवकालिदासस्य माधवस्य कविता संततिरूपः संतानकः कल्पवृक्षो अस्य समुद्गतः सुमनसां पंडितानां हर्षलक्षणा
मोदपरंपरां दध्यात् यथा कल्पवृक्षः सुमनसां देवानां आमोदस्यातिरम्याकर्षिणो गंधस्य संततिं तद्वदित्यर्थः ॥ तं विशिनष्टि पी
यूषधुतेरमृतांशोरखंडस्य रवंडःशकलः मंडनमलंकारो यस्य तस्य श्रियस्य रूपाया; रूपालरस्य श्रिया श्रीगुरुरस्य गुरोर्यत्प्रेम
स्थेम्ना स्थैर्येण समर्हणं सम्यक्पूजनं तस्मिन्नर्हा योग्या मधुरा व्याहारा उक्तय एव प्रसूनानि पुष्पाणि तेषामुत्करो निचयो
यस्मिन् स अत्र कविता संतानस्य कल्पवृक्षेण अभेदेन रूपेपारंजनाद्रूपकालंकारस्तदुक्तं विषयभेदतादूप्यरंजनं विषय

पीयूषद्युतिरवखंडमंडनरुपारूपालरश्रीगुरुप्रेमस्थेमसमर्हणार्हमधुरव्यापारसूनोत्करः ॥ प्रौढोयं नवका
लिदासकवितासंतानसंतानको दृश्यादस्य समुद्गतः सुमनसामामोदपारंपरी ॥९॥ सामोदैरनुमोदितां मृग
मदैरानंदितां चंदनैर्मंदारैरभिनंदितां प्रियगिरा काश्मीरजैः स्मेरिताम् ॥ वाचं माधवकालिदासविदुषो दोषोज्झितां
दुष्कविव्रातैर्निष्करुणैः कृता विकृता धूर्तैस्तरुष्कैरिव ॥ १० ॥
स्यचद्रूपं रूततादृति ॥९॥ सुमनसां सुखकरमपि
वस्तु कुमनोभिर्विकृतं क्रियत इत्यालोच्य स्ववाचो विकारप्राप्तिं संभाव्याह ॥ सामोदैरिति आमोदेन हर्षेण वा सहितैः
मृगाणां मदैः कस्तूरिकासंज्ञकैः अनुमोदिता श्लाघिता सामोदैरित्यस्योत्तरत्रापि संबंधः सामोदैश्चंदनैरानंदि
ता अभिनंदिता तथा सामोदैर्मंदारैः प्रियगिराभिनंदिता तथा सामोदैः काश्मीरजैः प्रियगिरास्मेरिता विकासिता श्ला ४
घिता दोषैर्वर्जिताऽपि धनुर्धरा दोषाराशिस्तस्या मुखिताः स्वस्थानाद्विमुक्ता निष्करुणास्तरुष्कैर्म्लेच्छैर्यथा
विकृता क्रियते। तरुष्कः म्लेच्छके जातावित्यभिधानात् तथैवंभूतास्वं दोषविनिर्मुक्ता नवीनकालिदासस्य विदुषो

माधवस्यैषा वाग्दुष्टानां कवीनां समुदायैरत एव निष्करुणैः विकृता विकारमन्यथाभावं प्रापिता क्रियेतेत्यर्थः ॥१०॥ एवं प्रासंगिकं
नतां चितां काव्यकरणे प्रतिबंधकां वारयति। यद्वेति। यद्वा दीनेषु दयालवः सहृदयाः परकीयश्रमाद्यभिज्ञाः सौजन्यात्मि
कायां कल्लोलिन्यां नद्यां दोलांदोलनमितस्ततो भ्रमणं तदात्मकं यत्खेलनं तस्मिन्नेकं मुख्यं रसिकस्वांतं मनो येषां ते प
रोक्तिं मौक्तिकवत्संजुषंतीति तथाभूताः अमी संतः संति अतो नंतया चिंतया किं न किमपि साध्यं कर्तव्यमित्यर्थः ॥ तेषां दौर्लभ्यमा
शंक्याह। यद्वा कारुण्यरत्नाकरः समुद्रः परगुरुः श्रीशंकरस्तुष्यति तथा च तत्संतुष्ट्यर्थं मवतरं पतितव्यमिति भा
वः अत्र पूर्वश्लोकात् प्राप्तचिंताया यद्वेत्यादिना प्रतिषेधादाक्षेपालंकारः ॥ तदुक्तं आक्षेपः स्वयमुक्तस्य प्रतिषेधो विचारणात् ॥ ११

यद्वा दीनदयालवः सहृदयाः सौजन्यकल्लोलिनीदोलांदोलनखेलनैकरसिकस्वांताः समंतादमी ॥ संतः
संति परोक्तिमौक्तिकजुषः किं चिंतया नंतया यद्वा तुष्यति शंकरः परगुरुः कारुण्यरत्नाकरः ॥११॥ उपक्रम्य
स्तोतुं कतिचन गुणान् शंकरगुरोः प्रभग्नाः श्लोकाद्यैः कतिचन तदर्धार्धरचने ॥ अहं तु स्तोतुं स्तानहहच
लयेन्नीतिकिरणाकराभ्यामाहर्तुं व्यवसितमतेः साहसिकता ॥ १२ ॥
ननु यत्र श्रीशंकरगुणवर्णने ब्रह्मादयोपि प्रभग्नास्तत्र प्रवृत्तस्य
तव साहसमात्रमेवेति चेत्सत्यं तथापि गुरुकटाक्षा अघटितमपि मदभीष्टं घटयितुं शक्ता इत्याहोपक्रम्येति द्वाभ्याम् ॥ श्रीशंकरगुरो
रितिया अहं तान् तथाभूतान् गुणान् स्तोतुं स्तोतुमिच्छुरहहाश्चर्यं शीतकिरणं चंद्रं कराभ्यां हस्ताभ्यामाहर्तुं व्यवसित
मतेः व्यवसिता निश्चिता मतिर्यस्य तस्य बालस्य साहसिकताकलयं संपादयामि अत्र अस्मिन् तद्वत् साहसिकताप

दार्थारोपान्निदर्शनालंकारः पदार्थवृत्तिमप्येके वदंत्यन्यां निदर्शनामितिलक्षणात् ॥ १२ ॥ यद्यप्येवं तथापि विपुलानां दुग्धाब्धेः क्षीरसमुद्रस्य लहरीणां प्रवाहाणां लसतश्चकासंतो ये कल्लोला बृहत्तरंगास्तेषामालीपंक्तिस्तस्या लसितपरिहासैकरसिका मुख्यरसिकास्ततो प्यतिस्वच्छा मतिपतेर्धिषातोर्भस्य शंकरस्य चामी कटाक्षा मूकानपि वाचालयितुं वाक्याः समर्था मपि उल्लसंत अघटितं यदभीष्टं तस्य मम माघटिताभीष्टस्य घटने भवाम निशायेनवाका इत्यत्र किंचित्रं किमप्याश्चर्यं न भवतीत्यर्थः भवामघटिताभीष्टस्य घटने किंचित्रमिति वा ॥ १३ ॥ एवमपि

तथाप्यज्ञं भंते मयि विपुलदुग्धाब्धिलहरीलसत्कल्लोलालीलसितपरिहासैकरसिकाः । अमी मूकान्वाचालयितुमपि शक्ता यतिपतेः कटाक्षाः किंचित्रं भवामघटिताभीष्टघटने ॥ १३ ॥ अस्मज्जिह्वाग्रसिंहासनमुपनयतु स्वोक्तिधारामुदारामद्वैताचार्यपादस्फुटकृतसुकृतोदारताचारदांवा ॥ नत्यक्तं संकजयोश्रीर्मुकुलटकुटीनिस्रवत्स्वः स्रवंतीकल्लोलोद्वेलकोलाहलमदलहरीरंगदुर्घांदुस्यहृद्यां ॥ १४ ॥

तस्यैर्यमलभमानो जगज्जननीं सरस्वतीं प्रार्थयते अस्मदिति । अद्वैताचार्यपादस्फुटा श्रीशंकराचार्यपादस्फुटा कृतं संपादितं यत्सुकृतं पुण्यं तेनोदारता यस्याः कृतं सुकृतं येन तास्मिन्ममयि उदारता यस्या इति वा साशारदांवान्त्यतोभक्तं जयस्य शिवस्यो श्रीर्मुकुलटकुटान्निस्रवंती या स्वः सरित् गंगा तस्याः कल्लोलानामुद्वेलो निर्वलो यः स्वर्थो यः कोलाहलस्तस्य यो मदो गर्वस्तस्य लहरीणां रंगं दुर्घं खंडुनकर्तृ यस्या स्वां इत्यनेन हृद्यां मनोज्ञां उदारां धिशालां स्वीयां व्याहारधारां अस्मज्जिह्वाग्रमेव सिंहासनमुपनयतु जिह्वाग्रलक्षण सिंहासन समीपं प्रापयतु अभ्यर्थनायां लोट् स्त्रग्धरा म्रभ्नैर्यानां त्रयेण त्रिमुनियति युता स्त्रग्धरा कीर्तितेयमिति लक्षणात् ॥ ४

ननु दुर्घटेऽर्थे तवयाच्ञः पलायनमेवयुक्तं मध्येसामर्थ्यवशान्निरस्तो विशार्जितयशोनाशसंभयादिति चेदिदमेवाधिचार्य पलायितवतीं मद्वाचं गुरोर्गौरियाद्वलाद्या ? स्वाहृत्य कविगणो नियुंक्त इत्याह केति हे शंकरस्य गुरोः सुचरितं काहं वराकी क्षुद्रा क अतश्चिरार्जितं मम यशः कथं कुतो निर्वंध्नासि नाशयसि अंबुधो समुद्रे मां मम यशो वा किमर्थं मज्जयसि इदस्फुटत्का पलायितवतीं चपलां वाच्यं बलात्स्वाहृत्स शंकरस्य गुरोर्गुणास्तुतो कविसमुहो नियुंक्ते प्रेरयतीति चित्रं गुरोर्गौरवं शार्दूलवि० १५

केदं शंकरसद्गुरोः सुचरितं काहं वराकी कथं निर्बध्नासि चिरार्जितं मम यशः किं मज्जयस्यंबुधौ ॥ इत्युक्त्वा चपलां पलायितवतीं वाचं नियुंक्ते बलात्स्वाहृत्य गुणस्तुतौ कविगणाश्चित्रं गुरोर्गौरवं ॥ १५ ॥ रुक्षैकाक्षरयादि धंदुरारणैर्शोणादिकप्रत्ययप्रायैर्हन्तयडंतैदंतुरतरैर्दुर्बोधदूरान्वयैः ॥ क्रूराणां कविता वलोकतिपयैः कष्टैर्न रुक्षैः पदैर्हा हास्यास्पदता गता किरातचिततेरणीव वाणी मम ॥ १६ ॥ श्री शंकरायनमः

काव्यरचनायां प्रवृत्ता मद्वाणी क्रूराणां कवितावतां शैलीमनुसरिष्यतीति साक्रोशमाह । रुक्षेति । रुक्षा वासावेकाक्षरा चासौ वाक्च सा च निघंटुः कोशाश्च शरणं येषां तैः औणादिकाः प्रत्ययाः प्रायेण येषु तैर्यङंतानि च तानि दंतुरतराणि विषमतराणि च दंतुरं चाच्चवद्वुधाद्वैषम्यो न्नतदंतमोरिति विश्वप्रकाशः यङंताश्च दंतुरतराणि चेति दिवा दुर्बोधानि च तानि दुरान्वयानि च दुर्बोधानि च दुरान्वयानि चेति तैः कष्टैर्न रुक्षैः क्रूराणां कवितावतां पतिपयैः कैश्चित्पदैर्हा हा मम वाणी च नागा स्यात् यथा एणीमगीकिरातानां चितते यंत्रे स्तद्दित्यर्थः ॥ १६ ॥

एवंतर्हि किमर्थं काव्यस्य नायां प्रवृत्तस्त्वमिति चेत् श्रीशंकराचार्यस्य गुणानुवर्णनेन स्वस्य कृतकृत्यतासंपादनार्थं भिसाशयेनाह ॥ नेतायत्रेति । यत्र यस्मिन् काव्ये भगवत्पादेतिसंज्ञा यस्य स महेशोनेता मुख्यः स्वामी वर्ण्यः इति यावत् । उल्लसति प्रकाशते तस्य काव्यस्य तदादिदोषेशब्दार्थौ सगुणवर्णनलंकृती पुनः कापीस्कृतस्वरूपस्य प्रभुसंमितशब्दप्रधानवेदादित्रास्त्रोयः सुहृत्संमितार्थतात्पर्यवदितिहासपुराणादिभ्यश्च शब्दार्थयोर्गुणभावेन रसांगभूतव्यापारप्रवणतया विलक्षणस्य काव्यस्य सरसतापादनेनाभिमुखीकृत्योपदेशकर्तुर्लोकोत्तरवर्णनानिपुणस्य कवेः कर्मणः कर्ता व्यासइवाचलः स्थिरश्चासौ कविश्रेष्ठश्चेति व्यासाचलकविवरो माधवोधन्यः कृतकृत्यः न च विद्याक्षतिपूर्वकब्रह्मानंदप्राप्त्याकृतकृत्यतायावेदांतसिद्ध

नेतायत्रोल्लसतिभगवत्पादसंज्ञोमहेशः शांतिर्यत्रप्रकचतिरसः शेषवानुज्ज्वलाद्यैः ॥ यत्राविद्या क्षतिरपिफलंतस्यकाव्यस्यकर्ता धन्योव्यासाचलकविवरस्तत्कृतिज्ञाश्च धन्याः ॥ १७ ॥ ५ ॥

त्वात् कथं तदप्रतिपिकरसयुक्तकाव्यकरणेन कृतकृत्यतेत्यत आह । आहयत्रयस्मिन्काव्ये शांतिः शांतिसंज्ञोरसः प्रकचतिप्रकाशते रसविशेषणमिति उज्ज्वलाद्यैः शेषैरुपसर्जनभूतैः शेषवान् शेषीप्रधानभूत इतियावत् । उज्ज्वलः शृंगारः शृंगारः शुचिरुज्ज्वलः इत्यमरः । आद्यपदेन वीरकरुणाद्भुतहास्यभयानकबीभत्सरौद्रारव्यारसागृह्यंते यत्र यस्मिन् काव्ये अविद्याक्षतिरपिफलमक्षतेरन्यत्र फलत्वाभावादपिशब्दः तथाचैवंविधकाव्यकर्ता धन्य एवेतिभावः । अस्य माधवस्य कृतिंपठंजानंतीतितत्कृतिज्ञास्तेपिधन्याः मंदाक्रांतांबुधिरसनगैर्मोभनौतौगयुग्मे इतिलक्षणात् ॥ १७ ॥ अथशांकरीकथा

मंदाक्रांता

विस्तरेण निरूपयितुं प्रथमं तावच्छ्रोतुः सुखप्रतिपत्तये षोडशसर्गैर्निरूप्यां तां संक्षिप्य दर्शयति ॥ तत्रेत्यादिना तत्र षोडशसर्गात्मके काव्ये आदिमे आद्ये सर्गे उपोद्घातः स्थितां प्रकृतसिद्ध्यर्थामुपोद्घातं प्रवक्षतइत्युक्तेः द्वितीये देवतासंवादादिरूपो निरूपितः द्वितीयसर्गे तु तस्य भगवतो महेशस्योद्भव आविर्भावः तृतीयसर्गे अमृतमंधोऽन्नं अदनीयं येषां अदेनुमन्धोन्नअदनं केयाव्येत्यमरः अनुमागमोदस्य धादेशश्च तेषां तेषामनृतांधसां देवानामवतारस्य निरूपणं जस्यतस्यामृतांधसोवतारस्येति वा ॥ १८ ॥ चतुर्थे सर्गे अष्टमवर्षात् प्राक् चरितमष्टमप्राक्चरितं तदुक्तं तदृष्टमाप्राक्चरितं च तस्य महेशस्य अष्टम

तत्रादिमउपोद्घातोद्वितीयेतुतदुद्भवस्तृतीयेतत्तदमृतांधोवतारनिरूपणं ॥ १८ ॥ चतुर्थसर्गेतस्याष्टम प्राक्चरितं स्थितं ॥ पंचमेतद्योग्यस्करवाश्रमप्राप्तिनिरूपणं ॥ १९ ॥ महतानेहसायेषा संप्रदायागता गताः ॥ तस्याः शुद्धात्मविद्यायाः षष्ठेसर्गेप्रतिष्ठितिः ॥ २० ॥ तद्व्यासाचार्यसंदर्शविच्छित्रंसप्तमे स्थितं ॥ स्थितोष्टमेमंडनार्यसंवादोनवमेमुनेः ॥ २१ ॥ वाणीसाक्षिकसार्वज्ञनिर्वाहोपायचिंतनं । दशमेयोगशक्त्या भूपति

प्राक्चरितं शुद्धत्वं च प्राकृतचारित्र्यर्थाश्रमस्य प्राप्तेर्निरूपणं योग्यस्य स्करवाश्रमस्येति वा ॥ १९ ॥ याएषाशुद्धात्मविद्या संप्रदायादागता महता कालेन संप्रदायस्य विच्छिन्नत्वाद्गतातस्याः शुद्धात्मविद्यायाः प्रतिष्ठितिः सम्यक्स्थापनं षष्ठेसर्गे स्थितं ॥ २० ॥ सप्तमे सर्गे तस्य शंकराचार्यस्य व्यासाचार्यस्य च परस्परसंदर्शनात्मकं विचित्रमाश्चर्यं स्थितं अष्टमे सर्गे मंडनाचार्ययतीश्वरभाष्यकारयोः संवादः स्थितः ॥ २१ ॥ नवमे सर्गे सरस्वतीसाक्षिकमुनेर्यत्सार्वज्ञत्वं तस्य यो निर्वाहस्तदुपायस्य चिंतनं स्थितं दशमे सर्गे योगशक्त्या भूपतेरमरकाभिधस्य राज्ञः कायशरीरप्रवेशनं स्थितं ॥ २२ ॥ ॥ ६ ॥

५ विलक्षणत्वं पंचमसर्गेतस्य योग्यायाजीवन्मुक्तिरूपसाधनस्य च तु ५

७ मीनध्वजस्य कामस्य कलाबुधाबालासां कलानां प्रसंगस्य प्रपंचनं प्रतिपादनमिति पूर्वेणान्वयः एकादशे सर्गे तु भैरवाभि
धस्य कापालिकस्य निर्जयः स्थितः ॥२३॥ द्वादशे सर्गे हस्तामलकार्य तोटकाभयसंश्रयः इयोः शिष्यत्वेनाश्रयणं स्थितं त्रयो
दशे सर्गे तु वार्तिककांतायाः श्रुतिविद्यायाश्चालनप्रचारः स्थितः ॥२४॥ चतुर्दशे सर्गे पद्मपादस्य तीर्थयात्रायां निरूपणं
पंचदशे सर्गे तु तस्य शंकरस्य राजपातकं कौतुकमुक्तं दिग्विजयस्य कौतुकमिति वा ॥२५॥ षोडशे सर्गे तस्य महा
त्मनः शारदापीठवासः स्थितः इत्येवं प्रकारेण षोडशभिः सर्गैः शांकरीकथा प्रतिपादनीया ॥२६॥ सैषा शांकरीकथा कलि

बुध्या मीनध्वजकलास्तत्प्रसंगप्रपंचनं ॥ सर्ग एकादशे तु स्यभैरवाभिध निर्जयः ॥२३॥ द्वादशे हस्तधात्र्याये
तोटकाभयसंश्रयः ॥ वार्तिकांतश्रुतिविद्याचालनं तु त्रयोदशे ॥२४॥ चतुर्दशे पद्मपादतीर्थयात्रानिरू
पणं ॥ सर्गे पंचदशे प्रोक्तं तद्राजयकौतुकं ॥२५॥ षोडशे शारदापीठवासस्तस्य महात्मनः ॥ इति षोडश
भिः सर्गैः सा ग्राह्या शांकरीकथा ॥२६॥ सैषा कलिमलध्वंसकृत् श्रवणापि कामदा ॥ नानाप्रश्नोत्तरे रम्या
विशामारभ्यते मुदा ॥२७॥ एकदा देवता रूप्याचलस्थमुपतस्थिरे ॥ देवदेवं तुषारांशुमिव पूर्वाचलस्थितं ॥२८॥ ॥

मलनाशकर्त्री सकृत् श्रवणेनापि काम्यमानपुरुषार्थचतुष्टयप्रदाना नानाप्रश्नोत्तरैर्मनोज्ञा विदुषां प्रमोदार्थमारभ्यते ॥
॥२७॥ इत्थं संग्रहेण शांकरीकथां निरूप्य तस्या विस्तरेण निरूपणं प्रतिज्ञाय तदुपोद्घातत्वेन कथां प्रस्तौति एकदेति एक
दा एकस्मिन् काले रूप्याचले कैलासे स्थितं देवानामिंद्रादीनां देवं महादेवं पूर्वाचलस्थं चंद्रमिव देवता उपतस्थिरे उ ७
पासांचक्रिरे देवता ब्रह्माद्याः अत्र ग्राह्याः निगमाचार्यैरपरित्यक्तनागमाचाररसान्वित आदिवर्णानवलोक्य सत्य

लोकं गतेन नारदेन प्रेरितो ब्रह्मा सप्तऋष्यादिसहितः शिवलोकमागत्य प्रणिपत्य पंचवक्त्रं शिवमुवाचेति प्राचीनविजयोक्तेः ॥२८॥ ॥
उपास्य यत्कृतवंतस्तदाह । उपासनया प्रसादितस्य प्रसन्नतारूपेण लिंगेनानुमिता स्वार्थस्य सिद्धिर्याभिस्ता अमुकुला निमुकुलीकृता
नि हस्तकमलानि याभिस्ता द्वंद्वांजलयो देवं प्रणिपत्य प्रकर्षेण नम्रीभूय विनयेन व्यजिज्ञपन् विज्ञापनं कृतवत्यः ॥२९॥ तदेवाह हरिति
हे भगवन् नोऽस्माकं हिताय बुद्धवपुर्धारी जनार्दनः सुगतान् वंचयन् यदि धत्ते स्म त्वया विज्ञातमेव ॥३०॥ यद्यपि जनार्दनो ऽस्मद्धिताय

प्रासादानुमितस्वार्थसिद्धयः प्रणिपत्य तं ॥ मुकुलीकृतहस्ताब्जा विनयेन व्यजिज्ञपन् ॥२९॥ विज्ञातमेव भगव
न्विधत्ते यद्धितायनः । वंचयन्सुगतान् बुद्धवपुर्धारी जनार्दनः ॥३०॥ तत्प्रणीतागमालंबे बौद्धैर्दर्शनदूषकैः ॥ व्या
प्तेदानीं प्रभो धात्री रात्रिः संतमसैरिव ॥३१॥ वर्णाश्रमसमाचारान्दूषयंति श्रुतिद्विषः ॥ ब्रुवंत्याम्नायवचसां जी
विकामात्रतां प्रभो ॥३२॥ न संध्यादीनि कर्माणि न्यासं वा न कदाचन ॥ करोति मनुजः कश्चित्सर्वे पाषंडतां गताः ॥३३॥
श्रुतेऽपि दधति श्रोत्रे क्रतुरित्यक्षरद्वये ॥ क्रियाः कथं प्रवर्तेरन् कथं क्रतुभुजो वयं ॥३४॥ श्रीशंकराय ॥

दैत्यान् पूर्वं वंचितवान् तथापीदानीं तेन बुद्धेन प्रणीता रचिता ये आगमास्तदालंबे बौद्धैर्दर्शयेतैः कर्मोपासनाज्ञानं च येन यस्मि
न् दूषितवातद्दर्शनं कर्मादिप्रतिपादकं वेदादिशास्त्रं तद्दूषकैर्बौद्धैः धात्री पृथ्वी व्याप्ता यथा संतमसैर्गाढांधकारैः रात्रिस्त
द्वत्तेषां निराकरणे त्वमेव प्रभुरिति सूचयितुं प्रभो इति संबोधनं त्वयि प्रभौ सतीदमस्माकमनुचितमिति वा संबोधनाशयः ॥
॥३१॥ अनर्थरूपं तेषां कृत्यमाहुः वर्णाश्रमाणां ये सम्यगाचारास्तान् दूषयंति यतः श्रुत्याम्नायं वेदं तपो ब्रह्म च विद्विषंतीति

ब्रह्मविदुषः अतएव वेदवचनानां जीविकामात्रतां ब्रुवंति वेदाजीविकार्थं निर्मिता इति कथयंति हे प्रभो।३३। न्यासं संन्यासं गताः प्राप्ताः॥३३। कलुरित्यक्षरद्वये श्रुतेपि सति श्रोत्रे पिदधति कर्णपिधानं कुर्वंति।३४।स्पष्टार्थः।३५। यथा साध्वी पतिव्रता अनन्येनैव भावेन स्वपतिमनुसरंती महोन्मत्तैर्दुष्टैर्दूष्यते तथा उत्तमपूरुषं क्षराक्षरातीतं परमात्मानं अनन्येनैव भावेन गच्छंती श्रुतिः साध्वी मदक्षीबैः शाक्यैर्बौद्धैः कापालैर्दूषिता अपितु सर्वैर्दूषिता तत्पाचालमपूरुषेण त्वया स्वप्रतिपादका श्रुतिरवश्यं रक्षणीयेति भावः॥३६॥ सद्यः कृतानि छिन्नानि द्विजानां शिरांस्येव पंकजानि तैरर्चितो भैरवो यैस्तैः कापालिकाधमैर्लोकमर्यादा कावा न ध्वस्ता किंतु सर्वैव नाशितेत्यर्थः।३७। पदं दत्वा गत्वा।३८। तत्तस्मादुत्साद्य विनाश्य श्रौ

शिवविद्यागमपरैर्लिंगचक्रादिचर्चिते। पाषंडैः कर्मसंन्यस्तं कारुण्यमिव दुर्जनैः॥३५॥अनन्येनैव भावेन गच्छंत्युत्तमपूरुषं॥ श्रुतिः साध्वी मदक्षीबैः कापालशाक्यैर्न दूषिता॥३६॥सद्यः कृतद्विजशिरःपंकजार्चितभैरवैः॥ न ध्वस्ता लोकमर्यादा का वा कापालिकाधमैः॥३७॥अन्येपि बहवो मार्गाः संति भूमौ सकंटकाः॥ जनैर्येषु पदं दत्वा दुरंतं दुःखमाप्यते॥३८॥तदुत्साद्याखिलाकरक्षार्थं मुत्साद्याखिलान्खलान्॥ वर्त्मस्थापय लुप्तं श्रौतं जगच्चेन सुखं व्रजेत्॥३९॥तुल्यकोपरतान्देवानुवाचागिरिजाप्रियः॥मनोरथं पूरयिष्ये मानुष्यमचलं ध्रुवं॥४०॥दुष्टाचारविनाशाय धर्मसंस्थापनाय च॥भाष्यं कुर्वन्ब्रह्मसूत्रतात्पर्यार्थविनिर्णयं॥४१

तं वर्त्म वैदिकं मार्गं।३९।मानुष्यमचलं ब्रह्मभावमाश्रित्य वो युष्माकं मनोरथं वांछां पूरयिष्ये॥४०॥ किं कुर्वन्नित्यपेक्षायामाह। दुष्टाचारविनाशायेति। ब्रह्मप्रतिपादकानां सूत्राणां तात्पर्यार्थस्य विशेषेण निर्णयाय न तत्तु अल्पाक्षरमसंदिग्धं सारवद्विश्वतोमुखं अस्तोभमनवद्यं च सूत्रं सूत्रविदो विदुः सूत्रार्थो वर्ण्यते यत्र वाक्यैः सूत्रानुकारिभिः स्वपदा

मोहनमज्ञानं प्रकृतिरूपादानं यस्य तच्च तद्द्वैतमेव ध्वांतं गाढं तमस्तस्य निरसनेन मध्याह्न सूर्यैश्चतुर्भिश्चतुरैः कुशलैः शिष्यैः सहितश्चतुर्भुजो हरिः॥४२॥ यतींद्रो नाम्ना शंकरो महीतले भविष्यामि तथा भवंतोपि मानुषीं तनुमाश्रिताः सर्वे स्वर्गवासिनो देवास्तं यतींद्रशंकरं आ अनुसरिष्यंति तदा भवतां मनोरथः पूर्णः स्यान्निर्विघ्नतिर्न संशयः अस्मिन्नर्थे संशयो न कर्तव्य इत्यर्थः॥४३॥४४। ततो यदुक्तं तदाह भुवन्निति। एवमनेन प्रकारेण द्विविधः देवान्प्रति ब्रुवन्स अन्यदुर्लभान् कटाक्षान् कुमारेरवामिकार्तिके निदधे यथा सूर्यः पंकजे

मोहनप्रकृतिद्वैतध्वांतमध्याह्नभानुभिः॥ सचतुर्भिः सहितैः शिष्यैश्चतुरैर्हरिवद्भुजैः॥४२॥ यतींद्रः शंकरो नाम्ना भविष्यामि महीतले॥ मद्वत्तयाभिसंधीतावि मानुषीं तनुमाश्रिताः॥४३॥ तं मामनु सरिष्यंति सर्वे त्रिदिववासिनः॥ तदा मनोरथः पूर्णो भवतां स्यान्न संशयः॥४४॥ ब्रुवन्नेवं द्विविधः कटाक्षानन्यदुर्लभान्। कुमारे निदधे भानुः किरणानिव पंकजे॥४५॥ क्षीरवारिनिधेर्वीचिसाचिवानुप्राप्य तानुगुहः॥ कटाक्षान्मुमुदे रत्नभीत्कुद्व्यानैदत्तानिव॥४६॥अथ चंद्रनंदनं स्कंदममंदं चंद्रशेखरः॥ दत्तचंद्रातपानंदि हारकल्पचकोरकः॥४७॥ शृणु सौम्य वचः श्रेयो जगदुद्धारगोचरं॥ कांडत्रयात्मके वेदे प्रोद्धृते स्यात् द्विजे द्युतिः॥४८॥ तद्रक्षणे रक्षितं स्यात् सकलं जगतीतलं। तदधीनत्वतो वर्णाश्रमधर्मततः स्तत:॥४९॥

किरणानुस्थापयतिनद्धदित्यर्थः॥४५॥ क्षीरनीरनिधेः क्षीरसमुद्रस्य वीचिविलसत्कल्पान् कटाक्षान्प्राप्य गुहः कुमारो मुमुदे यथा क्षीराब्धिवीचिविरहकृतान्न तुल्यान् चंद्रसंबंधिनो रश्मीननुप्राप्य जलधिर्मोदमाप्नोति तद्वत्॥४६॥ चंद्रशेखरः शिवः स्वसुतममंदबुद्धिमंतं स्कंदमवदत् उक्तवान् चंद्रस्य शेखरो शिवाशे नष्टिदत्तात्मके श्रयदातपेश्चंद्रज्योत्स्नाभिः आनंदिनो हारको दयाः पक्ष्यचकोरकाय स्यद्दृत लक्षणानां चंद्राणामानयेरेति यापांगतरंतु क्रियायां विशेषणं॥४७॥ शृणुयात्व

९ तदुदाहरति। जगदुद्धारविषयं श्रेयःसाधनं वचनं हे सौम्य शृणु श्रोतुं सावधानो भव कांडत्रयात्मके कर्मोपासनाद् ज्ञानभेदेन वेदत्रयात्मके वेदे प्रकर्षेणोद्धृते सति द्विजानां उद्धृतिः स्यात्॥४८॥ तेषां द्विजानां रक्षणे सति समस्तं जगतीतलं रक्षितं स्यात् वर्णाश्रमधर्मा पांतले संततः तदधीनत्वतः द्विजाधीनत्वतः तत उक्तं तदन्वयी॥४९॥ ततस्तस्मादिदानीमिदमुद्धार्यमित्यभिप्रायवतो मेमे तदु

द्धर्त्तीमिदमुद्धार्यमिति रतिमतः पुरा॥ मम गूढाशयविदौ विष्णुशेषौ समीपगौ॥५०॥ मध्यमं कांडमुद्धर्तुमनुज्ञातौ मया ततो॥ अवतीर्यांशतो भूमौ संकर्षणपतंजली॥५१॥ मुनी भूत्वा तदोपास्ति योगकांडकृतौ स्थितौ॥ अग्निमं ज्ञानकांडं तु उद्धरिष्यामि तिदृयता॥५२॥ संप्रति प्रतिजाने स्म जानात्येव भवानपि॥ जैमनीयनयांभोधेः शरत्पर्वशशीमिव॥५३॥ विशिष्टं कर्मकांडं तु मुद्धर्तुं ब्रह्मणः कृते॥ स्कंद ब्रह्मणपदं इति रव्यालिंगमिष्यसि तलोधुना॥५४॥ नगर्मी कुरु मर्यादामवतीर्य महीतले॥ निर्जित्य सौगतान् सर्वान् आम्नायार्थविरोधिनः॥५५॥ ब्रह्मापि लसहायार्थं मंडनो नाम भूसुरः॥ भविष्यति महेन्द्रोपि सुधन्वा नाम भूमिपः॥५६॥ तथेति प्रतिजग्राह विधेर्विधिधायिनीं॥ बुधानीकपतिर्वाणीं सुधाधारामिव प्रभोः॥५७॥ अथेंद्रोन्वपतिर्भूत्वा प्रजाधर्मेण पालयन्॥ दिवं चकार पृथिवीं स्वपुरीममरावतीं॥५८॥ सर्वज्ञोप्यसतांशास्त्रे कृत्रिमश्रद्धयान्वितः [illegible]

तान् पूर्वं गूढाशयाभिज्ञौ विष्णुशेषौ मम समीपगौ मध्यमकांडं देवताकांडमुद्धर्तुं तौ मयैवानुज्ञातौ भूमावंशतोऽवतीर्य संकर्षणपतंजली मुनी भूत्वा मुद्रोपास्ति योगकांडस्य कृतौ कर्तारौ स्थितौ करणार्थमिति वा अग्निमं ज्ञानकांडं तु अहमुद्धरिष्यामीति दृयता: प्रति संप्रति प्रतिजाने स्म प्रतिज्ञां कृतवानस्मि भवानपि जानात्येव त्वं तु जैमिनीयन्यायसमुद्रस्य शरत्सौर्णमासीचंद्रोम भूता च ब्रह्मणः कृते ब्राह्मणस्य वेदस्य हिरण्यगर्भस्य तपसः परब्रह्मणा श्चार्थं विशिष्टकर्मकांडस्योद्धरणाद्धुना स्कंद ब्रह्मण्य इति रव्या ९

तिं गमिष्यसीति पंचानां योजना॥५०॥५१॥५२॥५३॥५४॥ नैगमीं वैदिकीं आम्नायार्थस्य वेदार्थस्य विरोधिनः॥५५॥ भूसुरः ब्राह्मणः॥५६॥ प्रभोः शिवस्य वाणीं वाक्यं विधेर्हिरण्यगर्भस्यापि विधायिनीं प्रवर्तिकां बुधानीकपतिर्देवसेनापतिर्गुहः तथास्त्विति सुधाधारामिव प्रतिजग्राह॥५७॥ दिवं स्वर्गं॥५८॥ कृत्रिमया रचितया श्रद्धया युक्तः क्रौंचारी क्रौंचाख्यपर्वतस्यारातिः गुहः॥५९॥ सतारकस्यैदृसारिरोस्यारातिः शत्रुः स्कंदः महीतले अजनिष्ट प्रादुरभूत् यस्य भट्टपादस्य सन्निधासंज्ञादिक्सुदृशां दिग्गतानां भूषा अलंक्रिया अभूत्॥६०॥ अवतारकसंदृशीयत्रि स्फुटयन्निति जैमिनास्त्रे: सूचितं वेदस्य तात्पर्यं स्फुटयन्ना भूत् अराजत यथा अनूरुणा अरुणेन व्यंजितं प्रकाशितं जगत् सम्यक् भासयन् सहस्रांशुः सूर्यो राजते तद्वदित्यर्थः॥६१॥

ततः स तारकारातिरजनिष्ट महीतले॥ भट्टपादोभिधायस्य भूषा दिक्सुदृशामभूत्॥६०॥ स्फुटयन्वेदतात्पर्यमभाज्जैमिनिसूत्रितं॥ सहस्रांशुरिवानूरुव्यंजितं भासयन् जगत्॥६१॥ राज्ञः सुधन्वनः प्राप नगरीं सज्जनप्रियः॥ प्रत्यूहभ्यस्तितो द्रोपि चिरं विवत्तमपूजयत्॥६२॥ सोपि तं ब्राह्मणोपमासीनं कांचनासने॥ सो सभायां भवामास सत्करं विदुषवनीमिव॥६३॥ सभासमीपे निर्दिष्टस्थितकोकिलकूजितं॥ श्रुत्वा जगाद तत्रोजा राजानं पंडिताग्रणीः॥६४॥ मलिनैश्चेन्न संगस्ते नीचैः काककुलैः पिक॥ श्रुतिदूषकनिर्ह्रादैः श्लाघनीयस्तदा भवेः॥६५॥ श्रीशंकर॥

सभट्टपादः प्रत्यूहस्य प्रभातस्य आगमनं विधाय पुरुषं प्राप्य ... पुनस्तस्य चिर आगते प्रभातस्यानामिवाद्यं पुनस्तान् अतिपद्यते इति भावः॥६२॥ सुकरविः सुधाधिः वसंताद्यक वनीं स्वर्गवनीं॥६३॥ सभायाः समीपे विटपिनं वृक्षं श्रितस्य कोकिलस्य कूजितं मधुरभाषितं श्रुत्वा तद्राजा तन्निषण्णराजानं प्रति पंडिताग्रणीर्भट्टपादो जगाद बभाषे॥६४॥ यदुक्तवान् तदुदाहरति पिक हे कोकिल मलिनैर्नीचैः श्रुतेः कर्णस्य दूषकः पीडाकरो निर्ह्रादः शब्दो येषां तैः काककुलैः तव संगो न स्यात्तर्हि एतत् श्लाघनीयः स्कंदो भवेः एतद्राजन मलिनैः नीचैः काकवद्दस हृदयो नास्ति केवेद

३ दत्ताश्चेतरक कांतिर्येषां तैः बभौ चकाशे बालातपेनाताम्रैः ईषद्रक्तैः सरोरुहैः कमलैः सरसीव ॥ ६८ ॥ ६३
३ तेषु भट्ट

१० दूषकाभिरहार्दैः तत्संगेन स्यात्त्वं तदा त्वं श्लाघनीयो भवेरिति राजानं प्रत्युक्तवानित्यर्थः ॥ मूढो किरलंकारो मूढोत्करं न्याद्दूस्यथेव घद्दयंप्रति
कथ्यतद्रूपकते ६५ षड्भिज्ञाः बौद्धाः निराम्यथ्रुत्वा ॥ ६६ ॥ कुद्धसिद्धुलएव शाख्यीवृक्षस्तं स भट्टपादः युक्तिकुठारेण छित्त्वा तेषां बुद्धानां
ग्रंथैरेवंधनैः चीवैरुपचितैः क्रोधज्वालामवर्धयत् ॥ ६७ ॥ सा सभा तेषां बुद्धानां वदनै मुखैः रोषेण कोपेण पाटलादिषु साक्षे
पं यथा स्यात्तथा प्रतिपादनं कुर्वन्त्यस्तथा परस्परं खंडनं कुर्वत्स्वसत्स्वपूत्कलविहारयन्त्र निर्घोषेणनादः उदतिष्ठत ॥ ६९ ॥ यथा
देवानामिंद्रेण पक्षेषु पृथुलेन कर्कशेन वज्रेण क्षताः धराधराः पर्वताः अधः निपतुस्तथा देवेंद्रस्थानीयेन बुधानां पंडितानां
मिंद्रेण भट्टपादेन तथागताः सुगताः धर्मराजस्तथागतः इत्यमरः त एव धराधरास्तत्क्षणं तस्मिन्नेव क्षणे मूढो निम्यस्तः पृथुलो

षड्भिज्ञा निराम्य भांयाचंतात्पर्यगर्भितां ॥ भितरां चरणस्पृष्टा भुजंगा इव चुक्रुधुः ॥ ६६ ॥ छित्वा युक्तिकुठारेण बुद्ध
सिद्धांतशाखिनं ॥ सत द्रुथैर्धनैश्चीर्णैः क्रोधज्वालामवर्धयत् ॥ ६७ ॥ सा सभा वदनैस्तेषां रोषपाटलकांतिभिः
बभौ बालातपाताम्रैः सरसीव सरोरुहैः ॥ ६८ ॥ उपन्यस्यत्सु साक्षेपं खंडयत्सु परस्परं ॥ तेषूद्दीतध्वनिर्घोषा
किंदृन्निव रसातलं ॥ ६९ ॥ अधः पेतुर्बुधेंद्रेणक्षताः पक्षेषु तत्क्षणं ॥ पृथुकर्कशतर्केण तथागत धराधराः ॥ ७० ॥ स
सर्वज्ञपदं धिन्नो सहमानश्च विद्विषां ॥ चकारचित्रविन्यस्तानेतान्मौनविभूषितान् ॥ ७१ ॥ ततः प्रक्षीणदर्पेषु बौद्धेषु वसु
धाधिपं ॥ बोधयन्न्बहुधा वेदश्चोसि प्रशशास सः ॥ ७२ ॥ बभाषे स धराधीशो विधायतौ जयाजयौ ॥ यः पतितांगिरः शृंगाद्व्यय

वास्त्वासौ कर्कशो दृढश्च सत्वासौ तर्कश्च तेन पक्षे पुक्षता खंडिता अधः पेतुः निरूष्टतां प्राप्ता इत्यर्थः ॥ ७० ॥ सविशेषेण
सर्वं जानातीति वित्तः सर्वज्ञः भट्टपादः द्विषां शत्रूणां सुगतानां सर्वज्ञपदमसहमानश्च यद्दस न्वयः ७१ ॥ सप्रदृपाह ॥ ७२ ॥ अथ बौ
द्धानां पराजयानंतरं बभाषे उवाच ॥ विधाधीनौ जयपराजयौ नहि कस्य मतं श्रेष्ठं कस्याश्रेष्ठमिति निर्णयः कथं स्यादि
त्येवं तत्राह ॥ यः पर्वतस्य शृंगात्पतितो विनाशरहितः स्यात्तस्य मतं श्रेष्ठं अन्यस्याश्रेष्ठमित्यर्थः ॥ ७३ ॥

तदाकर्ण्य राज्ञोक्तं श्रुत्वा अन्ये सौगताः ॥ परस्परं मुखानि अवलोकयन्निलन्वयः ॥ द्विजाग्र्यः द्विजोत्तमः भट्टपादस्तु स्वरक्षार्थं विहायत्सम
रन् पर्वतस्य शृंगं अरुरोह ॥ ७४ ॥ दूसे संघोषयता शब्दं कुर्वता न्यपाति गिरेः शृंगान्निपतितं ॥ ७५ ॥ किमुचितं कं दोषं हितैरसुरकादि
भिः दत्त ययाति धर्मस्याश्वयनस्य संबंधनिमित्तेन तत्तादात्म्य संभावनस्य सत्त्वाद्दुरंसक्षा संभावनास्यादुरंसक्षाय स्तुहेतु फल

तदाकर्ण्य मुखान्यन्ये परस्परमलोकयन् ॥ द्विजाग्र्यस्तु स्मरन्वेदानारुरोह गिरेः शिरः ॥ ७४ ॥ यदि वेदाः प्रमा
णं स्युर्भूयात्का पिन्न मे क्षतिः ॥ इति घोषयता तस्मान्न्यपाति सुमहात्मना ॥ ७५ ॥ किमुदोहितत्र दृत्ते पि पुण्यधिल
यमाश्रिते ॥ ययातिश्च्यवते स्वर्गात्पुनरित्यूचिरे जनाः ॥ ७६ ॥ अपि लेकि गुरुः शैलात्तूलपिंड इवापतत् ॥ श्रुतिरात्म
शरण्यानां व्यसनं नो भिनत्ति किं ॥ ७७ ॥ श्रुत्वा तदद्भुतं कर्म द्विजादिभ्यः समाययुः ॥ घनघोषमिवाकर्ण्य निकुंजे
भ्यः शिखावलाः ॥ ७८ ॥ इष्टातमहत्तं राजा श्रुतिषु संदधे ॥ निनिंद बहुधात्मानं खलसंसर्गदूषितं ॥ ७९ ॥
सौगतास्तु ब्रुवन्नेदं प्रमाणं मतनिर्णये ॥ मणिमंत्रौषधैरेव देहरक्षा भवेदिति ॥ ८० ॥ दुर्विधैरन्यथा नीते प्र
त्यक्षेर्थे विपार्थिवः ॥ भ्रुकुटी भीकर मुखः संधामुग्रतरां व्यधात् ॥ ८१ ॥ श्रीशंकराचार्याय नमः ॥

तमेनत्यक्तं ॥ ७६ ॥ श्रुतिरात्मा स्वियमशरण्यं येषां तेषां व्यसनं दुःखं किं नो छिनत्ति अपितु छिनत्त्येव ॥ ७७ ॥ घनघोषितं मेघ
गर्जितं निकुंजेभ्यो लतादिपिहितादुदरेभ्यः शिखावलाः मयूराः ॥ ७८ ॥ धैर्यं खलानां दुर्जनानां सौगतानां संसर्गेण संब
धेन दूषितं ॥ ७९ ॥ ८० ॥ दुर्विधैः खलैः बौद्धैः प्रत्यक्षेर्थे अपि अन्यथा नीते सति राजा भ्रुकुटीभीकरं भयंकरं मुखं यस्य सः
प्रतिज्ञां मुग्रतरां व्यधात् विहितवान् ॥ ८१ ॥ तामेव आह एष्वामीति द्वाभ्यां ॥ मंत्रापलेषु यंत्रा कारसुपाषाणेषु ८२ १०

इत्येवं संश्रुत्य प्रतिज्ञां विधाय गोत्राधिपः पृथिवीपतिः। गोत्रा कुः पृथिवी इत्यमरः तस्याः ईशो राजा आशीविषः सर्पः। द्विजाश्च सौगताश्च तानु॥
॥८०॥८१॥ वा पुंसि पद्मं नलिनमित्यमरात् पद्माः इति पुल्लिंगप्रयोगः। कंठप्रमाणे पाथसि जले प्रमाणे द्वयसच् प्रत्ययः। क्रमणि स्व
यं प्रतिपद्य द्विजा ब्राह्मणाः स भानुः॥८२॥ घटे न्यस्तोऽथ वायी विष्णुरस्तीति कथनीयां शं संदिह्य उपस्थित्य सौगता अपि घटस्थि

पृच्छामि भवतः किंचिदुक्तं न प्रभवंति ये। यत्रोपलेषु सर्वास्तान् धातयिष्याम्यसंशयं॥८३॥ इति संश्रुत्य गो
त्रेशो घटमाशीविषान्वितं। अनयात्र किमस्तीति पप्रच्छ द्विजसौगतान्॥८४॥ वक्ष्यामहे वयं भूप श्वः प्रभा
ते स्पनिर्णयं। इति प्रसाद्य राजानं जग्मुर्भूसुरसौगताः॥८५॥ पश्चाद् व्रतपरास्तेषु कंठद्वयसपाथसि प
द्मसंधिं प्रति भद्रेशः सोऽपि प्रादुरभूत्ततः॥८६॥ संदिह्य पन्नगोऽनीयां ग्रामांदि स्थलं तु हि ते द्विजाः। आजग्मुरपि
निश्चित्य सौगताः कलशास्थितं॥८७॥ ततस्ते सौगताः सर्वे भुजंगोऽस्तीत्यवादिषुः। भोगीशभोगशाय
नो भगवानिति भूसुराः॥८८॥ श्रुत्वा भूसुरवाक्यस्य वदनं पृथिवीपतेः। कासारशोषणम्लानसार १७
सश्रियमाददे॥८९॥ अथ प्रोवाच वाग् दिव्या याकस्मात् जमशारीरिणी। नुदंती संशयं तस्य सर्वेषामपि शृण्वतां॥

तं वस्तु निश्चित्याजग्मुः॥८५॥ भुजंगः सर्पः अथादिषुः। कथितवंतः भोगीशस्य शेषस्य भोगः शरीरे शायनं यस्य सः
विष्णुरित्यर्थः॥८७॥ श्रुतं भूसुराणां वाक्यं येन यथोक्तं निहितादन्यस्यार्थस्य प्रतिपादकं येन तस्य भूपतेर्मुखं कासा
रस्तडागः पद्माकरस्तडागोऽस्त्री कासारः सरसी सरः इत्यमरः। तस्य शोषणेन म्लानस्य सारसस्य कमलस्य श्रि

यमाददे॥८८॥ अथानंतरमशरीरिणी दिव्या वाग् तस्य राज्ञः शृ
ण्वतां च सर्वेषां संशयं नाशयंती राजानं प्रोवाचेति॥८९॥

मि

हे महाराज ब्राह्मणा यदुक्तवंतस्तत्सत्यमेव तत्र तदुक्ते संशयं मा कुरु सत्यप्रतिश्रवः सत्यप्रतिज्ञो भव॥९०॥ मधुद्विषः विष्णोः सुराधिपः इं
द्रः॥९१॥ विन्यस्ता तद्घटस्थापिता दर्शीविषादिता रस्य मधुद्विषो दर्शनं तस्माद् हेतोर्निरस्ता अपगता अखिलाः संदेहा यस्मात्
सः॥९२॥ आसेतोः रामसेतुपर्यंतं तथा हिमालयपर्यंतं तद् वृद्धबालकं चाभिव्याप्य यो न हंत्यसौ सौगतान् हंतीति समयाहं तस्य इति
वचसा नन्वराग्रहः सत्यसवान्॥९३॥ ननु स्वगुरु कुलं न स्त्री कुलतया दिष्टानां वधाय किं स्वबाधानां कुतवानित्यत आह इत्थमपीति पित्रा

सत्यमेव महाराज ब्राह्मणा यदभाषिरे। मा कृथाः संशयं तत्र भव सत्यप्रतिश्रवः॥९०॥ श्रुत्वा नारीं गिरं सौवा
गीं दृष्ट्वा च सत्पथाधिपः। मूर्तिं मधुद्विषः कुंभे सुधामिव सुराधिपः॥९१॥ निरस्ताखिलसंदेहो विन्यस्तेतरदर्श
नात्। व्यधादाज्ञां ततो राजा वधाय श्रुतिविद्विषां॥९२॥ इत्थेऽपि दृष्टदोषश्च वध्य एव महात्मनां। जननीमपि
किं साक्षान्नावधीद् भृगुनंदनः॥९३॥ स्कंदानुसारि राजेन जैनाधर्मद्विषो हताः। योगींद्रेण वियोगज्ञा विश्वास्त

नियुक्ता भृगुनंदनः। परशुरामः साक्षाज्जननीमपि किं नावधीत् पितुर्हितवार्य एव अत्र पूर्वोक्तिबोद्धव्या ज्ञानरूपस्य विशेष
स्य पस्य समर्थनाय सामान्यमुपन्यस्य विशेषांतरोपन्यासाद् द्विकस्वरालंकारः। यस्मिन् विशेषसामान्यविशेषाः
स विकस्वरः इत्युक्तेः॥९४॥ पद्मपादानुसारि राजेन सुधन्वना धर्मद्विषो बौद्धा धनाग्निभिः ताः तत्वावित्ते बिना योगींद्रेण
योगभाशाकाविष्ठा व्याधिस्थानसंश्रयप्रमादालस्याविरतिभ्रांतिदर्शनालब्धभूमिकत्वानवस्थितत्वादयोऽतरायो
गतास्तोक्ता इत्यर्थः॥९५॥

तेषु दुष्टेषु बौद्धेषु हतेषु कोविदः पारिन्तो भट्टपादः श्रौतमार्गपरितस्तारः सर्वतः प्रसारितवान् यथा तमिस्रेषु अंधकारेषु नष्टेषु सूर्यो महस्तेजो विस्तारयति तद्वत् ॥९६॥ कुमारिलो भट्टपाद एव मृगेंद्रः सिंहस्तेन निष्प्रत्यूहं निर्विघ्नं ॥९७॥ उपोद्घातरूपां स्कंदावतारकथां उपसंहरन् शिवावतारकथां ग्रंथप्रतिपाद्यामुपक्षिपति प्रागित्थमिति ज्वलनादनलाद्भवतीति ज्वलनभूस्तेन सर्वज्ञेन भट्टपादेन पूर्वमनेन प्रकारेण अस्मिन् कर्ममार्गे प्रवर्तिते सति ततः संसारसागरे निम

हतेषु तेषु दुष्टेषु पारिस्तारकोविदः ॥ श्रौतवर्त्म तमिस्रेषु नष्टेष्वेव रविर्महः ॥९६॥ कुमारिलमृगेंद्रेण हतेषु जिनहस्तिषु ॥ निष्प्रत्यूहमवर्धंत श्रुतिशारवाः समंततः ॥९७॥ प्रागित्थं ज्वलनभुवा प्रवर्तिते स्मिन् कर्माध्वन्यखिलधिया कुमारिलेन ॥ उद्धर्तुं भुवनमिदं भवाब्धिमग्नं कारुण्यांबुधिरिति येषु चंद्रचूडः ॥
॥९८॥ ॥ इति श्रीमाधवीये तदुपोद्घातकथापरः संक्षेपशंकरजये सर्गोऽयं प्रथमोऽभवत् ॥ ॥१॥ संख्या
११८

ग्नं भुवनमिदं तत्रास्त्रलवेनोद्धर्तुं कारुण्यजलधिश्चंद्रशेखरो महादेव ईयेष इच्छति स्म प्रहर्षणी वृत्तं । त्र्यौ ग्लौ गस्त्रिदशयतिः प्रहर्षणीयामिति लक्षणात् ॥९८॥ ॥ इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यबालगोपालतीर्थश्रीपादशिष्यदत्तवंशावतंसरामकुमारसूनुधनपतिसूरिकृते श्रीमच्छंकराचार्यविजयडिंडिमे प्रथमः सर्गः ॥१॥ ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ शंकरावतारं विस्तरेण वर्णयितुं पीठिकां रचयति । ततइति । ततः कर्ममार्गप्रवृत्त्यनंतरं करुणासमुद्रः अनंगं कामं दहतीत्यनंगधक् महेशः केरलेषु देशविशेषेषु श्रीमद्वृषसंज्ञके गिरौ पूर्णानदीपुण्यतटे ज्योतिर्लिंगात्मना आविरासीत् प्रादुरभूत् उपजातिः छंदः ॥१॥ तेन लिंगात्मना विर्भूतेन महेशेन प्रेरितः कश्चन राजशेखराख्यो महीपः पुनः पुनः स्वप्ने दृष्टस्तदीयो वैभवो येन स एकं प्रासादं देवालयं परिकल्प्य तस्य विभोः संपूजनं प्रवर्तितवान् स्वादिंद्रवज्रात

ततो महेशः किल केरलेषु श्रीमद्वृषाद्रौ करुणासमुद्रः ॥ पूर्णानदीपुण्यतटे स्वयंभूर्लिंगात्मनानंगधगाविरासीत् ॥१॥ तत्र्चोदितः कश्चन राजशेखरः स्वप्ने मुहुर्दृष्टतदीयवैभवः ॥ प्रासादमेकं परिकल्प्य सुप्रभं प्रावर्तयत्तस्य समर्हणं विभोः ॥२॥ तस्येश्वरस्य प्रणतार्तिहर्तुः प्रसाद तत्प्राप्त निरीतिभावः ॥ कश्चित्तदभ्यागतो ग्रहारः कालध्यामिरस्यो स्तिमहात्मनो तः ॥३॥ कश्चिद्द्विपश्चिद्दहिनिश्चलधी विरेजे विद्याधिराजइति विश्रुतनामधेयः ॥ रुद्रो वृषाद्रिनिलयो वतरीतुकामो यत्पुत्रमात्मपितरं समरोत्त्वयत्सः ४

तेजेरसंयुते ॥२॥ तस्य प्रणतार्तिहर्तुरीशस्य प्रसादात्प्राप्तो निरीतिभावो येन यस्क अतिवृष्टिरनावृष्टिर्मूषकाः शलभाः शुकाः ॥ अत्यासन्नाश्च राजानः षडेता ईतयः स्मृताः इत्युक्ताः षड्बाधा ईतयः एवंविधस्तस्य प्रासादस्य समीपगतः कश्चित्कालटिसंज्ञोऽतिरम्योऽग्रहारो ब्राह्मणप्रधानो ग्रामोऽस्ति ॥३॥ इहास्मिन्नग्रहारे विद्याधिराज इति श्रुतनामधेयो निश्चलमतिः कश्चित्पंडितो विरेजे सः वृषाद्रिनिलयोऽवतरीतुकामोऽवत

रुपाद्युर्यं स्मपुत्रमात्मपितरं समरोत्त्वयस्सः पितेजेत्तितान्वयः
उक्तं च सततिलकं तमस्त्राङ्गोगः ॥४॥

१३ तस्य विद्याधिराजस्य पुरा पूर्वमनेकजन्मस्वार्जितैः पुण्यैः सुष्ठु ब्रह्मतेजो यस्य स शिवगुरुसंज्ञः पुत्रो भवत् यो
ज्ञानेशिवायवचनेन गुरुर्बृहस्पतिस्तस्य पुत्रस्य स्ववर्णो विचक्षणो विद्याधिराजो ऽर्थनामार्थानुरूपं नामा कृतसंज्ञा
कृतवान् धीमान् सूरिः कृती कृष्टिर्लब्धवर्णो विचक्षण इत्यमरः स्यादिद्रूढ ज्ञाय इतो जगोग ॥ ५ ॥ एवं शिवगुरोः
जन्मोत्कालं चरितमाह । स शिवगुरुः ब्रह्मचारी गुरुगेहवासी सैलस्तस्य गुरोः कार्यकारी विहिताभिक्षयाल
ब्धं गुरवे निवेदितमन्नं भोक्तुं शीलमस्यास्तीति तथा कृतातर्कृतभुजं वह्निं सेवितं शीलमस्यास्तीति तथाऽव्रते

पुत्रोऽभवत्तस्य पुरात्तपुण्यैः सुब्रह्मतेजाः शिवगुर्वभिख्यः ॥ ज्ञाने शिवायोवचने गुरुस्तस्या
न्वर्थनामा कृतलब्धवर्णः ॥ ५ ॥ स ब्रह्मचारी गुरुगेहवासी तत्कार्यकारी विहितान्नभोजी ॥ सायं
प्रभातं च कृताग्निसेवी व्रतेन वेदं निजमध्यगीष्ट ॥ ६ ॥ क्रियाद्यनुष्ठानफलोऽर्थबोधः स नोपजायेत
विना विचारं ॥ अधीत्य वेदानथ तद्विचारं चकार दुर्बोधतरो हि वेदः ॥ ७ ॥ वेदेष्वधीतेषु विचारिते
ऽर्थे शिष्यानुरागी गुरुराह तं स्म ॥ अपाठि मत्तः सषडंग वेदो मचारि कालो बहुरप्यगात ॥ ८ ॥

न ब्रह्मचर्यनियमेन स्वीयं वेदमध्यगीष्टाधीतवान् ॥ ६ ॥ यतः क्रियाद्यनुष्ठानं फलं यस्य स अर्थबो
धो विचारं विना नैव जायते न त्वधीतस्याग स्वाध्यायस्तदर्थस्य यमेव कुतो नावबुद्ध्यानिति चेत्तत्राह हि य
स्माद्वेदो दुर्बोधतरो विचारं विना तिशयेन दुर्घटो यथार्थबोधो यस्य स उपेद्ध चक्रातनजास्त तोगो ॥ ७ ॥ वेदे
ष्वधीतेषु सत्सु तदर्थे च विचारिते सति शिष्यानुरागी आचार्यस्तं शिवगुरुमाह स्म प्राकवान् षडूभिः शिक्षाक

यद्यपि त्वं समर्थस्तथापि संप्रतीदानीं गेहं व्रज संबंधिजनोऽपि तव दर्शनलालसः स्यात् तस्मात्कदाचिद्गत्वा स्वजनप्रमोदं विधेहि शिष्यस्य
पुत्रतुल्यत्वात्संबोधनं हे तात मातापि तव यस्याः पितं च माकुरु आत्मानकी तोज गुरुगमो जेजतावनो जेजगुरु गुरुश्च ॥ ९ ॥ चिरं बोन
कृतं स्व उत्सकं तत्र हेतुमाह । यतः इहास्मिन्लोके परत्र च विधातुमिष्टं तदा सुरारेः क्षणभंगुरता विजानता पुरुषेण पूर्वं पूर्वाणि
एव विधेयमेव मिह यस्त्वं अनागते हि कर्तुमिष्टं तदद्य विधेयमिति विनिश्चितोऽर्थस्तस्मात्मा विलंबयस्वेत्यर्थः ॥ १० ॥ किंत्वय
था काल उद्भवकाल उत्पात्क्षेत्रे रोविनाद्भुजादिह यादृत्वां सस्यं जायते तादृशं विपरीतकालान्नैव जायते तथा विवाहादि स्व

भक्तोऽपि गेहं व्रज संप्रति त्वं जनोऽपि ते दर्शनलालसः स्यात् ॥ गत्वा कदाचित्स्वजनप्रमोदं विधेहि माता
तविलंबयस्व ॥ ९ ॥ विधातुमिष्टं यदिहापराह्ने विजानता तत्पुरुषेण पूर्वं ॥ विधेयमेवं यदिह स्वइष्टं कर्तुं त
दद्येति विनिश्चितोऽर्थः ॥ १० ॥ कालोप्तबीजादिह स्याद्दशः स्यात्सस्यं न तादृग्विपरीतकालात् ॥ तथा विवाहा
दि कृतं स्वकाले फलाय कल्पेत न वेद्दृथा तत् ॥ ११ ॥ आजन्मनोगणायतो ननु तानृगताब्दान्माता पिता प
रिणयं तव कर्तुकामौ ॥ पित्रोः स्वयं प्रकृतिरेव पुरोपनीतिं यध्याय तस्तानुभवस्य तत्तो विवाहं ॥ १२ ॥

विवाहादिकाले यौवनाद्यवस्थायां कृतं फलाय पुत्रोत्पत्त्यादि रूपाय कल्पेत न चाकंभवेदन्यथा न तद्विवाहादि कृतं व्यर्थं
स्यात् ॥ ११ ॥ किंचाजन्मनो जन्मप्रभृतिननु निश्चयेन तव परिणयं विवाहं कर्तुकामौ मातापितारौ गतान् संवत्सरान् गणय
तो गणनं कुरुतः यस्मात्कारणात्पित्रोः स्वयं प्रकृतिः स्वभाव एव पूर्वं तनुभवस्यात्मजस्योपनीतिमुपनयनं ततस्तदनंत
रं विवाहं समायतः करामभिविष्यतीति यिचिंतनं कुरुतः सदूर्थः अत्र सामान्यविशेषयोरुक्तत्वादर्थान्तरन्यासाल

१३

अपिच सत्कुलीनपितरस्तत्सत्कुलीनपुरुषस्य विवाहकर्मकामं स्पृहयंति परिणयकर्मगोचरां स्पृहामत्यंतं कुर्वंति यतस्तत्सत्कुलीनपितरः पिंडप्रदात्पु
२४ रुषस्य संततिं विसततिं वा पिंडाविलोपं स्फुटं समीक्षमाणाः ॥ वसंततिलकं ॥१३॥ न केवलमेतावदेवापितु सहोभोच्चरतां धर्ममित्याद्यद्वि
त्यासद्वितीयस्य कर्मविधाने धिकार श्रवणात्तदर्थमपि विवाहमवश्यं कुर्यादित्याह अर्थेति । एष विचारोऽर्थावबोधनफलोऽर्थस्यावबोधनं
परिज्ञानं फलं यस्य स एतस्य विचारस्यार्थपरिज्ञानं फलं तत्त्वार्थावबोधनं विचित्राणां यज्ञानां विधानार्थं अत्र विचित्रेषु यज्ञविधाने वि
वाहं कृत्वा सद्वितीयः द्वितीयया पत्न्या सहवर्तमानोऽधिकारं गच्छति प्राप्नोतीति वेदविदां प्रवादः ॥१४॥ एवमुक्तः द्विपुरुरूपाच्च सत्यमित्या
दिना स्वस्यमित्यर्धांगीकारे कृपुरोः गुरोः सकाशात् अधीतो वेदो येन स गृही एव भवति अन्यपदमन्याश्रमं न प्रयातीति नियमो नास्ति

सत्कुलीनपितरः स्पृहयंति कामं तत्सत्कुलीनपुरुषस्य विवाहकर्म । पिंडप्रदात्पुरुषस्य स संततिर्विपिंडाविलोपमु
परि स्फुटमीक्षमाणाः ॥१३॥ अर्थावबोधनफलो हि विचार एष तत्त्वापि चित्रबहुकर्मविधानहेतोः । तत्राधिकार
मधिगच्छति सद्वितीयः कृत्वा विवाहमिति वेदविदां प्रवादः ॥१४॥ सत्यं गुरोर्न नियमोऽस्ति गुरोरधीतवेदो गृही भव
ति नान्यपदं प्रयाति ॥ वैराग्यवान् व्रजति भिक्षुपदं विवेकी नो चेद्गृही भवति राजपदं नरेंद्र तत् ॥१५॥ श्रीशंकर

ननु ब्रह्मचर्यं समाप्य गृही भवेत् गृहाद्वनी भूत्वाथ प्रव्रजेदतएवं वेदानुवचनेन ब्राह्मणा विविदिषंति यज्ञेन दानेन तपसाना
शकेन सह चाऽऽत्माजायो वेदइदं मे नेनांग संक्रिय तद्धर्मैदं नांगमुपधीयते विशुद्धसत्त्वस्ततस्तु तं पश्यति निष्कलं ध्यायमानः जा
यमानो वै ब्राह्मणस्त्रिभिरृणैरृणवा जायते यज्ञेन देवेभ्यः प्रजया पितृभ्यः स्वाध्याय ऋषिभ्यः इत्यादि ब्राह्मीयं क्रियते तनुः यस्यैते ऽष्टा
चत्वारिंशत्संस्काराः ऋणानि त्रीणि अपाकृत्य मनो मोक्षे निवेशयेत् । ज्ञानमुत्पद्यते पुंसां क्षयात्पापस्य कर्मणः इत्याद्याः
स्मृतयः चाश्रमाद् आश्रमांतरं प्रवेशस्य यज्ञाद्यनुष्ठानात् चित्तशुद्धौ ज्ञानप्राप्तिश्च क्रमेण नियमं बोधयंतीति चेत् तत्राह ॥
वैराग्यवानिहामुत्रार्थभोगेषु विरक्तो विवेकी नित्यानित्यवस्तुविवेकवान् उपलक्षणमेतत् साधनचतुष्टयसंपन्नः इत्यर्थः अतु २४

तुर्थाश्रमं गच्छति । अयमर्थः । यदि चेतरथा ब्रह्मचर्यादेव प्रव्रजेत् गृहाद्वा वनाद्वा पूर्वजन्मनि यज्ञरूपादिकर्मणा न प्रजयाधनेन त्यागेनैके
अमृतत्वमानशुरित्यादि श्रुत्यनुरोधेन मध्यमाधिकारिणा एव क्रमनियमानुष्ठानं सत्त्वस्योत्कृष्टवैराग्यवतो मुख्याधिकारिणो जा
यमान इत्यस्यापि गृहस्थः संपाद्यमानं दुःखमित्यर्थः । गृहस्थस्यापि सत्त्वशुद्ध्यर्थमेव ऋणापाकरणं तदित्युक्तं नो चेद्वितीये
काद्विमान्न भवति चेत्तर्हि गृही भवतीति तद्वत् राजपदं राजमार्गः ॥१५॥ तथा तर्हि किं कर्तव्यमित्यपेक्षायामाह । श्रीनैष्ठिकाश्रमं
मरणांतब्रह्मचर्यं परिगृह्य चिरायुरहं तव पार्श्वगतः समीपे स्थितो दंडाजिनेत्यस्तदुक्ति दंडाजिनी क्षिनयेनं सहवर्तते दृ ति
स्थिनयो हि बुधसर्वज्ञ अग्नौ जुहुवे मं कुर्यन्वेदं पठन् पठितस्य विस्मृतेर्हानिमभावमिच्छन्वयसामिवासं कशिष्याम्यहं

श्रीनैष्ठिकाश्रममहं परिगृह्य यावज्जीवं वसामि तव पार्श्वगतश्चिरायुः ॥ दंडाजिनी सविनयो बुधजिद्वदग्नौ वेदं पठ
न्पठितविस्मृतिहानिमिच्छन् ॥१६॥ दारग्रहो भवति तावदयं सुखाय यावत्स तोऽनुभवगोचरतां गतः स्यात् । प
श्चाद्धनेन विरसतामुपयाति सोऽयं किं निकृष्टमनुभूतिपदं महात्मन् ॥१७॥
वर्तमानसमीपे वर्तमानवद्वेति लट् ॥१६॥ नन्व
ति सुखकरं दारग्रहं विहाय कथमति दुःखदं नैष्ठिकाश्रमं अंगीकुरुषे इति चेत्तत्राह । दारग्रह इति अयं दारग्रहस्तावत्सुखाय भव
ति यावत् स तोऽनुभवगोचरतां गतः प्राप्तः स्यात् अनुभवविषयतां प्राप्तिपर्यंतमित्यर्थः । पश्चादनुभवगोचरतां प्रा
प्यानंतरं सोऽयं दारग्रहो विरसतां वैरस्यमुपयाति प्राप्नोति हे महात्मन् अक्षुद्रस्वभाव अनुभूतिपदमनुभवगम्यं किं
निकृष्टमल्पमसि अपलाप्य तु मन्यामहे इत्यर्थः ॥१७॥ नन्वैहिकसुखाभावे विविधा हि कृते यागाद्यनुष्ठानेन पारलौकि
कं तत्सुखमस्तीति चेत्तत्राह । यागो पीति यागा विधिना यथाविधि कृतश्च स्वर्गफलदानं च तथा कर्तुमशक्यतत्साहस्रा
यस्तत्सम्यक्करणं बुद्धिदुर्लभं तद्विनानुकूलं न लभ्यते हि यस्मात्काम्यादियागयागफलमेतत्सर्वथा हि तत्कर्मणि फलं यदि न स्यात्

हि दैववशाद्यथोक्तचिरेहफलदुर्गतत्वं भवती त्यर्थः॥ तथा च नपारकोकिफस्करखमाप्नोतिगआदिपदेन चित्राद्दियागफलं पश्चादिकं गृ
१५ ह्यते॥ १८ नेकवलं स्वखाभावत्वाद्यपितु दुःखमपीत्याशयवानाह॥ यद्दिगृही निस्वो निर्धनो भवत्तर्हि नूनं निश्चयेन सनिरयी
नरकयातनिरयित्वमेवस्फोरयति यो गृहमपि भोक्तुं दातुं च न क्षमते समर्थो न भवति सनूनं निरयी ति संबंधः ननु श्रीमत्कुलो
त्पन्नस्य तपनाऽस्ति दुःखमिति चेत्तत्राह॥ पूर्णापि समृद्धिर्पूर्णा तामपि भंतुमशक्नुवन्यो मोहेनाविवेकेन तस्मिन्नत स्मिन्विषयेरां
सुखं नमनुते सोपि नूनं निरयीत्यर्थः॥ विषयसंपत्तेस्तृष्णानिवर्तकत्वात्सर्वानर्थबीजभूततृष्णानुवृद्धेस्तेतस्सः सुखा

यागोपि नाकफलदो विधिना न कृतश्चेत्सायः समग्रकरणं भुवि दुर्लभं तत्॥ तृष्ण्यादि यन्नहि फलं यदिह कर्मणि
स्यादिष्टा यथा कृपिरिहफलदुर्विधत्वे॥ १८॥ निस्वो भवेद्यदि गृही निरयी स नूनं भोक्तुं न दातु मपि यः क्ष
मते पुमान्॥ पूर्णापि संपत्तिमपि भंतुमशक्नुवन्यो मोहेन नो नमनुते सलु तन्नते नृ॥ १९॥ यावत्स्कसत्स्क
परिष्कृतिरथो अमीषां साधो गृहोपकरणेषु सहान्विचारः। एकत्र संहतयतः स्थितपूर्वनाशात्तत्रापयाति पुनरप्य

त्रापि दुःखावाप्तिसत्वान्निरयित्वमेवेति भावः तथा चोक्तं। न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति। हविषा कृष्णवर्त्मेव भूय ए
वाभिवर्द्धते इति। याभ्येतानि दुरं तानि दुर्जराण्युन्नतान्यपि। तृष्णावत्स्याः फलानीह तानि दुःखानि राध्ययावतीयावती जग
तोरिद्धो रुद्दिर्यथा यथा तावतीतावती दुःखबीजमुष्टिप्ररोहतीति च॥ १९॥ अतोनतःकारणान्तहेसाधो गृहोपकरणेषु
सहान्विचारो वर्तति यावत्स्कसत्स्क अमीषां संबंधिजनानां परिष्कृतिः परिपूर्णतास्यादमीषां गृहस्थानामिवानथा
चैवविचार्यमाणस्य प्रयत्नेन कस्मिंश्चिदस्थाने संहतवंतः संचयं कृतवतः स्थितपूर्वनाशाएतत्संचयात्पूर्वं स्थितस्यसं
चितस्य नाशो भवति च पुनस्तदपि पश्चात्संचितमप्यपयाति नस्यति पुनरथ परेण योगः संयोगो भवेति तथा च गृह १५

एवमुक्तप्रकारेणाशिवगुरौ वदति सति तस्याशिवगुरोर्जनकः पिता गृहे स्थः सुतं गृहं प्रति निनीषुर्नेतुमिच्छु रागच्छत आगतवान्
आगत्य यदकरोत्तदाह। चरुधं बरुधानुनयं विनयं कृत्वा तेन शिवगुरुणा गुरवे बकुलं दक्षिणाद्रव्यं प्रदाप्य गृहीतविद्याय न साशि
वगुरुर्यत्नात्निकेतनमनायि आनीत इत्यर्थः॥ २१॥ असौ शिवगुरुर्निकेतनं गत्वा मातरं स्वं ददर्श जननी पुत्रमाश्लिष्य तस्य
पुत्रस्य चिरकालज्जातं पुत्रतापमोज्झतं स्पर्शवतीत्यत्र हेतुमाह यत्पुत्रगात्रालिंगनेन नाम धयं तत्र्यद नरसादपि प्रायेण शी
तलमतरूप्यर्थः॥ अत्रार्थांतरन्यासः यद्वा परितापत्यागस्तस्य प्रायेणेत्यादिना समर्थनात्काव्यलिंगालंकारः समर्थ
नीयस्यार्थस्य काव्यलिंगसमर्थनमिस्कके॥ २२॥ अथानंतरं गुरोर्गृहाच्चिरादागतं तं शिवगुरुं कृत्वा तद्बंधुस्तत्संबंधिवर्गः

एवं गुरौ वदति तज्जनको निनीषुरागच्छत्तत्र तनयं स्वगृहं गृहेस्थः॥ तं वानुनीय बकुलं गुरये स दत्त्वा
श्निकेतनमनायि गृहीतविद्यः॥ २१॥ गत्वा निकेतनमसौ जननीं ववंदे सालिंग्य तं दृहरज्जं परितापमोज्झत्॥
प्रायेण चंदनरसादपि शीतलं तं यत्पुत्रगात्रपरिरंभण नामधेयं॥ २२॥ कृत्वा गुरोः सदनतश्चिरमागतं तं
तद्बंधुरागमदथ त्वरितेक्षणाय। प्रस्फुरन्मादपि रसाचपि बंधुतायाः संभावनां व्यधित चित्तकुलानुरूपां॥ २३॥
वेदपदक्रमजटादिषु तस्य बुद्धिं संवीक्ष्य तज्जनयिता वसुधराया विधा

शीघ्रमवलोकनाय अगमत्॥ असौ शिवगुरुरपि बंधुतायाः बंधुसमूहस्य प्रत्युद्गमप्रणामादिना चित्तकुलानुरूपां
संभावनां सपर्यां व्यधित व्याहितवान् धातोर्लुङ् तङ्। साध्वोरित्ये तीकारः सिचः कित्वाद्गुणाभावः ह्रस्वादंगादिति स
कारलोपः॥ २३॥ तत्तायकृतं तदाह वेदपदादिषु आदिपदेन मालाशिखादिषु तस्य बुद्धिं वीक्ष्य तस्य जनकः बहून्
प्रत्नान् कृतवान् संगताय धाधिराजत्तिस्तपं वान्यं यस्य तद्विधाधिराजश्च प्रथितं नाम यस्यास्य वसुधरायाम् भवन्स व
कुशोप्यपक्षादित्यर्थः॥ २४

चकार [illegible] स्वमेवहितमाचष्ट॥ २०॥ [illegible] यावत्स्कसत्स्क [illegible] १५

[illegible] भवनमस्य॥ २४॥

१६

कुत्रोप्यस्य धृति विर्णोति। भाट्टनये भट्टपादसिद्धांतगुरुः प्रभाकरः कणभुक् कणाद आदिनागौतमसांख्यमता दि
संप्रेयग्रहस्तनयस्य मतिं बाहु भिक्षुः प्रश्नं कृतवान् एवं पित्रोदितः एषः शिष्यस्तस्य पुत्रः शिवगुरुरपि समाधानमुवाचतं
पिशिनः स्वपूर्वं नतो नमस्कृतो गुरुर्यं नास्मितेन मंदहसितेन युक्तं मुखं यस्य तत एव हसितमीषद्विकसितं यदंबुजं तथाभूतमा
स्यं यद्दनयस्य सः ॥ २५ ॥ प्रश्नोत्तरे स्वमतस्थापने परमतखंडने च तां तथा भूतां निपुणतां कुशललतां दृष्ट्वा स्यतं तोषं प्राप
आपुत्रस्य वाक्यात्। स्वतः शास्त्रतो विहीनापि सुखरूपा सा शास्त्रतः सुखरूपेति किमु वक्तव्यं के मुख्ये नार्थसंसिद्धिः

भाट्टनये गुरुमते कणभुङ्मतादौ प्रश्नं चकार तनयस्य मतिं बुभुत्सुः। शिष्योप्युवाच नतपूर्वगुरुः समाधिं पि
त्रोदितः स्मितमुखो हसितांबुजास्यः ॥ २५ ॥ वैदेश्वरा स्वेन च सिरिक्ष्य बुद्धिं प्रश्नोत्तरावेदोपि नैपुणीं तां ॥ हृ
ष्टात्तु तोषातितरां पितास्य स्वतः सुखायाः किमु शास्त्रतो वाक् ॥ २६ ॥ कन्याप्रदातुमनसो बहवोपि विप्रि
२७ प्रास्तन्मंदिरं प्रतियुर्गुणपात्रकृष्टाः। पूर्वं विवाहसमयादपि तस्य गेहे संबंध एव किल बभूव वरीतुकामैः
वकर्थदायिषु बकुध पिसल्कदे रेकन्याप्रदातृषु परीक्ष्य विशिष्ट जन्मा कन्यामयाचत सुताय स विप्रवर्यो विप्र

काव्यार्थापत्तिरिष्यते ॥ २७ ॥ ततः किं वृत्तमित्याकांक्षायामाह। कन्यामिति। कगुणलक्षणपाशेनाकृष्टाः कन्याप्रदातुः
मनसो बहवोपि विप्रास्तस्य मंदिरं प्रतिययुर्जग्मुरतो विवाहकालात्पूर्वं अपि तस्य विद्याधिराजस्य शिवगुरोर्वा गृहे
वरीतुकामैः कुमारवरणार्थिभिर्विप्रैः संबंध एव बभूव संतत। एवं तस्मिन्नुद्दरे बरथ्थ दायिषु कन्याप्रदातृषु बकुधपि सत्सु
विशिष्टं श्रेष्ठं जन्म परीक्ष्य प्ररख्यातानुभावः स विप्रवर्यो विद्याधिराजो यं प्रतिविशिष्टकुलोत्पन्नं मघपंडिताभिधं कन्याअया
चतअर्थ तंचेति कर्म संपूरउ कनामको

प्ररख्याताबद्धीयिभूतिर्ययोस्तयोः कुलवृत्ता कन्यापितुर्वरपितुश्च संविवाद असीत्तत्र कन्यापितुर्वचनमुदाहरति अस्मद्गृह आगत्य
पुत्रस्य विवाहस्तया कार्यो वरपितुर्वचनमाह अस्मदीयं सत्पुत्री मानीयमसुताय सुता प्रदेया ॥ २९ ॥ एवमुक्तो मघपंडितः अहेतावद्
नं दास्यामीति संकल्पिता द्विगुणमर्थं धनं प्रदास्ये यदि गृहमागत्यायं विवाहः कृतश्चेत्तद्विद्याधिराज आह हे द्विज यदि कन्यकाम
स्मद्गृहमागता तर्हि अर्थं विनैव पुत्रेण परिणयं कारयिष्ये ॥ ३० ॥ एवं विवदमानयोस्तयोर्मध्ये तस्याः कन्यकायाः पितरं समाहूय

विद्याधिराजमघपंडितनामधेयो स्तत्र स्वयं व्रतनुतामपि शृण्वदेव ॥ प्रत्यग्मुहूर्तं नवलग्नविचारणेयामो हूर्तिकाकृति
परस्परमूचिवांसो ॥ २८ ॥ उद्वाहशास्त्रविधिनाविहिते मुहूर्ते तौ संमदं बेकुमवापतुरात्तकामौ ॥ कन्यापितुर्वर
पितुश्च विवाद आसीदिसंतयोः कुलजुषोः प्रथितोरुभूस्योः। कार्यस्त्वयापरिणयोर्गृहमेत्य पुत्रो मानीय स
त्प्रतनयाय सुता प्रदेया ॥ २९ ॥ संकल्पिताद्विगुणमर्थमहं प्रदास्ये मद्गृहमेत्य परिणीतिरियं कृता चेत्। अर्थं विना
परिणयं द्विज कारयिष्ये पुत्रेण मगृहगता यदि कन्यका स्यात् ॥ ३१ ॥ कश्चित्तु तस्याः पितरं बभाण मिथः
समाहूय विशेषवादी। अस्मात्सुगेहं गतवत्सु मुष्मै विप्राय कन्याम परः प्रदद्यात् । ३२ ॥ तेनानुनीतो वरतो
तभाषितं द्विजो नुमेने वरस्त्रूपमाहितः। दृष्टा गुणः संवरणाय कल्पते मंत्राभिजापाच्चिरकालभावितः ॥ ३३ ॥

कश्चित्तु विशेषवादी जगाद अस्मात्सुगेहं गतवत्सु अपरो मिथः परस्परं वरद्वय विग्रहं भेदं विधाय अमुष्मै कन्यां प्रदद्यात् ॥
संभावनायां लिङ्। मिथो रहसि समाहूय इति वा आ० ३२ ॥ तेन विशेषवादिना केनचिदनुनीतो अनुनयप्रापितो मघपंडितः
पुत्री मानीय सत्प्रतनयाय सुता प्रदेयेत्येवं वरपितुर्भाषितमनुमेने स्वीकृतवान् यतो वरस्य रूपेणाहितः यस्मात् दृ
ष्टागुणः संवरणाय कल्पते योग्यो भवति यथा अभिजापाच्चिरकालभावितो बहुकालेन भ्यस्तो मंत्रः संवरणाय कल्पते तद्वत्
सर्वकलुषापमावशास्य द्वयरामिश्रितत्वादुपजातिस्तत्रुक्तं र्थं केलान्यासमिमिश्रिता सुस्मरति जातिष्विदमेवनाम

१६

१७ विद्याधिराजमद्यपंडितसंज्ञोसम्यक् मुहूर्त्तमवलंब्य दैवगणपत्यादि कुलदेवं च सम्यक् अभिपूज्य वाक्यदानरूपं संप्रत्ययं व्यतनु
तां विस्तारितवंतो ततश्च विवाहार्थं मौहूर्तिकाः ज्योतिर्विदो विचारणीया इति परस्पर मुक्तवंतो वसंत०३३ तथैव तौ विहिते मुहूर्ते
शास्त्र विधिना तौ विद्याधिराज मद्य पंडितौ उद्वाह्य विवाहं कृत्वा बहु विपुलं समदं प्रमोदम् अवापतुः यतः प्राप्ताभिलाषौ तत्
आगतो बंधुवर्गश्चास्यंतमोदं प्राप्तवान् किं बहुना कथितेन सर्वोपि बंधुबंधुसमुदायो मुदं प्रापेत्यर्थः॥३४॥ तौ सती शिव

> विद्याधिराजमद्यपंडितनामधेयौ संप्रत्ययं व्यतनुताम् अभिपूज्य देवं॥ सम्यक् मुहूर्त्तम् अवलंब्य विचारणीया
> मौहूर्तिका इति परस्परमूचतुर्मासो॥३३॥ उद्वाह्य शास्त्रविधिना विहिते मुहूर्ते तौ सं मदं बहुम् अवापतुः आप्तकामौ॥
> तत्रागतो भृशम् अमोदत बंधुवर्गः किं भाषितेन बहुना मुदम् आप वर्गः॥३४॥ तौ दंपती सुवसनौ शुभदंतपंक्ती संभूषितौ
> विकसिताबुजरम्यवक्त्रौ॥ सश्रीडहाससुखवीक्षणसंप्रहृष्टौ दंपती अवापतुर् अनुत्तम शर्म नित्यं॥३५॥ अग्नीन् अथा
> धित महोत्तर यागजातं कर्तुं विशेषकुशलैः सहितौ द्विजेन्द्रैः॥ ततस्फलं हि यद् अनाहित हव्यवाहः स्याद् उत्तरेषु विहिते

गुरुसंज्ञौ दंपती सुवस्त्रौ शुभा दंतपंक्तिर्ययोस्तौ सुष्ठु अलंकृतौ विकसितकमलवद् रम्यं मुखं ययोस्तौ श्रीडया लज्जया सह वर्त
माने न हासेन मंदहसितेन युक्तया सुखया वीक्षणेन सम्यक् प्रकर्षेण हृष्टौ तौ दंपती पार्वती महादेवाविवानुत्तमं सुखम् अवापतुः १८
॥३५॥ अथ विवाहानंतरं तत्तद्यागकर्तव्यता विशेषकुशलैर् ऋत्विग्भिः सहितौ द्विजेन्द्रैः शिवगुरुस्तत्फलम् अहत्वानु
त्तरेषां अयस्थ्याधानात् उद्धानाम् इस्तमानां वा यागानां समूहं कर्तुं अग्नीन् गार्हपत्याहवनीयदक्षिणाख्यान् अधि
तअग्न्याधानं कृतवान् हि प्रसिद्धं यद्यस्मादनाहिताग्निः पुमान् विहितेषु अपि उत्तरेषु यागेषु अधिकारो नस्यात्तस्मादित्यर्थः॥३६॥

भुवनानि स्वर्गादीनि जिज्ञुकामो बहुवित्तसाध्यैर् अनेकैर् यागैर् अयष्ट यजनं कृतवान् तेषां यागानां आख्यायेषां तैर्यतो दिने दिने सेवितायज्ञभागायैस्तै दैवै
रमतं व्यस्मारि विस्मृतं अत्रामृतसंबंधि स्मरणसंबंध पितृसंबंधवर्णनात्संबंधातिशयोक्तिरलंकारः योगेप्ययोगः संबंधातिशयो
क्तिरितीर्यत इत्युक्तेः आ०॥३७॥ पितृदेवमानुषान् अभिवांछितैः सह तत्तत्पदार्थैः संतर्पयन् तैर् विशिष्टं विद्यादिलक्षणं वित्तं येषां तैर्दे
वतास्थानीयैः सुमनोभिर् विद्वद्भिरर्चितं पूजितं यद्वा विशिष्टानि चतानि वित्तानि तैरेव सुमनोभिः पुष्पैरर्चितं व्याप्तं शिवगुरुं जंगमकल्प

> यागैरनेकैर् बहुवित्तसाध्यैर् विजेतुकामो भुवनान्ययष्ट॥ व्यस्मारि दैवैरमृतं तदा यैर् दिने दिने सेवितयज्ञभागैः॥३७॥ संत
> र्पयंतं पितृदेवमानुषांस्तत्तत्पदार्थैर् अभिवांछितैः सह॥ विशिष्टवित्तैः सुमनोभिरर्चितं तमेनिरे जंगमकल्पपादपं॥३८
> परोपकारव्रतिनो दिने दिने व्रतेन वेदं पठतो महात्मनः॥ श्रुतिस्मृतिप्रोदित कर्म कुर्वतः समाव्यतीयुर्दिनमाससम्मि
> ताः॥३९॥ रूपेषु मारः क्षमया वसुंधरा विद्यासु वृद्धो धनिनां पुरःसरः॥ गर्वानभिज्ञो विनयी सदानतः सनोपलेभेत
> नयान नं जरन्॥४०॥

दृश्यं जनाभेनि रेस्वर्गस्थः कल्पपादपः स्थावर इति ततोस्य व्यतिरेकाभिधानाद्व्यतिरेकालंकृतिः व्यतिरेको विशेषश्चेदुपमानो
पमेययोः इत्युक्तत्वात् उ०॥३८॥ दिनमासपरिमिताः समाः संवत्सराः व्यतीयुः व्यतिक्रांताजतो नुचं शास्य मुदीरितं जरो॥
॥३९॥ मारः कामः वसुंधरा भूमिः विद्यासु वृद्धः सर्वोत्तमः धनिनां पुरः सरोऽग्रगण्यः एवंभूतोपि गर्वानभिज्ञो गर्वरहितः य
तो विनयी विनयवान् यतः सदानतो नम्रः एवंविधः शिवगुरुर्जरन् जरां गच्छन् पुत्रस्य मुखं नोपलेभे न प्राप अत्र विष
यभेदेन बहुधोल्लेखनादुल्लेखालंकारः एकेन बहुधोल्लेखोप्यसौ विषयभेदत इत्युक्तेः उ०॥४०॥ चित्रपदमाश्चर्यास्पद

निकेतनं गृहं बहुगुणैरयं संपन्न इति संभावनाया एते बहवोऽपि मोहहेतवः पुत्रहीनं शिवगुरुं नाम सुतरु न्यस्य स्मिन्नाससेव्यापादने नमोहितं न कृतवंतः॥ ४१॥ अस्यां मृतो मम संततिरजाता चेदु परिशादग्रेऽरस्य अवश्यं भविष्यतीति तस्यामप्यजाता चेत्तत उत्तरस्यां हेमं तकृतौ भविष्यतीत्येवं मनोरथैर्व्याप्तांतःकरणः कालं निनाय नीतवान् ॥ ४२॥ खिंदन् खेदयुक्तमनो यस्य कृतःकार्यस्य शेषो येन स शिवगुरुर्भार्यामिदमचष्टोक्तवान् हे सुभगे ऽतःपरं किं कर्तव्यं नौ अवयोरंगेनेंद्रियसामर्थ्यं न सहितं वयोऽर्द्धमगम

गावो हिरण्यं बहुसस्यमालिनी वसुंधरा चित्रपदं निकेतनं॥ संभावनाबंधुजनैश्च संगमो न पुत्रहीनं बहयो
प्यमूमुहन्॥ ४१॥ अस्यामजाता मम संततिश्चेच्छुरश्चयरथं भयतो परिष्टात्॥ तत्राप्यजाता तत उत्तरस्यामे
मेवं स कालं मनसा निनाय॥ ४२॥ खिंदन्मनाः शिवगुरुः कृतकार्यशेषो जायामवष्ट सुभगे किमतः परं नौ॥ सां
गं वयोऽर्द्धमगमत्कुलजेन दृष्टं पुत्राननं यदिह लोकमुदाहरंति॥ ४३॥ एवं प्रिये गतवतोः सुतदृष्यनोश्चेत्पंचत्वमे
ष्यदथ नोऽशुभमापतिष्येत्॥ अस्यास्तुपायमनिशं भुवि वीक्ष्यमाणो नेक्षे ततः पितृजनिर्विफला ममाभूत्॥ ४४॥
भद्रे सुतेन रहितौ भुवि के वदंति नो पुत्रपौत्रसरणिक्रमतः प्रसिद्धिः॥ लोके न पुष्पफलशून्यमुदाहरंति वृक्षं प्रवालस [illegible]

नमुखहे कुलजे पुत्राननं न दृष्टं यत्पुत्रमुखमिहलोक्यमिहलोके हितमुदाहरंति पुत्रेणायं लोकइति श्रुतेः॥ वसंत०॥ ४३॥ हे प्रिये एवं सुत दर्शनकामयोः गतवतोः क्षीणवयसोरपि सुतं दृष्टवतोः पंचत्वं मरणं सेष्यच्चेदथ नो अवयोः अशुभमापतिष्येदागमिष्यं दस्य पुत्रदर्श नस्यास्तुपायमनिशं भुवि वीक्षमाणो नेक्षे न पश्यामि ततस्तस्मान्मम पितृतो जनिर्जन्म निष्फलाऽभूत्॥ ४४॥ किंच हे भद्रे सुतेन रहितौ नावावां भुवि केवदंति के पि न वदंतीत्यर्थः॥ यतः पुत्रपौत्रसरणिक्रमतः लोके प्रसिद्धिर्भवति यथा बालानां पल्लवानां समय

४ एवंभूतादन्यस्याभावात् शिवोपास्तितः सकलार्थसिद्धिर्भवतीत्यत्र प्रमाणाकांक्षायामाह तत्रोपमन्योर्महिमा प्राहात्स्यं परमं प्रमाणं ४

फलितं वृक्षं विहाय पुष्पफलशून्यं वृक्षं केपि नोदाहरंति तद्वदित्यर्थः॥ ४५॥ इत्येवं भर्त्रा ईरिते कथिते सति तदीया भार्या सती प्राह जं गमरूपाणि वाक्यानि कल्पवृक्षमाश्रयावस्तस्य सेवनात् हे सुनाथ ईशो महेश्वर संबंधि स्थिरं फलं नौ अवयोर्भविता भविष्यतीति ३०॥ ४६॥ इतोऽस्मात्कारणात् भक्तेप्सितार्थपरिकल्पने कल्पवृक्षं देवं के सुखं शिवमितियावत् सकलार्थसिध्यै भजावः यद्वा इतोऽस्मात् दैवादन्यं कमपि भूतं देवं भजावः एवं हि महाभारते श्रूयते उपमन्युः किल पयः पिबतो मुनिबालकानवलोक्य स्वाग्रहेण मातरं दुग्धं या

इतीरितं प्राह तदीयभार्या शिवाख्यकल्पद्रुममाश्रयावः॥ तत्सेवनान्नौ भविता सुनाथ फलं स्थिरं जंगमरूपमे
शं॥ ४६॥ भक्तेप्सितार्थपरिकल्पनकल्पवृक्षं देवं भजाव कमितः सकलार्थसिध्यै॥ तत्रोपमन्युमहिमा परमं प्रमाणं नो
दैवतासु जड़िमा जड़िमा मनुष्ये॥ ४७॥ इत्थं कलत्रोक्तिमनुत्तमां सः श्रुत्वा सुतार्थी प्रणतेकयष्टयं॥ इयेष संतोषयि
तुं तपोभिः सोमार्धभूषं निजभार्ययामीशं॥ ४८॥

चितवान् तन्माता च दरिद्र्यवशेन दुग्धाभावात् पिष्टेन तद्दुग्धाया
यच्छत् स च तदेव पीत्वा दुग्धं मया पीतमिति मन्यमानो ननर्त तदेतत्सर्वं ज्ञात्वा कुमारा जहसुस्ततो हास्यकारणं पृष्टेऽस्मै
माता दारिद्र्यमावेदयत्तज्ज्ञात्वा महेश्वरमाराध्य क्षीराब्ध्याधिपतित्वं प्रापेति। पाषाणाद्यात्मतया जड़ाभ्यो दैवताभ्यः कथं
ऽखिलार्थसिद्धिरित्याशंक्याह। न हि दैवतासु जड़िमा जाड्यं किंतु श्रद्धाभक्तिहीने देवतास्वरूपानभिज्ञे मनुष्ये सत्यर्थः॥
॥ ४७॥ एवं प्रकारामनुत्तमां भार्योक्तिं श्रुत्वा सः पुत्रार्थी सोमस्य चंद्रस्य अर्धेनोपलक्षितो मूर्धा यस्य तं प्रणतेकयष्टय
सुमार्धसुमासहायमीशं तपोभिः संतोषयितुमियेषइच्छतिस्म ३०॥ ४८॥ ॥ तस्योपधाम धाम्नः प्रासादस्य स
मीपात् स्थिता पंगाजलवहा एका नदी तस्याः जलेस्नात्वा स शिवगुरुः पूर्वकं तिथ्येचित् दिनान्यवकं दाशनः सन्

सदाशिवमुपास्त पश्चात्स शिवचरणाद्वंद्वकमलभृंगः सनु शिवपादाब्जमकरंदातिरिक्तं केदाद्यास्वादनवर्जितः सन्नुपास्तेस्म
र्थः वसंत॰॥४९॥ तस्य भर्तुर्जाया विधिमलाढ्यस्य क्षेत्रे वसंतमजं स्वयमेवाविर्भूतं ननु केनचित्स्थापितं शिवमर्चयंतिनिय
मकृतेरुपतापे भियमाल्पके रूपतापे रिति या नियमे श्रोपतापे श्रुति वाकायं देहं चित्कूराद्यस्येवं प्रकारेण तपतोस्तपः

तस्योपधामकिलसंनिहितापयेकास्नात्वासदाशिवमुपास्तजलेसततस्याः॥ कंदाशनः कति
चिद्दयदिनानिपूर्वं पश्चात्सदाशिवपादयुगाब्जभृंगः॥४९॥ जायापितस्य विमलानियमो
पतापेश्चित्कूराकायमनिशंशिवमर्चयंती॥ क्षेत्रेवृषस्यनिवसंतमजंसभर्तुः कालोत्यगाद्
तितयोस्तपतोरनेकः॥५०॥ देवः कृपापरवशोद्विजवेषधारीप्रत्यक्षतां शिवगुरुं गतआत्त
निद्रं॥ प्रोवाचभोः किमभिवाञ्छसि किं तपस्ते पुत्रार्थितेति वचनं सजगाद विप्रः॥५१॥ ॥ १८

कुर्वतोः तयोर्दंपत्योः सप्रसिद्धः कालः अनेकोत्यगात्॥५०॥ कृपापरवशो देवो महादेवो द्विजवेषधारी प्रत्यक्षतां
प्राप्तः प्राप्तनिद्रं शिवगुरुं प्रोवाच भोः शिवगुरो किमभिवाञ्छसि किमपि नेत्याशंक्याह किं तपस्ते निष्कामस्य त
व तपः किं ना किमपि तथा च तपसि प्रवृत्तस्य ते कामना ऽस्तीत्यनुमीयत एवमुक्तः स विप्रः शिवगुरुः पुत्रार्थिता
सुतस्य प्रार्थनेति जगाद॥५१॥ २॥ १॥ २

अथ देवोपि तं शिवगुरुमपृच्छत् हे द्विजमदुक्तं सत्यं विद्धि जानीहि पाठांतरे तन्मदुक्तं सर्वज्ञं सर्वगुणोपपन्नमल्पायुषमेकमेव सु
तं ददामि किं वा विपरीतकान्विपरीतान् सर्वज्ञानल्पगुणान् भूर्यायुषो बहून् सुतांस्ते तुभ्यं ददानि एवमुक्तो द्विजेशः शिवगुरु
रवदत्॥५२॥ प्रत्युवाच तदुदाहरति बहुगुणः प्रथितानुभावः सर्वज्ञतायाः आश्रयः पुत्रो मेस्तु इत्युक्तो देवः उवाच ईदृशेति तानि
मुक्तानां गुणानां पदं अयं पुत्रं दद्यां ददास्यामि तस्मात्तपो मा कुरु पुत्रो सत्या पूर्णो भविष्यसी सतो दारे भार्यया सह द्वि

देवोप्यपृच्छदथतां द्विजविद्धिसत्यं सर्वज्ञमेकमपि सर्वगुणोपपन्नं॥ पुत्रं ददाम्यथ बहून् विपरीतकांस्ते भूर्यायुषस्त
नुगुणानवदद्द्विजेशः॥५२॥ पुत्रोस्तु मे बहुगुणः प्रथितानुभावः सर्वज्ञतापदमितीरित आबभाषे॥ दद्यां सुदी
रितपदं तनयं तपो मा पूर्णो भविष्यसि गृहं द्विज गच्छ दारैः॥५३॥ आकर्णयन्निति बुबोध स विप्रवर्यस्तं
चाब्रवीन्निजकलत्रमानंदितात्मा स्वप्नं शशांसवनिता मणिरस्य भार्या सत्यं भविष्यति तनोतनयो महात्मा
॥५४॥ तौ दंपती शिवपरौ नियतौ स्मरंतौ संप्रेक्षितं गृहगतौ बहुदक्षिणान्नैः॥ संतर्प्य विप्रनिकरं तदुदीरिता
भिराशीर्भिराप तुरनल्प मुदं विशुद्धौ॥५५॥ तस्मिन्दिने शिवगुरोरुपभोक्ष्यमाणे भक्ते प्रविष्टमभवत्कि
लरौद्रतेजः॥ भुक्तान्नविप्रवचनादुपभुक्तशेषं सा भुक्तवत्यपि निजभर्तृपदाब्जभृंगः॥५६॥ २०

ज गृहं गच्छ॥५३॥ एवं स्वप्ने संप्रकारं स्वप्नं वनुस विप्रवर्यः शिवगुरुर्बुबोध प्रबुद्धश्चानंदितात्मा स स्वभार्यां तं स्वप्नं अब्रवीत्॥
पत्कल्पे कुलाचार्य विप्रवर्यस्य भार्या योषिन्मणिः शशंस उक्तवती सत्यं अनयो महात्मा पुत्रो भविष्यत्येव संशयो नास्तीत्य
र्थः॥५४॥ विप्रानिकरं ब्राह्मणसमूहं॥५५॥ भक्ते अन्ने भुक्तमन्नं येस्तेषां विप्राणां वचनात् उपभुक्तशेषां शावतेजोयुक्तमन्नं स शि

२०

यगुरुरभुंक्तभर्त्तृचरणारविंदपूर्वमसौ सा सत्यपि अभुंक्त ॥५६॥ ततो यद्भूतं तदाह गर्भमिति असौ मृगाक्षी शिवः गर्भे मध्ये यस्य तथाभूतं
गर्भं दधार गर्भो पि शनैः वर्धत वर्धमानश्च शनैः शरीरमभवत्तद्गुप्तिनष्टि तेजसातिरेकेणातिशयेन विनिवारितो विश्वेषां दृष्टिपातो येन
तत्र राजदंतादिषु परमिति विश्वशब्दस्य परनिपातः मध्याह्नसूर्यस्यो ग्रतेजइव याशिवं धरते सा गर्भालसा भगवती किंचित् गति
मंथरं प्रापेतीदमद्भुतं न भवतिकथंभूतं भावियः पाताल महातल तलातल रसातल सुतल वितल भूतल भूर्भुवः स्वर्महर्जनतपः स
त्याख्यानि चतुर्दशापि भुवनानि विभर्तु पुनश्चयस्य शिवस्य माय सुधाजलाद्या मूर्तयस्तदुक्तं क्षितिहुतवहक्षेत्रज्ञांभः प्रभंज

गर्भं दधार शिवगर्भमसौ मृगाक्षी गर्भोप्यवर्धत शनैरभवच्छरीरं ॥ तेजोतिरेकविनिवारितदृष्टिपातविश्वं
वेदिंदिवसमध्यरवेरिवोग्रतेजः ॥५७॥ गर्भालसा भगवती गतिमांद्यमीषत् प्रापेति नाद्भुतमिदं धरते शिवं या ॥ यो विश्वमा
निबिभर्ति हि चतुर्दशापि यस्यापि मूर्तयः इमाय सुधा जलाद्याः ॥५८॥ संव्याप्तवानपि शरीरमशेषमेव नोपा
स्तिमाधिरसकावकृतान्नकांचित् ॥ यत्सूनमेव महसा दुरतिक्रमेण व्याप्तं शरीरमदसीयममुष्य हेतोः ॥५९॥ र
म्याणि गंधकुसुमान्यपि गर्भमस्येनाधातुमैशत भराल्किमु भूषणानि ॥ यद्गुरुत्वपदमस्ति पदार्थजातं तत्तद्धि

न चंद्रमस्तपनाविय दिक्षये मूर्तीर्नमो भवविभक्त इति ॥५८॥ असौ शिवः सर्वमेव शरीरं संव्याप्तवानप्यत्र शरीरे कांचिदुपास्ति
किंचिदुपक्षेयमधिकप्रक्षेपं नाधिरकृच्चैव प्रकटितवान् यद्यस्मात् दुरतिक्रमेण तेजसामुष्याः सत्यादिदं शरीरं पूर्वमेव व्या
प्तममुष्य हेतोरस्मात्कारणादित्यर्थः ॥ निमित्तपर्यायप्रयोगे सर्वासां प्रायदर्शनमितिषष्ठी ॥५९॥ मनोज्ञानि गंधपुष्पाणि अ २०
प्यस्य सत्यकामनामाधातुं समर्था नाभूवन् भूषणानि किमु किंबहुना यद्यत्पदार्थजातं गुरुत्वास्पदं तस्य तस्य विधारण विधौ
अलसाकर्तव्येषु मंदाद्यभावभूव ॥६०॥

यद्यप्येवं तथापि तां सतीं दोहदं दोहदं श्रद्धालालसं च समं स्मृतमिति हृल्लघुधा दोहदं गर्भिणी मनोरथो भृशामत्यंतमबाधत शरीरं हिंसां
कुरुते गच्छतीति शरारिः पक्षिविशेष अत्र उरितीः प्रत्ययः शरारिशब्दादिरातुर्व्यत्ययमरस्तथा च यथा दुष्टः शरारिः प्रायः परं न मुंच
ति मुंचते पीति प्रसिद्धं तद्वदित्यर्थः ॥ बाधप्रकारमाह ॥ आनीतं यद्दुर्लभं तद्पोहति त्यजति अन्यद्याचते तत्प्राप्य पोह्य परित्यज्य
पुनरन्यं वस्तु स्ययवांछतीत्यर्थः ॥६१॥ तां प्रति दुर्लभमनर्घ्यममूल्यमपूर्वं वस्तु समादाय बंधुसमूह आगमत् बंधुतां विशि

६

तां सोहृदं भृशामबाधत दुःशरारिः प्रायः परं किल न मुंचति मुंचते पि ॥ आनीतदुर्लभमपोहति याचते न्यत्
तत्प्राप्य पोह्य पुनरदंतिसान्यवस्तु ॥६१॥ तां बंधुतागमदुपश्रुत दोहदार्ति रादाय दुर्लभमनर्घ्यमपूर्ववस्तु ॥
आस्वाद्य बंधुजनदत्तमसौ अहर्ष हा हंत गर्भधरणं खलु दुःखहेतुः ॥६२॥ मानुष्यधर्ममनुसृत्य मयेदमुक्तं का
पि व्यथा शिवमहोभरणे न च ध्याः ॥ सर्वव्यथाव्यतिकरं परिहर्तुकामादेवं भजंत इति तल्लघिदां प्रवादः ॥६३॥ ॥

नष्टिउपश्रुता दोहदस्य दोहदस्यार्तिर्यया सा बंधुजनदत्तमसौ सती आस्वाद्य अहर्ष हा हंत गर्भधरणं खलु दुःखहेतुरिति
जगाद चेति शेषः ॥६२॥ हा हंते तीदं मयामानुष्यधर्ममनुसृत्योक्तं यतः शिवस्य महसस्तेजसो भरणे धारणे च ध्यामम का
पि व्यथा पीडा नास्ति एतद्दृष्टि कुत इति चेत्तत्राह ॥ सर्वपीडासंपर्कं परिहर्तुकामादेवं भजंत इति तत्त्वविदां प्रवादः
इत्यतदित्यर्थः ॥६३॥ निसर्गधवलनस्वभावतः श्वेतेनातिशायेन महता श्वेतो वृषभेण समग्रं पुनश्च गीतविशार
दैः गंधर्वादिभिः आद्यैः युक्तैः तत्त्वाभिभिः वा विद्याधरप्रभृतिर्विनयेनोपसमीपयाते प्रातैः स

२१ गीयमानमात्मानं प्राह निद्रामासती रक्षन ॥ ६४ ॥ पुनश्च जय जयेति रक्षेति मा त्वां द्दशा कृपाद्दष्ट्या अवलोकयेति शब्द
रं दधाना प्रयच्छती सती आकर्णयत् ॥ श्रुत्वापि स्मयं प्राप्तो स्थितवती तस्ततो निरीक्षमाणा सा पुनरुक्त शब्दं न श्टणो
तिस्म अकर्ण्य नो स्थितवती इति वा संबंधः ॥ ६५ ॥ किंच यं चन्तरस्य स्फुरत्तस्य मंचस्य शय्याया रोहे आरोहणे अ

उक्ष्णानि सर्गधवलेन महीयसा सा स्वात्मानमैक्षत समूढमुपात्तनिद्रा ॥ संगीयमानमपि गीतविशा
रदाद्यैर्विद्याधरप्रभृतिभिर्विनयोपपाते ॥ ६४ ॥ आकर्ण्य जय जयेति वरं दधाना रक्षेति शब्दमव
लोकयमाद्दशेति ॥ आकर्ण्य नो स्थितवती पुनरुक्तशब्दसा विस्मिता किल सृणोति निरीक्षमा
णा ॥ ६५ ॥ नर्मोक्तिकृत्याम पिखिद्यमाना किंचापि वंचेत्तरमंचरोहे ॥ जित्वा मुदान्यानतिहृद्य
विद्यासिंहासने सोऽस्थितिमीक्षितेस्म ॥ ६६ ॥ समानता सात्विकवृत्तिभाजां विरागता वैषयिकप्रवृ
त्तौ ॥ तस्याः स्त्रियो गर्भगपुत्रचित्रं चारित्रशंसिन्यजनिष्टचेष्टा ॥ ६७ ॥ श्री शंकराय नमः ॥

विनर्मोक्तिकृत्यां परिहासोक्तैः करणे पि खिद्यमाना अन्यान् जित्वा अतिहृद्य विद्यायाः सरस्वत्याः सिंहासनेस्व
स्यस्थितिमीक्षितेस्म अतिहृद्य विद्यासिंहासनदूतिया रुद्रय्युक्ता ॥ ६६ ॥ सात्विकवृत्तिभाजां सतां समानता तु
ल्पता वैषयिकप्रवृत्तौ विषयेगा चरप्रवृत्तौ विरागता वैराग्य तस्याः स्त्रियः सत्याः एतादृशी चेष्टा गर्भगतस्य २१
पुत्रस्य विचित्रमाश्चर्यरूपं यच्चरित्रं तत् शंसिनी तज्ज्ञापिका अजनिष्ट ॥ ६७ ॥ श्री शंकराय ॥

तद्रोमवल्ली कुचलक्षणा बद्री पर्वता या युक्तवती याप्र भासे यद्युनी नदी तस्या उरुशैवलालिः महती शैवालपंक्तिः रुरुचे रेजे अस्याश्चा
शाः कृते यत्नाद्विधात्रा स्थापितः प्रशस्तो येणुरिसेव स्तुतेः प्रारुंद्र ॥ ६८ ॥ अस्याः सत्याः पयोधरद्वंद्वमिषात् कुचयुग्मव्याजेन
दुग्धपिबस्वर्थस्य पानस्य विधाने योग्यो नवीनामृतपूरितो द्वौ कुंभौ पल्ययोनि ब्रह्मणा कल्पयां बभूव स्वयाभासकैलशाय
कुतिर्षको भाजा द्वौर्निकृतः पदे उपजातिः ॥ ६९ ॥ कुचकुंभमध्ये द्वैतप्रवादं तयोर्मध्ये पुनर्मीध्यमिकं मतं शून्यमतं च सु
इ२५ भ्रमणे गर्भगएव सो र्भो बालको प्राक्ऽदिति गर्हयामास यतो महात्मभिर्गर्हितं निंद्यं भेदवाद शून्यमतयोः प्रतिबेधायग

तद्रोमवल्ली रुरुचे कुचाद्यावाद्युक्तवत्या भाधुस्युरुशैवलालिः ॥ यस्याश्चिशोरस्य कृते प्रशस्तो न्यस्तो विधात्रेव वन
शीनवेणुः ॥ ६८ ॥ पयोधरद्वंद्वमिषादमुष्याः पयः पिबस्वर्थ विधाने योग्यौ कुंभौ नवीनामृतपूरितौ द्वौ संभोजयो
निः कल्पयां बभूव ॥ ६९ ॥ द्वैतप्रवादं कुचकुंभमध्ये मध्ये पुनर्माध्यमिकं मतं च सुभ्रूमणे गर्भगएव सो र्भो द्रागगर्ह
यामास महात्मगर्ह्यं ॥ ७० ॥ लग्ने शुभे शुभ युते सुयुते कुमारं श्री पार्वतीव सुखिनी शुभवीक्षिते च ॥ जायास
शावगुरोर्निजतुंगसंस्थे सूर्ये कुजे रविसुते च गुरौ च केंद्रे ॥ ७१ ॥ गर्भगेणार्भेण स्तनयोरभेदस्य तन्मध्यगतावका
शाभावस्य च संपादनामति फलोत्प्रेक्षा द्वंद्व ॥ ७० ॥ लग्ने शुभे शुभेन ग्रहेण युते युके शुभेन तेन दृष्टे च पुनश्च सूर्यादीनां स्व
तुंगसंस्थानि जतुंगाद्युच्चस्थानानि सूर्यादीनां क्रमेणोक्तानि ॥ अजवृषभमृगांकांगनाकुलीर झषवणिजाहि दिवाकरा
दितुंगा ॥ इति अजो मेषः मृगो मकरः अंगना कन्या कुलीरः कर्कः झषो मीनः वणिक् तुला तथा च सूर्ये मेषस्थे कुजे मो
ममकरस्थे रविसुते मंदे तुलास्थे गुरौ च केंद्रे चतुर्थ्यां चन्यतम राशिस्थे च कारात् बुकोऽतुकसमुच्चयार्थे शिवगुरो र्भार्या

२२ सतीसुखिनीसुखवतीनतन्यस्त्रीयसौदिताकुमारंशिशुंसुषुवेयथाश्रीपार्वतीकुमारंस्कंदंसुषुवेतद्वत्अनेनगर्भप्रवेशादि कंमायामात्रदत्रैसदाशिवःशंकराचार्यरूपेणप्रादुरभूदितिदर्शितंवसंत॥७१॥सुतंदृष्ट्वाशिवगुरुःशिवबारिराशौसुखसमुद्रे निमग्नोपिराकिंसामर्थ्यमनुसत्यजलेन्यमांक्षीत्निमज्जितवान्तदनंतरंबहुधनंवसुधाश्चगाश्चपुत्रजन्मफलकस्यकर्म णोविधियथाविधानाद्द्विजपुंगवेभ्योब्राह्मणवरेभ्यःपात्रेभ्यःव्यश्राणयद्दत्तवान्॥७२॥तरक्षुर्व्याघ्रःमृगादयोबहुजंतुगणाः परस्परंद्रुवंतोपितस्मिन्दिनेवैरंविहायातीवहृष्टाःसहचेरुःपुनश्चसाधुतयानिघृष्टाःसम्यक्कयान्योन्यंसंघर्ष

दृष्ट्वासुतंशिवगुरुःशिवबारिराशौमग्नोपिनाकिमनुसत्यजलेन्यमांक्षीत्॥व्यश्राणयद्बहुधनंवसुधा श्चगाश्चजन्मोक्तकर्मविधयेद्विजपुंगवेभ्यः॥७२॥तस्मिन्दिनेमृगकरींद्रतरक्षुसिंहसर्पाखुमुख्यबहुजंतु गणाद्रुवंतः॥वैरंविहायसहचेरुरतीवहृष्टाःकंडूमयाक्षुपतसाधुतयानिघृष्टाः॥७३॥वृक्षालताःकुसुम राशिफलान्यमुंचन्नद्यःप्रसन्नसलिलानिखिलास्तथैव॥जाताभुकुर्जलधरोपिनिजंविकारंत्यक्त्वाघृणा अपिजलंसहसोल्लपात॥७४॥अद्भुतचाद्विविपरीतमलावलेविहरतायवर्तिचरपुस्तकमप्यकस्मात्॥उ च्चैःपपातजहसुःश्रुतिमस्तकानिश्रीव्यासचित्तकमलंविकचीबभूव॥७५॥श्रीशंकराय॥

णांखर्वनंकुर्वंतःकंडूमयाक्षुपतकंडूपाकरणंकृतवंतः॥७३॥तस्मिन्दिनेवृक्षालताश्चपुष्पराशीःफलानिचा २२ मुचन्नतथैवसकलानद्यःप्रसन्नजलाजाताःजलधरोपिनिजंविकारंजलंमुहुरमुंचद्वितिविपरिणामेनसंबंधिनी अभूत्तगणापूर्वंतसम्महान्अपिजलंसहसोल्लपात॥७४॥किंचाद्भुतचाद्विभ्यांविपरीतंमतमयलंबितुंशीलंयेषां तेषांहस्ताग्रवर्तिचरपुस्तकमप्यकस्माद्च्चैःपपातश्रुतिमस्तकानिवेदांताःजहसुःश्रीव्यासस्यचित्तकमलंविकचीबभूवविकासंप्राप ७५

किंचसर्वाभिराशाभिर्दिग्भिरलंप्रसेदेकर्मणिप्रत्ययःसर्वादिशोऽतिशयेनप्रसन्नाःबभूवुरित्यर्थः॥अद्भुतोदिव्योगंधोयथातैर्वा तैरभाविवायवोऽद्भुतदिव्यगंधाबभूवुर्प्रदक्षिणीभूताविचित्राःकीलाज्वालायेषांतेऽर्चिलनेरग्निहोत्राग्नितिमिरपिसदानींप्रजज्व लस्तथाभूताअग्नयोपिप्रज्वलिताबभूवुरत्रापिकर्मणिप्रत्ययः॥७६॥किंचतदातस्मिन्कालेसमनोहरोगंधोऽस्यास्तीतिम थासतांसुष्ठुश्रद्धंयन्मनस्तद्द्रुमलाशिवंसुखंकरोतीतितथासुमनसांदेवानांनिकरैःसमूहैःप्रचोदिताप्रेरितासुमनसां पुष्पाणांवृष्टिविरद्भुतंयथास्यात्तथाऽभूत्यमकालंकारःअर्थसत्यर्थभिन्नानांवर्णानांसापुनःश्रुतिःयमकमित्युक्तेःदिश

सर्वाभिराशाभिरलंप्रसेदेवातैरभान्यद्भुतदिव्यगंधैः॥प्रजज्वलेऽपिज्वलनैस्तदानींप्रदक्षिणीभूतविचित्रकीलैः॥७६॥सुम नोहरगंधिनीसतांसुमनोवद्द्रुमलाशिवंकरी॥सुमनोनिकरप्रचोदितासुमनोवृष्टिरभूत्तदाद्भुता॥७७॥लोकत्रयीलो कदृशाचभास्वतामहीधरेणोचमहीसुमेरुणा॥विद्याविनीत्यंचसतीसुतेनसाररराजतत्ताद्दशराजतेजसा॥७८॥सत्कार पूर्वमथियुक्तमुहूर्तवादिविप्राःप्रशस्तांसुरभिचौद्यसुतस्यजन्म॥सर्वज्ञएषभविताररचयिष्यतेनशास्त्रंस्वतंत्रमपिवा

मसस्वजागुरुःसमसभरालाभगुरुर्वियोगिनी॥७७॥लोकत्रयीलोकदृशालोकनेत्रेणभास्वतासूर्येणचमहीसमेरुणापर्व तेनविद्याविनयेनवसासतीतातेनसुतेनरराजसुतंविशिनष्टितादृशानामतिप्रसिद्धानारामचंद्रप्रभृतिराज्ञांतेजोय स्मिंस्तेनयद्वातेजसांराजतिराजतेजस्तादृशाःसूर्यादितुल्यराजतेजाथस्मिंस्तेनसर्थः॥अत्राभिन्नेदीप्तिलक्षणसाधार णधर्मएकस्यैवबहूपमानोपादानान्मालोपमादृष्टव्या॥७८॥सत्कारपूर्वकमथियुक्तमुहूर्तवादिनो विप्राःकृतस्यजन्मवीक्ष्यआलोच्यशिवगुरवेतवपुत्रःसर्वज्ञोभविष्यतिपुनश्चस्वतंत्रंशास्त्रंरचयिष्यतेअथयोगाभिपार्श्वे

तासमहिमासकललोकविस्तरं ७९

२३ किंच यावदेषा भूस्तावत्स्वकां कीर्तिं भुवि विधास्यति किं बहुना बोधितेन एष तव शिशुः पूर्णो स्ति श्रीजीवितं च तेन शिवगुरु
णा न च एष्टं न च तैरुक्तं यतः प्रायो जानन्त्यप्यशुभं शुभज्ञाः नैव वक्ति ॥ ८०॥ अथानंतरं तदा ज्ञातिबंधुसुहृदिष्टजना
नां अंगना उपायेन न उपहारेण सह वर्तमाना स्तास्तं सूतिकागृहं निविष्टं ददृशुः तं सरोजमुखं च मा मि समंतात्
वीक्ष्य अस्यं तं मुदं च प्रापुः प्रापुः यथा निदाघे ग्रीष्मतौ सूर्यातपेन तप्ता अंबुदं वीक्ष्य असंतं मुदं प्राप्नुवंति तद्वत् ॥ ८१॥

कीर्तिं स्वकां भुवि विधास्यति यावदेषा किं बोधितेन बहुना शिशुरेष पूर्णः ॥ नाप्युच्छ्रिजीवितमनेन न चैतेर्नचोक्तं प्रा
योपि सत्यपि न वक्ति शुभं शुभज्ञः ॥ ८०॥ ज्ञातिबंधुसुहृदिष्टजनांगनास्तास्तं सूतिकागृहनिविष्टमथो निद
ध्युः ॥ सोपायनास्तमभिवीक्ष्य यथो निदाघे चंद्रं मुदं ययुररं ती विसरोजवक्त्रं ॥ ८१॥ तत्सूतिकागृहमवेक्ष्य तत्र प्र
दीपं तत्तेजसा च दचभातमभूत्सपायां ॥ आश्चर्यमेतदजनिष्ट समस्तजंतोस्तन्मंदिरं धृतिमिरं यदभूदहदी
पं ॥ ८२॥ यत्प्रत्यहं तांशिशुरसौ कुरुते शमग्र्यं तेनाकृतास्य जनकः किल शंकराख्यं ॥ यद्वा चिरायकिल
शंकरसंप्रसादाज्जातस्ततो व्यधित शंकरनामधेयं ॥ ८३॥ न विद्यते प्रदीपो यस्मिन्नेकथं स्यादिय च न तद्वाद्वेन स

मासः न प्रदीपं सत्सपायां रात्रौ तस्य शिशोस्तेजसा यद्भातमभूत्तत्सूतिकागृहं सर्वोज नोऽवेक्षत एतत्सर्वजंतोराश्चर्य २३
मजनिष्ट यदहदीपं सत्तस्य मंदिरमतिमिरं अभूदित्यर्थः ॥ ८२॥ अथ शंकरनामधेयप्रवृत्तिनिमित्तद्वयमाह ॥ यद्य नेन कारणे
न असौ बालकः प्रत्यहं तां जनतानामुत्कृष्टं शंसुखं कुरुते तेनास्य जनकः प्रसिद्धः शंकराख्या अकृत कृतवान् यद्वा चि
रकालात् शंकरप्रसादाज्जातः ततस्तस्मात् शंकरं नामधेयं व्यधित अकृत ॥ ८३॥ ॥ २ ॥

तद्वत् बालकत्वात्पादकमलाभ्यां गमनाद्यादौ स्तस्तु मुद्दरेण सर्पणं कर्तुं समर्थो बभूव ॥ ८४॥ यस्मिन्बाले मंचे शायिते सति सतां हृद
यं प्रसन्नं बभूव मणिगुच्छचयं वीक्ष्यमाणे सति विधुर्वा मुखं विगतनीलमभूत् ॥ यद्वा वादिपंडितानां मुखं विशेषेण नीलमभूत् ॥
॥ ८५॥ कमनीयात्सुंदरात् श्लाघ्यात् शायनीयं यस्मिंस्तत्पर्यंकश्रेष्ठं शनैः पादाभ्यां संताडयन् स न्यधिशेषेण भेद यादिनां येदुमा स्ते
षां ये मनोरथास्तेषां समूहान्सद्यः शतधा विभेद विदारअत्र ताडन विभेदनयोर्हेतुकार्ययोर्विरुद्ध भिन्नदेशत्वाद संगति

सर्वंविदत्सकलशक्तियुतोपि बालो मानुष्यजातिमनुसृत्य चचार तद्वत् ॥ बालः शनैर्हसितुमारभत क्रमेण
स्तसुं सृप्ता गमनाय पदांबुजाभ्यां ॥ ८४॥ बालेथ मंचे किल शायिते स्मिन्सतां प्रसन्नं हृदयं बभूव ॥
संवीक्ष्यमाणे मणिगुच्छचयं विधुर्मुखं हंत विनीलमासीत् ॥ ८५॥ संताडयन्स्तह तशनैः पदाभ्यां पर्यंकवर्यं क
मनीयशाय्यं ॥ बिभेद सद्यः शतधा समूहान्विभेदवादींद्रमनोरथानां ॥ ८६॥ द्वित्राणि वर्णानि वदत्समुष्मिन्
दूति प्रवीराद्धुरेव भोनं ॥ मुरान्चलत्संघ्रिसरोरुहाभ्यां द्वित्राः पलाप तद्दशापि सद्यः ॥ ८७॥ उदचारमद
र्भकोगिरः पदचारानततो द्रुनंतरं ॥ पिकलोभयदादिभान्तयोः पिकलोकस्वरमामरालकः ॥ ८८॥

रलंकारः ॥ विरुद्धभिन्नदेशत्वं कार्यहेत्वोरसंगतिरित्युक्तेः ॥ ८६॥ द्वित्राणि वर्णानि अमुष्मिन्बाले वदति सति प्रौढिप्रवीरा मौनमे
व दधुः चरणकमलाभ्यां मुदा चलति सति सद्यः दशापि द्विशः पलायंत पलायनं कृतवन्तः ॥ चपलाति शायोक्तिरलंका
र्यहेतुप्रसक्तिजे ॥ ८७॥ अर्भको गिर उदचारयत् वर्तितवान् अनंतरं पदचारान्ततनोत् विस्तारितवान् तयो र्वाणीप्र
वर्तनपादचारयोर्मध्ये गिरः प्रवर्तनात् पिकलोकः सर्वोपि कोकिलो पिकलोऽभवत् चरमात् पादचारविस्तारान्म

रात्मकोऽहं सोऽपि फलो भवतु (वियोगिनी)॥ त्वां अचलां भूमिं पादत्विषा चरणकान्त्या नवीनैर्विद्रुमस्य रत्नस्य पल्लवै
२४ रास्तृतामिव विद्रुमो रत्नवृक्षेऽपि प्रवालेऽपि पुमानयमिति मेदिनी। काश्मीरपरागैः पाटलां श्वेतरक्तामिव रचयन्नयं चंद्रतु
ल्यः शिशुः शनैः शनैरचारीत्॥८७॥ मूर्धनि हिमकरस्य शीतकिरणस्य चंद्रस्य चिन्हं निटिले ललाटे नयनस्य नेत्र
स्यांकं चिन्हं अंसयोः स्कंधयोः शूलं वपुषि स्फटिकेन समानं वर्णं प्राज्ञा धीमन्तः शंभुं मेनिरे अनुमानालंकारः वृत्तं गी
तिः आर्याप्रथमदलोक्तं यदि कथमपि लक्षणं भवेदुभयोः दलयोः कृतयतिशोभां तां गीतिं गीतवान् भुजंगेशः इति लक्ष

नवविद्रुमपल्लवास्तृतामिव काश्मीरपरागपाटलाम्॥ रचयन्नचलां पदत्विषा स च चारेंदुनिभः शनैः
शनैः॥८७॥ मूर्धनि हिमकरचिह्नं निटिले नयनांकमंसयोः॥ शूलं वपुषि स्फटिकसवर्णं प्राज्ञास्तमेनि
रे शंभुं॥८८॥ राज्यश्रीरिव कोविदस्य राज्ञो विद्येवाव्यसनस्य दवीयसो बुधस्य॥ शुक्लांशोः छविरिव शार
दस्य पित्रोः संतोषैः सह ववृधे तदीयमूर्तिः॥८९॥

वालत्॥ लक्ष्मीर्लसत्गणा गोपेता भयतिनह विषमे जः षष्ठो नलघुर्वा प्रथमेर्धे नियतमार्याया दलाया: पूर्वार्धल
क्षणं॥८०॥ राजनीतिकुशलस्य राज्ञः श्रीरिव अव्यसनं व्यसनरहितस्य कोपानस्त्रीमृगयादिषु देवानिष्टफलोपाये २४
विपत्तौ विफलोद्यमे इति मेदिनी। कोशाद्व्यसनात् अप्रमादं दवीयसो दवीयश्च दविष्ठं च सुदूरे दूरमरादिति
दवीयसो अतिदूरस्य बुधस्य विद्येव शारदस्य कालीनस्य चंद्रस्य छविरिव पित्रोः संतोषैः सह तदीया मूर्तिर्ववृधे प्रह
र्षिणी॥८९॥

उरसि नागेन वरणेन आभरणं मस्तके बालचंद्रेण हस्तयोश्चक्रादिभिः मूर्धनि त्रिशूलेन च अद्भुतं तस्य ललितं गात्रं सुकुमाराङ्ग
विन्यासं शरीरं नेत्रैर्निमेषरहितैः सकलय्य सम्यगवलोक्य रेखार्धलांछितं चिह्नितं तत्रत्यजनसमुदायोऽमंस्त॥९२॥
प्राथमिके सनकादिसर्गे विरतिं प्रयाति सति मार्गे दुर्गतिसंपादके स्थिते सति स्वर्गे दुर्गमतां दुःप्राप्यतामुपेयुषि प्रा

नागेनोरसि चाभरणं चरणे बालेंदुना भालके पाण्योश्चक्रगदाधनुर्द्रुमरुके मूर्ध्नि त्रिशूलेन च॥ तत
स्याद्भुतमाकलय्य ललितं रेखांकितं लांछितं चिह्नं गात्रं समस्ततत्रजनता नेत्रैर्निमेषोज्झितैः॥९२॥ स
र्गे प्राथमिके प्रयाति विरतिं मार्गे स्थिते दौर्गते स्वर्गे दुर्गमतामुपेयुषि भृशं दुर्गेऽपवर्गे सति॥ वर्गे देहभृ
तां निसर्गमलिने जातोपसर्गेऽखिले सर्गे विश्वसृजस्तदीयवपुषा भर्गोऽवतीर्णो भुवि॥९३॥ ॥ इति
श्रीमाधवीये तदवतारकथापरः संक्षेपशंकरजये सर्गः पूर्णो द्वितीयकः॥२॥ मूलं प्रथम संख्या १४८

सेवति सति अपवर्गे मोक्षे भृशमत्यंतं दुर्गे दुःप्रापे सति देहभृतां जीवानां वर्गे समुदाये निसर्गात् स्वभावात् अयमलिने स
ति तथा च विश्वकर्तुः अखिले अपि सर्गे जाता उपसर्गा नाशकराणि विघ्नानि यस्य तस्मिं तथाभूते सति तदीयवपुषा
शंकराचार्यविग्रहात्मना भर्गो महाशिवः भूमौ अवतीर्णः॥९३॥ ॥ इति श्री परमहंसपरिव्राजकाचार्य बालगो
पालतीर्थश्रीपादशिष्य तद्वंशावतंसरामकुमारसूनुधनपतिसूरिकृते शंकरदिग्विजयडिंडिमे द्वितीयः सर्गः संख्या
३२५

डाक्टर भाऊ दाजी स्मारक
DR. BHAU DAJI MEMORIAL

श्रीगणेशाय नमः॥ एवं शिवावतारमुपवर्ण्य तत्तद्देवावतारमुपवर्णयितुं उपक्रमते॥ इतीति। एवं बालचंद्रशेखरे शिवे बालत्वं प्राप्ते सति तदनंतरं सुरोत्तमा भुवि शाङ्गशास्त्रविद्वांसतां कुले अजज्ञिरे प्रादुर्बभूवुः श्रियोगिनी॥१॥ तत्रादौ विष्णोरवतारमाह कमलायाः लक्ष्म्याः निलयः श्रीविष्णुः स विश्वासां कलानां निधिर्विमलाभिधाद् भूसुरात् ब्राह्मणात् भुवि अजनिष्ट प्रादुरभूत् तमुवीक्तत्तरा त्व्यपि मं भुविपद्मपदं ब्रदंतियेन यथा वादिनां यत्र सविपत् विपदा सह वर्तमानमित्यर्थः॥२॥ पवनोपि प्रभातः सप्रभादिनोन्मीलि

इति बालमृगांकशेखरे सति बालत्वमुपागते ततः॥ द्विविषत्प्रवराः अजज्ञिरे भुवि षड्दर्शनशास्त्रविद्वांसतां
कुले॥१॥ कमलानिलयः कलानिधेर्विमलाख्यादजनिष्ट भूसुरात्॥ भुविपद्मपदं ब्रदंतियं सविपद्येन निशा
दिनायवः॥२॥ पवनोप्यजनि प्रभाकरात्सवनोन्मीलितकीर्तिमंडलात्॥ गलहस्तितभेदवाद्यसौ किल हस्ताम
लकाभिधाम धात्॥३॥ पवमानदृशांशतोजनि भूवमानां चतिथर्य्यशोंबुधौ॥ धरणीमथिताशिवादिवाकरणीयेन स्

तं प्रस्फोरितं कीर्तिलक्षणं मंडलं यस्य तस्मात्सात् तः कालोन्मीलितमंडलः सूर्यस्तत्तुल्यात् प्रभाकराभिधात् भूसुरात् अजनि प्रादुरभूत्॥ गलेहस्तिताः कंठे नहस्तेन गृहीताः दूरीकृताः भेदवादिनो येन सावतीर्णो वायुः किंभूतः सिंधुहस्तामलक इति संज्ञाम धात्॥३॥ वायोरेव द्वितीयावतारमाह॥ पवमानस्य पवमानस्य दृशांशः सतोटकाख्या अजनि यस्य यशोलक्षणे जलधौ पूयमाना उत्तरंती धरणी अंचति येनाश्च वादिता करणी मथिता इत्यर्थः॥४॥ श्रीः॥

डाक्टर भाऊ दाजी स्मारक
DR. BHAU DAJI MEMORIAL

शंकरदिग्विजये ३

२६ अथ तथाऽवतीर्णस्य विधेः पुरंध्री कुटुंबिनी सा प्रसिद्धा शिलादस्य सुतेन पुत्रेण नंदिसंज्ञकेनोऽन्वयि शिलादस्य सुतः प्रादुरभूत् यम
दग्न्यादिकं देवानां मद्गुरुकवादिसमुदायानां निग्रहैः समुल्लसंत्या कीर्त्यालिना भवतीति तथा तं महीतलेऽउदंकं वदंती सर्था ॥५॥ विधिर्ब्रह्मा
सुरेश्वराभिधेनापरसंज्ञ आसबभूव गिरांनिधिर्वाचस्पतिरानंदगिरिरजायत अरुणो गरुडभ्राता सर्वावासनंदनसंज्ञः सम
वदयथ विविदिषुः पद्मपादसंज्ञो बभूव सुतंसए एव चवस्यमाणरीत्या सनंदनस्तथापि पक्षांतरमाश्रित्यैकत्र्यो भयांशावतरण

उक्त्वा विभ्रालादस्सुतनामरुचद्यादिकं दंब निग्रहैः समुदंचितकीर्तिशालिनं यमुदंकं दुवते महीतले ॥५॥ विधिरा
ससुरेश्वरो गिरांनिधिरानंदगिरिर्व्यजायत ॥ अरुणः समभूत्सनंदनो वरुणो जायत चित्सुखाह्वयः ॥६॥ अपरे
व्यभवन्दिवौकसः स्वपरेर्ष्या परवर्धिषुः प्रभोः ॥ चरणांपरिसेवितुंजगद्गुरुरणं प्रसुरसुंगवात्मजाः ॥७॥ चार्वाक
दर्शनविधानसरोषधात्रा शायनगीष्पतिरभूद्गुरुविमंडनाख्यः नंदीश्वरः करुणयेश्वरचोदितः सन्नानंदगि
र्यभिधया व्यजनीति केचित् ॥८॥

मान्निस्त्वाविरोधः संपादनीयः वरुणो जलाधीशश्चित्सुखसंज्ञोऽजायत ॥६॥ अपरेपि स्वीयैः परैश्च सहयत्पर्ध्यामत्स
रः तत्परान्दैत्यान्स्वपरेषु याईर्ष्यातत्परान्वाभिवर्धंतीति ते दिविषदः स्वपरेर्ष्यापरान्विदुषीति वा तस्य प्रभोः श्रीशंकरस्य
चरणं जगतां शरणं परिसेवितुं ब्राह्मणो समानां पुत्रा अभवन् ॥७॥ विधिरासत्सुरेश्वरो गिरांनिधिरानंदगिरिर्व्यजामातल्क
क मिदानीं मतांतरमाह चार्वाकानां दर्शनस्य शास्त्रस्य विधाने न सरोषस्य धातुर्ब्रह्मणः शापेन गीष्पतिर्देवगुरुर्मंडि
मंडनसंज्ञो ऽभूदनंदीश्वरः करुणया ईश्वरेण महादेवेन प्रेरितः सन् आनंदगिरिसंज्ञया अजनीति केचित्वदंति ॥८॥ २६

अथ तथावतीर्णस्य विधेः पुरंध्री कुटुंबिनी सा प्रसिद्धा सरस्वती प्रादुरभूत् काकाशि गोलक न्यायेनाभूत् परमुभयमप्रसंख
ध्यते । यस्याः संज्ञा उभयभारतीत्यभूत् खलु प्रसिद्धं वस्तु यस्या पि सा सरस्वती लोकोपितां सरस्वतीमेव वदति । जगतो जगेगोगा वि
षमसमस्या तो जगेगेवावि परीतप्रयोः ॥७॥ सरस्वत्या अवतरणनिमित्तमाह । पुरा पूर्वं किल धातुरंतिके ब्रह्मणः समीपे सर्वज्ञ
कल्पा ऋषिपदून सर्वज्ञा मुनयः स्वीयं स्वीयं वेदमध्येषीत पठितवंतस्तदा ति कोपनो दुर्वासतो दुर्वासमुनिर्वेदान्पठन्कचित्स्वर
स्वलतस्खलनं प्राप ॥५॥ तदा तस्मिन्काले चंद्र वन्मुखं यस्याः सा सरस्वती जहास हसितवती यतोपरंगमर्षणो दुर्वासा

अथावतीर्णस्य विधेः पुरंध्री सा भूधरारव्योभयभारतीति ॥ सरस्वती सारवक्रुवस्तु यसा लोकोपितां वकि
२ सरस्वतीति ॥९॥ पुराकिलाध्येषित धातुरंतिके सर्वज्ञकल्पा मुनयो निजं निजं ॥ वेदं तदा दुर्वससोति कोप
नो वेदं दानधीयन्कचिदस्वरलत्स्वरे ॥१०॥ तदाजहासेंदुमुखी सरस्वती यदंगमर्णो दुर्वासदसंततिः ॥ चुको
पतस्येदहनानुकारिणा निरीक्षता क्ष्णा मुनिरुग्रशासनः ॥११॥ शप्त्वाप तां दुर्धिनयेवनीतलेजायस्वमर्त्येष्व
विभेत्सरस्वती ॥ प्रसादयामास निसर्गकोपनं तत्पादमूले पतिताविषादिनी ॥१२॥
संततिः अर्णोभ्यः वर्णोभ्यः उ
दकः उत्पत्तिर्यस्याः सा चासौ शब्दसंततिर्यस्याः अंगं तस्येहासं कृतवत्येसरस्वत्यै बु कोप कोपं कृतवान् तत्मुद्रामदह
यतिदहनं वह्निमनुकरोतीति दहनानुकारितेनाक्ष्णा नेत्रेनोग्रशासनो मुनिर्निरीक्षितद्दृष्टवान् । वंशास्थ ॥११॥ ततः किं
कृतवान्दुरासाकांक्षायामाह । तां शप्त्वापतिशापमेव दर्शयति हे दुर्विनये भूतले मर्त्येषु मनुष्येषु जायस्व जन्मलभस्व एवं शप्ता
सासरस्वती अबिभेत् भयं प्राप भीतात्यसति विषादिनी तत्प्रसादोपायाभावचिंतने न तोभगवती तस्य दुर्वाससः पादमू
ले समीपे पतिता निसर्गात्स्वभावादेव कोपनं मुनिं प्रसादयामास तत्प्रसन्नतार्थं यत्नं कृतवती सर्थः ॥ उप ॥१२॥

२७ अथमुनयः खिन्नांसरस्वतींदृष्ट्वातमिमंदुर्वाससमादरात्प्रसादयामासुः हेमुने विहितापराधंपुत्रंपितायथाक्षमतेतथा
हेभगवन्कृतापराधांतांसरस्वतींक्षमस्व॥१३॥अथसरस्वत्यामुनीन्द्रैश्चप्रसादितः संप्रसन्नोदुर्वासाः शापस्यमो
क्षंददौतमाह यदामानुषत्वंशंकरस्यत्वंकराचार्यरूपेणअवतीर्णस्यसम्यक्साक्षात्पूर्वकंदर्शनंस्यात्तदा मर्त्याभवि
ष्यसीत्यर्थः।विपरीत॥१४॥सासरस्वतीशोणारव्यानद्यस्तीरेविप्रस्यविष्णुमित्रसंज्ञकस्यकन्याअजनिता

दृष्ट्वाविषण्णांमुनयःसरस्वतींप्रसादयांचक्रुरिमंतमादरात्॥कृतापराधांभगवन्नुसमस्वतांपितेव
पुत्रंविहितागसंमुने॥१३॥प्रसादितोभूदथसंप्रसन्नोशाप्यामुनीन्द्रैरपिशापमोक्षं॥ददौयदामानुषत्वं
करस्यसंदर्शनंस्याद्भवितास्यमर्त्या॥१४॥साशोणातीरेजनिविप्रकन्यासर्वार्थवित्सर्वगुणोपपन्ना
यस्याबभूवुःसहजाश्चविद्याश्शिरोगतंकेपरिहर्तुमीशाः॥१५॥ ॥श्रीशंकराचार्यायनमः॥

विविनक्ति।सर्वानर्थान्वेत्तीतिसर्वार्थवित्साचासौसर्वैर्गुणैरुपपन्नायुक्ताच भिन्नंचापदं यस्याःपुनर्विद्याः ऋग्य
जुःसामाथर्वसंज्ञाश्चत्वारोवेदाः शिक्षाकल्पोव्याकरणंछन्दोज्योतिषंनिरुक्तिरितिषडंगानिमीमांसाधर्म
शास्त्रंन्यायःपुराणमितिविद्याश्चतुर्दशसहजाःसहोत्पन्नाः बभूवुः यस्माच्छिरोगतंसिरश्शिस्थितंपरिहर्तुंके
समर्थानकेपिदुर्वासःआदयःइत्यर्थः॥१५॥सर्वाणिसांख्यपातंजलवैशेषकन्यायमीमांसावेदांतारव्यानि २७
शास्त्राणिव्याकरणादीनिषडंगानिऋगादीन्वेदान्काव्यनाटकादीन्परमन्यच्चसर्वंवेत्तिकिंबहुना

अत्रजगतितन्नास्तियन्नजानातिसरस्वतीनजानातिमस्मादेवंतस्मात्साबालाअत्रजनानामाश्चर्यभियभूताअभूत
इत्यर्थः॥१६॥एवंसरस्वत्याःप्रादुर्भावमुपवर्ण्यतस्याविवाहंवक्तुमुपक्रमतेसागुणज्ञासरस्वतीविश्वरूपंमंडना
परनामधेयंगुणिनंमनोभिरामंद्विजश्रेष्ठेभ्यःश्रुतवतीसगुणज्ञोविश्वरूपस्तांसरस्वतीमपिगुणवतींमनोभि
रामांद्विजपुंगवेभ्यःश्रुतवान्तस्मात्तयोर्मंडनसरस्वत्योर्दर्शनलालसाजाता॥१७॥एवंभूतयोस्तयोश्चिंतन

सर्वाणिशास्त्राणिषडंगवेदान्काव्यादिकान्वेत्तिपरंचसर्वं॥तन्नास्तिनोवेत्तियदत्रबालातस्मादभू
च्चित्रपदंजनानां॥१६॥साविश्वरूपंगुणिनंगुणज्ञामनोभिरामंद्विजपुंगवेभ्यः।शुश्राववतांचापिसवि
श्वरूपस्तस्मात्तयोर्दर्शनलालसाभूत्॥१७॥अन्योन्यसंदर्शनलालसौतौचिंताप्रहर्षाद्यधिगम्यनिद्रां॥
अथाप्यसंदर्शनभाषणाविपुनःप्रबुद्धौविरहाग्नितप्तौ॥१८॥दिदृक्षमाणावपिनेक्षमाणावन्योन्य
वार्ताहृतमानसौतौ॥यथाविताहारविहाररहीतौतनुतुल्संस्मरणादुपेतौ॥१९॥दृष्ट्वातदीयौपितरौ
कदाचिद्दपृच्छतांतौपरिकार्शितांगौ॥वपुःकृशंतेमनसोप्यगर्वोनव्याधिमीक्षेनचहेतुमन्यं॥२०॥

श्रि प्रकर्षद्विवधसात्त्विकसंदर्शनादिकयोःप्रबोधकालेविरहाग्निसंतापोजातइत्याह॥अन्योन्येति॥१८॥दि
दृक्षमाणावप्यनिक्षमाणोस्वाप्निकमाअन्योन्यवार्तायाहृतमानसौयथोचिताहारविहाररहितोपरस्य
रस्मरणाद्भ्रशरीरसूक्ष्मतामवापतुः॥१९॥कदाचित्ततदीयौपितरौपरिकार्शितशरीरौतौदृष्ट्वापृष्टवंतौकिंतदिति
तत्राह॥शरीरंतेकृशंमनसश्चगर्वस्त्वदंतत्किंनिमित्तमहनुरागंवाअन्यद्वृतन्निमित्तंनेक्षे॥२०॥ २॥ ३

२८

नचेहतुमन्यद्दुस्सकलं चिकृणोतिदुष्टवियोगात् निष्टसंयोगाद्दुदेहवतां दुःखानि भवंतितेनाद्यपि वीक्ष्यमाणो विचारयमाणो हेतवीक्ष्यतर्हिनिदानं विनैवैतत्स्यादिति चेत्तत्राह। निदानंकारणं विनाहि प्रसिद्धं कार्यमस्य जन्म भवति तस्मान्मदुःखस्यमेतन्निदानंवक्तव्यमित्यर्थः आरब्धा॰२१। निदानांतराण्यपि न संतीत्याह। त्वचि चिरालस्य कालो पिनैवातिक्रांतः परेभ्यो प मानोपित्तवनास्तिनिर्धनतापि तेन नवति किंचदुःसहोयं कुटुंबभारो पि मयिवर्तते तस्त्वात्रलोके कापीडा न कापीत्य

इष्टस्यहानेरनभीष्टयोगाद्भवंतिदुःखानिशरीरभाजां॥ वीक्ष्यतत्तोद्य चिपिवीक्ष्यमाणो विना निदानंन हिकार्यजन्म॥२१॥ नेतस्यगाद्दुःसहनस्यकालोः परायमानोनच निःस्वतावा॥ कुटुंबभारो मयि दुःसहो यं कुमारवस्तस्त्वकात्रपीडा॥२२॥ नमूढभावः परितापहेतुः पराजितिर्वातिवतन्निदानं॥ विद्धुत्से विस्पष्टतमाग्रपादास्सुदुर्गमार्थाद्दि विलर्कविद्धिः॥२३॥ अजन्मनो विहितकर्मनिषेवणं तस्यन्नपिनास्तिवि हितेतरकर्मसेवा॥ तस्मान्नभयमपि नारकयातनाभ्यः किं दुःतमुखं प्रतिदिनं गतरोगभमास्ते॥२४॥

उपं॰२२ किंच संतापहेतुर्मूढभावोपि तव नास्तितथा संतापस्यकारणं पराजयोपि तवनास्ति लत्रेह तु विद्भुस्तर्कविद्भिरपि सुदुर्गमोर्थो यस्य तस्मात्सुदुर्जयार्थादिति लक चित्सारस्तथाभूतादिस्पष्टतयाग्रपाठोहतोः अग्रपादादिति चाग्रपादादितिक्वचित्पाठः॥२३॥ किंच जन्मप्रभृति लयवदविहितस्य कर्मणः सम्यक् सेवनं नास्ति विहिताद न्यस्यकर्मणः सेवातुस्वप्नेपि तव नास्ति तस्मान्नारकयातनाभ्यो नपि लवया भेतव्यं तथापि को कुत्तयदुःखवि

एवमस्याग्रहाद्दुर्दिनं निमित्तंवक्तुं कथ्यमानोस्याहजन्यरूपातिशयसुक्तौपि तरौ कर्मभंडुनसरस्वसाविदं वक्ष्यमाणमूचतुः स्मकिमि तिसपक्षायामाद्यौमंडनकवचनमुदाहरति यद्वाच्यं नवाच्यमितिमेलज्जां विस्तारयति तत्स्यमनसि स्थितं तवासौत्यहाद्वद्य॥२५ तदृतीयति गोणारव्यपुत्रदस्यतटेवासं कुर्वतो विष्णुमित्रारव्यस्यविप्रस्य कन्या सर्वज्ञता अयमता अनुत्तमरूपवेष यंती विप्रवरेभ्यः श्रवणं प्राप्तवती अतो हि भगवन्मदीयं मनस्तां मुद्दाढुमिच्छतिरु एव मतिविनयं यथा भवेत्तथा पुत्र

निर्बंधतोबकुर्दिनं प्रतिपाद्यमानो वक्तुं त्रपाभरयुतावि दमूचतुः स्म॥ निर्बंधतस्तवबदामि मनो मतंमेवाच्यं नवाच्यमितियद्वितनोति लज्जां॥२५॥ शोणारव्यपुत्रदतटे वसतो द्विजस्य कन्यास्तिकेतिंगतवती द्विज पुंगवेभ्यः॥ सर्वज्ञतापदमनुत्तमरूपवेषा तामुद्वोढुमिच्छति मनो भगवन्मदीयं॥२६॥ पुत्रेण सो तिविनयं गदितो वचरणो द्वौ विप्रौ वध्वरणकर्मणि संप्रबोणौ॥ तायापतुर्द्विजगृहं द्विजसंदिदृक्षदेशान्तेऽतीलिबकुलान्निजकार्य सिध्यै॥२७॥ भूरन्निकेतनगतः श्रुतिविश्वरूपस्तः श्रीविश्वरूपइति प्रथितः पृथिव्यां॥ तत्पादपल्लवरजसे स्पृ ह्यानि नित्यं सहाय्यमत्रयदितात भवान्विदध्यात्॥२८॥

णाकथितः स हि ममित्रो वध्वरणकर्मण्यतिकुशलो द्वौ विप्रायन्ववरणोपितवान्वध्वरणकर्मण्यात्तमयानितिपातो निजकार्यसिध्यर्थं विष्णुमित्रदर्शनेच्छुर्बकुलान्देशानुल्लंघ्य विष्णुमित्रगृहमवापतुः॥२७॥ अथोपसत्य भारती वाक्यमुदाहरति राजस्थानो निवासी श्रुताखिलत्रारमो यो वि श्वरूप इति प्रसिद्धः तस्य चरणरजसे नित्यं स्पृहां करोमि स्पृहेरीप्सितं इति संप्रदानं हे तात त्वं चनतत्पादपल्लर

२८ एवं पुत्र्याः वचनं तातकर्णपुटेन पिबति सति द्विजानां गुरुणा विश्वरूपपित्रा हिममित्रेण सुतस्योत्कृष्टवचनं आह । किमर्थं संप्रेषितो
द्विजाभ्यागुरुकथयेति तु पुत्रौ सुचत्स्तौ द्वौ ब्राह्मणावाजग्मतुः ॥२९॥ ताविष्णुमित्रस्तौ विप्रवरौ विहितोपचारैः संपूज्याथान
तरं तत्र तेराग मनकारणं पृष्टवान् श्री विष्णुरूपस्य पितुर्वाक्यात् कन्यायाः वरणकर्मार्थमागमनं कृतं ताविति चतुः ॥३०
श्रुतेन वास्तव्यचरणेन कुलेन वरसेः दशिनि शिक्षा रितोंविधर्मेश्च स्वसुतस्य साधारणी समानां तव सुतां श्रुत्वा च तातेन श्री विश्वरू
पगुरुणा तस्य श्री विश्वरूपस्य हेतोस्तव सुतायाच्यायेत्याहतुः हे हिममित्र सुखेनेव या कन्याकर यावत् स्मान्मणिद्वयमन्योन्य

पुत्र्या वचः पिबति कर्णपुटेन ताते श्री विश्वरूपगुरुणा गुरुणा द्विजानां ॥ आजग्मतुः सुवसनो विशदाभयष्टी
संप्रेषितौ सुतवरोद्वहनक्रियायै ॥२९॥ तावर्च्यसद्विजवरौ विहितोपचारैराया नकारणमथो ज्ञानकेरपृच्छत् ॥
श्री विश्वरूपगुरुवाक्यतआगतौ स्वः इत्यूचतुर्वरणकर्मणि कन्यकायाः ॥३०॥ संप्रेषितौ श्रुतवयः कुलवृत्तध
र्मैः साधारणीं श्रुतवतां स्वसुतस्य तेन ॥ याच्यावचेत वसुतां द्विजतस्य हेतोरन्योन्यसंघटनमेतु मणिद्वयंत
त् ॥३१॥ मत्यं तदुक्तमभिरम्यतदेव विप्रौ पृष्टावधूं मम पुनः करवाणि निन्त्यं ॥ कन्याप्रदानमिदमायतनेयध्रु
षु नोन्विदमूर्ध्वसनसत्कि पुपीडयेषु ॥३२॥ भार्यामपृच्छदथ किं करवाव भद्रे विप्रौ वरीतुमनसौ खलु राजगेहात्
एतां सुतां सुतनि भातव यास्ति कन्या ब्रूहि त्वमेकमनुमाय पुनर्नवाच्यं ॥३३॥ संघटनं परस्परसंबंधमेतु प्रा
प्नोतु तस्येहेतोरिसस्य तस्मात्कारणादिति वार्थः निमित्तपर्यायप्रयोगे सर्वासां प्रायदर्शनमिति वचनात् षष्ठी ॥३१॥ एवमु
क्तो विष्णुमित्रेउवाच हेविप्रौ यद्यपि तन्नहि ममित्रेणा कं मध्ये राच्यतएव तथापि निजवधूं पृष्ट्वा तदुक्तं करवाणि यस्मादिदं कन्या २८
प्रदानं वध्वधीनमेव भित्यं भवति तन्निसदनुमत्यभावे आसनपाप्तिषु कन्यायाः दुःखप्राप्तिषु अमूर्ध्वधः पीडयेयुरित्यर्थः ॥३२
अथानंतरं भार्यां पृष्टवान् हे भद्रे तव या पुत्रतुल्या कन्यास्ति तां वरितुकामौ खलु राजगेहात् एतावागतौ एतया

रागमनं भद्रं करमितिसंबोधनानायः तत्र किं करवाव किं देयानदेयावा तत्स्मात्त्वमिहद्वय एकमनुमाय सम्यक् ज्ञात्वा ब्रूहि यतो देयं इत्यु
क्त्वा नतितदुक्त्वादेयेति पुनर्नवक्तव्यं स रुक्मन्या परीक्ष्य तत्इत्यादिरितः ॥३३॥ एवं पृष्टा विष्णुमित्रभार्या वाच प्रथमं स्विति दूरे तत्राय
यज्ञातव्यं श्रुतं वयः कुलवृत्तं आतं तदपि नज्ञायते ऽ तस्तु पृष्टे अहं किं प्रवदामि विचित्तपुत्रकाय कुलेवृत्तेनाधीतेन शीलेन वयसायं समन्विताय
कन्या प्रदेयेति तु । कुलं च शीलं च वयश्च रूपं विद्यां च वित्तं च सनाथतां च । एतान्गुणान्सप्त परीक्ष्य देया कन्या बुधैः शेषमचिंतनीय
मित्यादिस्मृतिमूलभूतश्रुतौ तु लोके च विदितमेवेत्यर्थः ॥३४॥ एवमुक्तो विष्णुमित्रआह । हे अनघे तयैतन्नेयानियंतुं शक्यं यतो यदु
गोत्राम कुशस्थलीद्वारका मोक्षद्वाःइति कुशस्थली तस्मैतीर्थव्याजं यथास्यात्तथा अटते अपरीक्षिताय च श्रीकृष्णाय तां प्रति

दूरस्थितिः श्रुतवयः कुलवृत्तजातं तन्नज्ञायते तदपि किं प्रवदामि तुभ्यं ॥ वित्तान्विताय कुलवृत्तसमन्विताय
देया सुतेति विदितं श्रुतिलोकयोश्च ॥३४॥ नेयं नियंतुमनघे तव शक्यमेतत्तां रुक्मिणी यदुकुलाय कुशस्थ
लीशं ॥ प्रादात्स भीष्मकनृपः खलु कुंडिनेशः तीर्थापदेशमटते त्वपरीक्षिताय ॥३५॥ किं केन संगतमिदं सति
मा विचारि योवेदिकीं सरणिमप्रहतां प्रयत्नात् ॥ प्रातिष्ठियत्सु गतदुर्जयनिर्जयेन शिष्यं यमेनमशिषत्स च मे

हाः रुक्मिणीं कुंडिनाख्यनगरस्थो भीष्मकाभिधान्नृपः प्रादात् खलु प्रसिद्धं तथा च लोकप्रसिद्धायाप्यपरीक्षिताय सुतानेद
यस्य तन्नियंतुं न शक्यमित्यर्थः ॥३५॥ ननु श्रीकृष्णस्य परमेश्वरत्वेन प्रख्यातत्वादस्य तु मनुष्यत्वेन एकत्वात् किं केन सं
गतमित्याशंक्याह हे सति किं केन संगतमिति विचारं माकुरु यतोयमप्यतिप्रसिद्ध भट्टपादमुख्य शिष्यत्वेन प्रसिद्ध इत्य
र्थः सुगतानामधेये दुर्जयास्तेषां निर्जयेन वेदिकीं सरणीं समग्रां प्रयत्नात् सत्कर्षेण स्थापितवान् स आतिप्रख्यातो
भट्टपादो यमेनां विश्वरूपं शिक्षितुं योग्यं शिक्षितवान् ॥३५॥

३० याविश्वरूपो नोऽस्माकं वरः कन्यार्थं वरणीयो भविता भविष्यति सेह सुदति किं वर्ण्यते वर्णयितुमशक्य इत्यर्थः विद्यायतो
विश्वरूपस्योत्कृष्टताबोधनार्थं विद्योत्कर्षं निरूपयति यतो द्विजश्रेष्ठस्य विद्यैव धनं न तु बाह्यवित्तमाविद्या नंतदिगंतभज
तीति दिगंतभाक् तं संततं निरंतरमचेति यांच राजचोरवन्हितो हर्तुं न समर्था॥ ३७॥ हे वधु अर्जनपालनपरिव्ययगोचरिभूता
निरोकप्रसिद्धानि चित्तानि चित्तपरिखेदयति खलु प्रसिद्धं यतो लौकिकवित्तानां चोरादिभ्यो भयमतो बालिशस्य वि

किं वर्ण्यते सुदति यो भविता वरो नो विद्याधनं द्विजवरस्य न बाह्यवित्तं॥ यान्वेति संततमनंतदिगंत
भाजं यां राजचोरवन्हितो न्व हर्तुमीशाः॥ ३७॥ वध्वार्जनावनपरिव्ययगानि तानि वित्तानि चित्त
मनिशं परिखेदयंति॥ चोराग्निपार्थिवजनेभ्य भयं धनानां शर्मक्षितौ न गुणः खलु बालिशस्य॥
३८ केचिद्धनं निदधते भुवि नोपभोगं कुर्वंति लोभवशगा न ददंति केचित्॥ अन्येन गोपितमथा
न्यजना हरंति तच्चेन्नदीपरिसरे जलमेव हर्तुं॥ ३९॥

द्याहीनस्य मूर्खस्य सुखसंतुको गुणः कदापि नास्ति॥ ३८॥ किंच केचिन्न लोभवशवर्तिनो धनं भूमौ स्थाप
यंति न तूपभोगं कुर्वंति केचित्तु भूमौ स्थापितं धनं भोगेच्छाकाले नैव लभंते किं वान्येन गोपितमन्यज
ना हरंति तद्धनं नद्याः परिसरे तीरे गोपीतं चेत्तर्हि जलमेव हर्तृ तथाचानेकदुःखसंमिश्रबाह्यवित्तवता ३०
अपेक्षया विद्याधनवत्त्वमेव श्रेष्ठमिति भावः॥ ३९॥ किंच सर्वात्मना सर्वप्रकारेण दुहितरो गृहे नैव स्था
पनीया विपक्षे दोषमाह॥ तादुहितरो विवाहात्पूर्वं स्वस्मादुद्गतं रजः पश्येयुश्चेत्तदा दुःखेषु घोरनरकेषु स्वपितरौ

पातयंतीति धर्मशास्त्रं तथा चोक्तं। पितृगेहे तु या कन्या रजः पश्येदसंस्कृता॥ भ्रूणहा तत्पिता ज्ञेयो वृषली सा च कन्यकेति॥ ४०
माभूदयं मया सह तव कलहः कुमारीं पृच्छावः सायं वदति स तस्या वरो भविष्यतीत्येवं संकेतं विधाय पितर एकस्मिन्काले कुमा
र्याः समीपमीयतुः जग्मतुर्गदितं कथितोऽनिष्टकार्यं याभ्यां तौ॥ ४१॥ गत्वापि तु कवं तो तद्दृश्यति श्रीविश्वरूपगुरुणा हिम
मित्रेण कन्यार्थिनो द्वौ विप्रौ प्रेषितौ हे सुतनु सुदेह किं करवाव याच्यं यदावाभ्यां कर्तव्यं तत्त्वयैव वक्तव्यं इत्यर्थः॥ एवं स्वे

सर्वात्मना दुहितरो न गृहे विधेया ताश्चेत्पुरा परिणयाद्रज उद्गतं स्यात्॥ पश्येयुरात्मपितरौ बत पात
यंति दुःखेषु घोरनरके इति धर्मशास्त्रं॥ ४०॥ माभूदयं तव मया कलहः कुमारीं पृच्छाव सा वदति
यं भविता वरोऽस्याः॥ एवं विधाय समयं पितरौ कुमार्या आभ्याशमीयतुरितो गदितेष्टकार्यौ॥ ४१॥ श्री
विश्वरूपगुरुणा प्रहितौ द्विजौ कन्यार्थिनौ सुतनु किं करवाव वाच्यं॥ तस्याः प्रमोदनिचयो
न ममौ शरीरे रोमांचवृंदमिषतो बहिरुज्जगाम॥ ४२॥ तेनैव सा प्रतिवचः प्रददौ पितृभ्यां तेनैव ता
व पितरौ युगलाय सत्यं॥ आराध्य विप्रमपरं पितृगेहतोऽस्याः स्तो जग्मतुर्द्विजवरौ स्वनिकेतनाय ४३

यं श्रुत्वैव तस्यास्तस्याः शरीरे प्रमोदसमुदायो न ममौ किंतु रोमांचव्याजेन बहिरुज्जगाम॥ ४२॥ तेनैव रोमांचमि
षेण बहिरुद्गतेन प्रमोदनिचयेन सा उभय भारती पितृमातृभ्यां प्रत्युत्तरं प्रददौ पितरावपि तेनैव रोमांचमिषेणा
द्गतेन प्रमोदनिचयेन तयोः विप्रयोः युगलाय सत्यं प्रत्युत्तरं ददतुरिति विप्राभ्यामेन संबंधः तदनंतरमस्याः
पितृगेहात्सम्यग् विप्रमाराध्य तौ द्विजवरौ स्वगृहाय जग्मतुः॥ ४३॥ श्रीरामं क र श्री ९॥

३१

गणितादिषु कुशलमेव को शाल मासं सुरं यस्याः सा सरस्वती अस्माद्वर्तमान दिनाच्चतुर्दशदिने दशम्यां तिथौ या मित्र नक्षत्रं लग्न
स्वला चतुर्दश मादि पदार्थं द्वा लग्नतो वास समं स्थानं गदयेत तस्मिंश्च भानां चंद्रादीनां योगस्तेन युक्तो मुहूर्तो भविष्यतीति
यं दिलिरम्य व्यारम्या परा यलग्नं यत्र व्यारम्यानक त्रैस्व ब्राह्मणाच्च दृष्टा तस्मै उपादिदेश ॥ ४४ ॥ सो हि तेषु कार्ये हृष्टपुष्ट
मने सो तो विप्रानुक्तमां विश्वरूप गुरु दृष्टवंतो अथानंतरं प्रार्थितः प्ररम्यातो ऽनुभावः प्रभावो यस्य स विश्वरूप गुरुस्तयो

अस्माच्चतुर्दशदिने भाविता दशम्यां या मित्र भादि शुभयोग युता मुहूर्तः ॥ एवं दिलिरम्य गणितादिषु कोशल्या
स्या व्यारम्या परा या दिशति स्म सरस्वती सा ॥ ४४ ॥ तो हृष्टपुष्ट मनसौ विहितेष्ट कार्यौ श्री विश्वरूप गुरुमुन
म मैक्षिमातां ॥ सोऽपि समीहितमिति प्रार्थितानुभावो दृष्ट्वैव तन्मुखमसौ रथिनि श्रियि काय ॥ ४५ ॥ अन्यः स्व
हस्तगत पत्र मदाय पत्रं दृष्टा जहास सुखवारि निधौ ममज्ज ॥ विप्रान्प्रयोचितमशूनुजदागतांस्तान्
नत्वा शुकादिभिरयं बहु चित्त लग्ने ॥ ४६ ॥ पित्रानुशिष्ट वसुधासुरसैः शतेन विज्ञापितः सुखमवा
प स विश्वरूपः ॥ कार्याण्यथाहृदथ गात्मजनान्समेतान् बंधुप्रियः परिणयोचित साधनाय ॥ ४७ ॥

सुखं दृष्ट्वैव समीहितमभिलषितं निष्क्रमितिनिश्चयं कृतवान् ॥ ४५ ॥ अन्योऽपि अभ्यंतरादिविष्णु मित्र प्रेषितो ब्राह्म
णः स्वहस्ते स्थितं पत्रं दत्तवान् हि मा भित्रः पत्रं दृष्ट्वा जहास सुखसमुद्रे ममज्ज आगतान् तान् विप्रान् नत्वा उ
यंदिमभिनो बहु चित्त लग्ने रत्ने वस्त्रादिभिः यथा योग्यं पूजितवान् ॥ ४६ ॥ अनुशिष्ट ब्राह्मण कथितं न पित्राहि
तमित्रेण प्रबोधितो विश्वरूपः सुखमवाप अथानंतरं विवाहयुचितं तस्य साधनाय समेतान् समागतान् बंधुजनान्

मुहूर्तवास्य विधिः बहुद्वैः बहुभिः दृष्टे द्विजवरैः शागत्य संदर्शिते मुहूर्तकाले मांगल्य वस्तुयुतः सकलभूषणसंपन्नो अभिक
लदेहो विश्वरूपो विशालं शोणातीरं प्राप्तवान् ॥ ४८ ॥ शोणतीरमुपागतं बहु प्रकारसुक्तं जामातरं स विष्णु मित्र उपाश्रुणोत
श्रुत्वा च प्रसु उजगाम प्रिय दर्शनेन मास्वप्राप्तितो ऽमुं जामातरं बहुवाद्य घोषैर्गृहं प्रवेशितवान् ॥ ४९ ॥ आसनं दत्वा
को मलं च नमुदीर्य तस्मै विश्वरूपाय पाद्यं ददौ मधुपर्क सहितमर्घ्यं चामूल्य पात्रे ददौ अहमियं तनया ते गृहा गावो

सो हूर्तिके र्बहु गिरस्य मुहूर्तकाले संदर्शिते द्विजवरैर्बहुभिर्दिवृष्टेः ॥ मांगल्य वस्तु सहितो खिल भूषणाद्यः स
प्रापदक्षततनुः प्रभु शोणतीरं ॥ ४८ ॥ शोणस्य तीरमुपयात मुपाश्रुणोत्स जामातरं बहुविधं किल विष्णुमि
त्रः ॥ प्रत्युज्जगाम मुमुदे प्रियदर्शनेन प्रावीविशद्गृहममुं बहुवाद्यघोषैः ॥ ४९ ॥ दत्वासनं मृदु वचः समुदीर्य
तस्मै पाद्यं ददौ समधुपर्क मनर्घपात्रे ॥ अर्घ्यं ददावहमियं तनयागृहास्ते गावो हिरण्यमखिलं भवदीयमद्
य ॥ ५० ॥ अस्माकमद्य पावितं कुलमाद्दतास्म संदर्शनं परिणयस्य पदे शतो भवद् ॥ नो चेद्दवान् बहु विदग्ध स
दः क्व चाहं मद्रेण भद्रमुपयाति पुमान् विपाकात् ॥ ५१ ॥ यद्यद् गृहे त्र भगवन्निह राजते तत्तन्निवेद्यमखि
लं भवदीयमेतत् ॥ वक्ष्यामि सर्वमभिलाषपदं त्वदीयं युक्तं हि संहितममुपासित रङ्गरूपे ॥ ५२ ॥

हिरण्यमखिलं भवदीयमित्युक्तवान् ॥ ५० ॥ अद्यास्माकं कुलं पावितं वयं चाद्दतास्म विवाहव्याजात् संदर्शनं जा
तं नान्यथा बहु विदग्ध गणी भवान्क्वाहं क्व तथापि पुण्यकर्मणा कल्याणं विपाकात्पुमान् उपयाति ॥ ५१ ॥ किं बहुना
यद्यद्गृहे हे भगवन् तया विराजते तत्तदेतद् अखिलं भवदीयं निवेद्यं नैवेद्यं एवमुक्तवंतं विष्णुमित्रं हि मा भित्रः
वाचं सर्वं त्वदीयं परममाभियदाभिलाषस्यैदं भविष्यतीति वक्ष्यामि भवतात्वहमिसादिनायदुक्तं तत्सर्वं निरंतरमुपासिता

विशेषेण कोमलया वाचा सुकौ तौ विष्णुमित्र हिममित्रौ वैयं परस्पर सुकोत्तमां मुद मवापतुः अन्ये बोभये नियोज्याः प्रियसत्क
थाभिः स्वेच्छा विहार हसनैः सम्यक् मोदं प्रापुः॥ ५३॥ स्वभाव सिद्ध सुरूप वेषौ कन्या वरौ दृष्ट्वा तद्दर्शना सक्त चित्त लोकास्तु मसमर्था
अप्य वश्यं विधेय मिति कृत्वा परिकर्म अंगसंस्कारं तथाप्यस्मिन् मंगल वासरे शोभा विशेषं च विलंब माना: कृतवंत इत्यर्थः
॥५४॥ अकल्पजालमपि भूषण निचयोप्यति शायं न कृतवान् तत्र हेतुरेनयोः कन्या वरयोः प्रभया कांत्या प्रतिहता आत्मवि

एवंविधः परिनिगद्य विशेष मध्या वाचा सुतौ मुद मवापतुरुत्तमां तौ॥ अन्ये च संमुमुदिरे प्रियसत्क
थाभिः स्वेच्छा विहार हसनै रुभये विधेयाः॥ ५३॥ कन्या वरौ प्रकृति सिद्ध सुरूप वेषौ दृष्ट्वा भये पि परिक
र्म विलंब मानाः॥ चक्रु र्विधेय मिति कर्म मनीश्वरास्ते शोभा विशेष मपि मंगल वासरेस्मिन्॥ ५४
एतत्प्रभा प्रतिहतात्म विभूति भावादाकल्पजात मपि नाति शयं विते ने॥ लोक प्रसिद्धिमनुसृत्य
विधेय बुध्या पश्चात्युस्तु भयतो विशेषबुध्या॥ ५५॥ मौहूर्तिका बहु विधैः दृष्ट्वा मुहूर्त कालमप्रा
प्तुरक्षत धियं खिल तां सखी भिः॥ पश्चात्तु कं शुभ योग युते शुभांशे मौहूर्तिकाः स्वमतितो जगृहु

र्भूति र्यस्य तस्मात् नन्वेवं तर्हि किमर्थं तावल्लं कृतवंत इति चेत्तत्राह। लोकप्रसिद्धिमनुसृत्येदमवश्यं विधेयमिति बुध्वा
भयतया भूषणाद्युपुरलंकारं चक्रुर्न तु भूषणैः रेतयोः काश्चिद्विशेषो भविष्यतीति बुध्वा ५५ बहुत्वा आपज्यौ तार्यहो मुहू
र्त कालमक्षता धियं सखीभिः क्षिप्रं गृति मुभयभारतीवर्तनं तः पश्चात्तयोः शुभयोगयुक्त शुभ्र यह स्पनं वांशे मौहू
र्तिकाः स्वबुद्धितो मुहूर्तं जगृहुः॥ ५६ सती मर्हं गपटं हवेद्ध्ययन शंख घोषैर्विकुं मंडलसु परिमूर्धति सुष्ठ्वा तेसति

हिममित्रस्तनु र्विश्वरूपो हस्त किसलयेन श्री विष्णुमित्र कन्यायाः सरस्वत्याः हस्त कमल मुक्तलक्षणो दिव्य कालेजग्राह॥ ५७॥
योयः पुमान् यं यं पदार्थं प्रार्थयते तस्मै तस्मै तं तं पदार्थं प्रदाय तदीयो तेः पुरुषैः स्तुत्यौ तयोः कन्या च रयोः शोभाग्यो पिता शिविया परि
तोषमवापतुः कल्परक्षा विव ह दुदार तासु कावलं कृतौ प्राप्त कामौ समायाचेरतु॥ ५८ अथानंतरं स्वगृह्य सूत्रोक्त मार्ग मनु
सृत्य सोविश्वरूपो वह्निमाधाय तत्र सम्यक् होमं कृतवान् पुनर्वधूर्लाजान् भार्जितधान्यानि जुहाव तद्धूमं च जिघ्रति स्मा
थ विश्वरूपो विपश्चा रग्निं प्रदक्षिणीं कृतवान् अपि ना वाद्या ऽग्निं प्रदक्षिणं कुर्वे सा तया सह सोपि तथा कृतवानित्यर्थः॥ ५९

यं यं पदार्थ मभिकामयते पुमान्यस्तं तं प्रदाय स मनः स्तुषतां तदीयो॥ देव द्रुमा विव महासुमनस्त्व युक्तौ
संहृषितौ सदा सि च र तु राप्त लाभौ॥ ५८॥ आधाय वह्नि मथ तत्र जुहाव सम्यक् गृह्योक्त मार्ग मनुसृत्य स
विश्वरूपः॥ लाजान् जुहाव च वधूः परि जिघ्रति स्म ... प्रदक्षिणमथाकृत सोपि चाग्निं॥ ५९॥ होमावसान
परितोषित विप्रवर्गः प्रस्थापिता खिल समागत बंधुवर्गः॥ संरक्ष्य वह्नि मनया सम माग्निगेहे दीक्षा
धरो दिन चतुष्क मुवास हृष्टः॥ ६०॥ प्रातिष्ठमाने दयितेवरोस्मिनुपेत्यमाता पितरौ वरायाः॥ आभाषि
तां शृणु सावधानो बालेव बाला न तु वेत्ति किंचित्॥ ६१॥ बाले रियं क्रीडति कंदुकाद्यै र्जातक्षुधा गेहमुपैति
दुःखात्॥ एकेति बालागृह कर्म नो का संरक्षणीया निजपुत्रि तुल्या॥ ६२

होमांत परितोषिता विप्रा श्रेष्ठा येन प्रस्थापि
ताः सर्वे समागताः बंधुवर्गा येन स विश्वरूपो ऽनया सरस्वत्या सह दीक्षाधरोग्निं संरक्ष्य हृष्टः सन्नाग्नि गृहे दिन चतुष्टय मु
वास॥ ६०॥ अस्मिन् विश्वरूपे प्रियवरे प्रस्थानं कुर्वति सति वरायाः कन्यायाः माता पिता चागत्य प्रोचतुः सावधानो भूत्वा
शृणु बालास्त्र न वधूः यथा किंचिन्न जानाति तथा यं बाला सुकुमारांगी अस्मत्पुत्री न तु किंचिज्जानाति॥ ६१॥ इयं के

३३ दुकाद्यैः क्रीडोपस्करैः बालैः सह क्रीडितुं जातक्षुधा दुःखाद् गेहमायाति ननु भवत्यां गृहकर्मणि कुतो नानुशिष्टेति चेत्त
त्राह। एकेति कुलेयं बाला गृहकर्मनोका तस्मान्निजपुत्रिवत्त्वास सम्यक् रक्षणीयाऽऽदृत्य॥ ६२॥ किं तर्हि सर्वथैव गृहक
र्मणि न नियोक्तव्या नेत्याह तु रंगेति संबोधनम् इयं बाला मृदुभिः वचनैः नियोज्या कर्तव्या न तु रूक्षवचनैर्यतस्तैः कु
पिता न करोति ननु रूक्षवचनैः न करोति चेत्तत्कथं मृदुवचनैः करिष्यतीति चेत्तत्र इति ये स्त्रियादृत्याह तु केचिन्मृदु न
क्तिवशवर्तिनः केचिद्विपरीतस्वभावा रूक्षोक्तिवशगा हि यस्मात् स्वभावं संहर्तुं कोऽपि जनः समर्थो न भवतीति वा॥ ६३॥
न त्वकापि कन्या बालैः सह क्रीडनस्वभावा रूक्षवचनैरपि यत्साधनैः शिक्षणीया तत्कुतो भवत्या न शिक्षितेति

बालेयं मृगवचनैर्मृदुभिर्विधेयमकार्या न रूक्षवचनैर्न करोति हृष्टा॥ केचिन्मृदूक्तिवशगा विपरी
तभावाः केचिदिहातुमनलं प्रकृतिं जनो हि॥ ६३॥ कश्चिद्द्विजातिरधिगम्य कदाचिदेनां सुदृश्य लक्ष
णमयोग्यदृनिर्दिलात्मा॥ मानुष्यमात्रिजननं भिजतदेवभावे तस्मा वचोवचनमुग्रमयोज्यमस्या॥
॥ ६४॥ सर्वज्ञतालक्षणमस्ति पूर्णमेषा कदाचित् कृतो कथायां॥ तत्साक्षिभावं प्रजितानन्यासंदिश्यना

चेत्तत्राह॥ तु करश्चित् कश्चिद् द्विजातिर्ब्राह्मणः आगत्य अस्याः लक्षणं तु दृष्ट्वा उक्तवान् मानुष्यमात्रजन
नं वस्तुतो भिजदेवभावा निजजनिर्देवभावोदेव त्वं नि सोदृशस्य भावो वा यस्या निजस्त्रीयस्य नित्यस्य भावः॥
सत्तास्वभावा विप्रायैवेषा लजनभास्विति मे दिनी॥ तस्मात्कारणात् अस्यां च ऋषुभाकं उग्रं वचनं अयो
ज्यं योजनीयं न भवति॥ ६४॥ किं चास्यां सर्वज्ञतायाः लक्षणं पूर्णमस्ति किंच कदाचिद्देषा वादं कुर्वतो वादिनोः ३३
कथायां तयोः साक्षित्वं प्राप्स्यति तु त्वेवमायामुपदिश्य असौ विप्रो जगाम॥ दृ॰ ६५ यस्यां वादोऽपि अमुक कन्यायाः
श्वश्रू रसमद्वचनेन नान्यायतः स्नुषायाः अभिरक्ष्यातस्यां यततेत तदधीनास्ति तद्वचनं रोचयति॥ हूयसं

शेतयन्यास भूतालस्मात्त वयं गेहकर्म शनैः शनैः कर्तव्यानीनैः अनमाकर्म कारयितव्यं दृसर्थः॥ उप॰ ६६ वयं सर्वेऽपि सुबुद्धिमन्तो भू
त्वा पश्चाद्धनैः उत्कर्षतां प्राप्ताः॥ ६७॥ ननु वरस्य जननीं दृष्ट्वा भवत्यां वक्तव्यमिति चेत्तत्राह तु वरस्य जननी दृष्ट्वा अभिधातुमस्म
दीयं मनः शक्तं न भवति हि यस्माद् गेहाभिरक्षणविधावद्योनदृक्पतयद्यप्येवं तथापि दृष्ट्वा कथनस्य फलमेवस्यां यतो
र्वैवस्तथैषजनस्ममुद्गयो वरस्य मातरं ब्रूयात्॥ व॰ ६८॥ अथ दानीं स्वपुत्रीं गृहिस्पतः वत्सइत्यादिनाद्वंवत्सअद्यत्व

श्वश्रूवशगाया वचनेन यत्नात् स्नुषाभिरक्ष्या यततां हि तस्यां॥ निक्षेपभूता तव सुंदरीयं कार्या गृहे कर्म शनैः
शनैस्ते॥ ६६॥ बाल्येषु बाल्यात् सुलभोऽपराधः स नेक्षणीयो गृहिणीजनेन॥ वयं सुधीभूपद्सर्व एव पश्चाद्गु
रुत्वं शनकैः प्रयाताः॥ ६७॥ दृष्ट्वाभिधातुं मनलं च मनोऽस्मदीयं गेहाभिरक्षणविधौ न हि हृद्रपत्न्याः॥
दृष्ट्वाभिधानफलमेव यथा भवेन्नो ब्रूयात्तथैष जनता जननीं वरस्य॥ ६८॥ वत्से त्वमद्य गमिताऽसि दृश॥
मधूर्ध्वी तद्रक्षणे निपुणधीर्भवसु श्रुतिनत्य॥ कुर्या न बालविहृतिं जनतोपहास्यां सानादिवापरमियं
परिलाषयेत्ते॥ ६९॥ पाणिग्रहात्स्वधिपतीसमीरितो पुरा कुमार्याः पितरौ ततः परं॥ पतिस्तमेकं शर
णं प्रजामि त्वं लोकद्वयं जेष्यसि येन दुर्जयं॥ ७०॥ मधूर्ध्वदशां प्राप्तासि हे सुभ्रु तद्रक्षणे तस्याः अधूर्ध्वर
क्षायाः रक्षणे नित्यं निपुणा धीः भव जनसमूहोपहास्ययोग्यं बालानां व्यवहारं न कुर्याः यतः सेयं लेवा
लविहृतिराव योश्चापरं न परितोषयेदिति न कारस्यानुषंगेण योज्यं कार्या॥ ६९॥ किंच पाणिग्रहणा
द्विवाहात् पूर्वं कुमार्याः पितरौ स्वाधिपती समीरितौ यस्मात् पाणिग्रहात् तु उर्ध्वं पतिः स्वाधिपतिः समी
रितो यस्मादेव तस्मात्त्वं पतिमेकं शरणं प्रजय येन शरणागमनेन परलोकद्वयं जेष्यसि इत्यर्थः॥ ७०॥

३४ किंचेहसुंदरि पत्यावभुक्तवतिमाभुंक्ष्व भोजनं त्वयान कर्तव्यं प्रयातं दीर्घाध्वानं पत्यौ गते सति तच्चिह्नोपेणअलंक्रिया मा
भवतु निमज्जनादौ पूर्वापरादिनियमोस्तिआदिपदेन भोजनादिकं ग्राह्यं तत्र निमज्जनादिकं पत्युः पूर्वं भोजनादिकं तु पश्चात्
कर्तव्यमत्र रघ्वंगनानां अरुंधती लोपामुद्रादीनां चरितमेव परं प्रमाणं एतदेव तत्र सौंदर्यमिति संबोधनाशयः ॥७१॥ किं
चपत्सो कोपात् विद्वेषात् तिर्यारोषेणैकमपि न नाच्यं एकमिति क्षंतव्यमित्यनेन न चास्तं बधनीयं केवलं क्षंतव्यमेव सतिस्थि

पत्यावभुक्तवति सुंदरि मास्म भुंक्ष्व याते प्रयातमपि मास्म भवेद्विभूषा ॥ पूर्वापरादि नियमोस्ति निम
ज्जनादौ रघ्वंगनाचरितमेव परं प्रमाणं ॥७१॥ रुष्टे धवे हि सुरुषेडन वाच्यमेकं क्षंतव्यमेव मखिलं सततु
नृगम्यतीर्थं ॥ तस्मिन्प्रसन्नवदने चकिले यतस्ते सिद्धत्य भीष्टमनघे क्षममेव सर्वं ॥७२॥ भर्तुः समक्षमपि
तद्वदनं समीक्ष्य वाच्यो नजातु सुभगे परपूरुषस्ते ॥ किं वाच्य एष रहसीति तिल वापदेन्नः शंकावधू पुरुष
योः क्षपयेत्सुहार्दं ॥७३॥ आयाति भर्तरि तु पुत्रि विहाय कार्यमुत्थाय शीघ्रमुदकेन पदावनेकः कार्यो
यथाभिरुचितेसति जीवनं वा नोपेक्षणीयमणुमात्रमपीह कैः ते ॥७४॥ धन्वो परोक्षेपि कदाचिदेषु गर्व
हंतदीया अपि वामहांतः ॥ ते पूजनीया बहुमानपूर्वं नो चेन्निरागाः कुलदाहकाः स्युः ॥७५॥ श्रीशंकर ॥

मनेन प्रकारेणास्य यमेवरास्यति प्रसन्ने च तस्मिन्नुहवत्से चेकितेयस्याः किंबहुनाहे नघे सर्वमभीष्टं क्षमयेव
सिध्यति नचेतरथा ॥७२॥ नदुदनं पुरुषांतर मुखं समीक्ष्य दृष्ट्वा एष परपुरुषो रहस्येकांते यतः परपुरुषस्नेहाभा
चवसामपि स्त्रियाभिमं परपुरुषस्नेह इतीति शंका हार्दं मांतरं स्नेहं नाशयेत् ॥७३॥ यथाभिरुचिरभिरुचिमन
तिक्रम्य पादावनेकः पादप्रक्षालनं हे सति जीवनं मणुमात्रं अपीह लोके कैः सुखं वा तत्र नोपेक्षणीयं ॥७४॥ धवे ३४

पद्यपरामृष्टवल्कुलीते सतिइयं ॥७५

पित्रोरिव श्वशुरयोरनुसरणं त्वया कार्यं तथा सहजातेषु सहोदरेषु देवरेष्वपि इमृगाक्षि अनुवर्तितव्यं यतः कुपितास्ते स्नेहयतोप्य
न्योन्यस्य संयोगं धिक्षिपुर्नो वामसुशिक्षिमम नसि प्रतर्कः ॥ ब ७६ हितापदेशैर्विनिविष्टमानसं यमौ स्तोच श्वशुरो भारती मंडनो गु
रु बंधुवर्गौ लब्ध्वानुमानेप्राप्तस्तत्कारीराजगृहं समीयतुः समागतौ न भूयस्मादरुत्तरेण संबंधः उप॰७७ यउभयभारतीति
संज्ञा बभूव सा भारती सरस्वती पुरा पूर्वं पुनः प्रसन्नेन दुर्वाससा दत्तं शापावधि सभा मांसाक्ष्यं यस्य स संज्ञतासानिर्वाहाय
नत्स्यंते करिष्यति स भारती साक्षिकं सर्वविदं यस्य तथाभूतोपि श्रीशंकरः स्वीयशाल्मास्वाधीन मायामायया गृहोशुचद्विभातः

पित्रोरिव श्वशुरयोरनुवर्तितव्यं तद्वन्मृगाक्षि सहजेष्वपि देवरेषु ॥ तेस्नेहतोपि कुपिता इतरेतरस्य योगं विभि नु
रितिममनसि प्रतर्कः ॥७६॥ हितोपदेशैर्विनिविष्टमानसो न धवगौराजगृहं समीयतुः ॥ लब्ध्वानुमानेगुरु बंधुवर्ग
तो बभूव संज्ञोभयभारतीति ॥७७॥ सा भारती दुर्वससेन दत्तं पुनः प्रसन्नेन पुरात्तहर्षा ॥ शापावधिं संसदि वर्त्स्यते
यतस्स यं नृतानिर्वहुनाम साक्ष्यं ॥७८॥ स भारती साक्षिकसर्वविद्योप्यात्मीयशाल्मा गृहोशुचद्विभातः ॥ स्वैरं रोपस्सो
चितमन्वकांक्षीत्स केशवायेद्धुदारसत्वः ॥७९॥ तत्रैवद्युतस्थि चतावपला शेनूनाद्रिं पश्चटरक्षपलाशे आत्मनीद
मखिलं विकुलोके भाविभूतमपि यत्स्वल लोके ॥८॰ स्वस्य शैशवस्य बाल्यस्योचितं क्रीडोपस्करणादिकमाकांक्षि
तवान् तत्र दृष्टांतो यथा दारस्वरितः सप्रसिद्धः केशवः श्रीकृष्णः स्वमायया गृहोशुचद्विभातः स्वैरस्ये शैशवोचितम न्व
कांक्षीत् इत्यर्थः ॥७९॥ चपला आत्मा यस्मिन् एवं भूते पि शैशवे बाल्ये स्थितवता भाविभूतं च यदिदं सकललोके स्थितं तदखिल
मात्मनि विपुलोके सम्यगवलोकितं कर्म णिक्तिः तत्र दृष्टांतो यथा वटवृक्षस्य पलाशे पत्रे स्थितवतानारायणा श्रीविष्णु
नात्म दृष्टं तदखिलमालक्ष्य वलोकितं तद्वदित्यर्थः ॥ स्वागतावृत्तं स्वागतेति नभातगुरुयुग्ममिति लक्षणात् ॥ ८०॥

BHAU DAJI MEMORIAL

३५ शीलमधिगतः प्राप्तो दोलायेन वामनाकमनीयालीलायस्य तमद्भुतबालं श्रीशंकरं निमेषोहितैर्नेत्रैरनुवेलमनिशं जनस महोत्सद्दृशौ लीलया धिगतदोलं वामनलीलमद्भुतबालं श्रीकृष्णमिव ॥८१॥ केशावश्च ईशाश्च चतुर्मुखश्च तैर्वेधाः शिवविधिभिः समस्य तुल्यस्यास्य श्रीशंकरस्य केशपाशात्तमसा अधिकं मध्यस्यात्तथासमराजिसम्यक् शोभितं तद्विशेनवि कोमलेन पुनश्च नवनीरदानां नवीनजलदानां पंक्ती राजिः पंक्तिः तद्वत् श्यामलेन अतिरूपमेनेत्यर्थः ॥८२॥ शाक्या बौद्धाः

तं ददृशुर्जनताद्भुतबालं लीलयाधिगतनूतनदोलं ॥ वासुदेवमिव वामनलीलं लोचनैरनिमिषैरनुवे
लं ॥८१॥ कोमलेन नवनीरदराजिश्यामलेन नितरां समराजि ॥ केशवेशतमसाधिकमस्य केशवेश
चतुरास्यसमस्य ॥८२॥ शाक्यैः पाशुपतैरपि क्षपणकैः कापालिकैर्वैष्णवैरप्यन्यैरखिलैः खलैः खलु
खिलं दुर्वादिभिर्वैदिकं ॥ पंथानं परिरक्षितुं क्षितितलं प्राप्तः परिक्रीडते घोरे संसृतिकानने विचरतां
भद्रंकरः शंकरः ॥८३॥ ॥इति श्रीमाधवीये तत्तद्वार्तारार्थकः । संक्षेपशंकरजये तृतीयः स
र्गः समाप्तः ॥३॥ मूलसंख्या ॥१२६॥ ॥श्रीशंकरः ॥ श्रीआचार्यः ॥ श्री ॥

क्षपणकाः दिगंबराः सर्वैः शाक्यादिदुर्वादिभिः खलु प्रासंदुःखिलमुच्छिन्नं वैदिकं मार्गं परिरक्षितुं क्षितितलं प्राप्तः घोरे संसारारण्ये विचरतां भद्रं सर्वानर्थनिवृत्तिपुरःसरपरमानंदप्राप्तिलक्षणं मोक्षाख्यं कल्याणं करोतीति भद्रंकरः अन्वर्थसंज्ञः श्रीशंकरः क्रीडते स्म शार्दूल० ॥८३॥ ॥इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीबालगोपालतीर्थश्रीपादशिष्यदत्तवंशावतंसरामकुमारसूनुधनपतिसूरिकृते श्रीमधुकरा ३५

श्रीगणेशाय नमः ॥ प्राकृतशिशुविलक्षणं तस्य चरितं दर्शयितुमुपक्रमते । अथेति । शिवो निजमायया मनुष्यः सन् विप्रगेहे द्विजस्य शिवगुरोः श्रीलं संपादयन् प्रथमवर्षे एव स वर्णमक्षरं निजभाषां च सम्यक् गृहीतवान् उक्तवान् तद्विलंबितमा हन भो भरो वसुयुगविरतिः ॥१॥ ततो द्वितीयवर्षे एव स बालकः सुबुद्धित्वात् अक्षरज्ञो लिखिताक्षरमुच्चारयितुं समर्थोऽभूत् अथानंतरं तृतीयवर्षे स शिशुः काव्यानि पुराणानि च श्रुतवान् किमपि श्रवणं विना स्वयमेव ज्ञातवान् २

अथ शिवो मनुजो निजमायया द्विजगृहे द्विजमोदमुपावहन् ॥ प्रथमहायन एव समग्रहीत् सकलव
र्णमसौ द्विजभाषिकां ॥१॥ द्विसम एव शिशुर्लिखिताक्षरं गदितुमक्षमताक्षरवित् सुधीः ॥ अथ सका
व्यपुराणमुपाश्रृणोत् स्वयमवैत् किमपि श्रवणं विना ॥२॥ अजनि दुःखकरो न गुरोरसौ श्रवणतः स
कृदेव परिग्रही ॥ स हि निपाठजनस्य गुरुः स्वयं स्वयं पपाठ ततो गुरुणा विना ॥३॥ रजसा तमसाप्य
नाश्रितो रजसा खेलनकाल एव हि ॥ सकलाधरसत्तमात्मजः सकलाश्चापि लिपीरविंदत ॥४॥
सुधियोऽस्य विधित्सितं विधिं विधिवच्चौलविधानसंस्कृतं ॥ ललितं करणं घटाकृतिं ज्वलितं तेजउपाश्रु

असौ शिशुः गुरोः दुःखकरो नाभूत् यतः स सकृदेव श्रवणात् परिग्रहणशीलः साहाध्यायी जनस्य स्वयं गुरुः स च श्रवणा दनंतरं गुरुणा विना पपाठ ॥३॥ रजोगुणेन तमोगुणेन वाच्यानाश्रितोऽपि धूल्या खेलनकाल एव हि प्रसिद्धं स शिशुः केलाधरस्य श्रेष्ठस्य सुतः सर्वा अपि लिप्यः ज्ञातवान् निमो० ४ अस्य सुधियः श्रीशंकरस्य विधित्सितं कर्मणो विधानेन संस्कृतं सुंदरं करणं गात्रं शरीरं करणं साधनं तम समेनगात्रेंद्रिये अपीत्यमरः ॥ विहितं तेजोपाश्रु शुभेद्युतस्याकृतिभिः ज्वलितमग्नेस्तेज इव ॥५॥

३६ उपपादने निर्व्यपेक्षा वेक्षारहिता धीर्यस्य सः श्रीशंकरो भूत् प्रभृति स्याद्ध इति भ पूर्वकानागमान् उपपादि किंचाधिकाव्यमर्मस्त
काव्यं तु कौतुं कृतवान् अपि च कर्कशो इति कठिनेष्वपि तर्कनयेष्वधिकोऽसौ तानविक्रांतवान् ॥६॥ नेजायाः स्वकीयायाः वाचो
वैभवेन मालतीलताद्वारीकृता वादिनो येन स तं बुधाः पंडिता वादजल्पवितंडारूपासु कथासु प्रभवः समर्था अपि देवानां पूज्य
स्य गुरोर्वाचस्पतेश्चातुरीं हरतस्तस्याद्वीनगुरोः कुमारस्य सन्मुखे न तु प्रभवा न बभूवुरित्यर्थः ॥७॥ किंच सर्वाधीशा

उपपादननिर्व्यपेक्षधीः स पपाठ हृतिपूर्वकागमान् ॥ अधिकाव्यमरस्त कर्कशो ह्यधिकोऽस्तर्कनयेस्वव
र्तत ॥६॥ हरतास्त्रिदिवेज्यचातुरीं पुरतस्तस्य न यत्कुमीश्वराः ॥ प्रभवोऽपि कथासु नेजवाक्विभवोत्सारि
तवादिनो बुधाः ॥७॥ अमुकक्रमिकोक्तिधारणीमुरगाधीशकथावधीरिणीं ॥ मुमुहुर्निगमप्रवादिनः प्र
तिवाक्योपहृतौ प्रमादिनः ॥८॥ कुमतानि च तेन कानिचिन्मथितानि प्रथितेन धीमता ॥ स्वमतान्यपि ते
न खंडितान्यपि तैरप्यसाधितानि के ॥९॥ अमुना तनयेन भूषितं यमुनाताल समानवर्चसा ॥ तुल
पालै रहितं निजं कुलं कलयामास सुपुत्रिणां वरः ॥१०॥
स
स्वशेषस्य कथाश्रयाः अप्यवधीरिणीं तिरस्कारिणीं अमुष्य क्र
मेणोच्चारणस्य परिपाठिं कृत्वा वादिनो मुमुहुर्मोहं प्रापुर्यतः प्रतिवचनस्य व्याहृतौ प्रमादवंतः ॥८॥ किंच प्रख्या
तेन श्रीशंकरेण कानि कुमतानि नो मथितानि अपि तु सर्वाण्येवोन्मथितानि तेन खंडितानि स्वमतान्यपि प्रम
तैरपि कैः साधितानि न कैरपीत्यर्थः ॥९॥ स पुत्रवतां मध्ये श्रेष्ठः शिवगुरुः स्वीयं कुलं यमुनातातेन सूर्ये ३६
णासमानवर्चस्तेजो यस्य तेनामुना पुत्रेण लं कृतं तुलयायनपारहितं कलयामास चकार इदं दृष्टिवा ॥१०॥

स शिवगुरुः सुतेन मोदं प्रापितः स्वयमुपानिनीषितः उपनयं कर्तुमिष्टितः सूनुर्येन तथाभूतोऽपि जरारोगग्रस्तः शिवोऽत्रिकालयेनेस
तिकर्माधीनः अमृत मृतः हि यस्मात् अस्य जंतोः कृताकृतमिदमनेन कृतमिदमनेन न कृतमिति यमो न पश्यति दुस्त० ॥११॥
सा अस्मिन् संसारे सुतस्य ईक्षणं सुलभं न भवति सुतादपि भवस्य ईक्षणं तु सुतरां सुलभं न भवति इत्यस्मिन्नर्थे शिवगुरुरेव निद
आ र्शनमित्याम्नायेनेहेति अयं द्विजः सुतं कथंचिदवाप परं तु सुतस्य वैभवं द्रष्टुं समर्थो नैवाभूत् ॥१२॥ तदनंतरं मृतमस्य

शिवगुरुः स जरन्नृत्रिसमे द्विमुत्य मृतकर्मनद्धः सुतमोदितः ॥ उपानिनीषितसूनुरपि स्वयं न हि यमो
स्मृतकृतमीक्षते ॥११॥ इह भवे सुलभं न सुतेक्षणं न सुलभं सुतरां विभवेक्षणं ॥ सुतमवाप कथंचिदयं
द्विजो न खलु वीक्षितुमैष सुतोदयं ॥१२॥ मृतमदोदहदाशसनाभिभिः पितरमस्य शिवोऽर्जननीततः
समनुनीतवती धवखंडितां स्वजनतामतिशोकहरैः परैः ॥१३॥ कृतवती मृतबोधितमक्षमानि
जजनैरपि कारितवत्स सो ॥ उपनिनीषुरभूत्सुतमात्मनः परिसमाप्य च वत्सरदीक्षणं ॥१४॥

शंकरस्य शिवोर्जननी स्वसपिंडैर्ददाह दहनं तलोधवेन पत्या खंडितां रहितां सतीं स्वजनतां अतिशोकहरैः परैः
नायमसंतसंवासः कस्य चित्केन चित् कश्चिदपि स्वेन शरीरेण किमुतान्यैः पृथग्जनैरित्यादिभिः समाश्वासि
तवती ॥१३॥ मृतस्य यदौर्ध्वदेहिकं स्वेन कर्तुमशक्यं तत् स्वयं कृतवती यत्ना समर्थी तत्स्वजनैरप्यसौ सती कारित
वती किंच संवत्सरदीक्षां परिसमाप्य स्वस्य सुतमुपानिनीषुरभूत् ॥१४॥ प्रवरयोगयुक्ते श्रेष्ठयोगयु
क्ते नियतानियमयुक्ता उपनयं व्यधित कृतवती ॥१५॥ शिक्षादिभिः षड्भिरंगैः सहितान् चतुरोऽपि वेदान्

BHAU DAJI MEMORIAL

क्रमेण स गुरोः सकाशात् अधिजगे अध्ययनेनाप्याप अत्रास्मिन् द्विजसुते ऽस्य शरीरे महामतौ सति विषये वा जनतायाः
हृदयं विस्मितमजायत अत्रास्मिन् लोकद्रुतिवा ॥१६॥ सहनिपाठः सहाध्ययनं तेन युक्ता बटवो द्विजपुत्रेण सह पठि
तुं समर्था नाभूवन् किंच सहसा पाठयितुं कः समर्थ इति संशय्य गुरुरपि प्राप्य यानिन ॥१७॥ यो द्वित्रिमासपठना

उपनयं किल पंचमवत्सरे प्रवरयोगयुते सुमुहूर्तके ॥ द्विजवधूर्नयता जननी द्विजोऽप्यधित
तुष्टमनाः सहबंधुभिः ॥१५॥ अधिजगे निगमांश्चतुरोऽपि सक्रमत एव गुरोः सषडंगकान् ॥
अजनि विस्मितमत्र महामतौ द्विजसुते ऽल्पतनौ जनतामनः ॥१६॥ सहनिपाठयुता बटवः समं
पठितुमेव न तेन द्विजसूनुना ॥ अपि गुरुर्विनयायं प्रतिपेदिरा नु कद्वयपाठयितुं सहसाक्षमः ॥१७॥
अत्राकिं सपदि शिक्षत सर्वानित्थमागमगणाननुरक्तः ॥ द्वित्रिमासपठनाद् भवयस्तत्र तत्र
गुरुणा समविद्यः ॥१८॥ वेदब्रह्मसमस्तदंगनिचयगाम्यापमस्तत्कथातात्पर्यार्थविवेचने
गुरुसमस्तत्कर्मसंवर्णने ॥ आसीज्जैमिनिरेव तद्वचनजप्रोद्बोधकंदे समो व्यासेनैव समृतिमा
निबनयोवाणीविलासैर्युतः ॥१९॥

तत्र तत्र शास्त्रे गुरुणा तुल्यविद्योऽभवत् स गुरुमनु स्तोताय
सर्वानागमगणान् शिक्षितवान् ॥ अत्राकिं चित्रं न किमपीत्यर्थः ॥ स्वागता ॥१८॥ वेद ब्रह्मसमश्चतुर्मुखतुल्यः
आसीत् वेदांगसमुदाये शिक्षादौ गार्ग्यसदृश आसीत् वेद तदंग कथातात्पर्यविवेचने वाचस्पतितुल्यः आ
सीत् वेदोक्त कर्मसंवर्णने जैमिनिरेव आसीत् वेद [illegible] व्यासेनैव तुल्यः किंच समृति

अन्वीक्षिकी तर्कविद्या तेनेक्षिता सम्यगीक्षिता कापिले तंत्रे कपिलप्रणीते सांख्यशास्त्रे अनुपमा कापि परिचितिः परिचयो लेभे
कर्मलिप्रतेन लब्धेत्यर्थः ॥ पतंजलिप्रणीतशास्त्राभ्यकजलं तेन पीतं भाद्दस्य भट्टपादप्रणीतस्य वार्तिकस्य धुरीणानां प्रघट
कानां अर्थस्य तत्त्वं परमं विशेषेण विदितं परमपीत्यस्य पूर्वेणवा संबंधः किंच यतः तर्कशास्त्रादिभिः सुरसं तस्मै दत्तं श्री
शंकरस्यामलं च तत् द्वैतस्य तस्य या विद्या अमलान्वासी या द्वैतविद्येति वा तस्याः सुखेऽस्मिन् परा स्पृह्यतरभवत् अने
कास्मिन् कूपयोजलपानाद् रूपोर्थः सन्नाभनजलेषिस्तत्तंगगादौ तीर्थे किमंतर्ने भवेदपितु नैवेदेव ॥ तथाचरम

अन्वीक्षिक्यैक्षितंत्रे परिचितिरतुला कापिले कापिले भे पीलं पातंजलांभः परमपि विदितं भाद्दघट्टा
र्थतत्त्वं ॥ यत्सौ सारस्यतस्माद् तरभवदमलाद्वैतविद्यासु खेऽस्मिन् कूपे यो र्थः सतीर्थे सुपयसि वितते
हंतनांतर्ने वा स्यात् ॥२०॥ स हि तातुगुरोः कुले वसन् सवयोभिः सह भैक्ष्यलिप्सया ॥ भगवान् भगवान् वनिद्वि
जन्मनो धनहीनस्य निवेशं किंस्यचित् ॥२१॥ तमवोचत तत्र सादरं बहु धर्मगृहिणः कुटुंबिनी ॥ हृतिनो हि
भवादृशेषु यदवारिवस्यां प्रतिपादयंति ते ॥२२॥ विधिनाखलु वंचिताय तद्यतेन वराकी
अपि भैक्ष्यमकिंचनत्वतो धिगिदं जन्म निरर्थकं गतं ॥२३॥

ति ॥ यावानर्थ उदपाने सर्वतः संप्लुतोदके ॥
तावान्सर्वेषु वेदेषु ब्राह्मणस्य विजानत इति स्म॰ २० एवंभूतः स भगवान् शंकरः गुरोः कुले वसन् कदाचित् भै
क्ष्यप्राप्तीच्छया समानवयोभिः सवयस्यैः सह धनहीनस्य कस्यचित् द्विजस्य गृहं प्रविष्टवान् निमो॰ २१ ये भवादृशेषु
यतिष्वरिवस्यां परिचर्यां प्रतिपादयंति ते कृतिनः कृतार्थाः पुण्यवंतस्ते भवादृशेषु वरिवस्यां प्रतिपादयंतीति वा
२२ दयसुदयेन वंचिताय तत्कोऽकिंचनत्वात् भैक्ष्यमपि वरदातुं न शक्नुमः ॥२३॥ श्रीशंकराय नमः

३८ इत्थंवंदिनंकथयंतसंसौगगृहस्थकुटुंबिनीप्रतिचंद्रायश्रीशंकरायामलकंप्रकर्षेणभक्तिपूर्वकंददौ तदीयकरुणंवचनंश्रुत्वा
ज्ञाननिधिः सोपिदयार्द्रबुद्धिरभवत्॥२४॥ समुनिःश्रीशंकरः पद्यचित्रैर्नवनीतवत्कोमलैर्मधुरैः स्तवैर्मुरारवल्लभासुरवंदि
दारकस्यवित्तलाःकुटुंबिनीलक्ष्मीर्द्विजगृहाश्रितदरिद्राणि हर्तुमुपास्थितवान्॥२५॥ अथानंतरंकैटभारिवल्लभासुरवंदिता
वित्तलाःकुटुंबिनीविद्युत्पुंजद्युतिमद्भिः स्वांगानांकांतिभिर्यासकलाअपिदिशः प्रकाशयंती सद्यःश्रीशंक

रतिदीनमुद्दिश्यतंसंसोप्रददावामलकंप्रतीदृषे॥ करुणंवचनंनिशम्यसोप्यभवज्ज्ञाननिधिर्दयार्द्रधीः
॥२४॥ समुनिर्मुरभित्कुटुंबिनीपद्यचित्रैर्नवनीतकोमलैः॥ मधुरैरुपतस्थिवांस्तवैर्द्विजदारिद्र्यद्रुमा
निवृत्तये॥२५॥ अथकैटभजित्कुटुंबिनीतडिदुद्दाममनिजांगकांतिभिः॥ सकलाश्चदिशः प्रकाशयंत्य
चिराद्वाविरभूत्तदग्रतः॥२६॥ अभिवंद्यसुरेंद्रवंदितंपदयुग्मंपुरतःकृतांजलिः॥ ललितस्तुतिभिः
प्रहर्षितातमुवाचस्मितपूर्वकंवचः॥२७॥ धिषणेतववत्सहृद्गतंकृतमेभिर्न्नुपुराभवेशुभं॥ अधुनामद
पांगपात्रतांकथमेतेमहितामयांत्वमुनुः॥२८॥ इतितद्वचनंसशुश्रुवान्निजगादांबमपीदमर्पितं॥ फ
लमेवददस्वतत्फलंदयनीयायद्विजहामिदिरे॥२९॥ ॥

राग्रेप्रादुर्भूता॥२६॥ देवेंद्रवंदितंपदद्वंद्वमभिवंद्य
कृतांजलिःपुरतःस्थितंश्रीशंकरंललितस्तुतिभिःप्रहर्षप्राप्तस्मितपूर्वकंवचनमुवाच॥२७॥ पुराभवेपूर्वजन्म
३५ निमह्यांगस्यमदीयकृपाकटाक्षस्यपात्रतालक्षणंप्राप्यता॥२८॥ इतितद्वचनंश्रुत्वासउवाच हेअंबधीष्पेवं ३८
तथाप्यद्यैदमामलकाख्यंफलमर्पितंतस्यफलंददस्वहेइंदिरेयद्यहंतवानुकंप्यः॥२९॥ अमुनातथाभूतेन
वचनेनश्रीशंकरेणवातोषिताळक्ष्मीः सुवर्णामलकैःसमंतोद्विजगृहमपूरयत् जनसमुदायस्यह

दयंचविस्मयैरपूरयत्॥३०॥ अथवक्रधरस्यविश्रांतेभूमये पुण्यैंतर्धानंगतेसति तथाभूतंमहिमानमनेकविस्मयंप्राप्ताजनाः
श्रीशंकरस्यमसंतं प्रशशंसुः३१ स्वर्गकल्पवृक्षोयथातथाभूमौकल्याणगुणः शंकरः इष्टानियानिश्रेष्ठानिवस्तूनितानिद
दातीतितथाभूतः समभूत् किंचसतुदेवप्रियो यंतुदेवस्यधिपस्यचप्रियः॥३२ एवमप्राकृतंतच्चरितमुपवर्णयोपसंहरति

अमुनावचनेनतोषिवाकमलातद्वचनंसमंततः॥ कनकामलकैरपूरयज्जननान्यामुहृदयंस्वविस्मयैः ३०
अथचक्रधरेतोवभूमयेसुकृतेतद्विमुपागतेसति॥ प्रशशंसुरतीवशंकरंमहिमानंतमवेक्ष्यविस्मि
ताः॥३१ दिविकल्पतरुर्यथातथाभुविकल्याणगुणोहिशंकरः॥ सुरभूसुरयोरपिप्रियः समभूदिष्ट
विशिष्टवस्तुदः॥३२ अमरस्पृहणीयसंपदंद्विजवर्यस्यनिवेश्यमात्मवान्॥ सविधायसभापुरंगुरोः
सविधेत्राश्रमचराण्यशिक्षत॥३३ परमेनमवाप्यभोजिरेपरभागंसकलाअपि॥ समवाप्यनिज्रो कला ५
चितंपतिकमनीयाद्भवामलोचनाः॥३४ सरहस्यसमग्रशिक्षिताखिलविद्यस्यपवित्रकीर्तिनोव
पुः॥उपमानकथाप्रसंगमप्यसहिष्णुश्रियमन्वपद्यत ३५

अमरैर्देवैः प्रार्थनीयासंपद्यस्मिन्नेता
दृशं द्विजश्रेष्ठस्यगृहंविधायसआत्मवान्यथाश्रुतंगुरोः सविधेसमीपेशास्त्राणिचराण्यशिक्षत ३३ वामलोचनाः फ
परदृश्यःस्त्रियःकमनीयाःसुदृश्यः स्वोचितंपतिंप्राप्ययथापरंभागमान्यंप्राप्नुवंतितथासर्वाःकलाअपिपर
नंश्रीशंकरंप्राप्यपरंभाग्यमापुरित्यर्थः ३४ सरहस्यंसमग्रंयथास्यात्तथाशिक्षिताअखिलाविद्यायेनतथा

३९ भूतस्य यन्नाल्पिनः श्रीशंकरस्य वपुः शरीरमनुपमानकथामः प्रसंगमप्यसहिष्णु अपूर्वो शोभां प्राप्स्यतु ३५ अथ
श्रीशंकरस्य पादाद्यवयवं वर्णयिष्यन्नादौ तदीयपदयुगं वर्णयति। जयतितस्येत्यादि नासरोरुहस्य कमलस्य यः प्रभा
मदस्तस्य यत्कुंठीकरणक्रियातया चित्तं मलीनतेत्येति शुंचुक्ष्व णायां इति सूत्रेण च्वण प्रत्ययः यतो द्विजराजस्य चंद्र
स्य करैः किरणैः द्विजराजानां विप्राणां हस्तैश्चोपलालितं परेषां वादिनां गर्वहर्तुं शीलमस्यास्तीति तथा तस्य चरण
युगं जयति स्म ३६ यद् जलरुद्रमणिं चंद्रकांतमणिं लभेयापि च दृषदः कमलं भवेयाद्य च तस्मात्कमलात्सरस्तडागो

जयति स्म सरोरुहप्रभा मदकुंठीकरणक्रियाचणं॥ द्विजराजकरोपलालितं पदयुगं परगर्व
हारिणः॥३६॥ जलभिंदुमणिस्त्वचेद्यदि यदि पत्योपलतस्ततः सरः। यदि तत्र भवेत्कुनोशयं तदमु
ष्यांघ्रि तुलामवाप्नुयात्॥३७॥ पादौ पद्मसमौ वदंति कतिचित् श्रीशंकरस्यानघौ यच्चो च द्वि
जराजमंडलनिभं नैतद्द्वयं सांप्रतं॥ प्रेष्यः पद्मपदः किल त्रिजगति ख्यातः पदं दत्तवान् अंभो
जो द्विजराजमंडलतलैः प्रेष्यैरुपास्यं मुखं॥३८॥
भवेयद्यपि च तस्मिन् सरसि कुनोशयं भवेत्तदा तत्कम
लममुष्य पादसादृश्यं प्राप्नुयात्यासंभावनं यदेतत्स्यादित्यूहोन्यस्य सिद्धये ॥३७॥ केचित् श्रीशंकरस्यानघोपा
दौ पद्मसमौ वदंति मुखं चंद्रमंडलसमं वदंति नैतद्द्वयं न्याय्यं यतः प्रेष्योऽनुचरो जगति ख्यातः पद्मपादः
पद्मे पदं दत्तवान् तथा मुखं ब्राह्मणलक्षणचंद्रमंडलस्तैः प्रेष्यैः उपास्यमत्र नैतदिसादिना यमिलत्व ३९
निष्पत्तेः उद्धाटनात् प्रतीपालंकारः वर्ण्येनान्यस्योपमायाः अनिष्पत्तिवचनत्वात् तद्दिमुखेः शार्दू ३८

४० किंनतिर्नमस्कारस्ते मुक्तिं ददाति अथवा नमस्कृतं भगवत्पादस्य यदंभितिमुत्तिविदः प्रागलभ्यात् जगति विवादं
कुर्वंति तत्र वयं त्वेवं ब्रूमः तस्य श्रीशंकरस्य चरणस्य भजनसेवायायोरतस्तस्य पादकमलस्य रजसः हृदयमो
लिंगनस्यारंभः तत्क्षणमेव मोक्षा अयमभूतो मुक्तिप्रदः दूसर्थः श्रि ४० अथ तदीयमूरुयुगं वर्णयति धौतवस्त्र
लक्षणेन पल्लवेनावृतं विपश्चितउरुद्वयं विललास शुशुभे तद्विविनिहि अमृतार्णवस्य क्षीरसमुद्रस्य फे

नातिर्दद्यो मुक्तिं नत मुतपदं वेत्ति भगवन् पदस्य प्रागल्भ्याज्जगति विदधते श्रुतिविदः। वयं तु श्र
मस्तरूजन रत पादाब्जरजः परीरंभारंभाः सपदि हृदि निर्वाणशरणं॥४० धवलांशुकपल्लवावृतं
विललास ऊरुयुगं विपश्चितः। अमृतार्णवफेनमंजरी छुरितैरावतहस्तशास्तिभृत्॥४१॥ यदि हाट
कवल्लरी त्रयोपरितास्फाटिककूरभ्भतरी। स्फुरमस्य तया कटीतटी तुलितास्यात्कलितत्रि
मेखला॥४२ आद्यपयुस्तकवपुः श्रुतिसारमेकहस्तेन वादिहृतस्तदूतकंटकानां। उद्धारमार
चयतीव विबोधमुद्रामुद्भ्रान्ता निजकरेण परेण योगी॥४३
नमंजर्यो छुरितस्य व्याप्तस्यैरा
वतहस्तस्य शुंडायाः शास्तिं प्राप्नुवत्संविभर्ति हूति तथाविधो ४४ सुवर्णवल्ली त्रयीयुक्तास्फाटिकमय
स्य पर्वतस्य तटीयदि भवेत्तदा तया ताढृक्तातथा कलिता संपादिता त्रिमेखला यस्यां साऽऽस्य श्रीशंकर
स्य कटितटी तुलिता स्यात्॥४५ अथ तदीयकरौ वर्णयति आद्यपत्तिद्वाभ्यां पुस्तकमेव वपुः शरीरं
यस्य तच्छ्रुतीनां सारमेकहस्तेन वामकरेण योगी आद्यज्ञानमुद्रातज्ज्ञाप्यं गुरुसंयोजनरूपा
मुद्रां कुर्वतीं परेण दक्षिणेन निजहस्तेन वादिकृतानां तदूतिसारस्थितानां कंटकानामुद्धारमारचयतीव
ऋ सौ वि वसं ४६

श्रीशंकरपादयदनयोः पद्मेंदुभ्यामुत्कृष्टतां प्रकारांतरेण दर्शयति मुहुरिति संतो योगींद्राः स्वीयं हृदयकमलं नि
र्मलतरं विधातुमस्मिन् हृदयकमले श्रीशंकरस्य पदकमलं निदधति स्थापयंति यद्यस्मात्त्वं शक्राद्यैर्दुरापां दुःप्रापां
ब्रह्मलक्षणां नव्यां सुधां मुखमुकुरदृष्टिं उद्वमति यत्यस्येति वा ततस्तस्मात्पूर्वान्यद्दंचंद्रात्मुखमुत्कृष्टं मन्ये॥ ३९
तत्त्वज्ञानलक्षणं फलं गृह्णातीति तत्त्वज्ञाने फलेग्रहिः फलेग्रहिरात्मंभरिश्चेत्युपपदस्येदं तत्त्वं ग्रहेरिन्न समर्थ

मुहुः संतो निजं हृदयकमलं निर्मलतरं विधातुं योगींद्राः पदकमलमस्मिन्निदधति दुरापां शक्रा
द्यैर्वमति यद्दनं यन्नव्यसुधां तत्तामन्ये पद्मात्पदमधिकमिंदोश्च वदनं॥ ३९॥ तत्त्वज्ञानले फेग्रहि
र्घनतरस्यामोहस्य मुष्टिंधयोभिः न्नोषव्यसनोदरंभरिरघप्राग्भारकूलंकषः दुराको मदमत्सरा
दिविततेस्तापत्रयारुंतुदः पादस्यादमिलंभवः करुणया भद्रंकरः शंकरः॥ ४०॥

निपासते पुनश्च घनतरो योऽयं मोहो अकर्तात्मास्फुरणरूपस्तस्य मुष्टिंधयतीति पिबतीति तथा पुनश्च
भिः न्नोषैर्व्यसनैर्भक्तानां समस्तदुःखैरुदरंभरिभर्तीति तथा सर्वव्यसनभक्षकः पुनश्च तेषामघस्य पा
पस्य यः प्राग्भारोऽतिशयस्तस्य कूलंकषः तिनाशयतीति तथाभूतनदीयं कूलोन्मूलकः पुनश्च म
दमत्सरदंभादिषु केर्लुंठकिः अपहारकः तापनामाध्यात्मिकाधिदैविकाधिभौतिकानां त्रयं तस्या
रुंतुदो मर्मस्पृक् विनाशकस्तथा मितं पचतीति मितंपचः कदर्यः कदर्ये कृपणक्षुद्रकिंपचानमितं
पच इत्यमरः सद्गुलक्षणो अमितंपचो सुदारः एवंविधः शंकरः शं करः पादः कल्याणकरः स्यादिति शार्दूः
४०

यमकिंकरेभ्यो मार्कंडेयस्य रक्षणसमये पदाघातेन वामचरणप्रहारेण यः स्फुटस्तस्य व्रणेन किणितौ चिह्नितौ काकलौ ति
कोकतां तस्य यमस्य संबंधिनौ भुजौ येन तत् प्रघाणो दूरवाह्यप्रकोष्ठ अगारैकदेशे प्रघाणः प्रघाणश्चेति प्रघाणशब्दनि
पातनात्स्यु प्रीतिस्तु प्रविशाद्भिः पादैः प्रहर्षेण हन्यतद्गुतिबोध्यातेनयोत्स्याघातः पादप्रहारस्तेन प्रणतस्य दीर्घनमस्कार
वल्लकर्षणानतस्य नम्रीकृतस्य ये बाह्याभ्यंतराधिमभाः शत्रवस्तेषां द्रोहद्गतिविरुदः प्रख्यातिकरणं नामधेयं यस्य
विरुदस्त्वद्वो दृशी यन्नादः तत्परं ब्रह्मैवासौ श्रीशंकरो भवति ततस्तस्मात् एवास्य सुपदं शोभनं पदं जगत्यघापि
महतोऽक्षुद्रस्वभावाद्गलअज्ञानलक्षणाय स्मारारव्यासुरस्तस्कर्तकार्तिर्भ्यस्तथाभूतांस्तनुते कुरुते शि॰ ४१

पदाघातस्फोटव्रणकिणितकालांतिकभुजं प्रघाणव्याघातप्रणतविमतद्रोहविरुदं॥ परं ब्रह्मैवा
सौ भवतितत एवास्य सुपदं गताघ्यस्मारात्तीनुजगतिमहतोऽप्यातनुते॥ ४१॥ नास्य अभ्युदयं न
यंकलयतः सारस्वतोज्जृंभणं स्वालोकेन विधूततिश्चतिमिरस्यासन्नतारस्य च॥ तामेनस्तरितं हि
तंतिघनतापन्नं प्रसन्नामुनेराह्लादं च कलाधरस्य मधुराः कुर्वंति पादक्रमाः॥ ४२॥
नव्यमभ्युदयं प्राप्तस्य
सारस्वतं सामुद्रमुज्जृंभणमुल्लासं कुर्वतः स्वीयप्रकाशेन विधूतं विश्वस्य तिमिरं येन तस्यासन्नाः सन्नि
धिं प्राप्तास्ताराय स्यतस्य कलाधरस्य षोडशकलस्य चंद्रस्य पादक्रमाः किरणप्रचाराः प्रसन्नाः स्वच्छा
यथा घनतां प्राप्तं तापं रश्मिं द्वेषिबंति नाशयंति आह्लादं च कुर्वंति तथा नवमभ्युदयं प्राप्तस्य सरस्वती
प्रतिपाद्यं सारस्वतं ब्रह्मततं तस्य उद्दीपनं कुर्वतः स्वस्य प्रसकचैतन्यस्यालोकेन प्रकाशेन विधूतं
विश्वज्ञानलक्षणं तिमिरं येन तस्य सदृशीकार जयाद्यभ्यासशीलस्य समस्तकलाधरस्य मुनेः श्रीशंकरस्य
प्रसन्नाश्चरणन्यासा नोऽस्माकं घनीभूतं संसृतिलक्षणं तापं नाशयंति आह्लादं ब्रह्मलक्षणं च प्रकटयंतीत्यर्थः
शार्दू॰ ४२

८१

सुधीनांमध्येराजतइतिसुधीराट्तस्यश्रीशंकरस्यैतौकरचरौकल्पद्रुमपल्लवतुल्याविति पद्मायसहचरंअतुल्य ममलकमलंचेतासिकरोतितदारुचेः कांतः चोरावेतौतत्राविद्दिनेकिंचारात्राविति भयेनरात्रौचोराणांअयंकाशादुतिकृत्वानिर्वृत्ताः सूर्यास्तमारभ्यसूर्योदयपर्यंतंस्वदलालकंकपाटंघटयतियोजयतितिः ॥४७॥ अथत स्योरःस्थलंवर्णयतिअरस्फालवल्कचादिफलिकवाद्धुशालिन्यासौमांसलामांसव्याप्तान्चातिमनोहरातस्योरःस्थलीबभौशुशुभेधरण्यांभूमौभ्रमणेनोद्दृतलक्ष्मालाजयलक्ष्म्या आश्रिताश्राप्येवत्यर्थः शियौ॥४८॥ अ

सुधीराजःकल्पद्रुमकिसलयाभौकरचरौकरोतेतौचेतस्यमलकमलंयस्सहचरं॥ रुचेश्चौ रायेतायदिनेकिमुरात्राविति भियानिशादेरात्रौलनिजदलकपाटंघटयति॥४७॥ रुचिरातदुरःस्थलीवभावरस्फालकिणालमांसलाधरण्यांभ्रमणोद्दृतश्रमात्स्वशुद्धाप्यवजयश्रियाश्रिता॥४८॥ परिघप्रथिमापहारिणौशुशुभातेसुभलक्षणौभुजौ॥ बहिरंतरशत्रुनिग्रहेविजयस्तंभयुगीधुरंधरौ॥४९॥ उपवीतममुष्यदिद्युतेविसतंतुक्रियमाणसोहृदं॥ शारदेंदुमयूखपांडुमातिश

थतदीयभुजौवर्णयतिबहिरंतरशत्रुनिग्रहेपरिघप्रख्यातताफहरणशीलौपरिघादधिकतरप्रख्यातिमंतौविजयस्तंभयुगलस्यधुरंधरलइतितौतत्तुल्यौशुभलक्षणयुक्तौश्रीशंकरस्यभुजौशुशुभाते॥४९॥ अथतदीयंयज्ञोपवीतंवर्णयतिबिसतंतुभिःमृणालतंतुभिःक्रियमाणंसौहृदंयेनततत्राभ्यर्थाद्रस्यकिरणानांपांडिमाःश्वेततायाआतिशयस्योल्लंघनेजांघिकाअतिवेगवतीप्रभायस्यजंघालोतिजंवस्तस्योजंघाकरिकजांघिकाविसमरः॥तदमुष्यश्रीशंकरस्ययज्ञोपवीतंविद्युतेरेजे॥५०॥

५३

अथतस्यकंठंवर्णयतिभगरस्यादमुनेःकंठात्मकशंखराजःसम्यकूराजत।तीर्थवर्तिनस्तिषयउद्भवःकारणमस्येतियदुद्भवोयत्कारणकःयस्मादुद्भवउत्पत्तिर्यस्येतितथायदुत्पन्नइतिवाजिनदघोषःप्रतिपक्षाणांवाद्दिरूपाणांशत्रूणांनिग्रहेजयशंखस्यध्वनितांप्राप्तवान्॥५१॥ तस्यदंतपंक्तिंवर्णयतिहिप्रसिद्धंअरुणाधरसंगतातस्यदंतचंद्रिकाधिकंशुशुभेतत्रदृष्टांतःनवविद्रुमानवीनारक्तवृक्षःविद्रुमोरक्तवृक्षोपिप्रवालःपुमानपीतिमेदिनी॥तद्रूलीगताहिमकिरणस्यशारत्कालिकाछुविःकांतिर्यथाशोभतेतद्वदित्यर्थः॥ ॥५२॥ अथतदीयकपोलतलंवर्णयतिसितभानोःशुभ्रांशोःचंद्रस्यवर्चइववर्चस्तेजोयस्यतस्ययशस्विनःशोभनेकपोलतले

समराजतकंठकंबुराट्गवसादमुनेर्यदुद्भवः॥ निनदःप्रतिपक्षनिग्रहेजयशंखध्वनितामविंदत॥५१॥ अरुणाधरसंगताधिकंशुशुभेतस्यहिदंतचंद्रिका॥ नवविद्रुमवल्लरीगतातुहिनांशोरिवशारदीद्युतिः॥५२॥ सुकपोलतलेयशस्विनःशुशुभातेसितभानुवर्चसः॥ यदनाश्रितभारतीकृतेविधिसंकल्पितदर्पणाविव॥५३॥ समासीत्तस्यास्यंसुकृतजलधेःसर्वजगतांपयःपारावाराद्दजनिरजनीशोबहुमतात्॥ सुधाधाराधारःसुसदृशगानयोःकिंतुशश्वत्सतांतेजःपुंजंहरतिवदनंतस्यदिशति॥५४॥

शुशुभातेतथाभूतस्यवदनंमुखमाश्रितायाःसरस्वत्यास्तस्याःकृतेतदर्थंब्रह्मणासंकल्पितौसंकल्पेनोत्पादितौदर्पणाविव॥५३॥ अथतस्यमुखंवर्णयतिसर्वजगतांपुण्यमेवसमुद्रस्तस्मात्बहुलेनाभिमतात् बहुनामाभिमताद्वातस्यश्रीशंकरस्यमुखंसमासीत्पयःपारावारात्क्षीरसमुद्रात्बहुमतात्रजनी

७॥ शश्चंद्रःआविर्भूयतअनयोरस्यचंद्रयोःसुधाधारायाःउद्गारेउद्गमनेसुसदृक्सुसदृशौपरंतयंविशेषःशश्वच्चंद्रःसतांनक्षत्राणांतेजःपुंजंहरतितस्यमुखंसतांसज्जनानांतद्ददातिउपमेयाधिक्याभि

भानाकृष्णतिलकः व्यतिरकाधिचितोत्कर्षेदु पमानोपमेयया

टिप्पणी: द्वि० ५८

१२

अथतद्दीयंनेत्रद्वयंवर्णयतिपुराअहहेत्याश्चर्येयस्यमुनीशानेत्रस्यविषयतांगोचरतांजुषतेसेवतइतितथातस्य
दीनस्यब्राह्मणकलत्रस्याग्रेक्षीरसमुद्रकन्यालक्ष्मीर्घनीभूतस्यामलंकाकारस्यसुवर्णस्यधाराःसमकिरत्
तदिदंकमलालयालक्ष्मीस्तस्याःप्रीतिसंतते:पात्रंमुनीशस्यनेत्रंस्तोतुंकृतपुरापएवसमर्थोभवति।५५अथमु
नीशाकटाक्षंवर्णयतियभादुर्वारःप्रतिपक्षःशत्रुर्योदूषणाख्योराक्षसस्तत्समुन्मेषस्यसमुल्लासस्यक्षितौभये
क्षितिर्निवासेमेदिन्यांकालभेदक्षयेस्त्रियामितिमेदिनीतन्निवासोयस्मिन्समुद्रेतत्रसेतोःकल्पनेवानघस्य

पुराक्षीरांभोधेरहहतनयायद्विषयतांजुषोदीनस्याग्रेघनकनकधाराःसमकिरत्।इदंनेत्रंपात्रंकम
लनिलयाप्रीतिचितेर्मुनीशस्यस्तोतुंकृतसुकृतएवप्रभवति५५दुर्वारप्रतिपक्षदूषणसमुन्मेषाक्षितौ
कल्पनसेतावप्यनघस्यतापसकुलैणांकस्यलंकारयः।आपन्नानतिकायविभ्रममुपःसंसारिरागवा
मृगानपुष्णांसघपयोधिवीचिवदलंकाराःकटाक्षांकुराः॥५६॥

दुःखराहितस्यतापसगणशशांकस्य
तदाल्हादकस्यश्रीरामचंद्रस्यलंकायाःराक्षसपुर्याःअस्यःअघक्षीराब्धितरंगवदलंकाराःअतिकायादिराक्ष
सजनितसाध्वसमुषःकटाक्षांकुराःआपन्नान्भृतभायान्शारवान्मृगान्वानरान्मुष्णांतिउज्जीवयंतित
थादुर्वाराणांप्रतिपक्षाणांयानिदूषणानिदुर्वाराणिचतानिप्रतिपक्षदूषणानीतितत्तेषांसमुन्मे
षस्याक्षितौक्षयेतन्निवासोयत्रयस्मिन्स्थानेवादिदूषणानिप्रसरंतितत्रतेआवलत्सौजलधिधारकसे
तुवत्तद्विधारकसेतोःसमाधानलक्षणस्यकल्पनेप्यनघस्यतापसकुलचंद्रस्यलंकानाम्नाकिनीना

कुलसनांवाअंरयः।लंकारस्तःपुरीशाखाशाकिनीकुलटासुचेतिमेदिनी।तथाभूताअतिकायस्थूलादिदेहेयआत्माभिमानलक्ष
णोविभ्रमोभ्रांतिस्तंमुष्णंतीतितथाअतिकायस्ययोविभ्रमइतिवाअतिकायोमहाश्वासोविभ्रमइतिवातथाभूताअघपयो
धिवीचिवदलंकाराःकटाक्षांकुराःआपन्नान्जरामरणादिलक्षणापत्तिमातान्शरणागतान्निवासिसंसारिलक्षणान्
शारवामृगान्पुष्णांतिसंसारात्दुःखनिवृत्तिपूर्वकानंदप्राप्तिलक्षणांपुष्टिंसंपादयंतीत्यर्थः॥शार्दूलविक्रीडितं५६
नयस्तुधात्दृष्टिवदाचरसः[illegible]श्रीशंकरस्यदृष्टयःआश्रितानित्यःसंसाराकारभ्रममुष्णंतितेचिदीनदृष्टिनः
शंकाअकस्मिकाक्षतपएवस्थूलकंठकास्तेषांकुलानियस्मिन्पुनश्चकामलक्षणहृदयाग्निज्वालयाव्याप्तआ

भिःशंकाक्षतिस्थूलकंठककुलंभीनांकादावानलज्वालासंकुलमार्तिपंकिलतरंव्यध्वंध्वांतिध्वांसि
तं।संसाराख्यतिमामयछलवलदुर्वारदुर्वारणंमुष्णंतिभ्रममाश्रितानवस्तुभावदृष्टाचितादृश
यः॥५७॥त्रिपुंड्रंलस्याकुःसितमसितशोभित्रिपथगांकृपापाराचारंकतिचनमुनिंलंश्रितयतिं
वयंत्वेतद्भूमौजगतिकिलतिस्त्रःसुरुचिणस्त्रयीमौलिस्मारकस्तुपकृतिभवाःकीर्तयइति५८

र्तिलक्षणकर्दमेनातिशयेनव्याप्तंविरुद्धोविकर्षवाअधर्मलक्षणोवामामार्गोयस्मिन्ध्वांतध्वंसितंधैर्यनाशकं
अभयारोगात्तच्छलेनलेन्चलोदुर्वाराचारणाःगजाःयस्मिन्तथाभूतंसंसाराख्यतिंभ्रमामित्यर्थः॥५७अथत्रि
पुंड्रंद्विधाप्रेक्षतितस्यश्रीशंकरस्यसितमसितशोभिश्वेतभस्मनाशोभायमानंत्रिपुंड्रंत्रिरेखात्मकंवि
भूतिभिःकृपासिंधुंतंमुनिमाश्रितयतींत्रिमार्गगांगंगांकेचनकविवर्याःआहुःवयंतुत्र्यक्षःसा
मरिव्युवेदत्रयीशिरसांउपनिषदांव्याकृतयोव्याख्यानानितिलान्येवोपकृतयउपकाराःततोभवाजाताः
सुरुचिराअतिसुंदराःतिस्रःकीर्तयइतिशमन्नलर्थःशि॰५८ श्री शं क रा य

६२ एवं प्रत्येकमंगानुपवर्ण्य तद्वपुर्वर्णनमुपक्रमते असौ श्रीशंकरः शंभोः कामविजयिनो लीलाविग्रह इति स्मरामि तद्रायेन समुद्र इति
चेतद्वयमिदानीं जनानां मनसि सुगमं यथा स्यात्तथा निर्दिश्यते अस्मात् अदृशीयममुष्य निरुपमं करणं च पुरतः करणोप
स्थितः सुषमं सुंदरमपि कामं मन्मथं तृणीकुर्वन्ति सुंदरं रुचिरं चारु सुषमं साधु शोभनमित्यमरः कामविजयी शांभव तारभू
तशंकरस्यापि सुंदरस्यातः स्वदर्शनेन तृणवदिति स्फुटं कुर्वन्तीदृशस्यार्थः ॥५०॥ किंच अज्ञानांतर्गहने आज्ञानलक्ष
णकानने मध्ये पतितान् भवः संसार एव दवो दावाग्निस्तस्य श्रीरवानां पुत्रस्त्रीधनादिवियोगरूपाणां तापेन
व्यापच्यमानान् भक्तान् दह्यमानान् आत्मविद्योपदेशैरुत्वा तु मोनं सत्का वटवृक्षस्य मूलान्निष्पलती अयतरंती शंकराख्या

असौ शंभोर्लीलावपुरिति भृशं सुंदर इति द्वयं संप्रत्येतज्जनमनसि च सुगमं ॥ यदंतः पश्यंतः करणमदसी
यं निरुपमं तृणीकुर्वंसेते सुषममपि कामं सुमतयः ॥५०॥ अज्ञानांतर्गहनपतितानात्मविद्योपदेशैस्त्रातुं
लोकान् भवदवशिखातापपाच्यमानान् मुक्त्वा मौनं वटविटपिनो मूलतो निष्पतंती शंभोर्मूर्तिश्चर
ति भुवने शंकराचार्यरूपा ॥५१॥ उच्चंडा हतपावदूककुहनापांसुस्वैतंडिकं जाते दैशिकशेखरे पदज
पांसंतापचिंतापहे ॥ कालेस्मिन्महीद्रूपसाकृतिपदं वैभार्गविकादेः कथाचातुर्यं कलुषात्मनो लयमगाद्दूरे विकारे

शंकररूपा शंभोर्मूर्तिर्भुवने विचरतीति योजना मंदाक्रांता ॥५१॥ किंच दैशिकशेखरे श्रीशंकरे उच्चंडा नाम अतिकोप
नानामहिलानां वावदूकानां जल्पनशीलानां कुहकानां अंतत्ते आचारपरेदस्य संभावना कुहकौ नालोभाभि
भवव्यायथ कल्पनेस्य नरस्तस्यास्तथा यायला उत्पत दुतं डास्यपक्षस्थापनहीना विजिगीषुकथा तस्यां भवं वैतंडिकं यथास्यात्त
था परसेविनां संतापचिंताविनाशके जाते सति वैभार्गविकादेः ... रिकात्तव्यक्रूपसा बाकुत्स्येन पदस्थानं अभूततथा कलुषात्मः ६३
करणस्य वैशेषिकादेः कथाचातुर्यं लयमगात् आदिपदेन सौत्रांतिकयोगाचार्यमाध्यमिकजैनचार्वाका नाह द्वितीयं तत्सां

वे

ख्यमीमांसकपातंजलनैयायीदीनामाहणं शार्दू० ॥५२॥ असुना शंकराचार्यमूर्तिना शंकरेण वैदिकपथस्थापनेन कृतवः यज्ञाः प्रकर्षे
ण साधिताः कैलासनिलयः शंकरो दक्षयज्ञध्वंसकरस्तेन क्रतुविध्वंसकरः यज्ञनाशकरः इतीयमेवानयोर्भिदा अयमेव भेदः अन्य
तु सर्वं समानमित्येवकारस्यार्थस्य प्रदर्शनायाह जितकामयोः सर्वविदोः सर्वज्ञयोः बुधैः पंडितैर्दैवैश्च तुल्ययोरित्यर्थः विधयो
॥५३॥ जगत्त्रये ये विद्वांसः तेषां मध्ये कलयापि तुल्यो सादृश्यमनुकरोतीति तुलानुकारी तथाभूतं वयं न कलयामो न चिं
तयामो मन्यामहे इति वा रामरावणयोः युद्धं रामरावणयोरिति स्वयमेव स्वसदृशादृष्टिश्चेत् तत्राह नदीस्तस्यस्य समः

असुना क्रतवः प्रसाधिताः क्रतुविध्वंसकरः स शंकरः ॥ द्वयमेव भिदानयोर्जितस्मरयोः सर्वविदोर्बुधैश्च
योः ॥५३॥ कलयापि तुलानुकारिणं कलयामो न वयं जगत्त्रये ॥ विदुषां स्वसमो यदि स्वयं भविता नेति च
इति तत्र के ॥५४॥ भुवनातिरवामरद्रुमा अमरद्रुविव पुष्पसंचयाः ॥ भ्रमर इव पुष्पसंचये गतिसंख्याः किल शंकरे
गुणाः ॥५४॥

स्यात्तर्हि तत्रैव नेति केचरंति न केपीत्यर्थः उपमानुपमेयत्वे एकस्यैवैकवाक्यगे अनन्वयालंकारः ५३ स्वर्गवनमध्येय
मे थादेवद्रुमा अमरद्रुषु देववृक्षेषु यथा पुष्पसंचयाः पुष्पसंचयेषु यथा भ्रमरा एते सर्वे संख्यामतिक्रांतास्तथा
शंकरे गुणाः संख्यारहिताः किलेति प्रसिद्धौ गर्ही तु मुक्तरीत्यार्थश्रेणीरेकावलिर्मता ॥५४॥ कामी विषयाभिला
षी वस्तुविचारतः काम्यं वस्तुदोषविचारणायं श्रीशंकरो ह्यभूत् तथापारुष्यं कठोरभाषणं हिंसा वधः तीक्ष्णदाद
नापरपीडा क्रुध् क्रोधस्तान् क्षांत्वापरे राकृष्टताडितेप्यविकृतचित्तता क्षांतिस्तया आद्यभूत् दैन्यं परलाभालाभे
लघ्व परिक्षये दीनता परिग्रहः संचयः अनृतकथा मृषाभाषणं लोभः परद्रव्ये लुब्धता तीर्थेषु धनत्यागः

४४ सतां स्तु संतोषेणाच्छिन्नरूपोत्कर्षा ~~स्तु~~ नं मत्सरस्तस्य भावो मात्सर्यं तु अनसूयया परगुणेषु दोषाधिकरणमसूयातद्वर्जनेनाच्छि
न्नः मदो गर्वो धर्मातिक्रमहेतुर्महामानः स्वस्मिन्नतिपूज्यत्वाभिमानस्तेोऽचिरं दीर्घकालं भावितश्चिंतितः स्वस्मादन्योत्क
र्ष एव गुणस्तेनाच्छिन्नत्वं इदं मेऽस्त्विदं मेऽस्त्विति चेरूपां तृष्णालक्षणां पिशाचीमपि सम्यक्कृत्तिलक्षणेन गुणेनाऽ
च्छिनत् शार्दूलविक्रीडितं ॥ ६५ ॥ शिष्याणामपि कामादिभ्यः समूलमुन्मूलयत्तस्मिंस्तेषां स्थितिः कथं स्यादिस्या

कामं वस्तुविचारतोऽच्छिनदयं पारुष्यमुर्हसा लुब्धः क्षांत्यादेन्यपरिग्रहान्तकथालोभां स्तु संतोषतः ।
मात्सर्यं त्वनसूयया मदमहामानौ चिरं भावितस्वान्योत्कर्षगुणेन तृष्णिगुणतस्तृष्णां पिशाचीमपिच्छ
कामं यस्तु समूलघातमवधीत्स्वर्गापवर्गापहं रोषं यः खलु चूर्णयेत्तमपि षन्निःशेषदोषापहं ॥ लोभा
दीनपि यः परोऽस्तृणसमुच्छेदं समुच्छिद्य च्छिदे स्वस्यांतेवसतां सतां स भगवत्पादः कथं वर्ण्यते ॥ ६६ ॥

तयेनाह ॥ काममिति वस्तु स्वस्यांतेवसतां शिष्याणां सतां कामं स्वर्गमोक्षयोर्नाशकं समूलमुन्मूल ~~यत्तस्मिंस्तेषां~~ घातमव
धीत्समूलं नाशितवान् समूलाकृतजीवेषु हन्तृ रुजं ग्रहद्वसनेन णमुलकषादिषु यथाविध्यनुप्रयोग इत्यनेन हन्तेरनुप्र
योगः तथा यः खलु समस्तदोषापहरोषं क्रोधं चूर्णयेत्तमपि जत्तूर्णमिपिषत् चूर्णकम् चूर्णरूक्षेषु पिषद्ध्यनेन ~~हसत्कु~~
प्रयोगः णमुलू तथा लोभादीनपि परान्त्रात्मकृतणसमुच्छेदं समुच्छिद्यच्छेद तृणवत्समुच्छिद्य च्छित्तउपमाने कर्मणि
चेति णमुलूस एव स्तुतः पूज्यपादः कथं वर्ण्यते केनापि प्रकारेण वर्णयितुं न शक्यत इत्यर्थः ॥ ६६ ॥ ४४

दिग्गजवध्वाः प्रश्नोत्तरे वर्णयन्नादौ वधूकर्तृकं प्रश्नमुदाहरति कइति हे कांत दिवा दिवसे ~~स~~मस्य ग्रीष्मदिनप्रयुक्तसंताप
स्य मर्मच्छेदकाः निशाकरस्य चंद्रस्य कराः किरणाः असंतापसंभाविताः अमी उपलभ्यमानाः के किं निशाकरक
राः एवोतान्ये इवार्क ~~स्थित~~ एवं कांतया पृष्टो दिग्गज उवाच हे मुग्धे शंभोर्नवावतारस्य गुरोः श्रीशंकराचार्यस्य गु

के मी कांत दिवा निशाकरकराः मर्घस्य मर्मच्छिदो मुग्धे शंभोर्नवावतारसु ~~ष~~ गुरोरेते गुणानां गणाः
कस्मादुत्पलसंततिर्विकसिता विस्मेरदिग्योषितामेषापांगहरीति दिग्गजवधूप्रश्नोत्तरे रजतु ॥ ६७

रोः श्रीशंकराचार्यस्य गुणानां गणाः एवं दिग्गजकर्तृकमुत्तरमुपवर्ण्य पुनस्तत्कांताकृतं प्रश्नमाह यद्येवं तर्हि
निशाकरकरे विकसनशीलानां उत्पलानां नीलकमलानां संततिः कस्माद्विकसिता विकासं प्राप्ता एवं पृ
ष्टस्तत्कांत उवाच हे मुग्धे नेयं नीलोत्पलसंततिरपि तु शंकराचार्यगुणगणैर्विस्मेराणां विस्मयशीला
नां दिग्गजनानां एषा कटाक्षाणां हरी इत्येवं लक्षणे दिग्गजवधूप्रश्नोत्तरे रजतुरित्यर्थः ॥ भ्रांतापन्हु
तिरन्यस्य शंकायां भ्रांतिवारणे ॥ ६७ ॥ यं यामाक्षिकं मधु क्षणमात्रमप्यक्ष्णानेत्रेण नेक्षितं न दृष्टं द्रा
क्षा तु बहुवारं वीक्षिता क्षीरस्तु कुत्रापि सम्यगुपाक्षितोऽसानिरभरमाधुर्य अस्यार्थमधुरतायाः

मरेनधुराश्रेष्ठानिर्भरमाधुर्यामिदंप्येषांलेभ्योधुरेतिवाकांतानंतासायनंतादृगंतलंघनकलापांजंघालानामति वेगवतांतत्तद्गुणानांश्रेणीपंक्तिश्रेतिसाधन्येतिमन्यामहेतथाप्रतगुणपंक्तिलक्षणाकांतेतिवा ॥ ६८ ॥ मुनि शेखरस्यक्षांतिश्चेत्तर्हिवसुधाक्षमिर्महतीसर्वसहत्वस्यारतिंजहातुतथातस्यधियाश्चेत्तर्हिस्कंदप्रमुखाः स्वामनल्पगर्वावलिंत्यजंतुतथातस्यवैराग्यंचेत्तर्हिबादरायणेःशुकस्ययत्नाः कान्द्र्यंपरंगाहतांकिंबहुजल्पे॰

नास्याभाक्षिकमीक्षितंक्षणमपिद्राक्षामुकुः शिक्षिताक्षीरक्ष्मसमुपेक्षितोमधुधिययासारोके रश्रीगुरोः ॥ कांतानंतादृगंतलंघनकलाजंघालतत्तद्गुणाश्रेणीनिर्भरमाधुरीमदधुराधन्ये तिमन्यामहे ॥ ६८ ॥ क्षांतिश्चेद्वसुधाजहातुमहतीसर्वंसहत्वप्रथांधियाचेद्गुरहंतुषरामुखमु स्ताः स्वांरवर्वगर्वावली ॥ वैराग्यंयदिबादरायणियत्नाः कान्द्र्यंपरंगाहतांकिंजल्पेमुनिसरवरस्य नतुलांकुत्रापिवीक्षामहे ॥ ६९ ॥ यामूर्तिःक्षमयामुनीश्वरमयीगोत्रासगोत्रायतेविद्याभिनि रवद्यकीर्तिभिरलंभाषाविभाषायते ॥ भक्ताभीप्सितकल्पनेननितरांकल्पादिकल्पायतेक

मुनिशेखरस्यश्रीशंकरस्यतुलामुपमांकुत्रापिनवीक्षामहेअत्रस्यागस्यसरूद्भर्मस्यप्रतिपादिना तुल्ययोगिताअलंकारः निपतानांसरूद्भर्मःसपुनस्तत्स्ययोगितेस्फलेक ॥ ६९ ॥ किंचयामुनीश्वरमयी मूर्तिःक्षमयागोत्रासगोत्रायतेगोत्रायाः भूमेः सगोत्रसजातीयंतद्वदाचरतिक्षमसाम्यंलभतेतथाया

मुनीश्वरमपिमूर्तिर्निरवद्याभिर्दोषाभिः कीर्तिभिस्त्वभाभूताभिर्विद्याभिरलमत्यंतंभाषाविभायतेभाषायाःसरस्वत्याः विभा षाविकल्पस्तद्वदाचरतिविकल्पेनसरस्वतीभावंप्राप्नोतीवतथायामुनीश्वरमपीमूर्तिः भक्तानांअभीप्सितस्यसा धनेनात्यंतकल्पादिकल्पायतेकल्पवृक्षसचिंतामण्यादिसदृशायदाचरतितत्साम्यंप्राप्नोतितांमुनीश्वरमयी मूर्तिमन्येःप्राकृतजनस्तुलयितुंकोवाचमंदाक्षंमंदायतेमंदाक्षेणलज्जयाभिदांमंदाक्षमंदृस्तद्वदाचरतिअपितुसर्वोकि पुरातनेष्वतीतेषुश्रीशंकरतुल्योनबभूवाद्यतनेषुवर्तमानेषुनेवदृश्यतेऽनागतेषुभविष्येषुकिंवाभाविताऽपितुनेवपा

नबभूवपुरातनेषुतत्सदृशोनाद्यतनेषुदृश्यते ॥ भविताकिमनागतेषुवानसुमेरोःसदृशोयथागिरिः ॥ ७१ ॥ समभोभवत्तेननतत्कुलंसच्चरीलेनपरंव्यराचत ॥ अपिशीलमदोपिविद्ययाद्यपिविद्याधिनयेनदिद्युत ७२ ॥ सुपर्वः कुसुमोत्करःश्रयादिबुधालिर्गुणपल्लवोकुमः ॥ अवबोधफलःक्षमारसःसुरशाखीवरराजसद्गिरा
७३ ॥

विष्यतियथाकालत्रयेपिसुमेरोःसदृशोगिरिर्नास्तितद्वदित्यर्थः ७१ तेनश्रीशंकरेणतस्यकुलंसम्यक्शोभांप्राप्त वत्सच्चश्रीशंकरः ॥ शीलेनसाधुस्वभावेनशुचिचरितेनअत्यंतमशोभतशीलमपिविद्ययादीप्तिमद्भूतदिधाविद्या पिनयेननम्रीभावेनशुशुभे ७२ किंचसूरिराट्पंडितराजःश्रीशंकरःकल्पवृक्षोयथाराजतेतथाराजयतःशोभ नपर्वः लक्षणपुष्पाणांसमुच्चयो निचयो यस्मिंस्तद्भूयंतआश्रयंतोविबुधाःपंडिताएवालयोभ्रमरायस्मिन्आ श्रयंतांपंडितलक्षणानांदेवानामालिपंक्तिर्यत्रेतिवागुणालक्षणानांपल्लवानामुकुमउद्गमोयस्मात् अवबोधस्तत्त्वज्ञानमेवफलंयस्मिन्क्षमाएवरसोयस्मिन्नतदृत्यर्थः ॥ ७३ ॥

किंचकविराज: श्रीशंकरस्य गिरिवरायां चातुरीसेवितवत्यां पातेअलीयाणीन च गणितानन्वकापिलीगीर्गणितानापिकाणा
दीगीर्गणिताअन्यासु नास्ति कानां गीर्षु काकथा ॥ ७४ ॥ किंच भट्टभास्कराख्येन सर्वसंकरवादिनायो विमर्दस्तेन दृष्टा
यां मज्जतामागमद्वारिसायें दोलानांकरग्रहात् हस्तावलंबिमंडूरिर्क इतियावत् एवंभूता: श्रीशंकरगुरोर्गिरा हते सा
श्चर्यैर्हर्षवाक् किमपि चतुमन्त्राक्यं तत्परख्यातं परमरसाश्रयभूतमक्षरं क्षरं लिस्नवं ॥ ७५ ॥ जटाटीरस्य शिवस्य जटा

म्बरेषु मद्वीनकापिलीगणितकाणभुजीनगीरपि ॥ फणितिभ्रितरासु काकथा कविराजो गिरि चा
तुरीजुषि ॥ ७४ ॥ भट्टभास्करविमर्ददुर्दशागमज्जदागमगिरा: करग्रहा: ॥ हंतशंकरगुरोर्गिर:
क्षरं स्सरं किमपि तद्रसायनं ॥ ७५ ॥ आटीरजटाकुटीरविहरन्नैलिंपकल्लोलिनी स्रोणीशप्रि
यकन्नयावतारणावष्टंभगुंफच्छिद: गर्जतोवतरंति शंकरगुरुक्षोणीधरेंद्रोदरा द्वाणी निर्झरि

प्र णी स्रुता: कनुभयं दुर्भिक्षदुर्भिक्षत: ॥ ७६ ॥ कलक्षणेषु कुटीरेषु ह्रस्वकुटीषु कुटीशुमीशुंडाभ्यां र

इतिर: विरहंती यानैलिंपकल्लोलिनी निलिंपानां देवानामिदं नैलिंपं त्रिविष्टपं तत्तरंगिणी गंगा तस्या:
क्षोणीशस्य राज्ञो भगीरथस्य प्रियकृत् घटपूर्वमवतरणं तेनावष्टंभगुंफ: स्तंभानां ग्रथनं तं छिंदंतीति
तयातेगर्जनां कुर्वंत: श्रीशंकरगुरुलक्षणस्य भूमिधरेंद्रस्य हिमालयस्योदरात् वाणीलक्षणाया निर्झ
रिण्यास्तरंगिण्यानद्या: द्रुता: प्रवाहा: अवतरंति यत एव मतोदुष्टभिक्षलक्षणदुर्भिक्षत: कनुभयं क्व ।

किंचमगवत्पादीयावैखरी अकारादि क्षकारांतवर्णमालारूपा वागुदेति जयति तां विशिनष्टि चित्तलक्षणस्य मतंगजस्य
हस्तिनो वारिबंधिनी वारी स्मा दृढबंधिन्यामिति मेदिनी । तथा बोधात्मकस्य राज्ञो नगरीति तथा दूरीभूता दुरंता
नां दुर्वादिनां दुर्वादिनां लहरी प्रवाहो यस्यास्तथा स्फारिभिर्हरीकृता अतिप्रेम्णा हारवत् कंठेकृतात थाचिंतासंतति
लक्षणास्य तरवस्य कार्पासलवणस्यापाककरणे वातेस्य वापोर्लहरीप्रवाह: तथा वेदस्योल्लसंती चातुरी
चित्तेतिपाठे चेतनतामात्रदूतिमारभ्य यंतथासंसारलक्षणसमुद्रस्य तदुद्धारहेतुभूता नौ का तथा चैवंभूता
शंकरस्य वाणीसर्वोत्कर्षेण वर्तत इत्यर्थ: ॥ अत्रचित्रादेर्भिन्नशब्दस्यात्मतंगजत्वाद्यारोपेण वैरुपवारित्वाद्या

वारी चित्तमतंगजस्य नगरी बोधात्मनो भूपतेर्दूरीभूतदुरंतदुर्वदहरीहारीकृता स्फारिभि: ॥ चिंतासं
तति तूलवाललहरीवेदोल्लसच्चातुरी संसाराब्धितरी स्फुरत्विति भगवत्पादीयवाग्वैखरी ॥ ७७ ॥
कथादर्पोत्सर्प्यत्कथककुधकंदूलरसनास्फालाध: पातेस्वयमुदयमंत्रोऽप्रतिपते: ॥ निगुंफ: सूक्तीनां निगम
शिखरांभोजसुरभिर्जयत्यद्वैतश्रीजयविरुदघंटाघणघण: ॥ ७८ ॥ रोपबोधनाद्वैतभाजिरूपकं वाच्यके

भेदभाजिवस्तुके ॥ ७७ ॥ किंचअप्रतिपते: श्रीशंकरस्य सूक्तीनां निगुंफ: ग्रंथनं जयति य: कथागर्वेणोत्सर्पता
मुत्फुलतां कथकानां मध्ये ये बुधास्तेषां कंडूला या जिह्वा तस्या नालिस्फालनेन सह अध:पाते स्वयमुद
यमंत्रो वेदस्य स्वयं प्रादुर्भूतो वादिजिह्वास्तंभनादौ सिद्धिसुकोपप्रत्ययरीतिवर्णात्मको वगलामुख्या
ख्योमंत्र: पुनश्च निगमशिखराणि वेदांतास्तल्लक्षणकमलानां सुरभि: सुगंध: पुनश्चाद्वैतलक्ष्म्या
जयस्य विरुदघंटाया: प्रख्यातिकराया: घंटाया: घणघण: शब्दात्मक: शब्द इत्यर्थ: निपतारोपणोपाये: पर

४२ किंच कस्तूरीघनसारयोः कोरककर्पूरयोः सौरभं सुरभिस्तस्य परीरंभः परिष्वंगस्तदुत्प्रियं भावुकाः प्रियं भविष्णवः तापस्याध्यात्मिकादितापत्रयस्योन्मेषमुल्लासं मुष्णंतीति तथा ते तएव बाष्पिलाप विचारकाणां निशाकरस्य चंद्रस्य करणामं शमनीयस्तापघनाद्वाना हंकारस्तस्य कलंकषा मूलोन्मूलनसमर्थाः तथा द्राक्षादीनां माधुरीणां माधुर्याणां ग्रामेण समुदायेन विसंवादिनस्तत्तुल्या मुनिवोरवरस्य श्रीनिशाकरस्य व्याहारा उक्तयः॥

कस्तूरीघनसारसौरभपरीरंभप्रियंभावुकास्तापोन्मेषमुषो निशाकरकराहंकारकूलंकषाः।
द्राक्षामाक्षिकशार्करामधुरिमग्रामाविसंवादिनो व्याहारा मुनिशेखरस्य न कथंकारं मुदं कुर्वते॥७९॥
अद्वैते परिमुक्तकंटकपथे कैवल्यघंटापथे साहंपूर्विक दुर्विकल्परहिते प्राज्ञाध्वनीनाकुले।
प्रस्कंदन्मकरंदवृंदकुसुमस्रक्तोरणप्रक्रियामाचार्यस्य वितन्वते नयसुधासिक्तास्य सूक्तयः॥

मुदं प्रीतिं कथंकारं कथं न कुर्वते॥ अपि तु कुर्वत्येव अन्यथैव कथमित्समासिद्धा प्रयोकिश्चिदित्यर्थे नर्थकादेव करोतेर्णमुल्शार्दू॥७९॥ किंच परिमुक्तो निवृत्तो भेदवादिलक्षणकंटकमार्गो यस्मात्तथाभूते अद्वैतए पथे कैवल्यघंटापथे कैवल्यस्य मोक्षस्य घंटापथे संसरणे राजमार्गे अहंपूर्विके रहंकारपूर्वके दुर्विकल्पैराहिता प्राज्ञाः विद्वांस एवाध्वनीनाः पांथास्तैराकुले व्याप्ते स्वयं नयसुधा सिक्ता शंकराचार्यस्य सूक्तयः प्रस्कंदंतां प्रस्रवतां मकरंदानां पुष्परसानां वृंदानि च यासां तथाभूतानां कुसुमानां पुष्पाणां याः स्रजो मालास्तासां यानि तोरणानि तेषां प्रक्रियां स्वनां वितन्वते विस्तारयंतीति॥८०॥ ४२

किंच दूरमुत्सारिता दुष्टानां पांसुपटली तुल्या दुर्नीतियो दुष्टनयाः याभिस्ता आनीतया नवीनांतर्द्वैतयोक्तिवृष्ट्यादिरूपा बाधामास्तां येभुभगुणाः प्रसादादयस्तल्लक्षणानां शोभादिशुभगुणानां ग्रामस्यालयभूतामाया लक्ष्म्यालयभूता उल्लसत्परिमल श्रियान्वमेदुरास्निग्धा देशिकवाक्या मा या ता भयसम संसारमये प्रांतरे विपिने कथभूते धीप्रांतरे बुद्धिलक्षणानि प्रांतराणि कोटराणि बुद्धिलक्षणो दूरः शून्यो मार्गो यास्मिंस्तस्माधिर्मनः पीडा प्रसारावात लक्षण

दूरोत्सारितदुष्टपांसुपटलीदुर्नीतयो नीतयो वाता दैशिकवाक्समाः शुभगुणग्रामालयाः मालयाः॥ मुष्णंति भ्रममुल्लसत्परिमलश्रीमेदुरा मेदुरायासस्याधिहा विनुज्जोभयमये धीप्रांतरे प्रांतरे॥८१॥ नृत्यत्सारसनाप्रसीमनि गिरां देव्याः किमंघ्रिक्वणन्मंजीरोर्जितशिंजितान्युत नितंबालंबिकांचीरवाः॥ किंवा लोकरपल्लककणरुणत्काराद्गुतिश्रीमतः शंकामंकुरयंति शंकरकवेस्सस्य क्रकयः सूक्तयः॥८२॥

इत्यर्थुज्जाद्यायाश्चेहतो यो भेमममुदुरायासस्तस्य भ्रमं मुष्णंत नयंतीत्यर्थः॥ प्रांतरे विपिने दूरस्थ शून्यमार्गे च कोटरे आधिः पुमां स्यात्तपीडा प्रत्याशा बंधके षु चेतिमेदिनी॥८१॥ किंत्व श्रीशंकरजिह्वाग्रलक्षणक्षेत्रे नृत्यंत्या गिरां देव्याः शारदायाः अंघ्रिमध्यो श्चरणयोः क्वणतोः शब्दं कुर्वतोः मंजीरयोः नूपुरयोः उर्जितानि शिंजितानि उल्लसत्स्वनितानि किंवा नितंबालंबिन्याः कट्याः पश्चाद्भागमालंबिन्याः कांच्या मेखलायाः रवाः शब्दाः किंवा वल्लातो रितस्तते श्चलतोः करकमलकंकणयोः रुणत्कारादुति शंकां श्रीमतः शंकरस्य कवेः समीचीना युक्तमोरयाः सुताः सूक्तयो अंकुरयंति जनयंतीत्यर्थः॥८२॥
वर्षास्वे विजृंभणानां जलमुचां मेघानां गंभीरघोषउपमायस्य सः पुनश्च वात्यया वायुसमुदायेन

४८ तूर्णमत्यंतंत्रीघ्रंवाघिघूर्णतांसमुद्रपयसांकल्लोलानांबृहत्तरंगाणांदर्पापहः गर्वनाशकः पुनश्चोन्मीलंतीनांविकसंतीनांमाल
तीनांपरिमलाहंतायाविमर्दस्थिजनमनोहरगंधस्याहंभावस्यनिहंतानाशकः पुनश्चनिरातंकोनिर्भयः शंकरयोगिदेशि
कस्यगिरांगुंफः ग्रंथनंसमुज्जृंभतेसमुल्लसति॥८३॥साप्रसिद्धाभाव्यादिरूपामुनिवागद्यानाद्यारुजो॥ज्ञानादृत
क्षणानुरोगानपउद्यान्नाशायतुतांविज्ञिनष्टिपद्यविनाकृतागद्यरूपापिहद्यामनोज्ञापाठांतरेदोषविनाकृतापुनश्च
प्रशमिताअविद्याययासाप्रशमिताविद्यापुनश्चमिथ्यावान्यानभवतिइत्यमृषोद्यायथार्थाइत्यर्थः॥राजसूयसूर्य

वर्षारंभविजृंभमाणजलमुगंभीरघोषोपमोवास्यात्तूर्णविघूर्णदर्णवपयःकल्लोलदर्पापहः॥उन्मील
न्नवमाल्लिकापरिमलाहंतानिहंतानिरातंकःशंकरयोगिदेशिकगिरांगुंफःसमुज्जृंभते॥८३॥हृद्यापद्य
विनाकृताप्रशमिताविद्यामृषोद्यासुधास्वाद्यामाद्यदरातिबोद्धृभिदुराभेद्यानिषद्यापिता॥विद्याना
मनवद्यमाप्तचरितासाद्यापदुद्यापिनीपद्यामुक्तिपदस्यसाद्यमुनिवाक्युद्यादनाद्यारुजः॥८४॥

मृषोद्येत्यादिनाद्यदेःक्यबंतोनिपातः प्रशमिताविद्यामृषोद्यापयेतिवापुनश्चसुधास्वाद्या॥अमृतवदास्वा
दनीयापुनश्चमाद्यतांमदेनघूर्णितामरातीनांवादिलक्षणानांबौद्धानांकुतर्कोद्धावितांकास्ते
षांभिदुराभेदिकाःस्वयंतुतैरभेद्याभेत्तुमशक्यापुनश्चसर्वासांविद्यानांनिषद्याविलाआपणवदाचरितापु
नश्चानवद्योअनवद्यउद्यमोयस्याःसापुनश्चशोभनंचरितंयस्याःसापुनश्चजन्यानांसकाराणांवापदा
माद्यापत्तिकादिदुःखानांउद्यापिनीउन्मूलिनीपुनश्चमुक्तिपदस्यपद्यापद्धतिरेवंभूतासामुनिवाग्गद्यानाद्या ४८
रुजोनुद्यादित्यर्थः॥८४॥

मुनिशेखरशंकिरतुलादेहादोद्योःहंकारस्तमुत्कृंततउन्मूलयतितंविज्ञिनष्टिआद्यासस्यखेदस्यनवमंकुरंपुनश्चघनीभूता
येमनस्तापामानसंदुःखंतस्यनिजमसाधरणंबीजंक्लेशानामपिपूर्वरंगंप्रथमंनर्तनस्थानंदोषाणांरागद्वेषादीनांमत्त्वधी
महतीयाप्रस्तावनानाटककथाप्रारंभस्तस्याःडिंडिमंअनृतस्यकार्मणंमूलकर्ममूलकर्मतुकार्मणमित्यमरः॥असत्त्रियुंवा
संततेतानिक्षुरंगेहाद्यानंकेदारंवानिक्षुरस्तुगेहोद्यानस्याकेदारकपाटयोरितिमेदिनी॥एवंभूतंदेहादिनिष्टमहंका

आद्यासस्यनवांकुरंघनमनस्तापस्यबीजंनिजंक्लेशानामपिपूर्वरंगममलघुप्रस्तावनाडिंडिमं॥दोषा
णाममृतस्यकार्मणमसत्त्रिंतालतोनिक्षुरंदेहादौमुनिशेखरशंकिरतुलाहंकारमुत्कृंतति॥८५॥
तथागतयथाहतक्षपणकप्रथालक्षणप्रस्तारणहतानुवर्त्मद्विजस्तोमसंजीवनी॥हरत्विह
रस्वयंभवभयंगुरुक्तिन्नृणामनाद्युनीकभारतीअरहस्युक्तिमुक्तामणिः॥८६॥श्रीशंकरप्रसन्न॥

रमित्यर्थः॥८५॥तथागताबौद्धाःतेषांयथामार्गणाहताःक्षपणकाणांजैनाद्रिकानांप्रख्यातिलक्षणेनप्रस्ता
रणेनहताश्चानुवर्तिनोविप्रादयोअखिलाजीवास्तेषांसंजीविनीपुनश्चानाद्युनिकाअनादिभूतायावेदवा
णीतल्लक्षणायाःअतिप्राचीनश्रुतेर्मुक्तामणिरेवंभूतागुरोःश्रीशंकरस्योक्तिःनराणांदुरत्ययंसंसारभयं
हरतीत्यर्थः॥८६॥सद्गुरोःश्रीशंकरस्यहंहामारुतेनबृहद्वायुनावल्लितायाःकंपितायाःदेवधुन्यागंगायाः
कल्लोलानांबृहत्तरंगाणांयःकोलाहलस्तस्ययःप्राग्भारोऽतिशयस्तद्वत्सगर्भनिर्भरातदंकानिसदृशा
अरीजृंभंतोभृशमुल्लसंतोयद्वालक्षणानिहुरानेकान्यनेकानियान्यलोकान्यसत्यानिमतानितेषां

४९ मालिः पंक्तिः सेव धूलीपटली धूलीसमूहस्तस्याः मर्मछिद्रोधिनाशकानो ऽस्माकमुग्धदुर्मतिलक्षणघर्मा दयाद्दुःखि
ताबुद्धिस्तत्कुलाम्बो अवांतिरलांनिकृंतंतिउन्मूलयंति॥ शार्दू० ८७ उन्मीलंतीनां विकसंतीनां नवमालतीनां यत्सौ
रभं तस्य परीरंभ आलिंगनं तस्मादपि तदुद्रा प्रियंभावुकाः प्रियंभविष्णवस्तथा मंदारद्रूणां मंदाराख्यद्रु
माणां मकरंदनिकाये लुंठंती माधुर्यात्धुर्याः श्रेष्ठाः श्रीशंकराचार्येण गुरुणा आदरादुदीर्णा उदुद्भमिता उच्चारि
ताः गिरः सतां चेतोरमयंति हंते ति हर्षे मदयंति तथाद्भुतमधिलंबितमामोदयंति गुरुं गिंगिन छिंदिपारायाः

गंगामारुतवेल्लितामरधुनीकल्लोलकोलाहलप्राग्भारेकसगर्भनिर्भरजरीजृंभद्भयो गिरा॥
नेकालीकमतालिधूलिपटली मर्मछिद्रस्समुरो दुरुघदुर्मतिदुःघर्मदुर्मतिकृतारांतिनिकृंतंतिनः॥
॥८७॥ उन्मीलन्नवमल्लिसौरभपरीरंभप्रियंभावुकामंदारद्रुमरंदवृंदविलुठन्माधुर्यधुर्या गि
रः उद्दीर्णा गुरुणापि पारकरुणाधाराः करेणादरात्सा चेतोरमयंति हंत मदयंत्यामोदयंत्यद्भुतं॥
॥८८॥ धारा या हि सुखानुभूतिमुनिवाक्धारासुधाराशिषु क्रीडन्नेहेति वचः सुकः पुरस्तुक्री ५२
डेतमूढेतरः॥ चित्रं कांचनमंजरं परिदधच्चित्तेपि धत्ते मुदः कश्चित्कच्चरदुष्पटच्चरजरत्कंथानुब

पारंविमुक्तायाः करुणायाः धारा करेण जलनिधिना समुद्रेणादीपकालंकारः सेवाक्रियासु नवीषु कारक
स्येति दीपिकमिस्कलेः सेवसरूद्धत्तिः॥८८॥ किंच धारा याहि अनवच्छिन्नं यत्सुखं तस्यानुभूतिरनुभू ४८
तिरनुभवोयाभ्यस्तथाभूतमुनिवाक्धारालक्षणसुधाराशिषु क्रीडत्स्वेलह्वति ना चंचनेषु विकेकः स्वेषु
पुनर्मरुस्यादन्यः कः क्रीडेदपितु मूढ एव तत्र क्रीडां कुर्यात् तत्र दृष्टांतः चित्रं विचित्रं स्वर्णमयं वस्त्रं परि

परिदधत्पुनः कच्चराणां मलदूषितानां दुष्टानां पटच्चराणां जीर्णवस्त्राणां या जरत्जरीभूता कंथा तस्यामनुबद्धोयआ
दरस्तं कोऽत्यंतमनसि धत्ते अपितु नैव धत्ते इत्यर्थः। पाठांतरे तामनुबद्धादरं यथास्यात्तथेति मारस्येयं कच्चरनलदूषिते
पटच्चरे जीर्णवस्त्रमित्यमरः॥८९॥ किंच तत्सादक्षेस्तथाभूतेनु निनिशाकरवचोविरुनिचंद्रयन्वनेर्माक्षिकासतया सपक्ष
अद्वैताख्यस्यपक्षस्तत्सहितस्तदचलं बीअशमोंतः करणं यस्य शिक्षास्याः सपक्षोऽधिकरणभूत अत्राप्योघस्यस बुधज
नः क्षीरं पयः क्षारं पत्रपतिक्षौद्रमाक्षिकं नाकांक्षति तथाति तात्राक्षीरां रूक्षां बुधा भूमौ क्षेपयति पातयति तथेक्षुं

तत्तादृक्सम्मुनिश्चयाकरवचःशिक्षासपक्षाशयः क्षारंक्षीरमुदीक्षते बुधजनो न क्षौद्रमाकांक्षति॥
रूक्षां क्षेपयति क्षितौ खलु सितां नेक्षुं स यां प्रेक्षते द्राक्षां नापि दिदृक्षते न कदलीं कन्दं जिघृक्षत्यलं ८०
यस्मिन्कीतान्मधुता निजा मधुरता दत्ता मुदा द्राक्षया क्षीरैः पात्रधिया पुर्वे नायुधिजिनाल्कुद्धाबलादिस्कृतः।
यस्ता चोरभयेन हंत सुधया यस्मादतस्तद्गिरां माधुर्यस्य समृद्धिरद्भुततरा नान्यत्र सा वीक्षते॥९०॥

क्षणमात्रमपि न प्रेक्षते तथा क्षकंदां कदलीं न जिघृक्षति घ्रातुमपि नेच्छतीति॥९०॥ किंच यस्मान्मधुना माक्षिकेण स्वकी
यमधुरतामास्तु विक्रीता यस्मात्त्व द्राक्षया निजा मधुरतामुदायाभ्योदत्ता यस्मात्त्वदुग्धे निजामधुरतापात्रबुध्या
यात्वर्पिता यस्मात्त्व युधिजिनादिक्षुतस्तदीया मधुरता बलाच्चापितैव स्वाहृतेति हर्षे यस्मात्त्व सुधया द
मृतेन चोरभयेन निजा मधुरतायास्तु न्यस्ता न्यासतया स्थापिता अत एतस्मात्तस्य श्रीशंकरस्य गिरां
तथाभूतानां गिरां या माधुर्यस्य साद्भुततरा समृद्धिरन्यत्र नेयदृश्य तदृश्यर्थः॥९१॥ किंच यदीयं सौरभं कर्पूरे
पाकृणी कृतं ऋणतया गृहीतं तथा यदीयं सौरभं मृगमदेन कस्तूरिकया अधीत्य संपादितं तथा मल्लिभिः

५० मालती मिश्चिरसेचनात् उपगतं प्राप्तं तथा काश्मीरजे स्नातं दृश्यं सौरभं क्रीतं मोल्येन गृहीतं तथा परीरत रुणान्चंदनरसेनत सौरभं चोरतया प्राप्तं तस्य श्रीशंकरस्य गिरां तथाभूतानां गिरां अक्षय्यं महिअक्षय्यं महात्म्यं तस्मात्तस्य श्रीशंकरस्य तस्य गिरां सौरभस्य महिमा अयमन्यादृशः सर्वलोकविलक्षणो धन्यपूर्वः अर्थः ॥ किंच स्फूल्लितं स्फुरुचंद्रसंघनेतरदृधि अप्सां भक्ष्यणार्थस्य प्साधातो लिंङ् रूपं तथा क्षीरं चिरतरं बकुकालं संचरं भक्षार्थस्य चरधातो लिङ् रूपं तथेक्षु मद्राक्षं तथा प्रसक्षेण द्राक्षाम ज क्षं भक्षितवान् जक्षभक्षहसनयोरिति स्मरणात्तथा मधुरसं माक्षिकरसमाधुर्यं पीतवान् तथा मरंदं मकरंदं प्रागभिहं त्वं लिध वान् तथा मोच्चा कदली कदलीचारणाबुसारं भामोचां शुमत्फले त्वमरस्तामन्वामंक्षक्षितं यत्वअदनार्थस्य चमुधातोर्लिङ्

कर्पूरेण रूपीकृतं मृगमदेनाधीसंसंपादितं मल्ली मिश्चिरसेवनादुपगतं क्रीतं तु काश्मीरजैः प्राप्तं चोर तयापरीरतरुणायत्सौरभं तद्गिरामक्षय्यं महितस्य तस्य महिमा धन्योपमन्यादृशः ॥ अप्सां द्रप्सं लिक्षं चिरतरममचरं क्षीरमंडाक्षमिक्षुं साक्षाद्द्राक्षामजक्षं मधुरसमधयं प्रागभिहं मरंदं मोचामाम्चाम मन्यां मधुरिमगरिमा शंकरस्याचार्यवाचामान्चां तो हंत किं ते रलमपिन्च सुधासारसीसारसीत्वा ॥ ८३ ॥ संततानां भवदवथुभिस्फारकर्पूरवृष्टिर्मुक्तायष्टिः प्रकृतिविमला मोक्षलक्ष्मीमृगाक्ष्याः ॥ अद्वैतासानम वाधिकल्परवासारकासारहंसी [illegible] कुहुः शुध्येमयतु भगवत्पाददिव्योक्तिधारा ॥ ८४ ॥

यमादेर्लोट् । मियमादेशोरूपं हे इदानीं त्वन्योतितयलक्षया श्रीशंकराचार्यवाचां मधुरिणोमाधुर्यस्य गरिमा आन्वां तोहं ते तेतिहर्षे तेर्लक्षादिभिः किं यतः स्कुधाया अमृतस्य सारसीसारस्यं तस्याः सारस्य सीम्नाप्यलं कृतं नास्ति सर्ता ॥ किं च दवथुः परितापः स्यादित्यमरः भवदवथुभिः संसारपरितापैः संतप्तानां प्रसाराधिर्गाला कर्पूरस्य वृष्टिः पुनश्च मोक्षलक्ष्म्या मृगाक्ष्याः अंगनायाः प्रकृतिविमला स्वभावतो विमला मुक्तायष्टिः मुक्तामयी हारलतिका पुनश्चाद्वैतात्मैवानात्तस्य रवस्य सारेण प्रसरेण न कासारास्तडागास्तेषु [illegible] स्य हंसी आसारः स्यात्प्रसरणे वेगा

आम्नायां तानेवांतानाएवालवाल: सर्वतो रक्षाभित्तिर्यस्याः पुनश्च सुरेश्वरपद्मपादादिसूरिकलक्षणपौर्जलैः सिक्ता केवल्यस्य मोक्ष स्याशा एवपल्लवाग्राः पत्राणि यस्याः पुनश्च यि बुधजनोदेवजनः पंडितजनश्च तस्य मनोलक्षणसालारव्यवृक्षस्य मु दायस्तत्राधिरूढालतत्त्वज्ञानलक्षणं प्रसूनं पुष्पं यस्याः स्फुरत्त्वं प्रकाशमानममृतं ब्रह्मानंदस्तदेव फलं यस्याः ए वंभूता याधिगुजैः सेव्यनीया सोमावतंसस्य चंद्रशेखरस्य शिवस्यावतारस्य गुरोः श्रीशंकरस्य वाललक्षणा वल्लि

आम्नायालालवालाधिमलतरसुरेशादिसत्कांबुसिक्ता कैवल्याशापलाशा दिवि बुधजनमनःसा लजालाधिरूढा ॥ तत्त्वज्ञानप्रसूना स्फुरदमृतफलासेवनीया द्विजैर्या सा मे सोमावतंसावतरगु रुवचोवल्लिरस्तु प्रवास्यै ॥ ८५ ॥ न्यसत्तुत्तावलन्मुकुटतटरटत्स्वर्धुनीस्पर्धिनीभिर्वाग्भिर्निर्भि न्नकूलोच्चलदमृतसरःसारिणीधोरणीभिः रुद्वेलद्वैतवादिस्वमतपरिणताहंक्रियाद्रुक्रियाभिर्भा तिश्रीशंकरार्यः सततमुपनिषद्ग्राहिनीगाहिनीभिः ॥ ८६ ॥

मेममप्रवास्ये अस्तु ॥ ८५ ॥ न्यसतोष्टते शस्य श्रीशंकरस्य बालातिस्फुरतिमुकुटलटेरटंतीयास्वर्दीगंगा तस्यास्पर्धिनीभिः पुनश्च या निर्भिन्नतटा उच्चलं तोयाअमृतरसः सारिण्यः स्वर्णनद्यः तद्धोरिणी परिपाटी यासां ताभिः पुनश्चोद्वेला उल्लंघितवेदमर्या दायेऽद्वैतवादिनोतेषां स्वमतेन परिणतायाअहंक्रिया स्तासां द्रुक्रियाभिः निरसिक्याभिः पुनश्च सततं उपनिषल्लक्षणासु नदीषु गाहिनीभिः ग्राभिः श्रीशंकराचार्यो भातिराजते ॥ ८६ ॥ सालंकाराणां सुरासुरा णां या आवलिः पंक्तिस्तस्याः करे हस्ते आकृष्टेन भ्रमता मंदरेण एकस्य क्षीरसमुद्रस्य

वृष्टौ स्फुरत्तव लवंगति मेदिनी ॥ एवंभूता भगवत्पादस्य श्रीशंकरस्य
० दिव्योक्तिधारा कुहुः शुध्येमयतु ॥ ८४

५१ वीचयस्तरंगास्तत्साचिवेस्तुल्यैः स्तैः अमृतवर्षणा अंघालैर्वेगवद्भिः संसाराख्याग्निशिखाजालैर्ज्वलितात्मनांप्राणिनांजं
तूनांजलदोदेशिकोगुरुःश्रीशंकरः स्तुतिगिरांवैदेशिकोविदेशागोचरः कथंनकथमपीत्यर्थः॥ शार्दूलविक्रीडितं॥ ८६॥
अथश्रीशंकरस्ययशोवर्णयतिकलत्रेतिकचेषुकेशेषुगृहीत्वाद्वंद्वयुद्धप्रवृत्तंकचाकचितत्रतेनेदमितिसरूपद्व

साहंकारसुरासुरावलिकराकृष्टभ्रमन्मंदरक्षुब्धक्षीरपयोब्धिवीचिसचिवैः स्तैः सुधा
वर्षणात्॥ अंघालैर्भवदावपावकशिखाजालैर्ज्वलत्तमनांजंतूनांजलदः कथंस्तुतिगिरांवैदे
शिकोदेशिकः॥ ८७॥ कलत्राब्धिकचाकचिक्षमंक्षणदाधीशागदागादृप्रियं॥ रजताद्रि
भुजाभुजिक्रियंचतुरंतस्ययशः स्मराजते॥ ८८॥

त्रिसमासः॥ अन्येषामपिदृश्यतेइतिदीर्घपदां
तस्यदीर्घः इचकर्मव्यतिकरइतिचसमासांतः कलत्राब्धिः क्षीराब्धिस्तेनकचाकचियुद्धेसमंक्षणदाधीशः पुनश्चगदागदि
श्चगदाभिश्चप्रहृत्येदंयुद्धंप्रवृत्तंगदागदिक्षणदाधीशेनचंद्रेणगदागदिप्रियंयस्यपुनश्च
भुजैश्चभुजैश्चप्रहृत्येदंयुद्धंप्रवृत्तंभुजाभुजिरजताद्रिणाकैलासगिरिणाभुजाभुजियुद्धलक्षणाक्रियायस्य ५१
तत्तस्यश्रीशंकरस्यचतुरंयशः राजतेस्मभगिनी॥ ८८॥ कः परिशुद्धइतिपरिशुद्धानांकथासुचंद्रः

परिशुद्धइतिकेनचित्कथितेनसकलंकात्स्मान्निष्कलंकंश्रीशंकरयशः परिशुद्धमित्ययंरेपोक्तंतस्ययशसा
निरंजितः कृतांकनः शशीसकलंकश्चंद्रः स्वकलंकनिवृत्तयेधुनाप्युदधौसमुद्रेमज्जतिशिवंचसेवते ८६
नभः स्थलकामुनीश्वरयशः श्रुत्यादिकस्फुटत्वांगिरांगनानांधम्मिल्लेधम्मिल्लः संयताः कचास्तस्मिन्नवी
नप्रायामल्लिवल्लीमलतीलतातस्याः कुसुमानितेषांस्रजांमालानांकल्पनेशिल्पिनस्तथादिक्सुदृशांकां

परिशुद्धकथासुनिर्जितोयशसातस्यकृतांकनः शशी॥ स्वकलंकनिवृत्तयेधुनाप्युद
धौमज्जतिसेवतेशिवं॥ ८९॥ धम्मिल्लेनवमल्लिवल्लिकुसुमस्रक्कल्पनाशिल्पिनोभ
द्रश्रीरसचित्रचित्रितरुतः कांतेललाटांतरे॥ तारावल्यनुहारिहारलतिकानिर्मा
णकर्मणि पुकाः केन्द्रकुसुदृशांमुनीश्वरयशः श्रुत्यानभः स्थलकाः॥ ९०॥ श्रीशं॥

ललाटांतरेभद्रश्रीचंदनंभद्रश्रीचंदनोरस्याभिलसमरः॥ तस्यरसेनद्रवेणमालेरचितंचित्रितंकुर्वंतीति
भद्रश्रीरसचित्रचित्रितकृतस्तथादिक्सुदृशांकंठेतारावलीराकावल्येकयष्टिकासैवनक्षत्रमाला
स्यात्सविंशतिमौक्तिकैरित्यमरोक्तानक्षत्रमालास्यानुहारिणीमनोहाराहारलतिकास्तस्यानिर्मा
णकर्मणिअणुकानिपुणाः अणुकोनिपुणाल्पयोरितिमेदिनी॥ शार्दू॰ ९०॰ गुरुराजस्यश्रीशंक
रस्यकीर्तिर्यशस्तल्लक्षणस्यचंद्रस्यत्रैलोक्यसौंदर्यमिस्यद्भुतमस्तियतोदिगंगनास्तत्कीर्तेः

५२

चंद्रमुत्संगे अंके निदधते धारयंति प्रसिद्धं चंद्रं तु सर्वो दिग्गगनानि नैवं कुर्वंति तथा ताराः किरणात्मकैर्हस्तै राक
र्षिकाः प्रसिद्धं चंद्रस्तु नैवं विधस्तस्य क्रमेण तारासु गमन प्रसिद्धेस्तथा घोरतरंगा रत्नं चलत्यसह्ये नत्तु वति
न तु प्रसिद्धं तं तस्य तन्न सर्वदा स्थितस्य योगात्तथा च प्रियं दुर्गा तं सम्यगालिंगति न तु प्रसिद्धं तं तथा लोकालो
काभिधपर्वतदरीलेन प्रसीदति न तु प्रसिद्धं चं द्रं प्रति तस्य तत्र गतस्याभावात्तथा शेषाख्यः फणी सर्पोस्मि
रतिं प्रीतिं दत्ते न तु प्रसिद्धस्योत्कृष्टतास्तथा च भूतस्य लोकत्रये सौंदर्यमत्यद्भुतमित्यर्थः॥१०॥ किं

उत्संगेष्विंदुं गगनानि दधते ताराः कराकर्षिकाः रागाद्घोरचलं ब्रमस्तु बदति प्रियं दुर्गा समा
लिंगति॥ लोकालोकदरी प्रसीदति फणी शेषोस्य दत्ते रतिं त्रैलोक्ये गुरुराजकीर्तिशशि
नः सौंदर्यमत्यद्भुतं॥१०॥ संप्राप्तामुनिशेखरस्य हरितामंतेषु सांकाशिनं कोल्लोलाय
शसः शशांककिरणानालस्य साहासिनं॥ कुर्वंत प्रथयंति दुर्मदसुधावैदग्ध्यसांलोपिनं
सम्यक् घ्नंति च पिष्टजांघिकतमः संघातसांघातिनं॥१२॥
मुनिशेखरस्य यत्नोलक्षण
स्य क्षीरनिधेः कल्लोला हारितां दिशामंतेषु सांकाशिनं समंतात्प्रकाशं प्राप्ताः संप्राप्तोऽभिपिपिघात
कः अभिपिधो भावस्तु गुणेन तेन तु गुणप्रलय एवमग्रे चितथा शशांककिरणानालस्य सांहासिनं सम
तात् ध्यासं कुर्वंति तथा दुर्मदा मादुर्गर्वेन सा स्फुधामाः वेदग्ध्यस्य चातुर्यस्य सांलोपिनं समंतात् लोपं
प्रथयंति तथा पिष्टजांघिकस्य जगति व्याप्तस्याज्ञानलक्षणस्य तमसः संघातस्य सांघातिनं समंतात्

घातं सम्यक् घ्नंति कुर्वंति पाकं पचंतीति वत्पुनः प्रया
गा:॥ ५२

सोत्कंठं उत्कंठया सह वर्तमानः अकुंठोऽनिवार्यः कंठीरवः सिंहस्तस्य नखरवरा नखश्रेष्ठास्तैर्हतान्मत्तग
जकुंभात्प्रसरयोन्मुक्तानां नवोन्मुक्तानां सद्यः पतितानां मुक्ताख्यमणिगणानां सुषुमं सौंदर्यमतीना
यत्यानाकुयुद्धलीलाय यथा पुनश्च मथनाक्रिया मंदराचलेन क्षुब्धस्य क्षीरसमुद्रस्य निकटवर्तिनः
सम्यक् चलायस्थूहत्तरंगास्तैः सह याभैत्री तस्याः पात्रीभूतास्तत्तुल्याः प्रभूताधिकालायति पतेः
कीर्तिमाला जयति सर्वोत्कर्षेण वर्तते॥ स्रग्धरा॥१३॥ कमलिनी लोकालोकाख्यपर्वतकंदरां

सोत्कंठाकुंठकंठीरवनखरवरक्षुण्णमत्तेभकुंभप्रसरन्मुक्तमुक्तामणिगणसुषुमाकृ
दर्शयुद्धलीला मंथाद्रिक्षुब्धदुग्धार्णवनिकटसमुल्लोलकल्लोलमैत्रीपात्री भूता जयति य
तिपतेः कीर्तिमालाविशाला॥१३॥ लोकालोकदरि प्रसीदसि चिरात्किं त्वां करक्षीगुरुप्रो
द्यत्कीर्तिद्विनाकरं प्रियतमं सांश्लिष्य संतुष्यसि॥ त्वं चाप्युत्पलिनी प्रहृष्यसि चिरात्
कस्तत्र हेतुस्तयोरित्थं प्रश्नगिरां परस्परमभूत्स्मेरत्वमेवोत्तरं॥१४॥

इतीह लोकालोकदरि त्वं चिरात्प्रसीदसि किं त्वां करक्षी गुरोः प्रोद्यत्कीर्तिलक्षणचंद्रमेव प्रियत
मं सम्यगालिंग्य संतुष्यसि एवं एषालोकालोकदरी कमलिनीं पृच्छति हे उत्पलिनि त्वं चापि चिरात्प्र
हृष्यसि तत्र प्रहर्षे को हेतुः इतीत्थं तयोः दरीकमलिन्योः प्रश्नगिरां स्मेरत्वं विकसितत्वं स्मेरत्वमेवोत्त
रमभूत्॥१४॥

५३ दुर्वानल्पगर्वग्रहिलापंडितजनता एव तूलः कार्पासकणः तस्य वातूलो वेगो वायुस्तद्वेगस्तथा वाधा अरहितो योऽगा
धबोधस्तत्त्वज्ञानं स एवामृतकिरणश्चंद्रस्तदुन्मेषक्षीरसमुद्रस्तथाभिः प्रत्यहं निर्विघ्नं प्रसर्पतः संसार
दावाग्निरुद्भूतस्य संतापस्य मेघ एवं भूतः स्फीता विशाला कीर्तिर्यस्य स शंकराचार्यो यतीनां यतिः
पतिर्जगति जागर्ति ॥ ७५ इतिहासानि महाभारतादीनि पुराणानि ब्राह्मादीनि भारतस्मृतयः
सनत्सुजातीयगीतासहस्रनामाख्याः शास्त्राणि उत्तरमीमांसादीनि भारतस्मृतीनामिति

दुर्वारखर्वगर्वग्रहिलबुधजनतातूलवातूलवेगो निर्बाधागाधबोधामृतकिरणसमु
न्मेषदुग्धांबुराशिर्निः प्रत्यहं प्रसर्पद्भवदवदहनोद्भूतसंतापमेघो जागर्ति स्फीतकीर्ति
र्जगति यतिपतिः शंकराचार्यवर्यः ॥ ७५ ॥ इतिहासपुराणभारतस्मृतिशास्त्राणि पुनः
पुनर्मुदा पि बुधैः सुबुधो विलोकयन्सकलज्ञत्वपदं प्रपेदिवान् ॥ ७६ ॥ स पुनः पुनरेक्षतादराद्
रचयेत्पाथि किंशांतिवाक्कृतीः समगाद्युपशांतिसंभवां सकलज्ञत्वबदेवशुद्धताम् ॥ ७७ ॥ ५३

हासग्रहणे नग्रहेचिह्नयगुपादानं ब्राह्मणपरिव्राजकन्यायेन समाधेयं इतिहासादीनि पुनः पुन
र्मुदापि बुधैः पंडितैः सह सुबुधः पंडिताग्रणीः श्रीशंकरो विलोकयन् सर्वज्ञत्वपदं प्राप्तवान् विबुधैः
सकलज्ञत्वपदं प्राप्तवानिति वा संबंधः ॥ ७६ ॥ स श्रीशंकरः पुनः पुनरादराद्गुरोः श्रेष्ठावैयासकीः
शांतिवाक्कृतीः शांतिपर्वस्थावाक्पंक्तीरैक्षत सर्वज्ञत्वं यथा प्राप्तवांस्तद्वच्चोपशांतिसंभवां
शुद्धतामपि समगात्सम्यगाप्तवान् तथा च केवलं सकलज्ञातेयनतेनाहो अपितु मुख्यफलं शुद्धत्व

किंच चतुराननं मुखं यस्य स चतुराननोऽपि सन्न सत्प्रपंचः प्रपंचरहितः प्रसिद्धश्चतुराननश्चतुराननश्चतुर्मुखो
हिरण्यगर्भस्तु सत्प्रपंचस्तथा पुरुषोत्तमोऽपि सन् विषयभोगसंबंधवान्न भवति प्रसिद्धस्तु पुरुषोत्तमो
विष्णुः शेषशरीरयोगित्वाद्भोगयोगी तथानंगस्य कामस्य जेतापि विरूपदर्शनं यस्य स विरूपदर्शीनो न भ
वति प्रसिद्धस्त्वनंगजेता महादेवो विरूपदर्शीनः स्वभावेन भूतो अपूर्वो अद्वयो गुरुः श्रीशंकराचार्यो जगज्ज

असत्प्रपंचश्चतुराननोऽपि सन्न भोगयोगी पुरुषोत्तमोऽपि सन् अनंगजेताप्यविरूपदृ
ष्टिनो जयत्यपूर्वो जगदद्वयी गुरुः ॥ ७८ आलोक्याननपंकजेन दधतं वाणीं सरोजासनं वेद्ग
सन्निहितक्षमाश्रियममुं विश्वंभरं पूरुषं आयराधितकोमलांघ्रिकमलं कामद्विषं कौ
विदाः त्र्यंकं तं भुवि शंकरं व्रतिकुलालंकारमंकागताः ॥ ७९ ॥

यतीस्वर्थः ॥ अत्र श्लेषमूल
कोऽपि रोधाभासः अभासत्वे विरोधस्य विरोधाभासद्व्यतद्व्यतक्ते ॥ ७८ ॥ किंच मुखपंकजे न वा
णीं सरस्वतीं दधतं ब्रह्मचारिकुलालंकारं श्रीशंकरमालोक्यांकमंतिकं समीपमागता वि
द्वांसः कमलासनं ब्रह्माणमंकिततथा सततसन्निहिता क्षमा लक्ष्मीर्यस्य तथाभूतं तं दृष्ट्वा वि
विश्वंभरं पुरुषं श्रीविष्णुं शंकितं तथा आर्यैराधिते कोमले चरणकमले यस्य तं कामद्विषं महा
देवं शंकितं ॥ शार्दूलविक्रीडितं ॥ ७९ ॥ किंचैकस्मिन्पुरुषोत्तमे भगवति रामचंद्र इतिमती

५३ ममोन्युद्रुग्रांसीलालक्षणांसतोमायाभिक्षुणा रावणेन हृतां तां बुधवैरिणो दंष्ट्रिणो राक्षसान् जित्वा अनेकपुरुषे
अभ्रष्टपुरुषराक्षसेरावणेअसक्तिरितिरामचंद्र निषादक्षमान्निष्ठुरांनैष्ठुर्येण यत्किं प्रविष्टा मन्येभ्रष्टपुरुषस्य
रावणस्यस्यस्मिन्नासक्तिक्षमान्तंप्रतिनिष्ठुरामितिवाभ्रष्टपुरुषस्य रामचंद्रस्य स्वस्मिन्नासक्त्या
यक्षमान्निष्ठुरामितिवायो रामचंद्रात्समानवतीर्णः शिवः स्थिरप्रियतया प्रत्याहरत्सत्रिजगतांत्राता नो

एकस्मिन्पुरुषोत्तमेरतिमतीं सत्तामयोन्युद्रुग्रां मायाभिक्षुहृतामनेकपुरुषासक्ति
क्षमान्निष्ठुरां। जित्वा तान्बुधवैरिणः प्रियतया प्रत्याहर द्योऽपि राद्धस्तैतापसकेत
वात्त्रिजगतां त्राता स नः शंकरः॥ ॥ ॥ ॥ इति श्रीमाधवीये तद्दृष्टुद्राष्टम
वृत्तगः संक्षेप शंकरजये चतुर्थः सर्गः अभवत्॥ ४॥ ॥ मूलसंख्या १०८॥ ॥

अस्माकं सुखकरस्तापसकेतवाद्युतिवेषमिषाद्दस्तेनत्रिजगतां त्राता शंकर इति वा त्रियस्य
रामचंद्रात्मनावतरणप्रकारस्तु स्कंधपुराणादवगंतव्यः पक्षे एकस्मिन् अद्वितीये पुरुषोत्तमे
क्षराक्षरातीतपरमात्मनि रतिमतीं जन्मादिदृश्यासत्तां मायाभिक्षुभिः क्षणिकविज्ञानवाद्या ५४
दिभिर्हृतामनेकात्मप्रसक्तिक्षमान्निष्ठुरां तां बुधवैरिणो जित्वा यस्त्वं प्रत्याहरत्स
मानमस्त्वत्॥ ११०॥ इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यबालगोपालतीर्थश्रीपूज्यपादशिष्य
दत्तवंशावतंसरामकुमारसूनुधनपतिसूरिकृतश्रीशंकराचार्यविजयडिंडिमेचतुर्थः सर्गः संख्या
४५०

श्रीगणेशाय नमः॥ एवं प्रारूतजनविलक्षणं तस्य बालचरितमुपवर्ण्य तुर्याश्रमस्वीकृतिमुपवर्णयितुं प्रस्तौति इतीत्युक्तप्रका
रेणास्सप्तमवर्षे सर्ववेदपारंगततां प्राप्तो बटुर्ब्रह्मचारी गुरोः कुलात्परिवृत्य परिवर्जनं समावर्तनं विधायगुरुकुलेयासं संसमा
प्य महायशाः गृहे जननीं पर्यचरत्स सम्यक्सेवितवानिधियो॥ १॥ मातरं परिचरन्नधिदं पठंश्च मुनुवृत्रेष्ठः स्वायंभुवादिभिः
राजिमर्यसंप्रज्ञायां निम्याभितं प्राप्तः सवनं तृतीयसवनमितिवेरूपं सवनद्वयं नहि सूरौ परिप्रजयन्स छिशुः भानुवदं

इति सप्तमहायने खिलश्रुतिपारंगततां गतो बटुः॥ परिवृत्य गुरोः कुलात् गृहे जननीं पर्यचरन्महा
यशाः॥ १॥ परिचरन् जननीं निगमं पठन् अपि कृताग्निरवीसवनद्वयं॥ मनुवरैर्नियतं परिपूजयन् शिशुर
वर्तत संस्तरणिर्यथा॥ २॥ शिशुमुदीक्ष्य युधापिनमन्युमानृद्दिरोतिरद्भुतमो धिनिजासनं॥ अधिकरो
तिजनः करयोर्युगं वृगतो यिहिताञ्जलितत्क्षणात्॥ ३॥ मृदुवचश्चरितं कुतालां मतिं वपुरनुत्तममा
स्यद मोजसां॥ सकलमेतदुदीक्ष्य सुतस्य सा सुखमवापनिरर्गलमंबिका॥ ४॥ श्रीशंकरप्र०

वर्तत मनुवरैः नियतं यथास्यात्तथा परिपूजयन्निति वा द्रुत० २॥ किंचशिशुं श्रीशंकरं दृष्ट्वा क्रोधाद्यालमो युधा
धिकोपवानपि न भवति तथास्य द्भुतमोस्संतमादरणीयाः पीठासनं ददाति अपि च तत्क्षणात् आदरेण क्षणा
मलं चोयस्मिं स्तत्वरितंद्रुतिवा ओजसां मनआदि बलानां आस्पदं आश्रयभूतं वपुः शरीरं कृतस्यैतत्
सर्वमवेक्ष्य सा सती कुमारजननी निर्गलं अप्रतिबद्धं सुखमवाप॥ ५॥ ॥ ॥ ॥

५५ कदाचिदस्य श्रीशंकरस्य माता हि प्रसिद्धं मंदं गमनं यस्याः सा समुद्रगां नदीं प्रति स्नानार्थं गता सूर्यमंडले आतपे नोग्राः किरणा यस्य तदा तादृशे सति तपसा कृशा तनुः शरीरं यस्याः सा सती विलंबं कृतवती इत्यर्थः ॥ स्वा० ५ ततस्त दाविगतकर्दमेन जलेनार्द्रैः पंकजैर्वीजयन् उपगतः जनेन जनसमुदायेन सह सदनं प्रति निन्ये ॥ ६ ॥ अथ न

आतुमंदगमनास्य हि माता तां स्नातुमंबुनिधिगां प्रतियाता ॥ आतपोग्रकिरणे रविबिंबे सात
पः कृशतनुर्विललंबे ॥ ५ ॥ शंकरस्तनु वां कितवित्तः पंकजैर्विगतपंकजलार्द्रैः ॥ वीजयन्नुपग
तो गतमोहां तां जनेन सदनं सह निन्ये ॥ ६ ॥ सोथ तेनु मननघचरित्रः सन्नतो निकमषी
श्वरपुत्रः ॥ अस्तुवज्जलधिगां किल हृद्यैर्वस्तुतः स्फुरदलंकृतपद्यैः ॥ ७ ॥ दूहितं तव भविष्य
ति काल्ये यो हितं जगत इच्छसि बाल्ये ॥ दूसवाप्य स वरं तटिनीतः सस्वयाकुसदनमापविनीतः ८

यनाभंतरं दोषरहितचरित्रः ऋषीणामीश्वरस्य शिवगुरोः पुत्रः श्रीशंकरः गरुकस्य समीपं से तुं समुद्रगां
नदीं कवीनां मनोज्ञैः वस्तुतः स्फुरंति अलंकृतानि च तानि पद्यानि च तैः नत्वा पालनैः स्फुरदलंकृतप
द्यैः अस्तुवत् ॥ ७ ॥ तेन स्तुता संतुष्टा नदी उवाच सर्वं ई हितमा भिलषितं कल्पयति त्वंसा मिति काव्ये प्र
तः काले भविष्यति आमोद्यत्र्येति कल्येपि किलतः प्रत्ताक्षणिरूपं प्रस्रूपो अर्हुर्नुरंकाल्प भिसमर ॥
यस्त्वं बाल्याच स्यायां जगतो हितं भिघस्ति दूसेवं प्रकारेण नदीतः वरं प्राप्य सलवञ्चनः श्रीशंकरः सदनं प्राप

वीत्तिन वायुना आहृतैः जलकणैः पथिभितो लोकः प्रातरेव माधवस्य लक्ष्मीपतेः विष्णोः समया सदनं मंदरस्य समी
पे प्रवहंती तां धुनीं नदीं नूतनामिव समलोकत ॥ ९ ॥ एवमनेन प्रकारेण मर्त्यानतिक्रांतानि चरित्राणि यस्य तं से
वमानानां जनानां मनोरथपूर्णत्वे दे लस्य फलीभिर्वृक्षदकमेन श्रीशंकरं द्रष्टुं भिक्षुः आहुताभिक्षवो येन स केरल
क्षितिपतिः राजसेखराख्यः स चिरं अमात्यं प्रविहितवान् ॥ १० ॥ स अमात्यो धिं तस्य समम तंद्रितम नलसमतं उत
यथा स्यात्तथेति ना भीर्भयं यस्य र्जितउपदीपतदूरुक्पद उपायतं श्रुतान्नदाने अतश्चोपसर्गा दूरस्थ उपायनमुपयास्य

म
प्रातरेव समलोकत लोकः शीतवातहृतशीकरपूतः ॥ नूतनामिव धुनीं प्रवहंतीं माधवस्य सया
सदनं तां ॥ ९ ॥ एवमेनमतिमर्त्यचरित्रं सेवमानजनदैन्यलवित्रं ॥ केरलक्षितिपतिर्हि दिदृक्षुः
प्राहिणोत्सचिवमाहृतभिक्षुः ॥ १० ॥ सोप्यतंद्रितमभीरुपदाभिः प्राप्य तं सहनुसद्धिरदाभिः ॥ उ
क्तिभिः सरसमंजुपदाभिः शक्तिमत्सममजिक्षिपदाभिः ॥ ११ ॥ अस्य नैव सदृशो भुवि वोढा
दृस्तरणविरः स च योद्धा ॥ तस्य केरलनृपस्य नियोगाद्वश्य सेमम च सत्कृति योगात् ॥ १२ ॥

उपहारस्तथोपदेत्यमरः ॥ उपदाभिरुपायनभृताभिः समीचीनाभिः द्विरदाभिः करेणुभिः सह तं श्रीशंकरं
आप्य लब्ध्वा नत ः प्राप्य पश्चात् सरसानि मनोज्ञानि पदानि यासु सरसानां वृत्तिवा एवंविधाभिः उक्तिभिः
शक्तिं विवासामर्थ्यं वा बिभ्रती ति शक्तिमत्सम विवः अजिक्षिपत समं यथा स्यात्तथा विज्ञापितवानिति या ११
ताएवदृश्यतिय स्य सदृशेण वोढारणाम र्धस्त्यु क्तकर्तासच भुवि नैव दृश्यते तस्य केरलदेशाधिपतेः राज्ञा
तस्त्वं सर्वोत्तमो द्वस्यसे न नु अन्य एव तन्नियोगादागसमाकुतो दृष्टवान् भवानेव यथापूर्वमिसानां क्वाहमम सत्कृतैः

५६

अथराज्ञः प्रार्थितप्रदानपात्रतामस्य चानयतं सुस्तवयन्प्रार्थयते। राजितेति। तेइ्दीप्तिमद्भिः अग्नैः सुवर्णवस्त्रैः विलसं
तः शोभंतः भूजिताः पूजांप्राप्ताः अचिरयाभिः स्वर्थाभिः सरसा रसयुक्ताः श्लाघ्यताः ना कथाभिः ताभिः रंजिताः अपरेषा
मन्येषां गिरो वाचो येस्ते पंडिताः यस्य सदसि सभायां वसंतः वसंतीत्यर्थः। अभ्रं मेघो वारिवाहः इत्यमरः। अभ्रं मेघे
च गगने धातुभेदे च कांचने इति मेदिनी। १३। अजो संग्रामे जिताः सर्वे महीपाः भूमिपालाः येन अत एव स्तूयमानौ चर
णौ यस्याः स एव कुलस्य दीपो दीपवत्प्रकाशकः सोयं राजा भवभाजां संसारभजतां मम च नपाले कृतवन्दरणरे
णुमादरेण धियं तु लभतां अभ्यर्थना यां लोट्। १४। तत्रानीतां सुपरां सुमेरुं समर्कं गजं दर्शयति एष सिंधुरवरोहति

राजिताभ्रवसनैर्विलसंतः पूजिताः सदसि यस्य वसंतः। पंडिताः सरसवाक्कथाभिः रंजिता
परगिरो विलथाभिः। १३। सोयमजि जितसर्वमहीपः स्तूयमानचरणः कुलदीपः। पादरेणुम
वनं भवभाजामादरेण लवयिंद तु राजा। १४। एष सिंधुरपरोमदपूर्णो दीर्घगंधरहितः प्रवितो
पः। अस्तु तेच रजसा परिपूतं वस्तुतो नृपगृहं शुचिभूतं। १५। दृत्स्य दीर्घपरिसाधितहालं
प्रस्फुरीरितसदुक्तिममात्यं। अस्त द्वारमथ भिः परिगृह्य स्तंभस्फवाच्च वचनं क्रमनाशत्। १६।

श्रेष्ठो मदेन पूर्णः दीर्घस्य गंधेनापि वर्जितः। प्रविनीतो विनीतो स्रामेण दन्तः तस्मात् स्वतः शुचिभूतम
पि नृपगृहं तव चरणरजसा परितं आसमंतात् सितपवित्रमस्तु। १५। एवं युक्ति युक्तसचिव वाक्यमु
दाहत्य तदुत्तररूपं श्रीशंकरवाक्यमुदाहर्तुमादौ पूर्वप्रकारेण दीर्घिकापरिसाधितं दृत रूपं येन
प्रस्तुरीरिताः प्रस्तुस्तारिताः सतामुक्तयः समीचीनाउक्तयो वायेन समममात्यं सचिवं भीतिक्रमनशः क्रमेण वचनं

तदुदाहरति। भैक्ष्यं भिक्षासमूहरूपं अन्नं परिधानमाछादनमजिनं मृगचर्म विधानं कर्तव्यं नियमेन रूक्षमेव कष्टसाध्यमेव त्रिका
लस्नानादि कर्म कर्म प्रतिपादकवेदादि शास्त्रं हे दृत तवरस्त्वा मेद्यावनां दृशादृक्सुखदा यिनां वेदानां प्राप्तोपदूना कुत्रालाना
पदूनां ब्रह्मचारिणां शास्त्रविद्यविधानं श्रुतिस्मृत्यादिनियमेन रूक्षमेव कर्म तत्रापि नियमेन तेचान्। स्त्रीस्पर्श ग्रा
मेद्रावीति कर्मणा बाधित्वा भ्रामणं। १७। तथान्येरं विधा ब्रह्मचारिणो येनेजं स्वीयं कर्म विहाय कुभिपुरोगः भोग्यं त
दृतिभोग्याविषयास्तैरभिपुरःसरैः कुत्सितैः विषयसंभोगैः किं कुर्महे अहेति प्रसिद्धार्थक मध्ययार्थिकं नामव्ययं तहि

भैक्ष्यमन्नमजिनं परिधानं रूक्षमेव नियमेन विधानं। कर्म दृत्त वरशास्त्रविबूनां शर्मदायि निगमा
प्तिपटूनां। १७। कर्म नैजमपहाय कुभोगैः कर्महे किमु कुभिपुरोगैः। पृच्छ यासु स्वमं मास्य मयेतं गच्छ ना
थमसरूक्तथयेत्थं। १८। प्रस्तुत क्षितिभृता खिलवर्णी वृक्षपाहरणतो विगतवर्णाः। धर्मवर्त्मनि
रतास्वनीयाः कर्मवर्ज्यमितिनो वचनीयाः। १९। इत्यमुष्यवचनादकलंकः प्रसभालुनरमास्य
मृगांकः। वृत्तमस्यसनिशम्य धरायाः सन्तमस्य सन्निधं स्वयमाप। २०। श्रीशंकरप्रसन्न।

मयाकिं विधेयमित्याकांक्षायामाह। हे सचिवकर्तृक पृच्छ यासु स्वं यथास्यात्तथा यथेतं यथागतं तथा गच्छ
दृत्यमनुना प्रकारेण असदृशं नकथयेः। १८। यत्त्वयोक्तं तद्द्वृद्धिः कर्तव्यं न भवति अस्तु तत् भूमिपेन सर्वे वर्णो
ब्राह्मणाद्याः वृक्षपाहरणतः स्वलत् दुर्गाणि तत्शुद्धजीविकासंपादनेन विगता निरुद्धार्चि विधित्सुणानि ये ध्यस्त
था विधा धर्ममार्गे निरताः रक्षणीयाः स्वीयं कर्म वर्ज्यमिति नो कथनीयानेव कर्तव्याः। १९। ततः किं वृत्तमि
त्याकांक्षायामाह। इत्येवं विधादमुष्य शंकरस्य वचनात् पूर्णमास्यचन्द्रश्च राजर्षिरेक सत्त्वकं निवर्णनमकलं
कः पुनः प्रसंगात् स्वस्वामिनं प्रतिगमनं कृतवान् स भूमिपो अस्य वृत्तं कलाअकलंकस्य श्रीशंकरस्य

DR. BHAU DAJI MEMORIAL
DR. BHAU DAJI MEMORIAL

५८

चतुर्थश्लोकस्थंमुनिवरस्यकुमारंविविनष्टि भूस्कराणांभूमिदेवानांब्राह्मणानांअर्भकवरे बालकश्रेष्ठः परिवीतंप
रितोव्याप्तंभास्वरैर्दीप्यमानैः भास्वरस्यचोडपस्यचंद्रस्यगभस्तिभिः किरणैरूपस्यमुपवीतंयज्ञोपवीतमस्य
अच्छास्वच्छाआजंकुस्कतागंगातथाविलसंतंक्रमयंतंनगंहिमालयमिवसुच्छविंसुच्छविःकांतिर्यस्यतं॥२१॥
कृष्णहरिणस्यचर्मदधानंसर्वमुच्चितंकर्मपरिदधानंतन्नवमेघतुल्यंअंबरमस्यास्तीतितथातंश्रुतनायाःकं
सप्रेषितायाः अरिःशत्रुःकृष्णस्तस्यसहजंभ्रातरंवलभद्रंतुल्ययंतंनलुलयंदधानं॥२२॥जातरूपस्यस्वर्ण
स्यरुचिर्यस्यरुचिर्यस्यतस्यमुंजिसंकेतंस्यलक्षणविशेषस्यसुधाम्नासुष्ठुतेजसाआश्चर्यमंदिरेणच्छातं

भूस्करार्भकवरैःपरिवीतंभास्वरोडुपगभस्त्युपवीतं॥अच्छजंनुसुतयाविलसंतंसुच्छविंनग
मिवद्रुमवंतं॥२१॥चर्मकृष्णहरिणस्यहरिणस्यदधानंकर्मकृत्स्नमुचितंपरिदधानं॥नूतना ५८
(बुदनिभांबरवंतंश्रुतनारिसहजंतुलयंतं॥२२॥जातरूपरुचिमुंजिसुधाम्नाच्छातरूपकटि
भद्रतधाम्ना॥नाकभूजमिवसत्कृतिलब्धंपाकपीतलतिकापरिरब्धं॥२३॥सस्मितंमुनि
वरस्यकुमारंधीस्मितानरपतिर्बकुवारं॥संविधायविनतिंवरदानेतंविधात्ससद्रत्नभुवि
मेने॥२४॥तनपृष्ठकुशलःक्षितिपालःस्वेनपृष्टमयमाननकालः॥हाटकायुतसमर्पणपूर्वंनाटक

छन्नरूपंयस्यास्तत्तथाभूताकटिःश्रोणिर्यस्यसत्कृतिःसुकृतंतत्परलब्धंपाकेनपरिणत्यापीतापालीति
काःसूक्ष्मलतास्ताभिःपरिरब्धमालिंगितंस्वर्णभूमिजंकल्पद्रुममिव॥२३॥स्मितेनमंदहासितेनसहितंमु
निवरस्यौद्धवपुत्रोःकुमारंनरपतिर्बकुवारंप्रणतिंविधायतंभुविवरदानेब्राह्मणासमंमेनेतुर्वीत्सस्य
विनतिमिसनेनत्यासवंध॥२४॥तनश्रीशंकरेणपृष्ठकुशलेयस्मैसनात्रेयस्यतत्तुसमहस्यस्तत्र
संबंधिनावालोकातकोभूमिपालःदशासहस्त्रसरव्याकस्य्वर्णमुद्रासमर्पणपूर्वकंस्वेनरचितमपूर्वंनाट

६

नाटकत्रयंविविनष्टि तद्विस्थर्थंनुतन्नाटकत्रयंशृंगारहास्यकरुणारौद्रवीरभयानकाःवीभत्साद्भुतसंज्ञौचेत्यष्टौनाट्येर
साःस्मृताःइत्युक्तैःरसैःआर्द्रैःगुणैःथरसस्यांगिनोधर्माःशौर्यदाक्षिण्यइवात्मनःउत्कर्षहेतवस्तेस्युरचलस्थितयोगुणाः
माधुर्यौजःप्रासादाख्यास्त्रयस्तेनपुनर्दश॥आल्हादकत्वंमाधुर्यंशृंगारेद्रुतिकारणंकारुण्येविप्रलंभेतच्छांतेचातिश
यान्वितंदीप्त्यात्मविस्तृतेर्हेतुरोजोवीररसस्थितिःविभित्सरौद्ररसेरमास्तस्याधिक्यंक्रमेणचशुष्कंधनाग्निवत्स्वच्छ
जलवत्सहसैवयःव्याप्नोत्यन्यत्प्रसादोसौसर्वत्रविहितस्थितिरित्युक्तेःगुणाःरीतिर्नामगुणाश्लिष्टावर्णसंघट्टना
मता॥वैदर्भीगौडीपांचालीरूपकत्वाभिःरीतिभिश्चविशिष्टंयुक्तंतथाभद्रसंधिभिःश्रेष्ठसंधिभिःसुंदरंसोपनी

तद्रसार्द्रगुणरीतिविशिष्टंभद्रसंधिरुचिरंसुकवीष्टं॥संग्रहेणसनिशम्यसुवाचंतंप्रहाणवर
मित्यसुभूत्य॥२५॥तानितांतहृदयंगमसारांगांनिशम्यतुलितामृतधारां॥भूपतिःसरचितांज
लिबंधःस्वोपमंसुतभियेवसुबंधः॥२६॥श्रीशंकरप्रसन्न॥श्रीसांबांगावेनमः॥श्रीः॥

भएकेनप्रयोजनेनअखिलानांकथांशानांअवांतरप्रयोजनसंबंधः॥तत्रपंचसंधयःतदुक्तंदशरूपके॥मुखं
प्रतिमुखंगर्भःसावमर्शोपसंहृतिः॥मुखंबीजसमुत्पत्तिर्नानार्थरससंभवा॥लक्ष्यालक्ष्यस्यबीजस्यशक्तिःप्रति
मुखंमतं॥गर्भस्तुदृष्टनष्टस्यबीजस्यान्वेषणंमुहुः॥दुनायेनकेनापिविमर्शःसंधिरिष्यतेबीजवतांमुख्याद्यर्थानां वि
प्रकीर्णानांयथायथंएकार्थंमुपनयंसयत्रनिर्वहणंहितादृशादिसंधिभिर्भद्रतंग्राम्यचेष्टारहितंनिसुकले
अतएवशोभनकवीनांइष्टंकविपुङ्गवशोभनत्वंररसत्वादिलक्षणनाटकत्रयंसश्रीशंकरःसंग्रहेणाकर्ण्यसुपुत्रोक्ति
तमसुराजानवरंप्राहाणितत्याचि॥२५॥नितांतमत्यंतंहृदयंगमोमनोहरःसारोयस्यांतुलिताःमृतधारायया
तांगायत्रंवाणिंतिवाचंनिशम्यरचितांजलिबंधोयेनसवद्धांजलिःस्वस्यसधाप्रतिज्ञायस्यासभूपतिःस्वोपमं

एवंप्रार्थितः श्रीशंकरः तं राजानं उवाच एतद्वर्षसहस्रसंख्याकं हाटकं मम हिताय नास्ति तर्हि किं यत्कर्तव्यमिति
तत्राह नोऽस्माकं गृहवासिजनाय तु देहि तत्तेहि तं मनसाभिलषितं शीघ्रं भविष्यति तस्मात्पूर्णमनसा शीघ्रं
याहि गच्छेति मध्यमणिन्यायेन शीघ्रपदमुभयत्र संबध्नीयं ॥ २८ ॥ एवं जनस्य मा ✱ जउ का पुनाऱ हासिरएकांत
राजवर्यकुलस्य दृष्टिनिमित्तं तां कृतिविख्यातां श्रुतिप्रसिद्धां चित्तं क्लीबे दधने चाथ्य लिंगं ख्यातं सिंशो रितरति
मेदिनी ॥ अस्य रात्रिः सकलेष्टानां विधाता परमात्मा तस्य दृष्टिं प्रजां आजहार तत्र कारमुक्तवान् । तथाह

नो हिताय मम हाटकमेतद्देहि नस्तु गृहवासिजनाय ॥ ईहितं तव भविष्यति शीघ्रं याहि पूर्णमन
सेत्यवदत् ॥ २८ ॥ राजवर्यकुलदृष्टिनिमित्तां आजहार रकसिकृतिमितां ॥ दृष्टिमस्य सकलेष्ट
विधातुः स्पष्टमाप्रकृतया हि तिनेता ॥ २९ ॥ स विशेषविदासभाजितः कविमुख्येन कला
मृतांबरः ॥ अगमत्कृतकृत्यधीर्निजां नगरीमस्य गुणाननुदीरयन् ॥ ३० ॥ नहवः कृतिपौरुष
नः कवयो ध्येयपतत्रं करात्तु रोगमहतः सुमहांतिदृर्शनात्मकं धर्गतुं फणिराजकोविदाली ॥ ३१ ॥ प
ठितं श्रुतमादरात्तु नः पुनरालोक्यरहस्यनूतनं ॥ प्रविमर्म्यनिमज्जनं सुखेन सविधेयान् निदध्यतमां

ष्य । भूमिनेता राज्ञा तुष्टिमापेत्यर्थः ॥ २९ ॥ एविशेषज्ञेन कविमुख्येन श्रीशंकरेण सभाजितः पूजितः कला
नतां मध्ये श्रेष्ठः कृतं कृत्यं यथा सा बुद्धिः यस्य स राजा अस्य गुणान् वर्णयन् स्वीयां नगरीं अगमत् गतवान् इति
॥ ३० ॥ एवं केरलभूमिपतेः वरप्रदातादिकं मुपवर्ण्य वृत्तांतांतरं वर्णयितुमुपक्रमते बहवः कृतिपारदृश्वनो
वेदपारदृष्टवतः वयस्यः श्रीशंकरात् महतः गुरोर्महांति दर्शनानि शास्त्राणि फणिराजस्य शेषस्य कृत्यालताम
भिगंतुं अध्येषत अध्ययनं कृतवंतं तदर्थः ॥ ३१ ॥ पठितं कृतमनूतकमरसं दमादरात् रहस्यकांतं आलोक्य प्रविमर्श्य

विनीतरागलीविनीतस्वार्थ वसं ॥ ३३ अन्योन्ययोगस्य परस्परसंयोगस्य चिरहस्वनयोः शंकरसज्जनन्योः असत्वोप
चपि तथापि वोढुं परिणयं कर्तुं नेच्छति स्म तत्र हेतुमाह । मनुष्यभावाद्दूयाभिदेवत्वात् भरुं प्राप्तः किं दुःष्युरेतं दुष्टस्था
नमभिवांछति नैव वांछतीत्यर्थः ॥ ३४ ॥ आसाम्य बधव श्रुतं आप्तां श्रुत अथ च श्रुतिवारुतां संपादितां विद्यायन तत्तमसुंस्रि

सर्वार्थितत्वविदृपि प्रकृतोपचारैः शास्त्रोक्तभक्त्यतिशयेन विनीतरागली ॥ संतोषयन्स जननीमनयत्कि
यंतिसंमानितो द्विजवरैर्दिवसानिधन्यः ॥ ३३ ॥ सा शंकरस्य शरणं स्वतरज्ञनन्यां अन्योन्ययोग
चिरहस्वनयोरसत्वः ॥ नोवोढुमिच्छति तथाप्यमनुष्यभावात् मेरुंगतः किमभिवांछति दुष्यदेशं ॥ ३४
कृतचिद्घमसुं चिकीर्षितः श्रितगार्हस्थ्यमथाप्रबंधयन् ॥ अनुरूपगुणाभिर्वितयन् ननयद्येषु कु
लेषु कन्यकां ॥ ३५ ॥ अथ जातु दिदृक्षवः कलावतीर्णं मुनयः पुरद्विषं ॥ उपमन्युदधीचिगौतम
त्रितलागस्त्यमुखाः समाययुः ॥ ३६ ॥ प्रणिपत्य सभक्तिसन्नतः प्रसवित्र्या सहितान्विधान
वित् ॥ विधिवन्मधुपर्कपूर्वया प्रतिजग्राह सपर्यया मुनीन् ॥ ३७ ॥

तं गार्हस्थ्यं येन एवं चिकीर्षितं चिकीर्षवः
कर्तुमिच्छवो अनुरूपा गुणा अस्यास्तथाभूतां कन्यकां दोषवर्जितेषु कुलेषु चिंतयन् चि ॥ ३५ अथानंतरं जातु
कदाचित् त्रिपुरघ्नं महादेवं कलिस्युगे श्रीशंकरात्मना अवतीर्णं दिदृक्षवो द्रष्टुमिच्छव उपमन्युप्रमुखा मुनयः समाययुः
॥ ३६ ॥ नम्रास्सम्यक् नताः नम्रः प्रसवित्र्या जनन्या सह प्रणामपूजादिविधानवित्स श्रीशंकरस्तान्मुनीन् प्रणिपत्य प्रकर्षेण
नतो मधुपर्कः पूर्वं आदौ यस्याः तया सपर्यया पूजया प्रतिजग्राह स्वागतं कृतवानित्यर्थः ॥ ३७ ॥ श्रीशंकर ॥

विहितांजलिनाविपाश्रितान्दिदुषाओरीकारेणभगवंतएतानिआसनानिपरिग्रह्यतामितिविज्ञप्तेनयपूर्वकयोकथाआर्थितांविष्ट
राउसिनानियेभ्यस्तेपरमार्थस्यसंश्रयेभ्येयांतेमोक्षुनिष्ठाअमीऋषयःअमुनाओंकारेणसहकथाःकृतवंतःमोक्षाश्रया
इतिकथानांवाविशेषणं ३८ कथानामंतरेतत्कालेस्थलेसर्वत्तस्यजननीमुनीनुवाच्य मद्युवाच्यतदाहवयमद्यकृतार्थता
प्राप्तायद्यस्माद्भगवंतोगृहानुपागताः॥३७॥भवदागमनेनकेवलंकृतार्थतामाःएवसंपादकमपितुजन्मांतरीयानंत
सुकृतस्त्वकमपीत्याहायेनाहकेलिबहुदोषभाजनंकलिःअत्रकचयुष्मच्चरणावलोकनंअभान्वसमस्तदोषाभवे

विहितांजलिनाधिपाश्रितान्दिनयोक्तार्थितविष्टराउअमी॥ऋषयःपरमार्थसंश्रयाअमुनाशाक
मनीकरन्कथाः॥३७॥जिज्ञगारकथांतरेमुनीन्जननीतस्यसमस्तदर्शिनः॥वयमद्यकृतार्थतांगता
भगवंतोयदुपागतागृहान्॥३७॥कलिर्बहुदोषभाजनंक्वचयुष्मच्चरणावलोकनं।तदलभ्यत
चेत्सुरकृतंसुकृतंनःकिमितिप्रपंचये॥३८॥शिशुरेषकिलातिशैशवेपददोषागमपारगोभवत्॥महि
मापियदद्भुतोस्यतद्ध्यमेनकुरुतेकुतूहलं॥३९॥करुणाद्रहशानुगृहस्वतेस्वयमागसभवद्भिरप्ययं॥
यदितास्यपुराकृतंतपःश्रममाकर्ण्यखिलंमयायादि॥४०॥
कलियुगेअलभ्यंतत्युष्मच्चरणावलोक
नमलभ्यतचेत्तर्हिनोस्माकंपुराकृतंपुण्यंकिमितिप्रपंचयेनकथयामिस्पष्टमित्यर्थः॥३८॥एवंस्फुटसाअभि
मुखीकृतान्मुनीन्किंचित्प्रश्नमारभतेशिशुरिति।एषमन्मयोत्पन्नःशिशुरतिबाल्येसर्वागमपारगोभ
दभवत्महिमापियदद्भुतोभवदत्तदयंकुतूहलंकुरुते॥३९॥भवदागमनमप्येतदद्भुतमाहात्म्यसूचकमित्या
शयेनाह॥भवद्भिरप्ययंतावत्स्वदर्शनेनपवित्रत्वादिस्वयमागसत्वाधिकरुणाद्रहशायमनुगृहस्वतेतस्मादस्यपुरा

इत्येवंप्रकारेणसादरंयथास्यात्तथासप्तसोद्धारितांवाचमाकर्ण्यसादरमाकर्ण्यपतितांमहर्षीणांसंसदिसभायांतैरेवप्रेरितोअ
तिहृष्टोअगस्त्यःप्रतिवक्तुंप्रचक्रमे॥४१॥साक्षाच्छिवएवतपसाअतितपसासमाराध्यअन्धोनतयंकश्चित्तपस्वीसा
शयेनाह॥तत्रप्रायेणतत्रकिंचित्पतिव्रतेयंतनयप्राप्त्यर्थंतपसाप्रसादितोरजनीवल्लभस्यचंद्रस्यखंडोमंडन
मलंकारोयस्यसनिरालंकरकलाभूषणोभगवान्शंकरोस्यनमुपाददेभोक्तिवानत्वयासदैवतनयपल्लतपक्लस

इतिसादरमीरितांतयागिरमाकर्ण्यमहर्षिसंसदि॥प्रतिवक्तुमभिप्रचोदितोघटजन्माप्रचक्रमे॥४१॥सनयाप्यपुरापतिव्रतेतनयप्रत्यातपसाप्रसादितः॥स्मितपूर्वमुपाददेवचोरजनी
वल्लभखंडमंडनः॥४२॥वरयस्ववरांतामुपस्थितानपियासर्वमिदंमिलात्पुषं॥सुतमेकमितीरितः
शिवंमतिसर्वज्ञममयान्यतालभजं॥४३॥तदभीप्सितसिद्धयेशिवस्तवभाग्यात्तनयोभवत्स्वयमितिः॥
स्वयमेवबभूवसर्वविन्ननतोन्योस्तियतःसुरेष्वपि॥४४॥
भितिरयमेतनायसंबोधनं ४४ रेवंवचनमुदाहर
ति॥वरयस्वेतिहेसर्वविदःशतायुषःसुतान्वरयस्वापिवासर्वज्ञमल्पायुषमेकंसुतंवरयस्वेतिईरितस्त
यपतिर्हेसतिसर्वज्ञमात्मजंअभिवादयन्वितं॥४३॥तस्यतवयत्पुरभिलाषितस्याभिसिद्धयेस्वयमेवशिवोभा
ग्यान्तवतनयोबभूव॥हेयत्राशिवसेतिसंबोधयन्नतनयत्वःस्वामनार्थंबभूवेतिस्वयमतिःननुसर्वज्ञ
मन्यमपुष्पंकुतोनदत्तवानितिचेत्तत्राह॥यतःकारणाद्देवेष्वपितस्माच्छिवादन्यःसर्वज्ञोनास्तितत्रदूसर्थः॥४४॥
इत्येवंप्रकारेणतस्यागस्त्यस्यवचनंमितायुषंइत्यादिरूपंश्रुत्वासासतीमुनिश्रेष्ठंपुनरप्युवाचभोमुनेयतः

कृतंतपोयदतमयाआकर्ण्यखिलंयादृक्संयोग्यंकार्ईकृतेसर्थः ॥३०॥

६०

सकलज्ञोस्य तामुष्यामुः किय दुःखसरिमितमस्ति तत् करुणया वद यतो मिताभ्युपमितिमतुला मम त्रासो जात इति भावः ॥ ४७ ॥ एवं पृष्टो मुनि करुणार्द्र शारदः संचलसारः अथ तथा पुनरवं मिलितो बोधुरोति यावत अस्य तनयपुत्रस्य आयुः यद्यपि तथाप्यसौ ते तनयः कारणांतरात् अस्मिन् भुवने चोत्रा संचरतरात् पुनर्निवर्त्स्यति वासं करिष्यति ॥ ४८

इत्येवं प्रकारेण भाविनीं भाविष्यां कथां कुंभजेन गस्त्येन वादिनि सति मुनयस्तं निवार्य श्री शंकरं समुपामंत्र्य तेन च द्विजेन सह यथागतं जग्मुः ॥ ४८ ॥ अतिकष्टदां मुनिनावां श्रुतवती सती वर्णमतिसणिना अंकुशेन हस्तिनी व सामु

इति तद्वचनं निशम्य सा मुनिवर्यं पुनरप्यवोचदः ॥ कियद्वा पुरमुष्य भो मुने सकलस्योन्नो
नुकंपया वद ॥ ४७ ॥ शारदोपि पुनस्तथाप्यते तनयस्यायस्य तथाप्यसौ पुनः ॥ निवसिष्यति कारणां
तराद्भुवने स्मिन्नुदराद्च वत्सरात् ॥ ४८ ॥ इति वादिनि भाविनीं कथा मृषिमुख्ये घटजे निवार्य तं ॥ ऋ
षयः सह तेन शंकरं समुपामंत्र्य ययुर्यथागतं ॥ ४७ ॥ सृणिना वरिणीव सार्दिता श्रुचिना शेवलि
नी वशोषिता ॥ मरुता कदलीव कंपिता मुनिवाचा सुतवत्सला भवत् ॥ ५० ॥ अथ शोकपरीतचेतनां
द्विजराडिश्च मुवाच मातरं ॥ अवगम्य च संसृति स्थितिं किमकांडे परिवेदनां तया ॥ ५१ ॥ श्री ॥

भिवाचार्दिता पीडिता अभवत् ॥ शुचिना आषाढेन शेवलिनी शेवलं पल्लकाधं तत्संबंधिनी पुष्करिणी व सा शोषि
ता अभवत् वायुना कदलीव कंपिता अभवत् यतः पुत्रवत्सला ॥ ५० ॥ एवं मति कष्टवती मातरं श्रीशंकरो
यदुक्तवान् तद्रुकुसुपक्रमते अथ मातुः मुनिवाचः अतिदुःखप्रार्थनानंतरं शोकेन परीता व्याप्ता चेतना बुद्धि
र्यस्याः तां संसारस्य स्थितिं लक्षणभंगुररूपामवगम्य कांडे असमये परिवेदनाशोकः तव किमर्थं अपार्थं

अतिचंचले शरीरे मूढमतिरपि स्थिरबुद्धिं न कुरुते त्वं तु विमुक्तां तत्रतां कर्तुमसयोग्येति बोधयन्नाह ॥ प्रबलोयो अनिलो
वायुः तस्य वेगेन वेल्लितो लिकंपितो यो ध्वजस्तस्य यच्चीनदेशीयमतिसूक्ष्मं वस्त्रं तस्य कोटिरग्रभागस्तद्वत् चंचले
कलेवरे शरीरे स्थिरबुद्धिं मूढमतिः अविवेकः कुरुते न कोपी त्यर्थः ॥ उत्तमाप्यस्त्वं कसंबोधनं मां विवेकेति तथाच्या
स्मदं विवेकात् अतिस्वत्ता अतिचंचले कलेवरे स्थिरबुद्धिं त्वं शोचितुमर्हसीत्यर्थः ॥ ५२ ॥ किंच तत्र जन्मन्यनु
भूतानां पुत्रादीनां मानसात् सर्वेषां शोकासंभवात् एते शोच्याः एतेन स्मिन् विनिगमकाभावान्न केपि शोच्या
इत्याशयेनाह कतीति इह अस्मिन् संसारे कलिव धूलन नाना भुंजि इह न भुक्तवंतस्ते सुताः कतावध्वश्रयंत्र कतथा

प्रबलानिलवेल्लितध्वजचीनांशुककोटिचंचले ॥ अपि मूढमतिः कलेवरे कुरुते कः स्थिरबुद्धिमंबिके ॥ ५२
कति नाम सुता न लालिताः कति या नेह वधूरभुंजि हि ॥ क नु ते क्व च ताः क्व वा वयं भवसंगः खलु पांथसंगमः ॥ ५३
भ्रमतां भववर्त्मनि भ्रमान्नहि किंचित्सुखमंब लक्षये ॥ तदवाप्य चतुर्थमाश्रमं प्रपतिष्ये भववंधमुक्तये ॥ ५४

भवसंगः पांथानां नानादिग्भ्यः आगतानां पथिकानां एकस्मिन् प्रपादौ यथा संगमः तद्वत् संगोप्यनियतः
क्षणभंगुर इत्यर्थः ॥ प्रासंद्वचेत् इमि साहाय्यस्तिति तस्मात् के पि शोच्याः न भवंती त्याशयः ॥ एवं शोकापकारके यो
कैच मातरं प्रबोध्य स्वेनं परवत्स्यं कर्तव्यं तदाह ॥ भ्रमतामिति ॥ संसारमार्गे भ्रमात् ज्ञानात् ॥ तत्र भ्रमतां किंचिद्
पि सुखं न लक्षये पितृजननी जठरवासादि रूपं दुःखमेव तिस्त्वयत्र संबोधयाति अंबेति हि यस्मादेवं
तत्तस्मात् चतुर्थं संन्यासाश्रममवाप्य संसारलक्षणात् बंधात् मुक्तस्य प्रकर्षेण यत्नं करिष्यामि ॥ ५४ ॥

एवंश्रीशंकरवाक्यमुदाहृत्य तच्छ्रवणेन द्विगुणीकृतशोकायाः तस्या वचनमुदाहर्तुमाह। इतीति। इत्थंप्रकारेण यत्कर्णयोः कठोरं दुःस्पर्शं भाषणं चतुर्थमाश्रमं मिस्यादिरूपं तस्य श्रवणात् बाष्पैरश्रुभिः पिनद्धो विहितः कंठो यस्याः द्विगुणीकृतः शोको यस्याः अत एव गद्गदं वाक्यं यस्यास्तया मुनिः श्रीशंकरो जगदे कर्मणि प्रत्ययः। एवंभूता सा मुनिं जगादेत्यर्थः ५५ उदुपाच्चतदाह। त्यजेति। इदानीमेव चतुर्थाश्रमं प्राप्य प्रपतिष्य इतीमां बुद्धिं त्यज तर्हि किं कर्तव्यमिति चेत्तत्राह॥

इति कर्णकठोरभाषणश्रवणाद्बाष्पविनद्धकंठया॥ द्विगुणीकृतशोकया तया जगदे गद्गदवाक्यया
मुनिः॥ ५५ त्यज बुद्धिमिमां शृणु श्रमे गृहमेधी भव पुत्रमाप्नुहि। यज च क्रतुभिस्ततो यतिर्भवितास्यंग सता
मयं क्रमः ५६ कथमेकतनूभवा त्वया रहिता जीवितुमुत्सहे। बलीत नयेव बभुवोर्ध्व दहि किं प्रमदायां मयि कः कृ

गृहमेधी गृहस्थो भव किं न तदित्यत आह। पुत्रं प्राप्नुहि। क्रतुभिर्यजनं च कुरु ततस्तदनंतरं यतिर्भवितासि भविष्यसि अंग हे पुत्र सतां शास्त्रोक्तोऽयमेव क्रम इत्यर्थः। तथा च स्मृतिः। ऋणानि त्रीण्यपाकृत्य मनो मोक्षे निवेशयेत् इति। ५६ किंच एकस्तनूभवः पुत्रो यस्याः सा तथाविधा अबला अहं त्वया विरहिता शुचा त्वां केन च जीवितुं कथमुत्सहे। पुत्रस्य तव स्वर्गविधि दुःखदात्त्वमनुचितमिति सूचयन् कृत्स्नं बोधयति त्वन्नयेति पाठांतरे त्वयेत्यनेन संबंधनीयं किंच यदर्थं त्वमुत्पादितः तदेहोर्ध्वदेहिकं मयि प्रमृतायां कः करिष्यतीत्यर्थः॥ ५७॥ किंनाल्पविद्यापि वृद्धां जननीं न परित्यजते यदि केनचिदिति मूढेन त्यज्यते तर्हि ज्येले

तां त्वं तदेष घृणोचितमां त्यमातरं तत्रापि रूढां त्यक्तुमसयोग्यां परित्यज्य कथं गमिष्यसि मामपास्य गंतुमसंतो योग्योसीत्यर्थः। वत्स गमनं यथा गोः पीडाकरं तथा तव गमनं ममेति द्योतयन् संबोधयति वत्सेति एवमुक्रमप्यद्रवीभूतांतः करणं पुनर्मातृस्थारूढ यद्दृतिन तुनास्त च संबंधाभावादिदो मम कापि ममत्वाभावात् स्नेहाभावात् कथं मे हृदयं द्रवीभूतं भवेदित्याशंक्य तत्त्वविदामति दृढमातुलश्रवणात् ते हृदयं दयां कथं न प्राप्नोतीत्याह। न कथमितिया ५८॥ एवंप्रकारेण बहुधा प्रार्थयंतीमपि तां मातरमपास्त निरस्तवान् तां मातरं अविवेकोऽयं सतः ऋकुभिः वचोभिर्मिश्रं शोकनिवृत्तिप्रकारं जानातीति विधित्सुः श्रीशंकरः शोकरहितां विदधाद कृततत्त्व अद्वैयम

त्वमशेषविदप्यपास्य मां जठरां वत्स कथं गमिष्यसि॥ इयतेह दयं कथं न ते नकथंकारमुपैति वा
दयां॥ ५८॥ एवं प्रार्थां तां बहुधा श्रयंतीमपास्त मोहं बहुभिर्वचोभिः। अंबा मद्गो कांचिदधाद्धिधिरं
सुदुःखमेचिंतयदंततः॥ ५९॥ मम न मानसमिच्छति संसृतिं न च पुनर्जननी जिहासति। न
च गुरुर्जननीत्वदुदासते तदनुशासनमीप्सव इष्यते॥ ६०

यदि अंतर्मनसि एतदुह्यमानमचिंतयत् अथम वर्षात्मिकस्य कालस्य पुष्कलं कालिमलत्र्यत्वं॥ ५८॥ यद्चिंतयत् तदूद्रयति। ममेति। मम मनः संसृतिं संसृतिसाधनं प्रवृत्तिमार्गं नेच्छति जननी पुनर्नैव जहासति हातुं सक्नुनैव इच्छति मामिति विपरिणामेन संसृतिपदं चानुषंजीनीयं न तु जननी संसृत्सुना भिवांछितं त्याक्त च मनसा अभिवांछिता संसृतिं वा कृतो न जिहासती सा शंक्य तस्यास्त हि क्षणाभावादित्याह। न चेति न त्वं संसृति तन्मानसानीति वा न नतु त्वमाप्नसद्य प्रबोधनीमिति चेत्तत्राह॥ गुरुरिति अत एव संन्यासाश्रमणे तस्याहि तदनुशासन

माहात्म्यवृत्तं ६०

६२

एवं मनसि श्रीशंकरकृतां चिंतामुपवर्ण्य तदनुग्रासनं गृहीतुं नक्रकृतं चरित्रं वर्णयति इत्येवंप्रकारेण विचिंत्य स कदाचिन्मज्जनेच्छ
या वकुजलां नदीं समुपाययौ गत्वा जलमगाहत तत्र नद्यां जलं प्राप्तवतश्चरणे जलचरः सम्यक् जग्राह ॥ ६१ ॥ स च रुरोद रोदनं कृतवा
न् बलवता विकृतमुरुदृढमुखं यस्य तेन जलचारिणा ग्राहेण धृतो गृहीतः पादो यस्य स हं तज्जले क्लिश्यते अतः किं करोमि ननु ज
नी ब्रूहि कुतो नायासीः स्वामिन्याह एकपदं जलितुं न च पारये समर्थो न भवामि हा हतोस्मि विदे ॥ ६२ ॥ तस्य सुतरोदनं गृहस्था जननी उ

इति विचिंत्य स जातु निमंक्ष्यावकुजलां सरितं समुपाययौ ॥ जलमगाहत तत्र स मग्रहीज्जलचरश्चरणे जलमी
युषः ॥ ६१ ॥ स च रुरोद जले जलचारिणा धृतपदो ह्रियते बकरामि किं ॥ चालितुमेकपदं न च पारये बलवता हेवि
नारुमुखेन हहा ॥ ६२ ॥ गृहगता जननी तदुपाश्रयोस्वरवशाद्रुतमापसरित्तटं ॥ मम मृतेः प्रथमं शरणं धवस्त्वदुमे
शरणं तव योभवत ॥ ६३ ॥ स न मरिष्यति न कचरांगतः शिवनमे जनि हंत पुरारतिः ॥ इति शुचोच्चजनन्यपि तीरगा
जलगतात्मजवक्त्रगतेक्षणा ॥ ६४ ॥ स्वजति तूनमयं चरणे च लो जलचरो बत यानुमतेनमे ॥ सकलसन्यसने परि

पाश्र्वणात्स्कृत्वा च परवशा अतिविकला दुर्माश्रुसरित्तट मवापतीरं गता साजनन्यपि जलगतस्य पुत्रस्य मुखं गत प्राप्त ईक्ष
णे नेत्रे यस्याः सा इति शुशोच च कथमित्येत आह । मम मृतेरिति । मरणात् प्रथमं मम शरणं पतिस्ततः पतिमृत्यनंतरं पुत्रोम
शरणमभवत् स एव तनयो मरिष्यंति यतो नक्रस्य जलजंतोर्वशंगतो हं तात किं कृत्वं हे शिव पुरारे मुच्चितामभसीतिमर
णं नाजनि नाभून्नहि शिवोपासका यामम शिवप्राप्ति रसं ता तु चिंतेति संबोधनाशयः इत्येवं शुशोचेत्यर्थः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ एवमतिशो
कपरितां मातरं मालक्ष्याह स जननी तिहं बभ्रुवरण मयं च च लो जलचरत्तो अनुमतेन सकलसन्यसने परीकल्पितेसति मज्ज

तिन यात्यचमन्दितवानुमतिस्तदाहं परिकल्पये सकलसन्यसमिति विपरिणामेन संबंधनीयं ॥ ६५ ॥ इत्येवं प्रकारेणस्फुटं यथास्यात्तथा शि
शोव दति सति चकिता सांऽबिका द्रुतं शीघ्रमनुमतिमनुमोदनं व्यधिता कृतस्फुटमिति मध्यमणि न्यायेनात्रापि संबंधनी
यं शीघ्रानुमतिकरणे हेतुं तत्कृतं निश्चयं दर्शयति सति सुते सुतस्य दर्शनं मम भविष्यति मृते च तस्य तद्दर्शनं न भविष्यतीति
विशेषेण निश्चयोस्तीत्यर्थः ॥ ६६ ॥ तस्या मातुरनुमतेः पश्चाच्छ्रीशंकरः मनसा सन्यसनं व्यधात् अथ संन्यसनानंतरं दुष्ट
जलचरः शिशुं मुमोच संसारश्चैनाज्ञाननक्रेण दुष्टनक्रेण गृहीतस्य संन्यासं विना न मोक्ष इत्याशयः ततः किं
वृत्तमित्यपेक्षायामाह ॥ शिशुरत्र सन्नरितत्तटमुपेत्य सश्नोकेन व्याप्तां जननीं एतदुक्तमाणं उवाच ॥ ६७ ॥ मदुपनिनदाह

इति शिशोर्वचकिता वदतिस्फुटं व्यधितसानुमतिं द्रुतमंबिका ॥ सति सुते भवितामम दर्शनं मृतवतस्तु
इति धिया निश्चयः ॥ ६६ ॥ तदनुसन्यसनं मनसा व्यधादथ मुमोच शिशुं खलु नक्रकः ॥ शिशुरुपेत्य स
रित्तटमत्र सन्नसुमनेतदुवाच शुचावृतां ॥ ६७ ॥ मातर्विधेयमनुजानिधियदत्र कार्यं सन्यासिना तदुक
रोमि न संशयोहं ॥ यस्मान्नानेतय यथेष्टममी प्रदेयुः गृह्णंति येधनमिदं ममपेत्तकं यत् ॥ ६८ ॥ श्रीशंकर

हे मातर्विधेयमाज्ञापय अस्मिन्लोके यत्सन्यासिना कर्तुं योग्यं तान्निश्चयेन करोमि नाहं संदेहे संश
येपुको न भवामि तुं न संन्यासिना संग्रह इत्येन त्वया अकर्तव्यं भोजनाच्छादनप्रदानं करिष्यतीतिचेत्त
त्राह ॥ यस्मादिति । येधनमिदं गृह्णंति अमी यस्मान्नानेतय यथेष्टं प्रदेयुः यत् यस्मात् धनं ममपेत्तकं सर्वमपि
तस्मादित्यर्थः ॥ यत्तु मम पेत्तकं तद्दिहन्तितिया ॥ यत्सं तातिजकारत्तं ॥ ६८ ॥ ननु संन्यस्य त्वयि गते रोगाधीने
मद्देहे सति कः द्रक्ष्यतीति इति चेत्तत्राह ॥ देहइति हे मातस्तव देहे रोगवशगे अमी सनाभयः सपिंडाः शक्तिमनुस्त्वदहीनं

६३ करिष्यंति मरणप्रसक्तौ च दाहादिसंस्कारं यथाविधानं कुर्युस्तत्र हेतुद्वयमाह अर्थस्य मम पैतृकधनस्य ग्रहणाज्ज्ञातीनां
भयाच्च तस्मात् अरावपि न मेऽत्र यान कर्तव्यमित्यर्थः ॥६९॥ संस्कृतं चामी कुर्युरिति सुतोक्तमसहमाना सा स्वमतं च यदि
त्वं संन्यासस्य संगरोऽस्ति कृतिस्तदाज्ञा जलचरस्य मुखाद्यज्जीवितं तव यज्जीवनं तद्दृष्टं संगरो ॥ गीरुक्तौ तु
धीति विश्वप्रकाशः ॥ तथापि मम देहस्य पाते सति यत्र कापि स्थितस्त्वमागत्य विधिवन्मम दाहादिसंस्कारं कु
रु ॥ ननु संन्यासिनो मम दाहादिकर्मण्यधिकाराभावात् कथमेवं वदसीति चेत्तत्राह ॥ हे तनुज परमेश्वरस्य तव

देहे बत रोगवत्रागेन्वसनाभयोऽमी द्रक्ष्यंति शक्तिमनुस्त्यसमस्तिप्रसंगे ॥ अर्थग्रहाज्जनभयाच्च य
थाविधानं कुर्युश्च संस्कृतिममी न विधेयमीषत् ॥६९॥ यज्जीवितं जलधरस्य मुखात्तदृष्टं संन्या
ससंगरवशात्मम देहपाते ॥ संस्कारमेत्य विधिवत्कुरु तं करतं नो चेत्तदस्य मम मां किं फलमीर
यत्वं ॥७०॥ अर्धंबरात्रिसमये समयांतरे वा संचिंतयस्व यदा गां च यदागायवामो ॥ एष्यामि तत्र
समयं सकलं विहाय विश्वासमाप्नुहि मृताय विसंकरिष्ये ॥७१॥ श्रीशंकरप्रसन्ना ॥ ६३

न किंचिदपि दोषाय हरितिभावः ॥ ननु तथापि लोकविरुद्धत्वात् किमर्थमेवं विधेयामीति तत्राह ॥ नो चेदिति
मरणानंतरं दाहसंस्कारस्याप्यलाभे सति त्वामुत्पाद्य मया किं फलं लब्धमिति त्वमेव कथयस्व ॥७०॥
एवं स्वकर्तृकदाहसंस्कारे अतिनिर्बंधवतीं मतिं दुःखितां मातरमालक्ष्य श्रीशंकर उवाच हे मातः दिवसे
स्वयदा गा स्वाधीना रोगादिना पराधीना वा यदा मां चिंतयसि तत्र तच्चिंतनसमये सर्वं समयमाचारं
विहायागमिष्यामि समयः शपथाचारसिद्धांतसंविदिति मेदिनी ॥ मदुक्ते विश्वासमाप्नुहि मृतायास्तव संस्कारं करिष्ये ७१

६॥

संन्यासिनां कर्तुमयोग्यमप्यंगीकुर्वतो मे मम का प्रार्थना त्वमाप्य वचः स्वीकर्तव्येत्याशयवानाहाथ शंभुर्विधवा
मनाथां मातरं संन्यासं कृतवानिति मां प्रति कस्यांचिदप्यवस्थायां त्वया नाचिंतनीयं ननु तथापि रिपुत्व
त्वादिति कष्टं चेत् मया कथं न चिंतनीयमिति तत्राह ॥ स्थितवता मयायतस्त्विति फलं त्वया प्राप्यं हे मा
तस्तस्मात् शतगुणं फलमहं प्रापयिष्ये ॥७२॥ अनेन प्रकारेण मातरमुक्त्वा संगोत्रजनमुवाचेत्याह इत्थमिति
यदुवाच तदाह ॥ संन्यासेति संन्यासाय कल्पितं मनो येन सोऽहं दूरं गंतुमुद्यतोऽस्मि तस्मात्पतिरहितां

संन्यस्तवानिति शंभुरयं विधवामनाथां क्षमेति मां प्रति कदापि न चिंतनीयं ॥ यावन्मया स्थितवता
फलमापनीयं मातस्ततः शतगुणं फलमापयिष्ये ॥७२॥ इत्थं स मातरमनुग्रहपूर्वमुक्त्वा प्रोचे
सनाभिजनमेष किंचिदक्षणागमः ॥ संन्यासकल्पितमना अहमितोऽस्मि दूरं तां निक्षिपामि जननीं
धयां भवत्सु ॥७३॥ एवं सनाभिजनमुत्तममुत्तमाग्र्यः श्रीमातृकार्यमभिभाष्य करद्वयेन ॥ संप्रार्थ्य
यत्स्वजननीं विनयेन तेषु नाश्रयत तन्नयनाज्जलांबु नाविंदमानां ॥७४॥ आत्मीयमंदिरसमीपग
तामथासौ चक्रे विदूरगनदीं जननीहिताय ॥ तत्तीरसंश्रितयदूद्वहधाम कांचित्तानिम्नगारभत ताड

तां जननीं भयस्कर स्पार्श्वस्थापयामि ॥७३॥ एवं प्रकारेणोत्तमः सनाभिजनमुत्तमाग्र्यः श्रीशंकरः श्रीमातृकार्यं सम्यगुक्त्वा
मुकुलितेन हस्तद्वयेन सम्यक्प्रार्थयन् रुदंत्या जलांबुभिः निषिंचमानां समातरं विनयेन तेषु सनाभिजनेषु न्यक्षेपयत ॥७४॥
संन्यासग्रहणाय श्रीशंकरस्य गमनं वर्णयिष्यन्नादौ मनसमये समस्तदृष्टत्वात् नदीवृत्तं पतिमारभते आत्मीयेति अथानं
तरमसौ विदूरगां नदीं मातुर्हिताय स्वीयमंदिरसमीपगतां चक्रे तस्यास्तीरे तत्पार्श्वतीरे संश्रितस्य यदुश्रेष्ठस्य श्रीकृ
ष्णस्य धामस्थानं किंचित्तां नदी तरंगैस्ताडयितुमारभत ॥७५॥ ॥ किंच यथा सुहरो देवेंद्र वर्षति सलिलं पीडुश्च

६४ यनो हरिरितिकृत्वा सुधः॥ किंचिज्जलं भगवतो विष्णोरंतःपुरमागत्य मत्सां भ्रमन्तां मत्तिकामपनुनोदत्तत्स्थानं यथा
कृष्णमूर्तिः क्रमेण चलितुमारब्ध प्रवृत्ता ननु तज्जलं तद्भूस्सां कुतान मुक्त यदितित्त्वा हदेवो विभेदियभयं प्राप्त इवा
भवत् भीरुः हि सा च कोपि न सज्जती सतद्दत्यर्थः॥ ७६॥ एवं नद्याकूशितो भगवान् श्रीकृष्णो अनंगयान्त्रा शेरथावाचा
श्रीशंकरमवदत् उक्तवान् तं विशिनष्टि मातुश्चरणकमलद्वंद्वं प्राणियस्य केनापि प्रकारेण मातुराज्ञां च परिगृह्य

वर्षासु वर्षति हरौ जलमेतत् किंचिदंतःपुरं भगवतोपनुनोद मत्सां॥ आरब्धमूर्तिरनघा चलितुं
क्रमेण देवो विभेदिव नमुंच तिभीरुहिंसां॥ ७६॥ प्रस्थातुकाममनघं भगवाननंगयाचाय इत्कथम
पि प्रणिपत्य मातुः॥ पादारविंदयुगलं परिगृह्य वाचाज्ञां श्रीशंकरं जनहितेकरसं सकृष्णः॥ ७७॥
आनेष्यदूरगनदी भवपापभयान्यां सामातिमात्रमनिशं बत लोलभद्र हिस्ते॥ किं भातितातनपरानदको
स्तुपायो येस्तु क्षमेननितरां द्विजपुत्रयासि॥ ७८॥

गंतुकामं सकलदोषविनिर्मुक्तं एतेन स्वस्याज्ञा
नादिदोषनिवृत्त्यर्थं तस्य गमने छायादि नास्ति हि किमर्थं तस्य गमने छ स्यत आह जनानां हित एको मुख्यो
रसो यस्य तं तथा च लोकोपकाराय तस्य गमनं सन्यासग्रहणादिकमिति भावः॥ ७७॥ अनुवाच तदाह॥ ६४
यां दूरगनदीं भवान् हृत्पमा आनीतवान् सा अत्यंतं निरंतरमनंतो भेरिषे हस्ते त्वा उनपरा मां किं भाति
कूलानिवृत्तौ नदकोभ्युपायो यतो वत्सं न समर्थो भवामि हे द्विजपुत्र त्वं मा स्यताः सुतरां यस्कं न क्षमेद् इत्यर्थः॥ ७८॥
श्रीकृष्णोक्तं श्रुत्वा किं कृतवान् इत्यपेक्षयामाह॥ आकर्ण्येति॥ इत्येवं तामतनुं मदारीरा वाचं श्रुत्वा नो ऽस्माकं

गुरुरिति ग्रंथकारोक्तिः अचलमपि कृष्णं शनैकैर्भुजाभ्यां प्रकर्षेणांगभंगादिकं विनैवोद्धृत्य समीप एव प्रकर्षेण पुनश्चलनं यथा नस्या
तथा स्थापितवान् ननु विकट स्थापनेन पुनरपि नद्यबाधा भविष्यतीति चेत्तत्राह। यस्मिन् स्थाने नद्याबाधनास्ति तत्रेत्यर्थः
चिरकालं सुखमुपविशतु तस्मात् प्रतिष्ठयादि सन्न्येयः॥ ७९॥ तस्मात् श्रीकृष्णात् भक्तिवशात् स्वमातुरप्यनुज्ञां गृहीत्वा
सः संसारमहासमुद्रात् दविरक्तिमान् सन्यसनाय दूरं गंतुं मनो उत्कृतं किमर्थमित्यत आह। कि भिति नौका यां स्थितः समु
द्रं किं पतितुमिच्छति नैवेच्छति तद्वत् वैराग्यादिलक्षण नौस्थितः संसारसमुद्रे पतितुं नैवेच्छतीत्यर्थः॥ ८०॥ प्रथमनेन प्र

आकर्ण्य वाचमिति तामतनुं गुरुर्नः प्रोद्धृत्य कृष्णमचलं शनकैर्भुजाभ्यां॥ अतिष्ठयन्निकट एव नयमबा
धानचैसुदीर्घसुखमास्व चिराय चेति॥ ७९॥ तस्मात् स्वमातुरपि भक्तिवशादनुज्ञामादाय संसृतिमहाब्धि
धिरक्तिमान् सः॥ गंतुं मनो व्यधित सन्यसनाय दूरं किं नौस्थितः पतितुमिच्छति वारिराशौ॥ ८०॥ इत्थं स कृधीः सु
निरस्य गृहमात्तलक्ष्मीशानुग्रहो घरजबोधितभाधिवदी॥ एकांततो विगत भोग्यपदार्थतृष्णः कृष्णा प्रतीचि निर

भा कारपास सुधीः निरगात् सदनात् निरगात् निर्गतवानिति योजना॥ निरस्त तयस्त्व सदनं भवनागारमंदिरमित्यमरः
तं विशिनष्टि। माता च लक्ष्मी श्च मातृलक्ष्मी शो निरवग्रहो निरवधिर्मातृविष्णोरनुग्रहो यस्मिन् एतेन मातृ श्रीकृष्णा
भ्यां प्रसन्नतापूर्वकं प्रबोधितः इति बोधितं न तु लौकिकं किमर्थं गतवानित्यत आह॥ घरजेनागस्त्येन बोधितभाव
च्यं जानातीति तथा एन तु जीवनोपायमेव कृतो न कृतवानित्यत आह। एकांततः विगतानि वृत्ता भोग्यपदार्थे भ्योद हादि
भ्यस्तृष्णा यस्य सयतो कृषिर्वकृवाचकः शब्दोणश्च निर्वृत्तिवाचकस्तयोरैक्यं परं ब्रह्म कृष्णलक्षणमभिधीयत इत्युक्तत्व
त् कृष्णः प्रतीचि प्रसंग भिन्ने ब्रह्मणि

६५ नस्मिन्नैतच्चित्रमित्याह। यस्यत्रीणि नेत्राणि कामदाहक इति स्तोमस्सर्वात्मकानि यस्य सत्यपरो विग्रहो यस्य तस्यापरविग्रहस्येति वा
दृक्पथेपि कामेन नास्थीयत कामः स्वादुं नशक्तस्तस्मिन् महानुभावे कामन्तूलकः संसृतिपाशबंधः कथं प्रसज्येत ३॥८२॥ न
नु निसमु कस्य शिवस्य मन्यासेन किमाधिक्यमिति चेत्तत्राह। स्मरणेति यिधिधिभ्रमलाविधुश्यंदः तौ कामेन मोहितौ जातु
कदाचिदुस्तथौ च स्कन्तानुधावनेन तारायहणेन चोन्मार्गौ च तथाहंद्रो यदपि कामेन मोहितो मोहिन्याः कन्यास्तनादि निरी
क्षणपरो अहदुर्स्ततावयं मोहिनीम गामनुगतवानिति विचार्यसेः श्रीयोपतीशस्य वपुषा कामेन कृतायाः पीडाया वार्तया
प्युद्भितो अजागरीदाति रत्येन जागर्तिस्मेत्यर्थः॥ एथी॥८३॥ किंच यो धातुष्कवरो धनुष्मत्श्रेष्ठो मारः कामो असुरान्

यस्यस्त्रिनेत्रापरविग्रहस्य कामेन नास्थीयत दृक्पथेपि॥ तन्मूलकः संसृतिपाशबंधः कथं प्रसज्येत म
हानुभावे॥८२॥ स्मरेण किल मोहितौ विधिविधू च जातुसथौ तथाहमपि मोहिनीकुचकुचाद्दिवीक्षापरः॥
अगामहमोहिनीमिति विमरस्य सो जागरी यतीशयपुषाग्निविः स्मरकृतार्तिवार्तोद्भितः॥८३॥ निष्पत्रा
कुरुतासुरानपि सुरान्मारः सपत्नाकरोद्दृप्यन्नानि हनिष्कुला कृततरां गंधर्वविद्याधरान्॥ योधा
नुष्कवरो नराननलसात्कृत्वो दलासीदलं यस्तस्मिन्नकुशूरतेष समुनिभिर्वर्ण्यः कथं शंकरः॥८४॥

निष्पत्रा अकुरुत सपं स्वानां शरापांअपरपार्श्वेषु निर्गमानान्निष्पत्रान् कृतवान् तथासुरान् अपि सपत्ना
न्यकरोत् सपं स्वस्य शर प्रवेशनेन सपत्राकुरुतवान् सपत्रनिष्पत्रादति व्यथन इति शान्सतथा। स्या न पिगंधर्वविद्याधरा
निष्ठ जगति निष्कुलाकृततरां निर्गतं कुलं अंतरवयवानां समूहो येभ्यस्तथा कृतानत्यंतं कृतवानित्निष्कुलान् निष्कोषणे
इति शान्चतथा नरान् नलसात्साकल्येनाग्निरूपान्कृत्वा भस्मीकृत्वा लमुदलासीत्तस्य कद्दोधिमान भूत्तस्मिन् कामे यः
अकुशूरतशूरतां कृतवानसेषः श्रीशंकरो मुनिभिः कथं वर्ण्यो न कथमपीत्यर्थः॥ शार्दूलविक्रीडितं॥८४॥ श्रीशंकर॥ ६५

५३

किंचास्य श्रीशंकरस्य कुतो वैराग्यं तः कस्माद्धूरगपासर वैराग्याद् परवैराग्याद्वा शांतिः श्रवणाद्यतिरिक्ताखिलबुद्धिव्या
पारेभ्यः स्वाधिकारानुपयुक्तेभ्यो फलत्वत्तानपूर्वकश्चित्तनिरोधः सामनो वक्ष्यत्यवशम नयतु लथाशांतिस्तथा कृतबा
ह्यव्यापारेभ्यो बाह्यकरणानिरोधः सा गतिमुखाः क्रिया न्यरूं वैत्त गमनादान वदनविसर्गानंदश्रवणस्पर्शनदर्शना
स्वादनाघ्राणात्मिकाः क्रिया याक्याणिपादपायूपस्थश्रोत्रत्वक्चक्षूरसनघ्राणाख्येंद्रियव्यापारान् संरुंधत्यती
तथोपरतिः सत्यशुद्धो नित्यानामपि विधित एव त्यागः सा विषमांतराद्धूरवणादि व्यतिरिक्तविषयांतराउत्क्रियाश्र
आत्मासां आरम्भां त्यजन्नकुरुत यतीस्थाक्षांतिः स्वाधिकारापेक्षितजीवनविच्छेदकातिरिक्तानां शीतोष्णादिद्वंद्वानां

शांतिश्रवणाद्यन्य मनोगतिमुखादांतिस्त्र्यर्धरुंध क्रियाआधात्ताविषयांतरादुपरतिः क्षांतिर्द्वंद्वसं
स्पधाध्यानैकोत्कलतांसमाधिमितातिष्ठ केतथासप्रिया॥ अहृतं तस्य सुप्रथास्यतु कुतो वैराग्यतो
यतिनी॥८५॥ विजनता वनिता परिता विलोमायितीर्णा कृतात्मतनुस्थितिः॥ अहिहर भ्रमतां
गहनोचरां हृदयगेनशिवेन समंयमो॥८६॥
सहिष्णुता सामदुलं कोमलतां च यथात् शिक्षितवतीत्तथा
समाधियितातीयधीत्तिश्रवणादीन्सरोधिनिद्रादिनिरोधेन चेतो अवस्थानं समाधि सास्य संतति ध्यानैकोत्क
कतां च केआत्मेतिनापाठः तथाभद्गाधितो भुलेतिश्रुतौ य स्फुनिनमिति प्रथायस्यासाभिद्गुरुकेदांतवाक्येषु च
श्वास रूपाश्रियाआसवरूयेति नोयेष्टिरलसर्वकस्मात् वैराग्याज्जातमिति न जानामीत्यर्थः॥८५॥ एवं श्रीशं
करमुपवर्ण्य तस्य गमनं वर्णयति विजनते विजनस मूहशून्यता लक्षणया या वनितया गनया तोषं प्रापितो वि
धिनाहैयेन यितीर्णन दत्तेन भोगेन कृता स्वशरीरस्य स्थितिर्येन सङ्गरहितविषयं भ्रमतां परिहरन् हृदयगेन शिवे
न समं यमी परमात्मन न हृदि ध्यायन् यमाचितर्थः॥८६॥ ॥५॥ ॥५॥ ॥५॥ ॥६

६६

सः गच्छन्वनादीनि पश्यन्नपि यथेंद्रजालिको मायाद्भुतमिंद्रजालं दर्शयत्येवमायावधिनं श्रत्वनादिरूपं इद मद्भुतमिंद्रजालं दर्शयतीति मेने वसंततिः ८७ कुत्सितो ऽध्वामार्गो येषां तेरदंडितं सर्वेषां कुदध्वानां मंडलं समुदायो येन स जगद्गुरुर्वादिभिः स्वस्वमार्गे कर्शितां जरद्वीकर्शितत्वात् शिथिलावयवां श्रुतिलक्षणां वृद्धां गां निजअद्वैत लक्षणे पथि प्रवर्तयन् दंडमेकमवहत् तस्य दंडधारणमेतदर्थमित्यर्थः शानशाधिहरथोद्धतालगो ॥ ८८ ॥ किं चाहं कुर्वद्भिः श्वःखलाः शहितेर्जल्पनशीलैः परममर्मभेदनकलालक्षणया कङ्काल्यालं अशान्तवलां अत्राांत भागो ये पौत: विश्वकद्रुभिः खचसारमेयैर्मयद्गुलमनसः सारंगा गानयविश्वकद्रुभिः खलैरहं कुर्वद्भिः तथाभूते: पाषांडैरि

गच्छन्वनानि सरितो नगराणि शैलान्ग्रामाञ्जनानपि पश्यन्पथि सोप्यपश्यत् ॥ नन्वेंद्रजालिक कृताद्भुतमिंद्रजालं त्रस्ते यमेव मादृशयतीति मेने ॥ ८७ ॥ वादिभिर्भिजनिजाध्वजकाश्रितां वर्तयन् पथि जरद्गवीं निजेंदंडमेकमवहज्जगद्गुरुर्दंडितासिलकदध्वमंडलः ॥ ८८ ॥ सारंगा यद्वे विश्वकद्रुभिरहं कुर्वद्भिरुग्रैः खलैर्जल्पाकैः परममर्मभेदनकलाकंडूलजिह्वांचलैः ॥ पाषांडैरिह कांदिशीकमनसः कन्दाश्रु स्वर्वेदिकाः ॥ कुत्रांदंडधरो यदस्मनुनमुनिरूत्ताताजगद्धृक्षिकः ॥ ८९ ॥ दंडान्वितेन धृतरागनवांबरेण गोविंदनाथवनमिंदुभवानदस्य ॥ तेन प्रविश्य मजनि षड्विनावसानेंडुलिपान्वशिरवरेंचलमान्तलस्य ॥ ९० ॥

हृभयद्रुतमनसो वैदिकाः कं कुत्रानाधुपुरखिलु सर्वमपि प्राप्नुयुर्यद्दिजगद्द्वैक्षिकोदंडधरो मुनिर्नत्राता स्मत्राणं न कुर्यात् विश्वकद्रुभिः पुंश्वले श्वानरवः शुनो पुमान्सारंगः पुसि हरिणपुलिमेदिनी ॥ शार्दू ॥ ८९ ॥ एवंभूतः श्रीशंकरो गोविंदनाथस्य वनं प्राविशदित्याह ॥ दंडसंयुक्तेन धृतरागं रजितं नवीनमंबरं वस्त्रं यस्य धृतानुरागश्चासौ नवांबरश्चेति वा तेन श्रीशंकरेण पार्दुडुभवा मान नर्मदा रख्याया नद्यस्तटे स्थितं गोविंदनाथं वनं दिनांते प्रविष्ट मजनिष्ट अहृतअरुणा

तीरवृक्षे प्राप्ते तनया धुना विशेषणा आगतः श्रमो यस्य स तथाविधः स्वगुरोगोविंदनाथवनस्य मध्यतलं तुलोके ददर्श दर्शनाथस्य लोकस्य धाल्तोर्लिडि अभ्यास रूपं यत्र मृगाजिन उज्ज्वलानि मृगचर्म कौपीनाच्छादनानि यासु ताभिः वृक्षा मननशीलानां यतीनां निवासं बोधयंतीति दित्यर्थः ॥ ९१ ॥ आदेशमनुपदेशमेकं मनुयोः कुभ्रष्ठुमयं श्रीशंकरो व्ययस्थान् निश्चयं कुर्वन् प्रादेशमात्रं छिद्रमेव द्वारपालं भजतीति न आतां यमिनां समूहेन कथितां गोविंदनाथगुहां कौतूकमुक्तः स नददर्श ९२ इच्छायत्तकृतयानं तदाह तस्य प्रपन्नानां शरणागतानां संतोषं दोग्धि पूरयतीति तथा तस्य शरणा

तीरद्रुमागतमरुद्गतश्रमः सन् गोविंदनाथवनमध्यतलं तुलोके ॥ शंसंतियत्र तरवो वसतीं मुनीनां रागस्वाभिरुज्ज्वलमृगाजिनवल्कलाभिः ॥ ९१ ॥ आदेशमेकमनुयोक्तुमयं व्ययस्थन्प्रादेशमात्रविवरप्रतिहारभाजं ॥ तत्र स्थितैः कथितां यमिनां गणेन गोविंददेशिकगुहां कुतुकी ददर्श ॥ ९२ ॥ तस्य प्रपन्न परितोषदुहो गुहायाः सत्रिप्रदक्षिणपरिक्रमणं विधाय ॥ द्वारं प्रति प्रणिपतज्जनतापुरोगं तुष्टावतुष्टहृदयस्तमपास्तशोकं ॥ ९३ ॥ पर्यंकतां भजति यः पतगेंद्रकेतोः पादांगदत्वमथ वा परमेश्वरस्य ॥ तस्यैव मूर्ध्नि धृतसा

गतसंतोषप्रदस्य श्रीगोविंदनाथस्य गुहायाः वारत्रयं प्रदक्षिणं परिक्रमणं विधाय द्वारं प्रति प्रणिपातं दीर्घनमस्कारं कुर्वन् जनसमूहस्य समक्षं तुष्टहृदयः श्रीशंकरोपास्तः शोकोपलक्षितः संसारो यस्मात्तं निरस्तसंसृतिकं अपास्तो दूरीकृतः त्रैविध्याणां वा शोको येन तं श्रीगोविंदनाथं तुष्टाव ॥ ९३ ॥ स्तुतिमेव वर्णयति चतुर्भिः यः गरुडध्वजस्य श्रीविष्णोः पर्यंकतां भजति अथ वा तस्य तथैवेत्यर्थः ॥ परमेश्वरस्य महादेवस्य यः पादांगदत्वं भजति पुनश्च शिरसि धृता समुद्रपर्यंतः सहिता भूमिर्येन तस्यैव शेषस्यात्रापसर्वा विग्रहमनुग्रहत्वाद्धाशेषविलक्षणं सत्ताका

BHAU DAJI MEMORIAL

BHAU DAJI MEMORIAL

६८ एवं त्रोबात्मकत्वयर्णनेन श्रीगोविंदनाथं स्तुत्वा तदवतारभूतपतंजल्यात्मना तं स्तौति। इष्ट्वेति। यः पूर्वं स्वीयां सहस्रमुखीं
मूर्तिं दृष्ट्वा अंते समीपे ये वसंतो ते वासिनः शिष्याः अभीषुर्भस्मीभवन्तु इति हेतोस्तां भयजनकां मूर्तिं परित्यज्य शान्तो निर्विष
सन्नेकमुखेन तु व्यवतीर्य शिष्यानन्वगृह्णीत् अनुगृहीतवान् स पतंजलिर्न तु निश्चयेन त्वमेवेत्यर्थः॥ ७५॥ जगदुपकारकां
वर्णयन्नाह॥ स्वयं इमे किंतु पातंजलं प्रक्रियोरगपतेः शेषस्य मुखात् साक्षादधीत्य जगदुपकारपरेण योगशास्त्रे
ण सहितं व्याकरणं भाष्यं भूमितले प्रकटितं इत्युत्तरेण संबंधः। अथ जिनयुगे कृतोपकारे [illegible]

दृष्ट्वा पुरा निजसहस्रमुखीमभीषुरे ते वसंत इति तामपहाय शांतः॥ एकाननेन भुवि यस्त्ववतीर्य शिष्या
नन्वग्रहीन्ननु स एव पतंजलिस्त्वं॥ ७६॥ उरगपतिमुखादधीत्य साक्षात्स्वयमवनेर्विवरं प्रविवक्षयेन। प्रकटित
मवनीतले सयोगं जगदुपकारपरेण शब्दभाष्यं॥ ७७॥ तमखिलगुणपूर्णव्यासपुत्रस्य शिष्याद्धिगतपरमा
र्थं गौडपादान्महर्षेः। अधिजिगमिषुरेष ब्रह्मसंस्थामहं त्वां॥ प्रसरमहिमानं प्रापमेकांतभक्त्या॥ ७८॥ तस्मि
न्निति सत्यवति वक्ते कैमिति ब्रुवंतं दिध्यासमाधिपदरुद्ध [illegible] गोविंददेशिकमुपाचेन दाववाणिः प्राचीन

श्रीशंकर[illegible] ॥ ६८ ॥

व्यित्वाग्ध्या॥ ७९॥ तं सर्वगुणैः पूर्णव्यासपुत्रस्य शुकाचार्यस्य शिष्याद्गौडपादान्महर्षेः अधिगतो लब्धः पर
मार्थो येन तं प्रसरमरं प्रसरणशीलो महिमा यस्य तं त्वां ब्रह्मनिष्ठामधिजिगमिषुरधिगंतुमिच्छुरेषोहमन ६८
न्यया भक्त्या प्राप्तः संप्राप्तोस्मि। नन मयपथुतयं नाल्लिनी भोगिलोके॥ ८०॥ तस्मिन्निति श्रीशंकर एवं स्तुवति सति किं
र्वीति सति कस्त्वमिति ब्रुवंतं भाग्यवशात् समाधिपदनिरुद्धमपि सुस्पष्टमुत्थापितं चेतयन्तं गोविंददेशिकं प्रा
चीनैः पुण्यैर्जनितस्यात्मविबोधस्य चिह्नैः पुरोः वचोभिः तस्मिन्काले श्रीशंकर उवाचेत्यर्थः॥ ८१॥ नसंताहिल

तद्वचनमुदाहरति। स्वामिन्निति। उपनिषत्प्रतिपाद्यमात्मानं दर्शयितुमितरवाद्यभिमतं तं निराकरोत्यहं न पृथिवीत्या
त्मन्नस्थूलोहं जानामीत्यादिप्रतीत्या स्थूलस्यैव वह्नात्वप्रतीतेर्देहाकारपरिणतं भूम्यादिभूतचतुष्टयमात्मेति चा
र्वाकेषु केचिदभिमतमात्मानं निराकरोति यत्पृथिवीत्याहं न भवामीयो ऽहं स पृथिवी न भवतीति परस्परसाद
त्म्यनिषेध एव मंत्रेपि न तु यादिनां संघातस्यैवात्मत्वाभ्युपगमात् प्रत्येकं पृथिव्यादेरात्मत्वनिराकरणं कोपयुज्यत
इति चेत्तु वादिनादिगुणगुरुत्वभियातिरिक्तचैतन्यानभ्युपगमात् भूम्यादीनि चत्वारि तत्त्वानीति वदता पंचमतत्त्वा
भ्युपगमप्रसक्तिभिया संयोगादिसंबंधानभ्युपगमात् संघातकर्तुरभावाच्च संघातानुपपत्त्या प्रत्येकभूतनिराकर
णे भौतिकदेहात्मवादनिरास इति ग्रहाणस्पर्शो ना वायुः तथा चात्मनो देशकालाद्यपरिच्छिन्नत्वात् परिच्छिन्नानां घटा

स्वामिन्नहं न पृथिवी न जलं न तेजो न स्पर्शनो न गगनं न च तद्गुणा वा॥ नापींद्रियाण्यपि तु विद्धि ततो विशिष्टो यः के
वलोस्ति परमः स शिवोहमस्मि॥ ८२॥

दिवदनात्मत्वात्पृथिव्यादिरहं नेत्यर्थः॥ एवं देहात्मवादं निराकृत्य शून्यवादिमाध्यमकस्य मतं निराचष्टे न गगनं
यच्छून्यं तदहं न भवामि यो ऽहं न स शून्यं न भवति अस्तीत्येवोपलब्धव्य इत्यादिश्रुतेः॥ निरधिष्ठानकभ्रमानुपपत्तेः
स्तनपानादिप्रवर्तकजन्मांतरीयसंस्कारोपलब्धेश्च भूतनिराकरणेन आपोमयः प्राणः अन्नमयं हि सोम्य
मन इति श्रुत्या भूतकार्यत्वेनांगीकृतयोः प्राणमनसोः क्रियाशक्तिज्ञानशक्तिप्रधानयोर्निरासः मनोनिरास
करणेन च मनोवृत्तेः क्षणिकविज्ञानस्य नतात्मत्वात्मवादः साधुः स्फुटो तस्य भोक्तृत्वादर्शनात् नाभिमन
आत्मवादस्तस्य करणत्वानुभवात् नापि क्षणिकविज्ञानात्मवादः सौगताभिमतः कर्तृत्वभोक्तृत्वयोर्वैय्यधि

६८ करण्यापत्तेः यद्धानगगनमित्यनेनाकाशस्य पंचमभूतस्य निरासः यद्यपि मतचतुष्टयतत्वप्रादिनोमतेअवरणाभा
वत्वेनाभिमतस्य स्थिरस्यासत्त्वआकाशस्यदेहानुपादनत्वं तथापि तस्य सिद्धांते भावत्वदेहोपादनत्वाभ्युपगमा
त्तत्राप्यात्मत्वप्रसक्त्यात्तन्निरासुतं एवंदेहोपादानानां भूतानामात्मत्वं निराकृत्य तदुपादान भूतानां गंधरस
रूपस्पर्शशब्दाख्यानां तद्गुणत्वेन प्रसिद्धानां पंचतन्मात्राणामात्मत्वं निराचष्टे नचतद्गुणा वा धाराद स्तथाश
•ब्दार्थ दृष्टावीपस्याभिश्रणोमी त्याद्यनुभवात्प्रत्येकमिंद्रियाण्यात्मेतिकेचित् विनगमकाभावात् मिलितानीत्यपरे तान्नि
राचष्टे नापीद्रियाण्याणीति प्रत्येकमिंद्रियाणामात्मत्वेयोहमश्रौषं सोहं पश्यामीति प्रत्यभिज्ञानुपपत्तिर्मिलितानां
तथात्वेएकेंद्रियनाशेआत्मविनाशापातः तस्मादिंद्रियाण्यप्यहं नापि तु तत्तस्मात्सर्वेषां बाधात्योवशिष्टः सर्वद्वै
त बाधप्यबाधितः केवलः कर्तृत्वभोक्तृत्वादिविनिर्मुक्तः परमः सर्वोत्तमः शिवाश्चिदानंदोस्ति सोऽहमस्मिअव
शिष्ट इत्यनेन शून्यमतनिरासः कर्ता भोक्ता चेति वैशेषिकतार्किकप्राभाकराभोक्तेवेति सांख्याश्च केवलपदेन
निराकृताः शिव इत्यनेन वैशेषिकाद्यभिमतमात्मनः सुखादिगुणकत्वं पराकृतं परम इत्यनेन निरतिशयत्वेन
परमपुरुषार्थत्वं तस्य बोधितं यद्वा पदार्थशोधनपुरःसरोऽखंडार्थोऽप्युक्तः तत्र पृथिव्यादिनिषेधेन
त्वंपदार्थः शोधितः केवलः परमः शिवो योऽस्तीति शोधिततत्पदार्थानुवादः सोहमस्मीत्यखंडार्थः॥ ६८
॥६९॥

इत्येवंभूतमद्वैतसाक्षात्कारात्समुत्थितं शंकरमुनेर्वचनं श्रुत्वा संप्राप्तहर्षः स गोविंदनाथः प्रोवाच हे शंकर सत्प्रसि
द्धः शंकर एव साक्षात्त्वं प्रादुर्भूत इत्यहं जानामि कथमित्यत आह। समाधिदृष्टेति ॥७०॥ तस्यैवं उक्तवतश्चरणे॥
गुहायाद्वारे दर्शितवतो गोविंदनाथस्य स शंकराचार्यः समीपमागत्य चरणोऽन्यप्रजयत किमर्थं न्यप्रजयदित्य
त आह॥ स शंकराचार्यः तत्र तेषु यतिषु तस्मिन्काल इति वा गुरुचरणप्रजननमाचार इत्युपदिष्टे वेदे गोविंदपादे

आकर्ण्य शंकरमुनेर्वचनं तदित्थमद्वैतदर्शनसमुत्थमुपात्तहर्षः॥ सप्राह शंकरस शंकर एव सा
क्षाज्जातस्त्वमित्यहमवैमि समाधिदृष्ट्या॥७०॥ तस्योपदर्शितवतश्चरणौ गुहायाद्वारेन्यप्र
जयदुपेत्य स शंकरार्यः॥ आचार इत्युपदिदेश स तत्र तस्मै गोविंदपादगुरवे स गुरुर्यतीनाम्॥७१॥
शंकरः स विनयैरुपचारैरभ्यतोषयदसौ गुरुमेनं॥ अलनद्विदितमप्युपलिप्सुः संप्रदायपरिपा
लनबुध्या॥७२॥

गुरुर्यस्य तस्मै शंकरार्याय स गोविंदनाथ उपदिदेशोस्यनुषंगः॥७१॥ असौ शंकरो विनयसहितैरुप
चारैरेनं गोविंदनाथं गुरुमभ्यतोषयत् किमिच्छन्नित्यत आह॥ तदुपनिषत्प्रसिद्धमखंडैकरसं ब्रह्मतत्त्वम्
कृज्ञातमप्युपलिप्सुमिच्छुः ननु विदितोपलिप्सायां को हेतुरित्यत आह॥ संप्रदायेति तद्विज्ञानार्थं स गु
रुमेवाभिगच्छेत् आचार्यवान्पुरुषो वेद इत्यादिश्रुत्युक्तगुरूपसदनादिलक्षणासंप्रदायस्य परिपा
लनबुद्ध्येत्यर्थः॥ स्वागता॥७२॥

६८ भक्तिपूर्वं कृतया तस्य परिचर्यया तत्कृतसेवया तया ऽधिकतरं यथा स्यात्तथा परितोषितो यतिश्रेष्ठो गोविंदनाथो वेदानां
ऋग्यजुःसामाथर्वणाख्यानां यानि शिरांसि उपनिषदस्तेषां वचोभिः क्रमेण प्रज्ञानं ब्रह्म अहं ब्रह्मास्मि तत्त्वमसि
अयमात्मा ब्रह्मेति चतुर्भिर्वचनैरमुष्मै श्रीशंकराय ब्रह्मभावमुपदिदेश ॥ १०३॥ एवं गुरुणोपदिष्टः सकलं विज्ञात
वानित्याह ॥ संप्रदायप्रभवेन पराशरपुत्रेण व्यासेन प्रोक्तेषु अथातो ब्रह्मजिज्ञासेत्यादिसूत्रेषु यन्मतं ब्रह्माद्वैत
लक्षणं तस्य गतिः स्थितिस्तस्याः अनुरोधात् दयालोर्व्यासस्य शास्त्रे गूढं यत् हृदयं अभिप्रायस्तत्सर्वमपि सु

भक्तिपूर्वकृतया परिचर्यया तोषितोऽधिकतरं यतिवर्यः ॥ ब्रह्मतामुपदिदेश चतुर्भिर्वेदशेखरव-
चोभिरमुष्मै ॥ १०३॥ सांप्रदायिकपराशरपुत्रप्रोक्तसूत्रमतगत्यनुरोधात् ॥ शास्त्रगूढहृदयं हि
दयालोः कृत्स्नमप्ययमबुद्ध सुबुद्धिः ॥ १०४॥ व्यासः पराशरसुतः किल सत्यवत्यां तस्यात्मजः
शुकमुनिः प्रथितानुभावः ॥ तच्छिष्यतामुपगतः किल गौडपादो गोविंदनाथमुनिरस्य च
शिष्यभूतः ॥ १०५॥ शुश्राव तस्य निकटे किल शास्त्रजालं यच्छ्रावणात्कणभुजं गसमागतं तत्
नंतात् ॥ शाब्दपुराणमखिलं समयं विधाय यश्चाखिलानि भुवनानि बिभर्ति भूयः ॥ १०६॥

बुद्धिरयं श्रीशंकरो विज्ञातवान् ॥ १०४॥ संप्रदायबोधनाय गुरुपरंपरां दर्शयति व्यास इति सत्यवत्यां परा-
शरमुनेः पुत्रो व्यासस्तस्य प्रथितानुभावः शुकमुनिः सुतस्तस्य शिष्यतां प्राप्तः गौडपादस्तस्य गोविंदनाथमु-
निः शिष्यभूतः १०५ तस्य गोविंदनाथमुनेः समीपे शास्त्रकदंबं श्रीशंकरः शुश्राव यश्च गोविंदनाथः शे-
षालयं गतो भवदीयं शास्त्रं भूतले प्रवर्तयिष्य इति संकेतं विधाय शब्दशास्त्रसमुद्रं शेषादशृणोत् यच्चानंतो

[illegible] ६८

एवं प्राप्तसंन्यासं श्रीशंकरं वर्णयितुमुपक्रमते ॥ सद्गुरिति पूर्वपुण्यसमूहैः प्राप्यं सर्वोत्कृष्टं यतिप्रमुखैरस्पृश्यमस्यं संन्यासाश्रमं
स आर्यः श्रीशंकरो लब्ध्वा तथाभूतं सर्वप्रमुखैरस्पृश्यमुन्नतं स्थानमागत्य ध्रुव इव रराज ॥ स्वा० ७ अरुणैः पाटलाख्या
श्वेतरक्तवर्णा शाटी पटी तल्लक्षणेन पल्लवेन कृष्णा आच्छादिता मूर्तिर्यस्य स यतिराजो रुरुचे शुशुभे तत्र दृष्टांतमाह । या
सरस्पदिकस्य उपरमे उपरमाहारकोपमेघस्तेन छादितो हिमगिरेः कूटः शृंगमिव रराज यथा स ध्रुव इति ॥ शिवो गजा-
सुरं निहत्य रुधिराप्लुतं तदीयं चर्म बिभर्ति स्म तथैव शंकरोऽज्ञानाख्य महागजं सम्यङ्निहत्य यद्रूपं यद्रुण-
शाटीपल्लवस्य व्याजेन रुधिराप्लुतं महेभस्य चर्म बिभर्ति ॥ ८॥ ब्रह्म धियेति श्रियो व्यतिरेके प्रदर्शनपूर्वकं श्री

सोऽधिगम्य चरमाश्रममार्यः पूर्वपुण्यनिचयैरभिगम्यं ॥ स्थानमन्यमपि हंसपुरोगैरुन्नतं ध्रु-
व इवैष वकान्त्या ॥ ७॥ धन्यमूर्तिररुणपाटलशाटीपल्लवेन रुरुचे यतिराजः ॥ वासवोपरमरक्त-
पयोदाच्छादितो हिमगिरेरिव कूटः ॥ ८॥ एष धूर्जटिरिवोग्रमहेभं संनिहत्य रुधिराप्लुतचर्म ॥
उद्यदुष्णकिरणारुणशाटीपल्लवस्य कपटेन बिभर्ति ॥ ९॥

शंकरस्य निगमप्रतिपाद्यत्वं दर्शयति श्रुतीनामिति सादिनां श्रुतीनां मध्ये असमं तातक्रीडायस्य प्रथितैः
प्रख्यातैः परमहंसैः परमहंसपरिव्राजकैः सहोचितां गतिं गमनं यस्य निजे स्वस्य रूपभूते सत्ये अबाध्ये
ध्यानिते जगति जगदनिवर्तिनि सर्वाधारे रतेऽभिरतः सदैव रतः सोऽयं श्रीशंकरो ब्रह्मैव यतः परब्रह्म
विसर्गे च दामलदमामनंतीत्यादि श्रुतेः ॥ श्रुतीनामासमं तातक्रीडायस्मिन् प्रथितानां परमहंसानां तत्त्व
रम्या चितां उचितां गतिं ब्रह्मविदाप्नोति परमित्यादि श्रुतेः ॥ प्रथितेति गते च विशेषणं समन्तात्

७०

प्रतिष्ठितः स्वमहिम्नीति श्रुतेरुक्तधाम्न्यभिरतं हिरण्यगर्भस्य तेनैवं विधोयतस्तस्योपयनादौ श्रीगुणतथाहं से
गीतिस्तथा त्रिलोकीपस्ताञ्चयेण त्रिजगत्स्वरुदेतौ भुवनात्मकस्य ब्रह्मणो ब्रह्माण्डस्यांतर्वर्तिनि वा ध्वस्योपेत्वजेउ को
केभिरतत्वस्मादाम्लिमञ्जीरोंकारे किल बृंहधातोरर्थमनयाच्छन्नबृहत्त्वरूपं साक्षादुपचाररहितं केवलतया
भिर्णीतितया कल्पये जानामि न तु संदिहे केवलः कुहते पिच्चनपुंसकं तु निर्णीतियान्त्यपदेन कस्त्वयोदि
तिमेदिनी। तथा च ब्रह्मवेद ब्रह्मैव भवतीत्यादि निगमागमकमलनादप्रतिपाद्यत्वं श्रीशंकरस्य निरूपयां

चकार नामार्कोदः प्रथितपरहंसोऽखिलगतिर्भिजस्त्वंधाम्नि त्रिजगदतिवर्तिन्यभिरतः॥ असौ
ब्रह्मैवास्मिन्न तु खलु विचार्यं किमु तत् कल्पये बृहदर्थं साक्षादनुपचरितं केवलतया॥ ७७॥
क्षितं पादेनैव त्रिभुवनमिहैकेन महसा यमुद्दूय स्तत्वं स्थिति जनि लयेष्वप्यनुगतं॥ द्वरी
कारातीतं स्वमतिमनिनिर्वेदरमणं ततस्तद्विष्णोः परमपदमारब्धातिनिगम॥ ११॥

एवं तद्विष्णोः परमं पदमिति निगमोऽपि निरूपचारेण श्रीशंकरे वर्ततइत्याह मितामितत्वायानस्य महिमा
ततो ज्यायांश्च पूरुषः पादोऽस्य सर्वा भूतानि अथ यदतः परो दिवो ज्योतिर्दीप्यते विश्वतः पृष्ठेष्वित्यादिश्रुतेरेके
नैव महसा ज्योतिरूपेण यद्यस्य पादेनेह त्रिभुवनं मितमापितं विष्णोस्त्वपादरूपेण त्रिभुवनं मापितं तत्त्वं
यस्य सत्त्वमबाधितस्वरूपं स्थित्युत्पत्तिलयेष्वप्यनुस्यूतं विष्णोस्त्वसत्त्वं सत्त्वगुणः स्थितावेवानुगतं
सत्त्वं निर्दोष निर्देश कारातीतमस्याकारात्मात्रिनिर्मुक्तो विष्णोस्त्वलघ्व मिराकारे मत्स्यादि भिर
तीतनमयुतितत्तस्त्वस्मात्स्वमहिम्नि निर्वेदनवैराग्येण सम्यक्बोधेन वा रमणं यस्य तं श्रीशंकरं वैकु
ण्ठलक्ष्म्याक्रीडितो विष्णोः सकाशात् परमं विष्णुसंबंधि यापरमं पदमित्यर्थ उक्तो निगमो निरूपचारेणा

तथा शिवपदप्रवृत्तिमवितस्मिन्नद्दर्शयतिनेति। प्रसिद्धशिवस्य भूतप्रेतादिभिः समंतात्संगोऽस्य तु क्वचन कस्मिंश्चिद्देशे काले वा भूतेषु
प्राणिषु आकाशादिषु वा संगआसक्तिर्नास्ति प्रसिद्धशिवस्य गजचर्मणा विहरणमस्य तु क्वापि गजाद्रिणा विहरणं नास्ति स्य भूसा
भस्मना संसर्गः संबंधः प्रसिद्धोऽस्य तु भसा ऐश्वर्येण संसर्गो नास्ति स्यैते भोगिभिः सर्पैः परिचितिता प्रसिद्धाऽस्य तु विषयसं
भोगवद्भिः परिचयो नास्ति यद्यप्येवं चेल्लक्षणं तथापि शिवं शांतमद्वैतं चतुर्थं मन्यन्त इति वेदांतः केवलस्य विशुद्धस्य ब्रह्म
णो दर्शनेन परमार्थदृष्ट्या मात्रमात्राणां स्थूलसूक्ष्मकारणरूपाणां पुराणां दहनात् द्विद्वंद्व सुखदुःखादिद्वंद्व शून्यं च
तुर्थं संज्ञं शिवं सम्यक्तं शंकरं वर्णयतीत्यर्थः॥ १२॥ च प्रसिद्धः शिवो धनुपाणिः सहरुते त्रिपुरं जित्वा तत्तं प द्विनिगम

न भूतेष्वासंगः क्वचन न गजाद्याविहरणं न भस्मा संसर्गो न परिचिति तता भोगिभिरपि॥ तदप्याम्नायांतत्त्वत्रि
पुरदहनात्केवलद्वंद्वातुरीयं भिन्नं द्वंद्वं शिवमतितरां वर्णयतितं॥ १२॥ न धर्मः सोवर्णो न पुरुषफलेषु प्रवणता
न चेवाहोरात्रस्फुरदहरिश्रुतः पार्थिवरथः॥ असाहाय्येनैवं वसति धितनपुर्यष्टकजयकथं तं न ब्रूयान्निगमनिकु

सरूहः प्रतिपादयतीतीशं सहायं विनैव पुर्यष्टकविजयकर्त्तारं श्रीशंकरं कथं न ब्रूयादित्याह। नेति प्रसिद्धशिवस्य तु सौ
वर्णः सुवर्णगिरिमयोधर्मो धनुः धर्मो स्त्री पुण्य आचारे न्यायधनुर्मर्म सोमयोरितिमेदिनी। अस्य तु ब्रह्मप्राप्त्या वो
मनवर्णसंबंधि धर्मो नास्ति तस्य तु पुरुषो विष्णुः स एव फलं फलकं यस्मिन् वा बाणस्तत्र प्रवणता श्रद्धा सक्तताऽ
स्य तु पुरुषार्थानां फलेषु ऐहिकामुष्मिकेषु प्रवणता नास्ति तस्य अहोरात्रस्फुरता चरित्र चंद्रसूर्याभ्यां चक्र
रूपेण स्थिता भ्यां युक्तः पृथिवीमयो रथोऽस्य त्वहोरात्रस्फुरता हंकारादिलक्षणोऽरयस्तैर्युतः पार्थिवो देह
लक्षणो रथो नैवास्ति तथाप्येवं प्रकारेण सहायं विजितं नयेन वसतिस्त्वपुर्यष्टकं तत्स्वप्राणपंचककर्मेंद्रियपंच
कज्ञानेंद्रियपंचकांतःकरणचतुष्टयाविद्याकामकर्मवासनालक्षणस्य जयेसति तं श्रीशंकरं परशिवं वेदस्तु

अथ नस्य परहंसत्वं बहुधा वर्णयति । दुःखान्येवासारो वेगवद्वृष्टिर्यस्यां दुरंतानि दुष्कृतानि पापान्येव मेघा यस्यां दुःखासारा
यास्यो दुरंतदुष्कृतघनतामिह लोके दुर्धारां दारुणां दुःसंसृतिलक्षणां प्रावृषं वर्षाऋतुं दूरादेव परिहरन् परित्यजन् हंस
कुलशिरोभूषणपदभाक् सतां हृद्धिमनससरोवरस्थानीये क्रीडतीति संबंधः शुद्धे हृदीति वा तं विशिनष्टि उदाराशयः
पुनश्च उच्चं उग्रे प्रतिपक्षपंडितास्तेषां यश एव नालीकस्याब्जखंडस्य नालानां दंडानां अंकुरः ग्रासो यस्य स नालीकः शर

दुःखासारदुरंतदुष्कृतघनां दुःसंसृतिप्रावृषं दुर्धारामिह दारुणां परिहरन् दूराद् उदाराशयः ॥ उच्चं
उग्रप्रतिपक्षपंडितयशोनालीकनालांकुरग्रासो हंसकलावतंसपदभाक् सन्मानसे क्रीडति ॥ १४ ॥ क्षीरं ब्र
ह्म जगच्च नीरमुभयं तद्योगमभ्यागतं दुर्भेदं ललितरेतरं चिरतरं सम्यक् विभक्तीकृतं ॥ येनाशेषवि
शेषदोषलहरीमासेदुषीं सन्मुषीं सोयं शीलवतां पुनाति परमो हंसो द्विजात्यग्रणीः ॥ १५ ॥ ९ ॥

शल्यापोषघ जखंडनरसकं । नालो नालं पद्मखंडे दूर इति मेदिनी व्या० १४ क्षीरनीरयोर्ब्रह्मजगतोर्विवेचकत्वादप्ययं पु
रहंसइत्याह ॥ क्षीरं दुग्धं परमानंदघनं ब्रह्म जगत्पुनानीरमानंदवर्जितं दुःखात्मकं तदुभयं योगं परस्परसं
ताराध्यं प्राप्तं पुनश्च लेरलरं भेत्तुं विलक्षणीकर्तुं दुर्घटं येन सम्यक् विभक्तीकृतं सोयं द्विजातीनां द्विजानामग्र
णीः परहंसः श्रीशंकरो अशेषाये विशेषेण दोषा उत्कृष्टदोषा रागद्वेषादयस्तेषां लहरीमासेदुषीमासमंतात्
सेवितवतीं शेमुषीं शीलवतां बुद्धिं पुनाति पक्षे द्विजातयः पक्षिणः ॥ १५ ॥ श्रीशंकरस्य परमहंसत्वं प्रकारांतरेण
प्रतिपादयति नीरक्षीरनये न जलदुग्धे यथा संमिश्रिते तद्रीत्या तथ्यं ब्रह्म ललितं अंमिथ्याभूतमज्ञानादि

श्रीशंकरस्य परमहंसत्वं प्रकारांतरेण प्रतिपादयति । नीरक्षीरनये न जलदुग्धे यथा संमिश्रिते तद्रीत्या तथ्यं ब्रह्म ललितथं
मज्ञानादि ते संपृक्पिंडितत्वादात्म्यं प्राप्तस्य मस्तैः पंडितैरितरपक्षिस्थानीयैरिदं तथ्यमिदं वितथमिति बोद्धुं बोधयितुं
च दुर्घट्यः श्रीशंकराख्यो मुनिर्विवेचयति विविच्य स्थापयति सोयं विवेचकत्वात्परमो हंसोऽस्त्ययेपुनरिह विवेचने
अशक्ताः सर्वे स्थितास्तान् जंपात्स्वेनभजनितरोगविशेषस्थानीयरागादेर्हेतोर्निंबफलस्थानीयविषयसंभोगे कर
सिकांस्तान् काकान् मन्महे जानीमः ॥ १६ ॥ प्रकारांतरेणापि हंसत्वमाह ॥ दृष्टिमिति हंससूर्यो बाधेनतमसा मंदी

नीरक्षीरनयेन तथ्यवितथे संपीडिते पंडितैर्दुर्बोधे सकलैर्विवेचयति यः श्रीशंकराख्यो मुनिः ॥ सो
यं परमो रूत्ययेपुनरिहाशक्ताः समस्ताः स्थिता जंपान्निंबफलाशनैकरसिकान् काकान्मन्म
हे ॥ १६ ॥ दृष्टिं यः प्रगुणीकरोति तमसा बाधेन मंदीकृतां यन्नालीकप्रियतां प्रियाति भजते मिथ्यत्व
मव्याहतं ॥ विश्वस्योपकृते विलुंपति स्फुटं चक्रस्य चार्तिं घनां हंसः सोयमभिव्यनक्ति महतां जिज्ञास्यम

कृतां दृष्टिं प्रगुणीं प्रकृष्टां तमो निवारणेनापावृतां करोति अयं तु अबाध्येनांतरेणात्मनो या बाधेन वाज्ञानल
क्षणेन तमसा मंदीकृतां आत्मदृष्टिं प्रगुणीकरोति प्रकृष्टगुणयुक्तां यथाभूतात्मदर्शनयोग्यां करोति स तु क
मलप्रियतां याति अयं तु अलौकिकभूतविषयादिप्रियतां न प्रयाति सकलकारायजगतो मिथ्यात्वमव्याहतं भ
जते तथाऽपमप्युपकारायसर्वस्याव्याहतं भिन्नत्वं भजते स स्फुटं दृश्यमानस्य चक्रवाकस्य घनीभूतां रात्रि
प्रयुक्तां प्रियाविरहजनितां व्रियाधिलुंपति स तु ज्ञानमिष्टं घटपटादिरूपमर्थं मुहुरभिव्यनक्ति प्रकाश
यति तथा सोयमपि महतां जिज्ञासूनां मुमुक्षूणां जिज्ञास्यं परमार्थभूतं ब्रह्मैक्यलक्षणमर्थं मुहुरभिव्यनक्ति ॥

सुधींद्रे श्रीशंकरे हंसभावे यतित्वं अधिगत्य संसृतिमुक्त्यर्थं तं हंसं परमात्मानं समर्च्य इति सति विषयेषु विद्युद्वच्चपलतां कथमन्विव मेघः संचचलस्या ॥ १८ ॥ मेघकर्तृकाद्दिसरोधनस्य हेतुमुत्प्रेक्षते एषस्सूर्योऽस्मान्मेघान् निष्ठुरपादैः परुषकिरणैः स्पृशति तत्स्पर्शनं तु तिष्ठतु परं तु भूम्ये वितीर्णं तदस्मदीयपुष्यं मेघपुष्पम भांचिप्यनेषीदृत्यनीतवानिति विचार्य कमलिनीपतिरब्देरवरोधिकमलिनीपतिरस्तनेनास्मद्भार्यायाः दुःख दात्रविरोधनेन लब्धार्याया: कमलिन्याः दुःखं प्रहेयमिति ध्वनितं स्या ॥ १९ ॥ किंच मेघ निचयेक्षणमा

हंसस्वभावमधिगत्य सुधींद्रे तं समर्च्य तिन्नसंसृतिमुक्त्यै ॥ संचचालकथयन्निव मेघश्चंचला
चपलतां विषयेषु ॥ १८ ॥ एष नस्स्पृशति निष्ठुरपादैस्तत्तु तिष्ठतु वितीर्णं भवन्येऽ ॥ अस्मदीयमपि
पुष्पमनेषीदित्यरोधि नलिनीपतिरब्दैः ॥ १९ ॥ वारिवाहनिवहे क्षण लक्ष्मीररोचत
चिररोचिः ॥ अंतरंगगतबोधकलेव व्याप्तस्य विदुषो विषयेषु ॥ २० ॥ किन्नु विष्णुपदसंश्रय
तोऽद्य ब्रह्मलतामुपदिशंति सुहृद्भ्यः ॥ यन्निशम्य निखिलाः स्वनमेषां विभ्रमंति स्म किल निर्भ
रमोदात् ॥ २१ ॥ देवराजमपि मानयजं तिन्नानगर्वभरिताय तयो मी ॥ उत्समर्पवरागनपयोदसं

त्रं लक्ष्मी श्रीर्यस्य सा चिररोचिः क्षणप्रभा विद्युद्रोचत यथा विषयेषु व्याप्तस्य विदुषोंतःकरणगता
ज्ञानकलाद्योपमेत तद्वत् ॥ २० ॥ मेघा विष्णुपदसंश्रयणात् स्वहृद्भ्यः किं ब्रह्मलतामुपदिशंति नु यितको
पद्यस्मादेषां मेघानां स्वनं नादं श्रुत्वा निखिलाः सर्वे निर्भरमोदात् विभ्रमंति स्म किलेति प्रसिद्धं ॥ २१ ॥
ज्ञानगर्वेण भरिता आनिराधिता अमीयतयो देवराजमपि मानयंतीत्यमर्षवरागनपयोदजलदः स एव स्यं

कुब्जे गिरिमल्लिका कुटजः शक्रो वत्सको गिरिमाल्लिकेत्यमरः ॥ कंदलं नवांकुरः कंदलं तु कपालेस्यादुपरागे नवां
कुर इति विश्वप्रकाशः ॥ बाणौ सैनी झिंटी नीलाम्लीझिंटी द्वयोर्बाणे समरस्तथा स्त्रीकुटजादीना विशाल रेणुभिः कलि
ता व्याप्ता सा यनवासा बनसंबंधिय वायुसमूहाः सत्वरजस्तमोगुणैः मिश्रिता जगत्सुमायिका यिलासाः परि

आबवुः कुटजकंदलबाणास्फीतरेणुकलितावनवासाः ॥ सत्वमध्यमतमोगुणमिश्रा मा
यिका इव जगत्सु विलासाः ॥ २३ ॥ विभ्रमुस्तिमिरसच्छविगात्रा ध्वांतकार्मुकभृतः स्वर
घोषाः ॥ ध्यानयज्ञमथनाय यतीनां विद्युदुज्वलदृशो घनदैत्याः ॥ २४ ॥ उत्ससर्जुरसरु
ज्जलधारा वारिदा गगनधाम पिधाय ॥ शंकरो हृदयमात्मनि कृत्वा संजहार सकलेंद्रियवृत्तीः २५

णामादूरा ववुः प्रचलिताः ॥ २३ ॥ तिमिरेण तमसा समाना छविः कांतिर्यस्य तथाभूतं गात्रं शरीरं येषां ते चित्रा
ख्यं इंद्रचापलक्षणान् कार्मुकान् धनूंषि विभ्रतीति तथा स्वरो निष्ठुरो गर्जनलक्षणो घोषो येषां ते विद्युल्लक्ष
णानि उज्वलानि दर्शनेत्राणि येषां ते मेघलक्षणा दैत्या यतीनां ध्यानलक्षणस्य यज्ञस्य मथनाय भ्रमुः ॥
॥ २४ ॥ एवंभूता वारिदा आकाशधाम आवृत्य जलधारा मुहुर्मुहुः उत्ससर्जुः सम्यक्तत्सर्जुः तस्मिन्काले
श्रीशंकरोंतःकारणमात्मनि कृत्वा समस्तेंद्रियवृत्तीः सम्यक् उपसंहृतवान् ॥ २५ ॥ श्रीशंकराचार्याय नमः ॥

७३

स्य निरुद्धालः कारणाद्देस्तस्य बुद्धिर्लयमवापेत्याह ॥ नैवेत्यासस्नैः सहितं यथास्यात्तथोपनिषदां शनैः सांत्वालापैरव्यर्थमधुरभाषणैरुपनीतास्समीपं प्रापिताश्चिरकालमालंब्यात्स्वीकृतं सहजमनादिसिद्धं दृढतरमभिमानं सत्कालक्षणमेव तत्त्वं श्रुत्यादिप्रसिद्धं परब्रह्मास्पदं परहंसं परमात्मानं प्राप्य पुनरसौ तस्य बुद्धिसस्मरद्युम धीराक्वचिदपि न क्षणमेकमुलयमगमत्तथा काचिन्मानिनी समीपस्थानां सखीनां युक्तिसहितं मथाभवेत्तथासांत्वालापैरनुनय वाक्यैः कांतसमीपं नीता

शनैः सांत्वालापैः सनयमुपनीतोपनिषदां चिरायात्तं त्यक्त्वा सहजमभिमानं दृढतरं समेत्य प्रेयांसं सपदि परहंसं पुनरस्याच धीरा सस्य कुतु सपदितड्डीलयमगात् ॥ २६ ॥ न सूर्यो नैवेंदुः स्फुरति न च तारा न तडिदियं कुतो विद्युल्लेखा कियदिह कृशानोर्विलसितं न विश्लोरोदस्यो न च समयमस्मिन्न जलदे चिदाकाशे सांद्रस्वसुखरसवर्षैरापविरतं ॥ २७ ॥ श्रीशंकर ॥

चिरायात्तं स्वाभाविकं दृढतरमभिमानं विहाय सपदि समुत्कंठं प्रेयांसं कांतं प्राप्य पुनरसौ संस्मद्युम धीराकस्मिंश्चिदंगे सपदि लयमाप्नोति तथेत्यर्थः ॥ अत्र प्रस्तुतवृत्तांते वर्ण्यमाने विशेषणसामान्यबलादप्रस्तुतवृत्तांतस्यापि परिस्फुरणात्समासोक्तिरलंकारः समासोक्तिः परिस्फूर्तिः प्रस्तुतेऽप्रस्तुतस्य चेदिति लक्षणात् ॥ २६ ॥ यत्र सूर्यादीनां न विस्फुरणं न संभवति तत्र बुद्धिस्फुरणस्य का प्रत्याशेत्याशयेनाह ॥ नेति कृशानुरग्निः रोदस्योर्द्यावाभूम्यो अविरतं सततं घनीभूतस्वसुखरसवर्षैश्चिदाकाशे सूर्यादिर्मानस्फुरतीत्यर्थः ॥

किंच सहजानंदसमुद्रेति स्वच्छे तत्एव लुच्छीकृतासकलासकार्यामायायस्मिन्पुनश्च स्वमहिमनि विस्मापनपदे स्वतः सत्येन तु कार्यापेक्षा मद्दारवद्विस्तत्त्वे परमे रहस्यसंततमुचितदेतस्मिन्नेव भल्लगामिन्ने परशिवे सः स्तौति श्रीशंकरः किमादेयं हेयं च किमिति निस्यमकृतेव मनुसंधानं सदैव कृतवान् ॥ २८ ॥ पुनः चर्वर्तु वर्णयति विष्णुपदभागपि विद्युदुज्ज्वलकांतानुसक्तश्च मेघः प्रावृडागमनतो मलिनत्वं प्रापातो भूयव न्यापि भूमावपि निरागं कोनभजेदपितु सर्वोपि वैराग्यमाप्नु

किमादेयं हेयं किमिति सहजानंदजलधावति स्वच्छे तुच्छीकृतसकलमायापरशिवे ॥ तदेतस्मिन्वस्वमहिमनि विस्मापनपदे स्वतः सत्ये नित्यं रहसि परमे सोकृत यती ॥ २८ ॥ प्राप विष्णुपदभागपि मेघः प्रावृडागमनतो मलिनत्वं ॥ विद्युदुज्ज्वलरुचाभिसृतश्च को भवन्यापि भजेन्न विरागं ॥ २९ ॥ आशये कलुषितेसलिलानां मानसोत्कहृदयाः कलहंसाः ॥ कोन्यथा भवति जीवनलिप्सुर्नाश्रये भजति मानसचिंता ॥ ३० ॥ अभ्र वर्त्मनि परिभ्रममियच्छुभ्रदीधितिरदभ्रपयोदे ॥ नप्रकाशनमवापक

यादवस्था ॰ ३० सलिलानां जलानां आशये कलुषिते सति मानससरोवरं प्रत्युत्कमुत्कंठितं हृदयं येषां तथाभूताः कलहंसाः अभवन् आश्रये अन्यथा भवति सति को जीवनलिप्सुः मानसचिंतां न भजति किंतु सर्वोपि भजत्येव ॥ ३० ॥ अनल्पाजलदाय स्मिन्नतभाक्ततेत्वोममार्गे परिभ्रममियच्छुभ्रांशुश्चंद्रः कलावानपि उरुकलापूर्णोयतो मलिनाकारोभवासीत्तस्मात्प्रकाशनं प्राप्तवान् शुभ्रकांतिः सकलकलासपन्नोपि मलिनयसनश्चेत्कः प्रकाशनं न कोपीत्यर्थः ॥ ३१ ॥

७४ अनल्पापिपासाजलपानेच्छा यस्याः सा चातकानां पंक्तिः चिरं अलस्पत्त प्रिमवापघनं दृढ माश्चर्यं करोतीति तथा अमृतम
प्याकिर्यां घनकालात् प्राप्नुयात् बलप्रसिद्धं ॥३२॥ इत्येवं प्रकारेणोक्तः पयोदः विशेषणनीलैस्फीतेन विशालेन पा
युना परिकंपितातमालाः वृक्षविशेषाः यस्मिन् प्राणिनां विचरणे प्रतिकूले निबिडनीलघनैः युक्ते अग्रहाराणां
ब्राह्मणग्रामाणां शतेन संभृता शोभा यस्मिन् तथाभूते वर्षाकाले सुधीभिः उपास्यौ चरणौ यस्य तथाभूतं गुरुं

चातकावलिरनल्पपिपासाप्राप्नुयादमृतमप्यभिवांछन्काल
तो बलघनाश्रयकारी ॥३२॥ इत्युदीर्णजलवाहविनीलस्फीतवातपरिभूततमाले ॥ प्राणभृच्च
चरणप्रतिकूले नीडनीलघनराजितिकाले ॥३३॥ अग्रहारशतसंभृतशोभे सुग्रहाद्गुरुग
समहात्मा ॥ ओध्रुवासलदभिंदुभवायाः सुध्रुपास्यचरणं गुरुमर्चन् ॥३४॥ नस्तमर्त्यगणाम
स्ताभितां हस्तिहस्तपृथुलोदकधाराः ॥ मुंचति स्म समुदंच्य दुकुलं चराचर महि वा सुरजस्त्रं ॥३५॥
तीररूहहततीर्यैरेकर्षणच्यहारनिकरैः सहपूरः ॥ आययावधिकघोषमनल्पः कल्मषाविलहरीवतटिन्याः

सम्यक् पूजयन् सुरेखनरहोविषयलक्षणमार्गेभ्यः स्तंभनं येषां तथाभूता अलक्षणा अन्यायस्य सन्निग्रहीतास
र्वकरणो महात्मा ॥ अक्रूर स्वभावं इंद्रमयसंज्ञिकायां नद्यां स्तटमध्युवास निवासं कृतवानिति द्रुमोरर्थः ॥३४॥
नस्तमर्त्यगणमस्तभिता वेत्यं यथास्यात्तथा आहतानुर्वीभ्रारिः इंद्रः समुदंचती समुल्लसं तीविद्युत् यस्मिन्
नुतस्मिन्चराचर मजस्रं हस्तिशुंडावत्पृथुला विपुला जलधारा मुंचति स्म ॥३५॥ अथानंतरं तीररुहाणां
तत्तीर ग्रहारस महैः दाहतस्तैः ताः स्तीरस्थवृक्षपंक्तीराकर्षन्त इत्यान द्याअनल्पः पूरोजलप्रवाहः प्रलेप ७४

सैष श्रीशंकरोघषसहितजलरुहेभ्यो भीरूणां नराणां कलुषं घोषं श्रुत्वा उपेद्यशरं श्रीगोविंदनाथं कृपं निश्चलं समा
धेर्विधानं यस्य कृपस्य समाधेरितिचात भाक्तेय द्विघ्नलक्षणमार्त्तं कथनेच्छा रहितं सुष्ठीमभूत् ॥३७॥ पश्चात्
श्रीशंकरः त्वरमाणः करकं कुंभं अभिमंत्र्य सत्या सौ प्रवाहस्तस्याः प्रवाह इति वा तस्याग्रे प्रस्थाप्य निकरके
सर्वजलं प्रावेशयत् अगस्त्यो यथा समुद्रं स्वहस्त आवेशायत् तथेत्यर्थः ॥३८॥ तमुदंतं वृत्तांतं निखिलैरपिलो
केरुक्तं समाधितो सुस्थितो अस्य श्रीशंकरस्य गुरुः श्रुत्वा आश्चर्यात् द्वीघ्रमेवामं योगसिद्धिमवापेति परि

घोषवारिरुह भीरु नराणां घोषमेष कलुषं सन्निशाम्य ॥ देशिकं कृपसमाधिविधानं नीस्वच
क्षणमभूद्विघ्नक्षः ॥३७॥ सोऽभिमंत्र्य करकं त्वरमाणस्तत्प्रवाहपुरतः प्रणिधाय ॥ कलसनम
मत्र समवेशयदंभः कुंभसंभव इव स्वकरे ब्धिं ॥३८॥ तं निशाम्य निखिलैरपिलोकैरुक्तमेतदुद्वृत्तं ॥ योगसिद्धिमचिरादयमापत्सम्यपद्यत तरां परितोषं ॥३९॥ छात्रमुरुस्य मुमा
हृक्रियद्भिर्यो सरेगीतवनेगगनेसः ॥ पश्यसोम्यत्र शरदाविमलं रवं विद्युत्येव निवृत्तं परतत्त्वं ॥४०॥ यादि
दृयतिवराज्ञस्सुपायोधारयासुदुपक्षा गिरन्त्या ॥ ओषधीरनुचरं स्वशतार्थीकृत्य संप्रतिहियांतिपश्यछं ॥

तोषमभ्युपद्यततरामतिशयेन परितोषं प्राप्तवानित्यर्थः ॥३९॥ क्रियद्भिर्दिवसैः गतघने गगने सति शिष्या
ग्यममुं श्रीशंकरः गुरुराह यदुवाच्यं तदाह हे सौम्य अग्रमदशीन शारत्काले निर्मलगगने गपरूपतत्त्वं दृष्टां
तः यथा शरत्विद्यं सो विद्युत् विनादअनवधिर्नं तस्य लोकस्य लक्षणं तत्त्वं तद्वत् ॥४०॥ जलदाः सुजल
स्यधारया ओषधीः कृतार्थीकृत्य यतिवराज्ञ संदुपरशीयंत्याः पुनरनुचरां श्रेकृतार्थीकृत्य संप्रतिपश्यच्छं
गच्छंति ॥४१॥

७५

असौ श्रीसद्दीधितिश्चंद्रोऽजलसुगिभिर्मेघैस्ललक आकाशमार्गे यस्य स अतिस्फुटकांतिर्भाति मायिकस्यावरणस्य नि
र्गमेन शुक्लः शुद्धसत्त्वचिद्रूपो बोधो यथा प्रकाशते यद्वत्॥७२॥ वारिवाहानां मेघानां निवहसमूहप्रतिपाते सति
शुचिभानि शुद्धप्रभानि शुभ्राणि भानि नक्षत्राणि भांति यथा रागद्वेषादिविगमे सति मैत्र्यादिपूर्विकाः गुणाः
मुदितादयः परिशुद्धाः प्रकाशंते तद्वत्॥७३॥ मत्स्यकच्छपमयी पुनश्च धृतं चक्रं सुदर्शनाख्यं यया गर्भ
वर्तीनि चतुर्दशभुवनानि यस्या नलिनैः कमलैः शोभा लक्ष्म्या संयुता मधुरिपोर्विष्णोर्मूर्तिर्यथा पर

शीतदीधितिरसौ जलमुग्भिर्मुक्तयद्वत्तिरतिस्फुटकांतिः॥ भाति तत्त्वविदुषामिव बोधो मायिका
वरणनिर्गमशुक्लः॥७२॥ वारिवाहनिवहप्रतिपाते भांति भानि शुचिभानि शुभानि॥ मत्सरादि
विगमे सति मैत्रीपूर्विकाश्च गुणाः परिशुद्धाः॥७३॥ मत्स्यकच्छपमयी धृतचक्रा गर्भवर्तिभुवनान
लिनाढ्या॥ श्रीयुता घ तटिनी परहंसैः सेव्यते मधुरिपोरिव मूर्तिः॥७४॥ नीरदाः शुचिरसंभृतमे
तज्जीवनं द्विजगणाय वितीर्य॥ स्वं विधुय दबलाः परिशुद्धाः प्रव्रजंति घनवीथिगृहेभ्यः॥७५॥

हंसैः परमहंसपरिव्राजकैः यतिभिः सेव्यते तद्वत् अथ मत्स्यादिप्रचुरा धृतानि चक्राणि पुटभेदाश्च यया गर्भवर्तिनी
भुवनानि जलानि यस्याः कमलैः आढ्या शोभायुक्ता तटिनीयं नदी परमहंसैः उत्कृष्टैर्हंसाख्यपक्षिभिः परम
हंसैरिति वा॥७४॥ एते जलदाः सुचिरसंभृतं जीवनं जलं द्विजानां ब्राह्मणादीनां पक्षीणां च गणाय वितीर्य दत्वा
स्वत्वात् विलक्षणाः अबलांगनाय्यैः परिशुद्धाः समंतात् शुभ्रा मेघवीथिलक्षणेभ्यो गृहेभ्यः प्रव्रजंति प्रयांति
पक्षे नीरदा निर्गतदंता जराग्रस्ता इति चिरसंभृतं चिरपर्यंतं संचितं जीवनं धनधान्यादि ब्राह्मणगणाय प्रदत्वा

सस्मलित गात्रः कमंडलुशोभी काषायवस्त्रसंवृतो यथा यतिस्तद्वत् अयमनेहा शरत्कालः चंद्रज्योत्स्नालक्षणेन भस्मना
च चर्चितं लिप्तं गात्रं शरीरं यस्य चंद्रमंडललक्षणेन कमंडलुना शोभी अस्यास्तीति तथा बंधूकपुष्पसमूहलक्षणया शा
टयासंवृतः प्रभातीत्यर्थः॥७६॥ वारि सरसं सरः संबंधि जलं तापकं लब्धीयमनद्व प्रतिभाति हंसाख्यपक्षिसंगेन विल
सत्त्वं तद्विगतपांसुकं च पक्षे परमहंसानां संगेन विलसच्च तद्विगतरजोगुणं च निरस्तकर्दमं पक्षे निरस्तपापमलं सु

चंद्रिकाभसितचर्चितगात्रश्चंद्रमंडलकमंडलुशोभी॥ बंधुजीवकुसुमोत्करशाटीसंवृतो यतिरिवायम
नेहा॥७६॥ हंससंगविलसद्विरजस्कं क्षोभवर्जितमपंकुलपंकं॥ वारि सारसमतीव गभीरं तापकं मन
इव प्रतिभाति॥७७॥ शारदं शुजले घोरे परीतं भ्राजते गगनमुज्ज्वलभानु॥ लिप्तचंदनरजः समुदंचत्कौ
स्तुभं मुररिपोरिव वक्षः॥७८॥ पंकजानि समदूरहरीणि प्रोद्गतानि विकचानि कनंति॥ सौम्य
योगकलयेव विफुल्लान्युन्मुखानि हृदयानि मुनीनां॥७९॥

दुभिति मायदन्यसमानं॥८०॥ शरत्काली
नानां जलधराणां जालैर्व्याप्तं मेघावरणविनिर्मुक्तत्वात् उज्ज्वलो भानुर्यस्मिन् तथाभूतं व्योम शोभते तत्र
दृष्टांतः लिप्तानि चंदनरजांसि यस्मिन् समुदंचन् संस्फुरन् कौस्तुभाख्यो मणिर्यस्मिन् तथाविधं मधुरि
पोः श्रीविष्णोः वक्ष इवेत्यर्थः॥८०॥ हंसौम्ययोगकलयाद्यर्थं मुखानि प्रफुल्लानि सम्यक् उद्गतानि आरूढो
हरिर्विष्णुर्येषु तानि प्रकर्षेणोद्गतानि ऊर्ध्वतां प्राप्तानि मुनीनां हृदयानि कमलानि यथा कनंति प्रकाशं
ते तथा प्रोद्गतानि प्रकाशानि विकासं प्राप्तानि सम्यक् दूरं हरयः सूर्यरश्मयो येषु तानि पंकजानि कनंतीत्य
र्थः॥८१॥

एकाविद्ध द्विधात्रिकं वलाअवलात्ये घेदः पर शुद्धांतः करणाः
छलेप्सवतोचीधौ पपुलस्योत्पत्यये भः प्रव्रजंति सस्यनाडातीस

७६ रेणुलक्षणेन भस्मना शोभितैः पत्रलक्षणया शाट्या संवृतैः कुसुमलिहो भ्रमरास्तल्लक्षणा जपमाला येषां तैः प्रसव
बंधे कुड्मलानि कलिकास्तल्लक्षणा कमंडलुयुतैः क्षितिरुहैर्वृक्षैः यतित्वसाम्यं धार्यते ॥५०॥ धारणाध्यानसमाधि
भिः श्रवणमननानि दिध्यासैः वर्षकाणि द्वंद्वसाम्यपनीयात् अपादपपक्षरजसा जगंति पुनंतो महांतः संचरंति ॥५१॥
यस्मादेवं तत्तस्मात् हे वत्स महादुःखदां जन्ममरणलक्षणसंसारात्मकस्यंदनस्य वनाग्नेः मेघमालां तत्त्व

रेणुभस्मकनितैर्वल्लिशाटीसंवृतैः कुसुमलिट्जपमालैः ॥ वृत्तकुड्मलकमंडलुयुतैर्धार्यते क्षि
तिरुहैर्यतिनौल्यं ॥५०॥ धारणादिभिरपि श्रवणाद्यैर्वर्षकाणि द्विसाम्यपनीय ॥ पादपक्षरज
सा च पुनंतः संचरंति हि जगंति महांतः ॥५१॥ तद्भवान् व्रजतु वेदकदंबादुःखदां भवदवांबुदमा
लां ॥ तत्त्वपद्धतिमभिज्ञापयितुं सत्वरं हरपुरीमविनिक्तां ॥ ५२॥ अत्र कृष्णमुनिना कथितं मे पुत्र त
च्छृणु पुरा तु हिनाद्रौ ॥ तत्र वासुमुखदैवतजुष्टं सत्रमत्रिमुनिकर्तृकमास ॥५३॥ संसदि श्रुति
शिरोर्थमुदारं वीक्ष्य संसति समस्तपराशरसूनुः ॥ इत्यपृच्छमहमत्र भवंतं सत्यवाचमभियुक्ततमं तं ॥५४ ७६

पद्धतिमविविक्तां विवेक्तुं यं तत्त्वपद्धतिरियं नेति विवेचनं कर्तुं शीघ्रं शिवपुरीं काशीं गच्छतु ॥ ५२॥ अ
थ शारीरकसूत्रभाष्यकरणाय प्रेरयिष्यन् वृत्तं तत्कालमावेदयति अत्रास्मिन् पद्धतिविवेचने कृ
ष्णमुनिना वेदव्यासेन यन्मे कथितं हे पुत्र तत्त्वं शृणु पूर्वं हिमाद्रौ तत्र वासुमुखैरिंद्रप्रभृतिभिर्देवैः
जुष्टमत्रिमुनिकर्तृकं सत्रमासं बभूव ॥५३॥ तत्र सभायां सपराशरसूनुः श्रुतिशिरसामर्थमुदारं
वीक्ष्य संसति तमभियुक्ततमं सत्यवाचमत्र भवंतं भगवंतं श्रीव्यासमिति वक्ष्यमाणमहमपृच्छं इत्याह ५४

यत्स्य इत्याह हे आर्य वेदनिकरो वेदनिचयः प्रकर्षेण विभक्तो विलक्षणीकृतस्त्वयेति शेष एवमग्रेपि ॥५५॥ अत्र ब्रह्मसूत्रेषु
हास्मिन्लोके केचिद्विप्रतिपन्ना विप्रतिपत्तिं प्राप्ताः स्वमतानुसारेण यथायोग्यमर्थान् कल्पयंति तस्माद्धे भगवन् अ
न्यथार्थग्रहणं निगृह्य दसमस्य ब्रह्मसूत्रस्य भाष्यं त्वया करणीयं ॥५६॥ ममवचनं सत्यपराशरसुतः श्रुत्वा सभायां

आर्यवेदनिकरः प्रविभक्तो भारतं कृतमकारि पुराणं ॥ योगशास्त्रमपि सम्यगभाषि ब्रह्मसूत्रमपि सू
त्रितमासीत् ॥५५॥ अत्र केचिदिह विप्रतिपन्नाः कल्पयंति हि यथायथमर्थान् ॥ अन्यथाग्रहणनिग्रहदक्षं भा
ष्यमस्य भगवन्करणीयं ॥५६॥ सद्वचः सच्चनिशम्य सभायां विद्वदग्र्यसरवाचमवोचत् ॥ पूर्वमेव हि विबुद्धिरुदी
र्णः पार्वतीयसहस्यममर्थः ॥ ५७॥ वत्स कर्म शृणु समस्तविदेकोमत्समस्तवभाविष्यतिशिष्यः ॥ कुंभ एव स
रितः सकलांबुः संहरिष्यति महोत्बणमंभः ॥५८॥ दुर्मतानि निरशिष्यति सोयं रामदायि च करिष्यति भा
ष्यं ॥ कीर्तयिष्यति यत्रास्तत्र लोकः कार्तिकं दुकरकोत्तुकियेन ॥५९॥ श्रीशंकरप्रसन्न ॥

हे विद्वद्ग्र्यवर वाचमुक्तवान् तां दर्शयति ॥ द्विपिपद्भिः वेदैः अयं त्वदुक्तः अर्थः शिवस्य सभामुक्तः ॥५७॥
तस्मात् हे वत्स त्वं शृणु समस्तवित् सर्वज्ञः ॥५८॥ सुखप्रदं भाष्यं करिष्यति येन शिष्येण नतत्कृत्के
ण भाष्येण या कार्तिकचंद्रकिरणवत् कौतुकमस्यास्तीति तत्तत्र यत्र लोकः कीर्तयिष्यति ॥५९॥ श्रीशंकर ॥

७७ इत्थं प्रकारेण स मुनिराट् वेदव्यासो वनमध्ये उक्तापार्वत्याः पत्युः शिवस्य गिरिं कैलासं प्राप तस्य व्यासस्य मुखा
च्छ्रुतं सर्वं मया हे सन्मुनिप्रिय त्वयि दृष्टं ॥६०॥ हे तत्त्ववित् श्रेष्ठ तत्तस्मान्निर्दुष्टमेव धैर्यं तस्य ॥६१॥ शशिमौलेश्चंद्रशे
खरस्य नगरे स्वच्छरूपया देवनद्या गंगया कमनीयं सुंदरं तावत्तागमनमात्रेणैव तस्मिन्नगरे आद्याद्वैया

इत्युदीर्य मुनिराट् स वचनं तेन पूरुषस्य गिरिशं गिरिजायाः ॥ तन्मुखाच्छ्रुतमशेषमिदानीं सन्मुनि
प्रियमयात्वयि दृष्टं ॥६०॥ सत्तमुत्तमपुमानसिकश्चित्तत्वविच्छ्रवरतान्यसमानः ॥ तद्यतस्व निर
यत्न निर्बंधैः स च एव जगदुद्धरणाय ॥६१॥ गच्छ तस्य नगरं शशिमौलेः स्वच्छदेवतटिनीकमनीय
तावता परमनुग्रहमाद्याद्देवता तव करिष्यति तस्मिन् ॥६२॥ एवमेनमनुशास्य दयालुः पा
वयन्निजदृशा विससर्ज ॥ भावतः स्वचरणांबुजसेवामेव स स्वदृशि कामयमानं ॥६३॥ पं
कजप्रतिभटं पदयुग्मं शंकरोस्य अनुरागादसहिष्णुः ॥ तद्वियोगमभिवंद्य कथं चित्तद्वलो

कयाद्देवता तव परमनुग्रहं करिष्यति ॥६२॥ एवमेनं श्रीशंकरं दयालुरनुशासनं कृत्वा दृशा स्वपाद
ध्याप वित्रीकुर्वन् भक्त्यातिशयेन स्वचरणांबुजसेवामेव सदैवाभिकामयमानं विससर्ज ॥६३॥ अस्य श्री
गोविंदनाथस्य गुरोः पंकजप्रतिभटं पदद्वंद्वमभिवंद्य तस्य पदयुग्मस्य वियोगमसहिष्णुरपि तस्माल्लि
लोकनं हृदया ज्ञेन यत्नमान्नुवन् कथंचिद्रगात् ॥६४॥

सहितापसश्रेष्ठः श्रीशंकरः काशीं प्राप तां धिशिनष्टि नीपानां कदंबानां घनेन व्याप्तं समीपं यस्याः आपगायाः न
द्याः निकटानां सुवर्णेन चेचितानां स्तूपानां यज्ञस्तंभानां पंक्तिभिः समुदंचिता शोभा यस्यां सा तां ॥६५॥ एवं काशीमु
पवर्ण्य गंगां वर्णयति स योगिराट् भगीरथेन तमस्या महती ब्रस्याल्पं तत्लीक्षणस्य तपसः फलभूतां उच्चितास्ती
रनिकुंजा यस्याः सर्पभूषणस्य शिवस्य जटानां तटस्य भूषामलंकृतिं गंगां संददर्श ॥६६॥ स्फाटिकमणिस

प्राप तापसवरः सहिकाशीं नीपकाननपरीतसमीपां ॥ आपगानिकटहाटकचंचद्यू
पपंक्तिसमुदंचितशोभां ॥६५॥ संददर्श स भगीरथतपसामंदतीव्रतपसः फलभूतां ॥ योगिरा
डुच्चिततीरनिकुंजां भोगिभूषणजटातटभूषां ॥६६॥ विष्णुपादनखराजनताङ्ग्रो भुमौलिशि
शिसंगमनाङ्ग ॥ या हिमाद्रिशिखरास्तनताङ्गा स्फाटिकोपमजला प्रतिभाति ॥६७॥ गायतीव कल
बद्दपदनादैर्नृत्यतीव पवनेश्चलिताब्जैः ॥ मुंचतीव हसितं सितफेनैः श्लिष्यतीव चपलोर्मिकरैर्या
॥६८॥ श्यामला क्वचिदपांगमयूखैश्चित्रिता काचनभूषणभाभिः ॥ पाटला कुचतटीगलितैर्या कुंकुमैः क

द्रजलां गंगां निधास्यक्षति ॥ विष्णोश्चरणनखात् जननाङ्गा संगमनं समागमः हिमाद्रिर्हिमाचलः ॥६७॥
अव्यक्ताक्षरैर्मधुरैर्भ्रमरनादैर्गायतीव वायुना संचलितैः कमलैर्नृत्यतीव श्वेतैः फेनैः हास्यं मुंचतीव चपलोर्मि
लक्षणहस्तैः आलिंगनं कुर्वतीव ॥६८॥ दिव्ययवनीकटाक्षकिरणैः क्वचिद्दृतिश्यामला आभूषणदीप्तिभिः क्वचन
चित्रिता चिचित्र भूषणभानां चिचित्रत्वत्तासास्तनतटीभ्यो गलितैः कुंकुमैः क्वचित्पाटला श्वेतरक्ता एवं भूता

DR. BHAU DAJI MEMORIAL
DR. BHAU DAJI MEMORIAL

७८ सः श्रीशंकरः गंगायाः जलमवगाह्य त्रिशितिकंठस्य शिवस्य जटाभ्यो जाह्नवीसलिलवेगेन हृतस्तस्याः आहृत्याः संयो
गेन पुण्येन परिपूर्णश्चंद्र इव उत्तलारो हृतः ॥७०॥ स्वःसिंधोर्जलकणैः अभिहिता शोभा यस्याः सा अस्य शंकरस्य
मूर्तिः सुतरां शुशुभे ॥ तत्र दृष्टांतः चंद्रकिरणैर्गलितां जलकणानां अंबाभिं शोभि यस्याः सा चंद्रकांतशिलारचि

सोऽवगाह्य सलिलं सुरसिंधोः स्फुरत्तार त्रिशितिकंठजटाभ्यः ॥ जाह्नवीसलिलवेगहृतस्य योगपुण्य
परिपूर्ण इवेंदुः ॥७०॥ स्वर्नदीजलकणाहितशोभा मूर्तिरस्य सुतरां विललास ॥ चंद्रपादगलदंबुक
णांका पुत्रिका शशिशिलारचितेव ॥७१॥ विश्वेशाश्चरणयुगं प्रणम्य भक्त्याहर्यो यो स्त्रिदशवरैः
समर्चितस्य ॥ सोऽनैषीत्प्रयतमना जगत्पवित्रे क्षेत्रेऽस्मिन् कियंतमार्यः ॥७२॥ इ
तिश्रीमाधवीये तत्सुखाश्रमनिवासगः संक्षेपशंकरजये सर्गोऽयं पंचमोऽभवत् ॥ मूलसंख्या

ता प्रतिमा यथा तद्वत् ॥७१॥ विश्वं इष्टे इति विश्वेट् तस्य विश्वनियंतुः विष्णुर्ब्रह्मादि देववरैः संपूजितस्य चर
णयुगं भक्त्या प्रणम्य प्रयतमनाः सोऽसावार्यः कियंतं कालं जगत्पवित्रे अस्मिन् क्षेत्रे अनैषीत् नीतवानि ७८
त्यर्थः ॥ प्रहर्षणीवृत्तं ॥७२॥ इतिश्रीपरमहंसपरिव्राजकाचार्य बालगोपालतीर्थश्रीपादशिष्य
दत्तवंशावतंसरामकुमारस्य सूनुपतिसूरिकृते शंकरविजयडिंडिमे पंचमः सर्गः ५ टी० सं० ६२२॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ एवं सपरिकरं जीवन्मुक्तिसुखप्रापकं श्रीशंकरकर्तृकं चतुर्थाश्रमनिवाससुपवर्ण्य इदानीं तत्कर्तृकं ब्रह्मविद्याप्र
तिष्ठितिं सपरिकरां वर्णयितुमुपक्रमते । अथ स आदिनाथ काशी प्राप्त्यनंतरं कश्चित्कमलेक्षणो ब्राह्मणसुतो इधीतवेदो दिशि
दिदृक्षमाणः स्वभासा तेजोराशिरवलयन् आदरात् अगमत् इति योजना ॥ उपजातिः ॥१॥ दृढं दुःप्रापं गुरुकारुण्यनावमधिरुह्य
दुरुत्तरं संसारसमुद्रमुत्तितीर्षुर्वैराग्यवान् अतः स्त्रीपरिग्रहो येन स आगत्य श्रीशंकरस्य पदयुग्मचरणकमलयोरपतत् ॥ प
तितवान् वसंततिलका ॥२॥ तं ब्राह्मणकुमारं उत्थाप्य द्विजानां गुरुः देशिकः उवाच । त्वं कः ब्राह्मणो वा क्षत्रियादिर्वा धाम गृहं त्व

अथागमद् ब्राह्मणसूनुरादरादधीतवेदो दलयन् स्वभासा ॥ तेजोराशिकश्चित्सरसीरुहाक्षो दिदृक्षमाणः
किल देशिकेंद्रं ॥१॥ आगत्य देशिकपदांबुजयोरपतत्तसंसारवारिधिमनुत्तरमुत्तितीर्षुः ॥ वैराग्यवान् ह
तदारपरिग्रहश्च कारुण्यनावमधिरुह्य दृढां दुरापां ॥२॥ उत्थाप्य तं गुरुरुवाच गुरुर्द्विजानां कस्त्वं क
धाम सुत आगतवानसि धैर्य ॥ बालोऽप्यबालधिषणः प्रतिभासि मे त्वमेकोऽप्यनेक इव नैकशरीरभा
वः ॥३॥ पृष्टो बभाण गुरुमुत्तरमुत्तरज्ञो विप्रो गुरो मम गृहं बुध चोलदेशे ॥ यत्रापगा वहति तत्र कवेरकन्या
यस्याः पयो हरिपदांबुजभक्तिमूलं ॥४॥
त्वदीयं कः इदानीं त्वं कस्माद्वा गदागतः ॥ यतः आत्तं गृहीतं धैर्यं येन
सः अतो बालोऽप्यबालबुद्धिस्त्वं मे प्रतिभासि निर्भयत्वात् पुनश्च न विद्यते एकस्मिन् शरीरे अहंभावो यस्य स पा
ठांतरे तु न विद्यते एकस्य शरीरस्याभिमानं यस्येति व्याख्येयं ॥३॥ एवं पृष्टः उत्तरज्ञो गुरुं प्रति जगाद हे गुरो अह
विप्रः इति प्रथमप्रश्नोत्तरं द्वितीयस्योत्तरमाह ॥ हे बुध यस्याः जलं हरिपादांबुजभक्तेः कारणं सा कावेरी नदी यत्र काले
ति तस्मिन् चोलाख्यदेशे मम गृहमस्तीत्यर्थः ॥ सर्वं तस्य तत्र न किंचिदप्यविदितमिति संबोधनाशयः ॥४॥

६९ तत्तीयप्रश्नोत्तरमाह ॥ नहलोदर्शने घुरठाद्यमानो भ्रम्यमाणमानो मृत्विस्त्रिमूस्य धर्म्यभृणोत्तिभ्यो यदु चास्यइतिक्षुदृ. क्रमादि
मं देशमुपागतोस्मि एवं स्वभावे यस्य प्रभोऽज्ञनमायेद्य तिसंसारसमुद्रमज्जनं विभेमि तस्मात् कृपया संसारस
मुद्रात्पारं विधेहि ॥ उपजातिः ५ हे परगुरो प्राम रूपवान् मम गुणं वा दोषं वा अविचार्य त्वं अत्युग्रैः कटाक्षलक्षणैरम्
लहरभंगैः सुधाप्रवाहतरंगैर्यस्मान्नो केन स्विन्नमतएव दीनं मां कलया वलोकय गुणदोषविचारणे बाधकमाह ॥ गुणं

अदाद्यमानो महतोदिदृक्षुः क्रमादिमं देशमुपागतोस्मि ॥ बिभेमि मज्जन् भववारिराशौ नस्यारगं मां कृ
पया विधेहि ॥ ५ ॥ आपांगरूक्तंगरम्लहरभंगैः परगुरो सुन्चाद्रून दीनं कलय मामाभयिमन्वान् गु
णवादोषं वा मम किमपि संचिंतयासि चेत्तदा कैवल्याघो निरवधिकृपानीरधिरिति ॥ ६ ॥ स्यात्तेदी
नदयालुता कृतयशोराशिस्त्रिलोकीगुरो तूर्णं चेद्दयसे मम मार्द्य नलभाकारुण्यतः श्रीमति ॥
वर्षन्नम्बु मरुस्थलीषु जलभृन्न स्याद्धि यथा पूज्यते नैवं वर्षशतं पयोनिधिजले वर्षन्नपि स्व

वादोषं वा किमपि मम चिंतयसि चेत्तदा श्री शंकरः निरवधि कृपासमुद्र इति के वक्ष्यंति न कोपीत्यर्थः ॥ शि
खरिणी ॥ ६ ॥ एतदेव दृढयन् सदृष्टांतमाह ॥ हे त्रिलोकीगुरो श्री धूर्गुणदोषविचारं विनैव अद्य मम परि ७०
दयां करोषि चेत् तर्हि ते दीनदयालुता संपादित यशोराशिर्यथा स्यात्तथा श्रीमति कारुण्यतोयरा
शिर्न स्यात् यतो मरुस्थलीषु भूरि वर्षन् जलभृन्मेघः स द्धि यथा पूज्यते समुद्रजले वर्षशतं वर्षन्न
पि तथा न स्तूयत इत्यर्थः ॥ शा ॥ ७ ॥ तदीयसरस्वत्याः सारएव सारससुधाकूपारस्य चंद्रसंबंधमरतसमु

द्रस्य स्वत्सारसः स्रोतोभिः सत्सुखणानां सारसानां पक्षिणां कमलानां वा स्रोतोभिः प्रवाहैः संभृतं संमिश्रितं संश्रितं वा
संततमुज्ज्वलं जलं तस्मिन् क्रीडा यस्यास्तथाभूतासती मे मतिर्हे मुनेर्पंचत्वं स्फुरत्पंचशरः उन्मादनस्तापनश्च
शोषणः स्तंभनः तथा संमोहनश्च कामस्य पंचबाणाः प्रकीर्तिता उत्सुकः पंचसायकः कामः आदि येषां क्रो
धादीनां तत्कर्तृकेन न हतं अतएव स्पंचनी चंसुनश्च स्वहितज्ञानं अकिंचनमनात्कमात्रं तल्लोकं सर्वं प्रपंचं मा
लोकयंसं चतु खिचरत्तु सारसः पक्षिभेदे स्यात् सारसं सरसीरुह इति विश्वप्रकाशः ॥ ७ ॥ स्वरस्य सूर्यस्य धाम सु

तत्सारस्वतसारसारससुधाकूपारसत्सारसस्रोतस्संभृतसंततोज्ज्वलजलक्रीडामतिर्मे मुने ॥ पंचत्वं च
राद्रिपंचनहतं स्पंचं प्रपंचं हितज्ञानाकिंचनमाधिरं त्विमाखिलं चालोचयं संचतुर्थं ॥ ७ ॥ स्तोरं धामसुधामरी
चिनगरं पारंदरं मंदिरं कौबेरं शिबिरं कृतान्तनपुरं स्वामीरसन्स्यांतरं वैधंचावसथं त्वदीयमफणि
तिश्रद्धासमिद्धात्मनः शुश्रृंदुत्विद्दीनदोग्धि विरति श्रीघातुकं कौतुकं ॥ ८ ॥ नभोमारामाद्याः सुष
मविषवल्लीफलसमाः समारंभतेनः केमपि कुतुकं जातु विषयाः ॥ नगण्यं नः पुण्यं रुचिरतररंभा
कुचतटीपरीरंभारंभोज्ज्वलमपि च पौरंदरपदं ॥ ९ ॥

चाकिरणस्य चन्द्रनगरं पुरंदरस्येंद्रस्य मंदिरं
कुबेरस्य शिबिरं कृतान्तस्य यमस्य पुरं समीरस्य वायोः सद्म विधिश्च ब्रह्मणः सर्वोत्तरं अवसथं गृहं त्वदीया
या फणितावुक्तौ या श्रद्धा तया समिद्धः आत्मा यस्य तस्य शुद्धात्मविरोधा या वैराग्यलक्षणा श्रीस्तस्या घातुकं ना
शकं कौतुकं न दोग्धि न प्रपूरयतीति प्रत्येकं क्रियान्वयः ॥ ८ ॥ भो मा अस्माकं भवारामाद्याः योषितावयो विषयास्सु

८ कुसुमाद्योभनायायिषवल्लीतस्याः फलेनतुल्याः सुंदरस्य दुःखपल्याः फलं तेन नितरां नोस्माकं किमपि कौतुकं जातु कदा-
पि न समारंभितेना पुण्यं सुंदरतरायाः रंभारूपा अप्सरास्तस्याः कुचतटस्याः परिरंभस्यालिंगनस्यारंभेणा
ज्वलं पुरंदरस्येदं पदं इंद्रस्य पुरमपि नोस्माकं गणनीयं ॥१०॥ तर्हि ब्रह्मपदं भवतामादरस्पदं स्यादित्यत आह। नेति। अ
नेनेहामुत्रार्थभोगविरागो दर्शितः अथ अनयो स्तकं दर्शयति। कृतीन्द्रो करगुरुर्यद्वस्यं कल्याणात्मकं नयनं नवीनं न य
चनम कृतनतजिहातुरस्य कोरपंक्तीनां चंचुपुटे ह्वलितात्पूर्णचंद्रात्कलितायाः सुधाधारायाः आकारं पुनः
पुनर्वयमीहमहि मुहुर्मुहुः ॥११॥ द्यावाभूम्योः द्विजसुखं कुर्वतीति तथा तेः नवीनस्यासाधारणस्य यशसः प्रस्तावस्य

नव्यं चंद्रदुरिस्यं यदनपि भवेहादरपदं यच्चोपभव्यं नव्यं यदकृत कृतीन्द्रं करगुरुः ॥ चकोराली चंद्रपुटद-
लितपूर्णेंदुविगलत्सुधाधाराकारं तदिह वयमीहमहि मुहुः ॥११॥ द्यावाभूमी द्विजंकरैर्नवयशाः प्रस्ता-
पसौ वस्तिकैः पूर्वास्तपस्तपः पक्वेलिमफलैः सर्वौषधिमुष्टिंधयः दीनाद्युद्धरणोभवाय नितरां वैराग्यमाणैरलं-
कर्माणां प्रसितं त्वदीयभजनैः स्यान्ममकीनं मनः ॥१२॥

प्रसंगस्य सोयस्तिकैः स्वस्तियान्यकैः स्वस्ती त्याह
सर्थ तदाह इतिमाता कादिभ्य इवाच्य उसेन कप्रसयैः पूर्वस्य पूर्वाजितस्यानत्पतपसः पक्वफलैः सर्वेषामौ-
षधीनां मुष्टिंधयः सारोकर्षैः सर्वं च तत आधयः चेतिवाद्दी नानामाधुंकरणे भवाय संसाराय नितरां वैराग्यमाणैः
वैराग्यं कुर्वद्भिः शब्दैरलाहिनाकरोत्यर्थ अद्यप्रभृति त्वदीयभजनैरलं कर्मीणं कर्मक्षमं कर्मक्षमोलं कर्मीणाइत्यमरः
मदीयं मनः प्रसितं स्यात्तथा भूतस्तु त्वदीयभजनेषु लग्नं स्यादिति प्रार्थना सिता सक्तः यत्राप्यां स्तीया च सितेति
तत्तोघालग्नरप्रसितासक्ताधिकत्यमरः कः प्रसितं नामयस्तत्रैव संप्रति बद्धः कुरु एतत् कर्नोति परं बध्नात्यर्थ

ननु तर्हि यः कश्चिदपि गुरुस्त्वयास्वाभीष्टसिद्धये संसेव्यइतिचेत्तत्राह भिषकर्मत्वा भिषजां ऋणो मीति त्वत्तुलस्यस
दृश्यस्य यउदितः उक्तो अवतारो भूत्वा इदं पदं प्राप्तो अवतारउदित्तवतार इति वा सएवत्वं वैद्यानां मध्ये सद्वैद्यस्या
वतारभूतो भगवान्नोस्माकं संसारबंधलक्षणरोगदुःखनाशार्थमुपास्य इत्यर्थः ॥१३॥ इत्युक्तं यं तं ब्राह्मणस्तु
तु महात्मा श्रीशंकराचार्यः करुणामाधिधिवत् संन्यसनं मदीयं यत् तं सनंदनसंज्ञं देशिकेंद्रस्याद्यं शिष्यं महो
तः प्रकुः ॥१४॥ तदभीष्टं सम्यक्साधितवानित्याह। संसारलक्षणस्य घोरसमुद्रस्य तरणाय नारलं सायंत्रि

संसारबंधामयदुःखनाशे स एव नस्त्वं भगवानुपास्यः ॥ भिषकमं त्वा भिषजां ऋणो मीत्युक्तस्य यो
ऽस्य उदितावतारः ॥१३॥ इत्युक्तकं यं तं ऋपयामतात्मा मदीययत्सन्यसनं यथावत् ॥ प्राकुर्महातः प्र
थमं धिनेयं तं देशिकेंद्रस्य सनंदनाख्यं ॥१४॥ संसारघोरजलधेस्तरणाय नाभतत्सायात्रिकी
भवनमर्दयमानमेनं ॥ हे तात माश्रमतरीमधिरोप्य पारं भिन्ने निपातितकृपारसकेन्निपातः ॥१५॥
२ याता यप्यन्येमुं सेधितुं देवतां त्रास्त्वपि प्राप एवं विरक्ताः ॥ क्षेत्रेतास्मिन्ने च शिष्यं मस्य प्रभुः स्पष्टं कोकरी त्व

की भवनमर्दयमानं पोतवणिक् लंभयतीति पाल्यमानमेनं सनंदनं हे तत्तदानीमेवात्तमाश्रमतरीं संन्यासाश्रम
लक्षणां नौकां अधिरोप्य पारं नीतवान् नूयतो नितरां ज्ञिप्य सुसकापितायाः कृपायाः रसएव केनिपातो
नौकारंगैस्य नौकादंडः क्षेपणी स्यात्तदृशित्रं केनिपातितदु इत्यमरः ॥ निपातितः कृपारस एव केनिपातो
येनेति वा ॥१५॥ एवं प्रथमं विनेयमस्तां तं विस्तरेणाभिधायेतरेषां संक्षेपेण तमाह यद्यप्यन्ये विल्करवानंदगि
र्यादयो देवतांशान् अमुं श्रीशंकरं सेवितुं यातास्तेपि सनंदनवत्साम्येधिरक्तालस्मिन्नेव हि मुक्तक्षेत्रे एव नहमूलस्य

महादेवशिष्या अपि लोकरीसा यस्य पूर्वं शंकराचार्यशिष्या इति प्रसिद्धिं प्राप्नुमस्य शिष्यत्वमापुः शालिनु
कास्तौ तगोगविलोके ॥२६॥ तदिनस्फुट यति आरव्य विमोनमेव व्याख्या शिष्याःश्रुक नाम इवाद्यो
८१ यिथ्यस्य पवित्रं च तस्मिन् तं च तत्र रिति सेवांते ऽनुत्तरा उत्तर रहितायतः परिहलतोभिनावांगछंतः शंका
फलंकानां अंकुरायेभ्य स्तेच्छिन्न नटलसो मूले वृक्षाः शिष्या गुरुर्यु गुरोस्तु मोनं व्याख्यानं शिष्याश्च
छिन्नसंशया इत्युक्तत्वात् एव यस्य शिवस्य शिष्यास्तस्यैतस्य श्रीशंकरस्य विनीतलोकपंक्तिमुद्दलु

व्याख्यामौनमनुत्तराः परिहलच्छंकाकलंकांकुराः छात्राः विश्वपवित्रचित्रचरिता स्तत्वा
मदेवादयः ॥ तस्यैतस्य विनीतलोकलसितमुद्दलुं धारितीतलं प्राप्तस्याद्य विनेयतामुपगता ध
न्याः किलान्या दृशाः ॥२७॥ शेषः स्वाधुभिरेव तोषयति नद्वेदः पुमर्थार्थिनो वाल्मीकिः किं
चिराजएवचितथैरर्थैर्मुहुः कल्पितैः ॥ व्यासश्चेत्किल दीर्घसूत्रसरणिर्वाचं चिरादर्थदांव्यासः
शंकरदेशिकस्तु कुरुते सद्यः कृतार्थानिहो ॥२८॥

मस्मिन्मर्त्यलोकं प्राप्तस्येदानीं शिष्यतां प्राप्ताधन्याः किलयतोऽन्यादृशाः सर्वतोधिकसम्पाः शा॰ २७॥
शेषादिभ्यस्तस्याधिकत्वं वर्णयति शेषनागः साधुभिः शब्दैः एव पुरुषार्थार्थिनो नरान्तोषयति
नतु पुमर्थप्रदानेन सद्यः कृतार्थान्कुरुते तथा एव कविरजो वाल्मीकिरपि चितथैरस्यथार्थैर्मु
हुः कल्पितैरर्थैरिव नूनं तोषयति तथा दीर्घासूत्राणां सरणिर्यस्य सव्यासोपि चिरादतिविलंबेनार्थ

पुमर्थं चेहानीततांवान्छं व्यासे च शंकरस्त्वमेव हि ॥
स्तद्दोर्न्दतस्य सद्यः कृतार्थाननुकुरुते ॥२८॥

विष्णुतुल्यमहिमानं तं श्रीशंकरं अविमुक्ते शिवेन कटाक्ष्य निर्मुक्तेवासो येषां ते सेवां चक्रुः तदुपासनायाः फलं च
के भुरित्याह ॥ चक्रमार्गमनुसृतामपि स्वीयां बुद्धिं तस्योपासनया साध्वीं कृतवंतः स्वागता ॥१॥ भानुमंडले
किरणमंडले यथा चंडभानुः सूर्यः शोभते यथा च पुष्पनिचये पारिजातः यथा च नेत्रवारिजैः सहस्र
संख्याकैर्नेत्रकमलैर्वलत्रात्नुरिंद्रस्तद्वत् शिष्यपंक्तिभिः श्रीशंकरो उल्लसत् भासे ॥२०॥ अथेदानीं

चक्रितुल्यमहिमानमुपासांचक्रिरे तमविमुक्तनिवासाः ॥ चक्रसरत्यनुसृतामपि साध्वीं च
क्रुरात्मधिषणां तदुपास्त्या ॥१॥ चंडभानुरिव भानुमंडले पारिजातइव पुष्पजातके ॥ स्त्रदानु
रिवनेत्रवारिजैस्स्वात्रपंक्तिभिरलं सदुल्लास ॥२०॥ एकदा खलु चिपश्चिपुरं दूरफाललोचनहुता
शनभानोः ॥ विस्फुलिंगपदवीं दधतीषु प्रज्वलत्तपनकांतशिलासु ॥२१॥ दृश्यते खरमरीचिसर
स्वत्स्वरसत्ज्यपरमापि विभानो ॥ साधुनेकमणिकुट्टिममूर्ध्नि द्विमजालकवितावलपिधा ॥२२॥

शिवसंगमं वर्णयितुं प्रस्तौति । एकस्मिन्काले प्रज्वलत्सूर्यकांतशिलासु चियत्त्रिपुरद्विषो महादेव
स्यललाटनेत्रभूताया हुताशनाग्नेः क्लिष्टस्य भानोः किरणस्य विस्फुलिंगपदवीं दधतीषु सत्स्विसा
दृश्यम्यंता नावाकरो जान्हवी मज्जियमानलिप्यवाहितेनान्वयः ॥२१॥ रूरुभिर्मरीचिभिः सरस्वत्स
रस्य समुद्रपूरस्य सजिज्ञासितरिपुनश्च समीचीनानेकमणिभिः कुट्टिमो निबद्धभूमिः कुट्टिमास्ती
ति बद्धा भूरित्यहलायुधः तस्मिन्मूर्धन्यामाप्तेरत्नजालकेन द्वारचावलस्य मपूरस्यापिधानं दृश्य
ति भानोः परमोपिस्य परस्मिन्नूनं द्रजालिके सति ॥२२॥

पंकजावलिषु विलीनेषु मरालेषु हंसेषु सत्सु पुष्करांतर्जलमध्यमभिगत्वरे अभिगतवति मीने मत्स्ये सति शाखिनां वृक्षाणां छिद्रेषु शाखासु सम्यक् निद्रां कुर्वत्सु पक्षिषु सत्सु पर्वतानां कंदरस्थारण्या यस्य तथाभूते मधुपूरे सति दिवसमध्यमभागस्यैतानि विशेषणानि ॥२३॥ दिनस्य मध्यमभागे शिशिरं विधातुमिच्छु ग्रीष्मः सहस्रांशुकरः पंकजोत्पलानां परागेण कषायवर्णां जाह्नवीमभिययौ ॥२४॥ सः श्रीशंकरश्चतुर्भिः भीषणैः श्वभिरनुगतमत्यंजं चंडालं मार्गमध्ये समीपे नि

पंकजावलिविलीनमराले पुष्करांतरभिगत्वरमीने ॥ शाखिकोटरशयालुशकुंते शैलकंदरशरण्य मधूरे ॥२३॥ शंकरो दिवसमध्यमभागे पंकजोत्पलपरागकषायां ॥ जाह्नवीमभिययौ सह शिष्यैरात्मकृत्यं शिशिरयिषुः ॥२४॥ सोऽत्यजं पथि निरीक्ष्य चतुर्भिर्भीषणैः श्वभिरनुद्रुतमारात् ॥ गच्छ दूरमिति तं निजगाद प्रस्तुवाच स तं च शंकरमेनं ॥२५॥ अद्वितीयमनवद्यमसंगं सत्यबोधसुखरूपमखंडं ॥ आमनंति शतशो निगमांस्तारूप्य भेदकलना तव चित्रं ॥२६॥

रीक्ष्य दूरं गच्छेति तं अंत्यजं स्पष्टमुक्तवान् स च अंत्यजः तं शंकरं प्रत्युवाच ॥२५॥ यदुवाच तदाह ॥ अद्वितीयमिति तत्र दूरं गच्छेत्युक्तिः संगताभेदाभावादित्याशयेनाह ॥ एकमेवाद्वितीयं एष आत्मा पहतपाप्मा निरवद्यं निरंजनं असंगो ह्ययं पुरुषः सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्म विज्ञानमानंदमित्यादि शतशो वेदांता अद्वितीयादिरूपमात्मानमामनंति ते स्मिन्नात्मनि तव वेदांतितत्वेन प्रसिद्धस्य भेदकल्पनास्तीत्यहो आश्चर्यमित्यर्थः ॥२६॥ तथान्यच्च भेदकलनाया स्तत्वमप्येवं दर्शयति

पंकेऽपि चिन्निर्वासीति द्योतयन्नाह ॥ दंडेन मंडितानलंकृताहस्ता येषां ते धृतकमंडलवः पाटलाभाये षां तथाभूतानि वस्त्राणि येषां पदाब्धीयानि येषां ते ज्ञानलेशेनापि रहिताः किल केचन यतयो गृहं संस्थानं वंचयंति ॥२७॥ गच्छ दूरमिति शरीरं परसत्कुमिच्छसि उतात्मानमिति विकल्पं दूषयति गच्छ दूरमिति हि दूष्यस्त वनेन तु चित्तमिति धनयन्नसंबोधयति हे विद्वन् अन्नमयं प्रत्याहान्नमयादन्नमयं कामयते नैवमि ध्यते इत्यर्थः ॥ द्वितीयं प्रत्याह साक्षिणः साक्षी न हि भिद्यते त्वमेतत्तातं योग्योसीसाद्यपि नाह ॥ हयति पुंगवेति ॥२८॥ प्रत्यगात्म

दंडमंडितकराधृतकुंडाः पाटलांबरवसनाः पटुवाचः ॥ ज्ञानगंधरहिता गृहसंस्था वंचयंति किल केचन वेषैः ॥२७॥ गच्छ दूरमिति देहमुताहो देहिनं परिजिहीर्षसि विद्वन् ॥ भिद्यतेऽन्नमयतोऽन्नमयं किं साक्षिणश्च यतिपुंगव साक्षी ॥२८॥ ब्राह्मणः श्वपचभेदविचारः प्रत्यगात्मनि कथं तव युक्तः ॥ बिंबितेंऽबरमणौ सुरनद्यामंतरं किमपि नास्ति सुरायां ॥२९॥ शुचिर्द्विजो हं श्वपचव्रजेति मिथ्याग्रहस्ते मुनिवर्य कोऽयं ॥ सत्त्वशरीरे घनशरीरमेकमुपेक्ष्य पूर्णं पुरुषं पु

राणं ॥३०॥

निर्भेदं दृष्टांतेनापि निराचष्टे ॥ ब्राह्मणः श्वपचभेदविचारस्त्वया दर्शितः कथं युक्तः न कथमपीत्यर्थः ॥ यथा गंगायां मदिरायां च प्रतिबिंबितेंऽबरमणौ सूर्ये अंतरं किमपि नास्ति तद्वदित्यर्थः ॥२९॥ ननु आत्मनि भेदशून्यत्वेऽप्यतिपवित्रस्य ब्राह्मणशरीरस्यातिपापिष्ठस्यांत्यजशरीरस्य कथं अभेदः स्यादिति चेत्तत्राह ॥ शुचिर्द्विजो हं हे श्वपच त्वं दूरं गच्छेति शरीरे घनेकेऽप्येकमशरीरं कालत्रयेऽपि शरीरसंबंधविनिर्मुक्तमत एव पूर्णं पुराणं भिन्नं वंसदैकरसं पुरुषं तं उपेक्ष्यायं मिथ्याभूत आग्रहस्त्वत्कः नायं त्वया चितो

मुनिश्रेष्ठस्याभिलाष्यमानाहहेमुनि यद्यपीति ३०

३

स्वस्वरूपं चिस्म स्वक्षणभंगुरे देहे हंतातीवानुचितेति बोधयन्नाह। अचिंत्यमतः केनापिकरणेनन्नव्यक्तमतइ सव्यक्तमतएवानंतमतएवाद्यं मतउपाधिमलरहितंस्वस्वरूपमोहाद् विवेकादिस्मस्तगजकरणवत्रेचलाकारेस्मिन्न तु भूयमानेकलेवरे अहं भगवः कथमाविरक्तो प्रकरी भवति चियेकिनां केनापि प्रकारेणास्माआविर्भावोन मुक्तेइत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ननुयद्यप्येवं तथापि लोकसंग्रहेच्छये मयोक्तमितिचेन्नत्राह। विमुक्तपदवीं मुक्तिमार्गभूतां विद्यां प्राप्यापि तुच्छजनसंग्रहेच्छा किं जागर्ति अहो ऽसावश्वयो मायाविनां वरस्य श्रेष्ठस्य तस्य परमा

अचिंत्यमव्यक्तमनंतमाद्यं विस्मृत्य रूपं विमलं विमोहात्। कलेवरेस्मिन् करिकर्णलोला कृतिस्सहंता कथमाविरास्ते ॥ ३१ ॥ विद्यामवाप्यापि विमुक्तिपद्यां जागर्ति तुच्छा जनसंग्रहेच्छा। अहो महांतोपि महेंद्रजाले मज्जंति मायाविवरस्य तस्य ॥ ३२ ॥ दुष्कर्दीर्यवचनं चिरते स्मिन् सत्यवाक्य दनुविप्रतिपन्नः। अस्मदाद्यचरितो त्सजमेनं प्रस्मनाच्च सत्वाविस्मितचेता ॥ ३३ ॥ सत्यमेव भवतामद्दिगमीं प्रसवादितुभत्तवरे तत्। अंत्यजयोयमितिसंप्रतिबुद्धिं संसजामि वचसात्मविदस्ते ॥ ३४ ॥ जानते श्रुतिशिरांस्यपि सर्वे मन्वते च विजितेंद्रियवर्गाः। मुंजते हृदयमात्मनि नित्यं कुर्वते न धिषणामयमेदां ॥ ३५ ॥

त्मनो महतींद्रजाले भवदादयो महांतोपि मज्जंतीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ एवमंत्यजवचनमनुवादन्संश्रीशंकरवाक्यमुदाहरन्नाह इति वचनमुक्त्वा ऽस्मिन्नंत्यजे विरामंगते सतिततः पश्चाद्विप्रतिपन्नो ऽयमंत्यजो भवति न भवतीति विप्रतिपन्नः सत्यवचनो ऽस्मदाद्यचरितो विस्मितचित्तः सन् श्रीशंकर एनमंत्यजं प्रत्युवाच्च ॥ ३३ ॥ यदुवाच तदाह सत्यमिति न त्वमंत्यजः किंतु द्विजभत्तवरेतिसत्वनायसंबोधनं ॥ ३४ ॥ भेदश्शून्यबुद्धेः अतिदुर्लभत्वान्न कोप्युपालंभनीयस्त्वादृशमिनाह। सर्वे अनेके श्रुतिशिरांसि श्रवणेन जानंति तथा अनेके विजितेंद्रियवर्गाः

द्विकेपिन कुर्वंतीत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ननु तिष्ठतु तेषां वार्ता तव बुद्धिरभेदास्तिन वेत्यात्रांक्याह। अभेदबुद्धिरिसक्तत्व मनुचिंतं मन्यमानो नमो वयं ब्राह्मणिष्ठायकुर्म इति याङ्गन लभ्यो किमनुस्त्यस आज्ञेनसमाधत्तेयस्यतु दृढबुद्धेः सर्वमपि जगत् सदेवात्मव्यतिरिक्तं भातिस ब्राह्मणो ऽस्तु श्वपचो वा भवतु वंदनीय इति मम दृढा निष्ठा ॥ ३६ ॥ न केवलं वंदनीय एव किंतु वंचिधः सम्यक् ज्ञानवान् साक्षान्मम गुरुरेवत्याह। चिन्मूर्तिर्वा त्रो मा यांति निश्चेतनः स्फुरति से वमुक्तिति पतिः कावरयधिषु जंतुषु स्फुरति से चकालत्रये प्यहं दृश्यं तु नैवास्तीति यस्य मनीषा स चांडालो वा भवतु तथापि मम गुरुः ॥ ३७ ॥ किं बहुनात्वाविस्सर्वापि मम गुरुरित्याह। अस्मिन्लोके तत्तद्दृषणतुभयकाले यत्र यत्र विष्णु

भातियस्य जगत् दृढबुद्धेः सर्वमप्यात्मात्मयैतेव। स द्विजोस्तु भवतु श्वपचो वा वंदनीय इति मे दृढनिष्ठा ॥ ३६ ॥ या चितिः स्फुरति विष्णुमुखे सा पुत्रिकावधिषु से वसदाहं। नैव दृश्यमिति यस्य मनीषा पुल्कसो भवतु वा स गुरुर्मे ॥ ३७ ॥ यत्र यत्र च भवेद्विहबोधस्तत्तदर्थसमवेक्षणकाले। बोधमात्रमवशिष्टमहत्त्वस्य धीरितिगुरुः सन रो मे ॥ ३८ ॥ भाषमाण इति तेन कलावान् षनेक्षततमं त्यजमग्र्य। धूर्जटिं तु समुदैक्षत तं मौलिस्फुरद्देवचकलं सहवेदैः ॥ ३९ ॥

ज्ञानं भवेत्ततत्सर्वं मिथ्याभूतं सर्वोपाधिबाधेनावशिष्टं ज्ञानमात्रमहमेव न मत्तः किमपि व्यतिरिक्तमस्तीति यस्य बुद्धिः स यः कश्चित् आपनरो मम गुरुः एतेन गच्छ दूरमिति मयादेहजिहीर्षया नोक्तं नाप्यात्मजिहीर्षया ऽपि तु मयतादात्म्याध्यासवा जिहीर्षया सत्वं तद्वनास्तीति चेत्तर्हि त्वमपि मम गुरुः एवं सोपदेशोपि परिहृतो वदितव्यः ॥ ३८ ॥ एवं निर्मलीकं भाषमाणास्सतां त्यजविग्रहप्रकटितस्वस्वरूपं महादेवं ददर्शेत्याह इत्येवं प्रकारेणतेन सह भाषमाण एव श्रीशंकरः तमंत्यजमग्रेन ददर्श किंतु मौलौ शिरसि स्फुरती चंद्रकला यस्य तं चतुर्भिर्वेदैः सहितं धूर्जटिं महादेवं संददर्श नंनु श्रीशंकराद न्यस्य द्विजस्याभावात् कथ

दृष्ट्वा यथाभूतोऽयं कृतवान् तदाह तं दृष्ट्वा भयेन भक्त्या विनयेन धैर्येण हर्षेण विस्मयेन च युक्तः शिष्यानुमतः श्रीशंक
रो नेत्रयोर्विषयमभूत् सर्वयोगात्मकर्तर्यो यस्य तं महादेवं स्तवैस्तुष्टाव ॥ ८० ॥ देहदृष्ट्या तव दासोऽहमस्मि यतः
शंभुरेव भवत्यस्मादिति शंभुस्त्वमेव तस्याभिलगुणयुक्त इति स च यन्त्वाह ॥ शंभो जीव इति जीवदृष्ट्या हं तवांशो
जातः नन्वकथं निरवयवस्य मम अंशस्त्वमिति चेद्यथा सर्वं भूम्यश्वत्थस्यापि तवसूर्यचन्द्रवह्निलक्षणत्रि
नेत्रविग्रहवत्त्वं तथा मायया लब्धांशस्यापि सम्भवादित्याशयेन ॥ संबोधयति त्रिदृष्टइति शुद्धात्मदृ

भयेन भक्त्या विनयेन धैर्येण युक्तः स्व हर्षेण विस्मयेन ॥ तुष्टाव शिष्यानुमतः स्तवैस्तं दृष्ट्वा दृग्गोचरं गत
मष्टमूर्तिं ॥ ८० ॥ दासस्तेऽहं देहदृष्ट्यास्मि शंभो जातस्तेंऽशो जीवदृष्ट्या ॥ त्रिदृष्टे सर्वस्यात्मनात्म
दृष्ट्या त्वमेवेत्येवं मे धीर्निश्चिता सर्वशास्त्रैः ॥ ८१ ॥ यद्यालोकाद्वलब्धिरपि च लोका धीतिमिरोन
मंजूषा यस्य जगति न ग्राणोऽचैनरवनिः ॥ यं तं तच्चैकांतं रहसि यतयो यत्प्रणयिनो नमस्तस्मै तस्मै ति

ष्ट्या तु त्वमेव त्वदन्यएवाहं तत्त्वमस्यादिश्रुतेः ॥ तत्र योग्यं संबोधनं सर्वस्यात्मन्निति त्वेवं प्रकारेण स
र्वस्मिन् शास्त्रैर्मे बुद्धिर्निश्चयं प्राप्ता शालिनी ॥ ८१ ॥ प्रसिद्ध शिरोभूषणमालितो ह्येतिरकं दर्शयन् स्वामि
नं शंकरं नमस्करोति यद्यादिति प्रसिद्धस्य ताद्दशमणेरालोकाद्बहिरेव लोकोऽधीति तिमिरो मंजूषापेटाग्रा
यो निकषः रवनिश्चयति भिः अभ्यर्थिता: प्रसिद्धस्य प्रसिद्धा अत एतस्माद्दसुलक्ष्यायतस्मै तस्मै इद
लक्ष्याय निखिलजगज्जिरोभूषणमणये तस्मै लंपदलक्ष्यामि ॥ न्यायनमः प्रणे भावो स्तु यस्य
प्रकाशादन्तर्बहिरपि च लोको धितिमिरो यस्य भासा सर्वमिदं विभातीति श्रुतेः ॥ निजगति यस्य मंजूषा
नास्ति नापि शाणो नापि रवनिः यत्प्रणयिनो यस्मिन् प्रीतिमन्तश्च तयोरहस्य कांतं रहसि ध्यायन्तं तं तस्मै इत्यर्थः ॥ ८२ ॥

गुरुकृपया शास्त्रात् लब्धस्य तत्त्वज्ञानस्यालंबनभूतखंडैकरसं स्वतत्त्वं नमस्यति अहो शास्त्रं परमतत्त्वबोधक
त्वात् धन्यतमं यद्यप्येवं विधं शास्त्रं तथापि यदि श्रीगुरुकृपया अस्मिन् लोके शिष्येणानस्याप्तिर्हि शास्त्रात्
किं न किमपीत्यर्थः ॥ चिंतासंचितासंपादितासा गुरुकृपया किं कुर्यात् किंफलं दास्यति तत्त्वज्ञानस्यावि
शेषेऽन्यबोधो नास्ति बोधानुसारिका सापि निष्फलेत्यर्थः ॥ तथा असौ बोधश्च किमालंबः आलंबनशून्य
एव यदि मम परतत्त्वं न स्यात्तस्मात्तत्त्वज्ञानालंबनभूताय परतत्त्वाय स्वात्मने न्यायतस्मै परमात्मने नमः
तथैतस्य तस्मादित्यर्थो यावद्धजगत्याश्चर्यबुद्धिर्यतो यस्मात्परं आश्चर्यबुद्धिविषयो नास्तीत्यर्थः ॥ ८३ ॥ एवं

अहो शास्त्रं शास्त्रात् किमिह यदि न श्रीगुरुकृपा चितासा किं कुर्यात् ननु यदि न बोधस्य विष
यः ॥ किमालंबश्चासौ न यदि परतत्त्वं मम तथा नमस्तस्मै तस्मै यदवधिरिहाश्चर्यधिषणा ॥
स्तुत्वेशं सुहारस्यचैनं भगवंतं संस्तुवंतमथ च प्रणामतं ॥ बाष्पपूर्णनयनं मुनिवर्यं शंकरं सबहुमान
मुवाच ॥ ८४ ॥ अस्मदादिपदवीममजस्त्वं शोधितातबतपोधननिष्ठ ॥ बादरायणइवात्तमविस्यासः स
द्गुरुर्ण्यमदनुग्रहपात्रं ॥ ८५ ॥ संविभज्य सकलश्रुतिजालं ब्रह्मसूत्रमकरोद्दनुशिष्टः ॥ यत्र काणभुजसां

स्तुत्वेशं श्रीशंकरं प्रति श्रीमहादेवो यदुक्तवान् तद्दर्शयितुमाह ॥ स्तुत्वेति स्पष्टा ॥ ८४ ॥ यदुवाच तदाह अस्मदादिति अभजः प्र
सवादनादिति सतां मध्ये श्रेष्ठ व्यासवत्त्वमपि मदनुग्रहपात्रं स्याद्धलासीर्वादः ॥ ८५ ॥ सूत्रभाष्यरचनेन नियोक्तुमुप
क्रमते नुशिष्टः सम्यक् शिक्षितः अनुपश्चात् शिष्टा यस्मादिति वा स सर्वशिष्याग्रणी वेदव्यासो वेदकदंबं सम्यक्
विभज्य ब्रह्मणा एकवेदं सस्यते येन तत्तथा अथातो ब्रह्मजिज्ञासा जन्माद्यस्य यत इत्यादि शास्त्रयोनित्वात् तत्तु
समन्वयादित्येवमादिरूपमकरोदित्यर्थः ॥ अनुपश्चादकरोदिति नायत्र ब्रह्मसूत्रे काणादसांख्यपातंजलप्रभृतीति

८५ तत्र ब्रह्मसूत्रे मूढमतयः कलिदोषात् दुष्प्राज्ञैर्भिर्वेदवचनैः उद्धलितानि उपहतानि भाष्यकाणि कुत्सितभा
ष्याणि अरचयन् रचितवंतः केचित् बत कुबुद्धयः ज्ञातं यैः दूष्यतां चोपगतानि ॥ ४८ ॥ ततस्मात् विदितवेदशिरसां अर्थो
येन तथाभूतो भवान् तानि कुबुद्धीनां मतानि निरस्य सूत्रभाष्यं विधातु विधोलो भाष्यलक्षणं तु सूत्रा
र्थो वर्ण्यते यत्र वाक्यैः सूत्रानुकारिभिः स्वपदानि च वर्ण्यन्ते भाष्यं भाष्यविदो विदुरिति सागरादिवर्णनस्य
भाष्यत्वव्यावृत्तये सूत्रे सकलवार्तिकस्य तत्त्वनिरासाय सूत्रानुकारिभिः इति वृत्तेस्तत्त्व स्यादस्यार्थमुक्तं
स्वपदानीति उत्तरभाष्येभ्य उत्कृष्टताय तेनाय विधिना निष्ठिसमस्तश्रुतिभिः उद्धलिताभिर्युक्तिभिरासमंतात् युक्तं ॥

यत्र मूढमतयः कलिदोषाद् उज्झितवेदवचनोद्धलितानि । भाष्यकाण्यरचयन् बत कुबुद्धेर्दूष्यतामुप
गतानि च केचित् ॥ ४८ ॥ तद्वचांसि विदितवेदशिरस्यार्थस्तानि दुर्मतिमतानि निरस्य । सूत्रभाष्यम
धुना विदधातु श्रुत्युद्धलितमुक्तियुक्तं ॥ ४९ ॥ एतदेव विबुधैरपि सेव्यं सर्वनीयमनवद्यमुदारं ।
लौकिकैरमलमानिसभाषामुष्य वाप्स्यति वरां वरिवस्यां ॥ ५० ॥ भास्कराभिनवगुप्तपुरोगान्नी
लकण्ठगुरुमंडनमुख्यान् । पंडितानथ विजित्य जगत्यां ख्यापयाद्वयमतं परतत्त्वं ॥ ५१ ॥

ननु मया क्रियमाणं भाष्यमपि केषांचित् अनादृतं स्यात् इत्याशंक्य तर्हि किमर्थं कर्तव्यमिति चेत् तत्राह ॥
एतदेव तावकं भाष्यमिंद्रसहितैः देवैरप्यस्पर्शनीयं भविष्यति अपि च मनुष्यैः स्पर्शनीयं भविष्यतीति
किमु वक्तव्यं यतो निर्दोषमुदारं च न केवलं सेव्यं देवैः स्पर्शनीयं भविष्यत्यपि तु चतुर्मुखसभायाम
पि श्रेष्ठां पूजां प्राप्स्यतीत्यर्थः ॥ ५० ॥ किंच भास्कराभिनवगुप्तादीन् अभिनवगुप्तः शाक्तो नीलकंठो भेदवादी
शैवः गुरुः प्रभाकरो मंडनमिश्रो भाद्रमतानुयायी एतत्प्रभृतीन् पंडितान् अथ भाष्यकरणानंतरं विजित्य
एतस्यां अद्वयमतं परतत्त्वं ख्यापय अद्वयबुद्धिं इति संबोधनं ॥ ५१ ॥

किंच मोहलक्षणसंतमसभानून् शिष्यान् तस्मिन् देशे परतत्त्वसरण्याः पालनाय संस्थाप्य तदनंतरं कृतमवतारकृत्यं
येन समाप्स्यसि ॥ ५१ ॥ एवमेनं श्रीशंकरमनुगृह्य करुणापात्रं शिवो वेदैः सहांतर्धानमगात् शंकरोपि विस्मययुक्तेन
मनसा शिष्यैः सह स्वर्णदीं गंगां प्रत्यगच्छत् ॥ ५२ ॥ आह्निकविधिं संनिवर्त्य गुरुमीशं महादेवं ध्यायतो गुणसमु
द्रस्य श्रीशंकरस्य मानसं सर्वलोकहिताय भाष्यकृत्ये उद्युक्तमभूत् ॥ ५३ ॥ स विश्वनाथात् कर्तृत्वशक्तिं प्राप्य प्री
तः सन् अविकासभाजः काशीपुरान्निरगमत् ॥ चंचरीकनिबंधतो गंधलुब्धभ्रमरनिबंधनरूपात् सरोजमु

मोहसंततमसवासरनाथांस्तत्र तत्र विनिवेश्य विनेयान् । पालनाय परतत्त्वसरण्यामानुपेक्ष्य
सि ततः कृतकृत्यः ॥ ५१ ॥ एवमेनमनुगृह्य कृपालुर्नागमैः सह शिवोंतरधत्त । विस्मितेन मनसा स
पा ह शिष्यैः शंकरोपि सुरसिंधुमुपासीत् ॥ ५२ ॥ सन्निवृत्य विधिमाह्निकमीशं ध्यायतो गुरुमथाखिल
भाष्ये । कर्तुमुद्यतमभूद् गुणसिंधोर्मानसं निखिललोकहिताय ॥ ५३ ॥ कर्तृत्वशक्तिमधिगम्य स विश्व
नाथात् काशीपुरान्निरगमत् स्वविकासभाजः ॥ प्रीतः सरोजमुकुलाद् इव चंचरीको निर्बंधतः सुखम
वाप यथा द्विजेंद्रः ॥ ५४ ॥ अद्भुतदर्शनविद्यां भुवि सार्वभौमो मा पालयेषद् स्फुरदिंदुबिंबसितातपत्रं ।
अस्त्वाचलेयहतिचारुपुरः प्रकाश व्याजेन चामरमधादिव दिक्षु कांता ॥ ५५ ॥

कुड्मलादिव तिपुरोपमायथा पाक्षिणां भिक्षोरहं सोतिगंधसुखमाप्नोति तथा अयं श्रीशंकरोपि सुखं प्राप प्रल
यवत् उपमावाचको यथा शब्दो नादने चैव उपमा । यं. ५४ । भुवि अद्भुतत्वात् चिरं सार्वभौमो चक्रवर्ती
एवं श्रीशंकरो गच्छतीति सत् स्फुरद्बिंबात्मकं श्वेतच्छत्रं मस्तकाचलेयहतिसत्पुरः प्रकाशव्याजेन दिक्षु कां
ता दिग्लक्षणा स्त्रीभिः नाकांता चामरं व्यधादिव पाठांतरे मुखेन दिक्कन्या धादिति व्याख्येयं ॥ ५५ ॥

८५ देवनराणां त्रातामुत्तरां दिशं विहायान्यादिगस्मै साक्षान्न समरोचत उदीच्यां उत्तरस्यां यस्यां देवमनुष्याणां गातादिगि
श्रुतेः। तस्मात्तत्र सतीर्थानि निषेवमाणः क्रमाद्दूरं गंतुं समनो ऽधात दूरं ब्रज्या ॥५६॥ क्वचिदुष्णं शालि क्वचिच्छीतं
क्वचिदृजु क्वचित्कुटिलं। अरालं कुटिलं सजीरसे समदंदाति नीतिमेदिनी। क्वचित्तु धूर्मुखकंटकसुतं क्वचित्त्र
कंटकधिन्निर्मुक्तं मूर्खजनवत्स्व वस्थानर्जितं यत्र पंथास्तेन महता ऽचचार तं अनुसृतवं ॥५७ अक्रियमव्ययमा

त्रांतां दिशं देवनृणां विहाय नान्या दिगस्मै समरोचताद्धा ॥ तत्रत्यतीर्थानि निषेवमाणो गंतुं म
नो ऽधाद्दूरं क्रमात्सः ॥५६॥ तेनान्वचारि महता क्वचिदुष्णशालि शीतं क्वचित्क्वचिदृजु क्वचिद
प्यरालं उत्कंटकं क्वचिदकंटकवत्क्वचिच्च तद्दुर्गमूर्खजनचित्तमिवाव्यवस्थं ॥५७॥ आत्मानमक्रि
यमयमव्ययमीक्षिताऽपि पांथैः समं विचलितः पथि लोकरीत्या ॥ आदात्फलानि मधुराण्यपि
वलयांसि प्रापापुपाविशदरोत तथोदतिष्ठत् ॥५८॥ तेनव्यनीयत तदा पदवी दवीयस्यासा
दिता च बदरीवनपुण्यभूमिः ॥ गौरीगुरुस्तवदमंदहरीयएनालेखेलसुरीसुंदरीपरिभातियस्यां

त्मानमीक्षिताप्यपांथैः सह किंचचलितः सन्मार्गे लोकरीत्या मधुराणि फलानि आदत्त भक्षणार्थं स्वादधा
तोर्लङि अदः सर्वेषामित्य एर्नके सार्वधातुकस्याट् आगमे रूपं मधुराणि जलानि अपि व्रतप्रायात्तु गमनं ८६
तवान् उपाविशदुपविष्टवान् अरोत् शयनं कृतवान् तथोदतिष्ठत् उत्थितिं कृतवानित्यर्थः ॥५८॥ दवीय
सी पदवी तेन व्यनीयत क्व दूरं चलितो हिकालयात् वनपुण्यभूमिर्बदरी आसादिता च गौरीगुरोर्हिमालया
त्स्रवंती निरमंदरीभिः व्याप्ता यस्यां बदर्यां खेलंतीभिः सुरांगनाभिः मुक्ता दरी परिभाति ॥५९॥ ॥

सर्वज्ञं करो द्वादशे वयसि तत्र बदर्यां समाधिनिष्ठैः षड्भिः क्षुत्पिपासे जरामृत्यू शोकमोहौ षडूर्मयः इत्युक्त
षडूर्मिभिः तथा त्वक्चर्ममांसास्थिमेदोमज्जारेतोभिः सप्तधातुभिः पंचज्ञानेंद्रियाणि चत्वार्यंतःकरणानीति
नवभिश्च ज्ञानेंद्रियपंचकं कर्मेंद्रियपंचकं प्राणपंचकं अंतःकरणचतुष्टयं सगुणभूतपंचकं प्रकृतिरष्ट
कं वा विद्याकामः कर्म वा सन्नान्येति नवभिरिति वा द्वारैर्वा नवभिर्यथेच्छितैस्तैर्ब्रह्मर्षिभिः वेदान्तं बहुधा
विचार्य भव्यं शुभं गंभीरं चतन्मधुरं च सत्तत्भाष्यं फणितिस्म षड्भिश्च सप्तभिरथो नवभिश्च खिन्नैः प
र्ययोग्यमिति वा भव्यं शुभं च सर्वेषां योग्यं भाविनि च त्रिभिन्निर्मेदिनी ॥६०॥ उपनिषदामपि भाष्यं कृतवा

स द्वादशे वयसि तत्र समाधिनिष्ठैर्ब्रह्मर्षिभिः श्रुतिशिरो बहुधा विचार्य ॥ षड्भिश्च सप्तभिर
थो नवभिश्च खिन्नैर्भव्यं गभीरमधुरं फणति स्म भाष्यं ॥६०॥ करतलकलिताद्वयात्मतत्त्वं
क्षपितदुरंतचिरंतनात्ममोहं ॥ उपनिषदमुदितोदितैर्गुणौघैरुपनिषदामयमुज्जहार भा
ष्यं ॥६१॥ ततो महाभारतसारभूता सत्याकरोद्भगवतीश्च गीताः सनत्सुजातीयमसत्सुदूरं
ततो ऽन्नसिंहस्य यतापनीयं ॥६२॥

निसारः ॥ करतलेकलितं प्रकाशितमात्मतत्त्वं येन क्षपि
तो दुरंतश्चिरंतनो नानादिभूतो मोहो येन तु उदयं प्राप्तैः उत्कृगुणौघैः उपचितः उक्तदेहाभिमानादिदुःखानि
निश्चयेन निःसारयति शिथिलयति परस्परं च श्रवण प्रसंगात्तत्त्वेन निरंतरं गमयति सर्वानर्थं निवृत्तामवि
द्यामत्यंतमवसादयति उत्तरलयति तत्पनिषद्ब्रह्मविद्या तत्प्रतिपादकानां ईशावास्येन कठप्रश्नमुंडकमां
डूक्यतैत्तरीयैतरेयछांदोग्यबृहदारण्यारख्यानां चोदांतानां भाष्यमुज्जहार कृतवान् पुष्पितम्या ॥६१॥ ततस्त

तदनुत्तमतः पश्चादुपदेशसहस्रिकादीन् संख्यातान् ग्रंथान् सुधीभिः स्वकृत्य परमार्थतः श्रीशंकरोऽध्यापयत् यान् ग्रं
थान् श्रुत्वा चिरकालयतयोऽप्यविवेकपाशान्मुक्ता भवंति ॥६३॥ श्रीशंकराचार्यस्य उदयं प्राप्य प्रकाममानेसति
दुर्वादिचंद्रप्रभयाऽविमुक्ताः सहिता कुबुद्धिभिः प्रणीता व्यारव्याधकाराः सम्यग्लयं प्रापुः ॥६४॥ अथानं
तरं परेषां वादिनां तर्कैः तरुणैः सूर्यकिरणैः समुद्रवत् शोषयितुमशक्यं स्वीयभाष्यं सप्रतींदुर्धीधियं शिष्या

ग्रंथान् संख्यांस्तदनूपदेशसहस्रिकादीन्व्यदधात्सुधीभ्यः ॥ श्रुत्वार्थमेषां न विवेकपाशान्मुक्ता विरक्ता
यतयो भवंति ॥६३॥ श्रीशंकराचार्यरवावुदेत्यप्रकाशमाने कुमतिप्रणीताः ॥ व्यारव्यांधकाराः प्रलयं समी
(युर्दुर्वादिचंद्रप्रभया वियुक्ताः ॥६४॥ अथ प्रतींदुर्विधिवद्दिनेयानध्यापयामास स नैजभाष्यं ॥ तर्कैः परे
षां तरुणैर्विवस्वन्मरीचिभिः सिंधुवदप्रशोष्यं ॥६५॥ निजशिष्यहृदब्जभास्वतो गुरुवर्यस्य सनंदना
दयः ॥ शमपूर्वगुणैरमुं भुवन्कतिचिच्छिष्यगुणेषु मुरव्यतां ॥६६॥ सोऽन्तरामिलराश्रयतो लसन्नियम
मद्भुतमाप्य सदनंदनः श्रुतिनिजकृतिकोप्यमनस्तुनः पिपठिषुर्गहनार्थविवित्सया ॥६७॥ ॥

न ध्यापयामास ॥६५॥ निजशिष्यहृदयकमलभानोर्गुरुवर्यस्य शिष्यगुणेषु मुरव्यतां केचित्सनंदनादि
यः ॥ शमादिगुणैः अमुं भुवन् अभ्यस्तवंतः वियोगिनी ॥६६॥ स सनंदनः इतराश्रयतोऽइतरेभ्य आश्रवेभ्यो
वचनस्थितेभ्यः शिष्येभ्यः आश्रवो गीरुतो कृशानान्यद्वचनस्थितः इति मेदिनी नितरां लसत् स्वकृतं निज
कृतिः स्ववेदायनस्स तथापि धोपिगहनार्थस्य चिंतानेछ्या अद्भुतं नियमं प्राप्य पुनः पठितुमपवद
इतराश्रयतोऽद्भुतलसंतं नियमं प्राप्येति यउत्तविलंबितवृत्तं ॥६७॥ ॥

आत्मपदारविंदयुगले शुद्धा रागद्वेषादिदुर्दोषविनिर्मुक्ता भक्तिर्यस्य तममुं सनंदनं नितांतमलं तं दयमानंद
यां कुर्वाणं मनो यस्य स मुनींद्रः वेदांतरहस्यानिधानस्य निधेः कोशं पात्रमात्मीयग्रंथं सर्वं त्रिपाठ्यलं त्रि
वारं पाठितवान् व० ६८ ईर्ष्याभरेण आकुलं हृदयं येषां मितराश्रवाणां सतां मध्ये वा अनुपमाममुष्यसनंद
नस्य भक्तिं प्रख्यापयन्नापगा आकाशनदी गंगा ॥ अभ्रमेघे च गगने धातुभेदे च काचने इति मेदिनी
तस्याः परतटस्थममुं सनंदनं कदाचित् देशिकेंद्र आकृतवान् ॥६९॥ अनवधिसंसारसागरस्य

अर्द्धं भक्तिममुमात्मपदारविंदद्वंद्वे नितांतमपमानमना मुनींद्रः ॥ आम्नायसेरवररहस्यनिधा
नकोशमात्मीयकोशमखिलं त्रिरपाठयत्तं ॥६८॥ ईर्ष्याभराकुलहृदामितराश्रवाणां प्ररव्यापय
न्ननुपमाममुष्यस्वीयभक्तिं ॥ अभ्रापगापरतटस्थममुं कदाचिद्देशिकास्यनिगमशेरवरदेशिकेंद्र
६९॥ संतारिकानवधिसंसृतिसागरस्याकं तारयन्नसरितं गुरुपादभक्तिः ॥ दूरं जसा प्रवि
गूलः सलिलं धुसिंधुः पद्मान्युदंचति तस्य पदे पदे स्म ॥७०॥ पाथोरुहेषु विनिवेश्य पदं क्रमेण
प्राप्तोपकंठममुमप्रतिमानभक्तिं ॥ आनंदयिष्यन्निरंतनिरंतरासावाश्लिष्यपद्मपदनामपदं

संतारिका गुरुचरणभक्तिः नदीकिं न संतारयेत् अपि तु तारयेत् एवेति शिष्याचार्यश्रीशंभवेन लंघितशस्त
स्य गुरुभक्तस्य पदे पदे गंगा पद्मानि उदंचयति स्मोज्जंभयामास ॥७०॥ जलरुहेषु क्रमेण पदं विधाने
वेश्य प्राप्तसमीपं तममुमनुपममभक्तिं आनंदयिष्यन् याभ्यां निरंतानिरंतरासंतपरिपूर्णासानाश्लिष्यपद्म

पादेति नामपद्दतानीति प्रख्यं विलवाद ॥७१॥

Dr. BHAU DAUJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊ दाजी स्मारक
Dr. BHAU DAUJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊ दाजी स्मारक

अनवद्यतमामात्मविद्यां पाठयंतं तं श्रीशंकरं तत्वविद्वांसः सदसि ये तु केचित्सगर्वाः कुमतेपाशुपते ऽभिमानो येषां अविवेकल
८८ क्षणस्य वृक्षस्योग्रदवाग्निवद्वाचरंतः स्थितास्ते चिक्षिपुराक्षेपान् कृतवंतस्तथापि कार्यकारणयोगविधिदुःखांताः पंचपदार्थाः पशुपतिनेश्वरेण मोक्षायोपदिष्टाः तत्र कार्यं महदादि कारणं प्रधानं योगः समाधिः विधिस्त्रि
षवणस्नानादिः दुःखांतो मोक्षः प्रधानमुपादानकारणं पशुपतुरीश्वरो निमित्तकारणं सर्वज्ञस्त्वं स ननु पाणि
मस्सृजं तस्मात् कृतिषु ईक्षापूर्वककर्तृत्वश्रवणात् ईक्षापूर्वकं च कर्तृत्वं निमित्तकारणस्यैव कुलालादिषु दृष्टं
अनेककारकपूर्वकाया क्रियायाः फलसिद्धिर्लोके दृष्टः स च न्याय आदिकर्तर्यपि संक्रामितुं युक्तः किंच

तं पाठयंतमनवद्यतमात्मविद्यां ये तु स्थिताः सदसि तत्वविद्वांसगर्वाः आचिक्षिपुः कुमतपा
शुपताभिमानाः केचिद्विवेकविटपोग्रदवायमानाः ॥७२॥ श्रीशंकराय शंभवे पिनाकिने ॥

यथेश्वराणां राज्ञां वैवस्वतादीनां निमित्तकारणत्वमेव केवलं प्रतीयते तद्वत्परमेश्वरस्यापि निमित्तकारत्व
मेव किंच सावयवमचेतनमशुद्धमिदं जगदनेन लक्षणब्रह्मोपादानकं संभवति रुचकादीनां मृद्विका
रत्वाद्दर्शनात् अपि च यदि दुःखमोहाद्यात्मकं कार्यं ब्रह्मोपादानकं स्यात्तर्हि प्रलयस्योपादानेन ब्रह्म
णाविभागमापद्यमानं कारणमात्मीयेन दोषेण दूषयेदतो ऽसमंजसमिदं जगतो ब्रह्मोपादानकत्व
कल्पनं तस्मात्कारणभूतयोः पशुपतेरीश्वरस्य निमित्तकारणत्वबोधिकाः सन्त्वस्मा स्थेयमिति
वसंततिलकावृत्तं ॥७२॥ नेत्तत्सारं ब्रह्मणो भिन्ननिमित्तोपादानत्वस्वीकारप्रतिज्ञादृष्टांतयोरनु ८८

परोधात् प्रतिज्ञाता वदुतत्तमादेशमप्राक्षो येनाश्रुतं श्रुतं भवत्यमतं मतमविज्ञातं विज्ञातमिति यदि ब्रह्मोपादानं न स्यात्त
र्हि श्रूयमाणप्रतिज्ञोपरुध्येत कार्यस्य प्रकृतिं निमित्तकारणविज्ञानेन तत्कार्यज्ञानादर्शनात् दृष्टांतोपि यथा सोम्येकेन
मृत्पिंडेन सर्वं मृण्मयं विज्ञातं स्याद्वाचारंभणं विकारो नामधेयं मृत्तिकेत्येव सत्यमिति उपादानगोचर एवाम्नायते
निमित्तत्वं त्वधिष्ठानांतराभावाद्धिगंतव्यं प्राग्भुत्पत्तेरेकमेवाद्वितीयमिति अवधारणाद्धन्यथा प्रतिज्ञादृष्टांतोपरो
धस्य स्पष्टत्वात् किंच सोऽकामयत बहु स्यां प्रजायेयेति स ऐक्षत बहु स्यां प्रजायेयेति च श्रुत्या परमात्मन एकस्य कर्तृत्वं
प्रकृतित्वं च निश्चीयते असत्तत्साद्दृश्यत्तत्पादानोपादेययोर्नापेक्ष्यते गोमयवृश्चिकयोर्देहकेशाद्यपत्ययोश्च तद्दर्शना
त्तनापि कार्यस्य ब्रह्मदूषकता घटादिविकाराणां कारणविभागमापन्नानां दूषकत्वादर्शनात् किंच कार्यस्य का

तद्विकल्पनमनल्पमनीषः श्रुत्युदाहरणतः स निरस्य भंजयस्त मितगर्वभराणामागमानपि ममंथ परेषां ॥७३॥

रणानन्यत्वं न प्रलय एवापि तु त्रिष्वपि कालेष्वात्मैवेदं सर्वं ब्रह्मैवेदं सर्वमित्यादिश्रुतेः कार्यस्य कारणानन्यत्व
दिव्यथा मरीच्युदकेनोषरदेशः कदापि न संस्पृश्यते तथा परमात्मापीत्येवं श्रुतीनामुदाहरणात्तेषां विक
ल्पनमनल्पबुद्धिः स श्रीशंकरः निरस्यापि किंचिच्छांतगर्वा प्रतिशयानां परेषां पाशुपतानामागमानपि ममंथि
तवान् तथा हि पशुपतेरीश्वरस्य प्रधानपुरुषयोरधिष्ठातृत्वेन जगत्कारणत्वं नोपपद्यते हीनमध्यमोत्तम
भावेन प्राणिभेदान्विदधतः पशुपतेः रागद्वेषादिप्रसंगात् प्रधानपुरुषाभ्यां संबंधानुपपत्तेश्च न तावत्संयोग
लक्षणः संबंधः संभवति त्रयाणामपि सर्वगतत्वान्निरवयवत्वाच्च नापि समवायः आश्रयाश्रितभावानिरूपणात्
नाप्यन्यः कार्यगम्यः कश्चित्संबंधः शक्यते कल्पयितुं कार्यकारणभावस्य वाद्याद्यसिद्धत्वात् स्वा ॥७३॥

८९ रूस्येवज्जयत्कण्ठियोस्तत्कैर्भिद्येतभेदगच्छत्स्वाभिमतार्थायेज्योतिपंडितंमान्यमानास्तांत्रिकाःपाशुपताःसम
स्यान्तिरयेनस्योमदस्तितसज्जुःखगकुलपतेर्गरुत्मतोरयस्यवेगस्यातिशयोय्येषुतैःपक्षाघातैःफणासु
ताड्यमानाःसाभिमानाःसर्पायथाक्ष्वेडज्वालाविषज्वालांजेस्येतितदुलक्ष्वेडस्कगरलविषमितिसमरः॥७८
व्याख्यायांदर्जभितमुल्लसितंयस्यादवकुशलतातस्मात्फणिपतेःशेषस्यमदासंलज्जामुद्दीपयन्
संख्यामतिक्रांतानांअसंख्यातानांशिष्याणांहृत्कमलरुहेषुभानुतामुद्वहन्उद्वेलस्वयंशःसुमे

र स्थंतकैःकुलिशकठिनैःपंडितंमन्यमानाभिधस्त्वार्थाःस्मयभरमंदलत्पजुस्तांत्रिकास्तेगपक्षा ८८
घातैरिवरयभरैस्ताड्यमानाःफणासुक्ष्वेडज्वालोरवगकुलपतेःपन्नगाःसाभिमानाः॥७८
व्याख्याउदंभितयारयास्फणिपतेर्मदासमुद्दीपयन्संख्यालंघितशिष्यहृदुनरुहेभानुताम्
मुद्वहन्उद्वेलस्वयशाःसुमेःसभगवत्याशोजगद्भूषयन्कुर्वन्नादिमगेषुनिर्भरमभग्नार्दू
लविक्रीडितं॥७९॥वेदांतकान्तारकृतप्रचारःसुतीक्ष्णसद्युक्तिनखायदंष्ट्रःभयंक
रोयादिमतंगजानांमहर्षिकंठीरवउल्ललास॥८०॥

रुल्लंघितसमाधितदस्यवयत्रोलक्षणाधुर्येजगद्भूषयन्वादिमगेषुनिर्भरंशार्दूलवि
क्रीडितंकुर्वन्नसभगवलादोअभात्अघततअत्रश्रीशंकरवर्णनपरेणशार्दूलविक्रीडितपदे
नेतछंदोनामसूचनात्मुद्रालंकारःसूच्यार्थसूचनंमुद्राप्रकृतार्थपरैःपदैःइत्युक्तेः॥७९॥८०
श्रीशंकरंसिंहरूपेणवर्णयन्निवेदांतलक्षणेवनेकृतःप्रचारोयेनस्कतीक्ष्णानिसंयुक्तयएव
नखाग्राणिदंष्ट्राश्चयस्यवादिलक्षणानांगजानांभयंकरःएवंविधोमहर्षिलक्षणःसिंहः

एवमादिरूपंतदागममेथनप्रकारमसंथेसनेनसूचयित्वातत्स्विभमतयुक्तमेथनप्रकारंदर्शयतिअद्वितीयेनिरताय
र्यसन्नाभवत्समताईग्नासमानतालक्षणायामुक्तिःसेवभेदेसतिभेदसत्त्वेसतिकथंस्यात्नसस्यतस्यानिर
समायोगान्नकेनापिप्रकारेणेत्यर्थः॥ननुपशुपतिध्यानात्भविष्यतीतिचेत्तत्राह॥ध्यानाज्ज्ञानात्सामुक्तिःकुतोहेतोः
नाविनश्येततस्याविनाशाभावेहेतुर्नास्तीत्यर्थः॥हियस्मात्भावत्वेसतियत्कार्यंतत्सर्वमाविनस्यनभवतिप्रध्वंसे
व्यभिचारवारणायभावेति॥७३॥किंचमोक्षावस्थायांपशुषुजीवेषुपशुपतेरीशस्यगुणानांसंक्रमणं

अद्वितीयनिरतासतिभेदमुक्तिरीशसमतेनकथंस्यात्॥ध्यानजाकिमितिसानविनश्येद्भावकाः
र्यमापिचलोहिनोनिसं॥७४॥किंचसंक्रमणमीशगुणानामिष्यतेपशुषुमोक्षदशायां॥तत्रसाध
ययवैर्विभुराणांसंक्रमोनघटतेहिगुणानां॥७५॥पद्मगंधइवगंधवहेस्मिन्नात्मनीश्वरगुणा
स्त्वितिचेन्नत्तत्रगंधसमवायिनभस्यसंयुतंद्विवातिगंधधियंयत्॥७६॥किंचैकदेशेनस
मागमेतेकात्स्नेनवाशगुणाभिमुक्तान्।पूर्वेतुपूर्वोदितदोषसंगस्त्वेनतादिःपरमेश्वरस्यात् ७

यदिष्यतेतत्रसाधुर्हियस्मादवयवैर्वर्जितानांगुणानांसंक्रमोनघटते॥७५॥ननुगंधवहेवायौय
थानिरवयवस्यपद्मगंधस्यसंक्रमःतथास्मिन्जीवेपशुपतिगुणानांसंक्रमोस्त्वितिशंकेतपद्म
गंधइतिगंधसमवायीकमलसूक्ष्मावयवातेनावायुसंयुक्तंसत्तत्रवायौगंधधियंयस्माद्
दातितस्मान्नेचमित्याहनेति॥७६॥किंचपशुपतिगुणाःएकदेशेनविमुक्तान्समाश्रयंते
किंवाकात्स्न्येनाद्यपक्षेतुपूर्वोक्तदोषस्यनिरवयवगुणानांएकदेशेनसंक्रमायोगस्यप्रसक्तिःद्वितीये
यपरमेश्वरजडत्वादिःस्यात्

९० तस्य यतीश्वरस्य बालस्य सतः प्रभावं विलोक्य आश्चर्ययुक्तं अंतरंगं मनो येषां ते काशीपुरस्थाः सकलाः अकस्मिन्का
ले इत्थमूचुः ॥ ८१ ॥ मुहुः पुनः पुनः शोधितानि सर्वशास्त्राणि येन तथाभूतात् अस्मात् श्रीशंकरात् पी
डितहृत्कमलं येषां ते भास्करप्रमुखाः पराभवं प्रापे द्विरप्रापयन्त ॥ ८२ ॥ किंचास्यात्म निष्ठया तुष्टः कामरिपु
र्महादेवः पुरस्तात् प्रादुर्भवन् वेदान्तानां शारीरकसूत्राणां च भाष्यं प्रणेतुं प्रचोदयामास ॥ ८३ ॥ कुदृष्टी

अमानुषं तस्य यतीश्वरस्य विलोक्य बालस्य सतः प्रभावं ॥ असंशयमाश्चर्ययुतान्तरंगाः का
शीपुरस्थाः जगदुः कदाचित्थं ॥ ८१ ॥ अस्मान्मुहुः शोधितसर्वतंत्रात् पराभवं प्राप्य पीडितपुंडरीकाः ॥
प्रापे द्विरं भास्करमुख्यमिश्रप्रभुशारिविधूरगुरुप्रधानाः ॥ ८२ ॥ अस्यात्मनिष्ठा तिशयेन तुष्टः प्रा
दुर्भवं कामरिपुः पुरस्तात् ॥ प्रचोदयामास किल प्रणेतुं वेदांतशारीरकसूत्रभाष्यं ॥ ८३ ॥
कुदृष्टितिमिरस्फुरत्कुमतपंकमग्नां पुरा परां द्वारमुपायाचिरात् बुधमुदे बुधेनोद्धृता ॥ अ
२ होबत जगद्धवीमनघभाष्यसूक्तामृतैरयं कयति शंकरः प्रणतशंकरः सादरं ॥ ८४ ॥ ९०

नां स्फुरत्कुमतान्येव पंकस्तस्मिन् मग्नां पुरा परा द्वारसूनुना बुधेन वेदव्यासेन बुधानां मुदे चिरादु
द्धृतां अगद्धवीं चिरंतनां अमृतिलक्षणां गां अहो बतेति निपातावसाध्यर्मार्थकावसंतहर्षार्थको यतिर
यं घभाष्यसूक्तलक्षणे रमृतैः सादरं यथा स्यात्तथा अयं कयति उक्तं पंकादिविनिर्मुक्तां करोतीत्यर्थः पृथ्वीवृत्तं ८४

यया श्रुतिलक्षणयाऽगवाप्रकटितं क्रियाफललक्षणं पयो दुग्ध ससुरं त्रिलोकिस्थो जनः भुंक्ते यस्याश्च गोर्द्वितरेऽतिप्राचीनप्रवृद्धा
अध्यायागत्य स्मिन् तथाभूतप्रयाग संज्ञके भूसुरस्य प्रजापति संज्ञस्य ब्राह्मणस्य गृहे वासः एवंभूतां तां गां घोरैर्भीमैः खरै
स्तीक्ष्णैर्दुर्जनैः पंकेन प्रसतस्य एते कुतर्कलक्षणाश्छिद्रयावितां सभाष्यकारो भाष्यसमुद्रस्य सूक्तामृतैः प्रक्षाल्य निष्पंका
मकरोदुरगा ८५ केश्चिद्दुरवाद्यरूपनिषदमिथ्यावर्कीतिदूरमुत्सारिता अभूत् अन्ये प्राहुः प्राभाकरैरस्मिन् वेदकर्म

त्रैलोक्यं ससुरं क्रियाफलपयो भुंक्ते यया निश्चितं यस्याः द्वित्रैर्महीसुरगेहवासः प्रयाग्घोरे ॥ तां पंकप्र
स्तत कुतर्क कुहरस्थोरः खरैः पातितां निष्पंकामकरोत्स भाष्यजलधेः प्रक्षाल्य सूक्तामृतैः ॥ ८५ ॥ मिथ्या
यर्कीति केश्चित्सरुषमुपनिषद्दूरमुत्सारिता प्राह्वन्ये रस्मिन्नियोज्यं परिचरितुमसावर्हतीति प्रतुल्यां अ
र्थाभासं दधानैर्मृदुभिरिव परैर्वंचिता चारितार्थैः विद्वत्सानंदमेषा सुचिरमशरणा शंकरायं प्रपन्ना ॥ ८६ ॥

नियोगः नियोज्यस्तं परिचरितुमसावुपनिषदर्हतीति प्रतुल्याप्रकर्षेण पीडिता आर्थैनभयातां किंतु अर्थवदाभा
सत्वइत्यर्थाभासस्तस्य त्वमसि तस्मात्त्वमसि तस्मै तमसी सेवमादिरूपस्तं दधानैः चारितो लोपितस्तदभिन्नस्त्व
मसीत्ये वमादिरूपो वास्तवो थो यैर्मृदुभिरिवापरूपैरवकोमलाभासैरपरैर्नैय्यायिकादिभिर्वंचिता सु
चिरमशरणा सती इदानीं शंकराचार्यं प्रपन्ना एवा उपनिषदानंदं विद्वानप्राप्नोति ॥ स्रग्धरावृत्तं ॥ ८६ ॥
बौद्धः शून्यवादी हंतुमन्वधावत् ततः पश्चाद्यथा कथंचित् कंपादात्सार्वाल लभोजाता कौमारिलापर संज्ञो

८१

र्भदूपादेराभ्यो निजपदगमनेन मार्गमात्रं प्रदर्शितं सांख्यैः परे केचन तु दुःखं विनीतमपनीतमथान्यैः पातंजलैः प्राणधृता प्राण निरोधेनाहंता तस्य प्रजपता श्चित्तादस्य भस्तंतरं वेदं प्राप्तं पुरुषमात्मानं करुणया शंकरार्यः परे त्वाकृत वन्तु ॥ ८८ ॥ भूतैः पृथिव्यादिभिः ग्रस्तं देवमात्मानं कतिचन नद दृशुः ॥ केचित्त्वार्याकान्दृष्टवंतः केचिच्च योगाचारादयो दृशोप्यधीराः क्षणिकविज्ञानमात्मेति तैः स्वीकृतत्वात् केचित्तार्किकामीमांसकाश्च भूतैर्विमुक्तमप्यधुः अथ कृतिनः सांख्याः स र्वैर्भूतैस्तद्गुणैश्च विनिर्मुक्तमप्यधुः किंतु एतेषामसत्वं न विदधुः ततस्तस्मादसावात्मा भीतिं भयं नसत्कवान् शोक

हंतुं बोधानुधावु तदनु कथमपि स्वात्मलाभः कणादाज्जातः कौमारिलाद्यैर्निजपदगमने दर्शितं मा र्गमात्रं ॥ सांख्यैर्दुःखं विनीतं परमथ रचिता प्राणधृत्सहंता न्यैरित्थं रचितं पुमांसं व्यधित करुणया शं करार्यः परेत्वां ॥ ८७ ॥ ग्रस्तं भूतैर्नदेवं कतिचन दृशुः केच दृष्ट्वाप्यधीराः ॥ केचिद्भूतैर्विमुक्तं न्यधुरथ कृतिनः केपि सर्वैर्विमुक्तं किंत्वेतेषामसत्वं न विदधुरजहन्नेव भीतिं ततोसौ तेषामुद्धिल्लसन्नामभय प्रथितं शंकरः शंकराद्यः ॥ ८८ ॥ वार्वीकैर्नकुतः प्राग्बलिभिरथ मृषारूपमायाद्यगुप्तः काणादे र्हानिर्यच्योन्यरचि बलवता रुष्य कौमारिलेन ॥ सांख्यैरारुष्य हृत्वामलमपि रचितोमः प्रधानैकं रक्तं तेषां सत्तामुद्धित्स्व समात्मानमभयमकृत यतः शंकरस्य ब्रह्मविद्याधीशस्य महादेवस्यांशेनावतारः ॥ ८९ ॥ प्राक्पुरा चार्वाकैर्निकृतोपलापितो अथानंतरं बलिभिः काणादैः मृषा मिथ्याभूतं कर्तृत्वादिविशिष्टं ज्ञानादिगु णाकरूपमायाद्यगुप्तैरक्षितः इति रचितः कौमारिलेन बलवता तेभ्यो भूतेभ्यः आरुष्य रथ कृतस्वर्गकामो यजेत सादिविधो हसद्वान्यो न्यरचि विरचितः तथाप्यारुष्य सांख्यैर्मलाहृता पिय प्रधानैक तैरस्थितस्तं पुरुषशंकरः

भूष्यतमे श्रेयस्करे त्वं गांकरे भाष्ये याचन्ता: प्रसूतसुमनसां फलपुष्पाणां संदोहस्य समुदायस्य संदोहनं या भूस्त थाभूताः कल्पलतास्तत्तुल्याः ता गिरो समीक्षितवतां पुष्पाणां अन्यदीयभाष्या भासया चोदुरच्चयया गिरो आलिंगिताः गुणेस्मत्काः अंबुजासनस्य चतुर्मुखस्य वधाः सरस्वत्यादौ भीग्येन गर्भिता कथमिव शास्तु रस्य स्वर्थः ॥ ९० ॥ कामं यथेष्टं कामकिरातस्य धनुर्लतातः पर्यायेण क्रमेण पर्यायेण कदैव वा निर्यान्ति निः सृतया नाराचा रव्ये क्रूरगो धुटया समूहे न विपादितं मनो धैर्य येषां तैः धियास्वबुध्या कल्पितान् धिरसान् अवधाय हा न्वं धनाना समर्था देवे श्रेयाः आचार्यो

वाचः कल्पलताः प्रसूनसुमनः संदोहसंदोहना भाष्ये भूष्यतमे समीक्षितवतां श्रेयस्करे त्वंगांकरे ॥ भाष्या भासगिरोद्दुरन्वयगिराश्लिष्टा विसृष्टगुणेरिष्टास्तु कथमंबुजासनवधूदौर्भाग्यगर्भिताः ॥ ९० ॥ कामं कामकिरातकार्मुकलता पर्यायनिर्मितया नाराचधुटमा विपादितमनो धैर्यैर्धिया कल्पिता न्नाचार्याननवर्यनिर्यदभिदास्सिद्धांतशुद्धांतरो धीरो नानुसरीसरीति रसान् ग्रंथानवधाप हान् ॥ ९१ ॥ सुधास्पदाहंताभिजाय भगवत्सादरचनास्समस्तधान् ग्रंथान् रचयति निर्बंधापदितद्राघिष्ठं काभंगानौमंडमकुटं शृंगारसशितः कृतो तुल्यानियतमुपश्लाद्दतगतिः ॥ ९२ ॥ ॥ श्री ॥

ननवर्यान्निर्यन्निर्गतेनाभिदासिद्धांतेनाभेदसिद्धांतेन शुद्धांतः करणो धीरः नानुसरीसरीति अनुसरणं नैव करोति ॥ ९१ ॥ किंतु सुधास्पदस्यामृतप्रवाहस्याहंतायाधिजयिनीयाभगवलादरचनातस्समस्तधा न् समपर्यायांस्तत्स्तत्र कारान् ग्रंथान् निबद्धाग्रथंकतायादि रचयति तराग्रामात मुपदृल्पस्य द्रिसमरालि य तनुपराल्पेयामात आहतागति यस्याः साकुल्याल्याकृतिमासरित मंडस्य श्रीवस्य मुकुटमेव शृंगारस्तनुष्य यस्तस्य

९२

ययागिरांधारयाआमलाल्लकनकधारादीनाधीनासमरचिसम्यकराचितायथाचदिव्ययुवतिसौंदर्यलहरीप्रतीतिं नीताप्रकटितारौद्रोपिभुजंगःसर्पःश्रुतेनभयहृत्आधायीकृतवान्प्रसिद्धंचशंकरनामांकितप्राकृतमस्यसर्पविषहारित्वं सेयंसुगुरोःश्रीशंकरस्यगिरांधाराकस्यकवेर्मुदंनकलयतिकिंतुसर्वस्यापिमुदंप्रयच्छतीत्यर्थः॥९३॥ परगुरोःश्रीशंकरस्यगिरांधाराकल्पवृक्षकुसुमानांधारातस्याधीरायाअर्थपंक्तिश्चिंतामणिलक्षणाश्चगुणाः किरणलक्षणायाःवेण्याःकेशबंधस्यगुणान्निकान्सरूपान्वयेद्गुणानिकान्तस्येशून्यांकेपाटनिश्चिताचेति

ययादीनाधीनाघनकनकधारासमरचिप्रतितिनीतासौदिव्ययुवतिसौंदर्यलहरी॥भुजंगोरौद्रोपिकृतभयहृद्दाधायिसुगुरोर्गिरांधारासेयंकलयतिकवेःकस्यनमुदं॥९३॥गिरांधाराकल्पद्रुमकुसुमधारापरगुरोस्तदर्थालीचिंतामणिकिरणवेण्यागुणानिका॥अभंगव्यंग्यौघसुरसुरभिदुग्धोर्मिसहभूर्दिवंभव्यैःकाव्यैःसृजतिविदुषांशंकरगुरुः॥९४॥वाचामोचाफलाभाःश्रमनाशमनविधौतेसमर्थास्तदर्थाव्यंग्यंभग्यंतरंतत्खलुकिमपिसुधामाधुरीसाधुरीतिः।मन्येधन्यानिगाढंप्रशमिकुलपतेःकाव्यगव्यानिभव्यान्येकश्लोकोपियेषुप्रथितकविजनानंदसंदोहकंदः॥९५॥

विधप्रकाराः॥अभंगोयोव्यंग्यानांव्यंजनावृत्त्यागम्यानामोघःसमुदायःसुरसुरभिदुग्धोर्मिसमूहभूर्देवकामधेनुदुग्धतरंगसदृशाः अतोविदुषांशंकरगुरुर्भव्यैःकाव्यैर्दिवंसृजति॥९४॥येषुवाचांवाचामोचाफलाभाःकदलीफलतुल्याःयेषुचतेतासांवाचामर्थाःश्रमनाशमनविधौसमर्थायेषुचकिमप्यनिर्वाच्यंभग्यंतरंविवक्षितरूपादपिचारुतररूपांतरास्पदंतत्प्रसिद्धंव्यंग्यंयेषुचसुधावन्माधुरीसाधुरीति

शंकरगुरोर्भव्यानियेषांतेषांकाव्यानांअवलिःपंक्तिःवाग्गुंफैरर्थौघैर्व्यंग्यैःचकस्यमुदंनददातिवाग्गुंफान्विविनक्तिकुरुविंदेतिमुस्तकः।कुरुविंदोमेघनामस्तामुस्तकमस्त्रियामित्यमरः॥तस्यकंदलनिभैःनवांकुरतुल्यैःसतामानंदस्यकंदैर्मूलैरथार्थौघान्विविनक्तिअरविंदवृंदस्यकमलसमुदायस्यछिद्रभ्यःस्पंदन्मरंदःसुवन्मकरंदःतद्वदुच्चलैरथव्यंग्यान्विविनक्तिकल्पवृक्षस्यप्रफुल्लसुमनसःसुगंधिभिःगर्भीकृतैः॥९६॥पतिशेखरेणाद्भुतमुपनिबद्धंभाष्यंतत्तादृक्तथाभूतप्रभानिशाम्यगंगातटस्थविदुषांमध्येकेचित्गौतमपक्षंश्रितामेदवादिनोऽनुमानमेकंप्रधानमीक्षणं ज्ञानसाधनंयेषां

वाग्गुंफैःकुरुविंदकंदलनिभैरानंदकंदैःसतामर्थौघैररविंदवृंदकुहरस्पंदन्मरंदोज्ज्वलैः॥व्यंग्यैःकल्पतरुप्रफुल्लसुमनःसौरभ्यगर्भीकृतैर्देतेकस्यमुदंनशंकरगुरोर्भव्यार्थकाव्यावलिः॥९६॥तत्तादृगद्भुतशेखरपद्धतिनिबद्धभाष्यंनिशम्येर्ष्ययाकेचिद्गंगातटस्थविदुषामक्षांघ्रिपक्षाश्रिताः॥मोघ्यालिखद्विदुंप्रयतमनुमानेकक्षणाविस्मयमध्यकुर्वाप्यविचार्यचित्रकिरणांचित्राःपतंगाइव॥९७॥निघर्षणाच्छेदनतापनाद्यैर्यथासुवर्णंपरभागमेति॥विवादिभिःसाधुविमथ्यमानंतथामुनेर्भाष्यमहोविभूत्यै

तेविक्षमाक्षमाविनिर्मुक्ताअसमर्थायाईर्ष्ययामात्सर्येणाभविष्यमविचार्यखंडयितुंप्रयत्नंचक्रुःचित्रकिरणांचित्रभानुमार्गेचित्राःपतंगाइव॥शार्दूलविक्रीडितं॥९७॥तेदूष्यमाणंतदीयंभाष्यंनदुष्टतामगात्प्रत्युतातिशयेनरराजेतिसदृष्टांतमाह॥निघर्षणादिभिःयथासुवर्णंपरमुत्कर्षभागभाग्यंप्राप्नोतितथाविवादिभिःअतिशयेनमथ्यमानंमुनेःभाष्यंअत्यंतमधुनतउपेंद्रवज्रावृत्तं॥९८॥ श्रीशंकरप्रसन्न

॥९॥ ॥९॥ ॥९॥ ॥९॥ ॥९॥ ॥९॥ ॥९॥ ॥९॥

९३ सभाष्यलक्षणश्चंद्रो मुनिलक्षणात् क्षीरसमुद्रात् उत्थाय पंडितलक्षणेभ्यो देवेभ्यो मोक्षलक्षणसमृतं ददौ अस्य द्वावाक्लक्षणौ
किरणौ: कुमतलक्षणानंधकारात् स्फुटं दूरीकृत्य विप्राणां मुमुक्षुब्राह्मणानां मनोलक्षणानि च कोरानतर्पयत् ॥ ९७ ॥ इदानीं भाष्यं सुधारूपेण वर्णयति यतिलक्षणस्य चंद्रस्य भाष्यलक्षणा सुधा अनादि भूतवेदवाक्
लक्षणात् समुद्रात् उत्थिता अधिकं कृता दुष्टत्वात् अयं कामुको धाद्य अंतराबाह्यान् ध्यं यादिनो ये तैः पंडितलक्षणैर्दे
वैः सेव्या पुनश्च अजरामरत्वात् तत्वं संपादयंती दिवि भुवि तेऽतिशयेन बभासे ॥ ९८ ॥ इदानीं भाष्यं प्रभारूपेण

सभाष्यचंद्रो मुनिदुग्धसिंधोरुत्थाय दास्यन्नमृतं बुधेभ्यः ॥ विधूय गोभिः कुमतांधकारा
नतर्पयद् द्विप्रमनश्चकोरान् ॥ ९७ ॥ अनादिवाक्सागरमंथनोत्था सेव्या बुधैर्धिक्कृतदुःसपत्नैः ॥
विभ्राणयंती विजरामरत्वं दिवि द्युके भाष्यसुधा यतींदोः ॥ ९८ ॥ सतां हृदंभोनिविकास यंती
तमांसि गाढानि विदारयंती ॥ प्रसह्य दुरुकान्प्रविलापयंती भाष्यप्रभा भाति यतिर्यभानोः ॥ ९९ ॥ हरि
खप्यमंदरविमंथनजाता भाष्यनूतनसुधाश्रुतिसिंधोः ॥ केवलश्रवणतो विबुधेभ्यश्चित्रमत्र वितरत्यमृतं

वर्णयति सतां हृल्लक्षणानि कमलानि विकासयंती गाढानि बाह्यप्रभाभिर्विदारयितुमशक्यान्यज्ञानलक्ष
णानि तमांसि विदारयंती प्रतिवादिलक्षणान् उलूकान् प्रकर्षेण विलापयंती यतिश्रेष्ठलक्षणस्य सूर्य
स्य भाष्यस्य लक्षणा प्रभा अभात् अशुतत ॥ ९९ ॥ प्रसिद्धसुधायाः भाष्यसुधायां व्यतिरेकं दर्शयति
व्यासोक्तम् ॥ न्यस्यलक्षणेन मंदराचलेन विशेषेण मथनात् श्रुतिलक्षणात् समुद्राज्जाता भाष्यनूत
नसुधा श्रवणमात्रोद्बुधेभ्यः पंडितेभ्यो अत्र अपि यद्रूपयाचित्रं प्रसिद्धामृतावलेक्षपं अमृतत्वं मोक्ष

इदानीं गंगातः भाष्यसूक्तेर्व्यतिरेकं दर्शयति गंगापद्मनाभस्य विष्णोः पादादासीत् भाष्यसूक्तिस्तु शंभोर्मु
खादासीत् दसोऽव्यतिरेकः ॥ आद्या गंगा लोकान्मज्जयंती दृश्यते अन्या भाष्यसूक्तिः संसारसागरे मग्नान्
उद्धरंती ति एष द्वितीयो व्यतिरेकः ॥ १०३ ॥ स्रक्तेः कलितान्यायस्य महरत्नानां आवलिमालिकया व्यासो दर्शयति
स्म यथा चिरकालेन ग्रथनं कृत्वा प्रदर्शिता रत्नमाला स्फुटं योग्यधनालाभात् केऽपि न गृह्णंति तथा अर्थाला
भवत्वाद् दत्ताः मालाश्चिरकालं कैरपि बुधैः न गृहीताः अधुना अर्थप्राप्त्यौ सुलभाभिराभिः यथोक्तमालाभिः
ते पंडिताः अलंकृताः व्यासश्च अधिकृतार्थतां प्राप अतोऽयं पतिः श्रीशंकरस्योदार्यमाश्चर्यकृत् ॥ १०४ ॥ विदुषां

पादादासीत् पद्मनाभस्य गंगा शंभोर्वक्त्राच्छंकरीभाष्यसूक्तिः ॥ आद्या लोकान्दृश्यते मज्जयं
ती त्वन्या मग्नानुद्धरत्येष भेदः ॥ १०३ ॥ व्यासो दर्शयति स्म सूत्रकलितन्याया यो घरत्नावलीरर्थाला
भवशान्न कैरपि बुधैरलागृहीताश्चिरं ॥ अर्थाभासुलभाभिराभिरधुना ते मंडिताः पंडिता व्या
सश्चाप कृतार्थतां यतिपते रौदार्यमाश्चर्यकृत् ॥ १०४ ॥ विद्वज्जालतपःफलं श्रुतिवधूधम्मिल्लमल्ली
स्रजं सहृद्व्यासिकसूत्रमुग्धमधुरागण्यातिपुण्योदयं ॥ वाग्देवीभ्रमरभोग्यभाग्यनिभयप्राग्भारको शीलक

समूहस्य तपसः फलं श्रुतिलक्षणाया: वध्वा धम्मिल्लस्य केशबंधस्य मालतीस्रजं सहृदयास्तिकसूत्रलक्षण
सुंदरमित्रस्यागणनीयस्यातिपुण्यस्योदयभूतं वाग्देव्याया निश्चिरभोग्यानि भाग्यानि तेषां विभयाति
शयभूतार्थसंघातस्यालयं भाष्यं ते नितरां पिबंति के दस्युपेक्षायामाह ॥ येषां संसारे पुनर्जन्मनो
स्तिहंतेति हर्षे मुग्धसूक्तसुंदरमूर्धमधुराघ्रातपुष्पायां मित्रपाल गिरिभिद: को वा स्त्री कुल्लिलपाले

९४ दिव्येरवकूपिधानके। जातीकोनोर्थसंपातेइतिमेदिनी॥१०५॥ अकृतिलक्षणस्यसुधासिंधोः क्षीरसमुद्रस्यमंथनाद्रेःधुरं
धरतीतितथाभूतायतिरानस्यग्रंथानास्रक्तिः परेब्रह्मणारयोऽवरेयस्मात्संपरमात्मानंविंदतीतितथाकार्यकारण
भिदोवास्थूलसूक्ष्मभिदोवातत्त्वंपरार्थभिदोवातेषामानंदस्याधायिनीदूधानेदीप्तिंकुर्वद्भिः तर्कलक्षणाकीमका
ङैःकुमतांधकारस्यहेरंध्रीभवन्निक्षुषांमार्गंस्फोरयतीसतीअकांडकमभात्ननुरहसिअकांडकमकुत्सि
तंयथस्यात्तथाभादितिवाकुत्सितरहसिस्त्वकांडमितिविश्वप्रकाश॥१०६॥ सीतानाथस्यनतारामेश्वरस्तस्यस

मंथानाद्रिधुरंधराश्रुतिसुधासिंधोर्थतिस्मापतेर्ग्रंथानांफणितिःपरावरविदामानंदसंधायिनी॥
इंधानैःकुमतांधकारपटलेरंधीभवच्छुक्षुषांपथानस्फुरयस्यकांडकमभात्तर्कोर्कविद्योतितैः॥१०८॥ आसी
तानाथनेतुःस्थलकृतसलिलक्षुतमुद्रास्समुद्रादारूढाकर्षणाद्भागवनतीशिखरपरोगसांद्रान्नगेंद्रात्
आचप्राचीनभूमीधरमुकुटतटादातटालब्धिमाद्रेरदूताच्चापवर्गांजयतियतिधरायोद्भुताब्रह्म
विद्या॥७॥ ॥इतिश्रीमाधवीयेतद्ब्रह्मविद्याप्रतिष्ठितिःसंक्षेपशंकरजयेषष्ठःसर्गउपारमत्॥संख्या१८०

मुद्रात्स्थलकृतंसेतुबंधनेनयत्सलिलंतेनद्रुतमुद्रायन्नतत्सर्वंतंपुनश्चरुद्रेणत्रिपुरसंहारसमये
यदाकर्षणंतस्मात्तद्भागहदितिअवनतानिनम्रीभूतानिशृंगाणियस्यभोगेःसांद्रात्घनीभूतान्नगेंद्रा
त्स्कमेरोस्तस्मतंततथादृप्याचलगिरिमुकुटतटपर्यंततथास्ताचलाद्रेस्तटपर्यंतंआद्रुताद्रुतश्रुत्य
आद्योकार्यभूताअपवर्गोयस्याःसायतिश्रमियेनयतिराजनाद्भुताब्रह्मविद्याविजयतिसर्वोत्कर्षेणा
वर्ततेति॥स्त्र॰१०७॥ ॥इतिश्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यबालगोपालतीर्थश्रीपादशिष्यदत्तवंशा
वतंसरामकुमारसूनुधनपतिसूरिकृतेश्रीशंकराचार्यविजयडिंडिमेषष्ठःसर्गः६टीकासंख्या८२५

श्रीगणेशायनमः॥एवंसपरिकरांब्रह्मविद्याप्रतिष्ठितिमुपवर्ण्यव्यासदर्शनादिकंवर्णयितुमनुक्रमतेसेतिसश्री
शंकरःकदाचिदेवतद्गंगातटसमीपेशारीरकसूत्रभाष्यंपाठयन्शिष्यपंक्तिशंकाःशमयन्उवासयावत्काल
सूर्यआकाशस्यमध्यमितःप्राप्तःउपजातिः॥१॥शनैरधीत्यश्रांतेषुशिष्येषुसत्सुउपाविवेशआचार्यःशनैःकृति
धृतिमांवृतब्रह्मरूपःकश्चनब्राह्मणस्तंकःकिंपाठयसीतिपृष्टवानिंद्रवज्रा॥२॥तंवृद्धरूपंब्राह्मणंशिष्याः
प्रश्नद्वयस्योत्तरमूचुःतत्रप्रथमप्रश्नोत्तरंभगवानितिद्वितीयस्योत्तरमाहुःअनेनदूरीकृताभेदवादायततद्

सजातुशारीरकसूत्रभाष्यमध्यापयन्नभ्रसरित्समीपे॥शिष्यालिशंकाःशमयन्नुवासयावन्नभोमध्यमितोविवस्वान्॥१॥श्रांतेष्वथाधीत्यशनैर्विनेयाश्चाचार्यउत्तिष्ठतियावदेषः॥तावद्द्विजःकश्चनवृद्धरूपःकस्त्वंकिमध्यापयसीत्यपृच्छत्॥२॥शिष्यास्तमूचुर्भगवानसौनोगुरुःसमस्तोपनिषत्स्वतंत्रः॥अनेनदूरीकृतभेदवादमकारिशारीरकसूत्रभाष्यं॥३॥सचाब्रवीद्भाष्यकृतंभवंतमेतेवदंत्यद्भुतमेतदास्तां॥अथैकमुच्चारयपारमर्षेयत्तेर्थतस्त्वंयदि वेत्थसूत्रं॥४॥नमस्त्रयीतत्त्वविदांगुरुभ्यःसूत्रज्ञताहंकृतिरस्तिनोमेतथापियत्पृच्छसितद्ब्रवीमि॥५॥७॥

शारीरकसूत्रभाष्यमकारिकृतंतदेवपाठयतीत्यर्थः॥३॥एवंशिष्योक्तंनिशम्यसवृद्धब्राह्मणोभाष्यकारमभ्या
षतएतेत्वांभाष्यकारंवदंतिएतदद्भुतमास्तांतिष्ठतुहेयतेयदित्वंपरमर्षिणाबादरायणव्यासेनप्रोक्तंसूत्रमर्थतो
जानासितर्ह्येकमपितत्सूत्रंतदर्थव्याख्यानायैकस्यसूत्रस्योच्चारणंकुर्वित्यर्थः॥४॥एवमुक्तोभाष्यकारस्तं
ब्राह्मणंश्रेष्ठोवाचमुवाचेसूत्रार्थविद्भ्यःगुरुभ्योनमःसूत्रज्ञताअभिमानोयद्यपिममनास्तितथापि [illegible]

९४

८५ अथभाष्यकारोक्तेरनंतरं सब्रालणोयतीनांपप्रच्छयतश्चवान्तद्दाहत्ततीयमध्यायमधिकृत्यतत्तीयाध्यायआरं
भगतं तदंतरप्रतिपत्तौ रंहति संपरिष्वक्तः प्रश्न निरूपणाभ्यामितिसूत्रमस्तिएतस्यार्थं यदित्वंजानासितर्हि ब्रूहि ६
एवंपृष्टः सभाष्यकारः उक्तसूत्रस्यार्थं प्रोक्तवान् जीवः करणानामिंद्रियाणामवसादेमरणसमयेदेहांतरप्रतिप
त्तौदेहबीजैर्भूतसूक्ष्मैः संपरिष्वक्तः संवेष्टितोरंहतिगच्छतीत्यवगंतव्यं कुतः प्रश्ननिरूपणाभ्यां तांउश्रुतौगौतम
जैवलीयप्रश्नप्रतिवचनाभ्यां प्रश्नस्तावत्वेत्थयथा पंचम्यामाहुतावापः पुरुषवचसोभवंतीतिप्रतिवचनं
यद्युपर्जन्यपृथिवीपुरुषयोषित्सु पंचस्वग्निषु श्रद्धासोमवृष्ट्यन्नरेतोरूपाः पंचाहुतीर्दर्शयित्वाइति

पप्रच्छसोध्यायमथाधिकृत्यतत्तीयमारंभगंतीयतीनां॥ तदंतरे सादिकमस्तिसूत्रं ब्रूह्येतदर्थंय
दिवेत्थकिंचित्॥ ६॥ सप्राहजीवः करणावसादेसंवेष्टितोगच्छतिभूतसूक्ष्मैः॥ तांउश्रुतौगौतमजै
वली प्रश्नोत्तराभ्यां प्रथितोयमर्थः॥ ७॥ इत्येकमर्थं निगमय्यतेनसवावदूकः शतधाविकल्प्य॥ अखंड
यत्पंडितकुंजराणां मध्येमहाविस्मयमादधानः॥ ८॥
तुपंचम्यामाहुतावापः पुरुषवचसोभवंतीति
तस्माद्राभ्यांप्रश्नः प्रतिवचनाभ्यांअयमनयमर्थः प्रथितः॥ ७॥ इत्येवंप्रकारेणतेनोक्तसूत्रार्थंश्रुत्वासवावदू
कोतिवक्ताब्राह्मणः शतधाविकल्प्यपंडितकुंजराणांमध्येविस्मयमादधानोखंडयत्तद्यथा
इंद्रियादिनाकरणानांआत्मनश्चदेहांतरप्रतिपत्तौकर्मवशात्वृत्तिलाभस्तत्रभवतियथाकेवलस्यैवा ८५
त्मनोवृत्तिलाभस्तत्रभवतिइंद्रियाणितुदेहवदभिनवान्येवतत्रतत्रभोगस्थानउत्पद्यंतयद्वात्मनएवकेवलं
भोगस्थानमभिप्रतिष्ठतेयद्वाजीवएवोत्पत्तदेहाद्देहांतरंप्रतिपद्यतेशुकइववृक्षात्वृक्षांतरंकिंचदेहांतरप्रति

परे॥ करणानांजीवेनसहगमनंश्रुतिविरुद्धं॥ तथाचश्रुतिर्यत्रास्यपुरुषस्यमृतस्याग्निंवागप्येतिवातंप्राणश्च
क्षुः रादित्यंमनश्चंद्रमसंदिशः श्रोत्रमित्याद्या॥ अपिचप्रथमेऽग्नावपांश्रवणाभावात् पंचम्यामाहुतावापःपुरु
ष वचसोभवंतीतिनिर्धारयितुं नशक्यतेअत्रहिद्युलोकप्रमुखाः पंचाग्नयः श्रद्धादीनां पंचानामाहुतीनां
उ आधारत्वेनाधीताः तत्रप्रथमेग्नौश्रुतांश्रद्धांपरित्यज्याश्रुतीनामपांपरिकल्पनं साहसमात्रं श्रद्धायाः प्रत्य
य धिवाचत्वप्रसिद्धेः किंचास्त्वपांश्रद्धादिक्रमेण पंचम्यामाहुतौपुरुषाकारप्रतिपत्तिस्तथापितत्परिष्वक्त
रु स्यजीवस्यगमनंतुनयाच्यंसद्वमनस्यास्रुततत्वादित्येवमादिनाशतधाविकल्प्यखंडितवानित्यर्थः॥ ८॥
र तदीयंभाषितं सर्वमनूद्यशास्त्रकारः श्रीशंकरः सहस्रधाचखंडनतावत्सांख्याबौद्धवैशेषिकदिगंब

अनूद्यसर्वंफणितंतदीयंसहस्रधातीर्थकरश्चखंड॥

राणांकल्पनाआदर्तव्याउदाहृतश्रुतिविरोधात्नचाप्शब्दश्रवणसामर्थ्यात् प्रश्नप्रतिवचनाभ्यांके
वलाभिरद्भिः संपरिष्वक्तोरंहतीतिवाच्यंतासांश्रूयस्त्वापेक्षयाप्शब्दप्रयोगाविरोधात्नहिकेवलानाम
पांदेहारंभकत्वंसंभवतित्रिवृत्करणश्रुतेः॥ त्रयाणामपितेजोवन्नानांदेहकार्योपलब्धेः तस्यत्रधा
त्मकत्वात्चननुपार्थिवोधातुर्भूयिष्ठोदेहेषूपलक्ष्यतेइतिचेन्नेषदोषः इतरापेक्षयापांबाहुल्यसं
भवात्तस्मादप्शब्देनसर्वेषामेवदेहबीजानांभूतसूक्ष्माणांउपादानंयुक्तं किंचप्राणानांदेहांत
रप्रतिपत्तौगतिः श्रा० स्यतेतमुत्क्रांतंप्राणोनूत्क्रामतिप्राणमनूत्क्रामंतंसर्वेप्राणाअनूत्क्रा
मंतीत्यादिश्रुतिभ्यः सान्चप्राणानांगतिराश्रयमंतरेणनसंभवतीत्यतः प्राणगतिप्रयुक्तानां

तदाश्रयाणामपामपि भूतांतरोपसृष्टानां गतिरर्थादवगम्यते न हि निराश्रयाः प्राणाः क्वचिद्गच्छंति तिष्ठंति वा जीवतो ऽदर्शनात् वागादीनामग्न्यादिगमनश्रुतिस्तु गौणी लोमसु केशेषु चादर्शनादोषधीर्लोमानि वनस्पतीन् केशा इति हि तत्रैवाम्नायते न चैतेषां मुख्येषु तेषु गमनं संभवति न च जीवस्य प्राणोपाधिरस्या स्थाने न गमनमवकल्पते नापि प्राणैर्विना देहांतर उपभोग उपपद्यते तस्माद्वागाद्यधिष्ठात्रीणामग्न्यादिदेवतानां वागाद्युपकारिणीनां मरणकाले उपकारनिवृत्तिमात्रमपेक्ष्य वागादयो ऽग्न्यादीन् गच्छंतीत्युपचर्यते यत्तु प्रथमे ऽग्नावित्यादि तदपि न दोषावहं यतस्तत्रापि प्रथमे ऽग्नौ ता एवापः श्रद्धाशब्देनाभिप्रेयंत एव हि सत्याद्यवसानसंगानादनाकुलमेतदेकवाक्यमुपपद्यते ऽन्यथा पुनः पंचम्यामाहुताववां पुरुषवचस्त्वप्रकारे पृष्टप्रतिवचनावसरे प्रथमाहुतिस्थाने यदि नयोर्होम्य द्रव्यं श्रद्धा नामावतारये

तयोस्तु राचार्यफणींद्र यान्योर्विनाष्टकं याथालहोजजंभे ॥७॥

ततोन्यथा प्रश्नो ऽन्यथा प्रतिवचनमित्येकवाक्यता न स्यात् न च श्रद्धाख्यो प्रत्ययो मानसो जीवस्य धर्मः स न धर्मिणो निष्कृष्य होमायोपादातुं शक्यते पश्वादिभ्य इव हृदयादीनि तस्मादाप एव श्रद्धाशब्देनोपादेयाः श्रद्धा वा आप इति वैदिकप्रयोगदर्शनादपि श्रद्धाशब्दस्यास्तूपपत्तिः गच्छंतीनामपां बीजरूपतया सूक्ष्मत्वगुणयोगेन माध्यावकेतिह शब्दस्य तासु श्रद्धाशब्दो वोपपन्नः श्रद्धापूर्वककर्मसमवायाच्च अप्सु श्रद्धाशब्द उपपद्यते पुरुषेषु मंचशब्दवत् यज्ञ पोहास्येभ्यः श्रद्धा सत्यमंत्रे पुण्याप कर्मणा इतिहेतुत्वाच्च तासु श्रद्धात्वोपपत्तिर्यद्यप्यत्र जीवानामश्रवणो नास्ति तथापि यज्ञपादकर्त्ताराः विद्यायाने न गंतारः कृतास्त एवेहापि प्रतीयं तदित्याद्यनेकप्रकारेण रंहति तत्र

एवंप्रकारेण वदंतीयतिराट् द्विजेंद्रो विलोक्य पार्श्वे स्थितः पद्मपादः आचार्यमितीदमाहायं ब्राह्मणो वेदांतरहस्यवेत्ता व्यासः हिरवधारणे ऽ… तथा च युवयोः शिवविष्ण्वोर्विवादे प्रवृत्ते किंकरेण मया किमनुष्ठेयमित्याहतमिति ॥११॥ इतीदं विचित्रं प्रश्नापदवचो निशम्य स भाष्यकारः सूत्रकारं दिदृक्षुः प्रयतः सावधानः कृतांजलिस्तं प्रणम्य नवपद्यरूपां स्तुतिरूपां वाणीं जगाद उपेंद्रवज्रा ॥१२॥ यदुवाच तदाह भवानिति विद्युदुद्यारुजटाकिरीटेन प्रवर्षुकांभोधरकांतिरिव या कांतिस्तया कांतः सु

एवं वदंतो यतिराट् द्विजेंद्रो विलोक्य पार्श्वस्थितपद्मपादः ॥ आचार्यमाहेति महोसुरोयं व्यासो हि वेदांतरहस्यवेत्ता ॥१०॥ त्वं शंकरः शंकर एव साक्षात् व्यासस्तु नारायण एव नूनं ॥ तयो विवादे सति तं प्रसक्ते किं किंकरोहं करवाणि सद्यः ॥११॥ इतीदमाकर्ण्य वचो विचित्रं स भाष्यकृत्सूत्रकृतं दिदृक्षुः ॥ कृतांजलिस्तं प्रयतः प्रणम्य बभाण वाणीं नवपद्यरूपां ॥१२॥ भवांस्तडिद्वारुजटाकिरीटप्रवर्षुकांभोधरकांतिकांतः ॥ शुभ्रोपवीती तिधृतकृष्णचर्मा कृष्णो हि साक्षात्कलिदोषहंता ॥१३॥ भावत्कसूत्रप्रतिपाद्यतादृक्परापरार्थप्रतिपादकं सत् ॥ अद्वैतभाष्यं तव संमतं चेत्सोढा ममागः पुरतो भवान्मे ॥१४॥ श्रीशंकर

भ्रमुपवीतं यस्य धृतं कृष्णाचर्म येन स कलिदोषहंता कृष्णद्वैपायनो व्यास एव साक्षान्न त्वन्यः कश्चन ब्राह्मण इत्यर्थः ॥१३॥ भवदीयसूत्रेण प्रतिपाद्यस्य तादृशस्य निर्विशेषस्य सविशेषार्थस्य कार्यकारणात्मकस्य वार्थस्य प्रतिपादकमद्वैतभाष्यं तव संमतं चेत्तर्हि ममापराधं क्षमित्वा शीघ्रं ममाग्रे प्रत्यक्षो भव पाठांतरे भावत्कसूत्रप्रतिपाद्यत्तादृक्परापरार्थप्रतिपादकमित्यर्थः ॥ २८ ॥

९७

एवं वदत्सत्त्व अथानंतरमयं श्रीशंकरः कृष्णमारात्दूरादवलोकितवान् लांचितानष्टिचामीकरव्रततयः सुवर्णमय्योलता
स्तद्वत्संदराणां जटानां कलापोयस्य विद्युल्लक्षणलता वलयेन वेष्टितेन मेघेन तुल्यं चिन्मुद्रया ज्ञानमुद्रया अभीष्टमर्थं
प्रकटयंतं वसंततिलका ॥१५॥ पुनस्तमेव पंचभिर्विशिनष्टि अनुरागजुषा रजन्या अत्यंतमालिंगितं शारत्स्य दृश्विं बं
भिरास्पदं कुर्वंतं यतोतापि घस्तमालरूत्तुल्यस्वशरीरकांतिहरितिभिर्व्याप्तं कांतोय्यश्चंद्रकांतमणिस्तेन निर्मितं करक

एवं वदन्नमयथैक्षतकृष्णमारात्चामीकरव्रततिचारुजटाकलापं ॥ विद्युल्लतावलयवेष्टितवारिदभं
चिन्मुद्रया प्रकटयंतमभीष्टमर्थं ॥१५॥ गाढोपगूढमनुरागजुषा रजन्या गाढोपदं दधितथतं शारदेंदु
बिंबं ॥ तापिंच्छरीतितनुकांतिहरीपरीतं कांतेंदुकांतघटितं करकं दधानं ॥१६॥ समाधिकाच्छदरविंदा
तिमौक्तिकाढ्यां ससस्य मूर्तिमिवविभ्रतमक्षमालां ॥ तत्ताद्दृशास्यपतिवंशविवर्धनात प्राक्तारावली
मुपगतामिव चानुनेतुं ॥१७॥ शार्दूलचर्मोद्वहनेन भूतरुद्वलनेनापि जटाघटाभिः ॥ रुद्राक्षमालावलये
नशंभोरभीसनाध्यासनसख्यपात्रं ॥१८॥

कमंडलुं दधानं ॥१६॥ समाधिकैरच्छदरैः स्वच्छश्छिद्रैर्वि
तिसंख्याकैः मौक्तिकैः आढ्यामक्षमालां ससस्य मूर्तिमिव बिभ्रतं तत्तादृशास्य स्वयतिवंशास्यचंद्रकेशस्य
वर्धनात् प्राक् उपगतां तां एव लीमश्विन्यादिनक्षत्रमालांभि वस रतिवंशाय धर्षयिष्याभिद्रसनुनयं कर्तुं द्र
वेक्षुत्प्रेक्षा द्वयं ॥१७॥ शार्दूलचर्मोद्वहनादिनाशंभोरधीसनाध्यासनस्य सख्यस्य पात्रं ॥ इंद्रवज्रा ॥१८॥

अद्वैतविद्यातत्वलक्षणा स्वांकुरास्यतीक्ष्णायाधारयाजरीकृतोहं कारलक्षणो गजेंद्रो येनतं स्वशास्त्रमद्वैतशास्त्रं तत्लक्षणेन त्रं
कोस्य याणाचुज्वलस्य त्रलक्षणदामभिर्नियंत्रितमरूत्निमोनां भुतिलक्षणगवांसहस्रं येन तं ॥१९॥ तत्तादृशाभत्युज्व
लकीर्तिशालिनां शिष्याणां पंक्तिभिः संशोभितः पार्श्वभागोयस्य तं करदाक्षेणाश्विवीक्षालक्षणायामृतधारया निवारि
तोऽशेषजननानामाध्यात्मिकादिरूपोऽनुतापोयेन तं सर्वजिनानुनीमोयेनेतिशा ॥२०॥ वाचंयमानां नियंत्रिनसर्वेंद्रियाणां
मुनीनां राजानं भक्तां कितमसंभावितं दर्शनं यस्य तं गुरुणा मधिगुरुं विलोक्य प्रहृष्टचेताः सशंकरः शिष्यगणैः संस्तुत

अद्वैतविद्यास्त्रविनीतीक्ष्णधाराचरीकृताहंकृतकुंजरेंद्रं ॥ स्वशास्त्रशोरुज्वलसूत्रदामनियंत्रिताकृत्रि
मगोसहस्रं ॥१९॥ तत्तादृगत्युज्वलकीर्तिशालिशिष्यालिसंशोभितपार्श्वभागं ॥ कटाक्षवीक्षामृत
वर्षधारानिवारिताशेषजनानुतापं ॥२०॥ विलोक्य वाचंयमसार्वभौमं सशंकरो नाकितदर्शनंतं ॥
गुरुं गुणोरूम्पिहृष्टचेताः प्रस्तुवयो शिष्यगणैः समेतः ॥२१॥ अस्यादराधश्च गणैः सहासौप्र
स्तुत्यतस्तत्त्वरणौ प्रणम्य ॥ यत्सयगामी विनयोप्रहृष्यन्नित्सप्रवीत्ससयतीसुतंसः ॥२२॥ द्वैपायनस्वा
गत मस्तुतुभ्यं दृष्ट्वा भवंतं चरितामयार्थाः ॥ युक्तं नवदेतत्त्वयि सर्वकालं परोपकारव्रतदीक्षितत्वात् ॥२३॥

प्रस्तुवयौ ॥२१॥ अस्यादराच्छिष्यगणैः सह प्रस्तुतोऽसौ शंकरस्तस्य व्यासस्य चरणौ प्रणम्य यत्स्यगामी विन
ययुक्तः प्रहृष्यन्सन् सश्रीशंकरः सत्यवतीसुतं अभितीदमुवाच्यरं इंद्रवज्रा ॥२२॥ यदुवाचतदाह हे द्वैपायन स्वा
गतं तुभ्यमस्तु भवंतं दृष्ट्वा ममास वैपुमर्थाश्चरितास्तत्र हेतुद स्मरादि सर्वार्थसंपादके त्वयि युक्तं तत्र हेतुमाह स
र्वेषु परोपकारव्रते दीक्षितत्वात् उ० २२

DR. BHAU DAJI MEMORIAL
DR. BHAU DAJI MEMORIAL

परोपकारशीलिनात्वया कृतस्य लेशोप्यन्येन कर्तुमशक्य इत्याशयेनाह ॥ मुने ब्राह्मं वैष्णवं च शैवं लैंगं सगारुडं
नारदीयं भागवतमाग्नेयं स्कांदसंज्ञितं भाविष्यं ब्रह्मवैवर्तं मार्कंडेयं सवामनं वाराहं मात्स्यं कौर्मं च ब्रह्मांड
मिति त्रिषट्संख्याकान्यष्टादशपुराणानि साक्षात्स्वस्य गर्भापद्मकैः सुदुष्कराणि त्वयाकृतानि अन्येन
लोके सुसंगतार्थं श्लोकद्वयमपि कर्तुं कः शक्नोतीति भिप ॥२४॥ किंच व्यस्तेति पुरुषस्य मिश्रितवेदसमुद्रस्य
जूः सामाथर्वणलक्षणैश्चतुर्भिः प्रकारैः पृथक्कृत्वा चतुर्धाः कृतवानसि कलौ मंदप्रज्ञा एते ब्राह्मणा वेदान्ग्रहीतुम
लसाः जनितारउ समर्थास्तद इति चिंतयित्वा शाखाप्रभेदेन यत्नाद्विततान्वेदान्विभक्तान्व्यधाः विहितवा

मुने पुराणानि दशाष्ट साक्षाच्छ्वस्य गर्भाणि सुदुष्कराणि कृतानि येन द्वयमप्यकर्तुं को नाम शक्नो
ति सुसंगतार्थं ॥२४॥ वेदार्णवं व्यस्तमिमं चतुर्धा व्यधाश्चतुर्धा शाखाप्रभेदेन यत्नाद्विततान्विभक्तान् ॥
मंदाः कलौ क्षितिसुरा जनितार एते वेदान्ग्रहीतुमलसा इति चिंतयित्वा ॥२५॥ एष्यद्धि जानासि
भवंतमर्थं गतं च सर्वं ननु वेत्सि यत्तत् ॥ नोचेत्कथं भूतभवद्भविष्यत्कथाप्रबंधान्रचयेरजानन्
॥२६॥ आभासपन्नंतरमंगमाध्यं स्थूलं च सूक्ष्मं बहिरंतरं च ॥ अपानुदन्भारतदीप्तरश्मी रम्भदूर्वौ

नसि च ॥२५॥ एष्यत् भविष्यत् विजानासि तत् आभवंतं वर्तमानं गतमतीतं च सर्वं जानासि यत्त्वं न वेत्सि न जानासि
तन्नास्त्येव नो चेत् यदि नैव जानासि तर्ह्यजानन् भूतभवद्भविष्यत्कथाप्रबंधान् कथमरचयेः कथं रची
तवानसि आख्यानकीर्तनं ॥२६॥ अंतरमंगं संततिरमात्मानमष्टमूर्तिंश्री यो रचयन्त बहिरंगं बाह्यासयन्नस्थूलं
कार्यं सूक्ष्मं कारणं बाह्यं जगत् मिथ्यात्वाज्ञानमंतरं ब्रह्मगाणिनं परमात्माज्ञानमाध्यं तमो अपानु
दन्भारतलक्षणो अपूर्वश्चंद्रो भगवत्स्य यो धेत्तरः क्षीरसमुद्रादभूत् प्रसिद्धचंद्रस्तु बाह्यं त्रिविधं शरीरं

तद्धिरेखलक्षणाय यवंशाप्रकाशायन् स्थूलं बाह्यं तमो नाशयति यद्वा बहिः स्थूलं कार्यरूपमनंतरं सूक्ष्मं कारणरूपं अथ
वा स्थूलमथा ज्ञानं सूक्ष्मं धर्माज्ञानं बहिः कामाज्ञानमंतरं मोक्षाज्ञानमित्यर्थः ॥ पु॰ २७ ॥ स्वाद्वैपायननिकृते दृश्य
रूपेणाहं कृतमेव धाम सत्यस्वप्रकाशरूपं परब्रह्मैव कल्पवृक्षद्वीपे समुद्यन् वेदशाखानां सहस्रैः संचितो यस्य शुके
न सेव्यमानः कल्पवृक्षरूपी यो मुनीनां तिलको सुदृष्टीनां स्वीयचरणभाजां मुख्यैः फलानि उत्कृष्टानि मोक्षा
दिरूपाणि फलानि उल्लासयतीति अहो तत्सत्याश्चर्यमिति प्रसिद्धो व्यासस्त्वं तद्वत् धामेवेति ॥२८॥ हे कुलकृष्ण

वेदाः षडंगानि खिलं च शास्त्रं महाभारतवारिराशिः ॥ त्वत्तः पुराणानि च संबभूवुः सर्वं
त्वदीयं खलु वाङ्मयाख्यं ॥२८॥ द्वीपे कचित्समुदयन्नतमेव धामशाखासहस्रसचिवैः शुक
सेव्यमानः ॥ उल्लासयत्सहृदयास्तिलको मुनीनां उच्चैः फलानि सुदृशां निजपादभाजां ॥२९॥
धत्से सदार्तिशमनाय हृदा गिरीशं गोपायसे धियदनं च चिरंतनीर्गाः ॥ दूरीकरोषि नरकं च दयार्द्रदृष्ट्या
कस्ते गुणान्वदितुमर्हति कृष्ण शक्तः ॥३०॥

तेगुणान्वक्तुं कः कर्ता कोऽपि न समर्थः अद्भुतत्व
माह ॥ सर्वेषामार्तिशमनाय गिरीशं महादेवं सदैव हृदा धत्से सतु गोपादीनामेव वार्तिशां तयै गोवर्ध
नसंज्ञं पर्वतं सप्तदिनं हस्तेन धृतवान् पुनश्च चिरंतनीर्गाः श्रुतीः धियदनं सुरव्यापाल्यासि सत्युप्र
सिद्धाः नवीनागाः यत्नेपालितवान् पुनश्च दयार्द्रदृष्ट्या वनरकं दूरीकरोषि सत्युपुत्रे नरकासु
रं दूरीकृतवान् अलस्त्वाद्भुतकृष्णात्व मित्यर्थः ॥३०॥ किंबहुना सर्वे कृतिप्रति पाद्यः परमात्मा

९८

त्यमेवेत्याह॥ यमिति नासदासीनो सदासीत् अनंतरमबाह्यं सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्म विज्ञानंदं ब्रह्म प्रज्ञानघन इत्यादि
श्रुतयो यं तत्त्वंपदयोर्लक्ष्यार्थमामनंति स कार्यकारणादिविलक्षणः सच्चिदानंदघनः पुराणः पुरुषः परमात्मा
नारायणस्त्वमेव नरत्वादेनस्थावरजंगमात्मकशरीरजातमुच्यते तत्र नित्यसन्निहिताश्चिदाभासा जीवा ना
रा इति निरूप्यंते तेषामयनमाश्रयोधिष्ठानं नारायणः पूर्णत्वात् पुरुषोऽभिव्यक्त्यादिविकारशून्यत्वेन निर्वि
कारत्वात् पुराणः यद्वा यत्तत्त्वंपदयोर्वाच्यार्थलक्ष्यार्थं चामनंतीत्यर्थः॥ तत्र परमात्मेत्यतं तल्लक्ष्यार्थप्रतिपाद
न नारायणः सर्वांतर्यामी तत्पदवाच्यार्थः पुरिशयनात्पुरुषस्त्वंपदवाच्यार्थः पुराणत्वमनादित्वमुभयोर्वि

यमामनंति श्रुतयः परार्थं न सन्न चासन्न बहिर्न चांतः॥ स सच्चिदानंदघनः परात्मा नारायण
स्त्वं पुरुषः पुराणः॥३१॥ इति स्तुतस्तेन यथाविधानमासेदिवान् विष्टरमात्मनिष्ठः॥ द्वैपाय
नः प्रश्रयनम्रपूर्वकायं यतीशानमिदं बभाषे॥३२॥ त्वमस्मदादेः पदवीं गतोऽभूरखंडपांडि
त्यमबोधयं ते॥ शुकर्षिवत् प्रीतिकरोसि यद्वत् पुरेव शिष्यैः सह माप्त मीरस्ते॥३३॥

९९

षणं ॥३१॥ इत्येवंप्रकारेण तेन श्रीशंकरेण स्तुतः आत्मनिष्ठो द्वैपायनो वेदव्यासो यथाविधान
मासनमासेदिवान् उपविष्टवान् विष्टरायां सदृयसम्भुवद् इति कस्तुः प्रश्रयेण नम्रः पूर्वकायो
अग्रभागो यस्य तं यतीशं वक्ष्यमाणमुवाच॥३२॥ यदुवाच तदाह॥ अस्मदादेः पदवीं त्वं गतो
भूः पूर्वमेव प्राप्तः तेऽखंडपांडित्यं अबोधयं ज्ञातवानास्मि शुकवत् प्रीतिकरोसि यतो वि
द्वन् तस्मादयं यादायागत शालादिशिष्यैः सह त्वं पूर्वं यथाभ्यगमः तथा माप्त मीत्रमंमागाः॥३३॥

तथा भाष्यं कृतमिति शिवस्य संबंधी सभाकणे संन्नः सिद्धस्तस्य मुखाच्छ्रुत्वा प्रहृष्टेन हृदालयदर्शनेच्छया हे प्राज्ञ मिनतेन
त्रपथचरो हं जातोस्मि॥३४॥ एवंभूतस्य मुनींद्रस्य वेदव्यासस्य वचनस्य श्रवणादुत्थितरोमांचपूरव्याजेन बहिरु
च्छलद्धर्षं धारयन् शुकाचार्यमतलक्षणसमुद्रप्रवर्द्धनेपूर्णचंद्रः श्रीशंकरो नवमेघकांतिमनल्पशक्तितं
श्रीव्यासमारव्यत्प्रोक्तवान् वसंततिलका॥३५ तद्वाक्यमुदाहरति त्रिभिः सुमंतुपैलवैशंपायनाख्यामुनींद्राम

कृतं त्वया भाष्यमितींदुमौलेः सभांकणो सिद्धमुखान्निशम्य हृदा प्रहृष्टेन दिदृक्षयातद्गाध्व
नीतः प्रशाभिन्नभूवं॥३४॥ इत्थं मुनींद्रवचनश्रवणोत्थहर्षरोमांचपूरमिषतो बहिरुल्लुचंतं
बिभ्रत्तमभ्ररुचिमारव्यदनल्पशक्तिः श्रीशंकरः शुकमतार्णवपूर्णचंद्रः॥३५॥ सुमंतुपैल
प्रथमा मुनींद्रा महानुभावाननु यस्य शिष्याः॥ तेषां क्व धीमानपि तत्र कोहं तथापि कारु
ण्यमदर्शि दीने॥३६॥ सोहं समस्तार्थविवेचकस्य कृत्वा भवत्सूत्रसहस्ररश्मेः॥ भाष्यप्र
दीपेन महर्षिमान्य नीराजनं धृष्टतया न लज्जे॥३७॥ श्रीशंकरप्रसन्न श्रीसांब॥

हानुभावाः प्रभावो येषां ते न तु यस्य तव शिष्याः तस्मिंस्त्वयि स्तणादप्यतिशयेनलघुः तोऽहं कोयद्यप्येवं
तथापि दीनेमयि कारुण्यं दर्शितवानसि॥३६ सोहं लघीयानपि तव कारुण्यमात्रतां गतः सर्वेषामुप
निषदंतानामर्थानां विवेचकस्यायमत्राभिप्रेतोऽर्थो यं नेति यच्चिन्त्य प्रदर्शकस्य भवदीयसूत्रल
क्षणस्य सहस्रकिरणस्य सूर्यस्य भाष्यलक्षणेन प्रदीपेन नीराजनं नीराजनमारार्तिकं कृत्वाऽहम

दि भाष्यभाष्येन तलडोंद्दः ३७

९०

यद्यप्येवं तथापि भक्त्याकृतं प्रदीपेन नीराजनं यथा सवितास्वीकरोति तथा भवत्सूत्रेण स्वीकृतत्वात्मत्कृतं भाष्यं त्वं शोधयितुम र्हसीत्याशयेनाह। भवत्स्वशिष्यव्यपदेशपात्रेण मयायत्साहसं स्वबुध्याकृतं तन्द्विचार्य सूक्तिदुरुक्तिजालमिदं समं कर्तुं कृपा लुस्त्वं योग्योऽसि॥ ७८॥ इत्थमुक्तोपरतस्य तूष्णींस्थितस्य श्रीनृकरस्य हस्तात्सवेदव्यास आदरेण हस्तद्वयेन भाष्य मादायासौ व्यासः प्रसादगांभीर्यगुणैरभिरामं सर्वत्र सम्यग्विचारपूर्वकं ददर्श॥ ७९॥ पुनस्तदृशिनष्टि सूत्रा

आकारि यत्साहसमात्मबुध्या भवत्स्वशिष्यव्यपदेशभाजा॥ विचार्य तत्सूक्तिदुरुक्तिजालमर्हः समीक र्तुमिदं कृपालुः॥ ७८॥ इत्थं विगद्योपरतस्य हस्ताद्धस्तद्वयेनादरतः स भाष्यं॥ आदाय सर्वत्र निरैक्षतासौ प्रसादगांभीर्यगुणाभिरामं॥ ७९॥ सूत्रानुकारिमृदुवाक्यनिवेदितार्थं स्वीयैः पदैः सह निराकृतपूर्व पक्षं॥ सिद्धांतयुक्तिविनिवेशिततत्स्वरूपं दृष्ट्वाभिनंद्य परितोषवशादवोचत॥ ८०॥ न साहसं तात भवानकार्षीद्यत्सूत्रभाष्यं गुरुणा विनीतं॥ विचार्य तां सूक्तमनंस्त तन्महत्साहसमित्यवैमि॥ ८१॥ मीमांसकानामपि मुख्यभूता ये व्याख्यिलन्याकरणानि विद्वन्॥ येऽधिनः सर्वे त्वैव दर्नोघ्नतोंऽशोगोविंदशि

नुसारिभिर्मृदुवाक्यैर्निवेदितो र्थोयेन स्वीयैः पदैर्निराकृताः पूर्वपक्षा यत्र सिद्धांतयुक्तिभिर्विनिवेशितं तस्यासि द्धांतस्य स्वरूपं यत्र तथाभूतं भाष्यं सवेदव्यासो दृष्ट्वा अभिनंद्य परितोष्य वशादपोच्य तदुक्तवान् व॰ ८०॥ गु रुणा विनीतो भवान् यत्सूत्रभाष्यमकृत तत्साहसं न कृतवान् सूक्तदुरुक्तमत्र विचार्यतामित्येतत् महत्साहसमित्येवमिजानामि इति यः ॥ ८१॥ तत्र हेतुमाह॥ मीमांसकानां अपीति वेदजानासि ८२॥

१००

किंच न प्राकृतस्त्वं किंतु सर्वार्थदर्शी कश्चिन्महानुभावः पुरुषोऽसि तत्र माहयइति पर्यग्रजः संन्यासं कृतवान् अ नायासेन विषयान्निवार्य पोदृष्टौ तोयथा सूर्योंधकारान्निवार्य गच्छति तद्वत्॥ ८३॥ मत्सूत्रभाष्यकरणादपि त्वं प्राकृ तो न भवसीत्याशयेनाह। बह्वर्थागर्भैर्येषांभिस्तूत्वो भावोऽयं पुनश्चलघूनि मत्कृतानियानि सूत्राणि तानि तांविहायप एवं प्रकारेण सम्यक् योविवरीतुं विवरणं कर्तुं समर्थः स नास्ति॥ ८४॥ किंच सूत्रकृतपरिश्रमतु

न प्राकृतस्त्वं सकलार्थदर्शी महानुभावः पुरुषोऽसि कश्चित्॥ यो ब्रह्मचारी विषयान्निवार्य पर्य ग्रजः सूर्य इवांधकारात्॥ ८३॥ बह्वर्थगर्भाणि लघूनि यानि निरूढभावानि च मत्कृतानि॥ त्वामेव नित्यं विरहय्य नास्ति यस्तानि सम्यग्विवरीतुमीष्टे॥ ८४॥ निसर्गदुर्ज्ञानतमानि कोवा सूत्राण्य लंवेदितुमर्थतः सन्॥ कृतानि तावाद्विवरीतुरेषां यावत्प्रणेतुर्विबुधा वदंति॥ ८५॥ भावं मदीय मनवबुध्य यथावदेयं भाष्यं प्रणेतुमनलं भगवान् परीशः॥ सांख्यादिनां मतपथं तु श्रुतिमूलं वल्भी दूर्तुं कथं परशिवांशमृते प्रभुः स्यात्॥ ८६॥

स्य एवैषां व्याख्यातुः परिश्रम इति दिवाः पंडिताश्च वद ंतीत्याह॥ निसर्गात्स्वभावादेवातिशयेन दुर्ज्ञानानि सूत्राणि यथाभूतार्थतो ज्ञातुं कोवालं न कोपि समर्थः हसतस्यतः एषां सूत्राणां प्रणेतुर्भावात् कृतानि तावात् एषे षां विवरणकर्तुः कृतावृत्तिविस्तरो महत्वात्देश इ वदंति॥ ८५॥ एवं यथातत्त्वा मदीयो भावो बुद्धत्वा नंयथावदविज्ञाय एषूर्थमुक्तोपि कर्तुमकर्तु मन्यथा कर्तुं समर्थोपि कश्चित् भाष्यं प्रणेतुमलं समर्थो न भवति यथावदेव भाष्यमिति यायत एव मतः

परशिवांशमृते प्रभुः स्यात्॥ कुतइदृश्यता विपरीता प्राप्तंतेवेशात

मार्गं मूढं कुंत्वं प्रयुंः समर्थः॥ स्यादित्सर्थः॥ गसे॰ ८६

१०१

यत्तु धत्से इत्याद्युक्तं तत्राह अद्भुतशंकर त्वं वर्णयितुं न शक्यो ऽद्भुतत्वं दर्शयति शेषस्य संबंधलेशेनापि रहितः स तु एवानुषं
गेण मुक्तो न भवति एवं भूतो ऽप्यधिमानसं मन्तसि सकला अपि दकलाधत्से स तु सिरस्ये का मे रुद्रा शिको लोऽवभाति पु
नरत्र सर्वात्मना सर्वात्मभावेन परिजया वेदान्तया ऽधिज्ञातया श्रुत्यपि घालक्षणया पार्वत्या ऽचिन्ताजपेन
वायुकृतस्वरूपं यस्य स तथेद्द्य शरीरेण पार्वत्या युक्तस्वरूप इत्यर्थः ॥४७॥ यदुक्तं लज्जा संपादकं कर्म कृत्वापि ध
ष्टतयाहं न लज्जे इति तत्राह पूर्वमेतन्मदीयं स्तत्र जातमसंख्यातैः कश्चिद्विख्यातं इतः परं च केचित्
कश्चिदित्तव्याख्यास्यते परं तु भवानि वनिगूढमस्मदभिप्रायं विज्ञातुं किमेते व्याख्यातारो ऽलं समर्था

शेषानुषंगकलया ऽपि सुदूरमुक्तो धत्से ऽधिमानसमहो सकलाः कलाश्च । सर्वात्मना गिरिज
या ऽपहितस्वरूपः शक्यो न वर्णयितुमद्भुतशंकर त्वं ॥४८॥ व्याख्याप्यसंख्यैः कश्चिदिः पुरेत
द्व्याख्यास्यते केश्चिदितः परं च । नयानि वास्मद्धृदयं किमेते सर्वज्ञ विज्ञातुमलं निगूढं ॥४९
व्याख्यादिभूयो निगमांतविद्यां विभेदवादाविदुषो विजित्य । ग्रंथान्नु धिभुं स्थापयसानुबंधा
न हं गमिष्यामि यथाभिलाषं ॥५०॥ इत्युक्तवंतं तमसाववोचल्लोतानि भाष्याण्यपि पाठितानि ।
धौतानि सम्यक्कुमतानि धेयादितः परं किं करणीयमस्ति ॥५०॥
नैव शंकाः सर्वज्ञस्य तव नैवे
ति दूतान शक्तिः न तव्यस्यात्यन्तस्येत्यावाय यानाह । हे सर्वज्ञेति ॥४९ एवं सूत्रभाष्यं स्कृत्वा श्रुतिभाष्य कर
णादौ प्रेरयन्ते स्वगमनमामंत्रयति व्याख्यादीति वेदान्तविद्यामुपनिषदं विभेदवादान्पंडितान्विजि
त्य निगमसंबंध प्रयोजनाधिकार्यस्थानुबंध युक्तान्ग्रंथान् आरभ्य ॥५१॥ इत्युक्तवंतं तं श्रीव्या
सं मुनिः श्रीशंकरो वोचत अवदत् त्वदाज्ञा मया पूर्वमेव संपादितेति दर्शयन्निगमांतभाष्याणि कृतानि

पाहिता निच्युतान्यकुमतानि चैते सम्यक्कृतानि ॥५०॥
नितमस्मादितः परं किमपि करणीयं नास्ति

अयन एव मतो हे सद्गुरो लघु अद्भुतं मणिकर्णिकामां सामीप्यं विधेहि एतदर्थमहं चिरायास्थलं करोमि परमायुषस्तव समीपे ध्रुवमेव
द्रुष्यं च पुः शरीरं त्यजामि तावदित्यर्थः हे परम आयुषोऽन्ते समाप्ताविति वा ॥ उ॰ ५१ ५२ तेषामुद्धारविधानाज्जयाय हे स्थिर
धीर्य घपित्तत्सराभवहेतुभूताः ग्रंथास्त्वया रचितास्तथा विकृतिर्विषाणित्वया पिपत्तव्यमेव विपक्षदोषमाह नो चेदि
ति यथा बाल्यमात्र रहितस्य स्थितिर्दुर्लभा तद्वन्मात्र चहुक्षेपण त्वया रहिता मोक्षेच्छादुर्लभा स्यात् ॥ उ॰ ५३ आयु
षः समाप्तिं व्यचार्य विरदानामाह हे आत्मविदां महर्षीणां वरेण्य प्रसन्न गंभीराणां भवत्प्रणीतानां प्रबंधानां सं

मुहूर्तमात्रं मणिकर्णिकायां विधेहि सद्गुरो सल्लसन्निधानं । चिराय्यते तं परमायुषोऽन्ते त्यजामि यावद्वपु
रध्यहेयं ॥५१॥ इतीदमाकर्ण्य वचो ऽभिनन्द्य सत्यां करं प्राह कुरुष्व मेवं । अनिर्जिताः सति वसुंधरायां त्वय
बुधाः केचिदुदारविद्याः ॥५२॥ जयाय तेषां कतिचिद्दिनानि निवस्तव्यमेव स्थिरधीस्त्वयापि । नो चेन्मु
मुक्षा भुवि दुर्लभा स्याः स्थितिर्यथा मातृकुलस्य बाल्ये ॥५३॥ प्रसन्नगंभीरभवत्प्रणीतप्रबंधसंद र्भ
भवः प्रहर्षः । प्रोत्साहयत्यात्मविदां महर्षीणां वरेण्य विश्राणयितुं वरं ते ॥५४॥ अष्टौ वयांसि विधिना लव
वत्सरे तान्यन्यानि चाष्टौ भवता सुधीयाऽर्जितानि भूयोऽपि षोडश भवंतु भवानयातिस्त्वाश्च भाष्यमिद

[illegible]

दर्भैः भवो जन्म यस्य स प्रहर्षः तुभ्यं वरं प्रदातुं मां प्रोत्साहयति ॥५४॥ वयांसि वर्षाणि भवस्पदिनो यस्या
स्य परां तरं ददाति च पुनर्गिर्भाष्यमारविचंद्रतारं भूयात्यावत्स्वर्यादि स्थितिस्तावद्भवत्वित्यर्थः ॥
वसंततिलकावृत्तं ॥५५ [illegible]

ननुषोऽत्रायं वर्षपरिमितमायुषामया किं कर्तव्यमित्याकांक्षायामाह। त्वमनेनायुषान्त्यान्नैतद्विद्यापरिपंथिनः स्वचाक्येरस्य
१०२ त्वभेदमतीनकुरुष्ववाक्यानि विद्विनष्टिविरोधिवादिनां गर्वस्य सत्ता लोच्छेदने जागरूकेः साव धानेः उ० ५६ इत्थं
कथनं कुर्वतं वेदव्यासं पर्यश्रितलोकः सत्तंकरः प्रणम्य नमुवाच्य यद्यपि मदीयं भाष्यप्रचारं गन्तुं योग्यं न भव
तितथापि तत्सूत्रसंबंधवशाद्धावद्वत्तमुपि प्रचारं गच्छतु स्य लाघवोक्ति क्षयं ॥५७॥ इत्थं संभाष्यास्मिन्नृषि

त्वमायुषानं विरोधिवादिगर्वकुरोन्मूलने जागरूकेः॥ वाक्यैः कुरुष्व किल भेदबुद्धीन्नैतद्विद्यापरिपंथिनोऽ
न्यान्॥५६॥ इतीरयंतं प्रतिवाच मूचे सशंकरः पाथितसर्वलोकः॥ त्वत्सूत्रसंबंधवशान्मदीयं भाष्यं प्रचारं नु
वियात्तु विद्वत्॥५७॥ इतीरयित्वाचरणौ ववंदे यतिर्मुनेः सर्वविदां मतालं॥ प्रदायसंभाष्य वरं मुनीशो द्वै
पायनः स्वांतरधाद्धृतात्मा॥५८॥ इत्थं निगाद्य रुचिरक्षितिरोहितेत्स्मिन्नंतर्धिवेकनिधिर
प्यथविव्यथे सः॥ हृत्तापहारिनिरुपाधिरुपारसानां तत्ताहशां कथमसौ विरहो विषह्यः॥५९॥ तस्या
हृपल्लो निजचित्तपल्ले पत्युस्तं कथं चिरहंविषह्य। यतिक्षितीशोऽपि गुरोर्वियोगात्मनो दधौ दिग्विजयेऽम

१०२

अथेदं व्यासे तत्वार्थान्तर्गते तथानंतरं अंतर्विवेकनिधिरपि सः श्रीशंकरोऽपि व्यथे अप्राप्तपतल्लेहतुः हृत्तापस्य
हारिणी रूपाधि रूपारसो येषां तत्ताहशां व्यासप्रभृतीनां विरहः कथमसौ विषह्यः कथमपि विषह्यो न भ
वतीत्यर्थः॥ व० ५९ तर्हि कथं तद्विरहं विषह्य दिग्विजयमनादधे इत्याकांक्षायामाह॥ तदिति गुरोर्वेदव्या
सस्य वियोगादनुशासनात् उ० ६०॥

अथादिग्विजये मनसः स्थापनानंतरं कुमारिलेन भट्टेन भाष्यस्य वार्तिकमादरात्कारयितुमेषमुनीन्द्रः वंध्यावदाचरंतो नि
ष्फलादरागतीय स्मिंस्तथाभूतो विंध्याचलो येन तेन याच्यं यमेन अगस्त्येन मुनिनाचरितां दक्षिणां हरितं दिशं प्रत
स्थे प्रस्थानं कृतवान् व० ६१ ततः प्रस्थानानंतरं वेदांतरहस्यवेलाऽमतानामनभिमतानां मतानां प्रसंगहारि
तियापेनेदनकत्रीत्यश्रीशंकरः साधितकर्मकांडकुमारिलं प्रथमं जेतुमिच्छुः प्रयाग तीर्थराजमागात्
प्रथमं प्रयागमिति वा संबंधः उ० ६२ अथानंतरं अमज्जत् तां प्रसां तनूं शरीरमसितां कृष्णां विष्णुसरूपासितां

भाष्यस्य वार्तिकमथैष कुमारिलेन भट्टेन कारयितुमादरवान्मुनीन्द्रः॥ वंध्यापमानदरावंध्य
महीधरेपायाचंयमेनचारितां हरितं प्रतस्थे॥६१॥ ततः स वेदांतरहस्यवेलाप्रेतामतानां तरसं
मतानां॥ प्रयागमागात्प्रथमं जिगीषुः कुमारिलं साधितकर्मजालं॥६२॥ आमज्जतां किल त
नूमसितां सितां च कर्तुं कलिंदसुतया कलितानुषंगां॥ आम्नायजन्तुकृतनया मथभिन्नुताध्वां म
ध्ये प्रयागमनपन्मुनिरर्थमार्गा॥६३॥ गंगाप्रवाहैरुपरुद्धवेगा कलिंदकन्यासितमितप्रवाहा॥
अपूर्वसरस्वत्यागतलज्जयेव यत्राधिकं भातिविचित्रपाथाः॥६४॥
यतांशिवसरूपां च कर्तुं कालिं
दात्मजगिरिपुत्र्या कालिंद्या यमुनाया संपादितोऽनुषंगः संबंधो यया नि कुलानि नाशितान्यघानि यया तां
आम्नायमन्नायां जसार्थानां चतुर्विधपुरुषार्थानां मार्गं मध्ये प्रयागं तथाभूते प्रयागस्य मध्ये अगमत्पारे
मध्येषष्ठ्या वेति समासएवंतत्वान्निपातनं च॥ व० ६३॥ गंगाप्रवाहैरुपरुद्धो वेगो यस्याः सा विचित्रजला क
लिंदकन्या यमुना यत्र प्रयाग मध्ये पूर्वसरस्वत्या आगता या लज्जा तया सितमितां च चलः प्रवाहः प्रसृतिः

यस्याः तथाभूता दृष्ट्वाधिकं भाति प्रवाहरूपसरस्वत्यादधिस्रो
तास्मिवारिणी हृतिमेदिनी॥६४॥

कडू च्चित् क्वचिद् मलकांतिलक्षणं संप्रदाय मध्येतु समीपं च सद्भिः श्रेष्ठैः मरालैः हंसैः आश्रितं जलं यस्याः तां मपरत्रा
न्यत्र नलिनी सहवास लक्षण सौख्य संशीलनाय चक्रद्वयेन संप्राप्ता भागा भोगिगाद्येति स्वपहितेनान्वयः रजनी
नलिनी रात्रिहरिद्राजंतुकासु चेति मेदिनी। ब० ६५ तामेव वर्णयति यत्र यस्यां यमुनयासंगतायां गंगायां प्लुता
दिव्यशरीरभाजः पुनश्च व्याधि कथानभिज्ञास्संतः दिविभवभोगसमुदायं सम्यक् भुंजते नन्वत्र किं प्रमाणं पद
मिति चेत्तत्राह। ममर्थं साक्षात् श्रुतिरेव प्राह तथा च श्रुतिः। सितासिते सरिते यत्र संगते तत्राप्लुतासो दिवमुत्पतंति

अंतेवसद्भिरमलच्छविसंप्रदायमध्येतुमाश्रितजलां कुहचिन्मरालैः चक्रद्वयेन रजनी सहवाससौ
ख्यसंशीलनाय किल संवलितां परत्र॥६५॥ यत्राप्लुता दिव्यशरीरभाज आचंद्रतारं दिविभोगजा
तं॥ संभुंजते व्याधिकथानभिज्ञाः प्राहेममर्थं श्रुतिरेव साक्षात्॥६६॥ आम्नातसंभवतिरोधिकथा
पियाणी यस्याः सितासिततयैव गुणाति रूपं॥ भागीरथी यमुनया परिचर्यमाणा मेतां धिगाह्य मु
दितो मुनिरित्यभाणीत्॥६७॥ सिद्धापगे पुरविरोधिजटोपरोध कुद्धाकृतः शतमदः सदृशास्ति धत्से॥
बध्नान किं त्वम पिता सिजराजिरेषामद्यजडप्रकृतयो नाविंदलि भाषि॥६८॥
व्याख्याः बृं० ६६ किंच या
श्रुतिरपि अम्नातासंभवस्य जन्म नास्तिरोधेस्तिरोधानस्य च कथा यया सा यस्याः यमुनयासंगतायाः
गंगायाः सितासिततयैव रूपं वर्णयति तथाभूतामेतां यमुनया परिचर्यमाणां भागीरथीं विगाह्य मुदितो
मुनिः श्रीकंठ करुद्र इति वक्ष्यमाणमभाणीत् उक्त वान् इ० ६७ हे सिद्धापगे त्रिपुरविरोधिनः शिवस्य जटाभिः
उपरोधेन क्रुद्धाशतमनुष्य शिवस्य सदृशां न कृतः किमर्थं बिभर्षि एषां त्वया रचितानां शिवानां जटाभिः

किं नु न बद्धा भविता असि किं बद्धा न भविष्यसि किं तु भविष्यसि एव एवमाक्षिप्य स्वयमेव प्रतिक्षिपति जडप्रकृतयो भविष्यं
न जानंति अत्र भिंद्यात् स्फुलेरवगमालक्ष्या जस्फुतिरुक्तिजेष्यो स्फुतिर्भिंदास्फुलिभ्यां स्फुतिभिंद्यो रित्यकोके॥६८॥
हे सुरापगे सन्मार्गवर्तिन परापितत्वानि त्वमपवित्राण्यस्थानि किमर्थं आददासीत्याक्षेपः स्वयमेव समाधत्ते हे देवि
त्वयस्तदस्यमाम्नातं त्वयाभिप्रायो बुद्धस्तव जलेद्गतं मज्जनं ये तेषां सज्जनानां प्रायः प्रसाधन कृते शिवरूपा
पां तेषाम् अलंकारार्थमाददासीत्यर्थः ङिद्भिहिताकारपूर्वकत्वात् परस्मैपदप्रयोगानदोषावहः। आङः दोना
स्यविहरणादृतिङि द्वहणाद्यापकान् तथान्यलोकोपकारायत्य थो कालत्व प्रवृत्तिरित्यर्थः। ६९ स्वायानुषंगेण

सन्मार्गवर्तन पराप्यसुरापगे त्वमस्थीनि नित्यमशुचीनि किमाददासि॥ आम्नातमंव हृदयं त
व सज्जनानां प्रायः प्रसाधन कृते कृतमज्जनानां॥६९॥ स्वायानुषंगजडता भरितान्जनोघांस्त्वा
यानुषंगजडताधिधुरान्विधत्से॥ दूरीभवद्विषमरागहरा पतत्सु धूतौ वितंसयसि देवि क एव मा
र्गः॥७०॥ इति स्तवं स्तापसराट् त्रिवेण्याः स्नात्वा समाधाय कोटि रूपी इ॥दोर्दंडयुग्मो च्छलच्चणुदंडो घम

नित्यानुषंगेण या जडता तया स्वाभाजतोघान्निजानुषंगजडताधिधुरान् देवान्विधत्से एव दूरीभवद्विषय
रागा यस्मात् तथाभूतं हृद्येषां तान् धूर्तान् तंसयसि धूर्ती द्रोण मणिः करावित् तथान्येय को यो मार्गः अत्र दूरी
भवद्विषयरागहृदाधूर्तो धत्तर पुष्पं लदयतं सः शिवस्ते द्रष्मानुकरोषीति स्तेषां स्फुलिः कर्तुं लुरवस्ले
यर्थो धत्तूरे नाधिपतिः स्थितिर्मेदिनी। ३० ७० इत्येवं त्रिवेण्याः स्नात्वान्नसन् तापसराट् स्नात्वा क्वचित् सम्यक्
आधाय भुजदंडयुग्मेनाधर्वं धृतो वेणु दंडो येन स रूपी ठजले रूपी ठमुदस्तो ये द्रुतिमेदिनी। अघमर्ष

१०४ पास्ताने मनोयस्य तथा कृतो बभूव ३·७१ यासु योषगर्भं दधार दुःखं च भूरि असो रसामाताप्यस्मा इत्स्मृ
ताआख्या ७२ द्राक् इति अनुष्ठितिमनुष्ठानं समाप्य कल्हारवीतैर्वातैः उपसेव्यमानः तमालशालि
नीतीरविश्रामं कृतवान् अन्तरे लोकवार्ता श्रुतवान् ७३ तामेव दर्शयति गिरेरितियः सतां गतिः पर्वता
दवप्लुत्य वेदगिरां प्रामाण्यमवादीत् ॥७४॥ सोयं भट्टपादः गुरोरुन्मथनात्प्रसक्तं प्राप्तं महत्तरं दोषम

सस्तो प्रयागे सह शिष्यसंघैः स्वयं कृतार्थो जनसंग्रहार्थी ॥ अस्माद्गिरिमाता पितृवत्सापुषोषद्
प्रारब्धादुःखमसोढभूरि ॥७२॥ अनुष्ठितिं द्राग् अवसाप्य वातैः कल्हारशीतैरुपसेव्यमानः ॥ तीरे
विश्राम समालशालिन्यन्तरे श्रुतवल्लोकवार्ता ॥७३॥ गिरेरवप्लुत्य गतिः सतां यः
प्रामाण्यमाम्नाय गिरामवादीत् ॥ यस्य प्रसादाद्वि दिवौकसो पि प्रपेदिरे प्राक्तनयज्ञ
भागान् ॥७४॥ सोयं गुरोरुन्मथनप्रसक्तं महत्तरं दोषमपाकरिष्णुः ॥ अशेषवेदार्थविदास्ति
कृत्वा तुषानलं प्राविशदेष धीरः ॥७५॥ अयंच धीताखिलवेदमंत्रः कुलं कषालोडितसर्वतंत्रः ॥ धिक्कृतां तदूरीकृतदुष्टतंत्रस्त्रैलोक्यविश्रामितकीर्तिमंत्रः ॥७६॥ श्रुत्वेति तां सत्वरमेष
गच्छन् व्यालोकयत्तुषराशिसंस्थं ॥ प्रभाकराद्यैः प्रथितप्रभावैरुपास्थितं साश्रुमुखैर्द्विजेन्द्रैः

मपाकरिष्णुः सर्ववेदार्थज्ञः एषधीर अस्ति कल्यां तुषाग्निं प्राविशत् ७५ अयं भट्टपादः द्विप्रसिद्धेनधी
ताखिलवेदमंत्रः पुनश्च कुलं कषान् शीलकुशलो डितानि अवगाहितानि सर्वशास्त्राणि सर्वसिद्धांता
यनेन स्वनितांतं दूरीकृतानि दुष्टतंत्राणि येन अतएव विश्रामितकीर्तिलक्षणं यंत्रं येन स तथा ७६

संविशानमिह धूमायमानेन तुषाग्निना शेषवपुषि संदह्यमानेपि संदृश्यमानेन मुखेनोष्म्यापक्कमलस्य श्रियमादधानं बाष्पभूमा
भूकम्पिविनिमीलिनी ॥७७॥ कटाक्षभंग्यादूरे विधूतान्यघानि येन तं दृष्टिमार्गं प्रवतीर्णं देशिकं श्रीशंकरं ज्वलदग्नितुल्यो भट्टपा
दो ददर्शायो जितानखिलान् दुर्मार्गान् जुगोप ७८ अदृष्टपूर्वं श्रुतपूर्वं तं चरितं यस्य तं श्रीशंकरं दृष्ट्वा भट्टो तिहर्षं जगाम ततश्च शिष्य
गणैः पूजां कृतवान् तां समर्पयामनपेक्षितामपि देशिकेंद्रः स्वीकृतवान् ८० उपात्ता भिक्षा येन परितुष्टचित्तः स श्रीशंकराः स्वमत

धूमायमानेन तुषानलेन संदह्यमानेपि च पुष्यशेषे ॥ संदृश्यमानेन मुखेन बाष्पपरीतपद्मश्रियमादधानं ॥७८
दूरे विधूताघमपांगभंग्या तं देशिकेंद्र दृष्टिपथावतीर्णं ॥ ददर्श भट्टो ज्वलदग्निकल्पो जुगोप यो वेदपथं जिनादिः ७९
अदृष्टपूर्वं श्रुतपूर्ववृत्तं दृष्ट्वातिमोदं स जगाम भट्टः ॥ अचीकरच्छिष्यगणैः सपर्यामुपाददे तामपि देशिकेंद्रः ॥
८० उपात्तभिक्षः परितुष्टचित्तः प्रदर्शयामास सभाष्यमस्मै ॥ सर्वोपि निर्बंधो मलोपि लोके सिद्धे क्षितः सं स्मरणं प्र
याति ॥८१॥ दृष्ट्वाथ भाष्यं हृष्टचेताः कुमारः प्रोवाचेदं शंकरं देशिकेंद्रं ॥ लोके स्वल्यामत्सरग्रासशाली सर्वज्ञानो नाल्प
भावस्य पात्रं ॥८२॥ अष्टौ सहस्राणि विभांति विद्वन् सद्वार्तिकानां प्रथमेत्र भाष्ये ॥ अहं यदि स्यामगृहीतदीक्षो ध्रुवं विधा

भट्टपादाय भाष्यं दर्शयामास न तु किमर्थं दर्शयामासेत्यपेक्षायामाह ॥ सर्व इति ॥ ८१ ॥ तत्र हेतुमाह ॥ यस्माल्लोके त्यः
क्षामामत्सरग्रासशाली सर्वज्ञानः सर्वज्ञस्तस्मात्स्पर्धादिलक्षणस्य कृष्णभावस्य पात्रं न भवतीत्यर्थः ॥ शालि ॥ ८२ ॥
यदुवाच तदाह । अष्टविति हे विद्वन् अस्मिन्ग्रंथे प्रथमे ध्याये भाष्यसद्वार्तिकानां अष्टौ सहस्राणि भांति
हि कर्तव्यानीति चेत्तत्राह अहंयदि गृहीत दीक्षः स्यां तर्हि अस्य भाष्यस्य सूत्रनिबंधं निधास्ये ८३ निषत्ते तस्य
वदूर्णत्वं तदिदुर्लभं मया लब्धमित्याह । भवादृशामिति ८४ यतो भवादृशां संगतिरेव संसाराद

दुष्करणोपायमुद्दिश्याह संसारेति तदुत्तारविधौ संसारोत्तरणविधौ उ० ८५ नन्वेवं तर्हि पूर्वं दर्शनेच्छा न फलिता नोत्पन्नेति चेत्तत्राह चिर
कालमाभीरे स्वांतर्दर्शनमिच्छा परं त्वय्यदृष्टिमार्गे बंगतोऽसि नन्वेवं तर्हि किमितिस्वाभिलषितं त्वया न संपादितमिति चेत्तत्राह।
नहीति। नद्धं तर्हि को वा युनक्तीति चेत्तत्राह। युनक्तीति। अतः कारणात्सुखदुःखे काले कृते अहं विज्ञानामि उ० ८७ अ
हं तु सर्वकर्तव्यं शृणु सनाने वक्ष्याह। कृतइति पुनश्च कर्ममार्गे निर्णीतिः पुनश्च नैयायिकयुक्तिजालं निरस्तं विषयोऽस्य १०५
भयाद्दर्शनमेव लोके विशेषतोऽस्मिन्समये दुरापं॥ पुराञ्जितैः पुण्यचयैः कथंचित्त्वलमद्य मदृष्टि
पथं गतो भूः॥ ८७॥ असार संसारपयोधिमध्ये निमज्जतां सज्जिरुदारवृत्तेः॥ भयादृशैः संगतिरेव सा
ध्या नाल्पस्तदुत्तारविधावुपायः॥ ८८॥ चिरादृदृक्षे भगवंतमिच्छं त्वमद्य मे दृष्टिपथं गतो भूः॥ नह्य
असंसारपथे नराणां स्वेषाविधेयो भिमते नयोगः॥ ८९॥ युनक्ति कालः क्वचिदिष्टवस्तुना कंचित्तथेष्टेन
चरीचवस्तुना॥ तथैव संयोज्य वियोजयत्यसौ सुखासुखे कालकृते प्रवेष्यतः॥ ९०॥ कृतानि बंधो
निरणापिपंथा निरासि नैयायिकयुक्तिजालं॥ तथान्यभेदं विषयो थजालं न कालमेवं परिहर्तुमी
शे॥ ९१॥ निरास्थ मीशं श्रुतिलोकसिद्धं श्रुतेः स्वतोमात्वमुदाहरिष्ये॥ नानिकुर्वेये न दिनाप्रपंचः सो
सुखदुःखजातं चान्चयं नन्वेवं भूतस्त्वमेनं कालं किमितिन परिहरसि इति चेत्तत्राह नेत्रांनसमर्थो नम
यामि॥ ९२॥ नत्वि किमर्थमेवं विधात्तुं प्रवृत्तोऽसो तिजिज्ञासाया मिरीश्वर निरासगुरुद्रोहलक्षणयोः पापयोः
प्रायश्चित्तं कर्तुं प्रवृत्तोऽस्मि इति दर्शयितुं उपक्रमे निरास्य मिति ईशानो भूतभव्यस्येत्यादि श्रुतेर्लोकाच्च सिद्ध
मीशं निराकृतवानहं किमिच्छन्नेतीति चेत्तत्राह। वेदस्य स्वतः प्रामाण्यमुदाहरिष्य इहेविदं नेजातु कदाचित्प्र
पञ्चोजगद्यतनादिभासौ स्थापनकल्पते यो ग्योनभयति तन्नीशं न निकुर्वे नैयापलमानित्तन्निषेधमर्द

एवमेकं पापं प्रदर्श्य द्वितीयं दर्शयति तथागतैः सुगतैः आक्रांतमशेषं सर्वमभूत्तेन च स वैदिकः पंथाश्चिरलीबभूवेति परीक्ष्य
तेषां विजयाय पुराणं वेदमार्गं संत्रातुमनाः अहं प्रवृत्तः॥ ९०॥ शिष्यसंघैः सहिताः सुगता राज्ञो गेहं प्रविश्य तिलकादि राजा
दिस्वचरो विधात्तुं राजा मदीयस्तथाजिरं विषयो देशोऽस्मदीयस्तस्माद्वेदमार्गं नैवाद्रियध्वं यद्यप्यत्तस्मादस्मदीयमजि
रमस्मदीयत्वात्स्वविषयमाश्रयध्वं न तु वेदमार्गमिति वदंतो विचरंतीति परेणान्वयः अजिरं प्रांगणं चातो विषयो द
दुरितिलदति मेदिनी॥ ९१॥ वेदोऽप्रमाणं अनुमानेन प्रत्यक्षादिप्रमाणेन बाधात्परस्परव्याघातवाचकत्वात्त्वचेत्से यं
तथागताक्रांतमभूदशेषं स वैदिको ध्वा चिरली बभूव॥ परीक्ष्य तेषां विजयाय मार्गप्रावर्ति संत्रातुमनाः
पुराणं॥ ९०॥ सच्छिष्यसंघाः प्रविशंति राज्ञां गेहं सदादिस्ववशे विधात्तुं॥ राजा मदीयो जिरमस्मदीयं तदा
द्रियध्वं नतु वेदमार्गं॥ ९१॥ वेदो प्रमाणं बहुमानबाधात्परस्परव्याहतिवाचकत्वात्॥ एवं वदंतो विचरं
ति लोके न काचिदेषां प्रतिपत्तिरासीत्॥ ९२॥ अयादृशं वेदविघातदक्षैस्तान्नाशकं जेतुमबुध्यमानः॥ त
दीयसिद्धांतरहस्यवार्धौ निषेध्यबोधाद्धि निषेध्यबाधः॥ ९३॥ तदा तदीयं शरणं प्रपन्नः सिद्धांतम
शेषमनुक्तात्मा॥ अदूदुषद्वैदिकमेव मार्गं तथागतो जातु कुशाग्रबुद्धिः॥ ९४॥

वदंतो लोके विचरंति स्म येषां सुगतानां काचित्प्रतिपत्तिः प्रतिक्रिया नासीत् आख्या० ९२॥ वेदविघात
दक्षैः तैर्वादिभिर्वादं कृतवान् परं तु तदीयसिद्धांतरहस्यजलधौ न बुध्यमानस्तान् जेतुं नाशकं हि यतो नि
षेध्यस्य ज्ञानान्निषेध्यस्य बाधो भवति नान्यथेत्यर्थः॥ ९३॥ तदानीं तदीयं शरणं प्रपन्नो नुकूलो भूत्वा तदी
यं सिद्धांतमशेषं जातु कदाचित्तीक्ष्णबुद्धिः सुगतो वैदिकमेव मार्गमदूषत्॥ ९४॥ श्रीशंकराचार्य

१०६ तदा सहसा मेऽश्रुतिबिंदुरपतत् तच्चाश्रुपतनमन्ये पार्श्वनिवासिनोऽविदुस्तदा प्रभृत्येवमप्यालभावं परिहृत्य स्थि
तानां तेषां शंका विवेश ॥ ७५ ॥ दर्शनं शास्त्रं तु ॥ ७६ ॥ इत्थं संमंत्र्य कृतनिश्चयास्ते ये चान्ये अहिंसनवादेन शी
लाः ॥ विनिपातभीरुः विनिपातात् भयशीलं प्रमत्तमाशु उच्चतरात् श्रेष्ठसौधात् पातयन् ॥ ७७ ॥ सौधतलात्
पतत्पतत् अरूरुहं पुनः पुनरारूढः यदि श्रुतयः प्रमाणं भवंति तत्तर्ह्यस्मिन् विषमस्थले पतितः जीवेयं

तदा पतन्मे सहसाश्रुबिंदुस्तच्चाविदुः पार्श्वनिवासिनोऽन्ये ॥ तदा प्रभृत्येव विवेश शंका मय्याल
भावं परिहृत्य तेषां ॥ ७५ ॥ विपक्षपाठी बलवान् द्विजातिः प्रत्यादिदृक्षुर्दर्शनमस्मदीयं ॥ उत्थापनीयः
कथमप्युपायैर्नैतादृशः स्थापयितुं हि योग्यः ॥ ७६ ॥ संमंत्र्य चेत्थं कृतनिश्चयास्ते ये चापरे हिं
सनवादशीलाः ॥ व्यपातयन्नुच्चतरात्प्रमत्तं मां सत्वरं सौधात् निपातभीरुं ॥ ७७ ॥ प्र
पतत्सौधतलान्यरूरुहं यदि प्रमाणं श्रुतयो भवंति ॥ तज्जीवेयमस्मिन् पतने समस्थले मे १०६

पतः श्रुतिप्रामाण्यस्य भंगो जीवनेनैव गतिः ॥ ७८ ॥ इत्थं वेदप्रामाण्ये यदीति संदेहप्रतिपादकपदस्य प्रयोगा
ज्जैनकपटेन शास्त्रस्य श्रवणात्त्वहं तोरुच्चदेशात् पततो मम तदेकं चक्षुर्व्यनंक्षीत् ॥ किंच सात्त्वक्षु
रस्य नाशं गच्छत्विति विधिदैवस्य कल्पना ॥ ७९ ॥ एकाक्षरस्यापि प्रदाता गुरुर्भवतीति शास्त्रोपदेशा
त्स भवतीति किमुत कथं अहं तु सर्वज्ञात् सुगतात् सुसर्वज्ञः सुगत इत्यमरः ॥ गुरोरधीत्य तेनाधी
तेन गुरोर्महाभागः प्रसादिशेमसर्पितवान् ॥ ८० ॥ महापराधमेवाह ॥ तदेवमनेन प्रकारेण सुगता
दधीत्य तस्य सुगतस्य कुलमेवादौ प्राघातयं जैमिनेरुपज्ञा आद्यं ज्ञानं पञ्जौ यज्ञा ज्ञानमाद्यं स्यादि

समरस्त स्थिनत्वा शास्त्रे भिन्नं विदधे चेतो यस्य सः अहं परमेश्वरं च निराकृतं भरस्त नान् ॥ १ ॥ अस्य दाहलस्य दोषद्वयस्य
यथोक्तां निष्कृतिं चिकीर्षुः हे अर्हन् आश्रयाशं याव प्रायश्चित्तं प्रवेशं कृतवान् ॥ हि आश्रयाशो बर्हिर्बुधः कृशा
नुः पावकोनलः इत्यमरः ॥ तत्र पादनिरीक्षणस्य निष्कृतिरूपत्वात् एषा निष्कृतिस्तत्पादनिरीक्षणेन पुन
रुक्तभूता जाता तां संपन्नां रनुं नशायर भाष्यवदस्मद्भाष्ये पित्वया वार्तिककर्तव्ये स्थितमिति चेत्तत्राह ॥

तदेवमित्थं सुगतादधीत्य प्राघातयं तत्कुलमेव पूर्वं ॥ जैमिन्युपज्ञेऽपि निविष्टचेताः शास्त्रे नि
राकृतं परमेश्वरं च ॥ १ ॥ दोषद्वयस्यास्य चिकीर्षुरर्हन् यथोदितां निष्कृतिमाश्रयाशं ॥ प्रायश्चि
त्तमेषा पुनरुक्तभूता जाता भवत्पादनिरीक्षणेन ॥ २ ॥ भाष्यं प्रणीतं भवतेति योगिन्नाकर्ण्य
तत्रापि विधाय वार्तिकं ॥ यशोऽधिगच्छेयमिति स्म वांछा स्थिता पुरा संप्रति किं तदुक्त्या ॥ ३ ॥
जाने भवंतमहमार्यजनार्थजातं मद्धैलरक्षणकृते विहितावतारं ॥ प्रागेव चेत्त्वयि न वर्त्म
कृतार्थयेथाः पापक्षयाय व्रतमीदृशमाचरिष्ये ॥ ४ ॥ आयो धुनातदुभयपापराधितराले
विद्धसमार्य तुषपावकमात्तदीक्षः ॥ भाग्यं न मे ज्ञानि हि शाबरभाष्यवत्त्वद्भाष्येऽपि किंचन लिखि

भाष्यं भवता प्रणीतमिति श्रुत्वा हे योगिन् भवत्प्रणीते भाष्ये वार्तिकं विधाय यशो अधिगच्छेयमिति वांछा
पुरा स्थिता परं तु संप्रति तदुक्त्या किं निष्फलत्वात्तु ॥ स्मेति पादपूरणे ॥ ३ ॥ आर्याणां मध्ये जातमार्या
णां अर्थ समुदायायस्मात्तथाभूतमिति वाहे आर्यजनार्थं जातमिति वा पुनश्च दैत्यरक्षणाय विहि
ता अवतारो येन तथाभूतं भवंतं अहं जानामि अतो यदि तुषानलप्रवेशात् प्रागेव पापक्षयाय मम
वेत्त्रमार्गं कृतार्थयेथास्तर्हि हे यत इदृशं प्रायश्चित्तं नाचरिष्यं यच्च अधुना तु प्रायो गुरुद्रोहश्च तासा

रस्य यतोऽधिगच्छेयं ॥ ५ ॥

प्रस्तावाद्यशालसर्वमात्त दोषस्तस्य पापानलं इति आर्य प्रागेव हि समम
यालु द्रय्यरव भवच्छेष्य चाति कृतकारणं तदा दिता भ्रम्य
मिति ५

१०७ एवं भट्टपादोक्तमुपाहृत्य श्रीशंकर वाक्यमुपाहर्तुमाह॥ इत्येवमुक्तवंतं भट्टकुमारिलं मीषद्विकस्वरमुखकमल
मथतमुक्त्वनंतरं मौनी श्रीशंकर उवाच यद्यप्येवं न जानंति तथापि कृत्स्नमर्थं कर्मणो विमुखान् सुगतान्
विहंतुं भुवि जातं स्कंदं त्वां अहं तु जाने॥६॥ दोषच्युपि त्वयं तुषानलं प्राविक्ष इति युक्तं नाहं संभावनुलि
तथापि सज्जनानां शिक्षणाय सत्संप्रवर्तं चरसि यत एवमतः कमंडलुजलकण सिंचनेन भवंतमुज्जीव
यामि ननु किमर्थं जीवयसीति चेत्तन्नाहांगीहे भट्टकुमारिलं मे भाष्यमपि भव्यं वार्तिकं रचय॥७॥ इत्थं

इत्यूचिवांसमथभट्टकुमारिलं तमीषद्विकस्वरमुखांबुजमाह मौनी॥ कृत्स्नार्थकर्मविमुखान् सुग
तान्विहंतुं जातं गुरुं भुवि भवंतमहं तु जाने॥६॥ संभावनापि भवतो नहि पातकस्य सत्स्वव्रतं च
रसि सज्जनसौशिक्षणाय। उज्जीवयामि करकांबुकणो क्षणेन भाष्येपि मे कुरु ययार्तिकमंग
भव्यं॥७॥ इत्यूचिवांसं विबुधाचलं संस्कर्मविद्वल विदांवरेण्यं। विद्याधनः शांतिधनाग्रगण्यं
समभ्ययं वाचमुवाच भट्टः॥८॥ नाहं मि शुद्धमपि लोकविरुद्धं रुत्संकर्तुमि योऽयमहितो क्रियं
तथाहि। आजानतोति कुटिले पिजनेमहांतस्यारोपयंति हि गुणं धनुषीव शूराः॥८॥ ४॥

विद्यासंदेवशिरोमणिं डितानलं संयाम्रन्नपि देशमध्ये गच्छलमं शांतिं धत्तेपु यतिधर्मेगणनीयं श्री
शंकरं धर्मतो विद्याधनः स भट्टपादः सम्प्रश्नयं यथा तथा वाचं पुनरुवाच उ० ८ इत्यकं गुरुसर्वे स्यादित
आह॥ नेति शुद्धमपि लोकविरुद्धं रुत्संकर्तुं योग्यो न भवामि हे स्कंदस्य मप्यति रूक्षपीयं महितो क्रियतयो
मया अजानतः स्वभावते तिकुटिलेपि जने महांतस्तु गुणमारोपयंति तत्र दृष्टांतो यथाज्ञानलाअतिकु

हेतुरंकर यद्यपि चिरकालं तस्यापि दयालक्षणोर्मिभ्यां सदृष्टिपातैः शंकरे साधकं वापदं संजीवनाय त्वं शक्तोसि
तथाप्यधुना रभ्यंवेदोक्तं तद्व्रतं त्यजन्तु सतामविनेयानभविता स्मि एतद्रक्षातुं योग्योसीति ज्ञापनाय संबो
धयतिहे बुधेति॥१०॥ किंच समस्तभूतानि संहर्तुं पुनर्यथा वत्स्रष्टुं समर्थस्त्वमत एतत्किं मित्याह॥ जा
नइतिदं उ० ११ यद्यप्येवं तथापि हे यतिराज संकल्पितमिदं व्रतानं त्यक्तुं नाश्नुसहे यद्यप्यहमनुस्यम
नुग्राह्यस्तर्हि दृढविधेहि त्याह तत्तस्मात् हे देशिकवर्य तत्तारकं काव्याउपादित्यमानं व्रतं सलिमतउपदि

संजीवनाय स्थिरमंगलमूर्तस्य च त्वं शक्तो सि शंकरदयोर्मिलद्दृष्टिपातैः॥ आरब्धमेतदधुना
व्रतमागमोक्तं मुंच न सतां न भविता स्मि बुधाधिनिध्य॥१०॥ जानेतराहं जगदत्र प्रभावं सं
हृत्य भूतानि पुनस्तथा यत्। स्रष्टुं समर्थोसि तथापि धोमामुज्जीवये श्वो दिह किंचिदंग॥११
नोश्नुसहे किं तु यतिक्षितींद्र संकल्पितं हातुमिदं व्रतान्य॥ तत्तारकं देशिकवर्यमद्यमा
दिश्यतद्रक्षलं नाथ यथा॥१२॥ अयं च पंथा यदि ते प्रकाश्यः सुधीश्वरो मंडनमिश्रशर्मा॥ १०८
दिगंतविश्रांतयशा विजेयो यस्मिन्जिते सर्वमिदं जितं स्यात्॥१३॥ सदा वदन्योगपदं च सांख्य
भक्तं सविम्बरूपः प्रथितो महीतले। महागृही वैदिककर्मतत्परः प्रवृत्तिशास्त्रेनिरतः सुकर्म

रयमान् भ्रमहद्यमुपेत्य कृतार्थयेथाः॥१३॥ अद्वैतमार्गं प्रकाशनाय मां जेतुं अयमागतः
विज्ञायाहाय्यं चेति शं अंतविश्रांतयशो यस्य॥१२॥ सदा योगस्य कर्मयोगस्य पदं मार्गं सांप्र
तं न्यायं प्रवदन्सविम्बरूपो महीतले प्रथितः उ० १४॥ श्रीशंकराचार्याय नमो नमः ५

ऽ॥ (right margin, written vertically:) ...स्यपायंत्यतिसोमांडयंगुणाग्रह्यदभ्युदयविहितपदं ऽ॥

९८ किंच निवृत्तिशास्त्रे न कृतादरः स्वयं तस्मात् स मंडनः केनाप्युपायेन वशं नीयतां तस्मिन् वशं प्राप्ते भव
न्मनोरथो भवेदतस्त्वं तस्य समीपं शीघ्रं भवान् गच्छतु उ० १५ ऊचे क इति लोके रभिहितस्य तस्य मंडनस्य च धू
रूचेति बोधयजनैरभिधीयमाना कुतश्चित् हेतोः अर्वाक् सरस्वती दुर्वाससा सुरुषाभिशापात् उभयभा
रतीति अजनि प्रादुर्भूता एतेनोचे कउचा इति मंडनसरस्वत्योः प्राकृतं नाम कथितमिति बोध्यं च० १६ किं

निवृत्तिशास्त्रेन कृतादरः स्वयं केनाप्युपायेन वशं स नीयतां ॥ वशंगते तत्र भवन्मनोरथस्त
इति किं गच्छतु मा चिरं भवान् ॥१५॥ ऊचे क इत्याभिहितस्य हितस्य लोके रूचेति बोधयजनैर
भिधीयमाना ॥ हेतोः कुतश्चिदिह या कुरुषाभिशा[...]प्रा दुर्वाससा जनि च भुवि उभयभारतीति
१६ सर्वासु शास्त्रसरणीषु स विश्वरूपो मत्तोधिकः प्रियतमश्च मदाश्रयेषु ॥ तत्प्रेयसीं
मधनेन विधाय साक्ष्ये वादे विजित्य तमिमं वशगं विधेहि ॥१७॥ तेनैव तावककृतिष्वपि वार्तिकानि
नि कर्मदृढ्यर्थ तमकारयमा विलंबं ॥ त्वं विश्वनाथ इव मे समये समागास्तत्तारकं समुपदिश्य कृता १०८

र्थ सर्वासु शास्त्रसरणीषु स विश्वरूपो मत्तोधिकः मदाश्रयेषु मम शिष्येषु मध्ये प्रियतमश्च तस्मा
त् हे राम धनेंद्र तस्य प्रेयसीं भार्या प्रियां सरस्वतीं साक्ष्ये विधीयतां इमं विश्वरूपं वादे वि
जित्य वशगं विधेहि ॥१७॥ तेन वतावककृतिष्वपि वार्तिकानि कारय हे परिव्राट् श्रेष्ठ त्वं भिक्षुः
परिव्राट् कर्मंदी त्वमरः ॥ अविलंबमाकुरु त्वं विश्वनाथ इव मे समये समागाः तत्तस्मात् तारकं सम्यक्
उपदिश्य कृतार्थय यथाः ॥१८॥

श्रि

१०९ हे निर्व्याज कारुण्य मुहूर्तमात्रं त्वया अत्र भवितव्यमहं तु यावत् योगींद्र हृत्कमल भाग्यमेतत्तव रूपमवे
क्षमाणो अस्मि तु त्वज्जामि ॥उ० १९॥ इत्युक्त्वा सभिमं भट्टपादं संदीप्तसुरव प्रकारात्मक ब्रह्मोपदिश्य बहि
रंतरपास्तमोहे कुर्वन् दयानिधि रसो श्रीशंकरो ऽभ्रमार्गात् आकाशमार्गात् मंडनस्य निलयं गंतुमियेष
इच्छति स्म ॥ च० २०॥ अथोपदेशानंतरं आदरात् असौ भट्टपादो गिरमुपसंहृत्य राम धनानां पति वरा

निर्व्याजकारुण्य मुहूर्तमात्रं मत्र त्वया भाव्यमहं तु यावत् ॥ योगींद्र हृत्पंकजभाग्यमे
तत्त्वज्जाम्यसन् रूपमवेक्ष्यमाणः ॥१९॥ इत्यूचिवांसमिममद्भुत सुखप्रकारां ब्रह्मो
पदिश्य बहिरंतरपास्तमोहं ॥ तत्र दयानिधिरसौ तरसाभ्रमार्गात् श्रीमंडनस्य
निलयं सरयेष गंतुं ॥२०॥ अथ गिरमुपसंहृत्यादराद् भट्टपादैः राम धनपतिनासौ
बोधितात्तत्त्वः ॥ शरामित ममतः संस्तत्प्रसादेन सद्यो विदलद्विलबंधो वैष्ण
वं धाम पेदे ॥२१॥ इति श्रीमाधवीये तदाख्यासे दृष्टाचित्रगः संक्षेपशंकरजयसर्गो
सो सप्तमोभवत् ॥ ७ ॥ ॥ मूलसंख्या १८०॥ ॥ ॥

वां अधीशेन बोधितमद्वैततत्त्वं यस्मै शमिताममतायेन स तथाभूतः सन् तस्य श्रीशंकरस्य प्र
सादेन सद्यो दलिताखिलबंधो वैष्णवं धाम प्रापेत्यर्थः ॥ मालिनी वृत्तं ॥ २१॥ इति श्रीमत्पर
महंसपरिव्राजकाचार्य बालगोपालतीर्थ श्रीपादशिष्य दत्तवंशावतंस रामकुमारसूनु धन
पतिसूनु कृते श्रीशंकराचार्य विजयडिंडिमे सप्तमः सर्गः ॥ ७ ॥ टीकासंख्या ३३५॥

DR. BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊदाजी ... स्मारकम्

एवं व्यासर

॥श्रीगणेशाय नमः॥ नमः शार्वायनॄणांतायु जरादिभिः निरस्तनाम मार्गाय यतींद्रियरूपालवे [redacted] शंकरादिकं निरूप्या
चार्यमंडनसंवादं सपरिकरं वर्णयितुमुपक्रमते अथ भट्टपादस्यलोपदिष्टपंथस्यैव प्राव पदभासेरनंतरं स भगवान् योगींद्रः मंडनपं
डितं जेतुं शीघ्रं प्रयागात्तीर्थराजात् प्रतस्थे प्रथानं कृतवान् ततः आकाशमार्गेण गच्छन् स मंडनेन मंडितां मजेरुतां माहि
ष्मतीं पुरं तन्नामकं नगरं आलुलोके आसमंतादवलोकितवान् उपे० १ रत्नविचित्रप्रांशुविचित्र लेहीरिकादिभिर्विचित्राः
प्रासादाद्यालिकायस्यां तां माहिष्मतीं विलोक्य विस्मितं विस्मयं प्राप्तं मानसं मनो यस्य स असौ योगींद्रः मनोज्ञेऽतिर

॥अथ प्रतस्थे भगवान् प्रयागात्तन्मंडनं पंडितमाशु जेतुं॥ गच्छन् स ख स्थां पुरमालुलोके माहिष्मतीं मंडनपं
डितां सः॥ १॥ अवातरद्रत्नविचित्रवप्रां विलोक्य तां विस्मितमानसोऽसौ॥ पुराण पत्युष्कर वर्त्मनीतः पुरोपकंठस्थ
वने मनोज्ञे॥ २॥ प्रफुल्लराजीववने विहारी तरंगरिंगत्कणवीकरार्द्रः॥ रेवामरुत्कंपितसालमालः श्रमापहृद्भाष्यकृतं शिषेव
॥ ३॥

न्यपुरोपकंठस्थ वने पुरसमीपस्थवने पुराणवत् पुराणः पुराणपुरुषो विष्णुस्तद्वत् पुष्करवर्त्मनीतः आकाशमार्गाद्वातरत्
अवतीर्णः व्योमपुष्करमंबरं सरणिः पद्धतिः पद्यावर्तन्येकपदीतिचेत्यमरः॥ उपेंद्र० २ तस्मिन् प्रफुल्लकमलेवने विहारी विह
रणशील स्तरंगेभ्यां रिंगंतो निस्सरंतो ये कणन्नीकराः अतिसूक्ष्मांबुकणाः कणोऽतिसूक्ष्मे धान्यांशे शीकरे वायुवेचातहता
म्बुकणयोः पुमानिति मेदिनी तैरार्द्रो रेवामरुत् कंपिताः सालानां वृक्षविशेषाणां मालाः पंक्तयो येन स श्रमापहारकं
भाष्यकारं सिषेवे शेवितवान्॥ उपेंद्रवज्रा॥ ३॥ ॥ तस्मिन् वने स श्रीशंकरो विश्रम्य विश्रामं कृत्वा कृतमाह्नि
कमाह्निकर्तव्यं येन स तथा भूतः सन् मध्याह्नकाले यत्र सर्पआयाति तत्र वस्त्विकं सिद्धाल शिरोमण्यादौ प्रसिद्धं तं

द्वारोद्घाटनशालिनि द्वारे स्थिते सति सोऽयं मण्डनपण्डितस्य को गृहं प्रतिगच्छन् सन् नदीपार्श्वे मण्डनपण्डितस्य दासीः मार्गे ददर्श उ-४
११. दृष्ट्वा च किं कृतवान् इत्यपेक्षायामाह ॥ कुत्रेति मण्डनपण्डितस्यालयो वासस्थानं कुत्रेत्येताः तस्य दासीः जलानयनार्थं गन्त्रीः गमनकर्त्रीः सम्भाष्य कारः पप्रच्छ ताश्चापि अद्भुतश्चासौ शंकरश्चेत्यद्भुतशंकरस्तं अद्भुतत्वं च शंकरत्वे सति एकवक्त्रत्वेनादिमत्त्वं यद्वा अद्भुतमनिर्वाच्यं शंसुखं करोतीति तथा तं दृष्ट्वा अवलोक्य संतोषवत्य उत्तरं प्रतिवचनं

तस्मिन् स पथि प्रम्पक्तलाटिकः सन् स्वस्य स्त्रिकारोहपादशालिनीने ॥ गच्छन्नसौ मण्डनपण्डितौको दासीस्तदीयाः सददर्श मार्गे ॥ ४ ॥ कुत्रालयो मण्डनपण्डितस्येत्येताः स पप्रच्छ जलापगन्त्रीः ॥ ताश्चापि दृष्ट्वा
अद्भुतशंकरं तं संतोषवत्यो ददुरुत्तरं स्म ॥ ५ ॥ स्वतः प्रमाणं परतः प्रमाणं कीराङ्गना यत्र गि- ११.
रं गिरन्ति ॥ द्वारस्थनीडान्तरसन्निरुद्धा जानीहि तन्मण्डनपण्डितौकः ॥ ६ ॥ ॥श्रीरस्तु॥

ददुः अपिशब्देन ताः शंकरदर्शनं निकृष्टानामपि सुखजनकमासीत् किं मुनोत्कृष्टानामिति सूचितं ॥ ५ ॥ ताभिर्दत्तमुत्तरं सुदाहरति त्रिभिः स्वत इति वेदवाक्यं स्वतः प्रमाणमुत परतः प्रमाणमिति विचारात्मिकां गिरं वाचं यत्र मण्डनालये कीराणां शुकादिपक्षिणामङ्गनाः अपि द्वारस्थस्य नीडस्य पञ्जरादिरूपस्यान्तरे मध्ये सन्निरुद्धा गिरन्ति उच्चारयन्ति तत्तादृशं मण्डनपण्डितस्यौकः गृहं जानीहि ६

सुखदुःखादिफलप्रदं कर्मकिंवा ॥ ओ अन्तर्भूतः सर्वशक्तिः सर्वज्ञः परमात्मेति विचारात्मिकां समानमन्यत् ॥ ७ ॥ किंच जगत् ध्रुवं प्रवाहरूपेण नित्यं नकदाप्यनीदृशं स्यात् किंवा ध्रुवमनित्यं स्यादिति विचारात्मिकामित्यर्थः ॥ ८ ॥ ताभिर्दत्तं प्रतिवचनं श्रुत्वा भगवान् भाष्यकारो यदकृतवान् तदाह पीत्वेति तासां दासीनां उक्तीर्वचनानि कर्णपुटेन पीत्वा अवधार्य तस्य मण्डनस्य गेहात् बहिः गत्वा कवाटं गुप्तं द्वीक्षितं दुर्वेशं दुर्घटः प्रवेशो

फलप्रदं कर्म फलं प्रदो जः कीराङ्गना यत्र गिरं गिरन्ति ॥ द्वारस्थनीडान्तरसन्निरुद्धा जानीहि तन्मण्डनपण्डितौकः ॥ ७ ॥ जगद्ध्रुवं स्याज्जगदध्रुवं स्यात् कीराङ्गना यत्र गिरं गिरन्ति ॥ द्वारस्थनीडान्तरसन्निरुद्धा जानीहि तन्मण्डनपण्डितौकः ॥ ८ ॥ पीत्वा स दृक्कोरथतस्य गेहाद्गत्वा बहिः सद्म कवाटगुप्तं ॥ दुर्वेशमालोक्य स योगशक्त्या व्योमाध्वनाऽवातरदङ्गणान्तः ॥ ९ ॥ तद्वासलेखेन्द्रनिकेतनाभं स्फुरन्मरुच्चञ्चलकेतनाग्रं ॥ समग्रमालोकत मण्डनस्य निवेशनं भूतलमण्डनस्य ॥ १० ॥

यस्मिन् तादृशं तस्य सद्म प्रवेशं अवलोक्य स योगीन्द्रः योगशक्त्या व्योमाध्वना आकाशमार्गेण अङ्गणान्तःस्थलस्य मध्ये अवातरत् ॥ ९ ॥ ततश्च यत्कृतं तदाह तदेति तदा तस्मिन्नवतरणकाले स योगीन्द्रः भूतलमण्डनस्य भूलोकालंकारस्य मण्डनस्य निवेशनं वासस्थानं समग्रं आलोकत दृष्टवान् निवेशनं विशिनष्टि लेखाः देवाः लेखा आदितिनन्दनाः सुमनसः तेषामिन्द्रस्य यन्निकेतनं गृहं तस्याभा कान्तिरिव कान्तिर्यस्य तत् देवेन्द्रगृहतुल्यमित्यर्थः ॥ स्फुरता मरुता वायुना चञ्चलस्य निकेतनस्य केतौ राभा यस्मिन् [illegible] केतनं [illegible] ॥ १० ॥

१११ सोधस्य प्रासादस्याग्रेणाग्रभागेन संछन्नं व्याप्तं नभस्तदवकाशो यस्मिन् तत्सन् प्रविश्य कवेः मंडनस्य सकारां सभा
पं प्राप्य तं कवि दृदर्श कथंभूतं विद्याविशेषात् सर्वतः आधिक्याद् व्याप्ता यशसः प्रकारा यस्य तं
पन्नगेन सर्पेण संनिभम् ॥११॥ पुनस्तं विशिनष्टि स तपस्व्यास्तन्नजमानज व्यासं जैमिनिना सह वर्तमानं तपो निधा
नं तपोमहात्म्येनैव ध्यातं द्विविधौ यथाविधि निमंत्र्य तयोः व्यास जैमिन्योः पादकमलान्यवनेजयन्तं प्रक्षालयं
एता तं दृष्ट्वा मंडनं दृष्ट्वा यत्तत्कुलवर्यं तदाह तत्र तस्मिन् मंडनगृहे अंबरात् आकाशात् अवतीर्य व्यासं जै
मिनिं च एषो योगी श्रेष्ठो यथायोग्यं समागम्य ताभ्यां चोपाभ्यां सहर्षं यथा स्यात्तथाभिनंदितोऽभूत् ॥१३॥

सौधाग्रसंछन्ननभोवकाशं प्रविश्य तत्प्राप्य कवेः स कारां ॥ विद्याविशेषात्तयशः प्रकाराद् ददर्श तं
पन्नगसन्निकाशं ॥११॥ तपोमहिम्नैव तपोनिधानं स जैमिनिं संस्मृतवानुपेतं ॥ अथाब्धिधिष्ण्यं
द्विविधौ निमंत्र्य तत्पादपद्मान्यवनेजयंतं ॥१२॥ तत्रांतरिक्षादवतीर्य योगी वर्यः समागम्य यथा
र्हमेषः ॥ द्वैपायनं जैमिनिमप्युपाभ्यां ताभ्यां सहर्षं प्रतिनंदितोऽभूत् ॥१३॥ अथ द्युमार्गादवतीर्णमेतं
तिके मुन्योः स्थितं ज्ञानशिखोपवीतिनं ॥ सन्न्यासिनं माधिसमागतस्सोऽभवत् स्वितिरास्तोकरतोपिकोपनः

अथानंतरं सः मंडनः आकाशमार्गात् अवतीर्णमुन्योर्व्यासजैमिन्योः अंतिके समीपे स्थितं ज्ञानमेव १११
शिखा उपवीतं च यस्यासौ इति तं शिखोपवीतेन विवर्जितमिति यावत् असौ सन्न्यासीत्यवगत्य बुध्वा
प्रवृत्तिरास्ते कुरतोपि कोपनः कोपयुक्तः अभवत् अक्रोधनेः क्रोधपरैः सततं प्रत्यक्षार्थिभिः ॥ २
पविनत्वं भवत्विस्यमयाच आद्य कर्मणीति इत्यादि प्रवृत्तिरास्ते पश्चाद्यादि कर्मणि कोपस्य
निष्ठित्वात् तदभिरतस्येन कोपायोग्यापीत्यपिशब्दार्थः ॥ अतिकोपनः इति पाठः ॥१४॥

तदा तस्मिन् काले गृहस्थाश्रमस्येश्वरस्य मंडनस्याति कुद्धस्य यतीश्वरस्य च कोपरहितस्यापि महत्कौतुकं भवतः आश्र
यतः एवं किल वक्ष्यमाणप्रकारेण बुधश्रेष्ठयोस्तयोरथक्रमेणोत्तरोत्तरं प्रश्नोत्तराणि आसुः वभूवुः ॥१५॥ प्रश्नोत्तराण्युदा
हरन्नादौ मंडनकर्तृकं प्रश्नमुदाहरति कुत इति मुंडी कुतः गृहद्वाराणां कवाटैः पिहितत्वात् मुंडी आद्य कर्मणि दृष्टुमयोग्यो
भवान् केन मार्गेण प्रविष्टः एवं मंडनोक्तं श्रुत्वा तद्वचनस्य किं पर्यंतं भवान् मुंडी इत्यर्थं प्रकल्प्याह भगवान् आगलात् गल
पर्यंतं मुंडी मत्प्रश्नार्थं एतेन न बुद्धं इत्यवगत्य मंडन आह । पंथा मार्गस्तेन तव मया पृष्टः ते न तु किं पर्यंतं भवान् मुंडीति एव

तदातिरुष्टस्य गृहाश्रमेशितुर्यतीश्वरस्यापि कुतूहलं ततः ॥ क्रमात्किलैवं बुधशास्त्रयोस्तयोः प्रश्नोत
राण्यासुरथोत्तरोत्तरं ॥१५॥ कुतो मुंड्यागलान्मुंडी पंथास्ते पृच्छते मया ॥ किमाह पंथास्त्वन्माता मुंडेत्या
ह तथैव हि ॥१६॥ पंथानं त्वमपृच्छस्त्वां पंथाः प्रत्याह मंडन त्वन्मातेत्यत्र शब्दोऽयं न मां ब्रूयादपृच्छकं ॥१७॥

मुक्तस्तद्वचनस्यैतत्पंथानं प्रति मया प्रश्नः कृत इत्यर्थं प्रकल्प्याह । भगवान् किमाह पंथास्त्वया पृष्टः पंथास्त्वां
प्रति किमाह । किमुक्तवान् एवं विपरीतं श्रुत्वा कुपितः सन्मंडन आह । त्वन्मातेति मया पृष्टः पंथास्त्वन्माता मुंडा
इत्याह । एवमाकृष्टो भगवानुवाच तथैवेति त्वया पृष्टेन यथा त्वां प्रति त्वन्माता मुंडेति यदुक्तं तत्तथैव हि यस्
स्मात् पंथानं प्रति त्वमपृच्छस्त्वां प्रश्नकारं प्रत्येव पंथास्त्वन्माता मुंडेत्याह । हे मुंडेति बोधयन् पंडितशिरो
मणिस्त्वमिदं ज्ञातुं योग्योसीति सूचयति तत्तस्मात् त्वन्मातेत्यत्रायं त्वच्छब्दः मामपृच्छकं न ब्रूयात् मद्वा
चको भगवती त्यर्थः ॥ वक्रोक्तिश्लेषकाकुव्याम परार्थत्वविकल्पनं ॥१७॥ श्रीशंकरो विजयति ॥ ९ ॥

एवमुक्तोऽतिरुष्टः सन्मंडन आह। हेऽकिमु सुरा मदिरा पीता किं त्वया मद्यपानं कृतं अन्यथा विपरीतभाषणं कथं स्यात्
एवमाकृष्टो भगवान् तद्वचनस्य सुरा किमु पीता पीतवर्णस्यार्थं प्रकल्प्याह। नैवेति सुरा पीता पीतवर्णा नैव भवति
यतः कारणात् श्वेता श्वेतवर्णा स्यात् अनुक्तमप्यर्थं कुतो न स्मरसि त्वा इत्येनाह। स्मरणं कुरु सुरेति कश्चित्पाठः॥
एवमुक्तो मंडन आह। किमितस्याः सुरायाः वर्णत्वं यतिः किं जानासि तद्वर्णज्ञानं यानप्यतं न प्रसन्नादित्वं तु तद्
स्मानुप्राशितोऽप्रत्ययाम्यार्हः न सुरां पिबेति निषेधेन पानस्य प्रत्यवायजनकत्वबोधनात् त्वं तु तद्वर्णज्ञानस्येतिभावः। १८

अहो पीता किमु सुरा नैव श्वेता यतः स्मर। किं त्वं जानासि तद्वर्णमहं वर्णं भवान् रसं॥१८॥
मत्तो जातः कलंजासीद्विपरीतानि भाषते॥ सत्यं ब्रवीति पितृवत्त्वत्तो जातः कलंजभुक्॥१९॥

एवं विपरीतभाषणं चवचनात्किमुक्त्वाऽतिरुष्टो मंडन आह॥ मत्त इति। कलंजं विषलिप्तयाणेन हतस्य मृगस्य
मांसं कलंजं न भक्षयेदिति वाक्येन निषिद्धमपि तु भोक्तुं शीलमस्येति स कलंजासि अपभक्ष्यभक्षणशी
लो मत्त उन्मत्तो जातः। मत्तो भवान् विपरीतानि भाषते एवमस्माकुष्टो भगवांस्तद्वाक्यस्य मत्तो म
त्सकाशात् जातः कलंजासि विपरीतानि भाषसे इत्यर्थं प्रकल्प्याह॥ सत्यमिति यथा पीतात्वं
कलंजासीद्विपरीतानि भाषसे तथा त्वत्तः त्वत्सकाशात् जातः उत्पन्नः कलंजभुक् विपरीतानि
ब्रवीति भाषते इति सत्यं यथार्थमेवेत्यर्थः॥१९॥ एवं पुनः पुनर्विपरीतं भगवद्वाक्यं श्रुत्वा प्रकारान्त
रेणाक्षिपति कंथामिति गर्दभेनापि दुर्वहां योगं अनत्यां कंथां वहसि तथा चातिभारभूतां कथां
वोढुं समर्थस्य ते तव शिखायज्ञोपवीताभ्यां को भारो भविष्यति न कोऽपीत्यर्थः॥ स्वल्पभारभयात् अनल्पभा
रं वाह कस्मात्त्वं यातवानहो दुर्बुद्धे इति सूचयन् संबोधयति। हे दुर्बुद्धे इति॥२० एवमाक्षिप्तो भगवानपि कौतुका
द्वाक्षेपं प्रतिक्षिपन् शिखायज्ञोपवीताभ्यां इत्यादेरुत्तरमाह कंथामिति तव पित्रापि दुर्भरां स्त्रियं भिक्षित्वा
तेन पुनः श्रुतास्त्वेव श्रोत्रिममत्ता गर्दभेन तव पित्रापि दुर्वहां कंथां शिखामज्ञोपवीते विहाय वहामि यतस्ता
भ्यां परीक्ष्य लोकान् कर्मचितान् ब्राह्मणो निर्वेदमायात् यदहरेव विरजेत्तदहरेव प्रव्रजेत् ब्रह्मलोकपर्यन्ता
हाह्यवनाद्यासंन्यस्य प्रव्रजनं कुर्यात् न कर्मणा न प्रजया धनेन त्यागेनैके अमृतत्वमानशुः अथ परिव्रा

कंथां वहसि दुर्बुद्धे गर्दभेनापि दुर्वहाम्॥ शिखायज्ञोपवीताभ्यां कस्ते भारो भविष्यति॥२०॥
कंथां वहामि दुर्बुद्धे तव पित्रापि दुर्भराम्॥ शिखायज्ञोपवीताभ्यां श्रुतेर्भारो भविष्यति॥२१॥
त्यक्त्वा पाणिगृहीतीं स्वामशक्त्वा परिरक्षणे॥ शिष्यपुस्तकभारेच्छोर्व्याख्याता ब्रह्मनिष्ठता॥२२॥

इतिवर्णनात् संन्यासाधिकारेऽपि गृहीतत्वात् श्रुतेः भारो भविष्यति स्वच्छेदिकेनाव ऋषं मया वारणीयः पा
ठान्तरेतु विविधविधात्मकाश्रुतिर्भारो भविष्यतीत्यर्थः॥ अतस्तत्परिहारमोक्षणाय कंथां वाह कस्य स
मस्तु बुद्धित्वमविद्वत्त्वाद् दुर्बुद्धित्वं यद्तस्तं वाहो दुर्बुद्धे इति ध्वनयन् संबोधयति हे दुर्बुद्धे इति॥२१॥ संन्या
सं विना ब्रह्मनिष्ठता न सिध्यतीति शिखायज्ञोपवीते मया त्यक्ते इति बोधकं भगवद्वाक्यं श्रुत्वा मंडन
आह सत्केति स्वां स्वीयां पाणिगृहीतीं भार्यां परिरक्षणे अशक्त्वा त्यक्त्वा विहाय शिष्यपुस्तकभारेच्छोस्तव ब्रह्म

एयमाक्षिप्तस्तं प्रत्याक्षिपति गुरुशुश्रूषणे अलं स्यात् गुरोः कुलात् समावर्त्य समावर्तनं विधाय स्त्रियः शुश्रू
११३ षमाणस्य त्वया कर्मनिष्ठता साध्या स्यात् ॥२३॥ मंडन आह योषितां स्त्रीणां गर्भे स्थितोसि ताभिरेव विव
र्द्धितः त्वं ता एव कथं निंदसि कृत्य हो हे मूर्ख ता दुःखस्त्रीकृतोपकारं नाज्ञासि तव शान्त धिक् ॥२४॥ भगवानुवाच ११३
यासां योषितां स्तन्यं स्तनभवं पयस्त्वया पीतं यासां च योनितो जातोसि तासु स्त्रीषु हे मूर्ख न मय पशु
यत् कथं रमसे ॥२५॥ मंडन आह वीरेति गार्हपत्यादि दक्षिणाग्न्यादीन् नूनं त्वया तः प्रयत्ने नोद्वास्य वीरस्य
कृत्य हत्या मया प्राप्तोसि तथा च श्रुतिः वीरहा वा एष देवानां यो ग्नीनुद्वासयति एवमाक्रुष्टो

गुरुशुश्रूषणालं स्यात् समावर्त्य गुरोः कुलात् ॥ स्त्रियः शुश्रूषमाणस्य त्वया स्यात् कर्मनिष्ठता ॥२३
स्थितोसि योषितां गर्भे ताभिरेव विवर्द्धितः ॥ अहो कृतघ्नता मूर्ख कथं ता एव निंदसि ॥२४॥
यासां स्तन्यं त्वया पीतं यासां जातोसि योनितः ॥ तासु मूर्खतम स्त्रीषु पशुवद्रमते कथं ॥२५॥ वीरहत्यामवा
प्तोसि यद्वीनुद्वास्य यत्नतः ॥ आत्महत्यामवाप्तस्त्वं अविदित्वा परं पदं ॥२६॥ दौवारिकान्वञ्चयित्वा कथं [struck out]
स्तेनवदागतः ॥ भिक्षुभ्योन्नमदत्वा त्वं स्तेन यत भोक्ष्यसे कथं ॥२७॥
भगवानुवाच परं पदं परमात्मस्वरूप
मविदित्वा आत्महत्याम वाप्तः प्राप्तः आसत्वेव स भवति असद्ब्रह्मेति वेद चेद् आसुर्या नाम ते लोका अंधेन तमसा वृ
ताः तांस्ते प्रेत्याभिगच्छन्ति ये के चात्महनो जनाः ॥ अन्यथा संतमात्मानं योन्यथा प्रतिपद्यते किं तेन न कृतं पापं
चोरेणात्मापहारिणा इत्यादि श्रुतिस्मृतिभ्यः ॥२६॥ एवं चाक्यचातुर्येण प्रतिवद्धो मंडनः प्रकारांतरेणाक्षिप
ति दौवारिकान् द्वारपालान् वञ्चयित्वा चौरवत् कथं आगतः प्रत्याक्षिपति भगवान् भिक्षुभ्योन्नं तेषां भागं

त्वं भक्षुतरेः पराजितो वक्तुमशक्तः सन् मंडन आह तं प्रति इदानीं कर्मकाले अहं मूर्खेण त्वया संभाषणयोग्यो न भवा
मि एवमुक्तो भगवानुवाच यतो पादविक्षेपे भंगेन मेदनविसंधिना भाषणकर्त्रा त्वया अहो ज्ञानं प्रकटितं ॥२८
मंडन आह अतस्तव भंगप्रवृत्तस्य मम तव सत्यकोपयति भंगो न दोषभाक् दोषयुक्तो न भवतीत्यर्थः ॥ एव
मुक्तो भगवानुवाच यतिभंगप्रवृत्तस्य तव यतेः सकाशात् भंगद्यूति पंचमं तं समस्य तान् तुषष्ठ्यंतं तथा
च यतेः सकाशात् भंगोजय विपर्यये सति प्ररस्य यतिः भंगो दोषभाक् न भवतीति तव वाक्यार्थः ॥२९॥
मंडन आह केति ।३०। भगवानुवाच क सर्गद्युति ।३१। उपसंहरति इत्यादि । दुर्वाक्यगणं साहंकृति विश्वरूप
कर्मकालेन संभाष्य अहं मूर्खेणाद्य प्रति ॥ अहो प्रकटितं ज्ञानं यतिभंगेन भाषिणा ॥२८ यतिभं
गप्रवृत्तस्य मतिभंगो न दोषभाक् ॥ यतिभंगप्रवृत्तस्य पंचम्यंतं समस्यताम् ॥२९॥ कथं त्वक
चतुर्मेधाः कस्त्वास्तः का नाकलिः ॥ स्थाहुत्वभक्षकामिन नवेषोयं योगिनां धृतः ॥३०॥ कसुर्गः कदु
राचारः काग्निहोत्रं कनाकलिः ॥ मन्ये मेथुनकामिन नवेषोयं कर्मिणां धृतः ॥३१ इत्यादि दुर्वाक्यगणं
श्रुत्वाणेरोषेणा साहं कृति विश्वरूपे श्रीशंकरे वक्त्रे स्थलस्यते तत्र च कौतूहलेन च चारु ३२
रोषे येषा श्रुत्वाणे श्रीशंकरे च तत्स्थले तस्य वचनस्य उत्तरं चारु सुंदरं कौतुकात् इयत्र तु कोपाद्धत्करिसा इति तं मंडनं
व्यासो अत्र वीक्षितिपरेण त्वयः आक्षेपदनं किं जडो जडत्वादि हे भौतिके न चित्र शालानां किमभाग्योसि वस्त्र
चारहितो अभाव्य ग्युउत्पतेर किंच इष को सि पापेन दूषितो जायते न रथ्यो रूपाश्रितः किंत्वसत्तु ष
क्रूरापीडितः असार्थितः किमर्थं त्वं समायातो गृहे मम ज्ञयभाग्यवशाद्धि गुरु गृहमत्र समायत इत्यादि वाक्यजातं
श्राव्यं ३० ३२

११४ सास्मितेन जैमिनिना क्षितं तं मंडनं व्यासउवाच हे वत्स ज्ञातं साक्षात्कृतमात्मतत्त्वं येन तं बुधाः विगतापुण्यपापा रलोके षणा यस्मात्तं यमिनं प्रति यदुर्वचः जल्पसि इयं मनिं दितात्मना माचारणा आचारेण न भवति इद्र्श वचः ॥ ३३ ॥ तथाचानिं दितात्मा तमेवं कर्तुं योग्योसीत्याह ॥ असोयतिः स्वयमेव विष्णुरागतः इति मत्वा ज्ञातात्मतत्त्वं धुतैषणं यमिनं मिममाशु शीघ्रं त्वं निमंत्रय इत्येवं प्रकारेण अर्थं वचनं स्थितं अत्रयोगी कृतो क्रूरो नान्यद्वचनं स्थितं इतिमे दिनी ॥ ज्ञातविधिं प्रतीतं प्रख्यातं मंडनं सुधियामग्रणीर्मुनिर्व्यासः साधु यथा स्यात्तथा शिष्टशिक्षणं कृतवानिदं ३४

तं मंडनं सास्मितजैमिनीक्षितं व्यासोऽब्रवीज्जल्पसि वत्स दुर्वचः ॥ आचारणा नेयमनिंदितात्मनां ज्ञातात्मतत्त्वं यमिनं धुतैषणं ॥ ३३ ॥ अभ्यागतोसौ स्वयमेव विष्णुरित्येव मत्वाशु निमंत्रयत्व ॥ इत्याज्ञातविधिं प्रतीतं सुधियामग्रणी साध्वशिषन्मुनिस्तं ॥ ३४ ॥ अथोपसंस्पृश्य जलं स शांतः ससंभ्रमं मंडनपंडितोपि ॥ व्यासाज्ञया ताववितृश्च्य वित्वा न्यमंत्रयद्भैक्ष्यकृते महर्षि ॥ ३५ ॥ स त्वाब्रवीत्सौम्य विवादभिक्षामिच्छन्भवत्सन्निधिमागतोस्मि ॥ सा चोन्यशिष्यत्वपणा प्रदेया नास्त्यादरः अ

अथ व्यासकृतशिक्षानंतरं स मंडनपंडितोपि शांतः सन् जलं उपसंस्पृश्य आचमनादिकं कृत्वा व्यासाज्ञया स्वयंवरा ॥ स्वत्र चितमहर्षिं शंकराचार्यमर्च्चयित्वा भैक्ष्यकृते भैक्ष्यार्थं न्यमंत्रयत् ॥ ३५ ॥ एवं भैक्ष्यकृते मंडनेन निमंत्रितो महर्षिः किमुक्तवानित्यत आह ॥ स च महर्षिरब्रवीत् हे सौम्य प्रियदर्शन विवादभिक्षामिच्छन् भवत्सन्निधिं तव समीपमागतोस्मि तस्मात्सा विवादभिक्षा अन्योन्य शिष्यत्वपणा मे देया प्राकृतान्नभैक्षे तु ममादरो नास्ति ॥ ३६ ॥ इत्युक्त ॥ तं ॥ शिष्य ॥ ११४

ननु वादः वादी स्वपजेत्तर्कोन्नपक्षकं च न ॥ अयेष्टिति संन्यासिनः त्वया निषिद्धां वादभिक्षां कथं याचसे इति चेत्तत्राह ॥ ममेतिऋतिशिरसां वेदांतानां पथो मार्गस्य विस्तृतिं विस्तारं विना ममा किंचिदपि कृत्यमीप्सितमजस्रमाप्तुमिष्टं न भवति तत्र आन्वीक्षिकीसरस्य स्याद्यर्थं वादाद्या श्रवणनिषेधपरमुदाहृतवाक्यं तत्तत्प्रयोजनवादाश्रवणनिषेधपरं तस्माद्व्रावादस्य लोकोपकारकत्वात् स पंथाः भवएनतामेः दुःखं संसारसंबंध्याध्यात्मिकाधिदैविकाधिभौतिकलक्षणं दुःखमिति वा तस्य हि मद्य इति श्च्यंदः ओघ्यनिरत्तिपूर्वकपरात्मजनकः हि च्युतिवतानिरव

मम किंचिदपि कृत्यमीप्सितं श्रुतिशिरःपथविस्तृतिमंतरा ॥ अवहितेन मखेष्ववधीरितः सभ्यतां भवतायदि मच्छ्रुतिः ॥ ३७ ॥ जगति संप्रति तं प्रथमाम्यहं समभिभूय समस्तविवादिनं ॥ त्वमपि संश्रयमेतमुत्तमं विगदया वदया सि जिता स्त्विति ॥ ३८ ॥ इति यतिप्रवरस्य निशम्य तद्वचनमर्थवदागतविस्मयः ॥ परिभवेन नवेन महायशाः सनिजगौ निजगौरवसंस्थितः ॥ ३९ ॥ श्री रत्न

तदुःखनिवृत्तिपूर्वकपरमानंदप्राप्तिकरः इत्यर्थः ॥ मखेषु यज्ञेषु अवहितेषु न सावधानेन भवता अवधीरितास्तिरस्कृताः श्रुतिः ॥ ३७ ॥ अतो यो वेदांतमार्गो भवदादिभिः अवधीरितस्तमहं समस्तान्विवादिनं सम्यगभिभूय तिरस्कृत्य जगति प्रथयामि सर्वोत्कृष्टत्वेन प्रकटीकरोमि तस्मात्त्वमपि इममतं वेदांतसिद्धांतत्वात् उत्तमं संश्रय विगदया वदया कुरु जितास्त्विति जितो स्मीत्येव वाचं वद ॥ ३८ ॥ इति यतिप्रवरस्य तत्तादृशमर्थवत्तत्त्वचोऽर्थयुक्तं वचनं निशम्याकर्ण्य नवेन अपूर्वेण परिभवेन तिरस्कारेण आगतवि

स्मयः सन् स निजगौरवसंस्थितो निजगौ कथितवान्

सहस्रमुखे फणिनामके शेषनागे सत्यथयं मंडनो जातु कदाचित् विजित इति तुन फणति नैव वदस्येतोयं वेद संमतं मतं विहाय परिकल्पितमुनेर्या सरस्वतस्य यामतेन च निपतेत् ॥ ८० ॥ इदं तु मद भिलषितं एवा स्विद भिलाष्येय नाह ॥ अपि कदाचित् कश्चन कोविदः पण्डितः दृष्यति रसेन सहिता सरसा सा च सो यादकथा च सापि कदाचित् भविष्यति इति कुतूहलिनो मम महोऽयं समयः स्वयमागतः ॥ ८१ ॥ तस्मात् सं प्रति इदानीं अनयो र्वादकथा जायमानया च वादकथया शास्त्रपरिश्रमः फलतु सफलो भवतु कु

अपि सहस्रमुखे फणिनामके न विजित स्त्विति जातु भणत्ययं ॥ न च विहाय मतं श्रुतिसंमतं मुनिमते नियतस्सरिकल्पिते ॥ ८० ॥ अपि कदाचिदुदेष्यति कोविदः सरसवादकथा विभविष्यति । इति कुतूहलिनो मम सर्वदा जयमतो यमहो स्वयमागतः ॥ ८१ ॥ भवतु संप्रति वादकथानयोः फलतु कल शास्त्रपरिश्रमः ॥ उपनता स्वयमेव न गृह्यते न वसुधा वसुधा वसथे न किं ॥ ८२ ॥ अयमहं यमहं तु रपि स्वयं शमयितामपि ताच कस्य गिरां ॥ सुकलहं कलहंसकला भृतां दिसे सुधांशु सुधामल

काल मारभ्याभिलाष स्यादमल तुल्या वादकथा गृहीतुं योग्येव सा तो यन्नाह ॥ स्वयमेवोपनतां समीपमागतां वसुधा न वीना अननुभूत पूर्वा सुधा च स्कधाम वनेन भूमिनिवासिना मर्त्येन किं न गृह्यते अपितु गृह्यत एवेत्यर्थः ॥ ८२ ॥ स्वगोरवं योलय न्नस्मिन् वादात्मक सुकलहं प्रार्थयते अयमहं मंडनः यमस्य मृत्योः हन्तुः ईश्वरस्यापि शमयिता ईश्वरस्य यमहं तु लब्धुं मृत्युर्य स्यापि सत्य नामि ति श्रुति सिद्धं निरीश्वरवादि मीमांसक त्वादीश्वरो नास्तीति स्थापनेन तस्यापि स्वयं शमनकर्ता एतादृशोमयि कलहंसानां कला बिभ्रतीति

तासां कलहंसकला भृतां तासां कसदृशां सुकलहं द्विरानिस्य एतस्मिन्न योग्योसीति स्पष्टयन्त सं बोधयति सुधांशोश्चंद्रस्य यस्कधाम तद्वत् लसंती धौत्यमाना तनूर्यस्य तस्य संबोधनं सुधांशु धामलसत्तनो इति उ भयवाकत्वा तु यीन शालामयासह वादमिच्छसीति स्पष्टयन्नाह ॥ अपि दुहृदयापीं स्मयोगर्व एव कान नंतस्य क्षतो छेदने कठोर कुठारधुरंधराकठोर कुठार तुल्या अनुगताल्तु सूक्ताखिलदर्शनानि सर्वदा स्माणि यया न्यनुगता न मनुस्मृता खिलदर्शना नियस्या मिति या एवंविधा मम पटुला चातुरीन तु निश्चयेन तत्व श्रवणस्य करणस्यापि किं समीपं न गता न प्राप्ता यत्तो मत्तो वादभिक्षां याचसे इत्यर्थः ॥ ८३ ॥ किंचात्यल्पमिति हेमु ने यदि तव वाद दिल्सु ता वाद दाने धुत्वं तर्हि वारं भेक्ष्यं च कुर्वद्वत्वे तन्न वता अत्यल्पमीरितं कथितं यतो अहं श्रुतोया

अपि तु दुर्हृदयस्मयकाननक्षतिकठोरकुठारधुरंधरा ॥ न पटुता मम तेश्रवणांतिकं न नु गता नु गताखिलदर्शना ॥ ८३ ॥ अत्यल्पमेतदुचितेरितं मुने भैक्ष्यं च कुर्वे यदि वाददित्सुता ॥ गतोद्यमो हं श्रुतवादवार्तया चिरेक्षितं यं वदिता न कश्चन ॥ ८४ ॥ वादं करिष्यामि न संदिहे त्र जयाजयो तो वदिता न कश्चित् ॥ न कंठशोषैकफलो विवादो मिथो जिगीषू कुरुतस्तु वादं ॥ ८५ ॥

वादवार्तायै यस्या च नां यि नैव वादं कर्तुं गतो द्यमः प्राप्तो द्यमः इदं कुत इत्यत आह ॥ यत इयं वादवार्ता चिरात् सत्ता चिरकाल लोलसंदृष्टा तर्हि किमिति केन चिद्विद्वान् कृतः इत्यत आह ॥ वदिता वादकर्ता न कश्चन कोपि न मीलित इत्यर्थः ॥ ८४ ॥ वादं करिष्यामि अत्र वादकरणे न संदिहे संदेहं न करोमि परंतु नौ अनयोः जयाजयो अयं जयं प्राप्तो अयं तु पराजयमिति वदिता कश्चित् मध्यस्थो न भवति मास्त्विति चेत्तत्राह ॥ यत अनयोर्विवादः कंठस्य शोषएवै कफलं यस्य स कंठशोषैकफलो न भवतितु रा को ह्यर्थः ॥ हि यस्मा द्व चरस्पर विजिगीषू नि वादं कुरुतः अत इत्यर्थः ॥ ८५ ॥

११६

वादशीलं दर्शयति हि यस्माद्वादे वादिप्रतिवादिनौ द्वौ विपक्षपक्षयोर्ग्रहणं विधत्तः इति शीलितस्तस्मात्तौ अवयोर्वि वदतोः प्रतिज्ञाकालस्या प्रतिज्ञा मानं प्रमाणं किमिष्टं स्वभावः स्वीयो भावो अभिप्रायः ॥४७॥ कः पार्श्विकः स मीपस्थो मध्यस्थः कइति सर्वं वद किं चाहं गृहमेधि सत्तमस्त्वं तु वदतामुत्तमो भिक्षुराजस्तस्माद्दौनौ जयाजयो स्सपणो विधीयतां ततः परं द्वावपि सुस्मितौ वदाव वादं कर्वाव ॥४८॥ एवं प्रागल्भ्य पूर्वकमुक्त्वा नम्रतापूर्वकमा

वादे हि वादिप्रतिवादिनौ द्वौ विपक्षपक्षग्रहणं विधत्तः ॥ कानौ प्रतिज्ञा वदतेऽथ तस्यां किमानमिष्टं वद कः स्वभावः ॥४७॥ कः पार्श्विको हं गृहमेधिसत्तमस्त्वं भिक्षुराजो वदतामनुत्तमः ॥ जयाजयौ नो सपणो विधीयतां ततः परं साधु वदाव सुस्मितौ ॥४८॥ अद्यातिथ्योस्मि यदार्य पादो मया सहा भ्यर्थयते विवादं ॥ भविष्यते वादकथा परे स्युर्माध्याह्निकं संप्रति कर्म कुर्याः ॥४९॥ तथेति सस्तस्मि न् शंकरेण भविष्यते वादकथाद्य एव ॥ तत्साक्षिभावं भजतं मिनींद्राविसर्थयद्वा रिदं जैमिनी सः ॥५०॥ विधाय भार्यां विदुषीं सरस्वां विधीयतां वादकथा सुधींद्र ॥ इत्थं सरस्वत्यवतारताज्ञो तद्धर्म

१ श्यामवतारत्र...

११६

दृष्याह । मतिथन्यो स्मि यद्ये स्माद् आर्यपादो भवान्मया सहाद्य वादमभ्यर्थयते प्रार्थयते ॥४९॥ वादकथा श्व एव भविष्यत इति तथैवास्मिन्नयुक्तेन शंकरेण स्मृते सति हे मुनींद्रौ तस्य विवादस्य साक्षिभा वं भजतमिति व्यासजैमिनीसः मंडनः प्रार्थयत ॥५०॥ तस्य मंडनस्य धर्मपत्न्याः सरस्वत्यवतारता सेत्थं सरस्वत्यवतारभूतेत्यभिज्ञो हि सुधींद्र विदुषीं भार्यां सिद सरस्वां विधाय वादकथा विधीयतामि त्सनेन प्रकारेण तं मंडनमभाषिपातां उक्तवंतौ ॥५१॥

मुनिभ्यां व्याससजैमिनिभ्यां ॥५२॥ वीजनं चामरसंचारं तन्माचरंतौ स्थितवंतौ ॥५३॥ ऋग्यजुःसामाख्य वेदत्र य्या अंत उपनिषद्भागस्तेन तत्प्रतिपाद्यमर्थं परमपुरुषार्थभूतं परमात्मानं जानंतीति त्र्यंतवेद्यार्थविदोपि त्रयो व्याससजैमिनिशंकराः क्रियायाः पूर्वोक्तायाः अंते स्तूपविष्टाः परस्परं प्रहृष्टाः ते मुहूर्तमात्रं चारुकि

अथानुमोद्या किल हिते मुनिभ्यां स मंडनार्यः प्रकृतं चिकीर्षुः ॥ आनर्च्य देवोपगतान्मुनींद्रान् नीनिवत्री भुनिशेखरांस्तान् ॥५२॥ भुक्तोपविष्टस्य मुनित्रयस्य भ्रमापनोदाय तदीयशिष्यौ ॥ अतिष्ठतां पार्श्वगतौ बटू द्वौ सञ्चामरौ वीजनमाचरंतौ ॥५३॥ अथ क्रियांते किल सूपविष्टास्त्रयं तवेद्यार्थविदस्त्रयो मी ॥ अमंत्रयंश्चारु परस्परं ते मुहूर्तमात्रं किमपि प्रहृष्टाः ॥५४॥ तेषां द्विजें द्रालयनिर्गतानां आदर्शनं जग्मतुरंजसा द्वौ ॥ रेवातटे रम्यकदंबसाले देवालये वस्थितवां स्तृतीयः ॥५५॥ इति सपरेण्यो द्वयोगाद् गुरुं पाभिलरजनदुरापं दर्शनं प्राप्य हृष्टः ॥ तदुदि त वचनानि श्रावयन्त्रात्मशिष्यान्ननयदमृततुल्यान्यात्मचित्तांत्रिमौंयो ॥५६॥

मपि अमंत्रयन् ॥५४॥ द्विजेंद्रस्य मंडनस्य गृहान्निर्गतानां मध्ये द्वौ व्यासजैमिनी शीघ्रं आदर्शनं प्रा पुः गाः तृतीयः शंकराचार्यः रेवायाः नर्मदायाः तटे रम्याः कदंबाः सालाश्च यस्मिन् तस्मिन् स्थिते देवालये च स्थितवान् ॥५५॥ इत्येवं प्रकारेण स्वतिश्रेष्ठः गुरूणामिति बहुवच नमादरार्थं व्यासजै मिन्योः दर्शनं भिलरजनैः प्राप्तुमशक्यं द्वयोगात्प्राप्य हृष्टस्तैः गुरुभिः उदिता नि वचनानि अमृततु

विधित्वं श्रावं यद्वतांसाकृतारागानंतस्य अआत्मसहि इन्यवस्था ५७

प्रातःकाले शोणसरोजानां रक्तकमलानां बांधवस्य सूर्यस्य रुच्या कांत्या प्रद्योतिते व्योम्नि आकाशे सति सयतिप्रवरः प्रज्ञावतामग्रणीर्नियतं नित्यं स्नानादि विधाय शिष्यवरैः साकं मंडनस्येदं मांडनं सदनं भवनं सद्मि मंडितं प्रपद्य प्राप्य ध्येयं ब्रह्मज्ञानाति स्थैर्यवित्तमुनिः पंडितसभामध्ये वादाय उपविवेश पाठांतरे तु मंडनं प्रतीति व्याख्येयं शार्दूलवि० ५७॥ ततः सभामध्ये वादार्थं पतेरुपवेशनस्यानंतरं समंडपं डितोपि सधर्मिणीं भार्यां शारदां सरस्वतीं नाम प्रसिद्धां समस्तविद्यासु विशारदां कुशलां सदस्यतायां सभानायकतायां समादिश्य वादं प्रति समुत्सुकः सम्यगुत्कंठितो ऽभूत् रूपं ५८ शारदा यतिदेव

प्रातः शोणसरोजबांधवरुचिप्रद्योतिते व्योम्नि प्रख्यातः सविधाय कर्म नियतं प्रज्ञावतामग्रणीः॥ साकं शिष्यवरैः प्रपद्य सदनं सन्मंडितं मांडनं॥ वादायोपविवेश पंडितसभामध्ये मुनिर्ध्येयवित्॥ ५७॥ ततः समादिश्य सदस्यतायां सधर्मिणीं मंडनपंडितोपि॥ सशारदां नाम समस्तविद्याविशारदां वादसमुत्सुको ऽभूत्॥ ५८॥ पत्या नियुक्ता पतिदेवता सा सदस्यभावे सुदती चकार॥ तयोर्विवेक्तुं श्रुततारतम्यं समागता संसदि भारतीव॥ ५९॥ प्रवृत्तवादोत्सुकतां तदीयां विज्ञाय विज्ञः प्रथमं यतींद्रः॥ परावरज्ञः स परावरैक्यपरां प्रतिज्ञां

तां सुदती पत्या नियुक्ता चकार तयोर्यतिमंडनयोः श्रुतस्य तारतम्यं विवेक्तुं समागता संसदि भारतीव॥ ५९॥ तदनंतरं भगवान् भाष्यकारः किंभूत या विवेकापेक्षाया आह॥ तदीयां प्रवृत्ता या वादोत्सुकतां तां विज्ञाय विज्ञः परामिप्रायज्ञः परं कारणमवरं कार्यं यद्वा परं भविष्यमवरं भूतं ते परावरे जानातीति परावरज्ञः परे ब्रह्मादयो ऽवरे यस्मात्तं परमात्मानं जानातीति तथा परावरयोः शब्दजीवयोर्भेदेन जानातीति वा अत एतादृशः

तामेवोदाहरति ब्रह्मैकं परमार्थं सच्चिदानंदममलं बहलेन भिखिंडनानादिभिन्नेनाज्ञानेनावृतं सत्सकलप्रपंचात्मनावभासते शुक्तिर्यथा रूप्ये परमात्मना रूप्यात्मकपरस्वरूपेण भासते तद्वत्तस्य परावरैक्यस्य ज्ञानात् निखिलप्रपंचस्य नितरां कारणेनाज्ञानेन सहलयो बाधो यस्याभितिवाएवंविधाया स्वात्मनिव्यवस्था व्यवस्थितिः सा परं निर्वाणं जन्मिमुक्तं जन्मध्वनिर्मुक्तमभ्युपगतं अस्यां प्रतिज्ञायां प्रमाणं श्रुतेर्मस्तकं वेदांताः प्रमाणमिष्टं तथा च श्रुतेर्मस्तकं एकमेवाद्वितीयं सत्यं ज्ञानमनंतं विज्ञानमानंदं ब्रह्म सर्वं खल्विदं ब्रह्मवाचारंभणं विकारो नामधेयं मृत्तिकेत्येव सत्यं तत्र तत्र को

ब्रह्मैकं परमार्थसच्चिदमलं विश्वप्रपंचात्मना शुक्ती रूप्यपरात्मनेव बहलाज्ञानावृतं भासते॥ तज्ज्ञानान्निखिलप्रपंचनिलयात्स्वात्मव्यवस्था परं॥ निर्वाणं जनिमुक्तमभ्युपगतं मानं श्रुतेर्मस्तकं॥ ६१॥ बाढं जये यदि पराजयभाग्भवेयं संन्यासमंग परिहृत्य कषायचेलं॥ शुक्लं वसीय वसनं द्विज भारतीयं वादे जयाजयफलप्रतिदायिकास्तु॥ ६२॥ इत्थं प्रतिज्ञां कृतवत्युदारां श्रीशंकरे भिक्षुवरे स्वकीयां स विश्वरूपो गृहमेधिवर्यश्चकार प्रतिज्ञां स्वमतप्रतिष्ठां॥ ६३॥

मात्मवित्तत्र को मोहः कः शोक एकत्वमनुपश्यतः ब्रह्मवेद ब्रह्मैव भवति न स पुनरावर्तते न स पुनरावर्तत इत्यादिश्रुतिः ६१॥ तत्र पणं दर्शयति बाढमिति हे द्विज अस्मिन् जये यदि पराजयभाग्भवेयं स्यां तर्हि अंग हे मंडन कषायवस्त्रं संन्यासं परित्यज्य शुक्लं वस्त्रं वसीय आच्छादनार्थं अंगीकुर्यां क्रियमाणे वादे जयाजयफलस्य प्रतिदायिका इयमुभयभारती अस्त्विति॥ ६२॥ विश्वरूपो मंडनः स्वमते प्रतिज्ञाय स्मानित्तथा भूतां प्रतिज्ञां उ० ६३॥ श्रीशंकर॥ ॥

ल्ले श्री मकरोत्स्वकीयां ॥ ६०॥

स्वीयं पथग्रे पर [illegible] विश्वरूपास्वकीयां प्रतिज्ञा मकरोत् ॥ ६०॥

११८ मंडनरुक्तां प्रतिज्ञां उदाहरति वेदांता इति चिरलिय पुषिन्निस्वरूपे पदे परमात्मनि वेदांताः प्रमाणं न भवंतीत अपि च प्रसिद्धः वस्तुनि कार्यानन्विते संगतेः शाकेरयोगात्तु वेदांतेभ्यः पूर्वो भागः पदद्वयेन पदसंमुदायात्मकेन वाक्येन गमिते बोधिते शेषे कार्ये वस्तुनि प्रमाणं अभ्युन्नतानां प्रसिद्धानां घटमानयेत्यादिकानां शब्दानां कार्यमात्रे प्रतीतशक्तिः सम धिगता कर्मभ्यश्च मुक्तिरिह अभिमता तत्कर्म इहास्मिंल्लोके तनुभृतां देहभृतां जीवानां मायुषो जीवनस्य समाप्तेः समाप्तिपर्यंतमिष्टं स्यात् यावज्जीवमग्निहोत्रं जुहुयादिति वचनात् समाप्तिरिति पाठे तु तत्समाप्तिः इहास्मिन्कर्म ११८

वेदांता न प्रमाणं चितिवपुषि पदे तत्र संगत्ययोगात्पूर्वो भागः प्रमाणं पदचयगमिते कार्यवस्तुन्य
शेषे। शब्दानां कार्यमात्रं प्रतिसमधिगता शक्तिरभ्युन्नतानां कर्मभ्यो मुक्तिरिष्टा तदिह तनुभृतामा
युषः स्यात्समाप्तेः॥६४॥ वादेऽस्मिन् यदि मे जयाय स ल्वयोदितास्याद्विपरीतभावः॥ एवं त्वया च
दिता प्रसाक्ष्ये जानातिचेत् साभाषिताव धूमे॥६५॥ जेतुः पराजित इहाश्रममाददीतेत्येतौ मिथः कृ
तपणौ यतिविश्वरूपौ। उभयामुदारधिषणामभिषिच्य साक्ष्येजल्पं क्षितेनतु रथौ जयदत्तदृष्टी॥६६॥

चितनुभृतामायुषः समाप्तिः स्यादिति आख्येयं स्रग्धरावृ० ६४। यद्यपि इति अस्मिन् वादे शास्त्रसत्यं यदि मे जय या च नः पराजयस्य स्यात् हि त्वयोदिता त्वदुक्ता विपरीतभावस्तु कषायवस्त्रं गृहाश्रमं विहाय कषाय वस्त्रपरिधानं स्यात् एवमुभय भारती प्रसाक्ष्ये त्वया कथिता अस्तु चैतद्यद्धूमे जानाति चेत् प्रसाक्ष्यं भविष्यति॥ उपें० ६५ इत्यस्यां सभायां वादे या पराजितः जेतुराश्रममंगीकुर्यादिति पणौ यतिमंडनौ शादबुद्धिसुतां सरस्वतीं साक्ष्ये अभिषिच्या
तत

सर्ववेदौ सर्वज्ञौ तौ समं मिथः वादं वितनुतां विस्तारितवंतौ एवं विजेतुमनसो रूपाभिस्ययोर्यतिमंडनयोः गले तां प्रसिद्धां
पुष्पनिर्मितामेकैकां मालां सेयमुभयभारती न्यधितस्थापितवती॥६७॥ तयोर्गले मालां निधाय पुरुषवती
तदाह यदा यस्मिन्काले यस्य गले मालिका मलिनभावमुपेति प्राप्नुयात् तस्य तदा विजये तस्य पराजयस्य नि
श्चयः स्यादित्युक्त्वा गृहं गतवती यतो गृहकर्मसक्ता अपि च भिक्षादानं भोजनं च भिक्षाशनं चरितुं गृहिणा गृह

आवश्यकं परिसमाप्य दिने दिने तौ वादं समन्वतनुतां किल सर्ववेदौ॥ एवं विजेतुमनसो रूपाभिस्य
योस्तां मालां गले न्यधित सोभय भारतीयं॥६७॥ माला यदा मलिनभावमुपैति कंठे यस्यापि तस्य
विजये तरनिश्चयः स्यात्। उक्त्वा गृहं गतवती गृहकर्मसक्ता भिक्षाशनेऽपि चरितुं यतिगेहिपाभ्यां
॥६८॥ अन्योन्यसंजयफलेऽभिहिते द्विजौ तौ वादं वियादपरिनिर्णयमाल निष्ठां॥ ब्रह्मादयः सुर
वरा अपि वाहनस्थाः श्रोतुं तदीयसदनं स्थितवंत ऊर्ध्वे॥६९॥ तत्र स्तयोरासमहोच्चनादः
सदस्यविश्राणितसाधुवादः॥ स्वपक्षसाक्षीकृतसर्ववेदः परस्परस्यापि कृतप्रमोदः॥७०॥

गृहस्यार्थमशनं नमस्कारिणेयत्यर्थं भिक्षां निर्मातुमित्यर्थः॥६८॥ साक्ष्ये स्थापिताया॥ कृत्समुक्ता वादि द्विज समाहतौ यतिमंडनौ अन्योन्यसंजयात्मके फले विहिता देशौ वादं जल्पात्मकमा तनिष्ठां विस्तारितवंतौ तस्मिन्काले ब्रह्मादयो पि सुरश्रेष्ठा वाहनस्थाः संतः विवादस्य परिनिर्णयं श्रोतुं तदीयसदनं तस्य भवन मूर्द्धमंतरिक्षे स्थितवंतः॥६९॥ ततो वादविस्तारानंतरं ब्रह्मादिः स्थित्यनंतरं च तयोर्यतिमंडनयोः महानपि

पुनर्दियादं विशिनष्टि दिने दिने चाधिगतः प्रकर्षो येन स भूरि भवतां पंडितानां सन्निकर्षः सान्निध्यं यस्य सः अन्यो न्यभंगेन विवदतोरंततः करणे अहितः स्थापितस्तर्षो अभिलाषो येन तथापि दूरीकृतो जन्यमर्षो युद्धरोषो यस्मात्स जन्यं हृदे परिवादे संयुगे जनके पुनरिति विश्वप्रकाशः ॥ उपं ७१॥ सा उभयभारती प्रतिदिनं मध्याह्ने स मागत्य पत्युभोजनकालमवधीकृत्य सुश्रीशंकरं भैक्ष्यसमयं च वदति दूरे सं प्रकारेण पंच षाणि पंच वा षट् वा दिनानि अभूवन् ॥ ७२॥ इत्थं तया बहुमासं न्यायभ्यां तो स्मितेन मंदहसितेन विकासयुक्ते मुखकमले यये।

दिने दिने चाधिगतप्रकर्षो भूरि भवत्पंडितसन्निकर्षः ॥ अन्योन्यभंगाहिततीव्रतर्षस्तथापि दूरीकृतजन्यमर्षः ॥ ७१॥ दिने दिने वासरमध्यमे सा कृते यतिभोजनकालमेव ॥ समेत्य भिक्षुं समेपं च भैक्ष्ये दिनान्यभूवन्निति पंचषाणि ॥ ७२॥ अन्योन्यमुत्तरमखंडयतां प्रगल्भं बह्वासनो स्मितविकासिमुखारविंदौ ॥ न स्वेदकंपगगनेक्षणशालिनौ वा न क्रोधयाकुलमवादि निरुत्तरस्यां ॥ ७३॥ ततो यतिक्ष्माभृदवेक्ष्य दार्ढ्यं क्षोदक्षमं तस्य विचक्षणस्य ॥ विक्षेपतं क्षोभित सर्वपक्षं विद्वत्समक्षं प्रतिभातकश्चं ॥ ७४॥

स्ततो यतिमंडनो प्रागल्भमुत्तरमन्योन्यमखंडयतां स्वं डितवंतो पुनश्च स्वेदः प्रस्वेदः गगनेक्षणं उत्तराप्रतिभाने आकाशं प्रति निरीक्षणं स्वेदकं च गगनेक्ष पाशालिनौ न वभूवतुः नयाभिरुत्तराभ्यां क्रोधेन याकुलं क्रोधयाकुलं मयादि कथितं ॥ व. ७३ ततो बहुकालपर्यंतवादप्रवृत्तसनंतरं यतिक्ष्माभृत् यतिराजस्तस्य विचक्षणस्य मंडनस्य दार्ढ्यं क्षोदं विचारा

त्मकं पेषणं क्षमते सहत इति क्षोदक्षमं दार्ढ्यं कुत्राललाम वेक्ष्य क्षोभिताः सर्वे पक्षा येन तथाभूतमपि विदुषः आ चार्यस्य समक्षे सन्मुखे अप्रतिभाताः कक्ष्याः कोष्ठो पक्षस्य एतादृशं तं विक्षेपयद्वक्ष्यं तद् दुष्यता मिति पुनः प्रेरितवानुव. तदनंतरं मंडनो यत्कृत यानुतदाह ततः स्वाभिमुखं समर्थनाय प्रागल्भ्य हीनोपि सभ्य मुख्यः समंडनः वेदांत व चोभिः प्रसिद्धमद्वैतसिद्धांतमपाकरिष्णुरुवाचेति प. ७५ यदुवाच तदुदाह ॥ हे तपो भो इति संभ्रमे वीप्साम ति क्ष्माधिपते यतिराज जीवेश्वरयो वीतिवमैकरूप्यं विशुद्धं च वदायद्धि गीःक्रियते तत्र प्रमाणं वयं न प्रती मः न जानीमः तत्र प्रमाणं नास्तीत्यर्थः ॥ अयं भावः नाहि क्रमते मस्तकमुक्तार्थे प्रमाणं भवितुमर्हतीति शुद्धबु द्धोदासीनतयोपेक्षणीय ब्रह्मभूतमभिदधतस्तस्यापुरुषार्थोपदेशितो प्रयोजनत्वप्रसंगात् किंच यं थालौकिकवाक्यानि प्रमाणांतरएवगतार्थबोधकानि न स्वतः प्रमाणं तथाभूतार्थानुवादकत्वेन श्रुतिम

ततः स्वसिद्धांतसमर्थनाय प्रागल्भ्यहीनोपि स सभ्यमुख्यः ॥ जगाद वेदांतवचः प्रसिद्धमद्वैत सिद्धांतमपाकरिष्णुः ॥ ७५ भो भो यतिक्ष्माधिपते भवद्भिर्जीवेशयोर्यत्तव मेकरूप्यं विशुद्धं मे गीःक्रि यते हि तत्र प्रमाणमेवं न वयं प्रतीमः ॥ ७६

स्तकस्यानपेक्ष्यलक्षणं प्रामाण्यं व्याहन्येत तथा च प्रत्य क्षादिविषयस्य परिनिष्ठितवस्तुनः प्रतिपादनात् संभवात् प्रतिपादनेच्च हेयोपादेयरहितेपुरुषार्थाभावाच्छ्रु तिमस्तकस्य तत्र प्रमाणत्वाभावेन भवति जीवेशयोरेकत्वं प्रमाणं न प्रतीम इति ॥ उ. ७६ एवं मंडनकृतकर्माक्षे पमुद्दाहृत्य भाष्यकृत् तत्कर्तुकमुत्तरमुदाहर्तुं आह स भगवान् भाष्यकारः प्रत्यग्रादीत प्रत्यक्तत्त्वं इतवान् दृढमेव प्रमाणं यथेतके तु प्रभृतीन् शिष्यान् उद्दालकाद्याः महांतो गुरवः परेत्रापरमात्मानं मासितत्वो

ग्राह्यं जितत्वमासीच्छ्वेतकेतोरित्याद्युपक्रमश्रुतव्यं.
वदन्मे जनकयाज्ञवल्क्यादीनां ... श्रुत भगवान्

१२० अनकं प्रतियात्तयत्क्यः। अभयं वै जनक प्राप्तोऽसि तदात्मानमेवावेदहं ब्रह्मास्मीति तस्मात्तत्सर्वमभवत् तत्र को मोहः
स्नो एकत्वमनुपश्यत इत्यादि। अयमभिसंधिः पुंवाक्यदृष्टांतेन भूतार्थतया सापेक्षत्वेनाप्रामाण्यापत्तिमभिप्रेत्य प्र
त्यगभिन्ने ब्रह्मणि प्रमाणं न वयं प्रसीमः इति वदता त्वया वक्तव्यं किं पुंवाक्यानां सापेक्षत्वं भूतार्थत्वेनोत पौरुषे
यत्वेन आद्ये प्रत्यक्षादीनामपि भूतार्थतया सापेक्षत्वेनाप्रामाण्यप्रसंगः द्वितीये तु अपौरुषेयाणां वेदांतानां प्रत्य
क्षादीनामिव भूतार्थानामपि नाप्रामाण्यं तथा च ब्रह्मात्मभावस्य परिनिष्ठितवस्तुस्वरूपत्वेऽपि तत्त्वमसीत्यादि
शास्त्रमंतरेणानवगम्यमानतया प्रत्यक्षादिविषयत्वाभावेनानधिगतगंतृत्ववतां वेदांतानां प्रत्यगभिन्ने
ब्रह्मणि प्रामाण्यमवश्यमास्थेयं नापि हेयोपादेयरहितत्वादपुरुषार्थत्वं हेयोपादेयशून्यब्रह्मात्मावगमादेव

सप्रत्ययादीदृगमेयमानं भवेत्के नु प्रमुखान्विनेयान्। उद्दालकाद्यागुरवो महांतः संग्राहमं
स्यात्मतयापरे ह॥७७

सर्वक्लेशनिवृत्तिपूर्वकपरमानंदप्राप्त्या पुरुषार्थसिद्धेः द्विविधं ह्युपादेयं किंचिदप्राप्तं यथा ग्रामादि किंचि १२०
त्पुनः प्राप्तमपि विभ्रमवशादप्राप्तमिवावगतं यथा स्वग्रीवायनद्धं ग्रैवेयकं एवं हेयमपि द्विविधं किंचिद
हीनं यथा व्यावहारिकसर्पादि किंचित्पुनर्हीनं यथा चरणाभरणे नूपुरादौ समारोपितसर्पादि एवं च ब्रह्मा
त्मभावस्याप्यहेयोपादेयत्वाभावेऽविद्यासमारोपितशोकादेस्तत्त्वमस्यादिवाक्यजनिततत्त्वज्ञाना
दपगतिपर्यंतान्निवृत्तेः प्राप्तमप्यानंदरूपमप्राप्तमिव प्राप्तं भवतीत्येकमेव शोकादिकं त्यक्तमिव
त्यक्तोपयतीति तस्य परमपुरुषार्थत्वसिद्धिरिति॥७७॥ ॥ ॥ ॥ ॥

[illegible]

[illegible] ननु भूतार्थत्वाद्वेदांतानां अपौरुषेयत्वादिति चेन्न वेदांताः पौरुषेयवाक्यत्वात् भारतादिवदित्यनुमानस्य प्रत्यु
हमुत्पत्तेः पौरुषेयत्वस्य दुर्वारत्वाद्वेदांतवचसां कस्मिंश्चिदर्थे विवक्षा नास्ति किं तु जप्तानि तान्यघमर्षणादिवत्
त्युपगतं व्यभिचाराशंकयाह अत्रमं अत्र आह वेदावसानेषु वेदांतेषु हि यस्मात् हुंफडादिमुखानि वचनानि यथा जप्ता
न्यघमर्षणानि तथा तत्त्वमस्यादिवचांसि जप्तानि पापानि वर्तकानि तस्माद्धेयोगित्वं तेषां तत्त्वमस्यादिवच
सां कुतश्चिदर्थे कस्मिंश्चिदर्थे विवक्षा नास्तीत्यर्थः॥७८॥ एतद्दूषयति भगवान् अर्थस्याप्रतीयमानत्वे किं

वेदावसानेषु हि तत्त्वमादि वचांसि जप्तान्यघमर्षणानि हुंफडमुखानीव वचांसि योगिन्ते
षां विवक्षास्ति कुतश्चिदर्थे॥७८॥ अर्थाप्रतीतौ किल हुंफडादेर्जयोपयोगित्वमभाणि विज्ञैः॥
अर्थप्रतीतौ स्फुरमत्र सत्यां कथं भवेत्सा जययार्थतेव॥७९॥ अपातत स्तत्त्वमसीति वाक्याद्यतीश
जीवेश्वरयोरभेदः॥ प्रतीयते तथापि मत्स्यादिकर्तृप्रवादात्स्याद्विधिशेष एव॥८०॥ प्रसिद्धं हुंफडादेर्जयो
पयोगित्वं विज्ञैरभाणि कथितं अत्र तत्त्वमस्यादिवचनेषु स्पष्टं यथा स्यात्तथा अर्थस्य प्रतीतौ सत्यां तेषां जयार्थ
तेव कथं भवेत् केनापि प्रकारेण न भवतीत्यर्थः॥ प्राहुस्त्वं दृष्टांतवैषम्यं कथं न जानासीति सूचयन् संबोधयति
हे प्राज्ञेति॥ आ॰७९ उक्तं पक्षं विहाय पक्षांतरावलंबनाय मंडन आह। आपातत इति हे यतीश यद्यपि जीवब्रह्मणोरभे
दस्तत्त्वमसीति वाक्याद् आपाततः प्रतीयते तथापि मत्स्यादिकर्तृप्रशंसया इवापि त्वात्थं मत्स्यादिकर्तृत्वस्या
त्सयोरभेदः विधेः शेष एवेत्यर्थः॥ अयं भावः वेदांतवचसां तत्तद्विहितकर्मापेक्षितकर्तृदेवतादिप्रतिपादनपरत्व
मे च क्रियार्थत्वं संभवेत् कार्यस्याभूतस्य मानांतरागोचरतया अत्यंतानुभूतपूर्वस्य तत्त्वेन समारोपेण वा पुरु
षबुद्धावनारोहात् तदर्थानां वेदांतानां कार्यपरत्वांगीकारस्यावश्यकत्वात् तथा च जैमिनापि आम्नायस्य क्रियार्थत्वात्

[illegible]

सर्वेषां विधीनां अनागतोत्पाद्यभावनाविषयत्वेन परिनिष्ठितवस्तुस्वरूपविधेरसंभवादिति ॥ ७८ ॥ वेदांतानां
कार्यपरत्वस्वीकारेणापौरुषेयत्वं प्रतिपादयता त्वया वक्तव्यं किं तत्कार्यं यद्वाक्यं पुरुषेणानुष्ठेयमपूर्वमिति चे
न्मानांतरानवगते संगतिग्रहायोगात् लिङादीनामबोधकत्वप्रसंगः स्वर्गकामपदसमभिव्याहारसंख्या
तर्कानुगृहीतयैव दृष्टक्रियायाः ... पूर्वलिङादीनां संगतिग्रहात् बोधकत्वमिति चेत् चैत्यवंदनादिवाक्ये
ष्वपि स्वर्गकाम इत्यादिपदसंबंधादपूर्वकार्यत्वप्रसंगेन तेषां अप्यवाक्यस्य च न तया अपौरुषेयत्वप्रसंगः
स्यादेव पौरुषेयत्वेन तेषां अपौरुषेयत्वप्रतिषेध इति चेत् वाक्यत्वादिलिंगेन वेदानामपि पौरुषेयत्वानुमाना
दपूर्वार्थता न स्यात् स्मर्यमाणकर्तृकत्वेन वाक्यादिस्तोपाधिकमिति चेत् तथा वेदांतानां कार्यार्थत्वपक्षे ते
षां पौरुषेयत्वानुमानं कर्तृस्मरणोपाधिना निरस्यते तथा तेषां सिद्धार्थत्वपक्षेपि तन्निरसनस्य समानत्वात् तेषां
कार्यार्थत्वकल्पनमप्रयोजकं तस्माद्वेदांतानां अपौरुषेयत्वसंपादनाय क्रियार्थत्वं नैवाभ्युपेयं सदेव सोम्य ...

कर्तृत्वं गयूपादिकमर्यमादिदेवात्मना वाक्यगणः प्रशंसन् शेषक्रियाकांक्षगतो यदि स्यात्कांडांतरस्थोपि
भवेत्कथं सः ॥ ७९ ॥

ग्र आसीदिदमेकमेवाद्वितीयं आत्मा वा इदमेक एवाग्र आसीत् तदेतद्ब्रह्मापूर्वमनपरमनंतरमबाह्यमयमात्मा
ब्रह्म सर्वानुभूः ब्रह्मैवेदममृतं पुरस्ताद्ब्रह्मेत्यादिवाक्येषु उपक्रमोपसंहारादिषड्विधतात्पर्यलिंगेन ब्रह्मात्म
भावे प्रतिपादकत्वेन समनुगतेषु स्थितानां पदानां प्रत्यभिन्नब्रह्मस्वरूपविषये ये निश्चिते समन्वये वगम्यमाने
र्थांतरकल्पनायाः कृतहान्यकृतकल्पनागतत्वादयुक्तत्वात् यत्नत्वस्य सर्वभावे भावत्वेन कर्प
दयेत्यादिक्रियाकारकफलनिराकरणाश्रुतेः प्रकरणांतरपठितवेदांतवाक्यानां कर्त्रादिप्रशंसपरत्वविधि
शेषत्वासंभवात्सोपि वाग्भगवानाह कर्तृत्वं गयूपादिकमिति आदित्यो यूपः यजमानः प्रस्तर इत्यादि
वाक्यगणः कर्तृत्वं गयूपप्रस्तरादिकं आदित्यं यजमानोद्यात्मना प्रशंसन् क्रियाकांक्षगतत्वात् दोषोय इत्या

एवमुक्तो मंडन आह हे अर्ह नृत्ये यवं ताहित्वमस्यादिवाक्यगणो जीवे परमात्मदृष्टिविधायकमस्तु किमर्थमिति चेत्ताह
कर्मसमृद्ध्ये तन्न दृष्टांतो यथा मनो ब्रह्मेत्युपासीत अन्नमुपास्व आदित्यो ब्रह्मेत्यादेशः वायुर्वाव संवर्गः प्राणो वाव संवर्ग इत्या
दिवाक्यगणः कर्मणां सम्यगभिवृद्ध्ये ब्रह्मणि मन आदौ ब्रह्मधियं विधत्ते तद्वत्तथा चारोपितब्रह्मभावस्य जीवस्यो
पास्तिपरा वेदांतास्तस्य ब्रह्मात्मत्वे प्रमाणमिति भावः ॥ ८० ॥ एतद्दूषयति भगवान् अन्यत्र मनो ब्रह्मेत्यु

तत्त्वमसि जीवे परमात्मदृष्टिविधायकं कर्मसमृद्ध्ये ऽर्थं त्वया अब्रह्मणि ब्रह्मधियं विधत्ते यथा मनो
ऽन्नार्कनभस्वदादौ ॥ ८१ ॥ संश्रूयते न्यत्र यथा लिङादिर्विधायको ब्रह्मविभावनाय ॥ तथा विधे
रश्रवणान्मनीषिन्नसं जाघटीस्यत्र कथं विधानं ॥ ८२ ॥

त्युपासीतेत्यादिवाक्ये यथा ब्रह्मविभावनाय
विधायको लिङादिः श्रूयते तथा तत्त्वमस्यादिवाक्ये लिङादिरूपस्य विधेरश्रवणात् विधानं कथं संजा
घटीति केन प्रकारेण घटते न केनापीत्यर्थः ॥ मनीषी सन् कथमेवं भाषसे इति संबोधनाशयः तथा चावि
ध्यभावेनारोपितब्रह्मभावस्य जीवस्योपास्तिपरत्वं वेदांतानां न संभवतीति तस्य ब्रह्मात्मत्व एव वेदां
ताः प्रमाणमिति भावः ॥ ८३ ॥ ननु संतु वेदांताः ब्रह्मात्मत्वे प्रमाणं परं तु ज्ञानविधिद्वारा तत्र विधेः कल्प
यितुं शक्यत्वादिति मन्वानो मंडन आह ॥ यद्वत्प्रतिष्ठाफलदर्शनेन हे यतीनां मध्ये श्रेष्ठेति संबोधनेन
नाध्वर मीमांसाध्ययनं सूचयति रात्रिसत्रे विधिः प्रकल्पनेन तद्वदिहापि ब्रह्मात्मकत्वेपि

मुक्तिफलश्रुतेः सविधिः कल्पयितुं युक्तः अयमर्थः प्रतितिष्ठंति ह वा य एता रात्रीरुपयंतीति श्रूयते तत्र रात्रिशब्दे
नायुर्ज्योतिरित्यादि वाक्यविहिताः सोमयागविशेषा उच्यंते अत्र यद्यपि प्रतितिष्ठंतीति वर्तमानापदेशात् सि
द्धरूपेव प्रतिष्ठा प्रतीयते न साध्यरूपा तथापि अकृतायाएव प्रतिष्ठायाः विपरिणामेन फलकल्पनस्यासंतामु
ते स्वर्गस्य फलकत्वकल्पनापेक्षया वरत्वात् यत्तदोर्व्यत्यासेन योजनः प्रतितिष्ठंतीत्यस्य सनर्थाभिधायेन च
ये प्रतितिष्ठासंतिते एता रात्रीः उपेयुरिति वाक्यादिपरिणामेन यथा रात्रिसत्रे विधिः प्रकल्प्यते तथेहापि
ब्रह्मवेद ब्रह्मैव भवतीति मुक्तिफलश्रुतेः ब्रह्मबुभूषुः ब्रह्मवेदनं कुर्यादिति विधिः कल्पयितुं युक्तः
तथा च आत्मा वारे द्रष्टव्यः य आत्मा अपहतपाप्मा सोऽन्वेष्टव्यः स विजिज्ञासितव्यः आत्मेत्येवोपासीत आत्मा

यद्वत्प्रतिष्ठाफलदर्शनेन विधिर्यतीनां च रात्रिसत्रे प्रकल्प्यते तद्वदिहापि मुक्तिफलश्रुतेः कल्प्य

तां स युक्तः ९८

नमेव लोकमुपासीत ब्रह्म विद् ब्रह्मैव भवतीति आदिषु विधानेषु सत्सु को वा आत्मा किं ब्रह्म इत्याकांक्षायां
तत्स्वरूपसमर्पणेन नित्यः सर्वज्ञः सर्वगतो नित्यतृप्तो नित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावो विज्ञानमानंदं ब्रह्मेत्येवमादयः
सर्वे वेदांता उपयुक्ताः तदुपासनाच्च शास्त्रदृष्टो अदृष्टो मोक्षः फलं [illegible] इति कर्तव्यविध्यनुप्रवेशेनैव वस्तुमात्र
कथने हानोपादानासंभवात् सप्तद्वीपा वसुमती राजासौ गच्छतीत्यादिवाक्यवत् वेदांतवाक्यानां आन
र्थक्यमेव स्यात् किंच वेदांतानां प्रवृत्तिनिवृत्तिबोधकत्वेनैव शास्त्रत्वमेव न स्यात् न तत्परत्वे वस्तुत्व
बोधनात् यथाहुः प्रवृत्तिर्वा निवृत्तिर्वा नित्येन कृतकेन वा पुंसां येनोपदिश्येत तच्छास्त्रमभिधीयत
इति अपि चैरज्जुरियं नाम सर्प इत्यादिश्रवणेन यथा भयकंपादिनिवर्तते न तथा संसारित्वभ्रांतिः ब्रह्मस्वरूप

एतद्दर्शयति पूर्वपक्षवादी तर्हि मोक्षस्योपास्तिरूपक्रियाफलत्वे सति विमुक्तिर्विनश्वरा स्यात् क्रियाजन्यत्वात् स्वर्गादिव
दिति अयमर्थः कर्तव्यविधिविशेषत्वेनात्मोपदेशेन युक्तः स्वर्गादिवन्मोक्षस्यानित्यत्वसातिशयत्वयोरापत्तेः न
ज्ञानस्यापि मानसी क्रियात्वात् तद्वदनित्यते पि विमुक्तेरनित्यत्वं कुतो न स्यादित्याशंक्य ज्ञानस्य मानसत्वेऽपि यथाभू
तवस्तुविषयप्रमाणजन्यत्वेन कर्तुमकर्तुमन्यथा वा कर्तुमशक्यत्वात् केवलवस्तुतंत्रत्वेन चोदनातंत्रत्वाभा
वात् पुरुषतंत्रत्वशून्यत्वाच्चास्मन्मते नोक्तदोषप्रसर इत्याह उपासने तु यथा यस्यै देवतायै हविर्गृहीतं स्या
तां ध्यायेद्वषट्करिष्यन्निति ध्यानं मनसा ध्यायेदित्यादिषु ध्यानं चिंतनं मानसं पुरुषतंत्रत्वात् कर्तुमकर्तुमन्य
था वा कर्तुं शक्यं तथा मनसः क्रियोपासनैव कर्तुमकर्तुमन्यथा वा कर्तुमर्हा न तु ज्ञानं तथा च तज्जन्यायां मुक्तौ

तर्हि क्रियाजन्यतया विमुक्तिः स्वर्गादिवदेव विनश्वरा स्यात् उपासना कर्तुमकर्तुमन्यथा कर्तुमर्हा म

नसः क्रियैव ९९

अनित्यत्वं स्पष्टमेवेत्यर्थः तस्मात्तद्विषये लिङादयः श्रूयमाणा अप्यनियोज्यविषयत्वात् कुंठीभवंतो विधिच्छाया
रूपत्वात् स्वाभाविकप्रवृत्तिविषयविमुखीकरणार्थाः अन्यथा क्षीयंते चास्य कर्माणि तस्मिन्दृष्टे परावरे
आनंदं ब्रह्मणो विद्वान्न बिभेति कुतश्चन अभयं वै जनक प्राप्तोसि तदात्मानमेवावेदहं ब्रह्मास्मीत्यादिश्रु
तयो ब्रह्मविज्ञानंतरं मोक्षं प्रदर्शयंत्यो मोक्षस्य ज्ञानजन्यत्वे ज्ञानजन्यत्वं वारयंत्यो नोपपद्येरन् ब्रह्मायत्तत्वात्
सर्वकर्तव्यताहानेः कृतकृत्यतायाश्चास्माकमलंकारत्वात् मननादिसहकृतेन श्रवणेन ब्रह्मस्वरूपसाक्षात्का
रे संसारनिवृत्तेः श्रुतिस्मृत्युपपत्तिसिद्धत्वात् विनरासनेनैतत्सूत्रपादकस्य मुख्यत्वात्वेन कोपि दोष इति ९८

नरकालयः मननादिह्यासन्नत्वात् श्रवणात् ...ति ९८

श्रवणेन तन्निवृत्तेः ... नमस्ते ... इति अनुवादकत्वात् तस्मान्न संसारस्य ... इति ... तद्वत्

१२४ एवमुक्तो मंडनस्तत्त्वमस्यादिवाक्यस्योपासनापर्यवसानाभावमंगीकृत्य प्रकारांतरेणाक्षिपति इदं तत्त्वमसी
तिवाक्यमुपासनापर्यवसायियथेष्टं माभूत् तथाप्यैक्यप्रतिपादकं नास्ति किंत्वस्य जीवस्य परमेश्वरेण सादृ १२४
श्यस्य प्रतिपादकं हे सत्तम वो भवीतु भवतु ॥ ८५ ॥ एतद्विकल्प्य दूषयति भगवान् किंमिति तत्त्वमसीतिवाक्यं
किंचेतनत्वेन परेण सादृश्यं प्रवदति किंवा सर्वज्ञसार्वात्म्यसर्वशक्तित्वप्रभृतिभिर्गुणैः साम्यं चेत् किं आद्ये
चेतनत्वेन साम्यस्य प्रसिद्धत्वादुपदेशानर्थक्यं द्वितीये जीवस्य परमात्मस्वरूपापायत्याभेदो नास्तीतिस्वसि

माभूदिदं तत्त्वमसीति वाक्यमुपासनापर्यवसायि कामं ॥ किंत्वस्य जीवस्य परेण साम्यप्रत्यायि
कं सत्तम वो भवीतु ॥ ८६ ॥ किं चेतनत्वेन किंवा किं साम्यं सार्वज्ञसार्वात्म्यमुखैर्गुणैर्वा ॥ आद्ये प्रसिद्धं न
सत्त्वूपदेश्यं मतेस्य सिद्धांतविरुद्धता स्यात् ॥ ८७ ॥ नित्यत्वमात्रेण मुने परात्म गुणोपमानैः सुखबोध
पूर्वैः ॥ गुणैरविद्यावृतितो प्रतीतेः साम्यं ब्रवीत्यस्य ततो न दोषः ॥ ८८ ॥ यद्येवमेतस्य परत्वमेव प्रत्याय
यत्वत्र दुराग्रहः कः ॥ त्वय्येव तस्य प्रतिभासशंका विद्धत्वविद्यावरणा निरस्ता ॥ ८९ ॥ श्रीशंकराय ॥

द्धांतविरुद्धता स्यात् तस्मादैक्यप्रतिपादकमेवोक्तवाक्यमभ्युपेयमित्यर्थः ॥ ८७ ॥ एवमुक्तो मंडन आह नित्य
त्वमात्रेण परमात्मगुणसादृश्यैः सुखबोधानंत्यादिभिरविद्यावरणाद् प्रतीतेरस्य जीवस्य परेण साम्यमुक्तं वाक्य
हे मुने ब्रवीतु तस्मान्नोक्तदोषः ॥ ८८ ॥ एवमुक्तो भगवानाह यद्येवं तर्हि तस्य जीवस्य परमात्मत्वमेवोक्त
वाक्यं बोधयतु अत्र तस्य परत्वानंगीकारे दुराग्रहः कः ननु एवं तर्हि तस्य परत्वं कुतो न प्रतिभासत इति चेत्
तत्राह ॥ तस्य सुखबोधानंतरूपस्य परत्वस्य प्रतिभासशंकानु अविद्यावरणात्त्वय्येव निरस्तादिद्धान्तसन् कथमेतं भाषस्य इतिसंबोध्यतामाश्य ॥ ८८ ॥

एवमुक्तो मंडनः प्रकारांतरमालंब्याह ॥ हे यतीश अस्य जगत्कारणस्य चेतनत्वेन जीवेन साम्यमावेद्यतां तथा च यत्तच्चे
तनाज्ज्ञातं उद्भिन्नत्वात्परैः सांख्यादिभिरुदितस्य प्रधानपरमाण्वादेर्निरासो विसिध्यतीत्यर्थः ॥ ९० ॥ एवमुक्तो भग
वानाह ॥ हंत हे मंडन एवं चेत् तदा तन्मतेतज्जगत्कारणं त्वं त्वत्सदृशमसीति प्रयोगः स्यात् तत्त्वमसीति न स्यात्
जडत्वशंकायास्तु तदैक्षत बहु स्यां प्रजायेयेतीक्षणश्रवणात् तत्त्वमसीति जगत्कारणस्य चेतनाभेदप्रतिपा
दनेन च व्यावर्तनात् तु न रत्न बोध्याभावात् प्रधानादेर्निरासाय एवं न वाच्यमित्यर्थः ॥ ९१ ॥ एवं सर्वतः प्रतिरुद्धो
मंडन इमं अपि पक्षमुपेक्ष्य पुनस्तत्त्वमस्यादिवाक्यस्यैक्ये अयोपयोगित्वालंबनाय परपक्षेप्रसक्षविरोधं

भो श्चेतनत्वेन शरीरसाम्यमावेद्यतामस्य जगत्प्रसूतेः ॥ चिदुद्भिन्नत्वेन परोदितस्याप्यणुप्रधान
प्रभृतेर्निरासः ॥ ९० ॥ हंतैवमस्तीति तदा प्रयोगः स्यात्त्वमतत्त्वमसीति न स्यात् ॥ तदैक्षतेत्यत्र
जडत्वशंकाव्यावर्तनात्र पुनर्न चोद्यं ॥ ९१ ॥ नन्वेवमप्यैक्यपरत्वमस्य प्रत्यक्षपूर्वप्रमितिप्रको
पात् ॥ न युज्यते तज्जयमात्मयोगि स्वाध्यायविध्याश्रितमभ्युपेयं ॥ ९२ ॥ श्रीसांबजमति

मायाद्यति नन्वेवं साम्यप्रत्यायकत्वेप्यस्योक्तवाक्यस्यैक्यपरत्वं नाह भो ईश्वर इति प्रत्यक्षादिकाः
याज्येष्ठप्रमाः प्रकोपात् न युज्यते ततः स्वाध्यायोध्येतव्य इति विधिनाश्रितमुक्तवाक्यं जयोपयोग्य
भ्युपेयमिति ॥ ९२ ॥ एतद्दूषयति भगवान् अक्षेण प्रत्यक्षेण भेदमिति भेदप्रमायदि स्यात्तदा
अभेदमादिश्रुतिवाक्यस्य बाधः स्यात् अक्षस्य भेदे नासन्निकर्षात् भेदप्रमेव नाहं प्रमेतेन न कारणो

नास्य वाक्यस्य कुतो विरोधो न केनापि विरोधः अस्य प्रत्यक्षस्य कस्मात् हेतोर्विरोध इति वा अयमर्थः इन्द्रियं भेदे न
प्रमाणं तदसन्निकृष्टत्वात् संमतं न त्वनुहेत्वसिद्धिरिति चेन्द्रियस्य भेदेन संयोगसमवायतादात्म्यानामन्य
तमः सन्निकर्षस्तदन्योन्या आद्ये ननावत् समवायौ संभवात् तदसिद्धेः श्वेतत्वरूपी घयोमद्दि घट इति प्रत्यक्ष
स्य संयोगान्वयगाहित्वात् पदिद्विशेषात् समवाय एवासिध्यादिति चेन्न गुणागुणिनोः अवयवावयविनोश्चा
स्वतभेदे तत्संबंधस्य च तथात्वे दण्डपुरुषादावपि शुक्लो घटोऽमत्त्वघट इति समानाधिकरणप्रत्ययानुपपत्तेः
किंच समवायिभ्यां संबंधः समवायो विशिष्टप्रत्ययनियामकतुला संबंधो नाद्यस्तस्य तत्तस्यान्योन्यः
संबंधः कल्पयितव्य इत्यनवस्थापातात् न तु समवायिभिः नित्यसंबंध एवायं गृह्यते अतो नोक्तदोषः

अद्वैतेन चेद्भूदमिति स्तद्दास्यात् भेदस्यादिश्रुतिवाक्यबाधः असन्निकर्षान्न भवेद्भेदप्रमैव तेनास्य
कुतो विरोधः ॥ ५३ ॥

इति चेत्तर्हि संयोगोऽपि संयोगिभिर्नित्यसंबंधत्वात् संबंधान्तरं नापेक्षते तार्थान्तरत्वात् अपेक्षत इति चेत् तर्हि सम
वायोऽपि तथात्वात् कुतो नापेक्षते संयोगो गुणत्वात् तथेति चेन्न गुणपरिभाषायाः अतन्त्रत्वात् अपेक्षाकारणस्य च
तुल्यत्वात् नोऽस्तीति प्रसंगात् किंच स अनेक एको वा आद्ये यसिद्धान्तो गौरवं च द्वितीये रूपज्ञानादिसमवाय
स्य वायुघटादि इति समवायाभेदात् रूपी वायुः घटो ज्ञानवान् इति प्रतीतिप्रसंगः नन्वत्र रूपादेः अभा
वान्नोक्तप्रतीतिरिति वाच्यं तद्धत्वप्रयोजकसंबंधे सति तदभावव्यवहारस्य व्याहतत्वात् तस्मान्न क
थमपि समवायः सिध्यति अवयवावयव्यादीनां संबंधः तादात्म्यं तत्र न भिन्नाभिन्नत्वं विरुद्धमोक्ते
दाभेदयोः एकत्रासंबंधात् अपि तु भिन्नत्वे सत्यभिन्नसत्ताकत्वं तस्मात् तथाप्यनापि संयोगादौ तत्तदभावस्य

ननु भेदस्यान्योन्याभावरूपत्वादभावेऽन्त्यविशेषणतायाः सन्निकर्षत्वात् असन्निकर्षासिद्धिरिति मंडनः शंक
ते हि यस्माद् ब्राह्मणादहं भिन्न इति भेदस्य जीवात्मविशेषणत्वं भासते अथ तस्मात् हे मनीषिन् भेदेन्द्रिययोः संयोगादि
संप्रयोगाभावेऽपि तत्सन्निकर्षो विशेषणतासन्निकर्षोऽस्तु इदं ५४ परिहरति भगवान् केवलस्य विशेष
णत्वस्य विशेषणतामात्रस्य तत्सन्निकर्षत्वं नैवाभ्युपेयं तत्र हेतुरतिप्रसक्तेः विसाहित्यव्याहतत्वात् लादि
विशिष्टघटाद्यभावेऽपि विशेषणतामात्रस्य सत्त्वेन प्रत्यक्षत्वप्रसंगात् तस्माद् भेदाश्रयेन्द्रियसन्निकृष्टे

भिन्नोऽहमीदृशादिति भासते हि भेदस्य जीवात्मविशेषणत्वं तत्सन्निकर्षोऽस्त्वथ संप्रयोगाभावेऽपि
भेदेन्द्रिययोर्मनीषिन् ॥ ५४ ॥ अतिप्रसक्तेर्न तु केवलस्य विशेषणत्वस्य तदभ्युपेयं ॥ भेदाश्रयेन्द्रिय
सन्निकृष्टेन सन्निकृष्टत्वमिहात्मनोऽस्ति ॥ ५५ ॥ भेदाश्रयात्मेन्द्रियसन्निकर्षो न्यस्तु क्रमेतत्र तु तुरं न
यस्मात् ॥ चित्तात्मनोर्द्रव्यतयाद्वयोरप्यस्त्येव संयोगसमाश्रयत्वं ॥ ५६ ॥ श्रीशंकर ॥

सति विशेषणतायाः सन्निकर्षत्वमभ्युपेयं न त्वसन्निकृष्टत्वमिहेन्द्रिय आत्मनोऽस्ति नस्वतस्त्वधिक
रणेन्द्रियसन्निकर्षोऽपि न कारणं परमतेऽकरणतया वच्छिन्ननभस एव श्रोत्रेन्द्रियत्वात् तस्यैव स्य ग्राह्य
शब्दाभावाधिकरणत्वात् स्वेन स्वस्यासन्निकर्षाद् अधिकरणेन्द्रियसन्निकर्षाभावेन शब्दाभावे प्रत्य
क्षत्वं न स्यादिति ध्येयं ॥ ५५ ॥ एतदसहमानो मंडन आह ॥ भेदाश्रयस्यात्मन इन्द्रियेण सन्निकर्षो ना
स्तीति त्वयोक्तमेतन्न समीचीनं यस्मात् चित्तात्मनोर्द्रव्यत्वेनोभयोरपि संयोगसमाश्रयत्वमस्त्येव
इ॰ ५६

१२६

एवमाक्षिप्तो भगवान् विकल्प्यास्ते पं प्रक्षिपति आत्मा विभुः स्यादथवाणुमात्रः वस्तुरूपेपि संयोगिता न युक्ता हि य
स्मात् सावयवस्य सावयवेन सा संयोगिता लोके दृष्टा तस्मादित्यर्थः॥ भार्यादियोगित्वमनुभवन् मपलापितुमन
र्होसीति करात्रेण संबोधयति हे योगिन्निति॥९७॥ किंच मनइन्द्रियमित्यंगीकृत्य भेदेनास्यासंगित्वमुक्तं व
स्तुतस्तु मनो नेन्द्रियं चक्षुरादिसहकारित्वात् दीपवत् इन्द्रियेभ्यः पराह्यर्था अर्थेभ्यश्च परं मन इत्यादिश्रुत्या
मनसोऽतीन्द्रियत्वावधारणात् यत्तूक्तं मनःषष्ठानीन्द्रियाणीति वच नं तु न मनस इन्द्रियत्वे प्रमाणं यजमान
पञ्चमा इडां भक्षयन्तीति वेदान् अध्यापयामास महाभारतपञ्चमानित्यादिवदनिन्द्रियेणापि मनसो षष्ठत्वसंख्या

आत्मा विभुः स्यादथवाणुमात्रः संयोगिता नो यथा विमुक्ता। दृष्टा हि सा सावयवस्य लोके
संयोगिता सावयवेन योगिन्॥९७॥ मनोस्तु मिथ्याभ्युपगम्य भेदादसंगित्वमुक्तं परमार्थतस्तु॥ सा
हाय्यकृत्त्वाच्चक्षुरादिकस्य दीपादिवन्नेन्द्रियमेव चित्तं॥९८॥ भेदप्रमा नेन्द्रियजास्तु तर्हि साक्षिस्वरू
पैव तथापि योगिन्॥ तयाविरोधात्परमात्मजीवाभेदं कथं बोधयितुं प्रमाणं॥९९॥ प्रत्यगात्मेश्वर
योर्विद्यामायायुजोर्द्योतयति प्रभेदं। स्वतस्तयोः केवलयोरभेदं श्रुत्याश्रयत्वान्न तयोर्विरोधः॥१००॥

पूर्णत्वसंभवात् इन्द्रियाणां मनःषष्ठानीति वचनमपि न क्षत्रियाणां महं ... नमनस इन्द्रियत्वे प्रमा
णमिति॥९८॥ एवं निरुद्धो मण्डन आह॥ भेदप्रमेन्द्रियजा न चेत्तर्हि साक्षिस्वरूपैवास्तु तथापि हे यो
गिन् तथा साक्षिस्वरूपया भेदप्रमया विरोधात् परमात्मजीवयोरभेदं बोधयितुं कथं प्रमाणं तत्त्वमस्यादि
वाक्यमिति शेषः॥९९॥ मण्डनोक्तमंगीकृत्य विषयभेदात् विरोधं परिहरति भगवान् साक्षिस्वरूपं प्रत्यक्षं जीवात्म
परमात्मनोः विद्यामायायुक्तयोः प्रभेदं द्योतयति श्रुतिस्तु तद्विनिर्मुक्तयोः शुद्धयोः तज्जीवेश्वरयोः अभे

विरोधमंगीकृत्यापि परिहरति स्याद्वाविरोधस्तदापि अग्रे प्रथमं प्रवृत्तं बलहीनं भेदप्रत्यक्षमेव प्राबल्यवत्या अ
भेदवादिश्रुत्या चरमप्रवृत्त्या बाध्यं अपच्छेदन्यायेनोक्तपारीत्या अपच्छेदजयन्नितिवात्तथा च षष्ठे पारमर्षसूत्रं पौर्वा
पर्ये पूर्वदौर्बल्यं प्रकृतिवदिति ज्योतिष्टोमे बहिः पवमानार्थं हविर्धानान्निर्गच्छतां ऋत्विजां यजमानानां अध्वर्युं प्र
स्तोताऽन्वारभते प्रस्तोतारमुद्गाता उद्गातारं प्रतिहर्तेत्यादिनाऽन्वारंभणं विहितं तद्विच्छेदनिमित्तं प्रायश्चित्तं श्रूयते
यद्युद्गातापच्छिद्येत अदक्षिणं तं यज्ञमिष्ट्वा तेन पुनर्यजेत तत्र तद्दद्यात् यत् पूर्वस्मिन् दास्यं स्यात् यदि प्रतिहर्ता
पच्छिद्येत सर्ववेदसं दद्यादिति तत्रोद्गातृप्रतिहर्त्रोः क्रमेण विच्छेदे विरुद्धप्रायश्चित्तयोः समुच्चयासंभवात्

स्याद्वा विरोधस्तदपि प्रवृत्तं प्रत्यक्षमग्रे बलमेव बाध्यं। प्राबल्यवत्या चरमप्रवृत्त्या श्रुत्या
त्वपच्छेदनयोक्तरीत्या॥१०१॥

किं पूर्वं बाध्यं उत परमिति संशये अनुपजातविरोधितया पूर्वमिति प्राप्ते राद्धान्तः पौर्वापर्ये सति निमित्तयोः
पूर्वस्य नैमित्तिकस्य दौर्बल्यं उत्तरस्य पूर्वनिरपेक्षस्य तद्बाधकत्वोदितत्वात् पूर्वोदयकाले उत्तरस्याप्रा
प्तत्वेन पूर्वेणाबाध्यत्वायोगात् उक्तं पूर्वं परमजातत्वात् अबाधित्वैव जायते परस्यानन्यथोत्पादान्न त्वबा
धेन संभवः॥ तत्र दृष्टान्तः प्रकृतिवदिति यथा प्रकृतौ कृतोपकाराः कुशाः प्रथममतिदेशेन विकृतावुपका
राकांक्षिण्यां प्राप्ताः क्लृप्तोपकारैः चरमप्राप्तैः शरपत्रैर्निरपेक्षैर्बाध्यं तेतद्वत् आन्वयथा प्रथमप्रवृत्तं
दुर्बलं पूर्वनैमित्तिकमेव पश्चात्प्रवृत्तेन प्रबलेनोत्तरेण नैमित्तिकेन बाध्यं तद्वत् यथोक्तं प्रत्यक्षमेव य
थोक्तश्रुत्या बाध्यं हि रज्जौ लोकप्रसिद्धिं द्योतयति यथा पूर्वप्रवृत्तं रजतज्ञानमेव पश्चात्प्रवृत्तेन

एवमुक्तो मंडनोऽयं जीवो ब्रह्मानिरूपितभेदवान् असर्वज्ञत्वात् घटादिवदित्यनुमानेन श्रुतेर्बाधं द्योकेतनन्वेवंप्र
त्यक्षेणाभेदश्रुतेर्बाधाभावेऽपि हि संयमिचक्रवर्तिनेत्यनेन तर्कानधिकारं द्योतयति अनुमानेन अभेदश्रुते
र्बाधोऽस्तीति तदेव दर्शयति घटादिवदिति उपलक्षणमेतत् ब्रह्मधर्मिकभेदप्रतियोगित्वस्यापि असर्वज्ञत्वादि
तियदार्थत्वात् दृष्टस्याप्युपलक्षणं पदं ब्रह्मतदर्थत्वात् नघेयत्वात् तन्नियम्यत्वादिति वा॥२॥ मंडनोक्त
मनुमानं विकल्प्य दूषयति भगवान् भाष्यकारः किमेष ब्रह्मनिरूपितो भेदः परमार्थभूतः प्रसाध्यते
अथ व्यावहारिकः आद्ये दृष्टान्तहानिः घटादेरुक्तभेदवत्त्वतत्प्रतियोगित्वयोरभावात् अंत्ये तु स्वीकृतो॥

न न्वेवमप्यस्त्वनुमानबाधोऽभेदश्रुतेः संयमिचक्रवर्तिन्॥ घटादिवद्ब्रह्मनिरूपितेन भेदेन यु
क्तोऽयमसर्वज्ञत्वात्॥२॥ किमेष भेदः परमार्थभूतः प्रसाध्यते व्यावहारिकोऽथवाद्ये॥ दृष्टान्तहा
निश्चरमे तु सिद्धं न दूरीकृतोऽस्माभिरस्थापनीय॥३॥ स्वप्रत्ययाबाध्यभेदभाक्त्वं साध्यं घटादौ
चलदप्रतियोगिनः॥ स्वमात्मबोधेन भिदानबाध्येत्यनभ्युपेतेति न कोऽपि दोषः॥४॥ श्रीरस्तु॥

स्माभिर्न साधनीयः परस्परप्रतियोगिकव्यावहारिकभेदस्यास्माभिः अभ्युपगतत्वात् सिद्धसाधनमित्यर्थः॥ एतेन जीवस्य ब्रह्मणो भेदाभावे तन्नियम्यत्वानुपपत्तिरिति प्रत्युक्ता
नियम्यत्वादेः स्वसमानसत्ताकनियन्त्रादिभेदसापेक्षत्वात् तस्य च स्वीकारात्॥३॥ एवमुक्तो मंडन
आह॥ ब्रह्मनिरूपितस्वज्ञानाबाध्यभेदवत्त्वं साध्यं तच्च घटादावस्ति आत्मज्ञानेन घटादिगतभे
दस्याबाध्यत्वात् हे योगिन् अज्ञानेन न बाध्याभिदा त्वया नाभ्युपेता आत्मज्ञानेनाबाध्यो भेदस्त्वया

एतत् अपि विकल्प्य दूषयति भगवान् ननु स्वशब्देन सुखादिमान् जीव पदवाच्यः कर्त्रादिरूप आत्मा विवक्षितो अथवा सुखा
दिरहितः आद्ये सुखदुःखादिमतः शरीरिणः प्रत्ययेनाबाध्यस्य व्यावहारिकानिर्वचनीयभेदस्यास्मदिष्टत्वात् नैव
तत्साध्यं अंत्ये दृष्टान्तहानिः पुनरेव तेस्यात् घटादेः सुखदुःखादिविधुरात्मन्यज्ञानविलसितत्वेन तद्बोधबाध्यत्वस्वीकारात्
तद्बोधाबाध्यस्य भेदस्य काप्यनभ्युपगमात् घटादावपि मिथ्यात्वभावेन व्याप्यत्वासिद्धेः॥५॥ एवमुक्तो मंडन आह हे योगि
न् औपाधिकभेदवत्त्वमिहास्मिन्ननुमाने विवक्षितं ननु जीवेशाभेदस्य निरुपाधिकत्वेऽपि घटादिभेदवन्मिथ्यात्वोपपत्तेः
सिद्धसाधनता वा पिततदवस्थैव सा तत्राह त्वदिति जीवेशाभेदस्य निरुपाधिकत्वे तत्त्वज्ञानादविद्यादेर्निवृत्तावपि तत्कार्य
घटादिभेदवत्ततस्तन्निवृत्तेरयोगात्तत्सत्त्वसिद्धिः निरुपाधिकस्येश्वरजीवभेदस्य तवेष्टत्वादस्माभिश्चानौपाधिकभे

न नु स्वशब्देन सुखादिमन्वाविवक्षितस्तद्विधुरोऽथवात्मा॥ आद्येऽस्मदिष्टं न तु साध्यमंत्ये दृष्टान्तहानिः पुनरेव
तेस्यात्॥५॥ योगिन्नौपाधिकभेदवत्त्वं विवक्षितं साध्यमिह त्वदिष्टः॥ औपाधिकस्त्वीश्वरजीवभेदो घटे
शाभेदो निरुपाधिकश्च॥६॥ घटेशाभेदेऽप्युपधी अविद्यात्वतानुमानेषु जडत्वमेव॥ चित्वाद्भिन्नः परत्वपर
स्माद्वात्मेति यात्र प्रति पक्षहेतुः॥७॥
दत्त्वस्य साध्यमानत्वात् न सिद्धसाधनं नापि दृष्टान्तहानिस्तत्र निरुपाधि
कभेदस्य तवेष्टत्वादित्याह घटेशाभेद इति हे योगिनी इ. ६ परिहरति भगवान् घटेशाभेदेऽप्यविद्यामाः उपाधित्वेना
नौपाधिकस्य तस्य तत्रानंगीकारात् दृष्टान्तहानिरेवेत्यर्थः॥ किं च तवानुमानेषु जडत्वमुपाधिरेव घटादेः जडत्वेन
दृश्यत्वमिथ्यात्वात् तत्प्रोञ्चरतान स्वघटत्वेदहेत्वज्ञानानिरसयोग्यत्वात् तत्त्वज्ञानाबाध्यभेदवत्त्वं आ
ह्यप्रयुक्तमिति जडत्वमुक्तसाध्यव्यापकं साधनवति स्वप्रकाशात्मन्यभावात् साधनाव्यापकत्वं तत्त्वस्योपा
धित्वाभासत्वर्थः॥ ननु पमेयत्वातिरिक्त जडत्वाभावात् तस्य च केवलान्वयित्वात् साधनव्यापकत्वादिनानोपा
धित्वमिति चेन्न तस्याः स्वप्रकाशत्वाद्यात्मनः स्वप्रकाशत्वस्य च श्रुतिन्यायसिद्धत्वात् यद्वा आत्मा परप्रति

१२८ एवमुक्तोमंडनो ब्रह्मपक्षेऽनुमानं प्रयुंजन् सिद्धसाध्यसाध्यत्वादिपरिहारं शंकते धर्मिप्रमाबाध्यशरीरिभेदो ब्रह्म
णि साध्य मिष्टं हि यस्मात् संसृतिशून्यब्रह्मजीवप्रतियोगिकधर्मिप्रमाऽबाध्यभेदवत् संसृतिशून्यत्वात् घटादिवदि
त्येवमस्मादिष्टत्वात् आत्मप्रतियोगिकभेदस्य च ब्रह्मज्ञानेन बाध्यत्वस्य तवेष्टत्वात् अस्माभिश्च तद्विपरीत
स्य साध्यमानत्वान्न सिद्धसाधनं नापि दृष्टांतहानिर्घटादिप्रमया तथाभूतभेदस्याबाध्यतामात्रवापीष्टत्वादित्याह
त्वयेति ॥८॥

धर्मिप्रमाबाध्यशरीरभेदः स्वसंसृतौ ब्रह्मणि साध्यमिष्टं ॥ त्वयेष्यते ब्रह्मधियात्मभेदो बाध्योथ
घटादिप्रमयात्वबाध्यः ॥ ८ ॥ किं कृत्स्नधर्मिप्रमया न बाध्यः किं वा स यत् किंचन धर्मिबोधात् ॥
घटादिके ब्रह्मणि चात्मभेदस्ये क्वा तु नः स्यान्नु ऽभयदोषः ॥ ९ ॥ श्रीशंकरो जयति सुतरां ॥

एतद्विकल्प्य दूषयति ॥ भगवान् किं स भेदः समस्तधर्मिप्रमया न बाध्यः किं वा यत् किंचन धर्मिबोधात्
न बाध्यः तत्र घटेतरजीवभेदस्यापि स्वधर्मिब्रह्मज्ञानेन बाध्यत्वस्याकारेण आवद्धर्मिज्ञानाबाध्यत्वस्या
संप्रतिपन्नत्वाद् दृष्टांतहानेः आद्यपक्षासंभवमभिप्रेत्य द्वितीयदोषमाह ॥ पुनः पूर्वोक्तः सिद्धसाधनलक्ष
णो दोषः स्यात् तत्र हेतुमाह ॥ घटादाविति स्वरूपातिरिक्तभेदवादिमते घटादौ ब्रह्मणि चात्मभेदस्ये १२८
क्यात् तद्धर्मिघटज्ञानाबाध्यजीवभेदस्य ब्रह्मण्यस्माभिरपि स्वीकृतत्वादित्यर्थः ॥ ९ ॥ पुनः प्रकारांत
रेणापि कस्यचिद् दूषयति ॥ किंचात्र मनीषिन् धर्मिपदेन किं वेदांतवाक्यगोचरः सत्यज्ञानादिरूपो
निर्गुणो विवक्ष्यते किं वा ब्रह्मत्वादिपदवाच्यो नयाद्युत्तत्वसर्वज्ञत्वादिविशिष्टः सगुणो नाद्वितीयोऽभे

स्य तत्प्रमाऽपि बाध्यतायाद्दृष्टत्वेन सिद्धसाधनत्वात् न चाद्यपक्षः उभयथापि प्रमितत्वाप्रमितत्वलक्षणपक्ष
दूषेऽपि वक्ष्यमाणविधया दोषस्य सत्त्वादित्यर्थः ॥ १० ॥ उभयथापि दोषादित्युक्तं विवृणोति किं निर्गुणं ब्रह्मप्रमि
तं सपक्षः किं वाप्रमितं द्वितीये प्रमाणाभावात् सिद्धिरथाद्यपक्षे ब्रह्मत्वादिपदलक्ष्यस्याद्वयानंदस्य प्रत्यगात्मजीवाभेदनिर्धारिततात्पर्यस्तत्त्वमस्यादिवेदांतैः जीवात्मभेदेन परमात्मनः सिद्धेः धर्मिग्राहकवेदांत
प्रमाणस्य प्रकोपः प्राप्नोति तथा च ज्योतिष्टोमो न स्वर्गफलः क्रियात्वान्मर्दनक्रियावदित्यनुमानं ज्यो
तिष्टोमेन स्वर्गकामो यजेतेति वेदबाधितविषयत्वात् यथाभासरूपं तथेदमपीति भावः ॥ ११ ॥ एवं सर्वतः
प्रतिरुद्धो मंडनोऽनुमानविरोधं स्थापयत्युमन्त्रोक्तः श्रुतिविरोधमुद्भावयति भो इति द्वा सुपर्णा सयुजा

किं वा गुणो वा सगुणो मनीषिन् विवक्ष्यते धर्मिपदेन नांत्यः ॥ भेदस्य तद्बुद्ध्यविबाध्यतेष्टेर्नाद्य
श्चवतोऽप्यथापि दोषात् ॥ १० ॥ किं निर्विशेषं प्रमितं न वा ते प्रामाण्ययासिद्धिरथाद्यकल्पे ॥ शारी
र भेदेन परस्य सिद्धेः प्राप्नोति धर्मिग्रहमानकोपः ॥ ११ ॥ भो द्वा सुपर्णा सयुजा सखाये साध्याक्ष
ति भेदमुदीरयंती ॥ जीवेश्वरयोः पिप्पलभोक्त्रभोक्त्रोस्तयोरभेदश्रुतिबाधिका स्यात् ॥ १२ ॥
प्रत्यक्षसिद्धे विफले परात्मभेदे श्रुतिर्नो न यदि प्रमाणं ॥ स्यादन्यथा मानमतत्परोपि स्वार्थे र्थवादः सकलो

सखाया समानं वृक्षं परिषस्वजाते तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्योऽभिचाकशीतीति श्रुतिः कर्म
फलभोक्तृभोक्त्रोर्जीवेश्वरयोः भेदमुदीरयंती तयोर्जीवेश्वरयोः अभेदश्रुतेर्बाधिका स्यात् ॥ १२ ॥ परिहरति भगवान्
प्रत्यक्षसिद्धे विफले स्वर्गापवर्गरूपफलशून्ये प्रत्यक्षसिद्धेः सम्यग्नुमाश्रोति यद्गृहनानेयपरस्येतीति श्रुतिरकत्वान
र्थप्रदे परजीवयोः भेदे श्रुतिः प्रमाणं न स्यात् अत्र भेदे प्रत्यक्षप्रतिपन्नत्वमात्रमंगीकृत्योक्तं तत्र श्रुतिप्रामाण्य

धारणाय ननु तत्र प्रमाणं तद्दर्शनस्योक्तत्वात् सिद्धांते श्रुतिरूप्यवक्तस्यानुभवमात्रसिद्धत्वस्वीकारात् अज्ञातेर्थे
श्रुतिप्रमाणस्य न्यायेन निर्धारितयतो जैमिनेर्न्यायाभिज्ञस्य तवैवं कथनं नन्वीममवमिति ध्वनयन्नाह। हे नयवित्
१२८ तथा च भेदस्यान्यतः सिद्धत्वान्न प्रवर्त्याभावात् तत्र श्रुतितात्पर्यं गौणत्वं ताच्चेनन्यत्र प्रतीत्युपपादनेन भमानाभावप्रयु
क्तासत्त्वशंकानिवर्त्तितस्य तन्मतोत्पत्र्यभिन्यथालस्य तदर्थत्वायोगात् स तत्परः शब्दः स एव शब्दार्थ इति न्यायात् विषं
श्वेवं सिद्धांतदूं डुपालयति अन्यथा स्वार्थे तत्परो प्यर्थवादः सकलोपि प्रमाणं स्यात् एततत्ज्ञातुं योग्योसीति
सूचयितुमाह। हे विद्वन्नद्रति ७३ एवमुक्तो मंडन आह। क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारत स्यादि श्रुति स्म
प्रसिद्धस्यार्थस्याभिबोधकत्वमस्यादृश्रुतिवाक्यं मूलतया यथाप्रमाणमिष्यते तथा प्रत्यक्षेण सिद्धोर्थो यस्य
तथाभूतं वाक्यं प्रत्यक्षस्य मूलतया प्रमाणं स्यात् तथा च भेदस्य प्रत्यक्षादि प्रवृत्तेः प्राक्पूर्वतायाः निरपेक्षश्रु
तिप्रमेयत्वात् श्रुतेस्तत्र तात्पर्योपपत्तिरिति भावः॥७४॥ परिहरति भगवान् यदि वेदविद्भिः स्मृतेर्थे श्रुतिरतन्मू

स्मृतिप्रसिद्धार्थविरोधि वाक्यं यथेष्यते मूलतया प्रमाणम्॥ प्रत्यक्षसिद्धार्थकवाक्यमेवं स्यादेव
तन्मूलतया प्रमाणम्॥७४॥ श्रुतिः स्मृतेर्थे यदि हि वेदविद्भिर्येन्नतन्मूलतयोप्रमाणम्॥ कथं भवेद्भेद
कथानभिज्ञैर्ज्ञातेपि भेदे परजीवयोः सा॥७५॥ जीवेश्वरौ सा वदतीत्युपेतप्रायोन्वमेतत्परमार्थतस्तु। १२८
धियिच्य सत्याद्यसुरूपं समस्तसंसारराहित्यममुष्य च क्षि॥७६॥ बुद्धीयमास्थाय स्थसत्वजीवौ विहाय मा २
सर्वज्ञशरीरभाजौ॥ जडस्य भोक्तृत्वमुदाहरंती प्रामाण्यमर्हन्न् कथमश्नुवीत॥७७॥

तथा प्रमाणं न भवेत् किं तु न धिगतार्थगंतृत्वेनैव वेदविद्भिः स्मर्यमाणार्थस्य तत एवाज्ञाततत्वात् तर्हि भेदकथान
भिज्ञैः अपि परजीवयोः भेदे ज्ञाते सा श्रुतिस्तन्मूलतया प्रमाणं कथं भवेत् न केनापि प्रकारेणेत्यर्थः तथा च
भेदकथानभिज्ञैः निरपेक्षतया प्रथमप्रवृत्तेः प्रत्यक्षादिभिः ज्ञानभेदश्रुतेः प्रमेयत्वाभावात् न तत्र ता
त्पर्यमिति भावः॥७५॥ किंच सा श्रुतिर्जीवेश्वरौ वदतीत्यंगीकृत्येत्प्रायो वो चं परमार्थतस्तु कर्मफलभोक्तृत्व सत्वा

बुद्धेः पुरुषं धियं विधुन्वत्या श्रुतिरमुष्य पुरुषस्य समस्तस्य सुखदुःखभोक्तृत्वलक्षणस्य संसारस्य राहित्यं वक्ति॥७६॥ उक्तेर्थे
स्वर्थमसहमानो मंडन आह। मदीयं श्रुतिः परजीवौ विहायाथ सत्वजीवौ वक्ति तर्हि प्रत्यक्षविरुद्धं जडस्य सत्वस्य भोक्तृत्वमुदा
हरंती हे विद्वन् प्रामाण्यं कथमश्नुवीत केन प्रकारेण प्राप्नुयात् प्रत्यक्षविरुद्धार्थप्रतिपादकत्वेन यजमानः प्रस्तरादिवाक्य
श्रुतिवत् स्वार्थे प्रामाण्यानुपपत्तेः॥७७॥ अस्य मंत्रस्य पैंग्यरहस्यब्राह्मणेनैवमेव व्याख्यातत्वान्मैवमिति परिहरति
भगवानत्रास्मिन्नर्थे त्वियायं मंत्रांकनीआयतस्तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्तीति सत्वमनश्नन्नन्यो अभिचाकशीतीत्यत्र
न्योरभिपश्यति ज्ञस्तावेतौ सत्वक्षेत्रज्ञावितिपैंग्यरहस्यमेवेयं मंत्रविवरणीतीत्यर्थः॥ विद्वांस्त्वमेतज्ज्ञातुं योग्योसी

त्यचोदनीयाद्वयमंत्रविद्भ्यः तस्य पैंग्यरहस्यमेव॥ अन्नीति सत्त्वेत्वभिरौ पश्यति ज्ञ इति स्म सम्य
ग्विवृणोति मंत्रम्॥७८॥ शारीरयाची ननु सत्वशब्दः क्षेत्रज्ञशब्दः परमात्मयाची॥ तन्नाप्यतो ना
न्यपरत्वमस्य वाक्यस्य पैंग्योदितवाक्यमेनापि॥७९॥ तदेतदृत्वादृगिरा हि चित्ते प्रदर्शितास
त्वैपदस्य वृत्तिः॥ क्षेत्रज्ञशब्दस्य च वृत्तिरुक्ता शारीरके द्रष्टरि तत्त्वविद्भिः॥८०॥

उक्तब्राह्मणस्यापि शारीरक्षेत्रज्ञप्रतिपादकत्वात् द्वासुपर्णेति मंत्रस्य नान्यपरत्वमिति मंडनः शंकते
ननु तत्र पैंग्यरहस्यब्राह्मणेपि सत्वशब्दः शारीरवाची क्षेत्रज्ञशब्दः परमात्मवाची अतः कारणात् पैंग्य
रहस्योक्तमार्गेणाप्यस्य मंत्रवाक्यस्य बुद्ध्यात्मपरत्वं नास्तीत्यर्थः॥७९॥ सत्वक्षेत्रज्ञयोरंतःकरणशारीर
परतया प्रसिद्धत्वात् तत्रैव व्याख्यातत्वमित्यमेव मिति उत्तरमाह भगवान् तत्र पैंग्यरहस्ये तदेतत्सत्वं येन
स्वप्नं पश्यत्यथ यो यं शारीर उपद्रष्टा स क्षेत्रज्ञस्तावेतौ सत्वक्षेत्रज्ञाविति गिरा सत्वपदस्य वृत्तिश्चित्ते
प्रदर्शिता क्षेत्रज्ञशब्दस्य च शारीरके द्रष्टरि वृत्तिरुक्ता हि इति प्रसिद्धार्थको निपातः॥८०॥

सत्सर्वं तद्इत्यर्थः॥२२॥ कर्त्रर्थस्य लिङ्प्रत्ययेनाभिहितत्वात् तत्परीरस्येति विशेषणात्तथैव नि

उदाहृतं पैंग्यरहस्य ब्राह्मणे जीवपरमात्मनावेव त्रिध्यत इति मंडनः शंकते। येनेत्यनेन निर्दिश्योदाहृते गिरिस्वप्नदर्शन क्रियायाः कर्तोच्यते स कर्ता जीव एव तथा क्षेत्रज्ञशब्दाभिहितः स्वप्नद्रष्टा ईश्वरोपि स्यादिति तो हे योगिन् परिहरति अ त्र गिरीति लिङ्प्रत्ययेन कर्तोक्तस्ततस्तस्मात्करणे तृतीयास्वीकर्तव्या अनभिहितत्वे षष्ठ्यधिकारात् दृष्टान्त शारीरत्वेन विशेष्यते तेन हेतुना सद्द्रष्टा ईश्वरो न स्यादित्यर्थः॥ मनोबिणा त्वं च न च तत्वमिति संबोधनार्थः २२

एवमुक्ते मंडनः सत्वपदस्य जीवे वृत्तिं प्रक्षिपाद्यितुम् आशङ्कः शारीरपदस्य परमात्मनि वृत्तिं दर्शयितिशारीरे भवतीति तस्मिन् अर्थे हि यस्मात् हे योगिन् शारीरपदस्य वृत्तिस्तस्मात् सर्वगतत्वात् तस्मिन् शारीरे भवत्वम हेशः शारीरपदाभिधेयः कथं न भवेदपि तु भवेदेव॥२३॥ परिहरति भगवान् सर्वगतत्वात् ईशः शरीरादितरस्मा

येनेति हि स्वप्नद[illegible]शि क्रियायाः कर्तोच्यते तत्स जीव एव॥ क्षेत्रज्ञशब्दाभिहितश्च योगिन् स्या त्स्वप्नदृक् सर्वविद्रोश्वरोपि॥२१॥ लिङ्प्रत्ययेनाभिहितात्र कर्तात तस्तृतीया करणाभ्युपेया॥ दृष्टान्त शारीरत्वमनेविन् विशेष्यते तेन स नेश्वरः स्यात्॥२२॥ वृत्तिः शारीरे भवतीति तस्मिन् अर्थे हि शारीरपदस्य योगिन्॥ तस्मिन् भवन् सर्वगतो महेशः कथं न शारीरपदाभिधेयः॥२३॥ भवन्नु शारी रादितरत्रेश्वरः कथं नु शारीरपदाभिधेयः॥ नमः शरीरे पि भवत्यथापि न के पि शारीरमितीरयन्ति॥२४॥ यथेषमेतावनभिधाय तावप्राज्ञो वदेद्बुद्धिशारीरभाजौ। अभीतिभोक्तृत्वमचेतनायाः बुद्धेर्वदेत्तर्हि कथं प्रमाणं॥२५॥

परिहरति भगवान् सर्वगतत्वात् ईशः शरीरादिस्वस्मापि भवन् शारीरपदाभिधेयः कथं तत्र दृष्टान्तो यथाकाशोप्या पकत्वात् शरीरेपि भवति तथापि शारीरपदाभिधेयं केपि न कथयन्ति तद्वत्तद्इत्यर्थः॥ उपे॰ २४॥ एवं तर्हि मंत्रस्य प्रामाण्यं बाध्यते इति शंकते मंडनः स्मारयति यद्येषमेतौ जीवेशावनभिधाय बुद्धिजीवौ वदेत्तु बुद्धेरचेतनायाः अतीति भोक्तृत्वं वदेत्तर्हि प्रमाणं कथं प्रमाणं न भवेत् इत्यर्थः॥२५॥

परिहरति भगवान् दाहकस्यापि लोहपिंडस्य वह्नेः तादात्म्यात् यथा दाहकत्वमास्ते तथैव चैतन्यानुप्रवेशाद्चेत नायाः बुद्धेरपि भोक्तृत्वं स्यात्तथाचाया इति वाक्यं यदतिद्वितिवाक्यमपि सुखदुःखादिविक्रियावतिसत्वे भोक्तृत्वमारोप्य प्रवृत्तं प्रमाणमेव न हीयं श्रुतिरचेतनस्य सत्वस्य भोक्तृत्वं वक्तुं प्रवृत्ता किंतु चेतनस्य क्षेत्रज्ञस्या भोक्तृत्वं ब्रह्मस्वभावतां च वक्तुं प्रवृत्तेति भावः॥ श्रि॰ २६ एवमुक्ते मंडनः ऋतं पिबंतौ सुकृतस्य लोके गुहां प्रविष्टौ परमे परार्धे॥ छायातपौ ब्रह्मविदो वदंति पंचाग्नयो ये च त्रिणाचिकेताः॥ इति कठवल्लीस्थाश्रुतिरभेदश्रुतेर्बाधिका स्यादित्याह॥ ऋतं कर्मफलं पिबंतौ पानमप्यात्म प्रयोजकाविति काठकेषु श्रुतिषु छायातपौ यद्द्वितीय भिन्नौ जीवेश्वरौ तद्वदिति श्रुयाणा भेदश्रुतेर्बाधिकास्तु॥२७॥ इयमपि श्रुतिर्न बाधिका प्रस्तुत

अद्दाहकस्याप्यभसः कृशानोराश्लेषणाद्दाहकता यथास्ते॥ तथैव भोक्तृत्वमचेतनायाः बुद्धेर पिस्याच्चिदनुप्रवेशात्॥२६॥ छायातपौ यद्वदतीव भिन्नौ जीवेश्वरौ तद्वदिति ब्रुवाणा॥ ऋतं पिबंताविति काठकेषु श्रुतिस्त्वभेदश्रुतिबाधिकास्तु॥२७॥ भेदं न दंतो व्यवहारसिद्धं न बा धते भेदपरश्रुतिं सा॥ एषा त्वपूर्वार्थतया बलिष्ठा भेदश्रुतेः प्रस्तुतबाधिका स्यात्॥२८॥ मानांतरा यो द्वलितां हि भेदश्रुतिं बलिष्ठां यमिनां वरेण्य। तद्बाधितुं सा प्रभवत्यभेदश्रुतिः प्रमाणांतरबाधितार्था॥२९॥ [illegible] व्यमाहर्या यतिश्रुतीनां मानांतरं नैव बुधाश्रयाथिन्॥ गतार्थता स्यान्न मुखेन नाशां गौ वेत्यसंपादकमेव वाक्यं

बाध्यतेति परिहरति भगवान् व्यवहारसिद्धं भेदं वदंती सा भेदश्रुतिस्तत्र सिद्धा भेदपरां श्रुतिं न बाधते प्रसक्ता पू र्वार्थविषयस्यास्तत्त्वया पूर्वार्थबोधकतया बलिष्ठा एषा अभेदश्रुतिर्भेदश्रुतेर्बाधिका स्यात्॥२८॥ एवमुक्ते मंडन आह॥ प्रमाणांतरेण प्रत्यक्षेणोपोद्बलितां प्रवृद्धां हि तां भेदश्रुतिं हे यमिनां वरेण्य बलिष्ठां तत्तस्मात् सा भेदश्रुतिः प्रत्यक्षप्रमाणबाधितार्था अभेदश्रुतिं बाधितुं प्रभवति तत्त्वे भेदश्रुतिर्भेदश्रुतिमित्यर्थः॥२९॥

उपसंहरति इतीति अस्य श्रीशंकरस्य साक्षाद्दृढयुक्तिः शुभे आद्यपदेन भुक्तो भुक्तकामगणानुसहेहेत्यने वदं
तीत्युक्तं तैत्तिरीया ॥ श्रुतिर्ध्वनाभेदमबाध्यमर्थं दूनासतीसत्यमनुप्यवक्ति ॥ ११ ॥ मे वथतोज्ञाननिरत्तितो मु सत्ता
मितानंदरूपि इत्यभावं ॥ जातो भुनक्त्यसंसर्वकामांस्तदत्तरस्यानिति सा ब्रवीति ॥ २१ ॥ द्रष्टृस्य आत्मेति वच:
परात्मनो धर्मत्वकर्तृत्वभिदं हि वक्ति ॥ संदर्शनेतोय इत्यराजभेद: सत्त्वोन्यथास्याश्रुतिरप्रमाणा ॥ २ ॥ नेयंश्रुति
स्तात्त्विकभेदगास्यहेतुस्तत्त्वं देहिताद्विधिविरोध्य ॥ विरोधतो ब्रह्मपरत्वतोस्यास्ताल्पर्यगत्या किल मोनभाव: ॥ ३ ॥
नन्वस्त्वभेदश्रुतिरेव योगिपक्षकल्पितभेदपरेति मेवं ॥ भ्रातीतिको वाव्यवहारसिद्धो भेदेन वेदमिति प्रको
पात ॥ ५ ॥ अथास्तु भेदस्य तिरोरवसाथ तिन्नैवं नन्तुमत्यभेदं ॥ विनोपपत्त्यारहितोन चार्थस्तस्माद्भेदा
र्थश्रुतिर्यलिष्टा ॥ ६ ॥ स्यात्त्व्यभेदोस्य परात्मनानुनेतव्योपलभ्येत नत्वोपलभ्यते ॥ तस्मादसोनास्ति
तत्वेोयते भिदाषट् प्रमाणस्य तु गम्यतागता ॥ ७ ॥ यथाहृतो नेवघट: प्रदृश्यते तथा दृतोसापि नेवभासते ॥
इत्थं साक्षाद्दृढयुक्तिरस्य शुभे दृष्टा तु मोदागिरां देव्या तां दृष्ट्वा विश्वरूपर भसा बध्यं मनुष्यंधया ॥ भर्त
न्यास विलक्षस्य क्तिजननी साक्षित्व कुक्षिंभरि: स्वश्लाघ्यार्हत पुष्पवृष्टिलहरी सोद्गंधपायिंधया
॥ ३१ ॥ एवं यतिक्षितिपतेरनुमोदयुक्तिमालांचमंडनगलेमलिनामवेक्ष्य ॥ भिक्षार्थमुज्ज्वलतमव
सुतामतीमातु दृष्ट्वा पुनरुवाच यतीं प्रसंवा ॥ ३२ ॥
अपि च यमात्तत्त्वविद्रामनादृत: प्रकाशितेतोनभि
दृश्यमानगा ॥ ३० ॥ इत्यादि दृढयुक्तिजातं श्राव्यं लोचिदिनानिष्टगिरांदेव्या उभिष्पात्त्दृयैतायां सरस्वत्या
दृष्टा अनुमोदादस्य तयानुमोदितेति यावत् तथा ताद्दृशस्य विश्वरूपस्य मंडनस्य यो रभसा बध्यं भावेगस्य
हर्षस्य यास्तंभस्तस्य मुष्टं धयानि व्यो अस्सा एकार्थिकात्तथा भर्तुर्न्यासिस्य संन्यासस्य विलक्षणेसंन्यासेन
न यास्रूक्तिस्तस्याजननी सरस्वती एव साक्षित्व कुक्षिंभरि साक्षित्वयती यस्यास्तथा श्लाघ्ययासह

वर्तमानाया पुष्पवृष्टिलहरीतस्या: सोद्गंध्यस्य पायिंधयतिदृस्तं पिबतीति तथा शार्दूलविक्रीडितं ॥ ३० ॥ एव
पमेवं प्रकारेण यतिराजस्य युक्तिमनुमोदमालांभंडनगलेमलिनीं अवेक्ष्य दृष्ट्वा भिक्षार्थमुज्ज्वलत
मितीमो शांकरमंडनासूचिष्टो वास्तां सरस्वतीं यतीं दूं पुनरुवाच्य ॥ व ० ॥ ३२ ॥ पुराको पारतेरेक यशतो मा शाप
तादुर्वासस्सात्वजयस्याचधिर्विहितस्तस्य जातत्वात्साहं हेवां मिसविर यथागतमुपेम्यनु गच्छामि
दूत्यचममुं ससंभ्रममुत्का निजधामयांतीं ब्रयंधेत्यन्वय: ॥ ससंभ्रमं यांतीमिति वा ॥ ३३ ॥ नि:
कोपाग्निरेकयशात: शापतापुरामां दुर्वाससा तद्यधिर्विहितो जयस्ते ॥ साहं यथागतमुपे
मि तामिप्रानीरे सुत्वा ससांत्वममुं निजधामयांतीं ॥ ३३ ॥ बबंधाति: शक्रमरण्यदुर्गा
मंत्रेण तां जेतुमनामुनींद्र: ॥ त्वमोपितस्या स्वमते कसिध्यै सर्वज्ञतन: स्वस्यनमानहेतो: ॥
३४ ॥ जानामि देवीं भवतीं विधातुर्देवस्यभार्यां पुरभित्सगम्यां ॥ उपात्तलक्ष्म्यादिविचि
त्ररूपां उत्से प्रपंचस्य कृतावतारां ॥ ३५ ॥ अजंजभिनेतदात्वं भक्तदत्रामणिस्तेनिजपद
मनुदास्या म्यभ्यनुज्ञां यदेतुं ॥ इति निजवचनेनक्षिप्रहारंदासंमतेसो मुनिरथमुदितो
मंडनंहस्तयुक्त: ॥ ३६ ॥ इति माधवीये तन्मंडनार्यकथापर: संक्षेपशांकरजयेसर्गो
[illegible]
शक्रमरण्यदुर्गामंत्रेण वनदुर्गामंत्रेणामुनींद्र: श्रीशंकरो बबंध किमर्थं तस्यपेक्षायामाह ॥
तां सरस्वतीं जेतुमना: ननु यतींद्रस्य तस्य तज्जयसिद्धमानेन किं मित्याशंक्याह ॥ तस्या:
सरस्वत्या: जयोपि स्वमते कसिध्ये ननु स्वस्य सर्वज्ञतानिमित्त कमानप्रजादि सिध्यर्थं ३८

मंत्रेण बध्वा किमु कृथा नु इदं स्वपेक्षायां लङ्कृत्य नमुदाहरतीदेयस्य विधातुः ब्रह्मणो भार्या त्रिपुरसंभेद
कस्य महादेवस्य सगर्भ्या सहोदरां उपात्तं लक्ष्म्यादीनां विचित्ररूपं यया तथाभूतां प्रपंचस्य रक्षणार्थं
कृतावतारां देवीं भगवतीं सरस्वतीं त्वामहं जानामि सरस्वत्याः शिवसगर्भ्यां त्वां नीलकंठेरकं वा कुम्भे
तां गंधं द्रवोर्ध्वं जनयामास पुरुषं हाकालीमिलां स्त्रियमिल्लादेश्य गंतव्यं ॥२५॥ तस्मात् हे
जननि से भक्त करामर्षि रहं य दा निजस्थानमेतुं गंतुमनुज्ञामभिदास्यामि निदानं निज
पदं व्रज इत्येवं भूते निजवचने शारदया सरस्वत्या संमतेस्ति मोडनेहतमंडनस्याभिप्रायं ज्ञातुं
दूष्पुरस्सो मुनिः श्रीवाक्सेमुदितोऽभूत ॥ मालिनी वृत्तं ॥१२६॥ ॥इति श्रीमत्परमहंसपरिव्रा
जकाचार्य बालगोपालतीर्थ श्रीपूज्यपाद शिष्यदत्तवंशावतंसरामकुमारसूनुधनपति
132 सूरिकृते श्रीशंकराचार्यविजयाडिंडिमे अष्टमः सर्गः ॥ टीकासंख्या ६२५ ॥ श्रीशंकर ॥

॥ १ ॥ ॥ १ ॥ ॥ १ ॥ ॥ १ ॥ ॥ १ ॥ ॥ १ ॥ 132

श्रीगणेशायनमः ॥ एवं मंडनाचार्यसंवादं सपरिकरं निरूप्य सर्वज्ञोपायं प्रपंचं निरूपयितुमुपक्रमते अथाचार्यसूक्तीनां
सरस्वतीकृतानुमोदस्य स्वगलस्थमालाया मलिनीभावस्य चानंतरं संयमिराजस्य श्रीशंकरस्य वेदार्थनिर्णयक
रैः पुनश्चान्यायसहितैः वचनैः भ्रमित आग्रहो यस्य स तथाभूतोपि सपदि तत्क्षणे कृतसंशयः पुनरवोचत
यतः कर्मजडः प्रमिताक्षरावृत्तं प्रमिताक्षरा सजससैरुदिते तिलक्षणात् ॥१॥ मुवाच तदाह ॥ अपि हे यति
राज संप्रति ममाभिनवाद यजन्या दूषादं न प्रासो स्मि अविलु जैमिनीयवचनानि आह हेति निपाता
अथ स्वयमिक्षितिपतेर्वचनैर्निगमार्थनिर्णयकरैः सनयैः ॥ भ्रामिताग्रहो पि पुनरप्यवदत्कृ
तसंशयः सपदि कर्मजडः ॥१॥ यतिराज संप्रति ममाभिनवान्न विषादितो स्म्यपजयादपि तु ॥
अपि जैमिनीयवचनान्यहहो न्मथितानि हीति भृशमास्म रुशः ॥२॥ सहि वेत्सनागतमतीतमपि प्रियकृत्समस्तजगतोधिकृतः ॥ निगमप्रवर्तनविधौ सकथं तपसां निधिर्वितथ
सूत्रपदः ॥ ३ ॥ इति संदिहान मवदत्तमसौ नहि जैमिनिना वुनयो स्ति मनाक् प्रमिमीमहे न वयमेव तु
ने हृदयं यथावदनभिज्ञतया ॥४॥
पाध्यायोऽतिरायार्थावर्णितरेव दार्थौ पाउन्माथिता नीति कारणादुक्तं
तं रुक्षो स्मि ॥२॥ हि यस्मात् जैमिनि भविष्यद्भूतं च जानाति पुनश्च जगतः प्रियकरणार्थं वेदस्य वेदार्थवा
र्तनविधावधिकृतस्तथा वेदंभूतस्तपसां निधिः सकथं वितथ ~~वितथानि~~ सूत्रपदो वितथानि मिथ्या सूत्र
पदानि वितथः सूत्रेषु व्यवसायो वा यस्य तथाभूतः कथं भवेदित्यर्थः ॥ इदं सेवं संदेहप्राप्तवंतं मंडनमे
सौ श्रीशंकरो वोचत् जैमिनेर्मनाक् ईषदपि अपनयो ऽन्यायो नहि किंतु वयमेव तन्मनस्ति नया मुनेरभिप्रायं

यथाप्यत्र प्रमाणमिहे प्रमाणतनाक्कम: ॥१॥

एवमुक्त्वा सुस्तको मंडन आह यदि कश्चिज्जनैः स्पष्टविदितं मुनेर्हृदयमभिप्रायो विद्यते तर्हि हास्मदग्रे वर्णयतु नु मुख्याभिप्राय वित्ताभिमानवतां भवद्विधानां मध्ये तद्वर्णनं निःफलमित्याशंक्याह यदि भवता अत्राभिनवहृदयवर्णने प्रसक्ते युक्तं कथितं तर्हि दृश्लिताहं रुष्येत तयः संतोषयं तत्त्वहृदि कुर्महे ॥५॥ एवं प्रार्थितः सभीरां करोजेभिप्राय माधिः करोति परे ब्रह्मण्यभिप्रायवानपि विषये पुष्प्रवाही रुतबुद्धीन् तत्रानधिकारिणानुग्रहीतु मिषु रसौ मुनिः परब्रह्म प्राप्तिसाधनतया परं केवलं सुरतं सुष्पष्टं कामीति शायेन निरूपितवान् न तु परब्रह्मेत्यर्थः ॥६॥ नन्विदं भवद्भिः कथं ज्ञातमिति चेत् तस्याप्यर्थः निर्णायकस्य श्रुतस्य नत्तरूपाभिप्रायत्वाभावनिश्चयादित्याशयेनाह ॥

> यदि विद्यते कश्चिज्जनाविदितं हृदयं मुनेस्तदिह वर्णय भो ॥ यदि युक्तमत्र भवता कथितं हृदि कुर्महे हलदृहं रुतयः ॥५॥ अभिसंधिमानपि परे विषयप्रसरन्मतीन्नु जिघृक्षुरसौ ॥ तद वाप्तिसाधनतया सकलं सुरतं न्यरूपयदिति स्मपरं ॥६॥ वचनं तमेतमिति धर्मचयं विदधाति बोधजनिहेतुतया ॥ तदपेक्षयैव सचमोक्षपरो निरधारयत्त्वयरथेतिवयं ॥७॥ श्रुतयः क्रियार्थकतया सफला अतदर्थकानि तु वचांसि ॥ इथाइति सत्त्वयन्त्वनुकथं मुनिराडुपासिद्धवस्तुपरतामनुते ॥८॥

वचनामितितमेतं वेदानुवचनेन ब्राह्मणाविविदिषंति यज्ञेन दानेन तपसानाशकेनेति यच्च तं परब्रह्मावगतिजन्महेतुतया ब्रह्मत्वयादिधर्मसमुदायं विदधाति यच घपिप्रस्यार्थप्रधानतापक्षेसनर्थं यज्ञजनिहेतुत्वमालद्धिधायकं तथाप्यक्षेत्र अग्निमिषतीति वस्त्ररुत्यर्थप्रधानताश्रयेयेयमुक्तं तद्वचनापेक्षयेवसच मोक्षपरो जैमिनिर्धर्मनिचयं निर्धारयत्तत्रान्यथेत्ति वयं मन्महे इत्यस्याहारः ॥७॥ ननु आम्नायस्य क्रियार्थत्वादानर्थक्यमतदर्थानामिति सत्त्रमत्र वेदस्य सिद्धवस्तुपरतां कथं मनुते इति मंडनः शंकते ॥ तयः क्रियार्थकतया सफला अक्रियार्थका तु वचांसि यथा ३ नर्थकानीति

उक्तसूत्रस्य कर्मकांडाभिप्रायत्वान्नैवमिति परिहरति भगवान् श्रुतिरात्रिः परंपरया आहुती यद्ब्रह्मपरोपि आत्मबोधः फलं यस्य तस्मिन् कर्मणि प्रसरत् करणक्षः प्रचालीकृतहृदि रिसतः कर्मप्रकरणस्थागिरां कार्यपरत्वमस्तु चित्तत्रितयाः ॥९॥ नन्वेवं तर्हि फलदातृत्वं कर्मणः स्वीक्रुसपरेशं किमर्थं निराहेति मंडनः शंकते ननु क्षलत्वेन वेदकदंबस्य सिद्धदात्मपरतां यदि मुनेरभिमता तर्हि पुरुषात्परमात्मनो भिन्नस्य कर्मणः फलदातृत्वं यदृत्तन् मुनिः परमेश्वरमपि कथं निराकृतवानित्यर्थः ॥ १०॥ अनुमानगम्यं तं निराकृतवान् न तु वेदनिश्चयगम्यमिति समाधत्ते भगवान् नन्वि

> श्रुतिशाद्विरद्रूपपरोपि परंपरमात्मबोधफलकर्मणि चप्रसरत्कृयाक्षदृति कार्यपरत्वमस्तु चितत्प्रकरणस्थगिरां ॥९॥ ननु सच्चिदात्मपरताभिमता यदि कृत्स्नवेदनिचयस्य मुनेः ॥ फलदातृतामपुरुषस्य यद्दत्त कथं निराह परमेश्वरमपि ॥१०॥ ननु कर्तृपूर्वकमिदं जगदित्यनुमानमागमवचांसि विना परमेश्वरं प्रथयतिश्रुतयस्त्वनुवादमात्रमिति काणभुजाः ॥११॥ न कथंचिदौपनिषदं पुरुषं मनुते बृहतमिति वेदवचः ॥ कथमस्य वेदविदगोचरतां गमयेत्क मूलमनुमानमिदं ॥१२॥ इति भावमात्मनि निनाय मुनिस्सनिराकरोन्निरिशानस्मुक्तिरातैः ॥ अनुमानमीश्वरपरं जगतः प्रभवं लयं फलमपीश्वरतः ॥१३॥ श्रीरत्न

क्षित्यंकुरादिकं जगत्कर्तृपूर्वकं कार्यत्वात् घटादिवदित्यनुमानं वेदवचांसि विना परमेश्वरं साधयति श्रुतयस्त्वनुमानासिद्धार्थस्यानुवादमात्रमिति काणभुजः काणादाः ॥११॥ औपनिषदमुपनिषदेकगम्यं बृहंतं पुरुषमवेदवित् कथंचिदपि न मनुते नावेदविन्मनुते तं बृहतमिति वेदवचः परमात्मनो वेदविदगोचरतां कथमिति तथाप्युक्तिः तत्त्वौपनिषदं पुरुषं पृच्छामि नावेदविन्मनुते तं बृहतमिति तस्मादिदं कारणादेतमनुमानं तं कथं गमयेदिति

१३४

ततस्मादिहास्मिन्मुनेर्वचसि अस्मदुक्तविधयानिषदारहस्येनाएवविविरुद्धं न भवतितथा चोक्तंगूढभावमनवेक्ष्याबुधास्तंजैमिनिमनी
रवाद्यमितिकथयंतिा१४॥परमेश्वरपरानुमानखंडनमात्रेण तस्यानीश्वरवादित्वं न संभवतीत्याह॥किमुनावतैव सपरमात्मधिदुषांप्र
वरः निरीश्वरवादीअभवन्निशाटनैर्मेचकादिराहित्संस्थापितंतमोदिवसेतरणेः सूर्यस्य प्रभांकचिदपिन मलिनयतैनैव मलिनांकु
र्यात्॥१५॥इत्येवंप्रकारेण यतिसिंहेन कथितंजैमिनीयवचनानां हृदयंनिशम्य सकविराड्मंडनोमनसा ऽसंतं ननंद शारदयासह
वर्तमानाश्च सभानामकास्तथैव ननंदुः॥१६॥अतिराजोत्थ्या विदिताभिप्रायोपि स मंडनः परिवर्ती वर्तमानो मनागीषत्‌विशयः

तदिहास्मदुक्तविधयानिषदानविरुद्धमेवमुनेर्वचसि॥इतिगूढभावमनवेक्ष्यबुधास्तमनीश्वरवाद्यमितिब्रुवते॥
॥१४॥किमुनावतैव सनिरीश्वरवाद्यभवत्सरात्मविदुषांप्रवरः॥ ननिशाटनाहितमः क्वचिदप्यहं निप्रभांमलि
नयेत्तरणेः॥१५॥इतिजैमिनीयवचसांहृदयंकथितंनिशम्ययतिकेसरिणा॥मनसाननंदकविराड्नितरांसशारदा
श्च सदस्यतपः॥१६॥विदिताशयोपिपरिवर्तितमनाग्विशयः सजैमिनिमवापहृदा॥अयमंतुमस्यवचसा
पिपुनः सत्वसंस्मृतः सविधिमायकतेः॥१७॥अवहत्स्वम्हृण्विवृतिसभाष्यकृतिप्रजहाहिसंशयमिमंसुमते॥
यदयंत्वरेवममसूत्रततहृदयंतदेवममनापरथा॥नममैव वेदहृदयंयमिराडपि शुश्रुतेः सकलशास्त्रततेः॥यद भूद्भविष्यतिभवद्

संशयोयस्यसअस्यंजैमिनेर्वचसाविच्यतमभिप्रायमवगंतुंमनसाजैमिनिंप्रापतस्यध्यानंकृतवानूसचजैमि
निः कथंमंडनस्यसमीपमयाप॥१७॥सजैमिनिः शृण्विव्यवदस्येहेसुमतेभाष्यकारेश्रीशंकरेएतनोक्तएवमुनेरा
शयउतान्यदिती मंसंशयंपरीत्यजयतममसूत्रततेः यत् हृदयमेषवोन्वततदेवममहृदयंनान्यथा॥१८॥
किंत्वनकेवलमयेवहृदयंयमिराड्जानातिअपितुश्रुतेःसर्वशास्त्रततेश्चहृदयंवेदयत्र्यभूतंभविष्यद्वर्तमानंतद्‌ध्य

८३

तथाम्वैतदुक्तएवममान्यायोव्यासशिष्यस्यममतद्विरुद्धकथनासंभवादित्याह॥गुरुणाश्रीवेदव्यासेनवेदांतवचसांचिदेकरसतत्व
रतान्निर्णायितद्विरुद्धमेकस्त्वंमप्यहंकथंकथयामियतस्तस्मात्सरिप्राप्तबुद्धिः॥२०॥तस्मात्हेसुयशः संशयमलमाकल
य्यालंकृत्वाविमुच्यममवचनात्हेहस्यंशृणुसंसृतिसागरनिमग्नजनोद्धरणार्थंगृहीतविग्रहंपरंपुरुषंपरमात्मानं
शिवमेवमेनंत्वंजानीहियद्वाइममेवपरंपुरुषमयेहिनतु नार्थ त्रहस्यतुस्यकथंतद्वेतसाशंक्याह॥संस्तृतीति॥२१॥ननुकुतएत
तद्ज्ञातमितिचेत्तत्राह॥यतआद्यकृतयुगेसत्वमुनिःकपिलाचार्यः संतान्स्वानंप्रपद्यतेद्वितीयेत्रेतासंज्ञकेयुगेदत्तात्रेयो
परनामकेतुसुमतिर्व्यासः कलौशंकरइत्येवमस्यमहिमाशैवपुराणेस्फुटंयथास्यात्तथायतःकथितस्तस्मात्त

गुरुणाविदेकरसतत्त्वरतानिरणायिहिश्रुतिशिरोवचसांकथमेकस्त्वमपितद्विमतंकथयाम्यहंतदुपसा
दितधीः॥२०॥अलमाकलय्यविशयंसुयशाश्शृणुमेरहस्यमिममेवपरं॥त्वमवेहि संसृतिनिमग्नजनोद्धर
णगृहीतवपुर्षंपुरुषं॥२१॥आद्यसत्वमुनिः सतांवितरतिज्ञानंद्वितीययुगेदत्तात्रेयापरनामकेनुसु
मतिः व्यासः कलौशंकरः॥इत्येवंस्फुटमीरितास्यमहिमाशैवपुराणेयतस्तस्मात्वंसुमतेमतेस्ववनरः
संसारवार्धिंतरेः॥२२॥इतिबोधितद्विजवरांतरथान्मनसोपगृह्ययमिनामृषभंसचयायजडरूपरिषत्प्रमुखः

भाष्यतस्यमतेहेसुमतेत्वमवतरः प्रविष्टोभवततः किमितितत्राह॥संसारसमुद्रंतरस्तीर्णोभव॥शार्दूलविक्री॰२२
ततः किंवृत्तमित्यपेक्षायामाह॥इत्येवंबोधितोद्विजवरोमंडनोयेनसजैमिनिः यमिनांऋषभंमनसाअ
त्यंतर्धानमगात्सचयायजडूकानांइज्यानुष्ठातानांसदसिप्रमुखः श्रेष्ठोमंडनः शंकरस्पनिपत्यदं
वक्ष्यमाणमयोच्यत॥२२॥संप्रतिमयानुविदितोसिकोसावहमितितत्राह॥जगतःप्रकृतिःकारणमतएव

निरस्तसमतातिशयः जगत्कारणस्यैकत्वादन्यथैकस्य सिसृक्षायामपरस्य जिहीर्षा ऽपरस्य जिहीर्षायामन्यस्य सिसृक्षे
स्यनवस्थित्यापालात्ननु सांख्याद्यभिमतं प्रधानादिरूपं मां ज्ञानासीति चेत्तत्राहावबोधमात्रवपुर्ननु विग्रह
वंतं मां कथमेवं जानासीति चेत्तत्राह॥ एवंभूतोप्यस्मदाद्यज्ञजनोद्धरणाय केवलं गृहीतविग्रहो न तु वस्तुतस्त
द्वानित्यर्थः॥२४॥ अबुधोद्धारश्च त्वया संपादित एव वेदांतवेद्यस्थापनादिना तत्राह॥ आत्मा वा इदमेक एवाग्र
आसीत् ब्रह्म वा इदमग्र आसीदेकमेव सदेव सोम्येदमग्र आसीदेकमेवाद्वितीयमित्यादिभिः ऋग्यजुःसामाख्य

विदितोऽसि संप्रति भवान्दजगतः प्रकृतिर्निरस्तसमतातिशयः॥ अवबोधमात्रवपुरप्यबुधोद्धरणा
य केवलमुपात्ततनुः॥२४॥ यदेकमुदितं पदं यतिवरत्रयीमस्तके स्तदस्य परिपालकस्त्वमसि तत्वम
स्याबुधः॥ परं गलितसौगतप्रलपितांधकूपांतरे पतत्कथमिवान्यथा प्रलयमद्य नायत्स्यते॥२५॥ प्र
बुद्धोहं स्वप्नादिति कृतमतिः स्वप्नमपरं यथा मूढः स्वप्ने कलयति तथा मोहवशगाः॥ विमुक्तिं मन्यंते
कतिचिदिह लोकांतरगतिं हसंत्येतान्दासास्तव गलितमायाः परगुरो॥२६॥ मुहुर्धिक्कृत्य दिप्रलपित
विमुक्तिं यदुदयेप्यसारः संसारो विरमति न कर्तृत्वमुरवरः॥ भवंतं विद्वन्मोदं स्थिरतममविमुक्तिं त्वदुरितां

वेदत्रयीमस्तके यदेकं पदं कथितं तस्यास्य पदस्य तत्वमस्याबुधस्त्वं परं केवलं परिपालकोऽसि अन्यथा गलि
तायुमर्थं प्राश्रायसौगतास्तैः प्रलपितलक्षणस्यांधकूपस्यांतरेऽद्य पतन्नेतत्पदं कथमिव प्रलयं नायस्यते
अपि प्राप्स्यत एव॥ पृथ्वी वृ॰२५ कश्चिद्यथा कश्चन मूढः स्वप्ने भ्रमं प्राप्य स्वप्नात्प्रबुधः प्रबोधरूपमपरं स्वप्न
मेवाहं स्वप्नात्प्रबुध्य इति कृतबुद्धिः कल्पयति मन्यते तथैहलोके केचिदविवेकजनास्तावर्तितो बंधरूपामेवलो
कांतरगतिं विमुक्तिं मन्यंते तव परगुरोर्दासास्त्वविगलितमाया एतान्हसंति। शि॰२६ तस्मात्तदन्यादिप्रलपितविमुक्तिं

मुहुर्धिक्कृत्य यतोऽयस्याः उदयेऽपि कर्तृत्वप्रमुखोऽसारः संसारो न शाम्यति त्वदुक्तां स्थिरतमां मुंधिमुक्तिं मोदं अनुमोद
यतः सर्वानर्थनिवृत्तिपूर्वकपरमानंदप्राप्तिरूपेत्याह॥ सेयं त्वदुक्ता स्वस्य रूपरूपा एवंभूतायाविनाशाय तेऽनुपारं यत्वं
स्यादिस्मतः स्थिरतमेत्यर्थः॥२७॥ किंचाविद्याख्यालक्षणमारक्षस्या गिलितमखिलेवांहे परगुरो अस्याः विचंडमुदरं वि
लोसरभसं यथास्यात्तथा मुष्मादुदरात् सकाशात् उद्दहरअहृतवानसितथान्यरक्षसां सुरनतिर्भिः हृतां ननु गिलि
तां तन्नाप्यमुष्मादखिलेशस्य रामचंद्रस्य प्रियतमां सीतां न तु तं तथाविनाशेना हरत्तेहनुमान्ल्लोके उमा एवंभूतस्य
तव नु महता किंयती स्याः तस्याः परिमाणं नास्तीत्यर्थः॥२८॥ एवं स्तुत्वा सम्मुखीकृत्य क्षमापयति हे जगदार्तिहर
ईदृशं महिमानं पूर्वमबुध्वा यदहमन्यायं पुरा क्षुत्वं तत्सर्वं क्षमस्व यतो हे करुणासमुद्र॥ प्र॰२७॥ एवं

अविद्याराक्षस्या गिलितमखिलेवांपरगुरो विचंडं भित्वास्याः सरभसममुष्मादुदहरः॥ हृतां पश्यन्
रक्षोयुवतिभिरमुष्य प्रियतमां हनूमांल्लोके अस्त्वनु कियती स्यान्महिततनो॥२८॥ जगदार्तिहर नव
गम्य पुरा महिमानमीदृशमचिंत्यमहं यदहं पुरा प्रभुवमसांप्रतमप्याखिलं क्षमस्व करुणाजलधे॥२९॥
कपिलाक्षपादकणभुक्प्रमुखा अपि मोहमीयुरमितप्रतिभाः॥ कृतिभावनिर्णयविधा वितरः प्रभ
वेत्कथं परशिवाश्रयतो॥३०॥ समितेतरैः किं कपिलकणभुग्गोतमयचरस्तमस्तोमैश्चैतैर्मलिनिमसमारंभण
चणैः॥ सुधाधारोद्गारप्रचुरभगवत्पादवदनप्ररोहव्याहारामृतकिरणपुंजे विजयिनि॥३१॥ श्री

क्षमाप्यपुनः स्तौति॥ अपरिमितप्रतिभाः कपिलगोतमकणादप्रभृतयोऽपि कृतिभाववनिर्णयविधौ मोहं प्रा
प्ताः तत्र परशिवाश्रयात्वां विनान्यः कथं प्रभवेत्॥३०॥ तथा चेदानीं तेषां वचस्तमः पुंजाः अकिंचित्करणा ए
वेत्याह॥ समितेतरैरिति सुधाधारोद्गारप्रचुरा द्वगवत्पादमुख लक्षणाच्चंद्रात्प्ररोहंतो व्याहारलक्षणा अ
मृतकिरणास्तेषां पुंजे विजयिनि सति मनसो मलिनिम्नोमालिन्यस्य समारंभणेन चणैर्विक्षैः समितेरतैः कपिला

दुर्वादिभिर्व्यामाप्नुवीमालोच्योद्भूतां चिंतां दृश्यति। इदं परमात्मलक्षणं दिव्यप्रतिमां भिंदानैः तदेतरैरपरैः मोहमदेन
१३६ मत्तैरतैरुपलभ्यमानैः वादिल्क्ष्णा भिनवपर्यनैः अतिलक्षण सह भंजनोत्सुकैः सर्वयं भूमि व्याप्तास्तत्र जग
ति एवं विधात्सेवतां कस्मिन्देशे कस्मिन्काले नामुक्तिप्रसक्तिः केयकापि नास्ति पुनराचार्यशिष्यानालोच्या
ह। यद्वासद्वादी भवान्तरा आयेषां ते विजितकलिमलाविष्णुतत्वानुरक्ता बद्धीकृतचित्ताभवाद्धि ब्यादिशि
दिशि समंतात्तद्विजृंभते अनस्तस्या चिंतया मम किं न त्र किमपीत्यर्थः॥ स्त्र॰ ३२ किंच अल्पबुद्धीनां या
विवृतमोव्याख्यास्तासां प्रचयः प्रचार एवोरगस्तत्कर्तृकदंशस्याहताः अतयोयदि त्वदुक्तिलक्षणामृतसेकेन धृता

भिंदानैर्दयमेत्तैरभिनवयवनैः सह वीभंजनोत्कैर्व्याप्तासर्वयमुर्वी कजगति भजतां केवमुक्तिः प्रसक्तिः॥
यद्वासद्वादिराजादि जितकलिमलाविष्णुतत्वानुरक्ताउज्जृंभते समंतादिशि दिशि हृतिनः किं तया
चिंतया मे॥ ३२॥ कथमल्पबुद्धिविवृतिप्रचयप्रचलोरगाक्षिति हताः अतयः॥ न यदि त्वदुक्त्यमृतसेकधृ
ताविहरेयुरात्मवि धृतानुत्रायाः॥ ३३॥ भवदुक्तस्त्वमृतभानुकरान्चरेयुरार्यय दिकः शमयेत॥ अति
तीव्रदुःसहभवोष्णकरप्रचुरातपप्रभवतापमिमं॥ ३४॥ बतकर्मयंत्रमधिरुह्य तपः कृतं गेहदारेसकृत
मत्स्यधनैः॥ अतिसत्वभानभरितः पतितो भवतोद्धतोस्मि भयकूपविलात्॥ ३५॥ धीरस्त्वेवांकर॥

नस्युरुत्तद्यस्मि निकृताः कि प्राया कथं विहरेयुः जीवनं लब्ध्वा विहारं कुर्युरित्यर्थः॥ प्र॰ ३३॥ किंच भवदुक्त
सुक्तिलक्षणस्यामृतभानोः सुधाकिरणस्य चंद्रस्य भानवो किरणा हे आर्य यदि नाम्चरेयुः तर्हि अतिद्रुतिप्रत्तत एव
दुःसहस्य भवलक्षणस्योष्णभानोः सूर्यस्य प्रचुरातपात् प्रभवो यस्य तथाभूतमिममनुभूयमानं तापकं शामयेत
अतितीव्रो दुःसहो भवोष्णकरप्रचुरातपप्रभवस्तापो तस्तमिममितिवा॥ ३४॥ अतएवंविधोथहंत्वयोद्धतोस्मीत्याह॥

नन्वेकस्योद्धरणे अपरस्यानुद्धरणे वैषम्यं मम स्यादितिचेत्तत्कृतसुकृतदुःकृतानुसारित्वात्तथेत्याह अहं पूर्वजन्मसु निश्च
येनासुकरमतिकष्टसाध्यं बहु कृतयोश्चरं नोचेदधुनास्मिन्जन्मनि करुणानिधिना जगदीश्वरेण भवतासह ममात्ममिता
योग्यस्य कथा कथं घटते॥ ३६॥ अतोसंख्यातैः स्वपुण्यैः सुगुरोस्तव गिरां परिचयं लब्धवानस्मि तं विशिनष्टि शांति
रूपेण परिणतस्य प्राकृतस्य सकृतस्य बीजभूतस्यांकुरस्य समुल्लासस्योल्लसंतं पल्लवं वैराग्यद्रुमस्य लक्षणपारि
जातस्य कोरकं कलिकाभूतं तितिक्षायास्त्याः प्रसूनोत्करं पुष्पनिचयं एकाग्री सुमनसः समाधानपुष्पस्याम

अहमाचरं बहुकृतयोसुकरं ननु पूर्वजन्मसु नचेदधुना जगदीश्वरेण करुणानिधिना भवता कथा मम
कथं घटते॥ ३६॥ शांतिप्राकृसुकृतांकुरं दमसमुल्लासोल्लसत्पल्लवं वैराग्यद्रुमकोरकं सहनताव‍ल्ली
प्रसूनोत्करं॥ एकाग्री सुमनोमरंदविसृतिं श्रद्धासमुद्यत्फलं विंदेयं सुगुरो गिरां परिचयं पुण्यैरग
ण्येरहं॥ ३७॥ श्रीद्वितीयोक सामपि पुमर्थकरीमिह संसरज्जनविमुक्तिकरीं करुणोर्मिलीलयकराम्सहरी
मवगाहते त्रखलु धन्यतमः॥ ३८॥ केचिच्चंचललोचनाकुचतटी चेलांचलोच्चालनस्पर्शाकपरिरंभसं
भ्रमकलालीलासुलाशयाः॥ संत्वेतकृतिनस्तनिस्तलयराः कोवादयः श्रीगुरुव्याहारिक्षीरितामृताब्धि

रं दृष्टिविसृतिं मकरंदविस्तारं श्रद्धायाः समुद्यत्फलं तथाचरां त्यादृिमंदाधिकारिणा लभ्यं तमहमसंख्यातैः पुरा
कृतैः पुण्यैः प्राप्तवानस्मीति अहो मद्भाग्यमालास्यमितिभावः॥ ३७॥ अतोत्रास्मिन्लोके सचकराप्त
भंगीं धन्यतमो अवगाहते तां विशिनष्टि दयानामपि चतुर्विधपुरुषार्थकरीमिह च संसरतां जना
नामभिमुक्तिकरीं करुणालक्षणोर्मिभिः व्याप्तां प्र॰ ३८॥ ननु प्रमदालीनां कलोलाशयानां उक्तहयंवगा
हनास्यभवात्कथमिह संसरतां विमोक्षकरत्वं तस्याहुल्लावक्याह॥ केचिदिति विषयिणश्चंचललोचने

यस्यां लासो अंगनानां कुचतटीवक्षोजदेशे चालनादिरूपा सुलीला सुचंचलानां करणाः संति चेत् संतु तथाप्यमी
वशीकृतचित्ताः अप्रतिमयवासां कोशस्य पात्रं मंजूषादिरूपाः श्रीगुरोस्तव आहारेभ्यः क्षरितस्यानिःस्रत
स्यामृतस्य येऽखिलस्य लहरीलक्षणा सुदोलां सुखे स्व तिलकं कृपरिरंभोऽस्मादिति आलिंगनं संभ्रमास्तु रया
कालेऽभ्यासस्थानविपर्ययः कलाशिल्पेन पुण्यं प्रियानुकरणं लीलायाकृभिः गत्याचन्वेष्टव्याश्शार्दू ३७
किंच उद्यदुद्दामघनप्रोद्यदूर्जस्वललक्षणेन सोल्लासेन सद्यः परिहृतमज्ञानलक्षणं तिमिरं यैः चिंतायाः विचार
रूपसंतानलक्षणैः तंतुभिः ग्रथितानां नवीनानां भवत्सूक्तिलक्षणमुक्ताफलानां समूहैः चामीकरवंतो हारिणो
मुक्तुरहिता हारिणो मनोहराः इति या अमी संतो भवद्विधाः संतोषनंतः संति अतो हे यतिवर पंडितानां मंडनमनः

चिंतासंतानतंतुग्रथितनवभवत्सूक्तिमुक्ताफलौघैरुद्यदूर्जस्वलौघैः सद्यः परिहृततिमिरैर्हारिणो हा
रिणोऽमी॥ संतः संतोषयंतो यतिवर कि मतो मंडनं पंडितानां॥ विद्याकृद्धास्त्वयं तां धृतमरवमुखरा
न्याद्दयं तीहृणीते ॥ ८ ॥ संतः संतोषयाबंदधतु नवरुताम्नायशोभैर्यैः शोभिः साराली कैरुलूकादिव
निखिलखलामोहमाहो वहंतु ॥ ९ ॥ धीरश्रीशंकरार्यप्रणतिपरिणतिप्रक्षयद्दुरितध्वांताः संतो
वयं तु प्रचुरतरनिजानंदसिंधौ निमग्नाः ॥ १० ॥ चिंतासंतानशाखी पदसरसिजमार्वदनं नंदनं तस्य
कल्पः कल्पवल्ली मनसि सुगुण तुल्या वर्णिनाऽस्य वर्णदीयं स्वर्गदुर्गोऽस्य चिरस्य सद्भजनमतः संविचार्यदसा [illegible]

परं किं अयमेव पंडितानां अलंकारो न त्वन्यो ऽत एवातिरम्याविद्यालक्षणांगना पुरंदरप्रमुखानां वास्यतीत्येतान्
दृणीते ॥ ३८ ॥ किंच तव रुताम्नायस्योपदेशास्य शोभायेषु तैः यथा न्याभिः संतः संतोषस्य पोषं पुष्टिं धारयंतु अहो
स्त्र्यसंबंध्या लोके रूलूकादिव ते निखिलखलामोहं वहंतु वयं तु श्रीरम्यश्रीशंकरार्य प्रणतेः परिणत्या प्रणामस्य
परिणामेन प्रक्षयद्दुरितं तमो येषां तादृशाः संतः प्रचुरतरनिजानंदसागरे निमग्नाः धीरश्चासौ श्रीशंकरश्चेति
वा ॥ ३९ ॥

किंचेतत् चिंतनं सर्वाभिलषितसंपादकत्वात् कल्पवृक्षस्तथा तेऽपदकमलयोः वंदनं नंदनं तथा त्वद्गुणकोमनसि संक
ल्प आराधना दीक्षा कल्पवल्ली तथा तव गुणास्तु ते वर्णिना ऽयं स्वर्णदीगंगा तथा स्वर्गस्तेऽ दृक्गोचरके दाक्षविषये अतो
हे शंकरार्य दुरमबंधिधं त्वत्पदजनं दिव्यार्पत्यतीयावर्णितादृत्यं स्वर्गमिन्द्रछत्रणवदति लघुमन्यंते ॥ ४० ॥ तत्तस्मादसुहृं
तादि सर्वं परित्यज्य भयं च चरणो शरणं प्रणामि अतो अमुं मां किंकरं अनाथे आज्ञापय प्र० ४१ इत्येवं सुबुद्ध्या
मंडनेन स्तूयतो किंभिरुदीर्णगुणा आत्मवान् सो श्रीशंकरस्तमनुगृहीत भिक्षुरस्य मंडनस्य सहधर्मचरीयं
लीलां सुमुदे क्षतां विदितो मुनेरागायो यया सा सुरस्वती भूमिमवन्यत्त ॥ ४२ ॥ यदुवाच तदाह हे यतिव्याघ्र
पुंडरीक सितांभाजेऽस्मिन् छत्रेचभेषजे ॥ कोऽशकारांतरे व्याघ्रे पुंडरीकोऽग्निदिग्गजे इति विश्वप्रकाशः ॥

तद्देहं विसृज्य सुतस्वरगेहं प्रविश्यानि कर्मचंगेहं वा विहितं ॥ शरणं वृणोमि भगवच्चरणावनुशाधि किं
करममुं रूपया ॥ ४१ ॥ इति स्तूयतो किंभिरुदीर्णगुणः सुधियात्मवाननुजिघृक्षुरसो समुदैक्षतास्य
सहधर्मचरीं विदितां अथया मुनिमवोचत सा ॥ ४२ ॥ यति पुंडरीक तव वेद्मि मनो ननु पूर्वमेव विदि
तं च मया ॥ दुरवाविता पस सुखाद्विलं लघुदीयते शृणु सभ्यजनः ॥ ४३ ॥ मम भिजा तुमातुरूपकंठरु
षिप्रभयात दिप्रतिभये त्वद्दुः सितभूति रूषितसमस्ततनुः श्रमणो व्यपाद परस्यमीदृशः ॥ ४४ ॥ परिरि
स पाधि मुखयालघिया ऋचितांजलिर्नमितप्रवंततनुः ॥ जननीत सत्यतदीय मनुमुनिमन्वयुंक्त म [illegible]

अतस्तव मनोगतं वेद्मि पूर्वमेव चेहाग्निमत्र जन्मनि यतः सर्वं भविष्यं तापसमुखान्मया विदितं लघु
दीयते सभ्यजनैः सह त्वं शृणु ॥ ४३ ॥ एवं तापसमुखालिविदितं वृत्तांतं आविष्कुं भिक्षुरवी रूपं
तत्र आयय लिजानु केदाचित् मातुरूपकंठजुषि मातृसामीप्यं सेवमानायां मयि संसांप्रभयात् विद्युतप्र

लिभपाजटायस्य सितभस्याग्येतभस्मनारूषिताल्लिप्ताल तनुः शरीरं यस्य सः अपरस्सूर्य इव कश्चित्तपस्वी अभ्य
यात् अभ्यगमत्॥४७॥ तदा पाद्यार्घ्यादिपूजया मुनिं परिगृह्य रचितांजलिः नमिता पूर्वतनुः शिरोभागो य
या सा जननी अन्तावचिरं यस्यै पूजां अयनत मम मुनिं समभविष्यमाखिलमन्वयुक्त दृष्टवती॥४८॥ हे भग
वन् स्वदुहितुर्भविष्यमहं न जानामि भयान्तुहितपसा च वेति आर्य सद्दृशा नम्रजनेगोप्यमपि कृपया कथय से
या॥४९॥ एवं तं सन्मुखी सापरुधे पदधुति मे दुहिता किं यदायुः प्रापस्यतिसुतानुरकांतिवा प्राप्स्यति पतिं
कीदृशमुपेष्यति तथा प्रभूत धनधान्यवती सती यज्ञानपि करिष्यति॥५०॥ इत्येवं प्रसुवा जनन्याष्टष्टभा

भगवन्त्वयेक्षि दुहितुर्मम भाव्याखिलं च वेत्ति तपसा हि भयान्॥ प्रणतेजने हि सुधियः कथयंत्यपि
गोप्यमार्य सदृशाः कृपया॥४९॥ किं यदापुराप्स्यति सुतानुरकांतिवादयितं कथं विधमुपेष्यति च॥
अथ च ऋत्वनपि करिष्यति मे दुहिता प्रभूत धनधान्यवती॥५०॥ इति स दृष्टभाविचरितः प्रसूवाक्षण
मात्रमीलित विलोचनकः॥ सकलं क्रमेण कथयन्निदमप्यपरं जगाद सुरहस्यमपि॥५१॥ निगमाध्वनि
प्रबलबाध्यमतैरभितैरधिक्षिताखिलेद्रुहिणः पुनरुद्धृतिधीर्युरयं तीर्थरवंतु प्रतिभाति मंडनकवी
द्रमिषात्॥५२॥ तमवाप्य रुद्रमिव साद्रिसुता दुहिता तवाच्युतमिवाब्धिसुता॥ अनुरूपमाहृतसमस्त

भाविचरितं यस्मै सः क्षणमात्रं मीलिते विलोचने यस्य विलोचनके नेत्रे येन सः क्रमेण सकलं कथयन्
इदमप्यपरं रहस्यं अतिगोप्यं अपि जगाद॥५०॥ वेदबाह्यमतं येषां कर्मधारयो वा प्रबलेभ्यस्तैर्बाह्यमतैः संख्या
तैर्वेदमार्गे विक्षिप्ते लिप्तमोखिले उच्छिन्ने सति द्रुहिणो ब्रह्मा वेदमार्गमुद्धर्तुमिच्छुः मंडनकवींद्रव्याजेनायती
र्य किल भाति प्रकाशते॥५१॥ पर्वतसुता पार्वती रुद्रमिव समुद्रसुता लक्ष्मी विष्णुमिव सा तव सुता तं द्रुहिणमवतार

अथानंतरमिहास्मिन्लोके प्रबलैः कुमतैर्नष्टमोपनिषदं सनातनं सिद्धांतं साधयितुं ननु शिवो मानुषं वपुरवाप्य स्वचरणन्यासैः
भूमिमलंकरिष्यति॥५३॥ तेन यतिवेषजुषा श्रीशंकरेण सह तव दुहितुः पतिर्वादं प्राप्स्यते नाधिजितः सन्परित्यज्य गृहो
जगतां तारणं तं शरणं गमिष्यति॥५४॥ इति वाचमुदीर्य स मुनिः प्रययौ मम सर्वं भविष्यं यथा तेनोक्तं तथैवाभूत्
तस्माद्स्य मम पत्युर्भवदीय शिष्यपदं मुनेर्वचसि कथमसत्यं भविष्यति॥५५॥ यद्यप्येवं तथापि मद्विजयेन सकल

अथ नष्टमौपनिषदं प्रबलैः कुमतैः सनातनमिह साधयितुं॥ ननु मानुषं वपुरुपेत्य शिवः समलंकरि
ष्यति धरां स्वपदैः॥५३॥ सह तेन वादमुपगम्य चिरं दुहितुः पतिस्तु यतिवेषजुषा॥ विजितस्तमेव
शरणं जगतां शरणं गमिष्यति निरस्तगृहः॥५४॥ इति गामुदीर्य स मुनिः प्रययौ सकलं यथातथ
मभूत्खलु मम॥ भवदीय शिष्यपदमस्य कथं वितथं भविष्यति मुनेर्वचसि॥५५॥ अपि तु त्वया न स
मग्रजितः प्रथिताग्रणीर्मम यतिर्यदहं॥ वपुरर्धमस्य न जिता मतिमन्नपि मां विजित्य कुरु शिष्यमि
मं॥५६॥ यद्यपि त्वमस्य जगतः प्रभवो ननु सर्वविन्परमः पुरुषः॥ तदपि त्वयैव सह वादकृते हृदयं बि

भेत्स्या पराजितत्वात् मां विजित्य एनं शिष्यं कुर्वित्याह अपि तु किंतु प्रथिता नामाग्रणीर्मम यतिरयं त्वया समग्रो
जितो न भवतीति तथा यद्यस्मात् अहमस्यार्धशरीरं न जिता अतो नार्धपती तिरस्कृतः एतन्मूलं तु योग्योसी
ति सूचयन् संबोधयति हे मतिमन्निति तस्मान्मामपि विजित्य एवं शिष्यं कुरु॥५६॥ ननु मम स्वरूपाभिज्ञा मम या

इत्येवं यजनशीलस्य यत्प्राक्कथितमर्थवदनिंदितपदं मधुरं वचो निशाम्यासौ तं मुदितो यतिश्रेष्ठः श्रीशंकरः प्रतिवक्तुमैच्छत् ५८
मेहृदयं वादकलहोत्सुकं त्वा प्रतिपद्यत इति त्वमाय दुक्तं हे बले तद्युक्तं हि यस्मान्महायशाः सधूजनेन कथां न कथयंतिप८
स्यमतरक्षणाय प्रवृत्तेन त्वयैतन्न वाच्यमित्याशयेन सरस्वत्याहे हा स्मिन् लोके स्वमतं प्रभेतुं मः प्रलयं करोति स स्वधूज
नो स्त्यन्यो वा स्तु तस्य जये हे भगवन् स्वपक्षरक्षणपरैर्यतनं कर्तव्यमेव खलु प्रसिद्धं ६८ तत्रैवं विधो वृद्धानुशाहरति अत एव
गार्ग्या रव्यया अबलया सह याज्ञवल्क्यो मुनिराट् कलहमकरोत् तयोः संवादो बृहदारण्यक उक्तस्तथा जनकः सुलभा

इतियाज्ञकसहधर्मचरीकथितं वचोर्थवद्गर्घपदं मधुरं॥ निशाम्य मुदितः सुतरां प्रतिवक्तुमीहत यतिप्रवरः
५८ यदि वादि वादकलोत्सुकतां प्रतिपद्यते हृदयमित्यबले तदसांप्रतं न हि महायशसो महिलाजनेन कथयंति कथां॥ ५९॥ स्वमतं प्रभेत्तुमिह यो यतते स वधूजनोस्तु यदि वा त्वितरः॥ यतितव्यमेव खलु तस्य जये निजपक्षरक्षणपरैर्भगवन्॥ ६०॥ अत एव गार्ग्यभिधया कलहं सह याज्ञवल्क्यमुनिराट् करोत्॥ जनकस्तथा सुलभया बलया किममी भवंति न यशोनिधयः॥ ६१॥ इति युक्तिमद्दितमाकलयन् मुदितांतरः क्रतिसरिज्जलधिः॥ स तया विवादमधिदेवतया वचसामियेष विदुषां सदसि॥ ६२॥ अथ सा कथा प्रववृते स्म तयोरुभयोः परस्परजयोत्सुकयोः॥ मतिचातुरीरचितशब्दझरी श्रुतिविस्मयीकृतविचक्ष

याअबलया सह कलहमकरोदिति मोक्षधर्मे उक्तं यदुक्तं महायशास इति तत्राह किमेता बताअमी याज्ञवल्क्यादयो यशोनिधयो न भवंत्यपि तु भवंत्येव ॥ ६१॥ एवं युक्तियुक्तं तथा कथितमाकर्णयन् मुदितांतरः
क्रतिलक्षणानां नदीनां समुद्रः श्रीशंकरो वचसामधिष्ठात्र्या देवतया सरस्वत्या विदुषां सदसि वादमियेष

क्षिप्र परयुक्तिभरैरर्धाहमनयोः कथितं श्रुता फणीशोपि शेषमपि नातुलयन्नापि सूर्यं नापि वृहस्पतिं नापि शुक्रं जगत्य
परं नातुलयन्निति किं वक्तव्यं॥ ६४ तेष्वह्निक कालं संध्यावंदनादिषु नियतं कालं विना ६५ अथ शारदां अकृत पाक
प्रमुखेषु नाकिष्विव यद् याकृत प्रभृतिषु खिलेषु शास्त्रसमूहेषु तं परं मुनिं जेतुमशक्यमात्म निर्विचिंत्य पुरेन पौरं
वक्ष्यमाणां प्रतिसंचिंत्यमत्॥ ६६॥ यद्यचिंतयत्तदर्शयति अतिबाल्य एव कृतसंन्यसनयेन नियमैः परैरविधुरा
विकलश्च सदा कदापि नियमविनिर्मुक्तो न भवतीत्यर्थः अतः कामशास्त्रे एव मतनुबुद्धिस्त तस्मात् अनेन मदाग

अनयोर्विचित्र परयुक्तिभरैर्निशामध्यसंकथनमाकलितं॥ न फणीशमप्यतुलयन्नमपीनगुरुं कविं किमपरं जगति॥ ६४॥ न दिवानिशं निश्चयप्यपि च वादकथा विरराम नैत्यिककालमृते॥ इति जल्पतोः सममनल्पधियो दिवसा अभसप्तदशा व्यगमन्॥ ६५॥ अथ शारदाकृतकवाक्प्रमुखेष्व खिलेषु शास्त्रनिचयेषु परं तमजय्यमात्मनि विविच्य समुनिं पुनरप्यचिंतयदिदं त्वरसा॥ ६६॥ अतिबाल्य एव कृतसंन्यसनो नियमैः परैरविधुरश्च सदा मदनागमेष्वकृतबुद्धिरसौ पथ तदनेन संप्रति जयेयमहं॥ ६७॥ इति संप्रधार्य पुनरप्यमुना कथनप्रसंगमथ संगतितः यमिनं सरस्य मुमदप्यसौ कुसुमास्त्रशास्त्ररहस्यं विदुषी॥ ६८॥ कलाः कियंत्यो वद पुष्पधन्वनः किमात्मिकाः किं च पदं समाश्रिताः॥ पूर्वे च पक्षे कथमन्यथा स्थितिः कथं युवत्यां कथमेव पूरुषे॥ ६९॥

मनेदानीं अहं जयेयं॥ ६७॥ इत्येवममुना कथनप्रसंगं संप्रधार्य अथ प्रसंगात् स सरस्यममुं यमिनं कामशास्त्रस्य
रहस्यमसौ विदुषी सरस्वती अपृच्छत्॥ ६८ यदपृच्छत्तदुदाहरति पुष्पधन्वनः कामस्य कलाः कियंत्य इति संख्या
विषयकः प्रश्नः किमात्मिका इति स्वरूपविषयकः किं स्थानमाश्रिता इति स्थानगोचरः पूर्वे शुक्ले च पक्षे अन्य

इतीरितस्तत्रास्मिन्नर्थे विधिं चिंतयन् विचक्षणः श्रीशंकरः किंचिदपि नोवाच विचिंतनमाह तासां कलानां अकथने ममाल्पज्ञता
१४० भविष्यति तासां कथने तु मम यतेर्धर्मस्य संक्षयः ॥७०॥ इसेनं ससीश्रमनसा संविसंविदितकामागमोऽपि जगति व्रतिनां काम
शास्त्राभ्यासादिव्रतवतां परमहंसपरिव्राजकानां नियमं रक्षयितुं इच्छुरस्मिन् काले अन्यचतुष्पाद्मेत्रास्यैव
यसनं जगाद ॥७१॥ यदुवाच तदाह इहास्मिन् कलादिसंकथने मासमात्रमवधिः क्रियतां हि यस्माद्दिवसस्य गणो यतिभिर
नुमन्यते तथान्यमासानंतरं भोः सुरतिकाभवास्त्रनिपुणत्वमपि सस्यसि ॥७२॥ तथेति तया सरस्वत्या स्वीकृते सति योगिराट्

नेतीरितः किंचिदुवाच शंकरो विचिंतयन्नत्र चिरं विचक्षणः ॥ तासामनुक्तौ भविताल्पवेदिता भवेत्तदुक्तौ
ममधर्मसंक्षयः ॥७०॥ इति संविचिंत्य सहृदा प्रत्युदान् वचनं सुपुष्पशरशास्त्र इत्यविदितागमोऽपि सरिरक्षयिषुर्नि १४०
यमं जगाद जगति व्रतिनां ॥७१॥ इह मासमात्रमवधिः क्रियतामनुमन्यते हि दिवसस्य गणः तदनंतरं सुरति
दास्यसि भोः कुसुमास्त्रशास्त्रनिपुणत्वमपि ॥७२॥ उररीकृते सति तथेति तया क्रमतस्स योगिमृगराट् कु
गतं कृतविग्रहं ॥ श्रुतनिनेमुषुतोदधरं प्रचारमथ योगदृशा ॥७३॥ सदहर्नु कुत्रचिदमर्त्यमिव त्रिदिवच्युत
विगतसत्त्वमपि ॥ प्रनुजेश्वरं परिवृतं प्रचपलमदाभिरार्तिमदमात्यजनं अथो निशारवदवगाढवांश्रिले तरोर्म
र्मोहयशाल्सरासुं तं वीक्ष्य मार्गे मरकं नृपालं स सनंदनं प्राह स संयमींद्रः ॥७४॥

श्रीशंकरः आकाशमाक्रमते स्माथा
नंतरं कृतः समेमरकसंज्ञो विग्रहः स्वरूपं यस्य सः प्ररम्यालविग्रहः तथा कृतैर्विनयैः शिष्यैर्युतः सयोगदृष्ट्या अफ
चारमाकाशगमनमदधत् ॥७३॥ स कस्मिंश्चिद्देशे विगतजीवमपि स्वर्गात्पतितं देवमिव प्रलपंतीभिः प्रमदाभिः परिवृतं
आर्तिमान् अमात्यजनो यस्य तं नरेश्वरं ददर्श ॥७४॥ तथा निशायां शाप्रीतम् गया यत्र पारे यत्रो मृगया ह्लियामित्यमरः
अरण्यां वने वृक्षस्य मूले मोहमूर्च्छनं तद्वालात्परासुं सुकांतप्राणं तममरकसंज्ञं राजानं वीक्ष्य स संयमींद्रः स
नंदनं पद्मपादं प्रोवाच ॥७५॥ अस्य सौंदर्य सौभाग्य निकेतसीमाः परःशताः शताद्धिकाः कमलवंत्यः स एषामरकसंज्ञो

राजा भ्रमतो गतप्राणो भूमौ शेते ॥७६॥ परासोर्नृपस्य तमिमं देहं प्रविश्य राज्ये अस्य पुत्रं निवेश्य योगप्रभावात्पुनर
प्युपागंतुमस्मदीयं मे मनः उत्कंठते ॥७७॥ सर्वज्ञतानिर्हरणाय सर्वज्ञत्वनिर्वाहाय अमुष्य राज्ञः दृश्याः अदृश्याः नाना
अनेकविधाः कुशाग्र्याक्ष्यः कमलाक्ष्यस्तासां यानि किल किंचितानि शेषास्तु हर्षभील्मादेः संकरः किलकिंचित

सौंदर्यसौभाग्यनिकेतसीमा परःशता यस्य पयोरुहाक्ष्यः ॥ स एष राजामरकाभिधानः श्रांतेगतासुः
श्रमतो धरायां ॥७६॥ प्रविश्य कायं तमिमं परासोर्नृपस्य राज्येस्य सुतं निवेश्य ॥ योगानुभावात्पुन
रप्युपेतुं उत्कंठते मानसमस्मदीयं ॥७७॥ अस्यादृशानामदृशीयनानाकुशाग्र्याश्रौ किलकिंचिता
नां ॥ सर्वज्ञतानिर्हरणाय सोहं साक्षित्वमप्याश्रयितुं समीहे ॥७८॥ इत्यूचिवांसं यतितल्लजं तं सनं
दनः प्राह ससांत्वमेनं ॥ सर्वज्ञ नैवाविदितं तवास्ति तथापि भक्तिर्मुखरं जनोति ॥७९॥ मत्स्येंद्रनामा हि
पुरा महात्मा गोरक्षमादिश्य विभूॐ जांगगुस्थैः नृपस्य कस्याचित्तनुं परासोः प्रविश्य तत्पदृणमासस्माद ८०

भिसुकानि तेषां मन्यादृशानामतिविलक्षणानां साक्षित्वं साक्षात् दृष्टत्वमप्याश्रयितुं सोहं समीहे ॥७८॥ उत्कट
वंतं यतिश्रेष्ठं तमेनं श्रीशंकरं ससांत्वं यथास्यात्तथा प्रोवाच हे सर्वज्ञ सर्वं विदस्तव यद्यपि किंचिदप्यज्ञा
तं नास्ति तथापि तव भक्तिर्मां मुखरं वाचालं करोति ॥७९॥ एवं पुरावृत्तं वृत्तांतं श्रावयितुमभिमुखीकु
र्वन् श्रावयति हि प्राक्किल पुरा मत्स्येंद्रनामा महात्मा स्वशरीररक्षणाय गोरक्षसंज्ञं शिष्यमादिश्य
कस्यचित्मृतकस्य राज्ञः शरीरं प्रविश्य तस्य राज्यं प्राप्तवान् ॥८०॥ योगिश्रेष्ठे तस्मिन् भद्रासना
ध्यासति नृपासनमुपविष्टे सति प्रजानां भद्राणि निष्प्रायर्जितानि अभवन् अत्रापि कालेषु वर्षेस्स्यानि

चेष्टानुसारिफलानि अभूवन्॥ ८१॥ इहास्मिन्नृपस्य काये प्रविष्टं कमपि दिव्यं विज्ञाः सचिवा विज्ञाय राज्ञः कमलाक्षीः सर्वभावेन तस्य वशीकरणार्थं समाश्रितान्॥ ८२॥ एवं संप्रेरितानां तासां ललितेषु संगीतनृत्याभिनयादिषु सक्तंचित्तं यस्य स एष मुनिः समाधिं विस्मृत्य सर्वात्मभावेन प्राकृतवत् बभूव॥ ८३॥ अथानं

भद्रासनाध्यासिनि योगिवर्ये भद्राण्यनिद्राण्यभवन् प्रजानां॥ वर्षे च काले षु जलाहको विस्सस्यानि चान्नस्य फलान्यभूवन्॥ ८१॥ विज्ञाय विज्ञाः सचिवा नृपस्य काये प्रविष्टं कमपीह दिव्यं॥ समादिशन् राजसरोरुहाक्षीः सर्वात्मना तस्य वशीक्रियायै॥ ८२॥ संगीतलास्य (?) स्याभिनयादिमेषु संसक्तचेता ललितेषु तासां॥ स एष विस्मृत्य मुनिः समाधिं सर्वात्मना प्राकृतवत् बभूव॥ ८३॥ गोरक्ष एवाथ गुरोः प्रवृत्तिं विज्ञाय रक्षन् बहुधा स्वदेहं॥ निशांतकांतानटनोपदेष्टा नितांतमस्याभवदंतरंगः॥ ८४॥ तत्रैकदा तत्त्वनिबोधनेन निवृत्तरागं निजदेशिकं सः॥ योगानुपूर्वीमुपदिश्य निन्ये यथापुरं प्राक्तनमेव देहं॥ ८५॥ हंत दृष्टोऽयं विषयानुरागः किं चोर्ध्वरेतोव्रतखंडनेन॥ किं नोदये किल्बिषमुल्बणं ते रुसंभवी नैव कृतीति किंतु ८६

तदस्यैवो गोरक्षः गुरोः प्रवृत्तिं विज्ञाय बहुप्रकारेण अस्य गुरोर्देहं रक्षन् सन् निशांतस्यांतःपुरस्य कांतानां नर्तनोपदेशासन् अस्य गुरोरंतरंगोऽभवत्॥ ८४॥ तत्र तस्मिन् देशे एकस्मिन् काले तत्त्वनिबोधनेन निवृत्तरागं निजगुरुं सः गोरक्षः योगानुपूर्वीमुपदिश्य यथा पूर्वं प्राक्तनमेव देहं निन्ये॥ ८५॥ तथा चैवं विषयोऽयं विषयानुरागः किं चोर्ध्वरेतोव्रतखंडनेन नोल्बणं पापं किं ते नोदये दर्पितः दयदेयत

कश्चास्मदीयमतुलं महत्तद्व्रतं कृतेदमतिनिंद्यं कामवास्त्वं तदपि भवतैव यदीष्यते तर्ह्यस्मिन् लोके जगदनवस्थितमेव भवेत् तथा चोक्तं। यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः॥ स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते॥ ८७॥ इदं मया विदितं ज्ञापितं सर्वज्ञत्वात् तव किंतु प्रेम्णा दितमिसाह (?)॥ शिथिलमिमं यतिधर्मं भूयो प्रकटयितुं धूर्तकंकणस्य गृहीतप्रतिज्ञस्य भवतो विदितं किमस्ति न किमपि तथापि हे भगवन् प्रणयादिदं मयोक्तं॥ ८८॥ एवं पद्मपादवाक्यमुदाहृत्याचार्यस्तदुदाहर्तुमाह पद्मपादस्य वचः श्रुत्वा चास्य [illegible] ति तुल्याप्रतिमा

व्रतं मस्मदीयमतुलं क्रमहत्कृतं च कामव्याजामतिगर्ह्यमिदं॥ तदपीष्यते भगवतैव यदि स्यनवस्थितं जगदिहैव भवेत्॥ ८७॥ अविमदिति प्रथयितुं शिथिलं धूर्तकंकणस्य यतिधर्ममिमं॥ भवतः किमस्त्यविदितं तदपि प्रणयान्मयेरितमिदं भगवन्॥ ८८॥ स निशम्य पद्मचरणस्य गिरं गिरतिस्म गीष्पतिसमप्रतिभः॥ अतिगीतमेव भवता फणितं शृणु सौम्य वच्मि परमार्थमिदं॥ ८९॥ असंगिनो न प्रभवंति कामाः हरेरिवाभीरवधूसरस्य॥ वज्रोलियोगप्रतिभूः स एष वत्साव कीर्णोत्त्वविविपर्ययेनः॥ ९०॥ संकल्प एवाखिलकाममूलं स एव मे नास्ति समस्तपिष्णोः॥ तन्मूलहानौ भवपाशनाशः कर्तुः सदा स्यादकृतस्य षट्के (?)॥ ९१॥

स्य स उक्तवान् यद्यपि त्वया निंदितमेव कथितं तथापि हे सौम्य श्रोतुं स ... नो भव परमार्थमिदं कथयामि॥ ८९॥ किं तदित्यपेक्षायामाह॥ असंगिन असक्तिं निर्मुक्तस्य कामाः न प्रभवंति तत्र दृष्टांतः गोपवधूसरस्य श्रीकृष्णस्येव किंच यथा वज्रोलिसंज्ञिक योगप्रतिभूभिः स एव हे वत्स नोऽस्माकं भव कीर्णत्वस्य रेतःपातेन क्षते तत्र तत्त्वस्य विपर्यस्तः दभावः तस्यारेतआकर्षणसामर्थ्यसंपादकत्वात्॥ ९०॥ किंच संकल्प एवाखिलाभिलाषस्य मूलं स एव च कृष्णलुब्ध

मन्ये यत्कामभ्यंतरस्मोत्र चिलेतंकुकृतीस्मथः॥ ८५

मम नास्ति तथाप्यसौ रेव संसारदोषदृष्टेः कर्तुरपि कुकाम
मूलस्य संकल्पस्य हानौ तस्याभवपाशनाशः स्यात्

नन्वेवं तर्हि विधिप्रतिषेधशास्त्रं निष्फलं स्यादिति चेत्तत्राह ॥ यस्त्व देहाद्यविचार्य देहादेर्जडत्वादिना ऽनात्मत्व मविचार्याहमित्यहं प्रत्यालंबनमात्मानं कद्दम भिन्यते यतो जडबुद्धिस्तम बुद्धतत्त्वमधिकृत्य सर्वो विधिप्रतिषेध शास्त्रस्य सफलं प्र ॥ ७२ ॥ एवमज्ञस्याधिकारिणः सत्त्वाद्विधिप्रतिषेधशास्त्रसाफल्यमुक्त्वा तत्त्वविदो अधिका राभावमाह कृतासंपादिता महावाक्यजन्याधीर्येन सत्त्वो अमादिविनिर्मुक्तमात्मानमात्मना बगत्य बेहांतप्र तिपाद्यस्वरूपत्वान्निगमस्य मूर्ध्नि निवसन् विधिकिंकरतां न भजते तर्हि विधिग्रहणं प्रतिषेधस्याप्युपलक्षणं ॥ ७३ ॥

अविचार्य यस्त्ववपुराद्यहमित्यपि मन्यते जडमतिः ॥ सुदृढं तमबुद्धतत्त्वमधिकृत्य विधिप्रतिषेध शास्त्रमखिलं सफलं ॥ ७२ ॥ कृतधीस्त्वनात्मम मवर्ण्य मजात्मबोधमात्मजमेकरसं त्वतया व गत्य न भजेन्निवसं निगमस्य मूर्ध्नि विधिकिंकरतां ॥ ७३ ॥ कलत्राद्यंम त्वभमस्ति यथा त्वदृमंतरा जगदे वमिदं ॥ परमात्मजन्यमपि ते न विना सम मत्रयेपि न समास्ति खलु ॥ ७४ ॥ कथमज्यते जगदशेष मिदं कलयन्नपेक्षितदृदि कर्मफलैः ॥ न फलाय हि स्वपनकालकृतं स्कृतादि जातमनत बुद्धिहतं ॥ ७५

नन्वमवस्यमेव ते कर्मकल्पकोटिशतैरपीत्यादि स्वचनैः कर्मफलभोगस्यावश्यकत्वावगमात्कथं तेन तत्त्वविदो असंबंध इत्याशंक्य वाच्यार्थभणा विकारो नाम धेयं मृत्तिकेत्येव सत्यमिति श्रुत्युक्तदृष्टांतेन कालत्रयेप्यात्म व्यतिरिक्तस्य प्रपंचस्याभावविचारेणेन तस्य मृषात्व निश्चयादित्याह ॥ घटाद्यमृत्स्नं यस्कय थाम दृतेवि नानास्ति तथा परमात्मजन्यमिदं जगदपि परमात्मानं विना कालत्रयेपि नास्ति तदनन्यत्वमारंभणशब्दादिभ्य इति न्यायात् कल्पितस्याधिष्ठानानतिरिक्तत्वं प्रसिद्धमिति स्वल्प्वर्थः ॥ ७४ ॥ तथाप्येवं प्रका रेण दृश्यमानं जगन्मिथ्येति दृढानुसंधानः कर्मफलैर्न केनापि प्रकारेण लिप्यते हि यस्मात् स्वप्नकालकृ

तत्तस्मात् अयमश्वमेधशतानि करोतु अथवा असंख्यातानि विप्रहननानि करोतु तथापि परमार्थवित्सुकृतैर्दुरितैश्च न लिप्यते लेपकारणकर्तृत्वस्य निवृत्तत्वादिति हेतुमाह स्वगतकर्तृत्वयेति ॥ ७६ ॥ अयममितानि ब्रह्महननानि वा करोतु तथापि दुरितैर्न लिप्यत इत्यत्र प्रमाणाकांक्षायां त्रिशीर्षाणं त्वाष्ट्रमहनमरुन्मुखान्यतीन् शालावृकेभ्यः प्रायच्छं तस्य मे तत्र लोमापि न मीयते स यो मां वेद न ह वै तस्य केनचन कर्मणा लोको मीयते न स्तेयेन न भ्रूणहत्ययेति श्रुतिमर्थतः पठति त्रिशिरसं विश्वरूपमिंद्रोवधीत्तथा रौतिपयार्थशब्दमतीरितरुद्धहा

मदयं करोतु हयमेधशतान्यमितानि विप्रहननान्यथवा परमार्थविन्न सुकृतैर्दुरितैरपि लिप्यते स्त मितकर्तृतया ॥ ७६ ॥ अवधीत्त्रिशीर्षमदहत्त्वयतीन् वृकमंडलाय कुपितः शतशः बललोमहानिरपि तेन कृतान्यशतक्रतोरिति हि बह्वृचगीः ॥ ७७ ॥ बहुदक्षिणैरयजत क्रतुभिर्विबुधान तथैव दसंख्यधनैः जनकस्तथाप्यभयमाप परं न तु देहयोगमिति काण्ववचनः ॥ ७८ ॥

तथाक्यंतथैवं सुखे नास्तीति तान् रूपमुखान् शतशः यतीन् शालावृकसमूहाय कुपितः सन् अदात् तथापि शतक्रतोरिंद्रस्य तेन कर्मणा लोम हानिरपि नेव कृतेति ऋग्वेदिनां वागित्यर्थः ॥ ७७ ॥ हयमेधशतानि करोतु तथापि सुकृतैर्न लिप्यत इत्यत्रापि प्रमाणमाह जनको बहुदक्षिणैः क्रतुभिः देवान् यजत तथा असंख्यधनैः अतर्पयत् तथापि केवलं स कृतिः । जनको ह वैदेहो बहुदक्षिणेन यज्ञेनेजे अभयं वै जनक आप्तोसीत्याद्याः ॥ ७८ ॥ फलितमाह तथा च तत्त्वविदन्यत्रारिपुः इंद्रः तद्भूतदुरितैः न हीयते तथा जनकस्तत्सुकृतैः न वर्धते किंच स तत्त्व

विरहं दुश्चरितं किमर्थमकरवं साधु कर्म च किमर्थं नाकरवमिति तापमपि न प्राप्नोतीत्यर्थस्तथा चश्रुतिस्तत्सु कृतदुःकृते विधुनुत इत्यनेनं हवाव न तपति किमहं साधु नाकरवं किमहं पापमकरवमिति साधुः ॥ ९९ ॥ तत्त स्माद्यद्यपि कामं चास्य परिशीलनं हे सौम्यानेनैव करणेन वपुषा शीलमपि न चरेष कृतं तथापि शिष्टस रणी परिपालनार्थमन्यच्छरीरं प्राप्य यत्नं करोतीति ॥ १०० ॥ इत्येवं भवभयभंजनकरीः सत्कथाः कथयन्नु कथनीयं यत्रो यस्य सच्चरणचारिजनैरतिदुःप्राप्यमद्रिशृंगं प्राप्य अथ गिरिशृंगं प्राप्यानंतरं सम्री ।

नचिहीयतेहि रिपुवद्दुरितैर्नन्वर्थतैजनकयत्क्रुतैः । न स तापमेस्य करवं दुरितं किमहं न साधु करवं स्विति च ॥ ९९ ॥ तदंगनत्र्य स्यपरिशीलनमप्यमुनैव सौम्य करणेन कृतं नहि दोषकृत्तदपि शिष्ट सरण्यवनार्थमन्यवपुरेत्यते ॥ १०० ॥ इति सत्कथाः सकथनीययत्रो भवभीतिभंजनकरीः कथयन्द सुदुरासदं चरणचारिजनैर्गिरिशृंगमेत्य पुनरेव जगौ ॥ १०१ ॥ अथ सोऽनुपश्यत विभाति गुहापरतः शिला समतला विपुला सरसी च तत्परिसरे स्वच्छजला फल भारनम्रतरुरम्यतटा ॥ २ ॥ परिपाल्य तामिह यसद्भिरिदं वपुरप्रमदमनघगुणाः । अहमास्थितः स्तदुचितं करणं कलयामि यावदसमेषु कलां ॥ ३ ॥

शंकरः भूयोऽप्युवाच ॥ १ ॥ यदुवाच तदुदाहरति गुहायाः पुरतः समं तलं यस्याः सा विपुला शिला विभाति तथा तस्याः गुहायाः परिसरे प्रांतभूमौ स्वच्छ जला पुनश्च फलानां भारेण नम्रैः रक्षैः रम्यं तटं यस्याः सा सरसी विभाति हे विनेयाः अनुपश्यत ॥ २ ॥ तथा च यावत् कामकलानां नायो चितं शरीरं मास्थितोऽहं विषमेषु कलामनुभवामि तावद्दृश्यां शिला ॥ यानसद्भिः अनघगुणा इह्येमं पुरप्रमादं यथास्यात्त था परिपाल्य तामित्यर्थः ॥ ३ ॥

इत्येवं शिष्यवर्गमनुशास्य गुहायां सक्तदेहः गुरुयोगबलः आतिवाहिकेन ज्ञानेंद्रियकर्मेंद्रियप्राणबुद्धिरूपेण लिंगशरीरेण युतो य मिनां प्रवरः श्रीशंकरः अमरकाभिधस्य क्षितिपस्य कायमाविवेश ॥ ४ ॥ कथं विसृष्टदेहस्तच्छरीरं प्रविष्टः । निसपेक्षा आतस्र कारंदशीव लिस्वशरीरांगुष्ठमारभ्य दशमद्वारपर्यंतं प्राणवायुं नयन् स ब्रह्मरंध्रमार्गात् बहिरागत्य मृतस्य राज देहस्य चरणाग्रपर्यंतं करंध्रमार्गेण शनैः प्रविष्टवान् एवं सत्यप्येकुबुद्धिरेव ॥ ३-५ ततः किं मृत्तमिति सपेक्षायामाह ॥

१

इति शिष्यवर्गमनुशास्य यमिप्रवरो विसृष्टकरणो धिगुहं । अधिहस्य सूक्ष्मगुरुयोगबलो विश दातिवाहिकशरीरयुतः ॥ ४ ॥ अंगुष्ठमारभ्य समीरणं नयन् करंध्रमार्गात् बहिरेत्य योगवित् ॥ करंध्रमार्गेण शनैः प्रविष्टवान् मृतस्य यावच्चरणाग्रमेकधीः ॥ ५ ॥ गात्रं गतासोर्वसुधाधिप स्य शनैः समास्पंदत हृत्प्रदेशे ॥ तथोदमीलन्नयनं क्रमेण तथोदतिष्ठत्स यथा पुरेव ॥ ६ ॥ आ दौ तदंगमुदपत्स्फुरत्कांति पश्चात् नासांत निर्यदनिलं शनकैः परस्तात् । उन्मीलदंघ्रिच लनं तदनूद्यदक्षि व्याकोचमुत्थितमुपात्तबलं क्रमेण ॥ ७ ॥

तकस्य भूमिपतेः गात्रं हृत्प्रदेशे शनैः समास्पंदत सम्यक्कंपवलितं तथा हस्तादिचलनक्रमेण नयनमुदमीलयत् तथा सराजा नृपः पूर्वमेवोदतिष्ठत क्रमेणोत्पुलकं तत्र केन क्रमेण साकांक्षायां क्रमं निरूपयति आदौ तस्य गंगात्रमुदपतीमुत्कांतिर्यस्मिन् तथा भूतं पश्चात् नासांतान्निर्गच्छत्प्राणवायुर्यस्मिन् शनकैः पश्चात् उन्मीलच्चरणयोश्चलनं यस्मिन् ततः पश्चादुत्पन्नं नेत्रोन्मीलकेनाक्षः संकोचविनिर्मोकाय स्मिन् लिसेयं क्रमेण पात्तबलं समुत्थितं वसंत ॥ ७ ॥

चिरहंदुश्चरितं किमर्थमकरवं साधु कर्म च किमर्थं नाकरवमिति तापमपि न प्राप्नोतीत्यर्थस्तथाच श्रुतिस्तत्सु
कृतदुःकृते विधुनुतएनं हवाव न तपति किमहं साधुनाकरवं किमहं पापमकरवमिति साध्याः॥९९॥ तन्न
स्मादस्यापि कामवासनापरिशीलनं हे सौम्यानेनैव करणेन वपुषा शीलमपि नन्वशेषरुत तथापि शिष्टस
रणीपरिपालनार्थमन्यच्छरीरं प्राप्यालंकरोति॥१००॥ इत्येवं भवभयभंजनकरीः सत्कथाः कथयन्नु
कथनीयं यत्रायस्य सच्चरणचारिजनेरतिदुःप्रापमद्रिशृंगं प्राप्य अथ गिरिशृंगप्राप्त्यनंतरं सश्री

नविहीयते हि रिपुवद्दुरितेन नैव वर्धते जनकवत्सुकृतैः। नसतापमेत्य करवं दुरितं किमहं न
साधु करवं त्विति च॥९९॥ तदंगनवासनापरिशीलनमप्यमुनैव सौम्यकरणेन कृतं न हि
दोषकृत्तदपि शिष्टसरण्यवनार्थमन्यवपुरेस्यते॥१००॥ इति सत्कथाः सकथनीययशो
भवभीतिभंजनकरीः कथयन्द्रसुदुरासदं चरणचारिजनैर्गिरिशृंगमेत्य पुनरेव जगौ॥१०१॥
अथसोनुपश्यत विभाति गुहापरतः शिला समतला विपुला सरसी च तत्परिसरे स्वच्छजलाफल
भारनम्रतरुरम्यतटा॥२॥ परिपाल्यतामिह वसद्भिरिदं वपुरश्रमस्मनवद्यगुणाः। अहमास्थितः
स्तदुचितं करणं कलयामि यावदसमेषु कलां॥३॥
शंकरः भूयोप्युवाच॥१॥ यदुवाच तदुदाहरति
गुहायाः पुरतः समं तलं यस्याः सा विपुला शिला विभाति तथा तस्याः गुहायाः परिसरे प्रांतभूमौ स्वच्छ
जला पुनश्च फलानां भारेण नम्रैः रुक्षैः रम्यं तटं यस्याः सा सरसी विभाति हे विनेया अनुपश्यत॥२॥
तथाच यावत् कामकलाज्ञानाय उचितं शरीरमास्थितोहं विषमेषु कलामनुभवामि तावदद्रयं शाला।

यां वसद्भिरनवद्यगुणा इत्यहमद्गुरश्रमाहं यथा स्यात्तथा परिपाल्यतामित्यर्थः॥३॥

इत्येवं शिष्यवर्गमनुशास्य गुहायां स्वदेह गुरुयोगबलः आह्निकाह्निकेन ज्ञानेंद्रियकर्मेंद्रियप्राणबुद्धिरूपेण लिंगशरीरेण युतो य
मिनां प्रवरः श्रीशंकरः अमरकाभिधस्य क्षितिपस्य कायमाविशत्॥४॥ कथं विसृष्टदेहस्तच्छरीरं प्रविष्टवानित्यपेक्षायां तत्प्र
कारं दर्शयति स्वशरीरांगुष्ठमारभ्य दशमद्वारपर्यंतं प्राणवायुं नयन् स तु शिरोरंध्रमार्गात् बहिरागत्य स तस्य राज
देहस्य चरणाग्रपर्यंतं कं रंध्रमार्गेण शनैः प्रविष्टवानेवं सत्यप्येकुबुद्धिरेव॥३-५ ततः किं वृत्तमित्यपेक्षायामाह
१
इति शिष्यवर्गमनुशास्य यमिप्रवरो विसृष्टकरयोगधिगुहं। अहिपस्य सूक्ष्मगुरुयोगबलाद्विश
दातिवाहिकशरीरयुतः॥४॥ अंगुष्ठमारभ्य समीरणं नयन् करंध्रमार्गात् बहिरेत्य योगवित्॥
करंध्रमार्गेणैव शनैः प्रविष्टवान् मृतस्य पादाच्चरणाग्रमेकधीः॥५॥ गात्रं गतासोर्वसुधाधिप
स्य शनैः समास्पंदत हृत्प्रदेशे। तथोदमीलन्नयनं क्रमेण तथोदतिष्ठत्स यथा पुरेव॥६॥ आ
दौ तदंगमुदपश्यत्सुखकांतिपश्चात् नासांत निर्यदनिलं शनकैः परस्तात्। उन्मीलदक्षिच
लनं तदनूच दृष्टिव्याकोचमुत्थितमुपात्तबलं क्रमेण॥७॥
तकस्य भूमिपतेः गात्रं हृत्प्रदेशे शनैः
समास्पंदत सम्यक्कंपचलितं तथा हस्तादिचलनक्रमेण नयनमुदमीलयत्तथा स राजा पूर्ववदुदतिष्ठदिति
क्रमेणोक्तं तत्र केन क्रमेणेत्याकांक्षायां क्रमं निरूपयति आदौ तस्याः गंगात्रमुदपश्यत् सुखकांति यस्मिन्
तथाभूतं पश्चान्नासांतनिर्गच्छत्प्राणवायुर्यस्मिन् शनैः पश्चात् उन्मीलच्चरणयोश्चलनं यस्मिन् ततः
पश्चादुत्थितं उन्मीलितं सकोच्च निमीकोयस्मिन्निसयं क्रमेणोपात्तबलं सदुत्थितं वसंत॥७॥

तंप्राप्तजीवंपतिमुपलभ्य प्रभूतो हर्षसमुत्कः शब्दो यासां प्रमुदितानि मुखकमलानि यासां ता नार्यो निरेजुः
१४४ तत्र दृष्टांतः अरुणोदयेन संप्रफुल्लानि कमलानि यासु ताः सारसशब्देन सहिता पुष्करिण्य इव ॥ ८ ॥ तासां वामेक्ष

तंप्राप्तजीवमुपलभ्य पतिं प्रभूतहर्षस्वनाः प्रमुदिताननपंकजास्ताः ॥ नार्यो निरेजुररुणोदय
संप्रफुल्लपद्माः ससारसरवा इव वारिजिन्यः ॥ ८ ॥ हर्षं तासां मुदितमतुलं वीक्ष्य वामेक्षणानां
मात्तप्राणं नृपमपि महामात्यमुख्याः प्रहृष्टाः ॥ दध्मुः शंखान्पणवपटहान्दुंदुभींश्चाभिजघ्नु
स्तेषां घोषः सपदि बधिरीचक्रिरे द्यामुर्वीं च ॥ ९ ॥ इति श्रीमाधवीये तत्सार्वज्ञोपायगोचरः
संक्षेपशंकरजये सर्गोयं नवमोभवत् ॥ ९ ॥ संख्या १०६ श्रीशंकरायनमः ॥ १४४

क्षणानां उदितं हर्षं वीक्ष्य नृपमपि आत्तप्राणं वीक्ष्य महामात्यप्रमुखाः प्रहृष्टाः संतः शंखान्दध्मुरितश्च
तः पणवादीन्वाद्यविशेषांश्चाभिजघ्नुः तेषां शंखवादीनां शब्दः द्यामुर्वीं च बधिरीचक्रिरे तदा
गीता ॥ १०९ ॥ ॥ इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्य बालगोपालतीर्थश्रीपादशिष्यदत्तवंशा
वतंसरामकुमारसूनुधनपतिसूरिकृते श्रीशंकराचार्यविजयडिंडिमे नवमः सर्गः ९ टीका
संख्या ३२५

श्रीगणेशायनमः ॥ एवं सार्वज्ञोपायं सुप्रपंचं निरूप्य कामकलातत्त्वं सपरिकरं प्रपंचयितुमारभते उत्था
नंतरं कृतकौतिककर्मभिः पुरोहितादिभिर्यथोचितं विहितमांगलिकः आत्मस्थितामंगलगजोभूमेन स नर
पतिः नगरं यथोद्भुतविलंबितं ॥ १ ॥ पुरं समधिगम्य परिसांत्वितः प्रियजनाप्येन नृपतिभिः आदृतं
शासनं यस्य सः अधिराट् संमतैः सचिवैः सहदियमिंद्र इव भुवमपालयत् ॥ २ ॥ इत्थं नृपत्वं प्राप्य यति

अथ पुरोहितमंत्रिपुरःसरैर्नरपतिः कृतकौतिककर्मभिः ॥ विहितमांगलिकः स्वपभोचितं नररमा
स्थितमध्यगजो ययौ ॥ १ ॥ समधिगम्य पुरं परिसांत्वितः प्रियजनः सचिवैः सहसंमतैः ॥ भुवमपा
लयदादृतशासनो नृपतिभिर्दिवमिंद्र इवाधिराट् ॥ २ ॥ इति नृपत्वमुपेत्य वसुंधरामवति संय
मिभूभृति मंत्रिणः ॥ समधिगत्य परं कुलसंशयमात्मिति जजल्पुरनल्पधियो मिथः ॥ ३ ॥ मृतिमुपेत्य
यथा पुनरुत्थितः प्रकृतिभाग्यवशो न तथा त्वयं ॥ नरपतिः प्रतिभाति न पूर्ववत्समुदिताखिलसद्
गुणोदयः ॥ ४ ॥ वसु ददाति यथार्थिवदर्थिने वदति गीष्पतिवाङ्गुरनर्थवित् ॥ जयति फाल्गुनमं
तितिपार्थिवान् सकलमप्यवगच्छति सर्ववित् ॥ ५ ॥
राजेश्री शंकरेशहभिंअवतिरक्षितितं परमाधि
कलसत्स्विन्नपरस्मिन् अनल्पबुद्धयो मंत्रिणः कलसंशयाः संतः परस्परं ऊचुः ॥ ३ ॥ यस्य नमेयोरा
धृतिमृतिमुपेत्य प्रज्ञाभाग्यवशान्नयथा पुनरुत्थितस्तथैव यप्रकृतिभाग्यवशो नैवअयं न पूर्ववत्प्र
तिभाति किंतु समुदितानां अखिलानां सद्गुणानां उदयो यस्मिन् तथाभूतः प्रतिभाति सः ॥ ४ ॥ गुणानेवो

सर्गदशमे ... ॥

पयर्णपंक्तिउत्थिते प्रयाति ... भगवत्तं ... अर्थविन्दुः
वाद्ययति ... प्रतिभाति ... नवत् अर्थविन्द प्रत्य

अनुसवनं सर्वदा धिस्तरशीलैः अपूर्वैः प्रातरव्यादिभिः नान्यस्मिन् सुलभैः गुणैरेष भूमिपतिराधः परः पुमान् यस्मात् सर्वविभातिषु ख्यातास्मारतं ॥ ६ ॥ किंच वृक्षा अनृतुषु सुपुष्पिताग्राः गोमहिष्यश्च बहुतरदुग्धदुघाः क्षितिश्चाभिमतादृष्टिर्यस्यां सा अध्यसस्या प्रजाश्च सर्वा अपि विहितधर्मरताः ॥ ७ ॥ किं बहुना यद्राज्ञः प्रभावात् सर्वदोषाकरोपि कलिकालस्त्रेतामतिक्रामति तत्र उत्कर्षो भवति तस्मात् स्वां महैश्वर्यः कश्चिद् दस्मद्राज्ञः शरीरं प्रविश्य पृथिवीं शास्ति ॥ शालि ८ ॥ ततस्मादयं गुणसमुद्रो यथापूर्वं शरीरं न प्राप्नुमान् तथा कार्यमित्येवं

अनुसवनं विमलैरैरपूर्वैर्वितरणपौरुषशौर्यधैर्यपूर्वैः । अतितरसुलभैर्गुणैर्विभाति क्षितिपतिरेष परः पुमानिवाद्यः ॥ ६ ॥ अनृतुषु तरवः सुपुष्पिताग्रा बहुतरदुग्धदुघाश्च गोमहिष्यः । क्षितिरभिमतवृष्टिराध्यसस्या स्वविहितधर्मरताः प्रजाश्च सर्वाः ॥ ७ ॥ कालस्तिष्यः सर्वदोषाकरोपि त्रेतामत्येसराद्यराज्ञः प्रभावात् ॥ तस्मादस्मद्राज्ञ वर्ष्म प्रविश्य प्रोद्यैश्वर्यः शास्ति कश्चिद्धरित्रीं ८ तदयं गुणवारिधिर्यथा प्रतिपद्येत न पूर्वकं वपुः करवाम तथेति निश्चयं कृतवन्तः सचिवाः परस्परं ॥ ९ ॥ अथ तेषु यस्य कस्यचिद्गतजीवो वपुरस्ति देहिनः । अविचार्य तदाशु दर्शिताभिमतिभिस्तान् रहसि न्ययोजयन् ॥ १० ॥ अथ राज्यधुरं धराधिपः परमाप्तेषु निवेश्य मन्त्रिषु । बुभुजे विषयान् विलासिनी सचिवोन्यदिति

सचिवाः परस्परं निश्चयं कृतवन्तः ९ अथानन्तरं यस्य कस्यचिद्गतकस्य देहिनः शरीरं भूमौ अस्ति तदपि चार्यानु दर्शिताभिमतेन रसान् अनेकान् अयोजयन् १० एवं मन्त्रिणां जल्पनादिति रूपराज्ञः आकूतं वर्णयति तत्र उपक्रमते अथ राजदेहप्रवेशाद्यनन्तरं भूमिपः परमाप्तेषु मन्त्रिषु राज्यभारं निवेश्य विलासिनीसख

ज्योत्स्नावतः शुभ्रे स्फटिकफलके मनोज्ञानि गिरिरोग (?) हा णि उपबर्हणानि यस्मिन् तस्मिन् दुरोदरके द्यूतकारक्रीडासु भद्रैर्दीव्यन् सह राज्ञा मिथो जितमेअधरदशनं बाहाबाहि भुजेनोद्वहनं महोत्पलेन ताडनं रतिविपर्यमंतहं पणमकार्षीत् हरिर्यागरत्तं रत्तमुगहये स्त्रीस्त्रो स्त्रोगोपदाहरिणी तदेतिलक्षपात् ॥ ११ ॥ अधरराज्ञालायाः सुधायाः श्लेषादुच्चमुखवायोर्व्यतिकरयन्त्रात्संपर्कवन्नाल्सुगन्धि कान्तानां करेभ्यः प्राप्तमत एवाति प्रियं मदकरमिंदुच्छायमाचन्द्रप्रतिबिंबेन परिष्कृतं मधु मद्यं कामं यथेष्टं मादरात् स्वर्णपात्रैः पीत्वा पीत्वा प्रियाः समपाययत् १२

स्फटिकफलके ज्योत्स्नाशुभ्रे मनोज्ञशिरोगृहे वरखुरतिभिर्दीव्यन्नक्षैर्दुरोदरकेलिषु । अधरदशनं बाहाबाहिं महोत्पलताडनं रतिविनिमयं राजाकार्षीद्रहं विजये मिथः ॥ ११ ॥ अधरजसुधाश्लेषादुच्चं सुगन्धिमुखानिलव्यतिकरवशात्कामं कान्ताकरात्तमतिप्रियं मंदस्विन्नं मनोहरभाषणं विभ्रतपुलकं सीत्काराढ्यं सरोरुहसौरभं ॥ दरमुकुलिताक्षीषल्लज्जं विस्वरमन्मथं प्रवरदलकं कान्तावक्त्रं निपायकृती नृपः ॥ १२ ॥ विवृतजघनं सेदर्शोष्ठं प्रणुन्नपयोधरं प्रस्तमणितं प्राप्तोत्साहं रणन्मणिमेखलं निभृतकरणं त्रस्यत्गात्रं गलेतरभाषणं प्रस्मरसुखं प्रादुर्भूतं किम

मधुमदेन कलमव्यक्ताक्षरं मदस्विन्नमीषत्स्वेदयुक्तं मनोहरं भाषणं यस्मिन् निभृतरोमोन्नं सीत्काराढ्यं कमलस्य सौरभवत् सौरभं यस्य विस्वरः प्रसरणशीलो मन्मथो यत्र एवंविधं कान्तामुखं निपीय मधुमरकरं पायं पायं प्रियाः समपायत कनकचषकः इन्दुच्छायापरिष्कृतमादरात् १३ मधुमदकलं यः कृतकृत्यो ॥ विवृतं अवरणरहितं जघनं यस्मिन् सदष्टोऽधरोष्ठो यस्मिन् प्रणुन्नो प्रकर्षेण पीडितोऽस्तनो यस्मिन्

स्वार्थपश्चात्तान्नरमेवान्वभूदित्याह॥ मनसिजेति॥ श्रीमितिर लिप्पेव धृतिः कीर्तिर्नाम नयाविमलामेदिनी घोराम
दनो ह्लादिनी महामोहिनी दीपनी चैव शंखिनी वशकरी तथा रंजनी चैव मदनाकला स्यां गे धुसर्वेरु दृष्टिणांगं समाश्रिता
अंगिरश्चरणावधिपादगुल्फेरुथोरा च भगनाभौ कुचहृदिफ स्कंधे तथा स्वगंडेन त्रे श्रुताव पिरलाट च शिरोदेशा
पसेकाम स्तिथिक्रमात्यद् दक्षे पुंसः स्त्रियावामे शुक्ले कृष्णे विपर्ययदुल्फकृन्न कारेणमनोनसिजस्य कामस्य कला
स्वाभिज्ञो मनोज्ञो विचेष्टितं यस्य सकलविषयेषु व्यापारयुक्तानींद्रियाणि यस्य सरस्तुस्तनाः प्रमहोत्तमायेन रु
ताथाः कुच श्रोणि गुरुवासना तस्य अत्यंतं सुनिर्वृत्तं अंतःकरणं यस्य सा निरर्गलं निराबाधं निधुवनं मैथुनं

मनसिज कलातत्त्वाभिज्ञो मनोज्ञविचेष्टितः सकलविषयव्यापारसक्तः सदानुरक्तो नमः श्रुतकुच
गुरूपास्या संतं सुनिर्वृतमानसो निधुवनमरचल्लानंदं निर्गलमन्वभूत॥१८॥ पुरेव भोगानभुजे
महीभृत्सभोगिनीभिः सहितोप्यरंस्त॥ कंदर्पशास्त्रानुगतः प्रवीणो वात्स्यायनेनाभिनिरेक्षिता
सू॰ वात्स्यायनप्रोदितसूत्रजालं तदीयभाष्यं न निरीक्ष्य सम्यक्॥ स्वयं व्यधत्ता जिनवार्थगीर्भिः

यन्नरतमिसमरः तत्र वरो यः प्रश्नानंदस्तमनुभूतवान्॥१८॥ समहीभृत्पुरेव भोगिनीभिः सहितो भोगानबु
भुजे वात्स्यायनप्रवीणोः सहितश्च कामशास्त्रानुगतो रंस्त तत्र कंदर्पशास्त्रं स्वयं साक्षाद्दृष्टवान्॥१९॥
तद्दृष्ट्वा निबंधमेकं चकारेत्याह॥ वात्स्यायनेन प्रोदितं त्रिवर्गप्रतिपत्तिः विद्यासमुद्देशः नागरिकवृत्तं ना
यकसहाय दूतीकर्म विमर्शः प्रमाणकालभावेभ्यो रतावस्थापनं प्रीतिविशेषाः आलिंगनविचाराः चुंबन
विकल्पाः नखरदशनजातयः दशनच्छेद्यविधयः देश्याः उपचाराः संवेशनप्रकाराः चित्ररतानि प्रहणा
योगाः तत्कृतात्मसीत्कृतोपक्रमाः पुरुषायितं पुरुषोपसृप्यानि औपरिष्टकं रतारंभावसानिकं रतिविशेषा

एवं राजदेहप्रवेशानंतरं कृतं तदीयं चरितं निरूप्य तच्छिष्यचरितं वर्णयितुमुपक्रमते पराशरेण प्रोक्तं भिक्षुसूत्र
मधीतवद्भिः पाराशरी पतिः पाराशर्यं भिक्षुरिति अमरः तेषां अयतिभिः तैः शान्ति भोवांकरेरात्नः शरीरं प्रविश्य एवं ल
ह्लादिनीभिः विहरतिस्म तस्यागमनकालं संकेतं मासमात्रं व्यतिक्रांतं दृष्ट्वा अस्य शिष्याः शरीरं र
क्षंतः परस्परं जजल्पुः प्रहर्षयोः॥१९॥ तज्जल्पनमुदाहरति आचार्यैर्मासमात्रमवधिः कृतः सोतीतः पुनरपि
पंचषट्वासरा अतीतानि अद्यापि स्वशरीरं प्रवेश्यास्माकं सनाथान् कर्तुं तस्य मनसि करुणा न जायते रं

पाराशर्ययतिभिः तत्र प्रविश्य राज्ञो वपुर्वै विहरति ललिताह्लादिनीभिः॥ दृष्ट्वा तत्समयमतीतमस्य
शिष्याः पर्यतापुरित परं जजल्पुः॥१९॥ आचार्यैरवधिः कारि मासमात्रं सोतीतः पुनरपि
पंचषट्वाश्च घस्राः॥ अद्यापि स्वकरणमस्मनः सनाथान् कर्तुं तन्मनसि न जायते नुकंपा॥२०॥ किं
किं कुर्मः क्व नु गच्छामः क्व यामः को जानन्निह वसतीति नो विद्यात्॥ विलालुंकथमिममीशा हे वि
र्विसोप्यासिंधुक्षितितलमन्वगात्रगृहं॥२१॥ गुरुणा करुणानिधिना सधुनायादिनो विहिता विहि
तास्तजिताः॥ जगति कृताति भर्जितां सज्जनतां स्वपदं विपदं तद्दर्शितं दृढं॥२२॥

तस्मात्किं कुर्मः क्व गच्छा
मः नन्वनुकंपितगच्छत्वा कथ्यतां प्रष्टव्यः इत्याशंक्य आह। जानन्सन्निह वसतीति नो अस्मभ्यं अभिदधीत
न तु समुद्रपर्यंतां क्षितितलमन्विष्य स्वयमेव चिन्तयद्भिति तत्राहुः आसिंधुभूमितलं विचिन्त्य अन्योन्या
भीर्भगुरुं विलालुं किं समर्था भवामो यतो अन्यशरीरं गृहं॥२१॥ तथा करुणानिधिगुरुरपि यादृशं संनिधानं विधा
त्यति तदस्माकं कार्यं विगलितं नास्तीत्यारत्येनाहुः करुणानिधिना यादृशस्ताः यथा चमधुना सन्निहिता
न विहिता स्तद्विपदं तव दर्शितं स्वपदं भजतां पुनश्चेदं सर्वं त्यजतां जगति कृतानि कार्याणि स्वर्थः इहता

नन्वेवं भूतगुरुविरहवतां भवतां कथं जीवनमिति तत्राहुः। सर्वेंद्रियजाड्यहृद्ध्यानवीनोह्लादसंमुहुर्विनन्वतीपुनश्च
निस्समाश्लिष्टमस्य रजोपाभ्यां रजोगुणलक्षणायासुविनिर्मुक्तेय तीव्रास्य चरणकमलआश्रयोयस्याः अतएव
श्रेयसिआतिश्रेष्ठापुनश्चनिश्चस्फूर्तनिर्धिष्टं यथास्यात्तथाविजृंभमाणस्य द जिनस्योल्लासनाविनाशिकानि
रयाधिरूपायामनासाहृदयेन कलितालिंगनाचिरंभाव्यते तथात्वगुरुचरणवासनाभावनमेवजीवनमाधुनास्मि
तिभावः॥२३॥ २३ तत्र कश्चिदौत्सुक्यमाविष्कुर्वंत आहुः सत्वपादैः व्यवसायरूपस्पर्शैः फलितैरिवयोगसंपदां

निःशेषेंद्रियजाड्यहृन्नवनवाल्हादं मुहुस्तन्वती निस्याश्लिष्टरजोस्यतीव्रान्वरणांभोजाश्रयाश्रेयसी।
निष्प्रस्फूर्तिविजृंभमाणशुजिनस्योल्लासनावासनानिःसीमाहृदयेन कलितपरीरंभाचिरंभाव्यते॥
फलितैरिवसत्वपादपैः परिणामैरिवयोगसंपदां समयैरिवबोधकेश्रियां सवशरीरैरिवतत्वनिर्णयैः॥२४॥
सधनैरिजलाभवैभवात्सकुटुंबैरुपशांतिकातथा॥ अतदन्यतस्याखिलात्मकैरनुग्रहैय कदानु
धाममिः॥२५॥ अविनयविनयन्न सतांसतामतिरथांजयभवपावकं जयांतियाय तिमोगभरतां

परिणामैरिवबोदिकश्रियांसमयैर्भासैरिव समयः शपथे भाससंपदोरितिविश्वप्रकाशः तत्वनिर्णयैः
शरीरवद्भिरिव निजलाभवैभवात्सधनैरिव उपशांतिलक्षणा कांतयाकलत्रसहितैरिवतैभ्यो यस्या
भावनयात्सकलात्मकैस्तेजोभिः कदानुगृह्येत यअनुगृहीताभुविशाम्यामितिहृत्स्थार्थः॥ दि॰ २४।२५ तत्र क
श्चिदतीवदुःखित आचार्य एवमनगतिं विधास्यतीति आह। सतामविनयं विनयंदूरीकुर्वन् सतामति
वेगवंतं संसाराग्निं तिरयन् अपगतं कुरिष्यन् यो योगभरतां धरोजगतिजयति स एवममगतिं विधा

केचिद्दुर्दशैनैर्नैवशोकसागरस्यतरणं मत्वा आहुर्यं विगतमोहतलक्षणात्तमसां संहतिर्यस्मात् निरावरणात्तज्ज्ञानयतेप्राप्य
यतमो विधुतमायतमा अतिशयेन विधूता कंपिता माया यस्तथाभूता अभवन् तस्मास्यामहतेप्तरस्य चक्षुषो मार्गमहा
वरेवतदाशोकसमुद्रं तरेम॥२७॥ स्वफलानभिवर्तकमदुष्मानेनरप्रापकं तदीयमुपदेशं स्मरन् कश्चिदाह पुनः पुनर्मे
नाद्यविघातमोविधूयगलितहेतमद्रूपं पदमुद्दंचन्नप्रकाशयन् विध्यापुण्यविभाजकस्फुरणदृष्टसुविधनः सा
राकर्षकः शस्त्रंथकारात्मकेषुपांथानां मध्ये यदुकथकास्तेवाद भस्यकुक्षिंभरिर्भक्षकः कदाभवसिपृथिवी॰२८

विगतमोहतमोहतिमाप्य यं विधुतमायतमामतयो भवन्॥ अमलदस्यतदस्यदृशः स्तनायवलरे
मसुगपार्णवं॥२७॥ शुभाशुभविभाजकस्फुरणदृष्टिंधयःस्वयां धमतपांदुथेक्षकथकदंभकुक्षिंभरिः कदाभव
सि मे पुनः पुनरनाद्यविद्यातमः प्रभद्यगोलितंहृदयं परदमुदंचयन्नद्वयं॥२८॥ मर्त्यानां निजपादपंकजजु
षामाचार्यमार्कंधानोमातिकल्मषं त्वमिह किं कुर्वाणाभिर्वीणयाद्यश्नामास्वस्मिन्वेल्लुधीकृतपरीहासस्य
स्परास्सस्यते दुःखांतोनभवेदिती अयसपुनर्जानीहि मीनीहिमा॥२९॥ श्रीशंकराचार्याय नमः॥

कश्चित्वाति विक्लवः स्वन्तवदयं दर्शनं देहीत्याशयेनाह॥ हे आचार्य हे जीवरत्न मामेव किं कुर्वाणं किंकरतां
प्राप्तं निर्वाणं यस्यास्तया यायान्या निजपादपद्मजुषां मर्त्यानां बुद्धिकल्मषं समूलं कथानस्त्वं रं धेना
नाद्यास्यस्मिन्वल्लुबुद्धिभिः कृतः परिहासो यस्य तदास्यमेदुःखांतो न भवेदिति हे स्फुटस्य सपुनस्त्वं
जानीहि मां मामीनीहि नधृतपक्ष॥२९॥ ब्रूस्येवंमित्रजनेरवेदमुपयुषि सति परिज्ञातो यतिराज
स्य स्वगुरोः महिमायेनसपद्मपादार्थवलावन्चनेन नशोकं त्रामयन्निदं वक्ष्यमाणमुवाच॥
३० यं दुर्यान्वतदाह जोस्मान् लोकेबंपर्याप्त मतो हे सत्त्वाय उपस्थमिति ल्वा उत्साहं कृत्वा

सर्वां भूमिमपिधानात्तिरोधानादन्वेष्यामो ॥ अथानंतरं भुवि वराणि पातालानंतरं नंतरं दिवं देवमनुष्योरगा
दिषु रूढं महादेवमिव वेदेरं भ्रमैषि सगामं तनपूरा ॥ ३१ ॥ एवमुक्ते पितुः साधुमालोक्यो साहमकुर्वत अलक्ष्या
हानिर्विण्णा निर्वेदरहितं चित्तं यस्य स फलं सम्यग् स्यात् सुदुष्प्रापमप्यर्थं अवश्यं प्राप्नोति हि यस्मात्तु

इति स्वैरमुपेत्य सुपि मित्रजनेन प्रतियन्त्रयति क्षितिभृन्महिमा ॥ शुचमर्थवलात्समयन्त्वन्यसा
निजगाद सरोरुहपाददूरं ॥ ३० ॥ पर्यामिनः कृत्स्न्यमुपे सात्र सरवायः कृतो साहं भूमिमशेषाम
पिधानात् ॥ अन्वेष्यामो भुवि वराण्यथ त्वधांयदूर्ध्वं देवमनुष्यादिषु गूढं ॥ ३१ ॥ अनिर्विण्णचेता
समास्थाय सत्त्वं सुदुष्प्रापमप्यर्थमाप्नोति अर्थाम्बुकूर्मिं घ्नजालैः सुराहन्यमानाः सुधा
मप्यवापुर्हि निर्विस्मचित्ताः ॥ ३२ ॥ यदप्यन्यगात्रप्रतिघ्नस्वरूपो दुरन्वेषणः स्यात्प्र
रूर्नस्तथापि ॥ स्वभानुं दुरस्थः शशीव प्रकाशो स्तदीये गुरौ रेवते स्तु सत्त्व कथं ॥ ३३ ॥

कुर्मिघ्नजालैर्हन्यमाना अपि सुरा अनिर्विण्णचित्ता अतिदुर्लभाममपि सुधां प्रापुः २ हि यस्मात्
अनिर्विण्णचित्ताः अत एवं भूताः अपि देवाः सुधामप्यवापुरिति भुजंगप्रयातं भवच्छेद
सुर्मिः ३२ ॥ यद्यप्यन्यगात्रप्रतिघ्नस्वरूपत्वात् नोऽस्माकं गुरुर्दुरन्वेषणः स्यात्तथापि यथा रा
इरस्थो हुर्यातेपि चंद्रः स्वीयैः प्रकाशैर्विलातुं शक्यः तद्वत्तदीयैर्गुणैरेव स्वगुरुः वेत्तुं शक्यः ३३ ॥ ननु तथा
पि कगतो यत्रान्वेष्यः इति चेत्तत्राह ॥ इक्ष्वधन्वनः कामस्यागमापेक्षयायतिवारी रागनिर्गतः

स्कं भुवं विभ्रमायानां पदं कामशास्त्रस्योचितं चित्रभानुकांति राज्ञः शरीरं प्राप्नुमर्हति कामागमापेक्षयैव गतो न तु
स्वज्ञन्यसुखेच्छयेति बोधयितुमाह ॥ कामवि ॥ निर्मुक्तानां अग्रणीः रोगैश्चतुर्भिर्वृतास्त्वग्निपीसंमता ॥ ३४ ॥ नन्वेवम
पि राज्ञां बहुत्वात्कथमस्य हृत्रास्य राज्ञः शरीरे प्रविष्ट इति विज्ञेयमिति चेत्तत्राह ॥ निःसंग्राग्रगामिनाः स्प
ष्टरूपाः ज्झितदेहप्राणिनआनोदृताय तो रोगशोकादिना नावेक्षिता यतोऽत्योरपीडा पि निर्मुक्ताः स्वस्वध

इक्ष्वाच्चायागमापेक्षया निर्गतोऽयं भूतस्योचितं रुशावर्त्म भुवि विभ्रमाणां पदं सुभुवां भूपतेः प्राप्नु
मर्हसि कामाग्रणीः ॥ ३४ ॥ निःसंग्राग्रयाप्याखिलनिर्वृताः प्राणिनो रोगशोकादिनानेक्षिताः ॥ द
स्युपीडोज्झिताः स्वस्वधर्मे रताः कालवर्षी स्वराण्मेदिनीकामसूः ॥ ३५ ॥ तदिहालस्यमपास्य वि
चेतुं निरवधिसंसृतिजलधेः सेतुं देशिकवरपदकमलं मोनदृथा नेहसम्नयाम ॥ ३६ ॥ इति ज
लरुहपदवचनं सर्वं मनसि निधाय निराकृतगर्वैः कांक्षित्तअनिवेदपशरीरं रक्षितुमन्येनिरग

मैरताश्चस्युः स्वराड्इन्द्रः कालवर्षी स्यात् भूमिश्च कामसूः स्यात् ॥ ३५ ॥ तत्तस्मात् अस्मिन् काले आल
स्यं विहाय आजनाद्यनंत संसारसमुद्रस्य सेतुं देशिकवरस्य चरणारविंदं विचेतुं गच्छामो ऽस्मिन् देशे वृथा
कालं न नयामः नात्रा समकं नयमालान्तं ॥ ३६ ॥ इत्येवं पद्मपादस्य वचनं निराकृतगर्वैर्मनसि सर्वे
निधाय कोऽस्मि दुर्लभं गुरुशरीरं रक्षितुं तस्मिन् स्थाने निवेत्रयान्ये निर्गताः ॥ ३७ ॥ अतेपर्यन्तालयतंदे

२४५ शादेशं भूमिमनिशं विलंतोधिकृतानां देवानां निवेशायैस्तान्स्फीतान् अमरकनृपतेः देवान् प्रापुः प्रासेवंत॥२८
मत्वा पुनरप्युच्छ्रितममरकसंज्ञं नृपं पृथुदिलीपतुल्यं श्रुत्वा चार्यं मत्वा मंदं विरहजं दैन्यं हित्वा धैर्यं प्रापुः
२९ तेन च तरुणीषु सकं गानविलोलं भूपालं तां तास्वीकृतगायकवेषा नगरं विविशुः यतो विदित समस्तवि
शेषाः ३० राज्ञा ज्ञापित गान विद्यातिशयाय तस्य स्वराद्वैः संग्रहणाय विधितो ऽतिशयोये स्तेतारा

तेचिनंत शैलाच्चलं विषयादिषयं भुवनमनुवेलं प्रायुधिकृतयिश्रुधनिवेशास्फीतानमरकनृपतेर्दे
शान् ॥२८॥ मत्वा पुनरप्युच्छ्रितमेनं श्रुत्वा चैव दिलीपसमानं सत्क्वाधिरहं दैन्यममंदं मत्वा चार्यं धैर्यमधीय
॥२९॥ तेन च ताता गानविलोलं तरुणीसकं धरणीपालं विविशुः स्वीतगायकवेषा नगरं विदितसमस्तवि
शेषाः ॥३०॥ राज्ञा ज्ञापितविद्यातिशयास्तेन तत्संग्रहविधृतातिशयाः ॥ रमणीशतमध्यगमवनींद्रं
ददृशुस्तारारतमिस्त्वंद्रं ॥३१॥ यस्यामरकरतरुणीकंकणरंजितमनोहरपश्चाद्भागं गीतिगतिद्योद्धी
तश्रुतिसुरवतानसमुल्लसदग्निमदेशं ॥३२॥ धृतचामीकरदंडसितातपवारणरंजितरत्नकिरीटं ॥
श्रितविग्रहमिव रतिपतिमाश्रितभुवमिव सालैः पुरममरेशं ॥३३॥
धृतंस्त्वंद्रमिव तरुणीमध्यगतं
भूमींद्रं ददृशुः ॥३१॥ भूमींद्रं विशिनष्टि यस्य चामरकराणां तरुणीनां कंकणैः रंजितो मनोहरः पश्चा
द्भागो यस्य तं पुनश्च गीतिनिर्गतिर्भि उद्गीतेन श्रवणसुखेन तानेन समुल्लसदग्निमदेशो यस्य तं ॥३२॥
पुनश्च धृतश्चामीकरो हिरण्मयो दंडो यस्य तथाभूतेन सितेन आतपवारणेन छत्रेण रंजितं रत्नकिरीटं
यस्य तं स्वीकृतविग्रहं रतिपतिमनंगमिव यमाश्रितभूमिं अतः पुरस्थितं देवेशं पुरंदरमिव ॥३३॥

एवंभूतं राजानं दृष्ट्वा स्थितवंतस्ता रह रुचिरवेषाः २ तां संसदं समासाद्य नयनसंज्ञया दत्ता सनाराज्ञा सम्य
गाज्ञाप्तास्ताः षड्जेनाप्युदवदंस्तेस भीमोहयंतः सुस्वरं जगुः मूर्छना लक्षणं तु क्रमात्स्वराणां सप्तानामारोहणं सा मूर्छ
नेत्युच्यते ग्रामस्थास्ताः सप्त सप्तार्च्यैतेति तत्र स्वराः श्रुतिभ्यः स्युः स्वराः षड्जर्षभगांधारमध्यमाः पंचमो धैवतश्चाथ
निषाद इति सप्त गनुःस्मृताः सप्त सामान्यतः स्वरस्वरूपं तु श्रुत्यनंतरभावी यः स्निग्धोनुरणनात्मकः स्वतो रंज
यति श्रोतृचित्तं स स्वर उच्यत इति श्रुतिर्नाम स्वरारंभकावयवविशेषस्तदुक्तं प्रथमश्रवणात्तु शब्दः श्रूयते
ह्रस्वमात्रकः सश्रुतिः संपरिज्ञेया स्वरावयवलक्षणेति अथ ग्रामलक्षणं यथा कुटुंबिनः सर्वत्र एकीकृतो भवं
ति हि तथा स्वराणां संदोहो ग्राम इत्यभिधीयते षड्जग्रामो भवेदादौ मध्यमग्राम एव च गांधारग्राम इत्येत
रुचिरवेषाः समासाद्य तां संसदं नयनसंज्ञाविततीर्णमनाभ्युज्ञा समतिस्तघ्राश्तताः सुस्वरं मूर्छ
नापदविदस्ते जगुर्मोहयंतः सभां ॥३४॥ अंगलवसंगतिमयास्य निरिभंगे तुंगविरपनिसंगमत्यु
चितदंगे स्वांगरचिताः सकलुषं तारं गारं सगनवृत्ते नंगमुपयंति भंगाः ॥३५॥
ग्राममत्रयमुदाहृतं
नंद्यावर्तोथ जीमूतः सुभद्रो ग्रामकास्त्रयः षड्जमध्यमगांधारास्त्रयाणां जन्महेतवः इति तथान्ये यदुक्त
ग्रामत्रये पि प्रत्येकं सप्त सप्त च मूर्छनाः स्युः एकविंशतिर्मूर्छना भवंतीति तथाभूतमूर्छनापदविदस्ते सुस्वरं जगुः
इत्यर्थः ॥ अथ छंदो नाम मन्त्रगाथेति तत्संस्थितिः प्रोक्तं ॥ गानव्याजेन स्वगुरुप्रतिबोधनं कृतवतां तद्गानमुदाहर
ति हे भंग स्फुरितरक्ताहिलक्षणकुसुममकरंदास्वादनशीलतया संगतिसंगमनपास्य भिन्नायो यद्युष्मत्सं
तिनिरिभंगे संगमजुषितवदंगेन वनारि रसाति सुरतस्त्री रीरस्य रक्षणाय रचिताः सकलुषं दुःखमुक्तमंतर
गमंतः करणं येषां ते भंगाः शिष्या रसव संगमार्थं भंगमुपयंति भेदं प्राप्नुवंतीत्यर्थः ॥ दंडननो दमजसनेः सगुरु

पंचत्रास्यकामस्य यः समयः कलादिरूपः संकेतः सिद्धांतोवा तस्य संचयार्थं प्राप्तं। शीघ्रगुरूरूपं प्रपंचशरीरं
मुंचन्निहास्मिन् राजन् शरीरे स्थाने वा संचरसि तथाच्चेह पंचजनेषु मनुजेषु मुख्य श्रेष्ठ यद्वा। अस्मिन् पंचपंचजना
आकाशश्च प्रतिष्ठितस्तमेव मन्य आत्मानं विद्वान् ब्रह्मामृतोमृतमिति श्रुत्युक्तानां सांख्यरीत्या मूलप्रकृतिरवि
कृतिर्महदाद्याः प्रकृतिविकृतयः सप्त षोडशकस्तु विकारो न प्रकृतिर्न विकृतिः पुरुष इति पंचविंशतितत्वानां मुख्य
शुद्धात्मन् पंचजनपदस्य पंचपंचजनपरत्वाश्रयणात् सिद्धांतरीत्या वाक्यशेषस्थानां प्राणचक्षुःश्रोत्रान्नमन

पंचशरसमयसंचयकृते प्राग्वपुरुं चन्निवेह संचरसि प्रपंचं पंचजनमुख्य पंचमुखमध्यनं चन तं च गति
दिशति किंचकिंत्वं विवेचितोसो॥७५॥ पर्वशशिमुख सर्वमपहाय पूर्वं कुर्वद्दहगर्वमनुस्वल्पहृद हर्षं न स्मरसि
यस्त्व स्मरीयमिति कस्मात्त्वं स्मरतदस्मरपरमस्मदुक्त्या॥७६॥ नेति नेत्यादिनिगमवचनेन निपुणं नि १५०
षिध्य मूर्तामूर्तराशिं॥ यद्वाक्यनिकुर्वं स्वात्मरूपतया जानंति कोविदास्तत्त्वमसि तत्त्वं॥७८॥ श्रीः॥

सा पंचजनानां मुख्याधिष्ठानेस्यर्थः॥ पंचजननं मध्यगच्छन् शिवं स्वस्वरूपमध्यनाद्भुवन गति श्रासौत्वमिति हेतोः
कुतो खलु विवेचितोसि गता॥७६॥ किंच हे शार पूर्णमासीचंद्रमुख पूर्वं सर्वशांतिदांत्यादिकमपहायेह गर्वं कुर्वन्मा
नसमनुस्वल्पस्यास्मदीयं वा स्थिति कस्मान्न स्मरसि तत्तस्मात् हे स्मर कामास्मदुक्त्या परं स्वस्वरूपं संस्मर
तत्परमिति वा॥७७॥ अस्मदुक्त्या परं स्मरेत्युक्तं तथा तत् आदेशो नेति नेति अस्थूलमनणु अह्रस्वमदीर्घमनंतर
मयाद्य सद्वर्तमनश्वरं अशब्दमस्पर्शमरूपमव्ययं तथारसं नित्यमगंधवच्च यत् अनाद्यनंतं महतः परं ध्रुवं
निचाय्य तं मृत्युमुखात्प्रमुच्यत इत्यादिश्रुतिभिस्तत्स्मारयंति नेति नेत्यादिनिगमवचनेन मूर्तामूर्तराशिं सम्य
क् निषिध्य सर्वाधिष्ठानत्वात् निरवधिबाधायोगात् प्रतिबद्धः स्वरूपत्वेन प्रतिबोधसासि तस्मात्सिस्थिततत्त्वा

तथा पंचकोशविवेकेन कवयो यदात्मत्वेन प्रतिपद्यंते तत्तत्त्वं त्वमसीत्युक्तिस्मारयंति आकाशादिकं विश्वमुत्पाद्यानुप्रवि
श्यान्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानंदमयकोशलक्षणे तुषजाले गूढमुक्तिलक्षणादेवाते न कवयो विवि
च्य तंडुलवद्यदाददति तत्त्वमसि तथाच्च श्रुतिः तस्माद्वा एतस्मादात्मनः आकाशः संभूतः आकाशाद्वायु
र्वायोरग्निरग्नेरापः अद्भ्यः पृथिवी पृथिव्या ओषधयः ओषधिभ्योन्नं अन्नात्पुरुषः स वा एष पुरुषोन्नरसम
यस्तस्माद्वा एतस्मादन्नरसमयादन्योंतर आत्मा प्राणमयः तस्माद्वा एतस्मात्प्राणमयादन्योंतर आत्मा मनोमयः
तस्माद्वा एतस्मादात्मनोमयादन्योंतर आत्मा विज्ञानमयस्तस्माद्वा एतस्माद्विज्ञानमयादन्योंतर आत्मा आ
त्मा मनोमयः तस्माद्वा एतस्मादात्मनोमयादन्योंतर आत्मा विज्ञानमयः तस्माद्वा एतस्माद्विज्ञानमयाद्

स्वाद्यमुत्पाद्य विश्वमनुप्रविश्य गूढमन्नमयादिकोशतुषजाले कवयो विविच्य युक्त्या वघाततोपि तंडुल
वद्यादददति तत्त्वमसि तत्त्वं॥७९॥

न्योंतर आत्मा आनंदमयः सोऽकामयत बहु स्यां प्रजायेयेति स तपो
अतप्यत स तपस्तप्त्वा इदं सर्वमसृजत यदिदं किंच तत्सृष्ट्वा तदेवानुप्राविशत् तदनुप्रविश्य सच्च त्यच्चाभव
दित्याद्या श्रुतिः स्तावद्वीमतो देह आत्मा न भवति कार्यत्वात् घटवत् न चानुपपक्षे बाधकाभावादप्रयोजकोयं
हेतुरिति चेन्नाकृताभ्यागमकृतविप्रणाशरूपबाधकसद्भावात् तथा विवादास्पदः प्राण आत्मा न भव
ति जडत्वात् घटवत् तथा मनोमयः आत्मा न भवति विकारत्वात् देहवत् तथा विज्ञानमयः आत्मा न भव
ति विलुपाद्यस्यावत्त्वात् घटादिवत् तथा आनंदमयोप्यात्मा न भवति कादाचित्कत्वात् दुःखवत् तस्मा
दानंद एवात्मा भवितुमर्हति नित्यत्वात् य आत्मा न भवति नासौ नित्यो यथा देहादिः आत्मनः आकाशः
संभूत इत्यादिश्रुत्या आकाशादेरनित्यत्वावगमात् नैकांतिकत्वं आद्यपूर्वदिनास्य विहरणे वर्तमा

जाद्दशलेशात्मने परं स्यादित्यर्थः कारउऽरेनास्य विरूपा सूत्रादादद तदितिभवितव्यमितिचेन्न भिक्षामाददातीति
प्रयोग पद अड्-ड्वि शिष्टस्याकारस्याग्रहणेनाददातीति प्रयोगस्य साधुत्वात्सूत्रे डु-ड्विशिष्टाकारग्रहणस्या डु-
ड्विशिष्टाकाराद्युत्तरस्य दद्दातेरात्मने पदाभावज्ञापनार्थत्वात् ॥४७॥ सर्वेंद्रियालंबनं तत्त्वमेवेतिस्मारय
तियथा विषमदेशेषु स्वैरं संचारिणो ध्वानकषाभिघातेन रश्मिभिः सम्यक् निवर्त्यते कोऽवबध्नंतितथा विषम
षु विषयलक्षणेषु देशेषु स्वैरं संचारिणामिंद्रियलक्षणानां हयानां दोषदर्शनलक्षणकषाभिघातेन मनोवृत्तिलक्ष
णा रश्मिभिर्यस्मिन् परमात्मतत्त्वे धीमंतो बध्नंति तत्त्वं तत्त्वं बुद्धिमनः प्रग्रहमेव च इंद्रियाणि हयानाहुर्विषयांस्ते

विषमा विषयेषु संचारिणो क्षाम्यानदोषदर्शनकशाभिघाततः स्वैरं सन्निवर्त्यंतांतर रश्मिभिर्धीरा बध्नं
तियत्र तत्त्वमसि तत्त्वं ॥५०॥ भारतजाग्रदादिषु तुस्थूलं तेभ्योन्य दिवपुष्येभ्यइव सूत्रेन्दूतिपदे पाधि
कत्रयपृथक्त्वेन विदंति सर्वस्य तत्त्वमसि तत्त्वं ॥५१॥ पुरुष एवेदमित्यादिवेदेषु सर्वकारणतया यस्य सा
वीत्यं हाटकस्येव मुकुटादितादात्म्यं सरससाम्नायते तत्त्वमसि तत्त्वं ॥५२॥ पुगोचरान्यस्तूधिज्ञातान

भवति युक्तेन मनसा सदा तस्येंद्रियाणि वश्यानि सदश्वा इव सारथेरिति ॥५०॥ अथ जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्या
दिषु लक्षणं तत्त्वं तत्त्वमसीति स्मारयंति आत्मा जाग्रदादिषु पाधिभ्यो ऽन्यो न्योपमानेषु तेष्वनुस्यूतत्वात्सु १५१
पेभ्यः सूत्राभिवत्स्वेवमुपाधित्रयपृथक्त्वेन यत्स्वरूपोजानंति तत्तत्त्वं त्वमसि ॥५१॥ किंच पुरुष एवेदं सर्वं यद्भूतं यच्च
भाव्यं सर्वं खल्विदं ब्रह्म तज्जलानिति सदेव सोम्येदमेकमेवाद्वितीयमेतदात्म्यमिदं सर्वं यथा सोम्यैकेन लोहमणिना सर्वं
लोहमयं विज्ञातं स्याद्वाचारंभणं विकारो नामधेयं लोहमित्येव सत्यमित्यादिवेदेषु सर्वकारणतया सवर्णस्य यथा
स्वारस्येनोपदिश्यते तत्त्वं त्वमसि ५२॥

किंच यश्चायं मस्मिन्शरीरे चक्षुषि सो सोऽसौ वर्णमंडलस्योपरि योसौ स्वर्णमंडले विभाति सोहमस्मीति एवं व्यतिहारेण वेदादिनः
प्रयत्नतो यत्त्वमध्यापयंतित्तत्त्वं त्वमसि तथा च श्रुतिः तद्यत्तत्सत्यमसौ स आदित्यो य एष एतस्मिन्मंडले पुरुषो यश्चा
यं दक्षिणे ऽक्षन् पुरुषस्तावेतावन्योन्यस्मिन् प्रतिष्ठितावित्याद्याः ॥५३॥ किंच वेदानुवचनसद्दानयज्ञतपो हितमतमध्या
नानादिधर्मैः श्रद्धयानुष्ठितैः विधयोपासनया च युक्तैः रत्यंतनिर्मलानींद्रियाणि येषां ते ब्राह्मणा यद्रूपं विविदिषं
ति वेदितुमिच्छंति तत्त्वं त्वमसि ॥ तथा च श्रुतिः । तमेतं वेदानुवचनेन ब्राह्मणा विविदिषंति यज्ञेन दानेन तपसा

यश्चाह मत्र वर्ष्मणि भामि सोऽसौ योऽसौ विभाति रविमंडले सोहमिति वेदस्वदितो व्यतिहारतो यदध्याप
यंति परतस्तत्त्वमसि तत्त्वं ॥५३॥ वेदानुवचनसद्दानमुखधर्मैः श्रद्धानुष्ठितैर्विधया युक्तैः विविदिषंत्य
त्यंत विमलस्वांता ब्राह्मणा यद्रूपं तत्त्वमसि तत्त्वं ॥५४॥ शमदमोपरमादिसाधनैर्धीराः स्वात्मना त्मनि
पदन्विष्य कृतकृत्या अधिगता नित सच्चिदानंदरूपा न पुनरिह विशंति तत्त्वमसि तत्त्वं ॥५५॥ श्रीशंक

नशंकेन यद्दुग्ध्योपनिषदाकरोति तद्वीर्यवत्तरं भवतिरनादेः सत्त्वं तु भगवतोऽकसात्त्विकत्वं वेदानुवच
नादेः प्रज्वलितार्थशिरस्कस्य जलराशिप्रवेशेच्छा यदुक्तं च्छांप्रतिकरणत्वं न तु साम्योपच्छांप्रतिअजागलस्त
नायमानायास्तस्याः पूर्वमेवासिद्धत्वात् यथा अर्धेन ज्ञिगमिषति मूसलगमनं प्रसभस्येव गुणानं प्रसैक ५३
रणत्वमस्तु ॥५४॥ किंच शमदमोपरमतितिक्षासमाधि श्रद्धालक्षणैः साधनैः स्वात्मस्वरूपेणात्मनि बु
द्धौ पदन्विष्य साक्षात्कृतं सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्म विज्ञानमानंदं ब्रह्मेत्यादिश्रुतिबोधितमनंतादिस्वरूपं येस्ते
कृतकृत्याः संतः पुनरिह संसारे जन्ममरणादिलक्षणे न विशंति तत्त्वं त्वमसि तथा च श्रुतिः शांतो दांत
उपरतस्तितिक्षुः समाहितः आत्मन्येवात्मानं पश्येदिति श्रद्धावित्तो भूत्वा निश्चयं कृत्वा शिष्याणां पृथक्पृथक् उत्कमः इति या
यं ५५

एवमधिगीयमभिं द्दिर्तवर्णितात्मयस्कश्वात्वा अर्थाधिपयार्यस्योर्दिनकारणयस्कधि तिज्ञात्नकर्तव्यंयेनससपतिः पूरिताआज्ञायेषांतोनेतान्शिष्यान्द्विसससर्ज अङ्गाद्धितीयके धीयद्भुर्दत्तलक्षणंतस्यात् ॥ यदुभयोरपिदल योरुपगीतिर्तामुनिर्भूता ॥ ५६ ॥ अभ्यायातैः पद्मपादादिभिः उद्बोधितोमूर्छामवलंब्यपूर्वोक्तन्यायेनराजशरी रान्निर्गत्यनिजंशरीरंअधिवशासदेशिकेंद्रः संञ्चैचेलतोअवाप्यचपुनरुत्थितोअभूत् ॥ व० ५७ ॥ ननुराजभृत्य विसृष्टाग्निनादह्यमानंशरीरंकथंअधिवशदित्याशंक्याह ॥ तस्मात्राजततनुतोनिर्गमनात्पश्चात्पूर्वदृष्टं

अधिगीतमेवंनरपतिरावर्ण्यवर्णितात्मार्थाधिपससर्जपूरितात्मानेन्तानिश्चितंकर्तव्यः ॥ ५६ ॥ उद्बो धितःसहासैतैरवलंब्यमूर्छांनिर्गत्यराजतनुतोनिजमाविश्यवेगात्पुरोहितनयेनसदेशिकेंद्रःसं ज्ञामवाप्यचपुरेवसमुत्थितोभूत् ॥ ५७ ॥ तदनुकुहरमेत्यपूर्वदृष्टंनरपतिभृत्यविसृष्टवायकेनाति अवपुरवलोक्यदह्यमानंस्वदितिसयोगधुरंधरोधिवेश ॥ ५८ ॥ सपदिदहनशांतयेमहांतंनरम गरूपमधोक्षजंशरण्यंस्तुतिभिरधिकताललसत्पदाभिस्त्वरितमतोषयदात्माधिसधानः ॥ ५९ ॥ श्रीरस्तु १५४

१५२ गुहाछिद्रमेत्यनरपतिभृत्याविसृष्टयाच्चकेनदह्यमानंनिजशरीरमवलोक्ययतोयोगधुरंधरोतोज्ञदितिधिवेशे पुष्विलाग्न्या ॥ ५८ ॥ एवमपिदहनंकथंशमितवानित्याकांक्षायामाह ॥ सपदितत्क्षणेआत्माधिसधानः श्रीशंकरा चार्यःदहनस्यशांतयेमहांतंशरण्यंसाधुंनरसिंहरूपमधोक्षजमधोक्षिअन्यंसतानं यस्मात्तं विष्णुंअधिकंयात्ता भिर्लसंतिपदानियासुताभिःस्तुतिभिःशीघ्रंअतोषयत्तथाहि ॥ ॥ श्रीमत्पयोनिधिनिकेतनचक्रपाणेभोगीं द्रभोगमणिरंजितपुण्यमूर्ते ॥ योगीशशाश्वतशरण्यभवाब्धिपोतलक्ष्मीनृसिंहममदेहिकरावलंबं ॥ १ ॥

ब्रह्मेंद्ररुद्रमरुदर्ककिरीटकोटिसंघट्टितांघ्रिकमलामलकांतिकांत ॥ लक्ष्मीलसत्कुचसरोरुहराजहंसलक्ष्मीनृ० २ संसारघोरगहनेचरतोमुरारेमारोग्रभीकरमृग ~~[illegible]~~ प्रवरार्दितस्यआर्तस्य मत्सरनिदाघनिपीडितस्यलक्ष्मी० ३ संसार ~~घोर~~ कूपमतिघोरमगाधमूलंसंप्राप्यदुःखशतसर्पसमाकुलस्य ॥ दीनस्यदेवकृपणापदमागतस्यलक्ष्मी० ४ ॥ संसारसागरविशालकरालकालनक्रग्रहग्रसननिग्रहविग्रहस्य ॥ व्य ग्रस्यरागरसनोर्मिनिपीडितल० ५ संसारवृक्षमघबीजमनंतकर्मशाखाशतंकरणपत्रमनंगपुष्पं ॥ आरुह्य दुःखफलितंपततोदयालोलक्ष्मी० ६ संसारसर्पघनवक्त्रभयोग्रतीव्रदंष्ट्राकरालविषदग्धविनष्टमूर्तेः ॥ ना गारिवाहनसुधाब्धिनिवासशौरेलक्ष्मी० ७ ॥ संसारदावदहनातुरभीकरोरुज्वालावलीभिरतिदग्धतनूरु हस्य ॥ त्वत्पादपद्मसरसीशरणागतस्यल० ८ ॥ संसारजालपतितस्यजगन्निवाससर्वेंद्रियार्थबडिशार्थझषो

नरहरिकृपयाततःप्रशांतेप्रबलतरेसदृताशनेप्रविष्टः ॥ निरगमदचलेंद्रकंदरांताद्विधुरिवतंक्रविलाद्विधुंतुदस्य ॥ ६० ॥ तदनुतमधनाधियोविनेयैश्चिरविरहादतिवर्धमानहार्दैः ॥ सनकद्दयवृतःसनंदनाद्यैर्जिगमिषुराजनिमंडनस्यगेहं ६१

पमस्य ॥ प्रोत्खंडितप्रचुरतालुकमस्तकस्यलक्ष्मी० ९ ॥ संसारभीककरींद्रकराभिघातनिष्पिष्टमर्मवपुषःसकलार्तिनाश ॥ प्राणप्रमाणभवभीतिसमाकुलस्यलक्ष्मी० १० अंधस्यमेहृतविवेकमहाधनस्यचौरैःप्रभोबलिभिरिंद्रियनामधेयैः ॥ मोहांधकूपकुहरेविनिपातितस्यलक्ष्मी० ११ लक्ष्मीपतेकमलनाभसुरेशविष्णोवैकुंठकृष्णमधुसूदनपुष्कराक्ष ॥ ब्रह्मण्यकेशवजनार्दनवासुदेवदेवेशदेहिकृपणस्यकरावलंबमिति ॥ १२ ॥ ५९ ॥ ततश्चनरहरिकृपयाप्रबलतरहुता शनेप्रकर्षेणशांतेसतितस्मिन्गुहायांवाप्रविष्टःश्रीशंकरोगिरींद्रकंदरामध्यान्निरगमतविधुंतुदतिहीनश्चौलि विधुंतुदोराहुस्तस्यमुखलक्षणात्बिलात्शशीव ॥ ६० ॥ ततःपश्चाच्चिरहादतिवर्धमानसौहार्दैःशिष्यैःसनंदनाद्यैः आवृतःसनकद्वयवृतःसनंदनाधियोमंडनस्यगेहंगंतुमिच्छुःआजनिसम्यगभूत् ॥ ६१ ॥ तदनुगगनमार्गेणपूर्वदृष्टंमंडन

गेहमेत्य गलितक्रियाभिमानं यतो विषयलक्षणविषयान्निरस्ताभिलाषं मंडनमिश्रमुच्चैरतिथिपात्रमकृत ॥ ६२ ॥ आकारादवनी
र्णां तं श्रीशंकरं सम्यक् धरप्रेम्णा दृष्ट्वा स च मंडनः प्रांजलिः पुनश्च प्रकर्षेण नम्रीकृतः पूर्वविग्रहः शिरोभागो येन स योग्याभिः
पूजाभिः अभिपूज्य अनिमिषैरीक्षणैः पिबन्निव तस्थिवान् दृष्टोऽभूत् ॥ ६३ ॥ गृहं शरीरं यच्चान्यन्मदीयं तत्सर्वं तवैवेत्यादि किं भूये
न नेत्याह ॥ मुदितस्य तस्य महात्मा ऽक्षुद्रस्वभावः सविग्रहरूपो यतीनां ईश्वर इति यतीन्द्रस्य पदकमलयोः पपात बलेति हर्षे उपेंद्रवज्रा ॥ ६४

तदनु समेत्य पूर्वदृष्टं गेहे यथा गलितक्रियाभिमानं ॥ विषयविषनिवृत्ततर्षमुच्चैरतनुत मंडनमिश्रमतिथिपात्रं ॥ ६२
तं समीक्ष्य नम्रश्च स च प्रांजलिः प्रणतपूर्वविग्रहः ॥ अर्हणाभिरभिपूज्य तस्थिवानीक्षणैरनिमिषैः पिबन्निव ॥ ६३
स विग्रहरूपो बलस्य पादे पपात पादाम्बुजयोर्यतीन्द्रः ॥ गृहं शरीरं मम यच्च सर्वं तवेति वादी मुदितो महात्मा ॥ ६४
प्रेयसा प्रथममर्चितं मुनिं प्राप्तविष्टरमुपस्थितं बुधैः ॥ आश्रयावनतमूर्तिरब्रवीद्भारती कृतनिदानकोविदा ६५
१५३ ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वदेहिनां ॥ ब्रह्मणोऽधिपतिर्ब्रह्मन् भवान् साक्षात्सदाशिवः ॥ ६६ ॥ सदासि
मामनिर्जित्य तथैव यन्मदन्तनाशनकामकलास्वपि तदवबोधकृते निमाचर स्वदेहमर्त्यचरित्रविडंबनं ॥ ६७ ॥ १५३

एवं मंडनकृतं सत्कारमुपवर्ण्य शारदावाक्यमुदाहर्तुमाहेति प्रियेण पत्या प्रथमं पूजितं प्राप्तासनं बुधैः सह समीपे स्थितं मुनिं
प्रश्रयावनम्रा प्रणतमूर्तिरभिकथने निकुशला सरस्वती अब्रवीत् रथो॰ ६५ तदुदाहरति ईशानः सर्वविद्यानां ईश्वरः सर्वभू
तानां ब्रह्माधिपतिरित्यादिमंत्रप्रतिपादितः सदाशिवो हि ब्रह्मन् साक्षाद्भवानित्यर्थः ॥ ६६ ॥ ननु कामशास्त्रोक्तकलासु मा
मपरिजित्य अहं ज्ञानार्थं यत् अंकुलयंत् मां कथमेवं वदसीति चेत्तत्राह ॥ सदासि मां अविजित्य तथैव यत्कामशास्त्रे याः कलाः
कामकलास्तास्वपि तत्कलावबोधार्थं यत्समाचरितवान् असि तत् मनुष्यचरित्रानुकरणमात्रमित्यर्थः द्रुत॰ ६७

८

श्री शं॰ कर

स्य पराजयस्त्वायथोर्लज्जाहेतुर्न भवतीत्याह ॥ त्वया यदायं विजितो ततः सर्वथा पिलज्जां नावहति ननु ब्रह्मणा सहितावाः स
रस्वत्यास्तत्र आयहं कथं न भवतीति चेत् ब्रह्मादिभिरपि स्तुत्यात्त्वत्तः पराजयो न तत्कर इत्याह ॥ गेह इत्यनल्पं कुन इत्यत आह ॥
परात्मन्निति तत्र दृष्टांतमाह ॥ यथा सहस्रभानुना दिवाकरेण कलाभिभूतिरभिभवश्चंद्रोदरपकीर्त्यै न भवतीति प्रसिद्धं
तद्वदित्यर्थः उपेंद्र॰ ६८ ॥ एवं स्तुत्वा ब्रह्मलोकगमनाय अनुज्ञां प्रार्थयते आदेयत् स्वर्धं स्वीयं धाम तदवर्ज्यं प्रयास्यामि त
स्मात् हे अर्हन् मां अनुज्ञातुं योग्योसि मोऽनधाम प्रसादस्यर्थमाधान्यस्तुत्वेति आमंत्र्य अंतर्हितां देवीं योगबलात्याप

त्वया यदायं विजितो परमात्मन्न तत्रपामावह मीत्य सर्वथा ॥ कलाभिभूतिर्नमयूखशालिना निशा
करादरपकीर्तये खलु ॥ ६८ ॥ अथ वाल्य धामकामं प्रयास्याम्यहं स्वधं मामनुज्ञातुमर्हन् ॥ इत्यामंत्र्यांतर्हितां
योगवाल्यापत्स्यन्देवीं भाष्यकर्ता वभाषे ॥ ६९ ॥ जानामि त्वां देवि देवस्य धातुर्भार्यामिशामथ्यपूर्तेः सगर्भ्या ॥ वा
चामाधीं देवतां विश्वगुप्त्यै चिन्मात्रामप्यात्तलक्ष्म्यादिरूपां ॥ ७० ॥ तस्मादस्मत्कल्पितेष्वर्चमानास्थानेषु
त्वं शारदाद्यादितेरती ॥ दृष्टानर्थान् ऋष्यशृंगादिकेषु क्षेत्रेष्वास्स्व प्राप्तसत्संनिधाना ॥ ७१ ॥

स्यन् भाष्यकारो जगाद शालि॰ ६९ ॥ तदाह हे देवि त्वां जानामि कथं भूतामित्यत आह ॥ देवस्य धातुः हिरण्यगर्भ
स्य भार्यां त्वत्रा विदुषां अतिप्रियां पुनश्च अरमूर्तेः शिवस्य सगर्भ्यां सहोदरां वाचां आद्यां देवतां चिन्मा
त्रामपि विश्वरक्षणार्थं स्वीकृतलक्ष्म्यादिरूपामेवं भूतां त्वां जानामीत्यर्थः ॥ ७० ॥ एवं स्तुत्वा अभिमुखीकृत्य प्रार्थ्यमा
ह ॥ तस्मात् ऋष्यशृंगादिकेषु क्षेत्रेषु अस्माभिर्निर्मितानि यानि तव स्थानानि तेषु प्रत्यमानाभा शारदाख्यां त्वं दृष्टान् अर्थान्
देदती पुनः प्राप्तसत्संनिधानं यथा स्यात्तथा त्वं तत्र अस्स्व ७१ ॥ तथास्त्विति प्रतिज्ञाय सरस्वती पितामहस्य प्रियं धा

म प्रायात्तन्मंसंसदि लस्याः आदर्शनं समीक्ष्य अस्यं तमाकस्मिकं विस्मयं प्रापुः ॥७२॥ एवं मदस्यानां मनोष्टत्तं प्रदश्य मंडनयती
श्योस्तदाह यतीन्द्रानाजितस्य भर्तुर्यतित्वा ज्ञाताद्वैधव्यात्संभवेन शोकेन भुवमस्पृष्टवती सा सरस्वती स्वभार्याया अंतर्धान
मीक्ष्य मंडनोपि मुदितो अभूत् तत्साधु समीचीनं वीक्ष्य यतीन्द्रोस्वरोपि मुदितो अभूत् ॥ यः ७२ ततः किं वृत्तमित्यपेक्षा
यामाह ॥ अथ शारदा अंतर्धानाच्चनं तरं मंडनमिश्रोपि विधिपूर्वं तद्वैके प्राजापत्यामेवेष्टिं कुर्वेति प्राजापत्यां निरूप्येष्टिं

तथेति संश्रुत्य सरस्वती सा प्रायात्स्वियं धामपि तामहस्य ॥ अदर्शनं तत्र समीक्ष्य सर्वे आकस्मिकं विस्मयमी
युरुच्चैः ॥७२॥ तस्मा यतीन्द्रा जितभर्तृ यत्तिलजातद्वैधव्यसंभवभुग्ना भुवमस्पृशन्ती सा ॥ अंतर्धिमीक्ष्य मुदितोज
नि मंडनोपि तत्साधु वीक्ष्य मुमुदे यतिरीश्वरश्च ॥७३॥ मंडनमिश्रो प्यथ विधिपूर्वं दत्वा वित्तं यागे सर्वं ॥ आत्मा
रोपितवह्निश्चिद्धेश्रीशंकरमस्तमितारिः ॥७४॥ संन्यासग्रहविधिना सकलानि कर्माणि न्यस्य
शंकरगुरुर्विदुषो स्य कुर्वन् ॥ कर्णजपो किमपि तत्त्वमसीति वाक्यं कर्णजपन्निखिलसंसृतिदुःखहानेः ॥७५

सर्ववेदसदक्षिणां आत्मन्यग्नीन् समारोप्य ब्राह्मणः प्रव्रजेद्गृहादित्यादिश्रुतिस्मृत्युक्तमार्गेण सर्ववित्तं यागे दत्वा
आत्मनि आरोपितः यो वह्निः स्वात्माग्निर्हो नाग्निः येनास्तमितास्तंगता आत्मात्यस्य सर्वं करं भेजे सेवितवान् ॥उ०७४॥
संन्यासप्रतिपादकग्रहसूत्रविधिना अस्य विदुषः सर्वाणि अंग न्यायं अजसा सम्यक् कुर्वन् श्रीशंकरगुरुः स
र्वस्याध्यात्मिकादिस्थूलस्य संसृतिदुःखस्य हानेः करणं जयं स्स्वकं कर्णयो जपः सूत्र कद्रूस्मरः ॥ किम
पि तत्त्वमसीति वाक्यं करणेजगौ ॥ यसं लतितयका हृत्तं ॥७५॥ मंडनोपि संन्यासपूर्वकं विधिवत्नभिसौया चितवा
न् ॥

पश्चादाचार्यवर्यः श्रीशंकरः श्रुतिमस्तकस्थमात्मतत्वमुपदिष्टवान् कथमित्यत आह ॥ तत्त्वमसिवाक्यं पुनः अवभाषे
अर्थसहितमुक्तवानित्यर्थः ॥७६॥ तत्रादौ त्वंपदार्थमाह हेहदेहादौ तं देहो नास्ति हि यस्मात्स घटवद्दृश्यात्मात तत्रहेत
वो रूपादिमत्वात् मनुष्यत्वादिजातिमत्वात् ममेदं शरीरमिति भेदप्रथनात्मात्मा तु अशब्दमस्पर्शमरूपमव्ययं
अगोत्रमित्यादिश्रुतेः को हमिति प्रत्ययं गोचरः ननु मनुष्योहं स्थूलो हं कृशोहमित्यभेदसंप्रत्ययाद्देह आत्मा
कुतो नस्यादित्यत आह ॥ अभेदसंप्रत्ययं विपर्ययादन्योन्यतादात्म्याध्यासादुत्थितं विधि ॥उ०७७॥ किंच लोप्यो

संन्यासपूर्वं विधिवद् भिक्षो पश्चादुपादिक्षदथात्मतत्वं ॥ आचार्यवर्यः श्रुतिमस्तकस्थं तदादिवाक्यं
पुनराबभाषे ॥७६॥ न त्वमस्ति देहो घटवद् दृश्यत्वाद्रूपादिमत्वादिजातिमत्वात् ॥ ममेति भेदप्रथना
दभेदसंप्रत्यय एष विपर्ययोत्थः ॥७७॥ लोप्याद्धि लोप्यव्यतिरिक्तलोपको दृष्टो घटादिः खलु तादृशी
तनुः ॥ दृश्यत्वहेतो र्व्यतिरिक्तसाधने त्वत्तः शरीरे कथमात्मता गतिः ॥७८॥ नापींद्रियाणि खलु ता
नि च साधनानि दात्रादिवत्कथमतीषु तवात्मभावः ॥ चक्षुर्मदीयमिति भेदगतेरमीषां स्वमादिभाववि रहा

घटादिः स्वव्यतिरिक्तो दृष्टादिर्लोपको यस्य तथाभूतो दृष्टः शरीरस्वतादृशं स्वातिरिक्तलोपकमेवप्रसिद्धं त
आत्मलोप्यं यथा स्वातिरिक्तलोपकं तथा दृश्यमपि स्वातिरिक्तदृष्टृकं तत्तन्य चिमतं स्वातिरिक्तद्रष्टृकं दृश्य
त्वात् घटवत्यत्तस्य तत्कर्मतत्तत् स्वातिरिक्तकर्तृकं यथा लोप्यो घटादिः स्वातिरिक्तलोपकदृश्यान्यानाह ॥
दृश्यत्वहेतो रिति एतस्मात् शरीरात्तवाअतिरेकसाधने स्वातिरिक्तद्रष्टृकत्वसाधने तु दृश्यत्वहेतोः शरीरे
आत्मत्वावगतिः केनापि प्रकारेण न घटत इत्यर्थः ॥७८॥ एवं देहादात्मानं विविच्येंद्रियेभ्यः तं विविनक्ति
नापींद्रियाण्यात्मानि तेषां साधनत्वात् दात्रादिवत्तस्मात् अमीषु इंद्रियेषु तवात्मभावः केनापि प्रकारेण नोपप

[illegible]

[illegible]

अनात्मत्वमेव चक्षुरादीनां अमित्यादि भेदावगतेः स्वप्नसुषुप्त्यादिभावेन तत्त्वे अमीषां निरात्मत्वं प्रत्यभिज्ञणो मीत्यादि प्रत्य
यस्य पूर्ववत् द्रष्टव्यः ।।४७।। इन्द्रियसमुदाय आत्मा उत प्रत्येक मिति विकल्प्याद्यं प्रत्याह यद्येषामिन्द्रियाणां समुदाय
एवात्मता स्यात्तर्ह्येकस्येन्द्रियस्य नाशे समुदायनाशादात्मता बुद्धिर्न स्याद्द्वितीयमुत्थाप्य निराकरोति प्रत्येकमा
त्मत्वमुच्यते चेत्तर्हि बहुनायकत्वेन परस्परविरुद्धक्रियत्वात् परस्परं शरीरमेव नश्येत् ।। किंच यदि चक्षुरादेरन्यत
मगोचरमात्मत्वं स्यात्तर्हि चक्षुर्विनाशसमये स्मरणं नैव स्यात्तत्र हेतुः स्मरणानुभवयोरेकात्माश्रयत्वात्
किंच योऽहं दृष्टवान् सोऽहं शृणोमीति दृष्टश्रुतार्थविषया प्रत्यभिज्ञा च न स्यात्तस्मादिन्द्रियाण्यप्यात्मा न भवे

युरात्मत्वे तेषां समुदायगात्मादिकल्पनेनापि सर्वेन्द्रियां नश्यत् ।। प्रत्येकमात्मत्वमुदीर्यते चेत्तस्य धुरीरं ब
हुनायकत्वात् ।।४८।। आत्मत्वमन्यतमगं यदि चक्षुरादेरक्ष्णोर्विनाशसमये स्मरणं न हि स्यात् ।। एका
श्रयत्वनियमात् स्मरणानुभूत्योर्दृष्टश्रुतार्थविषया च न गाप्यस्य न स्यात् ।।४९।। मनोऽपि नात्मा करणत्वहे
१५५ तोर्मनो मदीयं गतमन्यतो मे ।। इति प्रतीतेर्व्यभिचारितायाः सुप्तौ चलत्वान्मनसो विनिश्चितात्मा ।।५०।।
अनन्वयेन क्रियाणां निराकृतत्वान्न च बुद्धिरात्मात्मतास्फुटं ।। अविभेदगतेरनन्वयात्करणत्वाद्धियि बुद्धिमुत्सृजे

दित्यर्थः ।।५०।। नन्वस्तु तर्हि मन एवात्मेति तत्राह मनोऽप्यात्मा न भवति करणत्वहेतोर्मदीयं मनोऽन्यत्र १५५
गतोऽभूदिति भेदप्रतीतेः सुषुप्तौ व्यभिचारितायाश्चाचि मनसो वैलक्षण्यं दर्शयत्युक्तन्यायं बुद्धावति
दिशति अनन्वयेन क्रमनिराकृतत्वात् बुद्धेरप्यात्मनास्फुटं यथा तथा नास्ति स्फुरत्वमावेदयति मदीया
बुद्धिरन्यतोऽभूदिति भेदावगतेः सुषुप्तावनन्वयात्करणत्वाद्धियि बुद्धिमप्यात्मत्वेन मैवं योगीन्द्र कुरु अ
न्ययोगिनां वृत्तं ।।५१।। अस्तु तर्हि अहंप्रत्ययगोचरोऽहंकार एवात्मेति तत्राह इति रहंकारोऽप्यात्मा न भवति

तत्र हेतुः अस्वरमें संस्कृतिकृति धातुपदस्य प्रयोगात् तर्हि सुषुप्तावपि लयरहितः प्राण एवात्मा अस्त्विति तत्राह सर्वो
पसंहारिणि सुषुप्तौ सन्नपि प्रगल्भः प्राण आत्मा न भवति तत्र हेतुः मदीयः प्राण इति लोकवादात् ।।५२।।
उपसंहरति एवंभूतो देहादिविलक्षण आत्मा तदभिहितः त्वंपदवाच्यस्तत्त्वमसि वाक्ये आक्षिप्तस्त्वं
पदार्थं प्रदर्श्य तत्पदार्थमाह ।। तथात्र वाक्ये तत्पदेन जगत्कारणं ब्रह्मोक्तं अखण्डार्थमाह ।। तथात्र वाक्ये
पदद्वयबोध्यमैक्यमुदितं ।।५३।। तत्त्वंपदार्थयोः ऐक्यं वाक्यार्थं श्रुत्वा शिष्यः पृच्छति सर्वज्ञसंसारिपदाभिधेययोस्त

नाहं कृतिश्वरमधातुपदप्रयोगात् प्राणो मदीय इति लोकवादात् ।। प्राणोऽपि नात्मा भवितुं प्रगल्भः
सर्वोपसंहारिणि सत्सुषुप्तौ ।।५२।। एवं शरीराद्यविविक्त आत्मा त्वंशब्दवाच्यो विहितोऽत्र वाक्ये ।। तत्रा
दितं ब्रह्म जगन्निदानं तथात्र वाक्ये पदयुग्मबोध्यं ।।५३।। कथं तदैक्यं प्रतिपादयेद्वः सर्वज्ञसंसृति
पदाभिधेययोः ।। न ह्येकता संतमसःप्रकाशयोर्दृष्टा पूर्वान्नच दृश्यते धुना ।।५४।। श्रीशंकर

स्तत्त्वंपदार्थयोः त्वदुक्तमैक्यं तत्त्वमसि वाक्यं कथं प्रतिपादयेत् हि यस्मात्तमःप्रकाशयोरेकता पूर्वं नैव
दृष्टा नच्याधुना दृश्यते तथा चायं प्रयोगः तत्त्वमसि वाक्यस्य तत्त्वंपदार्थयोरैक्यं न संभवति विरुद्ध
धर्मवत्त्वात्तमःप्रकाशवदिति ननु हेतुरस्तु साध्यमास्तु न च तमःप्रकाशयोः अप्येकता यतिस्तयो
र्भावाभावरूपत्वात्तदनुपपत्तेस्तस्माद्भावाभावरूपोपाधिसत्त्वादप्रयोजकत्वमस्येति चेन्न
तमसोऽपि भावरूपत्वात् तमोऽभावरूपमिति वादी प्रष्टव्यः किमालोकाभावमात्रं तमः किंवा रू
पदर्शनाभावमात्रं आद्येऽपि किमेकैकतमरालोकालोकाभावः किंवा सर्वालोकाभावः आद्ये
ऽपि किं प्रागभाव उत प्रध्वंसाभाव अहोस्वित् अन्योन्याभावः नित्यमपि न संभवति सवितृकिरणसंतते

दृशोप्रदीपालोकेन भधिनाशमोः ततोस्त्रयाणां सत्वेपि तमोबुध्यदर्शनात् ननु प्रागभावाद्य वस्थासु तमोबुध्यभावो
विरोध्यालोकाद्यबाधन इति चेत्तथा विरोध्यभाव सहित प्रागभावादेस्तमोबुध्यालंबनत्वस्यावश्यवक्तव्यत्वेन
विरोधाभावगिरा प्रागभावो कोपस्यैव संनुपपत्तिस्तदुक्तौ प्रागभावेअन्योन्याभावो कावालोकसत्वेपि
तदभावस्य भावात्तमोबुद्धिः स्यात् द्वितीये पिकिमस्य सर्वथाभालोकानां सन्निधानं भिवर्तकमुतेके
कस्यआद्ये सर्वलोकमंतरेणान्धेरतिर्न स्यात् द्वितीये च्वेकेकस्य सर्वालोकाभावनिवर्तकत्वाभावात्तमो
बुध्यापत्तिः अंलोकिकिमकेकस्यरूपस्य दर्शनाभावः उत सर्वस्य आद्येपि किंरूपदर्शनमात्राभावः
तयत्र तमोबुद्धिस्तत्र रूपदर्शनाभावः नाद्यः बकुलांधकारे संवृतायवरकांतरेचास्थितस्यापि बकी
रूपदर्शनेन सहायवरकांतस्तमोदर्शनात् नद्वितीयः प्रागभावाद्दिविकल्पासहत्वात् ननु रूपवतादृष्टव्य

ससंविरोधगतिरस्ति स्वच्वाच्यगर्थं सोयं पुमानिति वदस्य विरोधहानेः आदाय वाच्यमविरोधि पदद्वयं तत्
लक्ष्ये च कबोधनपरं ननु को विरोधः ॥८७

स्पर्शविल्वानियमाद्रहितं तमः कथं रूपवद्द्रव्यमवगम्यते
तथाच प्रयोगास्तमो निरूपं स्पर्शादिशून्यत्वादाकाशवदिति चेन्न वायोरन्यत्र स्पर्शावद्द्रव्यस्य रूपवत्वनियम
विरूपरहितस्य स्पर्शवतो वायोरभ्युपगमात्तथाच यस्पर्शत्वद्रूपवद्यथा घटादिरिति व्याप्तेर्यथा वायोर्भंगस्त
थाव्द्रूपवतस्पर्शवदिति व्याप्तिस्तमसि भंगो नच प्रमाणाभावः तमालमालाश्यामलं तमस्सुपलभा
दिति संक्षेपः ८६ एवमुक्तो गुरुणाह संसदविरोधावगतिस्त्व वाच्यगास्ति एवमर्धं मंगीकृत्येकार्थं कथंप्र
तिपाद्येदिति यदुक्तं तत्राह सोयं पुमानिति वाक्यवदस्मिन् वाक्येविरोधहानेरविरोधि वाच्यमादाय
पदद्वयं तयोर्लक्ष्ये च बोधनपरमेवं सति न कोपि विरोधः अयमर्थः यथासोयं पुमानिति वाक्ये तद
र्थस्य तत्कालोपलक्षितस्य पुंसः इदं शब्दार्थस्यैतत्कालोपलक्षितस्य पुंसः चैक्यासंभवे पिसोयमिति पदं

यस्मादेवं तस्माच्चिरार्जितां देहादिगतामहं बुद्धिं परित्यज्य कथं मत्येतिसत्वाहोक विवेकबुध्यायतोकर्मवाधेरतिलायेन दुस्त्यजां
तर्ह्यहंमतिः कथं विधेयेति तत्राह संततं परमात्मानमेवात्मभावेन चिंतयन् कंतत् इति चेत्तत्राह यतः परमेवात्मभावेन चिंतना
द्विमुक्तता लभ्यते इत्यर्थः आत्मानं चेद्विजानीयादयमस्मीति पूरुषः किमिच्छन् कस्य कामाय शरीरमनुसंज्वरेदिति श्रुतेः
रुच्ये ८८ यत्ममतायां युक्तातत्राहंतायाः का कथेत्याशयेनाह कावादेः साधारणत्वात्तु वपुषि दुःखहेतुं ममतां त्यज
तद्वद्विहिरर्थविषयां च दुःखकारणभूतां तां परित्यज ॥ तदुक्तं ॥ यावतः कुरुते जंतुः संबंधान्मनसः प्रियान् ॥ तावंतोस्य

जहीहि देहादिगतां महंधियं चिरार्जितां कर्मदृढैः सुदुस्त्यजां ॥ विवेकबुध्या परमेव संततं ध्ययात्मभावेन
यतो विमुक्तता ८८ साधारणे वपुषि काकसृगालवह्निमात्रादिकस्य ममतां त्यज दुःखहेतुं ॥ तद्वज्जहाहि बहिरर्थ
गतां च विद्वन्नित्यं दृधानपरमात्मनि निर्विशंकं ॥८९॥ तीरात्तीरं संचरन्दीर्घमत्स्यस्तीराद्भिन्नो लिप्यते नापिते
न ॥ एवं देही संचरन् जाग्रदादौ तस्माद्भिन्नो नापि तद्धर्मकोवा ॥ ९० ॥

स्वर्यंते हृदये त्वाकदाकवदेति ममता दुःखहेतुरुक्तेति त्यंजानासीत्याशयेनाह हेथिद्वन्निति कर्तव्यमुपदिश
तिनिर्विशंकं समस्तशंकाकलंकविनिर्मुक्तं विजातीयप्रत्ययरहितं चित्तं परमात्मनि स्थापय ॥ यसं ८९
ननु जाग्रत्स्वप्नसंचारिणस्तद्भिन्नत्वात्तद्धर्मकत्वाद्वा कथं परमात्माभेदेन चिंतनीयत्वमिति चेत्तत्रा
ह यथा महामत्स्यस्तीरात्तीरं संचरन् तीराद्भिन्न एव न तद्भिन्नो नापि न तीरेण लिप्यत एवमात्मापि
संबंधेन देही आत्मा जाग्रदादौ संचरन् तस्माद्भिन्न एव नापि जाग्रदादिरूपधर्मवान्नातथा च श्रुतिस्तद्यथा
महामत्स्य उभेकूले संचरति पूर्वं चापरं चैवमेवायं पुरुष एताउ संचरति स्वप्नांतं च

नर्हतनुभूयमानंजाग्रदाद्यवस्थात्रयं कस्येतिचेत्तत्राह।जाग्रदादिलक्षणमिदमवस्थात्रयंव्यभिचारंगच्छत्तबुद्धिसंज्ञकंचित्स्व
रूपेत्वय्येवानुगतेकल्पितंतत्रेंद्रियजन्यज्ञानावस्थाजाग्रदवस्थाइंद्रियाजन्यविषयापरोक्षज्ञानावस्थास्वप्नावस्थाअ
विद्यागोचराविद्याख्यावस्थासुषुप्त्यवस्थाअनुस्यूतत्वात्तत्कल्पितमित्यत्रदृष्टांतमाह।रज्जौरिदमंशेनअनुस्यूतेव्या
वृत्तंभूमिच्छिद्रसर्पदंडादियथाकल्पितंतद्वत्तस्मादवस्थात्रयपरत्वात्तुरीयंशिवेचतुर्थमित्युक्तमतएवपरित्यक्तनिखि

जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिलक्षणमदोवस्थात्रयंचित्ततोत्वय्येवानुगतेभिथोव्यभिचरद्धीसंज्ञमज्ञानजं॥ रज्ज्वांसर्प्पर
मंशकेवसुमतीच्छिद्रादिदंडादिवत्तत्कल्पितमिति तुरीयमुक्तिभयंमात्वंपुरेवभ्रमीः॥ ७१॥ प्रत्यक्कमंपरपदं
विदुर्योतिकस्थंदूरंतदेवपरिमूढमतेर्जनस्य॥ अंतर्बहिश्चविततिरस्तिनचेतिकश्चित्चिन्त्यबहिर्बहिरहो
महिमात्मनस्ते॥ ७२॥ यथाप्रयांत्यबहवोभिन्नतेक्षणे द्वितीयबतभिन्नमार्गाः प्रयांतितद्वद्बहुनामभाजो
१५८ गृहेभवंत्यत्रनकश्चिदंत॥ ७३॥

लमयंप्रत्यासिलस्मात्पूर्ववत्प्रथमंमागाः॥ शार्दूलविक्रीडितं॥ ७१॥ एवंभूतं
स्यात्मानंजनाः किमितिनावगच्छंतीतितत्राकनीयमात्मनस्तेः महिम्नोऽनिर्वचनीयत्वात्तदृस्यात्राशयेनाह॥
प्रत्यक्कमंप्रातिलोम्येनासज्जडदुःखात्मकाहंकारादिविलक्षणतयासच्चिदानंदलक्षणेनांचतीतिप्रत्यक्तत्क्रमेति
प्रत्यक्कमंप्रातिलोम्येनासज्जडदुःखात्मकाहंकारादिविलक्षणतया सच्चिदानंद पराभूतमतेर्जनस्य तदेवदूर
प्रत्यगतिरायेनप्रत्यगितिप्रत्यक्कमंपरंपदंविदुषः समीपस्थंप्रक्रांयेतियापाठः परिमूढमतेर्जनस्य तदेवदूर
मेवंविधंचेतन्यमंतर्बहिरस्तितथापिकश्चनाशुद्धचित्तोबहिः बहिश्चिन्वन्नचेतिअहोत्वत्तेरयंमहिमाव॰
अथतत्त्वज्ञानाव्याप्तिवारिसाधनायवैराग्यायआह।यथाजलपानशालामांबहवोभिन्नतेक्षणेद्वितीयेभिन्नमार्गाः
प्रयांतितद्वत्। तथागृहेबहुनामभाजोभवंतिअंतेस्थस्यानंतरस्त्वत्र गृहेकोपिनभवतीति॥ ७३॥ ह्रदं

किंचदिवानिशंसुखायपयत्नक्रियतेतत्तस्ततः किंचिदपिसुखंनभवतिप्रत्युततस्माद्बहुदुःखमेवयतोपुण्यरूपंहेतुं
विनासुखजन्मनदृश्यतेहेतुश्चजन्मांतरीयहेतोः सन्निधौभवेत्पुण्यः पुण्येनकर्मणेतिश्रुतेः॥ ७४॥ तस्माद
यंभूतसंसाराद्विमुक्तिमिच्छुनाश्रुतिवचसाआत्मसाक्षात्कारएवसंपादनीयः सच्चपरिपक्वमतेः सकृच्छ्रवणेन
मंदमतेस्तुगुरुपादाब्जनिषेवणादिनाशनैःशनैरित्याशयेनाह॥ परीतिद्वियो॰ ७५ शनैःशनैरित्यादिविघ्र
णोतिप्रणवाभ्यासस्योक्तस्यक्रियाकालस्नानादिरूपस्यकर्मणः करणेनगुरोर्निषेवणशुश्रूषणात्समानसंमल

५ सुखायैवक्रियतेदिवानिशंसुखंनकिंचित्बहुदुःखमेवतत्॥ विनानहेतुंसुखजन्मदृश्यतेहेतु
श्चहेत्वंतरसंनिधौभवेत्॥ ७४॥ परिपक्वमतेः सकृच्छ्रुतंजनयेदात्मधियंश्रुतेर्वचः॥ परिमंदमतेः
शनैःशनैर्गुरुपादाब्जनिषेवणादिना॥ ७५॥ प्रणवाभ्यसनोक्तकर्मणः करणेनापिगुरोर्निषेवणात्॥
अपगच्छतिमानसंमलंसमतेनात्महशेनात्मधीरितंनतः॥ ७६॥ मनोनुवर्तनदिवानिशंगुरोर्गुरुर्हिसाक्षा
च्छिवएवनात्पवित्॥ निजानुरत्तापरितोषितोगुरुर्विनेयवर्गंकृपयाहिवीक्षते॥ ७७॥ ॥

मपगच्छतितत्तस्य कथितंतत्त्वंसमेतधारणायेयोग्यंभवतिअथेदानींयस्यदेवेपराभक्तिर्यथादेवेतथा
गुरौ॥ तस्यैतेकथिताह्यर्थाः प्रकाशंतेमहात्मनः॥ गुरुप्रसादात्परमात्मलाभः तद्धिद्धप्रणिपातेनपरि
प्रश्नेनसेवयाद्रष्टादिवाक्यैर्मनुस्तस्यगुरुभक्तेस्तत्त्वज्ञानांतरंगसाधनत्वंबोधयितुमारभतेहर्निशं
मनोगुरावनुवर्तताप्रयी नवपक्ततावाधमायात्तिद्रूप्र योगः हियस्मान्नत्वानिनगुरुः साक्षाच्छिवएवनागु
रुःगुरुःश्लाघ्यगुरुर्वुरुरेवामहेश्वरः गुरुदिनागुरुर्मानागुरुरेवपरःशिवः इतिनत्वाशयस्वरूपगुरोरनुवर्तितः
किमर्थं कर्तव्यमितत्राहहियस्मात्स्वस्यगुरुत्वानुरक्तापरितोषितोगुरुः शिष्यानुग्रहकृपयादीक्षतेकथं॥ ७७॥

किंनत इतिचाह॥ सा गुरोराज्ञा सम्यक् परिपालनीया यतः कल्पवल्लीव सेष्टमर्थमवश्यं फलतीति किमसाध्यमस्यास्ततः [illegible] सा आज्ञा मोदमानाय हर्षं प्राप्याय विधातुमिष्टा॥ ८९॥ किंच श्रद्धया गुरोर्गरीयस्त्वात्
यनाह॥ गुरूपदिष्टा निजदेवता कुप्यते चेत्तदा गुरुः परिपालयिता स्यात्। रुष्टे गुरौ तु परिपालयिता कश्चिदपि
नास्ति तस्माद्गुरोः कोपं कदापि नोत्पादयेत तदुक्तं शैवतन्त्रे शिवे रुष्टे गुरुस्त्राता गुरौ रुष्टे न कश्चनेति॥ ९०
ननु विहिताननुष्ठानात् प्रतिषिद्धवर्जनात् च फललाभो अभीष्टानिरतिशयं भविष्यत्यतः किं गुरुसेवयेत्यत आ

साकल्पवल्लीव निजेष्टमर्थं फलत्यवश्यं किमकार्यमस्याः॥ आज्ञा गुरोस्तत्परिपालनीया सा मोदमाना
य विधातुमिष्टा॥ ८९॥ गुरूपदिष्टा निजदेवता चेत्कुप्येत्तदा पालयिता गुरुः स्यात्॥ रुष्टे गुरौ पालयितान
कश्चित् गुरोस्तस्मान्न जनयेत कोपं॥ ९०॥ पुमान् पुमर्थं लभते विधायाविहितं भजन्नितरत् प्रतिषिद्धसेवनात्
विधिं निषेधं च निवेदयतः सो गुरोरनिष्टं स्मृतिरिष्टसंभवः॥ ९१॥ आधिदैवतमिष्टमर्थं ददातितस्या
धिगमो गुरोः स्यात्॥ नोचेत्कथं वेदितुमीश्वरो मर्त्यो ह्यदृष्टं दैवतमिष्टदन्तो॥ ९२॥ तुष्टे गुरौ तुष्यति देवता
गणो रुष्टे गुरौ रुष्यति देवतागणः॥ सदात्मभावे न सदात्मदेवताः प्रपन्नसौविस्मयमाहितदेशिकः॥ ९३॥

१५८

त्याह॥ श्रेयसे विप्रा विहितसवनान्निरतो विहितं सनुजो मानुषुमर्थं लभते॥ तथाप्याग्रविधिनिषेधौ न स्वतो
विज्ञातुं शक्यौ किंतु सो गुरुरेवायविधिं निषेधं चाने दयति तस्माद्गुरोरवानिष्टं च स्मृतिरिष्टाप्तिश्च॥ ९१॥
नन्वाराधितं दैवतमेवेष्टमर्थं ददातीत्याशंक्याह॥ आधिदैवतमर्थं ददातितथाप्यस्यादैवतस्याधिगमः गुरो
रेव भवतिनोचेत्कथमस्माकमिष्टदमर्त्यो ह्यदृष्टं दैवतमयं ज्ञातुं वेदितुं विज्ञातुमीश्वरः समर्थः कथं स्यात्केना
पि प्रकारेणेत्यर्थः॥ ९२॥ देवगणस्य गुरु तुष्ट्याद्यनु तुष्ट्यादिमत्वात्सएव प्रपत्तेन तोषणीय इत्याशयेनाह॥ तुष्टे

एवं पुराणगुरुणा श्रीशंकराचार्येण परमात्मतत्त्वं प्रतिशिक्षितः हे गुरो तव करुणाकटाक्षपातेन दूरीकृताज्ञानो हं धन्योस्मी
ति भाषमाणस्तस्य गुरोश्चरणयोर्निपपात॥ ९२॥ ततः दिगंगनाभिः समं क्रियमाणे संस्तवे सर्वदिक्स्थानां
सुरेश्वराख्यां समाधिस्तुष्टीकृत हिरण्यगर्भसोख्यं प्रपातो भाष्यकारस्य मुख्यां शिष्यतां यायायद् ॥ ९४॥ सु
रेश्वरसंज्ञां प्राप्य यासं कृतवानित्याकांक्षायामाह॥ निखिलवेदांतचिंतया यावत्स्वपनं स्वस्यात्रीपो
कादस्यापकसो रख्यातविद्यां काररहितं निर्विघ्नान् बहुकालं नर्मदां कोलुकदातां नर्मदां नदीमभितो असौ
निर्ममानो ममतारहितानांद्वंद्वः सुरेश्वराभिगं धन्मो यासंनिर्ममे माहिनंमहितं॥ ९५॥ अथाचार्य वर्तनमाह॥

एवं पुराणगुरुणा परमात्मतत्वं शिष्टो गुरोश्चरणयोर्निपपात तस्य॥ धन्योस्म्यहं तव गुरो करुणा
कटाक्षपातेन पातितत मा इति भाषमाणः॥ ९३॥ ततः समाधिस्थ सुरेश्वराख्यां दिगंगनाभिः क्रियमा
णस्तवाग्यां॥ सच्छिष्यतां भाष्यकृतः समुख्यामवाप तुष्टीकृत धात्रसौख्यं॥ ९४॥ निखिलनिगमचूडा
र्थितभावत्स्वपनमधिकसौख्यं निर्विघ्नान्निर्विघ्नं कौ बहुनियममभितो सो नर्मदां तामगाध शुभ्रनिवा
सं निर्ममे निर्ममं द्वम॥ ९५॥ इति पर्व॥ कृतमंडनपंडितः प्रणतसत्करपात्मपदं डितः सकलसद्गुणमंडलमंडितः
सन्निरगात्कलदुर्मतखंडितः॥ ९६॥ कुसुमितविविध पलाशश्यामदलिकुलगीत मधुरस्वनं॥ पवनचिपिन

दुरयंचरीकसोमंडनपंडितोयेन प्रणतानां सतां कारणात्मपदं दंडितं येनतत्र मनः प्राणायामाद्युपदेशेन वाक्
मौनोपदेशेन कर्मनीहोपदेशेनत्सर्वैः सद्गुणमंडले अलंकृतः कृतं दुर्मतानां खंडितं खंडनं येनस निरगात्॥ ९६॥
कामानां प्रति निरगात्त इत्याकांक्षायामाह॥ कुसुमितं प्राप्यविधपत्रमद्रिः भ्रमरकुलेर्गीतामधुरशब्दो
यत्र तथाभूतं वनं प्रपन्नयमपालितादाक्षिणदिशां एष श्रीशंकरः प्रपासीत् आर्यानाकल द्भुतयं व्यासयरचितं

तस्यां यमानायां महाराष्ट्रप्रमुखे देशे ग्रंथान् प्रचारयन् प्राज्ञतमः शमितो मलांतराभिमानो येन स सनकोपमः श्रीशैलं
पर्वतमगमत्॥ आर्यापूर्वार्धं यद्गुरु कर्णे केनाधिकेन निधनेयुक्तं द्वलरलद्भ्यांविलं भवति प्रदीयमुद्रितेयमार्यागी
तिः॥८॥ तं विशिनष्टि प्रफुल्लमाल्लिकानां वनस्य प्रसंगो यस्य स चासौ संगतात्मा प्रसंस्त्याता नां प्रकांडानां शाखानां
गंधस्तेन नवंधुरः सुंदरः प्रवालः तेन कंपिताः वृक्षा यत्र तं प्रकांडो विटपेत्रा स्तरुति विश्वप्रकांडाः सदामदानां
गजाधिपानां प्रहारेणाशूराणां केसरिणां सिंहानां स मूहोयत्र तं भुजंगभूषणस्य शिवस्य प्रियं हिरण्यगर्भस्य कोश

तत्र महाराष्ट्रमुखे ग्रंथान् प्रचारयन् प्राज्ञतमः शमितमनांतरमानः शनैकैः सनकोपमो गम श्रीशैलं॥
८ प्रफुल्लमल्लिकावनप्रसंगसंगतामिलप्रकांडगंधबंधुरप्रवालधूतपादपं॥ सदामदद्विपाधिपप्रहा
रकेसरिव्रजं भुजंगभूषणप्रियं स्वयं भुकोशलं॥९॥ कलिकलुषभंगायां सोद्ध एतस्य संलसत्तरंगायां।
अधरीकृततुंगायां सस्नौ पातालगामिगंगायां॥१०॥ नमश्चाहि भंगं नभोलेढि शृंगं तपस्यापसंगं
१५८ दृष्यस्त्रि शृंगं॥ समाश्लिष्टगंगं प्रहृष्टांतरंतमारुह्य तुंगं ददर्शाथ लिंगं॥ ११॥ श्रीशंकराचार्यः

लमित्यर्थः॥ धुराल घुर्गुरुस्तलो पयश्चयं स्वासरं॥९॥ अधः समीपं च उल्लसत्तरंगाः अस्याः पुनश्च अ
धरीकृततुंगः पर्वतो यया तुंगः पुंनागनगयोः तुंगः स्यादुन्नतेन्यवदिति विश्वप्रकाशः तथाभूतायां
कलिकलुषविनाशसमर्थायां पातालगामिगंगायां सः श्रीशंकरः स्नानं कृतवान् आर्या प्रथमदलोक्तं
यदिकथमपि लक्षणं भवेदुभयोः दलयोः कृतयतिशोभां गीतिं गीतवान् भुजंगशः १० तुंगं आरुह्य
शिवलिंगं ददर्श तुंगं विशिनष्टि नमतां माहस्य पंगाय यस्मात् गगानास्वादनशीला निश्रृंगाणि यस्य तदृ
स्या यस्य संगो यस्माद्दृष्टः पक्षिणो नमराश्च यस्मिन् सम्यक् आलिंगिता पातालगामीगंगाये न प्रहृष्टलम

तरंगं मनोयस्य तिअट्टश्यसमस्तस्पमारोप्य यमुक्तः क्रिया
विशेषणं॥ अट्टस्तं॥ ११

ततश्च यथामतां संसृतिबीजानां अविद्याकामकर्मवासनानां भर्जनं पुनश्च मोक्षलक्षणामलस्य संपादकं
भ्रमराख्यां यासहायं ततोर्जुनोपस्मैतथाभूतं पल्लिकार्जुनसंज्ञं परमेवां लिंगं प्रतिपत्य प्रकर्षणामोदमयो
पयिमोग नीवृः १२ ततश्च तीररुहे राम्रादिवृक्षैः श्यामायां क्षितिएहितमुष्णं यस्यां यया वा आवर्ज
तान्तपूतकृष्णाम्बयस्या निरस्तं काष्ण्यं यस्यास्तथाभूतायानद्यास्तीरे आचार्येन्द्रोऽवासीत् गीतिः॥१३॥
ततः तं स्मित्तीरपवित्रकीर्तिः विचित्राणां सुचरित्राणां निधिर्महदुग्रयापी अत्र भवान् पूज्यः श्रीशंकरो

भणाम द्वयबीजभर्जनं भणिपत्यामृतसंपदार्जनं॥ प्रमुमोद स मल्लिकार्जुनं भ्रमरांबासचिवं
नतार्जुनं॥१२॥ तीररुहैः कृष्णायास्तीरे वासीरितिराहितोष्णायाः॥ अवर्जितलक्ष्णायाः आचार्येन्द्रो
निरस्तकाष्ण्यायाः॥१३॥ तत्रानिश्चित पदमन भवान्पवित्रकीर्तिर्विचित्रसुचरित्रनिधिः सुधीं
द्रान्॥ आयाहयत् कुलम सत्त्वग्रहनिग्रहार्थमग्र्यान् समग्रसुगुणान् महदग्रयायी॥१४॥ अध्याप
यत्तमसदर्थनिरासप्रवं कित्वन्यनीश्च यित्रासं श्रुतिभाष्यजालं॥ आक्षिप्यपाशुपतवैष्णवशैवशा
क्तमाद्यश्वराख्यपिजितानि सुरेश्वराद्यैः॥१५॥ केचिद्विसृज्य मतमात्ममनुष्यशिष्यभावंगतावि
गतमत्सरमानदोषाः॥ अन्ये तु मन्युवशमस्य जघन्यमाता निस्तुः क्षणं निधनमस्य निरीक्ष्यमाणः॥१६

आतिश्चित्राणि पदानि यस्मिन् असत्त्वग्रहाणां दुराग्रहाणां निग्रहोर्थः प्रयोजनं वा यस्य तथाभूतं कृतं शा
रीरकादि मूर्धी द्रान् समग्राः सगुणाः शांतिदांत्याद्यो ये गुणा तेन अग्रयान् श्रेष्ठान् अग्रयायी त्वाच्वत्तिरस्कृ
ताध्वरा॥ सूत्र पत्रासंस्कृतिभाष्यसमूहं नसदर्थ निरासप्रवणमिथ्यापर्यंत भाष्यकारमाक्षिप्य स्थिता पाशुप
तादयः सुरेश्वरपद्मपादादिभिः आक्षिप्य विरोधेन जिताः॥१५॥ तत्र केचित् स्वीयं मतं परित्यज्य विगतमत्सराद्

दोषाः संतः अट्ट्यश्रीशंकरस्य शिष्यत्वं प्राप्ताः अन्येकांक्षय
रागात्प्रमत्तामा प्रियतामसमर्पणाधिकरणात्मा काशिष्यं
१६

तथाचैतस्यैवाचंद्रीकृतानीचानां सूद्राणां वचांसि ये: पुनश्च पापिष्ठा: स्वकल्पनाप्रवर्त्तितः स्ववेदांत प्रतिपाद्यमात्मा
नमपि नैव त्वमपि पथमपि प्रायो दृहंतय स्खला: साक्षात्ब्रह्मणि शंकरस्पर्धमानि बद्धां बुद्धिं श्रीकृष्णो मिथ्यावासुदेव
वत् विदधति तेतल्लक्ष्यत्रिकि मे त्वां गतिं चिनार्यामोक्षं वा नलभंते॥ अपितु प्राप्नुवंत्येव रौरवं॥१७ शंकरस्तु किंपुनि
ष्यात्तेषु आचार्य विनयेषु सत्कथाके लीकृता सु नर्मकथात्वं प्राप्तासु उक्तिषु मध्ये काकादीन् वाणीनेव
गणितः काकापिली साधुकश्चि छ्लोनाकृतेस्यपिनद्ध लालारौरवं पाशुपतानां तुच्छ वाशियत्व मायाते आर्हतं नलद्
हीपदं भजते दीर्घ रागाणां खलु गीतिमश्नुते वैष्णवं तत्यालयितुं समर्थ: कोपिजनो नास्तीत्यर्थ:॥१८ काकिनिर्दयं

वद्दीतीकृत नीच्च शूद्र स्वच सावेद: स्वयं कल्पना: पापिष्ठा: स्वमपि तन्मयी पथमपि प्रायो दृहंत स्खला:॥
साक्षात्ब्रह्मणि शंकरे विदधति स्पर्धा निबद्धां मतिं कृष्णो पौंड्रक वत्तता नश्वरमां किल लभंते गतिं॥
१) वाणी काणभुजीमवनेय गणिता लीनाकाचित्क्रापिली वोचंचार्चित्रियिभाव मेति भजते गर्हीपदं चार्हतं॥
दीर्घ दुर्गतिमश्नुते भुवि जन: पुष्पाति को वैष्णवं निष्ठातेषु पतीश्वरस्य किंपु कथा केलीकृतासूक्तिषु॥१८
तथा गता॥थागलाते द्रुपापिनेपायिकं कश्चोज्ञानि नवोदितावद्दति आत्तुतो तातिन: स्विद्ध्यति नद्ध्यधाविं
द्दिलचापलं कापिलं विनिर्दयं विनिर्दलद्धुसलसंकर शंकर:॥१७॥ इति श्रीमाधवीयतत्कमलाङ्गलक्ष्मं

यथास्थाप्त आर्य विनिर्दलनं विकीर्णतां प्राप्नुयन्ते विरुद्धमतानां संकरोयन तथा भगवच्छंकरस्तति तथा गतानां सु
गतानां कथागता विरुयं प्राहा: तथाने घ्या यिकस्य चस्त द्रुत्र्यायी लद्गुणा प्यजनितो तातित: कौमारिल:
चोदित: प्रेरितो पियद्ध ति पुनश्चायद्दित चापलं कापिलं बचोद्ध धापुष्याश्रित्यायाधीर्यस्य सनविद्ध्यति
नाभिनंदति नैव पुष्णाती तिवा॥ तदपितथैव विलयं गतं तथा॥ पृथ्वीवृं॥७५॥ इति श्रीमत्परमहंस परिव्राजकाचार्य

१६८

॥श्री गणेशाय नम:॥ अथोश्मन्नेरव निर्जयं सपरिकरं वर्णपितुमुपक्रमते तत्र तस्मिन्नदेशएकदा आच्छादितस्वोपदोष: सीता
हरणयागत एव वत्कल्पित: साधुवेषो येन स्थित: कार्यस्तिरोषो यस्य अनल्पा रोषा मस्मिन् तपान्त: कश्चिदसो कापालिको
मायामान विनिर्मुक्तं मुनिमपश्यदित्यन्वय: ६९: १ मुनिं विज्ञिनाष्टिकामक्रोधादीनां वश्यं न भवतीति तयानं वश्येन्द्रियाश्चेमुं
निनिर्विभ्रम्यं प्रशास्त्रं भाष्यं सपदि आदिश्यपरहरस्य मेकां तमाश्रित्यासीनं २ सकापालिकश्चिरादनीष्टं द्रष्टुत्यस्य निष्टं संसिद्ध

तत्रैकदा छादिततेज दोष: योजस्य वत्कल्पित साधुवेष: निर्मान मायं स्थित कार्यशेष: कापालिक: कश्चिद
नल्परोष: १ असावपश्यन्मदनाघ वश्यं वश्येन्द्रियाश्च मुनिं निर्विभ्रम्यं आदिश्य जाष्यं सपदि प्रशास्य मासीनमा
श्रित मुनिं रहस्यं २ दृष्ट्वैव तद्दृष्ट्या चिरादनीष्टं निर्धार्य संसिद्ध मिव स्वमिष्टं मदृष्टिशिष्टं निजजानतुष्टं विस्मा
पमाचष्ट वचोत्यशिष्टं ३ गुणांस्तवा कर्ण्य मुनेनवद्यान्मार्वज्ञ सोशीच्यदपातुताघान्द्रष्टुं समुत्कं ठितचित्तवृ
त्तिर्नवं मागाविरितपश्चित्ति: ४

मिवनिर्धार्यितत्पोमहन्द्योविशिष्टं श्रेष्ठं निजजाने नतुष्टं कृत्य शिष्टं स्वकर्त्तव्य शे
षं स्पष्टं यथास्यात्तथोक्तवान् ३ तद्वचनमुदाहरति हेमुने नवद्यान्सर्वज्ञताघान्तव गुणानाकर्ण्य नवं तं द्रष्टुं समुत्पु
कं ठितचित्तवृत्तिर्यस्य विरितात वमइच्छि र्येनता दृशोहमागतवानस्मि ४ ॥श्री गणेशाय नम:॥ ॥७:॥ ॥

गं०विं०टि० स्वप्रयोजनसिद्धये सोतिअत्र लोके निरस्तमोहस्त्वमेवैकः पतः परकृतो द्वेतिवचसां समूहो येन स त्वं यं दूरीकृतदेहमानो

१६१ योजितः सर्वस्मै मानो येन तथाकृतस्त्वस्त्वममानी मानरहस्तुक्तः शुद्धाद्वयः परमात्मैवास्मि पाणं तरे मुद्धाद्वयेयोजितत्वं

निःसर्वाणि पमाण्यानि येन स त्वमेकः सर्वात्मत्वेन प्रकाशमानस इति आशयं ॥५॥ अमर्त्यलोकेषु इंद्रादिदेवलोकेष्वपिगी

ता कीर्त्तिर्यस्य स कटाक्षलेशेन तारिता नाशिता सज्जनानामार्त्तिः पीडा येन स उक्तिभिः संपादिता विश्वस्य पूर्त्तिर्येन स त्वं ६।

विजित्वर बाहुविजयतशील बाहुले हस्तिता हस्ते न गजेन गृहीता अन्ये वा दिशो येन महाव दान्यो अतिशयेन विश्राणनशीलः

त्वमेकएवात्र निरस्तमोहः पराकृतद्वैतिवचः समूहः आजास्ति दूरीकृतदेहमानः शुद्धाद्वयो योजितसर्व

मानः ५ परोपकृत्यै प्रगृहीतमूर्त्तिरमर्त्यलोकेष्वपिगीतकीर्त्तिः कटाक्षलेशेन शादितसज्जनार्त्तिः सउक्तिसंपा

दितविश्वपूर्तिः ६ गुणाकरत्वाद्भुवने कमान्यः समस्तवित्वाद्विमानशून्यः विजित्वरत्वात्कलहस्तितान्यः स्वा

त्मप्रदत्वाच्चमहावदान्यः ७ अशेषकल्याणगुणान्वयेषु परावरज्ञेषु भवादृशेषु कार्यार्थिनः क्वाप्यनवा

प्यकामं न यांति दुरापमपि प्रकामं ॥८॥ ॥ ॥ ॥ १६१

उ० ७० तथा चैवंविधेषु भवादृशेषु कार्यार्थिनो यं तं दुष्प्रापमपि कामं मनवाप्य क्वापि कस्मिंश्चिदप्यवस्थायां तं गच्छं

ति किंतु प्राप्यैव यांति ॥ ८ ॥ ॥ ॥ ॥श्रीः॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

एवं स्तुत्वाचार्य मभिमुखी कृत्य कथनोपमाह यस्मादेवं तस्मात्सर्वविदात्वयानिष्पादितं महत्कार्यमासाद्य कपालिनं मे रथं प्रीणयि

तुं यत्नं करिष्यति ततः कपालिप्रीणनाद्दात्मानं कृतार्थं करिष्येऽहं ९ सर्वविदात्वया निवर्त्तितमिति तुक्तं तद्धि दृणोति अनेनेति उ

मकपर्दी श्रीकंठ इत्यमरः दुर्यं रूढं उ० १० ११ तयोः सर्वज्ञक्षितिपयोः संग्रहणेधत्ता आशा येन तत्र तयोर्मध्ये १२ दिष्ट्यानन्दं

जातं मेनुबंधः प्रकृतस्यकार्यस्यानुवर्त्तनं मे तस्य तिरोधानादेनु बंधः स्याल्लकृतस्यानुवर्त्तनइत्यमरः यतो जनस्य बंधो भवद्दर्श

तस्मान्महत्कार्यमहं भयद्यनिवर्त्तितं सर्वविदात्वयाद्य कपालिनं प्रीणयितुं यतिष्ये कृतार्थमात्मानमतः करि

ष्ये ॥ ९ ॥ अनेनदेहेन सहैव गंतुं कैलासमीशेन समं चरंतु अतोऽयं नी त्वं तयोर्निरूप्य मुदक्करैरद्द शांतं समग्रं ॥

१०॥ तुष्टोहं अवीमागिरिशा पुमर्थमभीक्षितं प्राप्य सिमहि यार्थं अहोपि चेत्सर्वविदः शिरोवाकृत्वा शांते नृसि

पतेः शिरो वा ॥ ११॥ एतावदुत्क्रांत रथान्महेशस्तदाद्दितत्संग्रहणे धताशः चराम्यथापि क्षितियो न तस्थो न स

र्वविन्नत्रमयोपलब्धः १२ दिष्ट्याद्यलोकस्य हिते चरंतं सर्वज्ञमद्राक्षमहं न वं तं दत्तः परं सत्स्यति मे नुबंधः सं

दर्शनांतो हि जनस्य बंधः १३ मूर्धाभिषिक्तस्य शिरः कपालं मुनीशितुर्वा मम सिद्धिहेतुः आद्यं पुनर्मे मनसा

प्यलभ्यं ततः परं तत्र न वाच्यमार्ग्यं १४ ॥

इतः परं मेनुबंधः सेत्स्यतीत्युक्ते इतः परं राज्ञा सर्वज्ञो वा मिलिष्यती

त्यभिप्रायं नोपारयारिद्याश्चेनाहमूर्द्धेति तस्मात्सर्वविदि नवानेव परं प्रमार्ग्यं आरब्धः ॥ १४ ॥ ॥ ॥ ॥

तस्मात्त्वस्य मम च जानं देहस्य च नश्वरत्वमालोच्य शिरःप्रदानमुचितमेवेत्याशयेनाह शिर इति उ· १५ नन्वेवं याचितुं मन
से कुतः समनदत्याशंक्याह नवतो विरक्तात्मा हितमिति हत्त्वेतिरोपाचितुं मनो मेनो त्सहते परदृष्टदायि स्वशरीरं कोवा त्यजतु नवीशु वि
रक्तत्वान्नरे हमानोसं प्रति देहधारणमपि परोपकाराय एवनत्वभिमाननिमित्तमित्याह परोपकारायेति १६ यद्यप्येवं तथापि त्वं परक्ले
शं वहं कर्मानुष्टातुं किमिति प्रवृत्तो सीत्याशंक्याह सर्वेपि जनाः परक्लेशकथानभिज्ञाय तोदिवानिशं स्वार्थे तत्पराः आत्मादेहं श्रिया

शिरःप्रदानेद्भुतकान्ति जातमस्तु वापि लोके ममसिद्धिला नः आजो न्यदेहस्य च नश्वरत्वं यद्रोचते सन्नमत कुरु त्वं
१५ तथापि चितुं न समते मनो मे को वेष्टदायि स्व शरीरमुक्त्वा तु भवान्विरक्तोनशरीरमानी परोपकाराय धतात्मदेहः
१६ जनाः परक्लेशकथानभिज्ञानक्तं दिवास्वार्थकृतात्मचित्ताः रिपुं निहन्तुं कुलिशायवत्री दधीचमारात्किल
वांछितास्थि १७ दधीचिमुख्याः क्षणिके शरीरं त्यक्त्वा परार्थे स्वयशः शरीरं प्राप्य स्थिरं सर्वगतं जगन्ति गुणेर
नर्घैः खलु रंजयंति १८

दिविन्नं च पेषां तत्रोदाहरणमाह शत्रुं निहंतुं वज्रमिति निर्माणाय इंद्रो दधीचमस्थि जपितनमस्थि स्वीकृतवान् तथा च परासाति
कमुख्यानामि परं शातदा दिस्मद्विधानां का कथेति भावः वि· १७ वदान्येर्न वा दधीचो स्तु स्थिरस्य सर्वगतस्य यशः शरीरस्य प्रा १६२
प्तपेक्षणिकत्वात् शरीरमपि सुत्याज्यमेवेत्याशयेनाह दधीचिमुख्या इति उ० १८ ५ छः॥ गर्गम:॥ चंद्र:॥ ॥

तथा च केचित्स्वशान्ता दयया प्राप्ताः न वा दृशाः परतुष्टिहेतोः शरीरं धरंते अस्मादृशास्तु केचन दयया विहीनाः स्वार्थैकनिष्ठा
लोके संति १९ तस्मात्परोपकारिणा त्वया वश्यं शिरोदेयमित्याशयवानाह परोपकारं विना किंचित्प्रयोजनं न वनास्ति यतः पु
त्र विज्ञो कैषणाविनिर्मुक्तोजवानि साह विधुतैषणस्येति न तु त्वयापि ममेदं युक्तं न वेति विचार्य वक्तव्यमित्याशंक्याहास्मा
दृशस्तु हे योगिन्न कामवशात्वादहो कर्तव्युक्तायुक्तेन विजानंति २० स्वशरीरप्रदानस्य दृशं यशः साधनं त्वयान्यास्येवेत्याह जीमू

वपुर्धरंते परतुष्टिहेतोः केचित्प्रशान्ता दयया परीता अस्मादृशाः केचन संति लोके स्वार्थैकनिष्ठा दयया विहीनाः
१९ परोपकारं न विनास्ति किंचित्प्रयोजनं ते विधुतैषणस्य अस्मादृशाः कामवशास्तु युक्तायुक्ते विजानंति नं हंत
योगीन् २० जीमूतवाहो निजजीवदायी दधीचिरप्यस्थिमुदाददानः श्राद्धं दताराकंमयायशून्यं प्राप्तो यशः क
र्णपथं गतो हि २१ यद्यप्यदेयं न तु देहवद्भिर्मयार्थितं गर्हितमेव सद्भिः तथापि सर्वत्र विरागवद्भिः किमस्त्यदेयं प
रमार्थविद्भिः २२

तवाह स्त्यो निजजीवनदामीदधीचिश्चस्वास्थिदायी ह्यचपिप्रलयपर्यंतं नाशशून्यं यशः प्राप्तौ करणपथं गतो हि प्रसिद्ध इत्य
स्मात्करणपथं गता विधिना २१ ननु देहस्यादेयत्वं जानताकिमिह मति निंदितं प्रार्थयसे इत्याशंक्य यद्यप्येवं तथापि परमार्थ
वित्वात्सर्वत्र विरागवतां नवादृशानां किमप्यदेयं नास्तीत्यालोच्य प्रार्थनां करोमीत्याह मयद्यपीति॥२२॥ छः॥ छः॥ ॥

रावि॰उ॰ १६३

नन्वन्यः कश्चिदेवंविधोऽन्विष्यप्राप्यं इत्याशंक्याह यथाविधस्य शिरोमम सिद्धिहेतुस्तथाविधो न वा नेच न त्वन्य इत्याह साधकश्रेष्ठे
भ्यः संसिद्धिदमखंडमूर्द्धन्यस्मात्स्वदितरेतसः कपालमाकुर्तवन्नवंतविनाहे नगवंस्तथाविधवीर्यवंतः पुमांसो वहवः पृथिव्यांस
ति: ३३ अतो वरूपं त्वमेव शिरः प्रपद्य तेनमोस्त्विसुस्काः प्रेपतितमध स्ताहीस्यसुधीः कृपार्जुः समस्ताद्राकृष्टमनाऽब्रवीत्द
पं॰ २४ तद्नवनमुदाहरतिनैवेतियत ऽहंजो केवकुनाशनिमित्रवं तं नकार्यज्ञानं कोवाप्राप्ततमो ऽर्थिसान्नकुर्यादपितु कु

अर्खंडमूर्धन्यकपालमाकुःसंसिद्धिदं साधकपुंगवेभ्यः विनाजनं तं तव हयोन संति नद्दशुमांसो जगवन्यपृथिव्यां २३ प्र
यच्छशीर्षंभगवन्नमस्तादितीरपित्वापतितं पुरस्तात् तमब्रवीत्वीरसुधीरधस्तात्कृपाकुराकृष्टमनाः समस्तात्॥
२४ नैवान्यसूयामिव चस्त्वदीयं प्रीत्याप्रयच्छामि शिरोस्मदीयं को वार्थिसात्प्राप्ततमो न कार्यं जानन्नकुर्यादिह वर्द्ध
द्पायं २५ पतत्यवश्यं हि विकृष्यमाणं कालेन यत्नादपि रक्ष्यमाणं वर्ष्मामुना सिध्यति चेन्परार्थः सएवमर्त्यस्यप
रःपुमर्थः २६ वरेविविक्ते धिसमाधिसिद्धि विन्निघ्नः समायाहिकरोमितेमतं नाहं प्रकाशं वितरीतुमुत्सहे शिरः क
पालं विजने समाश्रयं २७

र्नादेवान्यथा तस्य प्राज्ञ तमत्वमेव कुतस्त्वमित्यर्थः इदं॰ २५ यतोपत्नादपि रक्ष्यमाणं शा
रीरं कालेनाकृष्यमाणमवश्यं यातति ततोऽनेन वर्ष्मणा परप्रयोजनं सिद्ध्यति चेत्तर्हि सएवमरणधर्मकस्य परःपुरुषार्थः ऽः
२६ तस्माद्धेसिद्धि विन्यदाविवक्के हमधिसमाधि समाधोववेंतपामिथोरहसि समायाहि ते निमतं करोमि यतो शिरः कपालं प्रक १६२

कुत इति चेत्तत्राह शिष्यायद्येनश्चिं तितं कार्यं ज्ञानं तिनर्हि हे योगिन् विहर्तिं विरधुस्तवकार्यस्य विनाशं कुर्यु र्यतो मरे कशरणाः
स्वशारीरत्यागवन्निजनाथ शरीरमांशोप्यसत्यइत्याहैतत्त्वं शारीरसुरूंकोवासहेतनिजनाथ शरीरस्य मोक्षं च कोवाक्षमेत वः २८
इत्येवंतौ श्री शंकरकापालि कौ संविरं वितुनुतौ संभाषणं संकेतं वाहूतवंतौ ततो योगीमनस्वी मुदितः सन्जगाम श्रीशंकरोपिनि

शिष्याविरंतिव्यदि चिंतितकार्यमितद्योगिन्मरे कशरणाविहतिं विरधुः कोवासहेतवपुरेतदपोहितुं स्वं कोवाक्षमेत नि
जनाथशरीरमोक्षं २८ तो संविदं विनं तुतामितिसंप्रतृष्टो योगीजगाम मुदितोनिलयं मनस्वी श्री शंकरोपि निज
धामनि जोषमास प्रोचे न किंचिदपि भावमसो मनोगं २९ भक्तीक्षिपुंड्रो पुरतो वलो की कंकालमालाकृतगात्रन्
षः संरक्तनेत्रो मदघूर्णितात्क्षो योगी ययौ देशिकवासभूमिं ३० शिष्येषु शिक्षेषु विदूरगेषु स्नानादिकार्याय
विविक्तभाजि श्री देशिकेंद्रेतु सरेनं रनाख्य नीत्वा स्वदेहं व्यवधायमूढं ३१ तं नैरवाकारमुदीक्ष्य देशिकस्य कुंश
रीरंव्यधितस्वयं मनः आत्मानमात्मत्युर युक्रयोजयन्स माहितात्मा करणानि संहरन् ३२

जधाम निजोषमासतूष्णीं वन्नव मनोगं भाव मसो किंचिदपि न प्रोक्तवान् २९ कंकालानां शरीरास्थि तां माजया कृतागा
त्रमूषापेन इकृः ३० श्रेष्ठेषु शिष्येषु स्नानादिकार्याय विदूरगेषु श्री देशिकेंद्रेतु संनरनाख्याद्ीत्यारेहं गूढे व्यवधायविवि
क्तभाजिसतिपयावित्यन्वय ३१ तं नैरवाकारं कपालिनं वीक्ष्य श्री शंकरः शरीरं त्यक्तुं स्वयं मनो व्यधात् समाहितांतः करणः

रवि॰ ३॰ नैरवस्थो नैरवाकारः कापालिकः सनत्सुजातादेः सकाशात् रनन्तचेष्टा॰ ३२ अंससंधिप्रदेशे चिबुकमधरोष्ठाधः प्रदेशं निधाय
१६४ याबोन्नासंविहृतमुखं जानूपरि उत्तानकरौ निधाय सामि अर्द्धकांतं शोभं तं॰ ३४ उन्मीकृतमुन्नेः कृतं पूर्वगात्रं शिरो नागो
येन सिद्धासने मेढ्रादुपरि विन्यस्य सव्यगुल्फं तथोपरि गुल्फांतरं च विन्यस्य सिद्धः सिद्धासनं विदुरित्युक्तः आसानं शोषितमवबोपि
तं विन्यात्रयेन तन्नैव विन्यस्तः इंद्रियवर्गो येन समाधिना विस्मारितः सर्गो येन एवं तं श्रीशंकरं विलोक्य पापसत्त शंकः स्वबुद्धि पूर्वमार्जि

तं नैरवोजोकतलोकपूज्यस्य सौख्यतुच्छीकृतदेवराज्यं योगीशमासादितनिर्विकल्पं सनत्सुजातप्रभृते रनल्पं ३३ ज
त्रुप्रदेशे चिबुकं निधाय व्यात्तास्यमुत्तानकरौ निधाय जानूपरिप्रेषितनासिकांतं विलोचने सामि निमील्य कांत ३४
आसीनमुन्नीकृतपूर्वगात्रं सिद्धासने शोषितबोधमात्रं चिन्मात्रविन्यस्तहृषीकवर्गं समाधिविस्मारितविश्वसर्गं
३५ विलोक्य तं हंतुमपास्तशंकः स्वबुद्धिपूर्वाजिततीव्रपंकः प्रापोधतासिः सविधं सपापवद्धिज्ञातवान्यस्य परा
पितावह ३६ त्रिशूलमुद्यम्य निहंतुकामं गुरुं यतात्मा समुदैक्षतातः स्थितश्च कोपज्वलिताग्निकल्पः सपद्म
पादः स्वगुरोर्हितैषी ३७ स्मरन्नथैव स्मरदाहिहारि प्रह्लादरक्षं परमं महस्तत्समं त्रसिद्धो नृहरेर्नृसिंहो न्न
त्वादर्शयद्धुरीहचेष्टां ३८

सत्त्वीवः पंकोपापं येन प्रोद्यतखड्गः सकापालिको हंतुपावत्सविधं आचार्यसमीपं प्राप
पद्मपपदोपिता वद्धिज्ञातवान् ३६ त्रिशूलमुद्यम्य गुरुं निहंतुकामं कपालिनं यतात्मा मनसि समुदैक्षत दृष्ट्वा च तत्र स्थित
एव सपद्मपादो ज्वलदग्निकल्पः क्रुद्धकोपयतः स्वगुरोर्हितैषीज्वेद॰ ३७ अथानंतरं स्मरता माङ्गिहरणप्रह्लादरक्षणपरह्लादाधी

नं नृहरे स्तत्परमं स्वरूप नूतं महरूोजः स्मरन्नेष पापयपा
दोन् सिंहोन् त्वा नस्यो प्रांडुरीहचेष्टां ददर्श यतो मंत्रसिद्धः विः ३८

१६५

द्या।

सपद्मपादः प्रहृद्रुद्रप्रहृहरोषः ३०॥ ३९ सगनांस्कंधुरोम्यांडरटयासमूहेनस्फोटितो मेघसंघो येन नीव्रशब्देनत्रासितो भूतसं।
घो येन संवेगेन मुच्छितः समोहितो लोकसंघो येन किमेतदिति आकुलो देवसंघो यस्मात्स मुत्पपातेति पूर्वेणसंबंधः ४० सुभुस्थल
मुद्गमित्यादिक्रियाविशेषणं क्षुभ्यन्समुद्रो यस्यां क्रियायां समुद्रदंष्ट्रा दंरौद्रं नत्वंतनयानकरं टतोनिशाटाएसेराक्षसारयाय स्यांज्व।
लंतो दिशामंताः प्रातनागाय स्यां प्रचलन्कूमेरलोयस्यां त्रपतिश्च प्राणिजनानां भिंद्रियाणि यस्यां दृग्जरं तरिक्षं यस्यां तथा जवा

सतत्क्षणक्षुब्धनिजस्वभावः प्रहृद्रुद्धिस्तमर्त्यभावः आविष्कृतासुग्रनृसिंहभावस्समुत्पपातातुलितप्र
भावः ३९ सटाछटास्फाटितमेघसंघस्तीव्रारवत्रासितभूतसंघः संवेगसंमूर्च्छितलोकसंघः किमेतदि
त्याकुलदेवसंघः ४० क्षुभ्यत्समुद्रं समुद्रदंरौद्रं रटन्निशाटं स्फुटदद्रिकूटं ज्वलद्दिशांतं प्रचलद्धरांतं प्रच
ग्रपद्स्पंदजतै दंतरिक्षं ४१ जवादभिद्रुत्य शितस्वरूपैर्नखैः स्वपुरा नखाग्रैः क्षिप्तत्रिशूलस्य सतस्य
वक्षो दारविक्षिप्तसुरारिपक्षः ४२ तत्राट्टगत्सुग्रनखायुधाग्रोरंष्ट्रांतरप्रोतदुरीहदेहः नृसेतरानीरहरि
र्विदीर्णयुपरणाट्टालिकमट्टहासं ४३

रभिद्रुत्येति परेणान्वयः ४१ जवादभिसतजत्यशितस्वरूः स्तीक्ष्णं वक्त्रं।
तद्रूपैर्नखाग्रैः पुरादैत्येश्वरस्य हिरण्यकशिपोरिव क्षिप्तत्रिशूलस्य तस्य कापालिकस्य वक्षः क्षिप्तः सुरारिपक्षो येन स
नृसिंहोददार ४२ ततश्च तत्र तत्रारंगत्सुग्रनखायुधानां सिंहानामग्रो दंष्ट्रांतरे प्रोतो दुरीहस्य दुष्टेक्षस्य कापालिकस्य दे

हो येन स नृहरिस्तराजो विदीर्णाभ्युपदरणानां स्वर्गनिराराणां श्रा
ह्लादिकायेन तथा नृतमहदहासं विस्तारेत वान् ॥४३॥ ॥

सप्त्रि ३. वहिर्गत्वाः सर्वे विनेयाः संशब्दमाकर्णयन्त्याकुलचित्ताः तत्र पः समीपमागतं तत्रागत्य वाप्रतोम तं तेनैरवसंतं कापालिकं मतं ततो
१६५ नैरवाद्धिमुक्तं चसुखेन स्थितं गुरुं दृष्टवंतः ४७ सनं दनः पद्मपादः सम्मितं यथास्मात्स्थाद्य तिव समाणमुक्तवान् ४५ तद्वचन
मुदाहरन्ति पूर्वं खलु उग्रहोबल संज्ञस्य पर्वतस्याग्रे पुण्यं किमपि वनं समाश्रित्य नक्रं केकवरूपमेनं नरहरिजगवंतं ध्यापन्नेकान्तदिव
सानहं नीतवान् ४६ हेवाचं यमास्मिन्गिरिगह्वरे किमर्थमेकस्त्वं वससीतिपुराकेनापि किरातपुनापुरा ग्राम्यत्वम्पृष्टो हमितिव

आकर्णयंस्तं निनदं वहिर्गताऽपागमन्नाकुलचित्तवृत्तयः व्यलोकयन्भैरवमप्रतो मतं ततो विमुक्तं च गुरुं सु
खोषितं ४४ प्रत्याहरद्रूपो नगवान्कथं वाप्रमादितो यं नरहरिस्त्वयेति सविस्मयेस्मिन्ध जनैः सपृष्टः सनंद
नः सस्मितमित्यवोचीत ४५ पुराकिलाहोवलनृधराग्रे पुण्यं समाश्रित्य किमप्यरण्यं नक्रं केकवरूपं नगवं
तमेनं ध्यापन्नेकान्तदिवसाननेषं ४६ किमर्थमेको गिरिगह्वरेस्मिन्नावं यमन्त्वं वससीति शाब्दं कंना
पिपृष्टोत्र किरातपूर्वा प्रत्युत्तरं प्राग्रहमित्यवोचं ४७ ज्ञाकंठमत्यद्भुतमर्त्यमूर्तिः कंठीरवात्मापरतश्चक
श्चित्तमगो वनेस्मिन्मृगयो वसन्मे नव त्यहो नाक्षिपथेकदापि ४८ इतीरयत्येवमपि क्षणेन वनेचरो यं प्रवि
शन्वतो तं निव व्यगादं नरहरिं जतानिः पुण्यैरगराण्येः पुरतो न्यधान्मे ४८

प्समाणं प्रत्युत्तरमुक्तवान् ४७ तदाद्कंठपर्यन्तमत्यद्भुताननरमूर्तिर्यस्य परतश्च सिंहात्मा कश्चिन्मृगोऽस्मिन्वने वसन्हे मृग १६५
यो व्याधममाऽस्मिमार्गे कदापि न नवति अहो तिकष्टं ४८ इत्येवमपि कथयत्येव सति अयं वने चरो वनमध्यं क्षणमात्रेण प्रवि
श्य नरहरिं जतानि गर्हितं निवध्य मे पुण्यैरगण्यैर्ममाग्रे स्थापितवान् ॥४८॥

श्रुतेनाश्चर्येणाविष्टमनो यस्य तथान्त्रेनमयेत्येवं विज्ञाप्यमानाः सौविष्णुर्नृहरिरितिव समाणमुक्तवान् ५० तदुहेरो रतिय
मामुनाकिरातपूर्वैकाग्रवित्तेनाहं ध्यातस्तथापूर्वैर्ब्रह्मादिनिरन ध्यातोऽतस्त्वं नोपालने याऽति कथयन्मे प्रसादं कृत्वान्तिरोधानं कृ
तवानहं द्रष्टुं ५१ पद्मपादस्यतां वाणीं श्रुत्वाऽखिलेऽपरं दमग्रेरनावि सर्वेप्यानंरमग्राः ग्रनवं न स्वनस्ये नस्य ते जसा जगदङ्गं दलप

महर्षिभिस्त्वं मनसाप्यगम्यो वने चरस्येन कथं वशेनूः इत्यद्भुता विपन्न्दरामयासौ विज्ञाप्यमानो विष्णुरित्यवा
दीत् ५० एकाग्रचित्तेन यथा मुनाहं ध्यातस्तथा धातमुखैर्न पूर्वैः नोपालने यास्त्वमितीरयन्मे कृत्वा प्रसादं
कृतवांस्तिरोधिं ५१ आकर्ण्य तां पद्मपदस्य वाणीमानंदमग्रे रविलैरनावि जगर्ज चोच्चैर्जगदंडनांडं न्
मास्वधाम्नादलयन्नृसिंहः ५२ ततस्तदाजटिचलत्समाधिः स्वात्मप्रबोधो न्वपि तत्रुपाधिः उन्मील्पने
त्रे विकटलवक्त्रं व्यलोकयन्मानवपं च वक्त्रं ५३ चंद्रांशुसोदर्यसटाजटालं तातीपने त्रात कनन्नि
टालंसहो घुड्डांशुसहस्रनासं विधायउ विस्फोटकृदट्टहासं ५४

नृसिंहो जगर्ज च उ० ५२ अतस्तस्य गजनिनानंतरतस्यार्कादेनसाहंकारनादेन च जन्मसमाधिर्यस्य स्वात्मसाक्षात्कारेण म
थिताः कारणादित्रयउपाधयो यस्य स्वाशीकरोनेत्रं टन्मील्य करालवक्त्रमानवपंचास्यं नृसिंहमवलोकयत् ५३ तं विशि
नष्टि चंद्रकिरणसदृशानिः सटानिर्जटालं आप्तं तृतीयनेत्रकमलेन कनत्स्फुरन्निटालं मस्तकं यस्य सहोषतां सूर्यसहस्रा
णां नाद्वनाय स्य ब्रह्मांडविस्फोटकरोऽदृहासोयस्य तं ५४

शं·वि·टि· नखाग्रेणनिर्भिन्नात्कपालिवक्षस्थलाडुच्छलच्छोणितस्य पंकेनयास्त्रामंगानियस्यतंश्रीवत्सेनामरोमृणमावृन्नस्तेनुमुकुंदर
१६६ क्षिणवक्षोयस्यतं वत्सः पुत्रादिवर्षयोः तर्णकेनोरसितौवमितिमेदिनीगजेवेजयंत्याश्रीरत्नेनकौस्तुभमणिनाचसंस्पर्धिनीतस्य
कपालिनश्चांत्राणांमालायस्यतं ५५ देवासुरत्रासकरस्यातिघोरस्यस्वाकारस्यसारेणबलेनव्यथितोउको शोयेनरंष्ट्राभिः करालजा
लुस्वान्निर्गच्छदग्निज्वालाजालिभिः संजातोदसमान्तादितोननावकाशोयेनतं ५६ स्वरोमकूपेभ्यउत्कृतानांविस्फुलिंगानांप्रचारेणसंदी

नखाग्रनिर्भिन्नकपालिवक्षस्थलोच्छलच्छोणितपंकिलांगंश्रीवत्सवत्संगलबैजयंतीश्रीरत्नसंस्पर्धितदांत्रमा
लं ५५ सुरासुरत्रासकरातिघोरस्वाकारसारव्यथितांउकोशंदंष्ट्राकरालजाननिर्यदग्निज्वालालिसंजा
तनभोवकाशं ५६ स्वरोमकूपोत्कृतविस्फुलिंगप्रचारसंदीपितसर्वलोकंजनहिंडुजनितशंभुरंनसं
स्तंभनारंनकरंतपेषं ५७ मानूरकांउमलयामहान्नन्कोपंनियच्छेतिगणाधिराशात समाध्वसैः शोज
लिभिः सगात्रकंपैर्विरिंचादिभिरर्थ्यमानं ५८ विलोकविद्युच्चपलाग्रनिस्वंपतिक्षितीशः पुरतोनृसिं
हं श्रनीतिरैत्तिहष्टनरोपकंटंस्थितोपिहर्षाश्रुपिनद्धकंठः ५८॥

पिताः सर्वलोकायेनतंजनमसुरविशेषंहिष्टीतिजंनहिंडिंकउक्तंभितउत्तमितः शंभुर्महादेवस्तयोरंजस्मस्मायनकेतवस्य
पतंसंसंभनंतस्यारंभकोरंतपेषायस्य ५७ हेमहात्मन्त्रसमयेप्रलयोमान्यूदनः कोपंनियच्छेत्येवंससाध्वसैः सगात्रकंपैः शोज
लिभिरादरशत्सुवद्भिर्ब्रह्मादिभिः प्रार्थ्यमानं ५८ विद्युद्वच्चपलोग्रजिह्वमेवंनृसिंहंहरिंपुरतोविलोक्यतदासमीपंस्थितोपिनी
तिरहितोहर्षाश्रुभिः पिनद्धः कंठोयस्यसपतिराजः श्रीशंकरः स्तुतवान्उपें० ५८॥ १६६

हेनरहरेकोपमुपसंहरपतोनर्थदंयदर्धमाविष्कृतः सतुतवशत्रुर्निहतः मनजुविवर्त्तस्तोहेदेवसनातनीमपिरूपांकुरुकिंचन
वक्रोपदृष्यासर्वमिदंजगद्भयमेतिदुतः ६० किंचनवविग्नोः वपुःखलुसत्वमुदात्तंहिपनेत्तवकोपनमण्वपिनोचितंतत्तस्मात्स्मि
न्कालेसुखापदंशांतिमाशुहितवेतन्नोचितमितिसान्तोपमाहरूरगुणंत्वमः सत्वगुणीविष्णुस्त्वंकथमाश्रयसे ६१ एवंकोपशांतिमा
र्पिपित्वास्तोतिहेदेवमर्त्यासकलनीतियुष्मरन्सन्सर्वभयमयोह्यपुमान्सुखीनवतितवदर्शनेसतिकिंप्रवदामिस्तयत्कवतिननदर्कुश

नरहरेहरकोपमनर्थदंतवरिपुर्निहतोनुविवर्त्तिनेकुरुरूपांमपिदेवसनातनींजगदिदंभयमेतिनवद्शा
६० तववपुः किंजसत्वमुदात्ततंतवहिकोपनमण्वपिनोचितं तदिहशांतिमवाप्नुहिशर्मणेहरगुणं
हरिराश्रयसेकथं ६१ सकलनीतिषुदेवतमस्मरन्सकलनीतिमयोत्तसुखीपुमान्नवतिकिंप्रव
दामितवेक्षणेपरमदुर्लभमेवतवेक्षणं ६२ स्मृतवतस्तवपादसरोरुहंमततवतः पुरुषस्यविमुक्तिताभव
करान्निहतोमृतनैरवोनहिसएषपुनर्नवमेष्यति ६३ दितिजसत्तुममुंव्यसनार्दितंसहृदास्तउदारगु
णोभवान्सकलजगत्वमुदीरितमस्फुटंप्रकटमेवविधित्सुरभूसुरः ६४

कामित्यर्थस्तस्मात्तवदर्शनंपरमदुर्लभमेव ६२ अथकापालिकस्यविमोक्षायव्याजेनाहतवपादकमलंस्मृतवतोमृतव
तः पुरुषस्यविमुक्तताभवतिअयंतुभैरवस्तवकरेणाभिहतः सन्मृतातः एषपुनः संसृतिंनप्राप्स्यतीत्यर्थः ६२ भक्तरक्ष
णंनहृचनपालनंचतवस्वभावएवेत्याहदितिजस्यहिरण्यकशिपोः पुत्रममुंबदुःखादितंप्रल्हादमनमुदारगुणोभवान्सहृ
दरक्षत्तेक्षसाविनिपिनापष्टेननेनोदीरितंसर्वत्रैवास्मीतिसर्वगतममस्फुटंप्रकटमेवविधातुमिच्छुः पुराग्रेभवानप्रादुरभूत् ६४

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL
Dr. BHAU DAJI MEMORIAL

नृं·वि·टि· त्वमेव ब्रह्मादिरूपेण सृष्ट्यादिकं करोषीत्याह रजसावृतो विश्वं सृजसि स्थितिविधौ स्वीकृतसत्व उरुधृतायुधः पालयसि तस्यहरणसम-
१६७ येहेदेव तमसावृतस्तदा हरसंज्ञितो हरसि ६५ वस्तुतस्तु अजस्य जन्म निर्गुणस्य गुणाश्च नैव संति नहि जन्मादिकं किमर्थमित्यत आह
तव जन्मादिकं जगदनुग्रहणाय यत तस्त्वपरं वाग्ध्न नसाति गं यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सहेत्यादि श्रुतेस्तर्हि तं त्वौपनिषदं
पुरुषं पृच्छामीति श्रुतेः कथं पुरुषस्य श्रुतिगम्यते तिवेत्तत्राह श्रुतिवचश्चकितं सत्तव बोधकमस्तु लेमनं णिवत्वेवंति षेधमुखेन त-

सृजसि विश्वमिदं रजसावृतः स्थितिविधौ श्रितसत्वउदायुधः अवसितहरणे तमसावृतो हरसि देव तदा
हरसंज्ञितः ६५ नच जनिर्नगुणास्तव तत्वतो जगदनुग्रहणाय भवादिकं तव पदं खलु वाग्ध्न नसाति गं श्रुति
वचश्चकितं तव बोधकं ६६ नरहरे तव नाम परिश्रवात्म मधु गुत्य करूष्ट पिशाचकाः अपसरंति विमोऽसुर।
नायका नहि पुरः स्थितये भवंत्यपि ६७ त्वमेव सर्गस्थितिहेतुरस्त्वमेव नेतान्नहरे स्विजस्य त्वमेव निस्ता।
त्तरं येन वयं त्वामेव चिन्मात्रमहं प्रपद्ये ६८ हतो वएको हिरुषंति यच्छ विश्वस्य नूमन्न भयप्रपच्छ एते हि दे
वाशाम मर्थयंते निरोस्यनीताः प्रतिखेदयंते ६९॥

क्षणा कृत्या च बोधयति न तु साक्षादित्यर्थः ६६ यद्यपि नामरूपादिविनिर्मुक्तस्त्वं तथापि हे नरहरे तव नामपरिश्रवणात्म-
मधवादयो यसंरति इरतरंगच्छंति हेविनोदे त्वनायकास्तु पुरः स्थितयेपि समर्थानि भवति ६७ तथा च यतः सर्गादिहेतु १६७
र्नियंत्रादिश्चत्वमेवातस्त्वामेव चिन्मात्रमहं प्रपद्य इत्याह त्वमेवेति ६८ एवं स्तुत्वा शेषशांतिर्षुनः प्रार्थयं तेहि यस्माद् एकोरु
तोऽतः कोपं तियच्छ हे नृमन्नूनेन च विश्वस्योनमं प्रयच्छ हि यस्मादेते देवाः शर्म प्रार्थयंते निरोस्यनीता प्रतिखेदं प्राप्नुवंति ६९

किंचहि यस्मात्तवानुकंपादीनेजने यदृष्टुं नशाक्यात तस्माद् आत्मनि मां तिरस्कृत कोटि विद्युतं मूर्त्तिमुपसंहरते न च नयात्मम।।
त्तिक्रांत सीमां त्रिलोकीं पाहि ७ अथैंदानी श्रीनृसिंहाट्टहासं वर्णयंस्तस्माइ रितशर्म प्रार्थयति कल्पांतउज्जृंभमाणस्य प्रथमे परिदृढ
स्फुरदस्य प्रौढो यो जाजाटवह्निस्तस्य ज्वालाभिरालीढा पात्रिलोकी यं जनितस्य चटचटाशब्दस्य धिक्कारेधुर्यः पुनश्च मध्ये ब्रह्मांडनां उदो
दर कुहरं ब्रह्मांडमात्मकपात्र जटरच्छिद्रमध्येपान्ने नैकांतेनाव्यनिधारे णउस्याड ईदाएकरूपेणस्थितिर्यस्मात्त्वनेकरूपां जन्ममरण

द्रष्टुं न शक्या हितवानुकंपा हीने जने निर्जितकोटिशंपां मूर्त्तिं तदात्मन्यपसंहरेमां पाहि त्रिलोकिं समतीतसी।
मां ७० कल्पांतोज्जृंभमाणस्यप्रथमपरिदृढप्रौढलाजाटवह्निज्वालालीढत्रिलोकीजनितचटचटाध्वानः।
धिक्कारधुर्यः मध्येब्रह्मांडनांडोदरकुहरमनेकांत्यडस्यामवस्थांस्यानस्यात्ते मम पायं इज्जयतुदुरितं श्रीन
सिंहाट्टहासः ७१ मध्येब्यानद्दुवातं धपगुणवलतावानमं यानभ्रूजृंभयेनोत्तानिडुग्धीलेहेरिदेधि मि-
थस्फाजोनाचारघोरः कल्पांतोन्निद्र रुद्रोद्र मरुउमरूकध्वानवहाभ्यसूपो घोषो यं कर्णघोरः स्सपयतुन्नहरेर्हं

द्विजलक्षणमवस्थां प्रतिस्यानस्यानोन लघ नोवान्हिमूर्त्तिः स्यानं स्निधेपिवेघते त्वनजालस्य योरपीतिमेदिनी एवं भूतो यश्रीनृसिं
हारहासो मम दुरितं दलयतुदलयतु ७१ किंच मध्ये व्यानद्दृशं सम्पगवदृस्य वातं धपो वासुपो वासुकिं सतः सर्पस्तत्र तक्षणस्य गु
णस्य बलनायावेष्टतस्यावाधानेस्यापनं पत्रसत्वासौ मथनाद्रिर्मन्दरएव नेत्तेन यो मंथो मंथनं तेन क्षोभिणः क्षीरसमुद्रस्य जदरीणां पो
भियः स्फालनाचारस्तोऽन्नाचारस्तद्द्वत्घोरस्तस्मात्घोरः इति वाभ्युनश्चकल्पान्तउन्निद्रस्य रुद्रस्यो डमरुकशब्देन वन्हान्यस
पायेनतथा भूतो यं करण घोरो नृहरे घोषानोऽहसां पापानां समुदायमस्तयं पतु ७२॥

श·वि·टि· किंच कल्यांत समयेसमुज्जृंभमाणमोहानां गुंफे समूहे स्फुर्जतामशनीनां संघस्य स्फुरंतायो रुरटिताः तस्यावहद्रूज्जनायाश्च
नल्यात् गर्वं कुराणन्नमं सुखुंदानन्त्राशुकर्णी कुर्वाणः पुनश्च क्रीडायै पौवराहं द्रस्तस्य नासायाः सरभ संभवे गंविशरत्नूपो
घोरो घर्घरोलक्षणः शब्दस्तस्य वश्रीर्यस्य संगंभीरस्ते नहरेरट्टहासो हे नरहर वैतासञ्जमपाससवेगेन नः पापानि हन्यात् ७३
१६९ एवं विशिष्टस्तुतिभिर्निर्हरौ प्रशांते सति एवं मुनिः पद्मपादः स्वं नावमेत्य शांतो बभूव तत्तश्च शांतमनाः स्वप्रातु भूत मिवैत

सुंदानो मेघुकल्यावधिसमयसमुज्जृंभरं मोहगुंफस्फुर्जदंभोलिसंघस्फुरद्रुरुरटितारवर्वगर्वप्रोहानुक्री
डाक्रोडदंष्ट्राघोणसरभसविसरत्घोरघूर्घोरवंश्रीगंभीरस्ते दृहासो नरहर नरहरे रंहसां हासि हन्यात् ७३
एवंविशिष्टस्तुतिभिर्नृहरौ प्रशांते स्वं भावमेत्य मुनिरेष बभूव शांतः स्वप्नानुभूतमिव शांतमना स्मरंनमात्मा
नमात्मगुरवे प्रणतिं चकार ७४ चारित्रमेतस्य यतस्त्रिसंध्यं भक्त्या पठेव: सुगुपारवंध्यां तीर्थमनु प्रतिप
घभक्तिं स्मृत्नोगाः समुपैति मुक्तिं ७५ इति श्रीमाधवाचार्यतदुग्रभैरवनिर्णयः संक्षेपशंकरजयेसर्ग एका
दशोत्नवत् ११ मूल संख्या १०८

स्वात्मानं स्मरन्सन् स्वगुरवे प्रकर्षेण नतिं चकारच ७४ उक्तचारित्र्यपठनादेः फलमाह चारित्र्यमिति प्रयतः साव १६९
धानः अबंध्य मनिष्फलं ७५ इति श्रीपरमहंसपरिव्राजकाचार्य बालगोपालतीर्थश्रीपूज्यपादशिष्य रजवंशाव
तंसराम कुमारसूनुधनपति सूरिकृते श्रीशंकराचार्यविजयडिंडिमे एकादशः सर्गः ११ ॥ रामः ॥ टीकासंख्या
१७१

८

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ हस्तामलकादिप्रसंगं सपरिकरं वर्णयितुमारभते अथानंतरमेकस्मिन्काले यतिचक्रवर्ती श्री
शंकरः शिष्यैः सहसर्वाणि तीर्थानि चरन्धीशात्कलगौंपिलोरक्षितोधर्मोयेनतं अभ्यर्णः आधिदूरः चलः समुद्र
स्योधोरयो यस्य तं गोकर्णमागात् अभेश्वाव्यविदूरदूरस्थेन नादीर्निश्चायाः दृष्टिनिषेधः ॥ अथ ॥ गत्वाच प्रेणमनृत्स्य
हव्यं तुष्टावकथंभूतमिति तत्राह विरिंचिनेत्र लक्षणा विरिंचो थविरिंची चक्र लक्षण्य पि विरिंचिन इति विश्वप्रकाशात
कमलनाभेन विष्णुना च वंद्यं यत्नेः प्रपंचलक्षणस्य नाटस्याद्भुतसूत्रधारं कूटस्थत्वेसति तत्कर्तृत्वेनाश्चर्य
रूपं नाटकाचार्यं यतो मायासचिवमित्याह यामार्द्धं वधूं दिवे धूर्यस्य तं तथाप्यस्तो दुष्टानां कामक्रोधादीनां लोपो

अथैकदासौ यतिसार्वभौमस्तीर्थानि सर्वाणि चरन्सतीर्थ्यैः धौरात्कले गोपितधर्ममागाद्गोकर्णम
भ्यर्णचलार्णवोघं ॥ १ ॥ विरिंचिनाभीरुहनभवंद्यं प्रपंचनाट्याद्भुतसूत्रधारं ॥ तुष्टाव यामार्द्धवधू
टिमस्तदुष्टावलेपं प्रणमन्महेशं ॥ २ ॥ वपुः स्मरामः कनकस्मरारेर्बलाहकोद्बलवद्दायदृश्री ॥ सौ
दामिनी साधितसंप्रदायसमर्थनोद्देशिकमन्यतश्च ॥ ३ ॥ वामांगसीमांकुरदंकुरण्या चंचदंगा
चत्तरदक्षपाणिसव्यान्यशोभाकलभाग्रभाक्षिसाकांक्षकीराग्रकरं महोस्मि ॥ ४ ॥ श्रीशंकर

यस्मात् ॥ २ ॥ कामारेर्वपुः स्मरामि कनकनदक्षिणभागबलाहकेन मेघेनाढ्यं तस्याभेदस्य यद्दायदायादिनी
श्रीर्यस्मिन् अन्यतो वामभागश्च यद्युक्तसाधितस्य मेघाविनाभावादिरूपस्य संप्रदायस्य समर्थनार्थ्यां
देशिकगुरुः ३ किंच वामांगलक्षणसीमन्निसेत्रसीमाघटितस्थितिरक्षत्रे अंकुरकोनोविन्य स्थिरयामिति
मादृनी अंकुरत्सांरोहस्यांत्तरण्यायां त्वणसमूहश्चंचल भागणास्फुरत्तरोदक्षिणपादहस्तौ यस्य तथा सव्या
न्यस्य दक्षिणभागस्य शोभेय कलमः सस्य फलमः पुंसि लेरयत्याः यालो पार्श्वे रपिचैतिमादिनीतस्य

ग्रस्यपस्य सैपशाकापूः कीरः शुकोन्यकरे हस्तेयस्य तन्महः
हंसासितत्रीद्दिवक्रे सूरा पार्वती हस्तेश्रूक दीतिवाच्यं ॥ ४ ॥

क्षितिधराधरस्य हिमाचलस्य कन्याया गलेन संगतोऽपि मांगल्यतंतुः सौभाग्यसूत्रं यस्य कंठदेशे गोहालाहलं कुठरा
१५९ स्त्रिम स्मृतसायं भूमौ रेक्यानुभवाद्दहमेवास्मि ॥५॥ गुणालीते ऽपि भाव्यं विभावनीयं गोकर्णनाथमभिप्रायं च साचयि
त्रिस्रः रात्री स्त्रि जगत्य चित्रक्षेत्रसे षमुद्राकालं क्षिपति स्म ॥६॥ ततश्च वैकुंठकैलासयोर्विवर्तभूतं स्यानिदि
काकारेण यत्तत् इति विवरस्त रूपं तयोः रूपांतरं नताथं हरवद्धरिशंकरात्मकं दिव्यस्थलं तीर्थप्रवासी देशिकसार्व
भौमः श्रीधर्मवागात् ॥७॥ भेदवादिनां भ्रमापनोदाय अस्मिन् लोके अद्वैतमुद्रां दर्शयंतौ हरिशंकरौ देवावाराध्य सः श्रीशंकर
इति वक्ष्यमाणप्रकारेण कार्याणि अर्चयति स्म ॥८॥ तावेवोदाहरति वंद्यं सत्स्वत्रतादिभिर्वंदनीयं महतः सोमस्य

महीध्रकन्यागलसंगतोऽपि मांगल्यतंतुः कलहालाहलोऽ॥ यत्कंठदेशे कृतकुंठरात्रि मे क्यानुभावाद्वयमस्मि भूमा॥५
गुणत्रयातीतविभाव्यमित्थं गोकर्णनाथं च स साचयित्वा॥ त्रिस्रः स रात्रौ त्रिजगत्यविलक्षेत्रे मुदे षक्षिपति स्म का
लं॥६॥ वैकुंठकैलासविवर्तभूतं हरन्नताथं हरिशंकराख्यं॥ दिव्यस्थलं देशिकसार्वभौमस्तीर्थप्रवासी न चिराद्दृष्टा
सीत्॥७॥ भ्रमापनोदाय भिदावदानामद्वैतमुद्रामिह दर्शयंतौ॥ आराध्य देवौ हरिशंकरौ स कार्याणि विस्रच्यति स्म वाग्भिः॥८
वंद्यं महत्सोमकलाविलासं गंगामादरेणाकलयन्ननादिं॥ मे नं महः किंचन दिव्यमंगी कुर्वन् विभुर्मे कुशलानि कुर्यात्॥९
यो मंदराग्रं दधदादितेया सुधाभुजः स्मातनुते विषादि॥ सा मद्रिलीलोचितचारुमूर्तेः रूपापरो भवतान्विधत्तां॥१०॥ म २

प्रत्यवाप्नि नीरस्य कलाभिरंगैः कलायां मूलेन विलासः क्रीडा यस्य सोमः कुबेरे यत्न देवतायां वसुप्रदे वसुधाकरे चंद्रे
योषधीश्यामललासमीरकर्पूरनारेषु च वानरे चेति विश्वप्रकाशः॥ कलास्या कलरे वृद्धौ शिल्पादावंशमात्रकइति मेदि
नी सोमकस्य चेदपहारकस्यासुरस्य लावीनाम्नां कोलासः क्रीडा यस्येति यात्रथा भूतमनादिं सर्वकारणत्वाद्वकारणं मेनं
माल्यं दिव्यमप्राकृतं किंचनाचिंत्यं तेजोंगीकुर्वन् गांगीकारूपं अभिमादरेणाकलयन्विकर्षन् विभुरनंतशक्तिर्व्यापको १५९
विभुर्मे कुशलानि कुर्यात् तथा चोक्तं रूपं सजगद्देमात्स्यं चाक्षषोदधि संप्लवे नाव्यारोप्य महीमय्यामपाद्वैवस्वतं मनुमि
ति अहल्वां कर्षिषिः साकं महानायमुद्दत्यति विकर्षन् विचारिष्यामि यावद्ब्राह्मी निशात्रभोइति च अनादिमहलांगी वै दया

हि

चमादरेणाकलयन् प्रत्याहरन्निति वा तथा चोक्तं अतीतप्रलयापाये उत्थिताय स वेधसे हत्वासुरं हयग्रीवं वेदान् प्रत्याहरत्
हरिरिति पक्षे सोमस्य चंद्रस्य कलाया विलासो यस्मिंस्तत्या स हि विलासो यस्येति वा सोमानां हिमालयादुद्रवानां दिव्यो
षधीनां कलाभिरिति वा सोमस्य कर्पूरस्य वैना अनादिभूतां गां श्रुतिमादरेणाकलयन् विचारयन् गां वृषभमादरेण
प्रेरयन्निति वा मेनाम्नाहिमाचलभार्या या जातं किंचन पार्वतीलक्षणं महोंगीकुर्वन्निति व्याख्येयं ॥९॥ एवं म
त्स्यावतारमभिधायाथ कमठावतारं निरूपयन्निवाह॥ यो मंदराग्र्यमचलं दधत् अदितेयान् देवान् सुधाभुज आतनु
त स्माविषादी खेदरहितः स भवानद्रेर्मंदराचलस्य लीलायां भ्रमणात्म विलासार्थमुचितायोग्या चाहतूर्तिर्मस्यत
स्य संबोधनं हे अद्रिलीलोचितचारुमूर्ते कूर्ममूर्तेः स्वामपरांरूपां विधत्तां पक्षे यो मंदरागं मंदरारस्य पादपं दधत् वि
षादी स्वयं विषभक्षकोदेवान् सुधाभुजो आतनुते स्मान्द्रौ कैलासे या लीलाविलासस्तस्य मुचिता चारुमूर्तिर्यस्येति

उल्लासयन्यो महिमानमुच्चैः स्फुरद्वराहीशकलेवरोभूत्। तस्मै विदध्मः करयोरजस्रं स्वायंतनां भोरुहसामर
स्यं॥११॥ समाचहन्के सरिलांवराय सुरद्विषत् कुंजरमाजघान॥ प्रल्हादमुल्लासितमादधानं पंचाननं तं प्रण
मुः पुराणं॥१२॥ उद्दीतवल्याहरणाभिलाषो भावामनो हार्यजिनं वसानः तपांसि कोनारहितो व्यतानीदाद्यो वतादाश्रमिणा

माख्येयं अगः स्यान्नगवत् स्थिरौ धरपादपयोः पुमान्नमंदरस्तु पुमान्मंथशैले मंदारपादपइति मेदिनी॥९-१०॥ अ
थवाराहावतारं वर्णयन्नाह। यः उच्चैः महत् मे मोनं चिंतान्नति मुल्लासयन् स्फुरत्स्वावराहीशः स्फुरन्वीर्ईशो वराही
शस्तत्कलेवरस्तद्वपहो ऽभूत् मानश्चचित्तोन्नतौ ग्रहइति विश्वः चेथाचाः पक्षे वराहीशकलेवरः शेषधिग्रहः तस्मै
वराहीशो वासुकिः कलेवरे यस्येति बाहस्तस्या मुकुलितपद्मसाम्यमजस्रं विदध्मः॥११॥ अथ नृसिंहावतारं निरू
पयन्नाह। तं पंचास्यं सिंहं परमात्मानं पुराणं सदै करसं प्रणुमस्तं कमिति तत्राह। यो वरांके सरिलांन्दहरितो
समाचहत् सुरद्विषतां कुंजरं हिरण्यकशिपुं आजघान तं पुनः प्रल्हादमुल्लासितमादधानं पक्षे पंचमुखं सदाशि
वं केशिरसि सरितां नदीनां मध्ये वरां श्रेष्ठां श्रीगंगां समाचहन् स्फुरद्वा त्युगजासुरमाजघान प्रकर्षेणाआल्हाद

उल्लासितमारुधानमित्यर्थः॥१२॥ अथ वामनावतारं वर्णयन्नाह। यो बलेः सकाशात् त्रैलोक्यहरणाभिलाषः
१८० सुंदरं मृगचर्म वसानो वामनः उदितः उदितोभूत् कांतया रहितः तथा सिंचयतानीत् सोयमाश्रमिणामायो त्रैल
चारिणः अस्मान् अवतात् पक्षे यो मनोहारि मनोज्ञं अजिनं वसानो दृष्टाध्वरात् बलेः आहरणाभिलाषे उदितकांतयोसत्यामि॰
अथ परशुरामावतारमाह॥ येनाधिकं यथास्यात्तथोच्चतरेण वारिणा बालकेन परशुरामेणार्जुनः कार्तवीर्यः शीघ्रं संग २
र संगमभूमौ सुदूरेणाजितः वारि यो विजयध्वजः स्त्री क्रीडां तु निबालके। अर्जुनः ककुभे पार्थे कार्तवीर्ये च पृथ्वी॥ मातु
रकुलेपि स्याद्बलेपुनरन्यवदुत्तिमेदिनी। नक्षत्रनाथवत् चंद्रवत् स्फुरितेन तेन केनापि नाथेन वयं सनाथाः॥
पक्षे अधिकं सिरस्त्रिउच्चतरं वारिजलं यस्यार्जुनः पार्थः नक्षत्रनाथेन स्फुरितो अलंकृतो इत्यर्थः॥१०॥ श्रीरामस्य
अवतारं निरूपयन्नाह। अलीकमसत्लोभवः संसारो यास्मिंस्तथा भूतेन विलासिना स्वधाम्ना स्वरूपोतिपा

येनाधिकोच्चतरवारिणा भुजितोर्जुनः संगररंगभूमौ॥ नक्षत्राभ्यस्फुरितेन तेन नाथेन केनापि वयं सनाथाः
॥११॥ विलासिना लीकभवेन धाम्ना कामं द्विषं तं सदृशास्य मस्यन्। देवोधरापत्यकुचो भसाक्षी दयाद् मंदालसुखोनु
मतिं॥

यथेष्टं द्विषंतं रावणमस्यन् उत्क्षिपन् नाशयन् धराभूमिस्तस्याः अपत्यं सीता तस्याः कुचयोः उष्णालायाः साक्षी साक्षा
द्द्रष्टा स देवोः मंदसुखानुभूतिं अमितमलानुदयानुभवं दयात् पक्षे स्वांद्विमाणिमुख्यानि यस्य तथाभूतं द्विषंतं का
ममस्यन् धरस्यपर्वतस्यापत्यं पार्वती तस्याः कुचोभसाक्षी तिव्याख्येयं। धरा गिरौ च कार्पास तूलेनाकूर्मयो
तेयस्त्वंतरे पि चेदिति मेदिनी॥१२॥ अथ बलरामावतारं वर्णयन्नाह। अत्र तालकेतुः स्थिराधर्ममपीधर्माय यामूर्तिर्यस्य
हालाहलस्याः स्वीकरणे हालस्सुरायामिति मेदिनी। तथापि भ्रष्टकंठो रोहिणीज्ञो न यसुदेवेनानिरस्तुं क्षमानमुत
भोगभृतो यस्य स कोपि भूमा अयाउ मनसंगोचरो यत्र तान्यत्वयंतिना न्यत् शृणोतिनान्यत् विजानाति
स भूमा यो वै भूमा तत्सुखमिति श्रुत्या एकपलक्षितः परमात्मा अवतु पक्षेतु स्पृष्ट स्तालेगीतकालके लुः रूपस्य १७०
मोक्षधर्ममपि मोक्षधर्माय चामूर्तिर्यस्या मोक्षधर्मस्य मूर्तिः कार्यं तत्रोपाप्यदुति वाहालाहलस्याधिपस्य

स्वीकरणेनोग्रकंठो हालाहलस्वीकरणोपि अभ्युकंठ इत्यारोहिणीशाश्चंद्रः तालः करतलेगुष्टमध्यमापांचसंमिते
गीतकालक्रियामानेकरस्फालेद्रुमांतरे केतुर्नाप्तिकपताका रिपूत्पात लक्ष्मणि स्यिलादामूत्वालपर्वणोनां
प्रान्तो मेरुर्वलेस्त्रिषु मूर्तिः कायकाठिन्ययोः स्त्रियामिति मेदिनी॥१६॥ अथ श्रीकृष्णावतारं वर्णयन्नाह कलितं
समासादितं महिलापं यथास्यात्तथोत्संगभुवि समीपस्थाने निषेदुषाति वण्येनोपविष्टेनाधिनीयकेन गरुडेनो
पलक्षितः यः भूतनामासोहि का चित्तवृत्तिर्यस्य कलापः बर्हीभूषालंकारो यस्यासोकोपि चर्याविलुमन्नाक्यः प्रह
ष्यन् सन् त्यात् संसृतिलक्षणात् दुर्नर्थाद्यतु पक्षे आकलिता भुवा समासादिताः त्रियाविशसिस्थाविता
आयोयस्यां क्रियायां तथा कस्यानेनिषेदुषाधिनायकेन विप्रराजेनोपकक्षितो यः भूतपवित्रनामयस्यो

उत्तालकेतुः स्थिरधर्ममूर्तिर्हालाहलस्वीकरणोग्रकंठः॥ सरोहिणीशान्निरसन्तुं क्षमानिजो समागो च तु को
पि भूमा॥१५॥ विनायकेनाकलितामहिलाप्यनिषेदुषोत्संगभुविप्रहृष्यन्। यः भूतनामा हि कवित्तवृत्तिरव्या
दसोकोपिकलापभूषः॥१७॥ पाटीनकेतोर्जयिनि प्रतीत सर्वज्ञभावायदयैकसीम्नि। प्रायः ऋतुद्वेष
कृतादराय बोधैकधाम्ने स्पृहयामि भूम्ने॥१८॥ अतीत्यचेतोविषयं जनानां विधोतमानास्तमोनिहं
त्री। भूम्निसदावासकृताश्रयाय भूयां समे संतु तमानमांसि॥१९॥ कृपाकयापीप्रयोः सपर्याचाचारि
माचारसय्येति तन्वनं मुनिप्रवीरामुदितात्मकामिनाम्निकाधिकाम्या सदनं प्रतस्ये॥२०॥ श्रीशंकर

ध्रिकेषु स्वचित्तकेषु चित्तवृत्तिर्यस्य तेषां चित्तवृत्तिर्यस्मिन्नुतिवा कलीयस्तु रूपां भूषायस्यासाधित्वर्थः॥१७॥
अथ बुद्धावतारं निरूपयन्नाह। पाठीनकेतोः मीनकेतोः कामस्य जयिने मारजितो लोको जिन इत्यमरः प्रतीतः
प्रख्यातः सर्वज्ञभावो यस्य तस्मै दयैकसीम्ने प्रायः क्रतुषु यज्ञेषु द्वेषाय यांतेषु कृत आदरो येन तेः कृत आदरो
यास्मिन्निति वा तस्मै बोधैकधाम्ने भूम्ने स्पृहयामि एवं भूतं प्राप्तुं इच्छामि पक्षे कलौ संकल्पे द्वेषाय यातेषु कृ
त आदरो येन यद्वा द्वेषकृतो द्वेषवत्सु वीरभद्रादिषु कृतादराये ति व्याख्येयं॥१८॥ कल्क्यवतारं वर्णय
न्नाह। जनानां चेतो विषयं व्यतीत्य विद्योतमाना या आर्चिस्वधिय्यं स्त्री रूपप्रकाशाः। नायकत्वात्तमो निहंत्री

१७१

सतामायासाय कृतः आत्मयोधेन सतः सत्ययुगस्येति यासतामावासो यस्मिंस्तथाभूते कृतयुगे भिप्रायोय स्येतिवा परिच्छिन्नतां गालयति भूत्रेमम भूर्यासिनमासिनमस्कारा अतिशयेन संतु पश्येचेतो गोचरतथा प्रकाशमानाय स्वयंप्रकाशायालयं चक्षुः सहस्रतभानुवत्तस्मारू सत्तमो निहंत्तत्साहाज्ञानलक्षण तमोनिहंत्रे पुनः परिपूर्णानंदरूपाय परब्रह्मणे सद्देवयासाय कृतः सर्वस्याशयेन करणं येन सतामायासे कारूपाद्दो कृतो अभिप्रायोयेन तिवा ॥ ३० २७ ॥ उपसंहरति इत्येव मतिकांतकद्लीफलरसयायाचालक्ष्मीपार्व स्पर्शायाः भूजांचित्तचन्द्रमुद्रितश्रासायात्मकामस्य मुद्रिता आत्मकामायेनेतिवासमुनिप्रवीरोमूकांबिकायाः सदनं प्रतस्थे ॥ टि० २० तत्रेजातं वृत्तांतमावेदयति दिगतप्राणमात्मजमंके निधायहंतेसति कष्टेमुहुः प्ररुधम हान्याकुलोपतः सएवेकः पुत्रोयया स्तादंपती दृष्ट्वा सश्रीशंकरोद्यधीनतयाशुशोच ॥ ३० २७ ॥ एवमस्मिन् श्री

अंके निधाय व्यसुमात्मजातं महाकुलोहंतमुहुः प्ररुद्य ॥ तदेकपुत्रो द्विजदंपतीस दृष्ट्वादयार्धीनतयाशुशो च ॥ २७ ॥ अपारमत्वस्य शोकमस्मिन्नभूपतौ त्वैरदतीरवाचा ॥ जायेत संरक्षितुमक्षमस्यजनस्यदुःखा यपरं दयेति ॥ २२ ॥ आकर्ण्य वाणीं मशरीरिणीं तामसाधिति व्याहरतिस्मयिरं ॥ जगत्त्रयीरक्षणदक्षिणस्य सत्संततेकस्य तु शोभतेसा ॥ २३ ॥ इतीरयत्येव यतौ द्विजातस्सुकं सुखं सुप्तइवोदतिष्ठत् ॥ समीपगैः सर्व जनीनमस्य चारित्र्यमालोक्य विसिस्मये च ॥ २४ ॥ रम्योपशाल्यं कृतमालसालरसालहिंतालतमालशालैः सिद्धिस्थलं साधकसंपदांतं मूकांबिकायाः समुपेजगाह ॥ २५ ॥

शोके अपारं शोकं गच्छतिसति उच्चैः अश रीरवाचा अभूपता शरीरिणी वाग भूत् तामनुदाहरतिव्याहरतिस्म तदाहं दृक्षस्यजगत्त्रयीरक्षणकुशलस्यैवं दुःखस्य संततेः कस्य तु साहाय्यशोभते तथा च दयया समर्थेन त्वयेतयोः शोकोपाकरणीय इति भावः ॥ २३ ॥ इत्येवं यतौ कथयत्येव अप्रस्तुतस्य सुतः सुखं सुप्त इवोत्थितः सर्वस्मै जनाय हितं सार्वजनीनं नमस्य श्रीशंकरस्य चारित्र्यमालोक्य समीपगैर्विशेषेणाविस्मयप्राप्तः सर्वजनाद्ज च श्चर्येति यं ॥ २४ ॥ कृतमालैः सालादिवृक्षविशेषैः रम्यं तदुपशाल्यं ग्रामांतं यस्य ग्रामांतमुपशाल्यं स्यादित्यमरः साधक संपदां सिद्धिस्थलं तन्मूकांबिकायाः सदनं जगाहे ३० २५ ॥ १७१

उच्चो ब्रह्मलोकानंदो वचो नीत्वैर्यस्मात्तथाभूतानंदजन्यं बाष्पमुच्चैरुदीर्णरोमांचं च यथा तथोदारभक्तिः सश्रीशंकरः इह लोके अपरस्य पायलंबामंबां पूजयन्निस्तुलं निरूपमं यथास्यात्तथा स्तुतवान् ॥ इ० २६ स्तुतिमेव दर्शयति परार्धस्य परार्धसंख्यायाः पारेतामतिक्रांतायास्तव चरणकमलभासोमयूखास्तासु षस्थुतरं चिरातं तु भासो याति सूर्यचंद्रतादित्रय जगं सालोकयं सा दधते कुर्वंति भासस्तु अपि माद्रिभिरावृतां मम् खेरिसा दिवदता श्रीनाथेनोक्ताबोधितव्याः ॥ २७ ॥ हेदेवि महांतोत्तमं नाम्ति आवाहनासनारोपणसुगंधितेलाभ्यं गमज्जनशाला प्रवेशनाद्येश्चतुः षष्ठ्युपचारभेदैस्तथातेयसत्काउपदप्रदानैरेतेचसतांकाउपदानां

उत्थाय चानंदजबाष्पमुच्चैरुदीर्णरोमांचमुदारभक्तिः ॥ अंबामिहापाररूपावलंबां संभावयन्न स्तुतनिस्तुलं सः ॥ २६ ॥ पारेपरार्धं पदपद्मभाः सुषष्टुत्तरं तेच्चिरातं तुभासः आदित्रयचन्द्र कसुधामरीचिना लोकयं सादधते जगंति ॥ २७ ॥ अंतश्चतुःषष्ठ्युपचारभेदैरंते यसत्काउपद प्रदानैः ॥ आवाहनाद्यैस्तुवदेवि नित्यमाराधनामादधते महांतः ॥ २८ ॥ अंबोपचारेषु धीसंधुषष्टि शुद्धान्नयो शुद्धिरमेमेकेक सहस्रपत्रद्वितयस्य साधुतत्वं ति धन्यास्तवतोषहेतोः ॥ २९ ॥ आरा धनं तेबहिरेवकेचिदंतर्बहिश्चैकतमेतरेवा अन्येपरेत्वं चकदापिकुर्युर्नैवत्वदेक्यानुभवैकनिष्ठः

दुःप्राधोलंबिवायुसंचरार्थानांपरानां प्रदानैर्हे देविमहांतो नित्यमाराधनांमादधते कुर्वंति अपदीपां उपचारसंपन्नां ॥ २८ ॥ किंचहंबचतुःषष्ठ्युपचारेषु मध्ये एकोमेकंउपचारं शुद्धान्नयादिद्वितमेस हस्रादलेष्वेवंमंडलसलपभत्तधन्याः पुरुषास्तवतोषार्थं साधुसम्यक्तत्वं चतिविस्तारयंति ३० २९ हे बकेचित्तमाराधनं तस्याराधनं बहिरेव कुर्युः केनतमेम ध्यमास्त्वंतर्बहिश्चेयास्तउत्तमास्त्वेतरे वा परेत्व

आधारस्तत्र कि: १ यं धूम्रार्चि: २ रं ऊष्मा ३ लं ज्वलिनी ४ वं ज्वालिनी ५ शं विस्फुलिंगिनी ६ षं सुश्री: ७ सं सुरूपा ८ हं कपिला ९ क्षं हव्यकव्यवहा १० कं ऊर्मिलविनी ११ खं वं तलाविनी १२ गं फं धूम्रा १३ घं पं मरीची १४ ङं नं ज्वालिनी १५ चं धं
१७२ रुचि १६ छं दं सुषुम्ना १७ जं थं भोगदा १८ झं तं विश्वा १९ ञं णं बोधिनी २० टं ढं धारिणी २१ ठं डं क्षमा २२ अं अमृता २३
आं मानदा २४ इं पूषा २५ ईं तुष्टि: २६ उं पुष्टि: २७ ऊं रति: २८ ऋं धृति: २९ ॠं शशिनी ३० लृं चंद्रिका ३१ लॄं कांति: ३२ एं ज्योत्स्ना ३३ ऐं श्री: ३४ ओं प्रीति: ३५ औं अंगदा ३६ अं पूर्णा ३७ अ: पूर्णामृता ३८ इत्येता या: अष्टोत्तर

अष्टोत्तरत्रिंशत्तिया: कलास्तास्वर्थ्या: कला: पंच निवृत्ति मुख्यास्तासामुपर्यवलंबोद्भिपत्र्यवि
द्योतमानं विबुधा भजंते ३१ कालाग्निरूपेण जगंति दग्ध्वा सुधात्मना प्लाव्य समुत्सृजंतीं ये पाल
यंतीममृतात्मनैव ध्यायंति ते स्रष्टिकृतो भवंति ३२ ये प्रत्यभिज्ञामलपारविज्ञा धन्या स्फुले
भाग्विदितां गुरूक्त्या ॥ सैवाहमस्मीति समाधियोगात्वां प्रत्यभिज्ञाविषयं विदध्यु: ॥३३॥

त्रिंशति कलास्तासु पंचकला बोधिनी प्रमुखा निवृत्ति प्रधाना अर्थाश्रेष्ठास्तासामुपरि हंसविद्
योतमानं प्रकाशमानं तव चरणारविंदं विबुधा देवा: पंडिताश्च भजंते ॥३१॥ यतस्त्वदीय भजनं स्रष्टि
कर्तृत्वादि सामर्थ्य संपादकमित्याह कालाग्निरूपेण जगंति दग्ध्वा सुधात्मनाप्लाव्य समुत्सृजंतीम
मृतात्मनैव च पालयंतीं त्वां ये ध्यायंति ते स्रष्टिकर्तारो भवंतीति योजना ॥३२॥ तथान्ये च सविश
षां त्वामेवं ध्यायंतस्त एवं कृतार्था भवंतीत्याह ये तु निर्विशेषां त्वाम भेदेन जानंति ते तु धन्या एवेत्याह ये तु
गुरूक्त्यादौ विदितां समाधियोगात्सैवाहमस्मीति त्वां प्रत्यभिज्ञाविशेषं विदध्यु: ते सच्चिदानंद १७२
लक्षणं ब्रह्माहमस्मीति प्रत्यभिज्ञामलस्याद्वैतमतस्य पारं जानंतीति ते तथा भूता धन्या इत्यर्थ: ३३

इदानीं तत्तच्चक्रे ध्यानस्य फलं वदन्स्तौति ये हि कभोगलुब्धा हे मनि भे चतुर्दले मूलाधारसंज्ञे चक्रे तथा त
स्मादाधारचक्रादुपरि अस्मिन् षड्दले विद्रुमाभे स्वाधिष्ठानसंज्ञे आराधयंते चतुर्दशदले धूम्रवर्णे म
णिपूरकाख्ये त्वामुपासते तेषां तु यासस्तत्र नगरान्तरे च भवति ॥३४॥ हृदय्य नाहतसंज्ञे द्वादशदले
पिंगलवर्णे चक्रे ये त्वां भजंति तेषां तु तन्नगरे तत: स्थिति: शुद्धषोडशदले धूम्रवर्णे विशुद्धसंज्ञे चक्रे तु
ये भजंति तेषां सामीप्यं सहस्रदले कर्पूरवर्णे आज्ञाचक्रे तु ये भजंति तेषां त्वत्समाना भोगा भवंति ३५
अथ मंडलाख्ये सहस्रपत्रे कमले त्वामनुसंदधानश्च तुर्थिधेया नुभवेन निरस्तो मोहो यस्य स अत
एव साधकेंद्रो हं ब्रह्मसायुज्यं प्राप्नोति ॥३६॥ अनुभवस्य चातुर्विध्यं विवृणोति पुर आहो विंदुत्रि

आधारचक्रे च तदुत्तरस्मिन् आराधयंते हि कभोगलुब्धा: ॥ उपासते ये मणिपूरके त्वां वा
सस्तु तेषां नगरान्तरे स्ते ॥३४॥ अनाहते द्विभजंति ये त्वामित: स्थितिस्तन्नगरे तु तेषां ॥ शुद्धा
त्मयोर्ये तु भजंति तेषां क्रमेण सामीप्य समानभोगौ ॥३५॥ सहस्रपत्रे कनमंडलाख्ये सरो
रुहे त्वामनुसंदधान: ॥ चतुर्विधैक्यानुभवात्तमोह: सायुज्यमेवाचरति साधकेंद्र: ॥३६॥

कोण वसुकोणदशार युग्म मन्वश्र नागदलसंयुत षोडशारं वृत्तत्रयं च धरणी सदनत्रयं च श्रीचक्र
मेतदुदितं परदेवताया श्चतुर्भि: शिवचक्रैश्च शक्तिचक्रैश्च पंचभि: नवचक्रैश्च संसिद्धं श्रीचक्रं शि
वयोर्वपु: त्रिकोणमष्टकोणं च दशकोणद्वयं तथा चतुर्दशारं चैतानि शक्तिचक्राणि पंच वै विंदवष्टा
षड्दलं पद्मं तत आषोडशपत्रकं चतुरस्रं च तुर्द्वारं शिवचक्राण्यनुक्रमात् त्रिकोणाचैंदवन्श्लिष्टम
ष्टारष्टदलां बुजं द्वादशारयो: षोडशारं भूगृहं भुवनाश्रकेशोयानामपिशाक्तानां च कोणानां च परस्परं

१७३

अविनाभावसंबंधं योजानाति स चक्रवित् ॥ ७३ ॥ त्रिकोणरूपिणी शक्तिर्बिंदुरूपः सदाशिवः ॥ अविना
भावसंबंधं तस्मात् बिंदुत्रिकोणयोः ॥ एवं विभागमज्ञात्वा श्रीचक्रं यः समर्चयेत् ॥ न तत्फलमवा
प्नोति ललिताम्बा न तुष्यतीति इत्यादि वचनैरुक्तस्य श्रीचक्रस्य उक्तचक्रबहुकस्य च चिंतितं मो
गिभिः समतमैक्यं साधकेंद्रोऽनुध्यायति अथानंतरं श्रीचक्रमंत्रयोः आपाद्यं चिंतितैक्यमनुध्या
यति ततस्तदनंतरं चक्रस्य तत्वैक्यं मंत्रस्य चैक्यमित्येवं क्रमात् अनुध्यायति ॥ ७४ ॥ उपसंहरतीति ॥

श्रीचक्रषट्चक्रयोः पुरोऽथ श्रीचक्रमन्त्रयोरपि चिंतितैक्यं ॥ चक्रस्य मंत्रस्य ततस्तवै
क्यं क्रमादनुध्यायति साधकेंद्रः ॥ ७५ ॥ इतितावच्चनैः प्रभूज्य भैक्षादनमात्रेण सतुष्टिमा
पूर्तार्थः ॥ बहुसाधकसंस्तुतः क्रियंतं समयं तत्र विनाय्य पालचेताः ॥ ७६ ॥ अथ स्नातिस्मतत्तो
महारकं श्रीबालसंज्ञं सकदाचन स्वशिष्यैः ॥ अनुगेहकुलाग्निहोत्रदुग्धप्रसरत्पावनगं
धलोपनीयं ॥ ७७ ॥ यतोपम्रत्पुर्बहिरेव याति भ्रांत्वा प्रदेशं त्वनेकरलब्धा ॥ दृष्ट्वा द्विजातीन्
निजकर्मनिष्ठान् दूरान्निषिद्धं स्वजतोऽप्रमत्तान् ॥ ७८ ॥ यस्मिन् सह स्वाद्विलयं जनानामप्याहि
तानां श्रुतिपाठकानां ॥ असंख्यसंख्यं श्रुतिचोदितासु क्रियासु दक्षं प्रथितानुभावं ॥ ७९ ॥

क्रियंतं समयं कालं विनायनीलचानुपिबमे समसजागुरुसमेचेत् सफरामरश्च वसंतमालिका सा ॥ ७६ ॥
ततः कदाचित् स्वशिष्यैः सह स श्रीशंकरः श्रीबालीति संज्ञा यस्य तं द्विजग्रामकं अयातिस्म तं विशिनष्टि प्र
तिगृहं कुलाग्निहोत्रदुग्धात्प्रसरता पावनेन गंधेन लोपनीयं प्राप्य ॥ ७७ ॥ पुनस्तमेव वर्णयति रान
कैः भ्रांत्वा निजकर्मनिष्ठान् दूरात्निषिद्धं स्वजतोऽप्रमादं शून्यान् द्विजातीन् नरान् दृष्ट्वा प्रदेशमत्र

१७३

किंच गिरिजासहायः पिनाकपाणिर्मध्येयसत्यस्य भूषां करोतीति तत्र दृष्टांतद्वयमाह । यथा हारस्य यष्टेस्तलिका
याः तरलो मध्यमणिर्यथा भूषां करोति तरलश्चंचलो रविंगं भास्करोपि त्रिलिंगकं हारमध्यमणौ पुंसीति मेदिनी
यथा वा गगनाधिरूढः भूयं द्योरात्रेर्भूषां करोति तद्वत् ॥ ८१ ॥ तत्र तस्मिन् ग्रामे ग्रामस्थानतः प्रभाकरसंज्ञः कश्चि
नास्तिस्मतं विशिनष्टि प्रवृत्ती तिक्रतुभिरुन्मीलितः कीर्तिर्द्दंदीयेन सः [illegible] सद्भिः किं नाकमपि हिय

मध्ये वसत्यस्य करोति भूषां पिनाकपाणिर्गिरिजासहायः ॥ हारस्य यष्टेस्तरलो यथा वै रात्रे
रिवं दुर्गगनाधिरूढः ॥ ८१ ॥ तत्र द्विजः कश्चन नाम्नास्तवरी प्रभाकराख्यः प्रथितानुभावः ॥ प्रवृत्ति
मार्गैकरतः सुबुद्धिरासीत् क्रतून्मीलितकीर्तिरेरः ॥ ८२ ॥ गावो हिरण्यं धरणी समग्रा सद्बांधवा
स्तातिजनास्तस्य ॥ संतोषकं ते न हि तोषयंति पुत्रोऽप्यस्याजनि मुग्धचेष्टः ॥ ८३ ॥ न वक्ति किं
चिन्न शृणोति किंचित् ध्यायन्निवास्ते किल मंदचेष्टः ॥ रूपेषु मारो महसा महस्वान् सुरेव चंद्रः
क्षमयामहीसमः ॥ ८४ ॥ ग्रहग्रहाक्रांजडवद्विचेष्टते किं वा स्वभावादुत पूर्वकर्मणः ॥ संचि
तयन्निति सतिनाग्निर्श्रीसमागतान् प्रभुमेनाबहुरुक्तवान् ॥ ८५ ॥

स्मात् एभिः सर्वैः तोषो
नास्तितोषाभावहेतुर्यस्मात्तस्य पुत्रोऽमुग्धचेष्टो जातः ॥ ८३ ॥ तदीयां तां चेष्टामेव दूर्वयति
नेति ॥ तदीयस्वरूपं वर्णयति ॥ रूपेषु मारः कामः महसा तेजसा महस्वान् सूर्यः ॥ ८४ ॥ अथ
नानाविधत्वेषां तदीयातलक्षिता दूरतरमतिग्रांसं चिंतयन् समागतान् प्रभुमेनामस्तपत्तिस्म
॥ ८५ ॥ ततः कदाचित् बहुपुस्तकभारेः शिष्यैः सहतं ग्रामं प्रतिसमागतं कंचन पूज्यपादं श्रुत्वा च तत्थानंदिताला

सप्रभाकरस्तस्य पूज्यपादस्य निकटं पुत्रं नीतवान् आ० ४७ किं शून्यहस्तएव गतोनेत्याह । शून्यहस्तद्वितीरिक्तहस्तस्तु नोपेयाद्
१७४ राजानं देवतं गुरुमिति शास्त्रचित्स्वयं सोपायनेगुरुं श्रीशंकरं प्राप फलैस्तदुपायन मिलपेक्षायामाह । फलं स्वशिष्य
यात्प्राप छत्त अस्य गुरोः पादकमलेन मामच उ. ५ भस्मनानिरूढ वन्हिवज्जडतुल्याकृतिं तं पुत्रं च तदीयपादयो

शिष्यैः प्रशिष्यैर्बहुभिस्तु सार्धं समागतं कंचन पूज्यपादं शुश्राव तं ग्राम भवं द्विजात्मा निनाय सद्भुत्तु निकटं स तस्य ॥४७॥ नशून्यहस्तान्नृपमिष्टदेवतं गुरुं च पायादिति शास्त्रचित्स्वयं ॥ सोपायनः प्राप गुरुं स्वशिष्य फलं न नामास्य च पादपंकजे ॥४८॥ अनीनमत्तं च तदीयपादयोर्जडाकृतं भस्म निगूढवन्हिवत् ॥ सनोदलिष्टसलिलः पदांबुजे प्रायः स्वजाड्यं प्रकटं विधित्सति ॥४९॥ उपात्तहस्तः शंकरस्तं मुखं तदेशिकेंद्रः कृपयोदतिष्ठत् ॥ उत्थापिते स्वतनये पिताब्रवीदुद्रभो जाड्यमस्य किं कृतं ॥५०॥ वर्षाण्यतीत्युर्भगवन्नमुष्य पंचाष्टजातस्य विना वबोधं ॥ नाध्यष्ट वेदान् नलिखच्च वर्णान्न चाकरोत्चोपनयं कथंचित् ॥५१॥ क्रीडापरः क्रोशति बालवर्गस्तथापि नक्रीडितुमेष याति बालाः ॥ आगमुष्य मिमं गिरी... स्यं संताड्यं लेपिनरोषमेति ॥५२॥ भुंके कदाचिच्च भुंजाततुं भुंके स्वेच्छा विहारी न करोति नो वक्तं ॥ तथापि रुष्टेन न ताड्यते यं स्वकर्मणा वर्धत एष नित्यं ॥५३॥

रनीलमतत भस्म नी ति भिन्नं वापदं सत्सुत्रः प्रायः स्वजाड्यं प्रकटं विधातुमिच्छति ॥४९॥ उपात्तोग्रहीत १७४
स्तदीयहस्तो यं नसदेशिकेंद्रः श्रीशंकरः उदतिष्ठत् उत्थापितवान् ॥५० तज्जाड्यमेव वर्णयति वर्षाणीति
पंचाष्टयोरष्टानाध्यष्टवेत्वाधीतवान् अर्णान्वर्णान् यथाकथंचिदुपनयं कृतवानस्मि ५१ एवं जाड्यं प्रदर्श्य क्रुतां

मध्यलेशं यपिविचित्रक्रीडापरः इति स्त्री ॥५२॥ सर्वदैव
तं निरुपाधिकछेतं प्रसयेनं नताकृतं ५२

इत्येवं कथयित्वा प्रभाकरे उपरते सति शंकरदेशिकेंद्रः पप्रच्छ ॥५४॥ कस्त्वमितिप्रश्नोत्तरं बालमाह । किमेवजडवत्वर्तसे इत्यत्राह ॥ नाहं जडः किंतु मत्सन्निधानेन जडः प्रवर्तते हे गुरो अस्मिन्नर्थे अहं न संदेहः तस्मात् शोकमोहक्षुधापिपासाजरामृत्युलक्षणषडूर्मिभिः जायते अस्ति वर्धते विपरिणमते अपक्षीयते नश्यति सुरूपषड्भावविकारैश्चरहितं सुखैकतानं परं सर्वोत्तमं तत्परं ब्रह्मास्मि परं देहेंद्रियाद्व्यतिरिक्तं प्रत्यक्चैतन्यं तत्स्वरूपं बोधितत्त्वपदार्थाभिन्नमितिवा ॥५५॥ हे विद्वन् ममेवैषानुभूतिर्मुमुक्षुवर्गस्य भूयादिति निरू

इतीरयित्वोपरते च विप्रे पप्रच्छ तं शंकरदेशिकेंद्रः ॥ कस्त्वं किमेवं जडवत्प्रवृत्तः सत्वाप्रयीद्बालवपुर्महात्मा ॥५४॥ नाहं जडः किंतु जडः प्रवर्तते मत्सन्निधानेन न संदेह गुरो ॥ षडूर्मिषड्भावविकारवर्जितं सुखैकतानं परमस्मि तत्पदं ॥५५॥ ममेव भूयादनुभूतिरेषा मुमुक्षुवर्गस्य निरूप्य विद्वन् ॥ पद्यैः परैर्द्वादशभिर्बभाषे चिरात्मतत्त्वं विधुत प्रपंचं ॥५६॥

प्यात्र्यैर्द्वादशभिः पद्यैः विधूतप्रपंचं चिदात्मतत्त्वं बभाषे तथाहि निमित्तं मनश्चक्षुरादि प्रवृत्तौ निरस्ताखिलोपाधिराकाशकल्पः रविर्लोकचेष्टानिमित्तं यथा यः स नित्योपलब्धि स्वरूपोऽहमात्मा यमात्मत्वेन नित्यबोधस्वरूपं मनश्चक्षुरादीन्यबोधात्मकानि प्रवर्तंत आश्रित्य निष्कंपमेकं स० २ मुखाभासको दर्पणे दृश्यमानो मुखत्वात्पृथक्त्वेन नैवास्ति वस्तु चिदाभासको धीषु जीवोपि तद्वत् स० ३ यथा दर्पणाभाव आभासहानौ मुखं विद्यते कल्पनाहीनमेकं तथा धीवियोगे निराभासको यः स० ४ मनश्चक्षुरादेर्वियुक्तः स्वयं यो मनश्चक्षुरादेर्मनश्चक्षुरादिः मनश्चक्षुरादेरगम्यस्वरूपः स० ५ य एकोविभाति स्वतः शुद्धचेताः प्रका

१७५ शस्त्रोपिनानेयधीषुस एवोदकस्थोयथाभानुरेकः स॰ ६ यथानेकचक्षुः प्रकाशोरविर्नेकमेण प्रकाशी
करोति प्रकाश्यंअनेकाधिमायस्तथैकप्रबोधः स॰ ७ क्षिवस्वत्म भातंयथारूपमक्षं प्रगृण्हातिना
भातमेवंधियस्वात्मतथाभातआभासयत्येकमक्षंस॰ ८ यथास्वर्य एकोप्यनेकश्चलासु स्थिरास्व
प्यनन्यग्विभात्यस्वरूपः चलासुप्रभिन्नास्व धीष्वेकएवस॰ ९ घनछन्नदृष्टिर्घनछन्नमर्कंय
थामन्यते निःप्रभंचातिमूढः तथाबद्धवत्भातियामूढदृष्टेः स॰ १० समस्तेषुवस्तुष्वनुस्यूतमेकं
समस्तानिवस्तूनियंनस्पृशंति वियद्वत्सदाशुद्धमच्छस्वरूपः स॰ ११ उपाधौयथाभेदतास्वच्छमणीनां

प्रकाशयंतेपरमात्मतत्त्वं करस्थधात्रीफलवद्यदेकं॥ श्लोकास्ततो हस्तामलकाः प्रसिद्धास्त
त्कर्तुराख्यापितथैवहस्ता॥५७॥ विनोपदेशंस्वतएवजातः परात्मबोधो द्विजवर्यसूनोः।
यस्मात्समीक्ष्यसदेशिकेंद्रोन्यधात्स्वहस्तं शिरस्युत्तमांगे॥५८॥ सुतेनिवृत्तेवचनंबभाषे
सदेशिकेंद्रः पितरंतदीयं॥ नस्थान्त्वयाग्योभवतासहायंनतेमुनार्थकिमास्यदेन॥५९॥

तथाभेदताबुद्धिभेदेषुतेपियथाचंद्रिकाणांजलेचंचलत्वं तथाचंचलत्वंतथापीहविष्णो॥१२॥ इति
उपे॰ ५६ यदेकंपरमात्मतत्त्वंतत्करस्थामलकफलवत्प्रकाशयंतेअतस्तेश्लोकास्ततोहस्तामलकाः
प्रसिद्धास्तेषांकर्तुराख्यापितथैवहस्तामलकइतिवृत्ताप्रवृत्ताउ॰ ५७ उपदेशंविनास्वतएव
द्विजवर्यसूनोः परात्मबोधोजातः इतिसंप्रेक्ष्यविस्मयंप्राप्तोदेशिकेंद्रोद्विजवर्यसूनोःशिर
सिस्वहस्तंन्यधात ५८ उदाहृतपद्यास्तुत्काः स्फुतेनिवृत्तेसतिदेशिकेंद्रस्तदीयंपितरंवचनंबभा

भवतांस्मवतासहायंवसं योग्योनभवतिकिंचामुना
जातास्यदेवतवकिंचित्प्रयोजनंनास्ति॥५९॥

नचैवंभूतेनतवापिकिंप्रयोजनमित्याशंक्याह॥ पुराभवस्यपूर्वजन्मनोऽभ्यासस्यरसेनसततपुत्रः
सर्वंजानाति ६० ननस्तंयोग्योभवतासहायमित्यत्रहेतुमाहास्यगृहादिविषयासक्तिरासक्ति
र्नास्तितथात्मीयदेहेआत्मात्मीयतासमानधियेतथादेहादन्यत्रममेतितज्ञानमस्यनविद्यते
सात्मात्मीयतासुपदेशस्वदेहेनास्तितदाबाह्यवस्तुषुसानास्तीतिकिमुवक्तव्यं ६१ इतीरयित्वा
भगवान्द्विजात्मजंगृहीत्वापुनरीप्सितांदिशंययौप्रभाकरसंज्ञोविप्रोपिकिंमहादेवस्तत्र

पुराभवाभ्यासवसेनसर्वंसवेत्तिसम्यक्नचवक्तिकिंचित्॥ नोचेत्कथंस्यादनुभूतएकगर्भ
पद्यानिभावेननिरक्षरस्य॥६०॥ नसक्तिरस्यास्तिगृहादिगोत्वरानात्मीयदेहेममतास्य
विद्यते॥ तदात्मतात्मन्ममतिवेदनंयदानसास्तेकिमुबाह्यवस्तुषु॥६१॥ इतीरयित्वा
भगवान्द्विजात्मजंययौगृहीत्वादिशमीप्सितांपुनः॥ विप्रोप्यनुव्रज्यययौस्वमंदिरं
क्रियत्पदंशास्थिरधीर्वहुश्रुतः॥६२॥ ततःशतानंदमहेंद्रपूर्वैः सुपर्वसंदेहरुपगीयमानः
पद्मांघ्रिमुख्यैः सममाप्तकाम क्षोणीपतिःश्रृंगगिरिंप्रतस्थे॥६३॥ यत्राधुनाप्युत्तम
मध्यश्रृंगस्तपश्चरस्यात्मधृतांतरंगः॥ संस्पर्शमात्रेण वितीर्णभद्राविधोततेयत्रचतुंग

भद्रा॥६४॥

स्पर्शितंभद्रंकल्याणंयस्यसातुंगभद्राख्यानदीवि
धोततो

त्पस्वमंदिरंययौननुस्वपुत्रवियोगेन्याकुलःतंकिमितिनध्यायेत्साशंक्याह॥ स्थिरधीर्यतोब
हुश्रुतः॥६२॥ ततस्तदनंतरंविष्णुप्रमुखैर्देवैः सुपर्वदेवैः उपगीयमानाः पद्मपादादिभिःसहाप्त
कामानांराजाश्रृंगगिरिंप्रतस्थेशतानंदोमुनेर्महेंद्रदेवकोनंदनेपिवेतिमेदिनी॥६३॥ यस्मिन्गि
रौयधुनापिउत्तमभक्ताअंतरंगः ऋष्यश्रृंगउत्तमंतपश्चरतियत्रेचसंस्पर्शमात्रेणापिवितीर्णस

१७५ तत्रयेसंतोयसंतितान् धिद्वानद्दिअभ्यागतानां पूजयात्यीकृतानांकल्पद्रुमशाखानांमूलंकषाअ
धीताःसर्वशास्त्रायैरित्याशातेःसम्यगुल्लसंतःशांतीनरायाःशांतविघ्नाःइं६ं॰६५ तस्मिन्पर्वते मनीषिमु
ख्यान्श्रावणमात्रेणप्राप्योमहापुरुषार्थोमोक्षोयैस्तानुपादिष्टविद्याग्रहणसमर्थान्सम्यक्शंकरोभाष्य
प्रमुखान् निजान्ग्रंथान्अध्यापयामासआकर्णनेनप्राप्योमहापुमर्थोयेभ्यस्तान्ग्रंथानितिवा॥६६॥
दोषमनंतंमंदाक्षनम्रं लज्जयानम्रंकलयन्नकुर्वन्निवारोषंयथास्यात्तथाआपिनामांतरतमोसि

अभ्यागतार्चाकल्पितकल्पशाखरवाकूलंकषाधीतसमस्तशास्त्राः॥ईज्याशातेर्यत्रसमुल्लसंतः
शांतांतरायाभिवसंतिसंतः॥६५॥ अध्यापयामाससभाष्यमुख्यान्ग्रंथान्निजांस्तत्रमनी
षिमुख्यान्॥ आकर्णनेप्राप्यमहापुमर्थानातिद्विद्याग्रहणेसमर्थान्॥६६॥ मंदाक्षनम्रं
कलयन्नुदोषंपराणुदत्साणिनमांस्वदोषंनिरस्तजीवेश्वरयोर्विशेषंव्याचष्टवाचस्पतिनिर्वि
शेषं॥६७॥ प्रकल्प्यतत्रेंद्रविमानकल्पंप्रासादमाविष्कृतसर्वशिल्पं॥प्रवर्तयामाससदेवता

आज्ञानान्निपराणुदत्अपाकरोत्यतोवाचस्पतिनानिर्विशेषंयथाभवतितथानिरस्तजीवे
श्वरयोर्विशेषंव्याचष्ट॥६७॥ तत्रतस्मिन्पर्वतेइंद्रविमानसदृशमाविष्कृतसर्वशिल्पं
प्रासादंप्रकल्प्याजाद्देरपिपूजितायादेवतायाःपूजांसप्रवर्तयामासअत्रत्यः मठंकृत्वातत्रविद्या
पीठनिर्माणंकृत्वाभारतीसंप्रदायंनिजशिष्यंचकारयस्त्वद्वैतमतेस्थित्वाभारतीपीठनिंदकःस
यातिनरकंघोरंयावदाभूतसंप्लवंकिंचित्शिष्यंसुरेश्वराख्यंपीठाध्यक्षमकरोत्इति॥६८॥

सारदेवताकेस्याकांक्षामाआह॥त्येति॥६९॥ अथतत्रयद्वृत्तंतद्वर्णयितुमारभते चित्तानुवर्तोतितत्त्वी
सूक्ष्मावाकूविभूतिर्यस्यसमंदभाषणइत्यर्थः॥देशिकस्यकच्चिलशिष्यो॥ जनिअभूत्॥७०॥सससेवगु
रुंशुश्रूषणपरइत्याह॥पुरागुरूस्नानपूर्वंस्नानालाकंबलयस्यप्रमुखैरुच्याससनंमृदुकोमलंसमंसमानं
क्षिपतिकरोतितत्कालंसंलक्ष्येवनत्यागसोनिर्यदत्तंपरिशोधनकाष्ठंमंत्रंशास्त्रोक्तिंददातिवा

वाचारदांवेत्यकिंधांवहंतीकलांप्रतिज्ञांप्रतिपालयंती॥अथाधिकृंगगिरिपुरेवसंतीप्रयो
ततेनोद्वयशानृदिशांद्रुति॥६९॥चित्तानुवर्तीनिजधर्मचारीभूत्वानुकंपीतनुवाग्विभूतिः॥क
श्चिद्बभूवेजनिदेशिकस्यचेतोहरःकार्यमुदाहरंति॥७०॥स्नानात्पुराक्षिपतिकंबलंच
स्नानमुख्यैःकृत्यासनंमृदुसमंसदृशातिनिस्तं॥संलक्ष्यदंतपरिशोधनकाष्ठमग्र्यंबाह्यादिकं
गतवतेसलिलादिकंच॥७१॥श्रीदेशिकायगुरवेतनुमार्जनस्त्रे विश्राणयत्सनुदिनंच
५१ तथोपवस्त्रः॥श्रीपादपद्मयुगमर्दनकोविदस्तच्छायेवदेशिकमसौनसमन्वयाधा॥७२॥
गुरोःसमीपेनतुजानुजंघतेप्रसार्यचरणौनिषीदति॥नोपेक्षतेवाबहुमानभा
वेनस्वहृदीगुरुतोस्यतिष्ठति॥७३॥तिष्ठनगुरौतिष्ठतिसंप्रयातेगच्छन्नुगुणाणविनयेनसंण्वन्॥७४॥

स्नानादिकंगतवतेजलमृत्तिकादिकंचददातिच॥७१॥ विश्राणयतिप्रयच्छतिस्मयोसौदेशिकंछायेवचया
चंगच्छत॥७२॥चकयंनोपेक्षतेवाबहुमानभावेतचंशाणेंदूवंशास्मिजिततात्उपजातिःइत्थोकेनात्या
स्यापिमिश्रितासुस्मरंतिजातिष्वेवमेवनामेस्फकत्वात्॥७३॥किंचगुरौतिष्ठतिसतितिष्ठन्तस्मिन्संप्र
यातेगच्छन्ननुगुणाणविनयेनअनुयन्सन्कथ्यमानोपविष्टतास्यपतेमत्यास्यगुरोरहितंतस्यनविस्तारयातु॥७४॥

DR. BHAU DAJI MEMORIAL
DR. BHAU DAJI MEMORIAL

एवं सति तस्मिन् शिष्यवरे कदाचित् स्वगुरोः शाटीप्रक्षालनाय आपवर्तिनीं गां नदीजलं प्रति गते सति त
१७१ स्यागमनं प्रतीक्षमाणो भक्तेषु वत्सलतया आरब्धान् आरब्धेकर्मणि विलम्बं गतः स्वशिष्यचिबलीवर्दरक्षो
चकुलिशे मुमानस्मी मोरमेयीदम्बरणदिग्वाग्भन्यपशुभूमिश्वेतिमेदिनी॥ व्या० ७५ अथानंतर

तस्मिन् कदाचन मुनिर्नियमाच्चरे स्वशाटीप्रक्षालनाय गतवत्यपवर्तिनीं गाम्॥ आरब्धानकर्म
भितरागममीक्षमाणो भक्तेषु वत्सलतमोऽधिकलंबतेऽस्व॥ ७५॥ शांतिपाठमथ कर्तुमसं
ख्येषूद्यतेषु सचिवेनयवरेषु॥ स्थीयतां गिरिरपीक्षणमात्रादेष्यतीति समुदीरयति स्म
७६॥ तां निशम्य निगमांतगुरूक्तिं मंदधीरनधिकार्यपि शास्त्रे॥ किं प्रतीक्ष्यत इ
ति स्म हभीतिः पद्मपादमुनिना समदर्शि॥ ७७॥ अस्य गर्वमपहर्तुमरवर्वस्वाश्र
येषु करुणातिशयाच्च॥ आदिदेश स चतुर्दशविद्याः सद्य एव मनसा गिरिनाम्ने॥ ७८

मसंख्यातेषु शांतिपाठं कर्तुमुद्यतेषु सत्सु सदेशिकेंद्रः स्थीयतां गिरिरपीक्षणमात्रादे
ष्यतीति गिरिरस्म स्या० ७६॥ तां वेदांतरूपां गुरूक्तिं निशम्य भेदबुद्धित्वात् भीतिः कु
र्वतुल्यो जडः शास्त्रे अनधिकार्यपि किमर्थं प्रतीक्ष्यत इति स्म ह पद्मपादमुनिना भी
तिः समदर्शि॥ ७७॥ अखर्वमनल्पं तस्य पद्मपादस्य गर्वमपाकर्तुं स्वयमेवाश्रयो येषां तथा
भूतेषु स्वभक्तेषु करुणायाः अतिशयात् स श्रीशंकरस्तत्क्षणात् गिरिनाम्ने चतुर्दश
विद्या मनसा आदिदेश॥ ७८॥ सः गिरिरपि तस्य गुरोरनुग्रहमाप्य गम्यं तत्क्षणेनाशाद्दिता १७१

खिलशिष्यः भगवन्नुरसौ महिमा जलजे सुखदुःखक्षेपविवर्जितं रूप याचारणगतमुद्धरमामनु
शाध्युपसन्नमनन्यगतिं॥ १॥ विनिवर्तय संसृति विपुल विषमां परिमुच्य शरीरचिबद्धमतिं॥ परमात्मपदे
भव नित्यरतो जहि मोहमयं भ्रममात्ममते॥ २॥ विसृजान्यमनोदृषु पंचसु तामहमस्मि ममेति मतिं
सततं त्रिगुणं हृदयस्य भवे हि सदा हमितीति॥ ३॥ जलभेदकृता बहुले वस्तु
घटिकादिकृता न भसोऽपि यथामतिभेदकृता तु तथा बहुलात न बुद्धिकृता विकृतस्य सदा॥ ४॥ दिनकृत् प्रभया सह
ज्ञानसदाचित्तगतं सकलं स्वचित्ता विदितं भवता अपि कृतेन सदा यत एवमतो सि सदैव सहा॥ ५॥ इत्यादिभि
र्गुरुं शिष्यः सवादिनपरं तत्त्वं जकैरिह तोटकमंबुधि सेः प्रमितं मिलुक्तलक्षणस्तोटकवृत्तैः सहदेशिक

साधिगम्य तरनुग्रहमग्रतः स्तोतुमसौ विदितारिलवाग्विद्यः॥ एष देशिकवरं परतत्त्वं तोटकैर्ललिततोट
कवृत्तैः॥ ८९॥ श्रीमदेशिकपादपंकजयुगी मूल्ला तरे काश्रयात् तत्कारुण्यसुधारसैकसहितान्नि के
सद्गुलरी॥ हृद्यं तोटकमुत्तरं तरुचिरं पश्चात्मकेसरफलं भेभाकमनोतिसत्तमश्रुकैरास्वाद्यमा
नं मुहुः॥ ९०॥ अन्योन्यमनवाप्ति तापितपदाकामंक्षमाशामियं शिनिः अंबाः परमुन्नतीं निजमिषा
श्रीमत्स्वर्शं तोपरं चवसाफाप्यं धरीकृतनिभुवनामणी गुरूणां कथं तावात्स्यघनीमितुनीयिरलंकुर्वी

यं श्रीशंकरं प्रत्यागतवानित्यर्थः॥ ९१॥ श्रीमद्देशिकस्य पादपंकजयुगलं मूलं यस्याः सा श्रीशंकरएव एकः
आश्रयो यस्य तस्य कारुण्यसुधारसैकेन सहिता तस्य गिरेः कीर्तिलक्षणा सद्वल्लरी तोटकवृत्तलक्षण
भोगी नयत्तंतन प्रसवबंधसुंदरं हृद्यं भोक्तुमनाययेषां तैः सत्तमः शुकैर्मुहुरास्वाद्यमानं पश्चात्मकं
फलं लेभे॥ ९१॥ १० अन्योन्यस्य यानं कार्यं दुलानुप्यनोऽन्योन्यस्य संप्राप्तिना सती भूमौ यथार्थं कृतपदा लब्ध्वा

लब्धास्पदा अधरीकृतत्रिभुवनपंक्तिः गुर्वीश्रेष्ठा गुरूणां सेवा उन्नतं परंपदं मोक्षं गंतुमिच्छोः कापि वंद्या
१७८ कृत्यानिःश्रेणिः अधिरोहिणी तस्य यतीन्द्रालुः गिरस्तमोघ्ना न विरलं कथं न कुर्वीत ॥ ८१ ॥ अथानंतर
मस्मभक्तालाः सुभक्तास्तावास्यास्तु तथाभूतास्ते कमाये न तथा भूतापि पर्वक्रोधं महे ग्रंथोप्रस्ता
वलक्षणांतरध्वनिभेदिनी गुरोर्द यथैव तोटकवृत्तपद्यजातैस्त्रयी शिरसामर्थं स्फुटयन् सती

अथ तोटकवृत्तपद्यजातैः स्वयमज्ञानसुपर्वसु किं कोपि । इत्येव गुरोस्त्रयीशिरोर्थं स्फुट
यन्नेव स्तिमिचक्षण: सतीर्थ्यः ॥ ८२ ॥ अथ तस्य गुरुस्य वाक्यं तु कं निशम्य अमृतमाधुरी
धुरीणं ॥ जलजांघ्रिमुखाः सतीर्थ्यवर्याः स्मयमन्यस्य सुधीत्वमप्यबुभूवुः ॥ ८३ ॥ अभ्युत
वीप्रादुरासन्यतोस्मास्यधान्येयं तोटकाख्या निसीति ॥ तस्मात् अतुस्तोटकाचार्य मेने जो
फेभ्याधाः शिष्यनरं समुनीन्द्रः ॥ ८४ ॥ अथापि तत्प्रकरणं ग्रथितं पृथिव्यां तत्संज्ञया लघु महार्थ
मनल्पनीतिशिष्टे ॥ ग्रहीतमर्तिशिष्टपदानुविद्धं वेदांतवेद्यपरतत्त्वनिवेदनं यत् ॥ ८५ ॥ तोट
काख्यमवाप्य महर्षेः ख्याति मापसद्विद्यासु तदादि ॥ पद्मपादसदृशप्रतिभावान् मुख्यशि
ष्यैः गुरोः शिष्यैः विचक्षणो हिस्पृहः । ८६ । अथानंतरं तस्य वाक्यानां संदर्भमरुत माधुरीधु
रीणां निशम्य पद्मपादप्रमुखाः सतीर्थ्यवर्याः गर्वं परित्यज्य सविस्मया बभूवुः ॥ ८७ ॥ तोटका
ख्यपद्यप्रादुर्भाव एव तदाख्याप्रवृत्तिनिमित्तमित्याह भक्तोरिति मनोस्मात् गिरेः सं निस्समी
चीनानि तोटकसंज्ञानि पद्यानि प्रादुरासंस्तस्मादस्य शिष्यवर्यस्य तोटकाचार्य इत्याख्या तोटका १७८

वेदांतवेद्यपरतत्त्वनिवेदनं यत्प्रकरणमथापि पृथिव्यां तत्संज्ञया ग्रथितं दृष्टिज्ञानमहल्लघु सन्महतांतोऽर्थाय
स्मिन् तत्स्यात् नीतयोस्मिन् कथयस्मिन् तत्प्रेष्ठ पदैरनुविद्धं युक्तं तद्गृतएव शिष्ये गृहीतं च । ८८ महर्षेः ~~तोटकाद्~~
~~[illegible]~~ श्रीशंकरात्तोटकाख्यामवाप्य तदारभ्य प्राणमुख्यानि माप स्त्रा । ८९ हस्तामल
कपद्मपादसुरेश्वरतोटकाख्याश्चाचार्यशिष्या बुधबुधकृत्यविमर्शकीय इति धर्मार्थकाममोक्षाख्याश्चत्वारः
किमु तत्क्रमप्तः सामार्थ्येनाख्याविदाः किं वा सालोक्यप्रमुखाः सालोक्य सामीप्य सारूप्यसायु
ज्याख्या मुक्तेर्भेदाः अहोस्वित् ब्राह्मणा मुखानीति विबुधादयाः परितायाचिरं विमृश्य विचार्य हस्ताम

पुमर्थाश्चत्वारः किमुत निगमानां कुरूपश्चतयः प्रभेदा वा मुक्तेर्विमलतर सालोक्यमुखराः ॥ ॥
मुखान्यहोधातुश्चिरमिति विमृश्यार्थाय विबुधा विदुः शिष्यान् हस्तामलकमुखरान् शंकर
गुरोः ॥ ९० ॥ स्फारद्वारप्रघाणद्विरदमदसमुल्लोलकल्लोलरंगी संगीतोल्लासभंगीमुख
रितहरितः संपदो नाकपत्यः ॥ निर्वीर्यतोनिदूरादधिगतभगवत्पादसिद्धांतकाष्ठानिष्ठास्ते
पदि जृंभाप्निरवधिसुखदस्वात्मलाभैकलोभैः ॥ ९१ ॥
सनकादीन् शंकरगुरोः शिष्यानभिधिकुः
ति । ९२ स्फारद्वाराणां प्रघाणेषु बाह्यप्रकोष्ठेषु द्विरदानां ऐरावतप्रभृतीनां गजानां मदस्य समु
ल्लोलेषु अतिचंचलेषु याः कल्लोलरंग्यः तासां संगीतस्योल्लासभंग्या मुखरिता मुखरीकृता यस्यां निताहरितोदि
शो यस्मुत्ताः स्वर्गसंपदः अधिगताया भगवत्पादसिद्धांतकाष्ठात स्यां निष्ठायाः संपदउल्लसन्निरव
धिकसुखदस्य स्वात्मनोलाभस्यैको मुख्यो लोभो येषां ते रकिंचोपनैरस्तु दारनिरुद्धोपैतप्यक्रीयंते स॰
८८

मंथान्चलेन मथितात् सिंधोर्भर्यस्याः सुधायाः फेनस्याभावदाभायस्याम्लकांतिनिभेनतन्तु
१७९ स्येनस्वयशसा हदीप्यमानः स्वहृष्या अपरं निकृष्टं परमन्धंवाऽ सतां पंथानं निरुंधानः प

सन्निधानो मंथाचलमथितसिंधूदरभवसुधाफेनाभेनामृतरुचिनिभेना
त्मयशसा निरुंधानो दृष्ट्यापरमहत्पंथानमसतां परार्ध्यैः शिष्यैरमम
तथविशिष्यैःसमुनिराट्॥८७॥ इतिश्रीमाधवीये तदुक्तधात्र्यादि
संश्रयः संक्षेपशंकरजयेसर्गोद्वादशोभवत्॥ १२॥ स्वग्रंथसंख्या १७२

परैरध्ष्यैः शिष्यैः सहमुनिराट् श्रीशंकरोधिशेषणारमतेति॥ इतिश्रीमत्परमहंसपरिव्रा
जकाचार्य बालगोपालतीर्थश्रीपादशिष्य दत्तवंशावतंस रामकुमार सूनुधनपतिसू १७९
रिकृते श्रीशंकराचार्यविजयडिंडिमे द्वादशःसर्गः॥१२ टीकासंख्या २८०॥ श्रीशंकर

श्रीगणेशाय नमः॥ अथ वार्तिकोल्लेखलिप्सा प्रवृत्तिं सपरिकरां निरूपयितुमारभते॥ ततः कदाचिदात्मोपदेश
रंपदः आत्मदानाई शंगुरुं भक्त्या प्रणिपत्य सुरेश्वराचार्यः संलग्नगंभीरोभावो यस्य तथा शुतेशारीरकभाष्ये
वृत्तिं स्फुटं यथास्यात्तथा कर्तुमना बभाषे उपजातिः॥१॥ यदुवाच तदाह मम मत्त कर्तणीयमास्ति तत्त्वमिमं
माम सत्रामनुशाधि आज्ञापय यतो यद्यं गुरौ भक्तिमान्सन् जीवति तदिदमेव पुरुषस्य जीवितं दि॰२
मत्कर्तस्य मदीयस्य भाष्यस्य वार्तिकनामधेयमिष्टं निबंधनं त्वया विधेयं उ॰३ इत्युक्तः शिष्य उवाच तर्केषु

ततः कदाचित्प्रणिपत्य भक्त्या सुरेश्वराचार्य गुरुमात्मदेशं॥ शारीरकेत्यंतगभीरभावे वृत्तिं
स्फुटं कर्तुमना जगाद॥१॥ मम यत्करणीयमस्ति तत्त्वमिमं मामनुशाध्यसंशयं॥ तदिदं पुरु
षस्य जीवितं यदयं जीवति भक्तिमान्गुरौ॥२॥ इतीरितेशिष्यवरेण शिष्यं प्रोवाच गंभीरमानन्दि
हृष्टचेताः॥ मत्कस्य भाष्यस्य विधेयमिष्टं निबंधनं वार्तिकनामधेयं॥३॥ इष्टं सकलं भवति
यभाष्यं गंभीरभावार्थस्य नममास्तिराः कैः॥ तथापि भावत्कक राक्षपालयतेमथा शक्ति नि
बंधनाय॥४॥ अस्त्वेवमित्यार्यपदाभ्यनुज्ञामादाय मस्करसिद्धिनिर्जगाम॥ अथांकुजाग्रेदृषि

[illegible] [illegible]

कंगंभीरवाक्यं भवदीयभाष्यं दृष्टं अपि मम शक्तिर्नास्ति तद्वार्तिकविधानसामर्थ्यं तद्दूरनिरस्तं यद्यपि एवं तथा
पि भवदीयकटाक्षपाते सति यथाशक्ति निबंधनार्थं यत्नं कुर्वे॥४॥ अस्त्वेवमित्यार्यपादाभ्यनुज्ञां मस्करी आ
दाय समुरेश्वराचिन्निर्जगाम आथानंतरं पद्मपादस्य प्रिया सतीर्थ्याः शिष्याश्रित्सुरपाद्याः ते श्रीशंकराचा
र्यं रहस्येनेन वक्ष्यमाणप्रकारेणा उचुः॥५॥ श्री शं क रः

१८ योयं प्रयत्नो हितायक्रीयते अयं हितायन भवति किंत्वयमनर्थप्ररोजणफलत्वितिसंभावनायामाह इत्ये यं प्रत्येकं गुरवे निवेद्यानुरिस्त्वत्वस्तदुदाहरं तिस्थयं विद्वान् कर्मणितत्परश्च यद्वाति परेण संबंधः॥८॥ यो मंदुनः सार्वलौकिकं सर्वलोकप्रसिद्धमीश्वराणां प्रत्यादीनां ईश्वरमपि बहुयुक्तिभिः उत्तरद्वाः प्रत्याख्या तवान् एवंविधेन क्रीयतइति स्पष्टितनान्यः कथंभिन्नाकांक्षायामाहुः कर्मैव स्वर्गनरकादिफलं ददाति न त्वेवंविधो ऽन्यो जगदीश्वरोस्तीत्येवं प्रत्यादिदृशाक ७ वक्तुस्तस्य कोदृषो जैमिनिरेवाभिप्रायस्य तथा

सोयं प्रयत्नः क्रियते हिताय हिताय नायं विफलत्वनर्थ॥ प्रत्येकमेवं गुरवे निवेद्य बोद्धास्वयं कर्म णितत्परश्च॥८॥ सार्वलौकिकमपीश्वरमीश्वराणां प्रत्यादिदेशबहुयुक्तिभिरुत्तरज्ञः॥ कर्मैव नाकनरकादिफलं ददाति नैवंपरोस्ति फलदोजगदीश इति॥७॥ प्रत्येकमस्य प्रलयं वदंति पुराणवाक्यानि सतस्य कर्ता॥ व्यासो मुनिर्जैमिनिरस्य शिष्यस्तत्पक्षपातीप्रलया थवेती॥८॥ गुरोश्च शिष्यस्य च पक्षभेदे कथं तयोः स्याद्गुरुशिष्यभावः॥ तथापि युक्तिः स पूर्वपक्षः सिद्धांतभावस्तु गुरूक्त एव॥९॥

विधत्वादिस्मार्तांश्च आकुरस्य प्रत्यक्षादिभिः सन्निधापितस्यं जगतः प्रलयं प्रत्येकं पुराणवाक्यानि वदंति तस्य पुराणवाक्यजालस्य सप्र सिद्धो व्यासो मुनिः कर्ता जैमिनिरस्य शिष्यो तत्पक्षपातित्वाच्च यं भावेन प्रलयापलवी सयश्च मभ्युपगतस्यं ३० ८ विपक्षेबाधकमाहुः गुरोश्च शिष्यस्य च पक्षभेदे सति तयोः गुरुशिष्य १८ भावः कथं स्यात् अंगिरसाप्याहुर्यदि पक्षभेदोस्ति तथाप्यसौ शिष्यपक्षः पूर्वपक्षः सिद्धांतस्तु गुरूक्त एव

किंच सखलु मंदुनः अज्ञ मनः कर्मणियो जितात्मा अनिर्वा मिहलोके कर्म कुर्वन्नेवावस्थितः समाहिताः प्रयत्ना त्कर्म कुरुत स्वर्गादिकं सुखं प्राप्य तत्पर्थमार्गं किमिति पराश्च भूते ३०॥ तथान्येवंविधेन त्वदोज्ञामयत्नं न्यप्राप्यके यदि निबंधनं क्रियते तर्हि स भाष्यं केवलं कर्मपरं क्षोभ्यते तस्मान्न च दृशिभिः छुतांलिया मूलादपि मान्यादि॥११॥ नान्विदानीं तु स्वीकृतसंन्यासे द्वयं संभावनानास्तीत्याशंक्याहुः संन्यासमपीति तस्मान्नो ऽस्माकं विश्वासस्थानं न विभातितथान्येह गुरोऽन्येन न निबंधनं भाष्यीकरः नैव कारय॥१२॥ आह्मत प

आज न्मनः स खलु कर्मणियोजितात्मा कुर्वन्नयस्थित इहानिशमेव कर्म॥ कृते परांश्च कुरुता महिता प्रयत्नात् स्वर्गादिकं सुखमनया क्रियता किं स्वधावि॥१०॥ एवंविधेन क्रियते निबंधनं यदि त्व दृक्षामयत्नेभ्य भाष्यके भाष्यं परं कर्मपरं स खोक्ष्यते मान्यादिमूलादपि च दृशिभि छुता॥११॥ संन्यासमप्यपनबुद्धिपूर्वकं व्यथत्त वादेषितो यशोव्यधात् तस्मान्न विश्वासपदं विभाति नो भाष्यीकरोतेन निबंधनं गुरो॥१२॥ मुः शान्तु मालि कर्मविधातुमीक्षितं सोयं न कर्माणि विहातुमर्हति॥ यद्यस्ति संन्यासविधो दुराग्रहो ऽस्त्यं धर्मकादिरमुष्य गोचरः॥१३॥

स पाप्नित्वात्स्वम योग्य एवेत्याह रीक्षितं कर्मविधातुं यः शक्तु यादसोयं कर्माणि त्यक्तुं नार्हति यदि संन्यासविधो दुराग्रहो ऽस्ति तर्हि अमुष्य संन्यासविधेर्जीविभाधिविषय इत्येवं भट्टमतानुसारि णा वदंति अस्मायिनि भट्टमतपक्ष्यालयानू एवं स्थितमयोग्यं तद्धीयतामस्माकं स्त्रकिं चन निर्बंधनं भाष्यकोनास्तीत्यर्थः॥ तथाचोक्तं भट्टैः तत्रैवं शक्यते वक्तुं येन्ये गार्हस्थ्यानराः गृहस्थत्वं न शक्यते कर्तुं तेषामयं विधिः नैष्ठिकब्रह्मचर्यं वा परिव्राजकता पि वेतरवस्वग्दहीतव्या तेनादाविल

१८१

॥१४॥ केनन्वहिंयन्निर्विधेयाद्रूसेपेक्षायांपद्मपादेनेलिवकुंतद्योग्यतामाधिकुर्वन्निपुरेतिपुरापगाया
देवनद्याः गंगायाः ॥१५॥ तस्मिन्नूकालेतदाकारणमाकर्ण्यसमाकुलेषुनोकार्थमिलस्ततः परिभ्र
मत्सुअस्मासुएषसनंदनस्तुधियन्नद्यांझरीआशुआदभ्रास्थित एव ॥१६॥ त्रिवर्ती त्रिमार्गा गंगा ॥७॥

एवंसदाभाद्‌मतानुसारिणा ब्रुवंसत्सोनन्मत्तपक्षपातवान् ॥ एवंस्थितेनयोग्यमदोधिधीयतां
ननोस्तिनिर्वधनमत्र किंचन ॥१४॥ पुराकिलास्मासुसुरापगायाः पारेपरस्मिन्न्विचरत्स्
मत्सु ॥ आकारयामासभवानशेषान् भोकिं परिज्ञातुं निवास्ति दीयां ॥१५॥ तदातदाकर्ण्य
समाकुलेषुनावर्भमस्मासु परिभ्रमत्सु ॥ सनंदनस्त्वेषधियत्तरिण्यास्सरीमभि प्रस्थित
एवतर्षी ॥१६॥ अनन्यसाधारणमस्य भावमाचार्यवर्येभगवत्स्ववेद्य ॥ तुष्टाश्रियत्नोकिन
कांबुजानिप्रादुर्बभूवतिस्मपदेपदेच ॥१७॥ पद्मानितेषुप्रणिधायखुष्मत्स कान्तामागा
च्चदृश्यमहात्मा ॥ ततोतितुष्टोभगवांश्चकारनाम्नात्वमेनंकिलपद्मपादं ॥१८॥ स एव बु
ध्यधरणारधिंदस्सेवाधिनिर्धूतसमस्तभेदः ॥ आजानसिद्धोर्हतिसूत्रभाष्यवृत्तिं विधा
तुंभगवन्नगाधे ॥१९॥ यद्वापमानंदगिरिर्यदुग्रतपः प्रसन्नापरमेष्ठिपत्नी ॥ भवत्प्रबंधेषु

तेषुतुष्टयान्निपथगम्याप्रादुर्भूतेषुचरकमलेषुपदानिसंस्थाप्यभवत्सकाशंयतोअयंमहात्मागतवां
स्ततोअतिसंतुष्टोभवानेतमनंनाम्नाखलुपद्मपादंचकार ॥१८॥ आज्ञानसिद्धः स्वभावतएवसिद्धः ॥१९॥
यद्वाप्यमानंदगिरिः सूत्रभाष्येवृत्तिं विधातुमर्हतियतोयस्याग्नतपसाप्रसन्नासरस्वतीभवत्प्रबंधेषुभवद्गभि १८

[illegible]

हे गुरो कर्मैकतानमतेरिषविश्वरूपस्तव कथं विश्वासपात्रमथपश्यतत्स्यात् श्रुतोज्ञातोतः कर्मैकतानमते
र्विश्वरूपस्याविश्वसनीयता भाष्यस्यपद्मपाद एव टीकां करोतिइतिरहसियोगवरंश्रीशंकरंशिष्याः तुचिरेत
सं ॥२०॥ अत्रांतरे समीपमागतः स सनंदनः श्रीगुरुवाक्यं समुदाजहार तदाहे आचार्य भवत्कृतौवार्तिकंक

कर्मैकतानमतिरेषकथंगुरोतेविश्वासपात्रमयपश्यतविश्वरूपः ॥ भाष्यस्यपद्मपद एव करो
तुटीकामिसूचिरे रहसियोगिवरं विधेयाः ॥२०॥ अत्रांतरेभ्यर्णगतः सतूर्णंसनंदनोवाक्यमुदाज
हार ॥ आचार्यहस्तामलकोपिकल्पोभवत्कृतौवार्तिकमेषकर्तुं ॥२२॥ यतः करस्थामलकाधि
रोषंजानातिसिद्धांतमसावशेषं ॥ अतोस्यमुख्येभवतेवपूर्वंमदापिहस्तामलकाभिधानं ॥२३॥
वाणींसमाकर्ण्यसनंदनस्यसास्मितंभाष्यकृताचभावे ॥ नैपुण्यमस्यादृशमस्यकिं
तुसमाधितत्त्वान्नबहिः प्रवृत्तिः ॥२४॥ अयंतुबाल्येनपपाठपित्रानियोजितः सादर
मक्षराणि ॥ नचोपनीतोपिगुरोः सकाशात् अध्यैष्टवेदान्परमार्थदिष्टः ॥२५॥ श्रीसोम॰

तुमेषहस्तामलकोपिसमर्थः ॥ आ॰ २२ यतः करस्थामलकवत्सद्धांतंसर्वंसिद्धांतमेषजानातिअतएव
नामुख्येभवत एव हस्तामलकाभिधानमदापि उ॰ २३ सनंदनस्यवाचंसमाकर्ण्य ईषत्स्मितं यथा
स्यात्तथा भाष्यकारो जगाद तदास्य हस्तामलकस्य नैपुण्यमनुपमं परंतु समाहितत्वात् अ
स्य बहिः प्रवृत्तिः न भवति ई॰ २४ समाहितत्वात् इत्यस्यैव विवरणं इतिअयंतुबाल्येपित्रासादरं
नियोजितोप्यक्षराणि न पपाठ नोपनीतोपिगुरोः सकाशात् परमार्थनिष्ठो वेदान्नचाधीतवानु उ॰
२०

१८२

नचिक्रीडुरुत्रीडां नचचार ॥२६॥ प्रकृतिं स्वभावं तत्र तस्मिन् स्थाने समेतः संमिलितः ॥२७॥ कस्त्वं शिशो कस्य कुतोसि गंतासि किंनामतेत्वं कुतः आगतोसि एतन्मयोक्तं यद्यस्याभिकस्त्वं मत्पालये प्रीतिविवर्धनोसीत्यस्माभिः पृष्टः पद्य ममैर्वचोभिर्विस्मापयन् आत्मानमानंदघनस्वरूपमाचष्ट ॥उ॰२८॥ तस्मिन् काले कदाप्यश्रुतिगोचरं पुत्रस्य तद्वाग्वैभवमाकर्ण्य स्वपिता परं प्रहर्षं प्राप्य विज्ञः सप्र

बाले नेच क्रीडनचान्त्रमेयुन्नत्वारुपम्यं स्ववदत्कदापि ॥ निश्चित्य भूत्वा महत्तं तमेनमानिन्ये सन्निकटं करोचित ॥२६॥ अस्मान् वक्ष्येव मुहुः प्रणम्य कृतांजलो तिष्ठति बालके स्मिन् ॥ दुमामपूर्वं प्रकृतिं विलोक्य विस्मितस्मय तत्र स जनः समेतः ॥२७॥ कस्त्वं द्विज कस्य सुतः कुतो वस्त्वस्माभिरन्विष्ट किलेष पृष्टः ॥ आत्मानमानंदघनस्वरूपं विस्मापयन् त्वं समयैर्वचोभिः ॥२८॥ तदा कदाप्यश्रुतिगोचरं तदाकर्ण्य वाग्वैभवमात्मजस्य ॥ पिता प्रपद्यास्य परं प्रहर्षं सप्रश्रयं वाचमुवाच विज्ञः ॥२९॥ जनैर्जडत्वेन विनिश्चितोपि ब्रवीति यद्येष परात्मतत्त्वं ॥ प्रत्नोन्नतानामपि दुर्विभाव्यं किं वर्ण्यते र्हन् भवतः प्रभावः ॥३०॥ अजन्मनः संस्मृतिपारामुक्त शिष्योस्त्वयं विश्वगुरोस्तवैव ॥ प्रफुल्लराजीववनेविहारी कथं रमेत क्षुरके मरु

अयं ॥ नात्मनुवचवपि ॥२७॥ तामुदाहरति जनैरिति प्रत्नमोन्नतानामपि दुर्विभाव्यं परमात्मतत्त्वं यद्येष त्वत्समीपमागतो ब्रवीति तर्हि अर्हन् भवतः प्रभावः किं वर्ण्यते ॥उ॰३०॥ तस्माद्धा अजन्मनो जन्मप्रभृति संस्मृतिपारामुक्तो यो विश्वगुरोस्तवैव शिष्योस्त्ययं तत्प्रफुल्लपजायनेवि १८२

इति विज्ञाप्य तस्मिन् प्रभाकरे निर्गते सति ॥३२॥ अयं विज्ञानं कथं लब्धवान् इदं भवान् साधुसम्यक् बोधयतु ॥३३॥ एवं पृष्ट आचार्यस्तस्य प्राग्भवीयं वृत्तांतमुक्तवानित्याह तानिति ॥३४॥ तातु कदाचित्तस्याः सिद्धस्य समीपे काचन विप्रकन्या द्विवर्षबालकं स्थाप्य हे द्विजक्षणमात्रं बालं प्रतीक्षस्वेत्युक्त्वा सखीभिः सह स्नातुं निर्जगाम ॥३५

विज्ञाप्य तस्मिन्निति निर्गते सो तदा प्रभृत्यस्य वचस्सुधारः ॥ आवेदयात्ताद्दत्य विलीनचेताः कथं प्रवर्तेत महाप्रबंधे ॥३२॥ कस्त्वेति प्रच्छुरमुं विनेयाः स्वामिन् त्वदीनेन भवेयणाद्युपाये ॥ आलब्धविज्ञानमयं कथं वा भवानिदं साधु निवेदयतु ॥३३॥ तान् ब्रवीत्संयमिचक्रवर्ती कश्चित्पुरा यामुनतीरवर्ती ॥ बभूव सिद्धः किल साधुवृत्तः सांसारिकेभ्यः सुतरां निवृत्तः ॥३४॥ तस्यांतिके काचन विप्रकन्या द्विहायनं स्थापयितुं स्वबालं ॥ क्षणं प्रतीक्षस्व विभो द्विजेति स्नातुं सखीभिः सह निर्जगाम ॥३५॥ अथांतरे दैवविपाकतस्तद्बालः श्वसन्कंपमानो निपपात नद्यां ॥ मृतं तमादाय शिशुं तदीयाश्चक्रंदुरुच्चैः पुरतो महर्षेः ॥३६॥ आक्रोशमाकर्ण्य मुनिः स तेषामत्यंतखिन्नो निजयोगशक्त्या ॥ प्राविक्षदंगं पृथुकस्य तस्य स एष हस्तामलकस्तपस्वी ॥३७॥ तस्माद्यं वेदविनोपदेशं श्रुतीरनंताः सकलाः कलीश्च ॥ सर्वाणि शास्त्रा

महर्षेः पुरतः चक्रंदुराक्रोशं चक्रुः ३६ तस्य पृथुकस्य बालस्यांगं शरीरं प्राविवेश ॥ स तपस्वी एष हस्तामलकः ३७ ॥ यस्मादेवं तस्मादयमुपदेशं विनैवानंताः श्रुतीः सकलाः स्मृतीश्च सर्वाणि शास्त्राणि परं च तत्त्वं जानातीति किं बहुना अनेनाज्ञातं किंचिदपि नास्ति ॥ ३८ ॥ श्रीशंक

तत्तस्मात्ताद्दृगा त्मा अयं हस्ता मरु कोबहिः प्रवृत्तावत्र भाष्ये वृत्तौ नियोगं नार्हति यतो कुह्नलवः सरस्वती
१८३ साक्षिकं सर्वज्ञत्वं यस्य सः ॥ ७९ ॥ प्रयत्नात्तल एवं विधः स्वनरो न तवेत्तोर्हितथा विधोऽयो न दृश्यते आ ॥ ८० ॥
ननु मनरद मीष्टं त्वाहिं कारायितव्य मित्तिलत्वाह हा मिति महानिबंधे बहूना मन भीष्टं कार्यं न कारयिष्ये किंच यतः

ननाद्दृगात्मा न बहिः प्रवृत्तो नियोगमर्हत्यय मत्र वृत्तौ ॥ समंडन स्वर्हति कुह्नलवः सरस्वतीसा
क्षिक सर्ववित्वः ॥ ७९ ॥ तत्ताद्दृगा त्सुज्वलकीर्तिराशिः समस्त शास्त्रार्णवं पारदर्शी ॥ आसादृशो
धर्महितः प्रयत्नात्स चेन्न्रो रोचैत न दृश्यतेन्यः ॥ ८० ॥ अहं बहूना मन भीष्टकार्यं न कारयिष्ये
हि महानिबंधे ॥ किंचात्र संशास्तिर भून्नमतो परेक कार्ये बहवः प्रतीपाः ॥ ८१ ॥ भवन्निदृशा
दृगयत्स नंदनः करिष्यते भाष्य निबंधमीप्सितं ॥ स ब्रह्मचार्यं दुरीश तात्र मो मतिप्रकर्षवि
दितो हि सर्वः ॥ ८२ ॥ सनंदनो नंदयिता जनानां निबंधमेकोयदधातु भाष्ये ॥ न वार्तिकं ननु परप्रति
कूलव्यथा व्रतिज्ञां रहि रत्नदीक्षः ॥ ८३ ॥

एकस्मिन्कार्ये बहवः प्रतिकूलाः अतोऽत्र संशयो ममोत्पन्न
इत्यर्थः ॥ ८१ ॥ इत्युक्ता दिनेयान्न दृश्यतेऽन्य इत्युक्तमसहमाना ऊचुः ॥ हे भगवन् भवदाज्ञातः सनं
दन इष्टितं भाष्यनिबंधं करिष्यति यतः स ब्रह्मचारी दृगाश्रिता अयो मतेः प्रकर्षाय स्य स सर्वतो वि १८३
ख्यातत्वं ॥ ८२ ॥ एवमुक्त आचार्यः उवाच जनानां नंदयिता सनंदनो भाष्ये निबंधमेको विदधातु
ननु वार्तिकं ननु परप्रतिकूलं परस्य प्रतिज्ञायास्मिन्नहि यतः रत्नदीक्षः सुरेश्वरः प्रतिज्ञाव्यधात् ॥ ८३ ॥

इत्थं शिष्यसंघमादिश्य यतीन्द्रो रहसि स्थितं रत्नभिक्षुं सुरेश्वरं वक्ष्यमाणप्रकारेण प्रोवाच हे भिक्षो भाष्ये त्वं
वार्तिकं मा कुरु यतो दुर्विदग्धत्वादिमे शिष्या न सहेरन् ॥ ८४ ॥ शंकमाने त्वं तर्यदुक्तं तद्दर्शयति गेहि धर्मेऽसुतच
तात्पर्यं वीक्ष्य सांप्रतं तत्संस्कारं शंकमानाः प्राहुः भाष्ये वार्तिकं कृत्वा स्वीय सिद्धांत श्रेयं भाष्यं समाजयेत्
स्वभाव नाम्ना सिद्धः ॥ ८५ ॥ किंच तु अश्रमो वेदसिद्धो नास्त्येवेति माऊनः सिद्धो त भिक्षमाणा द्वारि द्वास्थे

आदिश्य शिष्य संघं यतीन्द्रः प्रोवाच वृत्तं रत्नभिक्षुं रहस्तं ॥ भाष्ये भिक्षो मा कुरुष्वा वार्तिकं त्वं न मे
शिष्याः सोढरे दुर्विदग्धाः ॥ ८४ ॥ तात्पर्यं ते गेहि धर्मे बुभुक्षा तत्संस्कारं सांप्रतं शंकमानाः ॥ भा
ष्ये कृत्वा वार्तिकं याजयेत्स भाष्यं प्राहुः स्वीयसिद्धांतरागं ॥ ८५ ॥ नास्त्येवासावाश्रमस्तुर्य इत्यं
सिद्धांतो यं त्वा न कोवेदसिद्धः ॥ द्वारि द्वास्थैर्वारिता भिक्षमाणा वेश्मांतस्तेन प्रवेशं लभंते ॥ ८६ ॥
दूरस्थाः तां किंवदंतीं विदित्वा तेषां नासीत्तत्स्य यत्स्त्वप्यनल्पे ॥ स्वातंत्र्यात्तं ग्रंथमेकं महात्मन् कु
त्वा मधं दर्शया प्याततात्र नित्थं ॥ ८७ ॥ विद्वन् यद्वत्प्रसयस्त्वार मीषां शिष्याणां नो ग्रंथसंदर्शनेन ॥
इत्युक्ते नं वार्तिकं स्तत्र भाष्ये नाभूद्धाहेत्याय खेदं त्यक्त किंचित् ॥ ८८ ॥

धार्यमाणास्ते मंडनस्य वे
श्मांतः प्रवेशं न लभंते तद्वार्त्तां किंवदंतीं जनश्रुतिं विदित्वा तेषामनल्पे अधिकेऽपि त्वयि प्रसयो ना
सीत् त्वं तर्हि मय्यार्किं कर्तव्यमिति चेत्तत्राह ॥ स्वातंत्र्यात्त्वमथात्मनि एकं ग्रंथं कृत्वा मसंदर्शी
य ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ हे विद्वन् यथा ग्रंथसंदर्शनेन नो अस्माकं अमीषां शिष्याणां प्रत्ययः स्यादिति सु
रेश्वरमुक्त्वा हा हा स्व भाष्ये वार्तिकं नाभूदिति किंचित् खेदं प्राप ॥ ८८ ॥ प्रतीरांकरायः

एवं शिष्योक्तिभिः शिथिलितः स्वमनोरथो यस्यासौ श्रीशंकरएनं सुरेश्वरं स्वतंत्ररकृतिनिर्मितये नियुक्त
स्व नियुक्तो ऽयमादेव नैष्कर्म्यसिद्धिं चिरधन्ता दृष्टं मोग्यां सुरेश्वरदेशिकाख्यामथिंदत्त ॥४९॥ निष्कर्म
तत्वविषयागतिः प्रधानं यस्यामाद्यंतपर्यंतं मनोज्ञपदबंधवतीमयं भर्तारं परितुष्टचेताः आचार्य
आद्यंतं समवेक्षत ॥५०॥ यथा यस्मात् अत्युः स एव तत्वविन्नासीति तथा तेषामस्मिन् प्रत्ययश्चासी
त् ॥५१॥ यत्र ग्रंथे ऽध्यापयतींद्रे निष्कर्मीत्मा श्रूयते यत्र नैष्कर्म्यं स्वमोक्षस्यासाद्दृस्तस्मान्नैष्कर्म्यसिद्धिर्नाम्ना

शिष्योक्तिभिः शिथिलितात्ममनोरथोसावनंस्वतंत्ररकृतिनिर्मितये न्ययुंक्त ॥ नैष्कर्म्यसिद्धिमचिरा
द्धि दधत्सवे धं स्वाप्यामथिंदत सुरेश्वरदेशिकाख्यां ॥४९॥ नैष्कर्म्यसिद्धिमथतां निरवद्यमुक्तिं नि
ष्कर्मतत्वविषयागतिप्रधानां ॥ आद्यंतहृद्यपदबंधवतीं मुदारामाद्यंतमैक्षत तरां परितुष्टचे
ताः ॥५०॥ ग्रंथं दृष्ट्वा मोदमानो मुनींद्रस्तं चान्येभ्योदर्शयामास हृद्यं ॥ तेषां चासीत्प्रत्ययस्त
द्वदस्मिन् शश्वत्यान्यस्तत्वविद्यः स नेति ॥५१॥ यत्राध्यापि श्रूयते मस्करींद्रैर्निष्कर्मात्मा यत्र
नैष्कर्म्यसिद्धिः ॥ तन्नाम्नायं वरग्रंथवर्यस्तन्माहात्म्यात्सर्वलोकादृतोभूत् ॥५२॥ आचार्यवा
क्येनाधिपत्तितोस्मिन् निघ्नं मदन्ये व्यधुरुत्ससर्ज ॥ शापं च तस्मिन् कृतमभ्युदारैस्तद्वार्तिकं न

यं ग्रंथवर्यो नव्यधत्तस्य माहात्म्यात्सर्वलोकैः आदृतो ऽभवत् ॥५२॥ आचार्यैः यत् भाविष्यंमालक्ष्य
हा हेत्युक्तं तद्व्रजयति आचार्यवाक्येन अस्मिन् यातिक यिधातुं दृष्टे सति यतो ऽन्यथि व्यधु
रस्मिन् कृते ऽस्मान्निमित्तात् सुरेश्वरः शापमुक्तस सर्ज तत्र भाष्यस्य वार्तिकमुदारैः कृतमपि

प्रमेयसिद्धिः

शं.दि. ... १८

विश्वासं प्राप्याथ पुनरुवाच ॥५४॥ यदुवाच तदाहहनेति ॥५५॥ तात्पर्यं तेनेग्रहिधर्मेषु दृष्टेषु उक्तं तत्राह पूर्वं गृही त्वपितत्स्वभा
वो गृहीस्वभावो न भवतामिहियतो यो वनस्थं बाल्यं नान्वेति तथा रूढं पुरुषं योवनं नापैति तद्वत्स्थाश्रजनो मनं
कुर्वन् पूर्वं स्थितिपरित्यक्तं च गच्छतीत्यर्थः ॥५६॥ किं चात्रास्मिन् लोके अहं गृही तिन निवारणीयं यतस्तं किं पूर्वमि

नैष्कर्म्यसिद्धिमारभ्य निबंधमेकं कृत्वात्मपूज्यापनिबंध चोक्त्वा ॥ विश्वासमास्थाप्य पुनर्बभाषे सवि
श्वरूपो गुरुमात्मरयं ॥५४॥ न स्यात्तिवृत्तो नं च लाभहेतोर्नाप्यर्थनायै विहितः प्रबंधः ॥ नोल्लंघनी
यं वचनं गुरूणां नोल्लंघने स्याद्गुरुशिष्यभावः ॥५५॥ पूर्वं गृही त्वपि न तत्स्वभावो न बाल्यमन्वेति
हि यौवनस्थं ॥ न मौनं नं च रूढमुपैति तद्वत्त्वज नुहि पूर्वस्थितिमोज्झ्य गच्छेत् ॥५६॥ अहं गृही नात्र नि
वारणीयं किं तेन न पूर्वं मन एव हेतुः ॥ बंधे च मोक्षे च मनो विशुद्धं गृही भवेद्वाप्युत मस्करी वा ॥५७॥
नास्त्येव वेदाश्रमवत्प्रमादिः कथं नु तत्साप्तिनिवृत्तिगामी ॥ प्रातिभजो नो कथमल्पकाले न हि प्रतिज्ञा भगवन्नि
रुद्धा ॥५८॥

हजन्मानि जन्मंतरे या गृहिणो न बभूवुरपि त्वासुरेव तस्मात् गृहित्वेपतित्वे वा मन एव हेतुः न केवलमेताव दे
व अपि तु बंधे च मोक्षे च मन एव हेतुर्मे न एव मनुष्याणां कारणं बंधमोक्षयोरित्युक्तेस्तस्माद्विशुद्धं गृही
भवेद्वा मस्करी वा भवेदुभयथापि चिरकृत्स्नताधिक्यं नास्तीत्यर्थः ॥५७॥ नास्त्येव वासा वाश्रमस्तु यद्दृत्य
भिसुक्तं त्वाहहे उन्नतादिरा श्रमोना स्त्येन येन तत्प्राप्तिनिवृत्तिगामिनो ऽभवयोः प्रतिभनो अहं परा जितः
संन्यासं प्राप्स्यामि अहं पराजितस्त्वहा स्यामी स्वेच्छरूपो कथं मस्तस्तत्राप्यल्पकालो यदिलुया भमो ममा
भिमतो नाभूत्साहि प्रतिज्ञा मया निरुद्धा आभूतद्दुसानुग्येनाहं न हीति ॥५८॥ श्रीशंकरप्रसन्न

१८५ यत्र हारि हास्थैरि घाद्युक्तं तत्राह संभिक्षमाणा इति गुरूणां भगवतां प्रवेशनं कथं विहितं कथं च मत्कृहेन
नूलमा भिक्षा विहिता यदपि किं च यदुक्तं सा युक्तं तत्राप्याह लोकस्य मुखस्यापिधायकः को नाम न
कोप्यस्तीत्यर्थः ॥५७॥ सत्तु संन्यासमप्येष न बुद्धिपूर्वमित्याद्युक्तं यदुक्तं तत्राह पूर्वं कृताध्या पश्चात्
तत्त्वोपदेशात् विहितात्मतत्त्वोऽहं वैराग्यात्संन्यसनं व्यधां न तु पराजितो हि यस्मादुदरस्त्वत्वि विनिर्णा
याय ॥५८॥ यत्तु भाष्ये कृतवत्सादि तत्राह पुरेति इतः परं मे हृदयं त्वदंघ्रिसेवां विलंघ्य किंचित्क

संभिक्षमाणा ननु भर्तृ एव चेत् गृहप्रवेशं गुरूणां प्रवेशनं ॥ कथं हि भिक्षा विहिता न कृत
मा को नाम लोकस्य मुखापिधायकः ॥५७॥ तत्त्वोपदेशात् विदितात्मतत्त्वो व्यधामहं संन्यस
नं कृतात्मा ॥ विराग भावान्न पराजितस्तु वादो हि तत्त्वस्य विनिर्णयाय ॥५८॥ पुरा गृहस्थेन मया
प्रबंधानेस्यापिकारो विहिता महार्थाः ॥ इतः परं मे हृदयं चिकीर्षु त्वदंघ्रिसेवां न विलंघ्य किंचित्
॥५९॥ अथाम इत बदरबुध परिषदेमुषी सन्निषण्णा मर्याकदुर्या दिगर्या नलविपुल तरज्वा
लमाला वलीढां ॥ सित्कास्यकाम तोघे रहह परिहसन्नीयय्यस्य घसघ्नः ॥ को वा सेवा पटुः स्यात्

[illegible marginal note]

कर्तुं मिषुः ॥५९॥ तथा चैवं विधस्य सद्गुरोस्तव सेवां केनापि कथमपि कर्तुं न त्याक्ष्यत्याद्ये तथानु आ
दरायेस्तथा सत्तबुध परिषदे मुष्यां सन्निषण्णा अहे तव बादरायणबुध समुदाय बुद्ध्या तस्यां स १८५
म्यकृस्थिता मतिर्या अर्वाचीनानां दुर्वादिनां गर्वलक्षणस्यानलस्य विपुल तरज्वाला लक्षणाया
मालया विपुल तरज्वालामालयेति वा अवलीढा मा स्यादिनां सूत्रकाम तोघेः सित्का रह

हाघसंघः परिहसन्नुज्जीनयसित तोरणान्तरणा विधो सद्धः ॥ श्लोमेवं कृतस्य सद्गुरोः तव सेवायां को वापटुः
स्यात् ॥श्लो० ६०॥ इत्युक्तवा सुरेश्वर गुरावुपरते सति अहह संन्यस्तवेदेन सुरेश्वरेणोत्र शारीरकवार्तिकं
नोसंभाविवदु इति प्रोढं शोकाग्नि धीरागम्यः श्रीशंकरो विवेकपयसा शनैः शमयन् वेदव्यये भाष्ये सुरेश्वरेण वा
र्तिकद्वयं कारयितुं स मुनिर्बद्धादरोऽभूत्सुरा ॥६१॥ भावानुसारिभिः मृदुभिः वाक्यैः विनिवर्तितो येयः स्वी
यैः पदानि राकृतः पूर्वपक्षो यत्र सिद्धान्त युक्तिभिः विनिवर्तितं तस्य सिद्धान्तस्य स्वरूपं यत्र तं तादृशीयं ग्रंथं ६२

इत्युक्तोपरते सुरेश्वर गुरौ तेनैव शारीरकेनो संभाव्यह हात्र वार्तिकमिति प्रौढं शुगग्निं शनैः ॥
धीरात्मः शमयन् विवेकपयसा द्वैव्येश्वरेणत्रयी भाष्ये कारयितुं सवार्तिकयुगं बद्धादरोऽभून्मुनिः ६१
भावानुकारी मृदुवाक्य निवर्तितार्थ स्वीयैः पदैः सहनिराकृत पूर्वपक्षं सिद्धांत युक्ति विनिवर्तित
तत्स्वरूपं ग्रंथं निबंध परितोष वशाद्द्वयोर्नु त ॥६२॥ सत्यं यथाश्थ विनयिन्मम या श्रुतीया शाखा
तदंतर्गत भाष्य निबंध इष्टः तद्वार्तिकं मम कृते भवता प्रणेयं सन्त्यपेक्षितं परहितैकफलं प्रसि
द्धं ॥६३॥ तद्वत्तदीय खलु काण्व एव शाखा ममापि तत्रास्ति तदंत भाष्यं ॥ तद्वार्तिकं चापि
विधेयमिष्टं परोपकाराय सतां प्रवृत्तिः ॥६४॥
अभिनंद्य सश्रीशंकरः परितोषवशात्तदुवा
चेत ॥ श्लो० ६३ ॥ तथा हे विनयिन् त्वं यदुक्तवानसि तत्सर्वं सत्यमतो मम याजुषी तैत्तरीयी शाखा तस्याः
अंतर्गतो यो भाष्यलक्षणो ममेष्टो निबंधस्तस्य वार्तिकं मदर्थं भवता प्रणेयं यतः सतां चेष्टितं परहितै
कफलं प्रसिद्धं ॥६४॥ तद्वत्त्वदीया खलु काण्व शाखा तत्रापि मम तदंत भाष्यमस्ति तस्य

वार्तिकमपीदं विधेयं यतः सतां प्रवृत्तिः परोपकाराय स्वर्थः॥ आ॰ ६६॥ आवश्यकता पुनराह॥ तत्रोभ
१८५ यवेतायत्र यन्निबर्हणं वार्तिकं कुरु जिता कार्तिकचंद्रिका मा॥ श्रीभाष्यया तथाभूतां कीर्तिं वप्रा
प्नुहि न तु पूर्ववत् अधुना विधिनेयवाक्येरोधस्यावश्यं भाविता तत् किमर्थं तत्करणे मया दीक्षा
स्वीकार्येति शंकात्वया न कर्तव्या इत्याह मां शंकीति कुत इति चेत्तत्राह॥ मद्वाक्यमेव शरणमत

तत्रोभयत्र कुरु वार्तिकमार्तिहारी कीर्तिं च याहि जितकार्तिकचंद्रिकाभां॥ मा शंकि
पूर्वमिव दुःशाठ्यवाक्यरोधा मद्वाक्यमेव शरणं व्रज मा विचारीः॥ ६७॥ इत्थं स उक्तो भगव
त्सदनः श्रीविश्वरूपो विदुषां वरिष्ठः॥ चकार भाष्यद्वयवार्तिके द्वे ह्याज्ञा गुरूणां ह्यविचारणीया
॥ ६८॥ आज्ञा गुरोरनुचरैर्न हि लंघनीये सुत्वा तयो र्निगमशेखरयोरुदारं॥ निर्मा
य वार्तिकयुगं निजदेशिकाय निःसीम निस्तुलन धीरुपदां चकार॥ ६९॥ श्रीशंकरस्य

स्तत्करणार्थं गच्छ विचारं मा अर्थं कुरु च॰ ६७॥ इत्थं भगवत्सदन श्रीशंकरेणोक्तो विदुषां वरिष्ठः स
श्रीसुरेश्वरो भाष्यद्वयस्य वार्तिके द्वे चकार हि यस्मात् गुरूणां आज्ञा अविचारणीयेन॥ ॥ उ॰ ६८
एतदेव विवृणोति गुरोराज्ञा अनुचरैः न हि लंघनीये त्येतत्कायेशांत्तयोः तत्तरीयैव्रहदारण्यसं
ज्ञयोस्तयोः भाष्ययोः उदारं वार्तिकद्वयं निर्माय सीमारहिता निरूपमा धीर्यस्य स सुरेश्वरो १८५

निजदेशिकाय उपदां ता कार उपायनभूतं कृतवान्॥ च॰ ६९॥ सनंदनो नाम गुरोरनुज्ञया प्रेरि
तः परां भाष्यस्य टीकां व्यधात्॥ यस्याः पूर्वभागः पंचपादिकेति प्रसिद्धः॥ तच्छेषभागगा वृत्ति
रिति प्रथा पसी प्रस्याता॥ उ॰ ७०॥ व्यासाख्यऋषिसूत्रकर्तृत्वस्य विवेचनाय आत्मकीर्तेः विजय
डिंडिमं यतो निरवद्ययुक्तिभिर्ग्रथितं टीकासंज्ञं प्रबंधं निर्माय स पद्मपादो गुरुदक्षिणामकरोत्॥ च॰ ७१॥

सनंदनो नाम गुरोरनुज्ञया भाष्यस्य टीकां व्यधितेरितः परां॥ यत्पूर्वभागः किल पंचपा
दिका तच्छेषगा वृत्तिरिति प्रथीयसी॥ ७०॥ व्यासर्षिसूत्रनिचयस्य विवेचनाय टीकाभि
धं विजयडिंडिममात्मकीर्तेः॥ निर्माय पद्मचरणो निरवद्ययुक्तिदृब्धं प्रबंधमकरो द्गुरु
दक्षिणां सः॥ ७१॥ आलोच्य सर्वथलदानुगतिं ग्रहाणामित्थं सुरेश्वरसमाव्हमुपव्हरे सः॥ पं
चैव पद्मचरणाः प्रथिताद्धुरस्ताच्चापि सूत्रयुगलद्वयमेव तूर्ण्णां॥ ७२॥ प्रारब्धकर्मपरि
पाकवशात् पुनस्त्वं वाचस्पतिर्लमधिगम्य वसुंधरायां॥ भव्यामि भास्यरतत्र मां मम भा
ष्यटीकामाभूतसंप्लवमधिक्षितिसाध्य जीयात्॥ ७३॥ श्रीशंकराचार्याय नमो नमः॥
अथानंतरं सर्वा ग्रहाणां गति मालोच्य सुरेश्वरसमाख्यमेकांते स श्रीशंकरो बभाषे हेव
त्स दूरलोके पंचैव चरणाः प्रथिताः स्युरिह टीकायां इति वात्राऽपि बाहुल्येन सूत्रचतुष्टय
मेव प्रथितं स्यात्॥ ७२॥ एवं तद्वृत्तशापस्य सार्थक्यं प्रदर्श्य सूत्रभाष्यवार्तिककरणसंकल्पस्य

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL
Dr. BHAU DAJI MEMORIAL

पितत्वमाह॥ प्रारब्धेतिभ्रमोवान्यस्यतित्वंप्राप्य भव्योमम भाष्यटीकां सम्यक् विधास्यसि
१८७ सनंदन कृतटीकासाम्यंवारयति प्रलयपर्यंतं क्षितौ सानंदजीवनं प्राप्नुया इति॥ ग्रंरप्रराने ७३
इत्थंचसुरेश्वरमुक्ता अथानंतरमसौयतीश्वरः आनंदगिर्यादिमुनीनांआकृयाउँतपरान्

इत्येवमुक्त्वाथयतीश्वरोसावानंदगिर्यादिमुनीन्समहत्वा॥ कुरुध्वमद्वैतपरान्निबंधा
निसन्त्वजान्निर्गमसार्वभोमः॥ ७४॥ तेसर्वेप्यनुमतिमाप्यदेशिकेंद्रादेरानंदान्चल
मुखरामहानुभावाः॥ आतेनुर्जगतियथास्वमात्मतत्वांभोजार्कान्विशदतरान्व
कृतन्निबंधान्॥ ७५॥ इतिश्रीमाधवीयतद्वार्तिकानमवर्तनः संक्षेपशंकरजय
पूर्णः सर्गस्त्रयोदश॥ १३॥ ॥ मूलसंख्या ११७ ॥ श्रीशंकर॥

निबंधान्कुरुध्वमितितस्निर्मम चक्रवर्तीआज्ञप्तवान्॥ ७४॥ तेसर्वेप्यानंदगिरिमुख्यामहानुभावाः देशिकेंद्रारनुमतिमाप्य स्वमात्मनमनतिक्रम्य यथामतिकम्पआत्मतत्वांभोजार्कान्विशदतरान्निबंधान् असमंतात् विस्तारितवंतः॥ ७५॥ इतिश्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यबालगोपालतीर्थश्रीपादशिष्यदत्तवंशावतंसरामकुमारसूनुधनपतिसूरिकृते १८८

श्रीगणेशाय नमः॥ अथपद्मपादकृतांतीर्थयात्रांनिरूपयितुमुपक्रमते अथानंतरंसपद्मपादस्तीर्थयात्रांकर्तुमनाः गुरोरनुज्ञामयाचिष्टयाचमेवाह हे भगवन् गुरो अनुज्ञांदेयाबहुतीर्थयुक्तान् देशान्द्रष्टुमिच्छामि॥ १॥
एवंप्रार्थितोगुरुरुवाच गुरोर्निकटेयोवासः सएवक्षेत्रवासः॥ २॥ यस्माद्गुरुसमीपस्थितस्य देशांतरगमनप्राप्तंसमस्तंप्राप्तमेव शुश्रूषमाणेनशिष्येणगुरोः समीपेस्थेयंगुरुसमीपादन्यदेशेवगंतव्यं यतोन्यत्रगमने संन्यासधर्माहीलभ्यंदुःखबाहुल्यादित्यतिरि[illegible]स्य तदुस्तात्रायेनाह॥ अतिश्रायेनमार्गश्रमेणक

अथाज्ञयात्कर्तुमनाः सतीर्थयात्रामयाचिष्टगुरोरनुज्ञां देयागुरोमेभगवन्ननुज्ञादेशान् दिदृक्षेबहुतीर्थयुक्तान्॥ १॥ सक्षेत्रवासोनिकटेगुरोर्योवासस्तदीमां ध्रिजलंचतीर्थं॥ गुरुरूपेक्षान मथात्मदृष्टिः सेयंत्ररास्तां खिलदेवदृष्टिः॥ २॥ शुश्रूषमाणेनगुरोः समीपस्थेयंनवनेयंसततोन्यदेशे॥ विश्राय्यमार्गश्रमकर्शितस्यनिद्राभिभूतस्यकिमुभितनीयं॥ ३॥ द्विधाहिसंन्यासउदीरितोमं विबुद्धतत्त्वस्य तद्बुभुत्सोः॥ तत्त्वंपराभर्ष्युदीरितोयंमत्वात्तमर्थः परिव्राधनीयः॥ ४॥ संभाव्यते तत्त्वजलंयत्तत्नास्तिपाथः श्राय्यास्थलं क्वचिदिहास्तिनन्चकेवास्ति॥ श्राय्यास्थलीजलनिशिक्षणसक्तचेतः पाथोनत्रार्मलभतेकपुर्षीकृत्तात्मा॥ ५॥ श्रीशंकरप्रसन्न॥

श्रितस्यनिद्राभिभूतस्य किमपित्वंपदादिचिंतनीयं न संभवति॥ ३॥ अयंसंन्यासस्त्वद्विधाविद्वत्संन्यासोविविदिषासंन्यासश्चेतिद्विःप्रकारकउक्तस्तत्र विबुद्धतत्त्वस्यविद्वत्संन्यासोजीवन्मुक्तिसुखार्थआद्यस्तत्त्वबुभुत्सोस्तत्त्वपरे कर्त्व तदर्थोयं भवस्तासादृश्यि रात्रिता द्वितीयउक्तस्तस्मात्तदर्थत्वमर्थः प्रयत्नांक्षोधनीयः ननुतदपश्यातर्के तीर्थाटनादिकर्तव्यमितिभावः॥ ४॥ तीर्थयात्रायास्तु

१२

१८८ किंच यदि चेज्ज्वरातिसारादिरोगजालं बाधते तर्हि कोप्युपायो नास्ति न पारये तन्नैव शक्नुयात् ॥६॥ न च कंचेति
वामध्यमणिन्यायेनाभय त्र संबंधनीयं ॥७॥ एवमुक्तः पद्मपादउवाच यद्यपि गुरुवचसः उत्तरं ना
स्ति तथापीहोत्तरं वक्ष्ये एवं प्रतिज्ञां विधाय यस्मै हेतुः यास दृस्साधुक्तं तत्राह सत्यमिति गुरुसमीपवा
सः श्रेयानिति भगवान् यदाह तत्सत्यं तथापि आद्यायं संयमिनस्तेषामनेकान्दद्द्यान् आर्थीस्य मेहद्द
यमन्याकुलं न भवति हि संयमिनां प्रथममितिवाच ॥८॥ संभाव्यत इत्यादि यदुक्तं तत्राप्याह सर्वत्रेतिन चि

ज्वरातिसारादिचरोगजालं बाधते चेत्तर्हि न कोप्युपाय ॥ स्यात् तु त्वं गंतुं त्वं न पारये तततदा
सहायोपि विमुंचती मं ॥६॥ स्नानं प्रभाते न च रेचतार्चनं कर्त्ताक शौचं क्व च वासमाधयः
क्व यानानं कुत्र च मित्रसंगतिः पाथोन्नाकं लभतेस्युधातुरः ॥७॥ नास्त्युत्तरं तु गुरुगिरस्त
दपीह वक्ष्ये सत्यं यदाह भगवान् गुरुपार्श्ववासः ॥ श्रेयानिति प्रथमसंयमिनामनेकान्दद्द
शानवीक्ष्य हृदयं न निराकुलं मे ॥८॥ सर्वत्र न क्वापि जलं समस्ति पश्चात्पुरस्तादथवापि
दिक्षु ॥ मार्गो हि निर्धन नसुव्यवस्थः सुखं न पुण्यं कनुलभ्यतेधुना ॥९॥ जन्मांतरार्जित
मघफलदान हेतोर्व्याध्यात्मनाजनिमुपैतिन नोविवादः ॥ साधारणादिह च वा परदेशके वा कर्म ध्रुवं

यतेसुव्यवस्थायस्य सपद्यवं तथाप्यधुना सुखं न पुण्यं वा पिन लभ्यते ॥ तस्तदर्थं दुःखमपि
सोढव्यमित्यर्थः ॥ ९ ॥ यदपि ज्वरातिसारादीत्युक्तं तत्राप्याह ॥ जन्मांतरार्जितं पापं फलदाना
र्थं रोगात्मना जन्मोपैति दुःस्वत्रास्माकं विवादो नास्ति तथापीह वा परदेशके वा साधार
णयात्तज्जनिमुपैति हि यस्मात् अभुक्तं कर्म जंतुमनुवर्तत एव ॥ १० ॥ श्रीशंकरप्रसंन्न ॥ १८८

कालो मृत्युः स्वसमयः आगतश्चेदिह स्थितं परदेशे स्थितं वा नैव मुंचेत यत्तु तद्देशागमनेन दृष्टं दृष्टो
ऽहृतकृतयानि स्वादिकं जनानां स्वस्तत्त्व धिवककृतमित्याह । तद्देशागत्येति ॥ ११ ॥ यत्तु स्नानमि
त्याद्युक्तं तत्राह मनुपराशरादयो मुनिवराः किल धर्मशास्त्रे दृष्टाद्ये वक्ष्यातिप्रसंगे धर्मादि संकु
चमाकुरुस्तथा च स्मृतिः देशं कालं तथात्मानं द्रव्यं द्रव्यप्रयोजनं ॥ उपपत्तिमवस्थां च ज्ञात्वा शौचं स

इह स्थितं वा परतः स्थितं वा कालो न मुंचेत्समयागतश्चेत् ॥ तद्देशागत्यामृतदेवदृष्टदृष्ट इत्यादिकं
मोहकृतं जनानां ॥ ११ ॥ मन्वादयो मुनिवराः खलु धर्मशास्त्रे धर्मादि संकुचितमाहुरतिप्र
संगे ॥ देशाद्यपेक्ष्य न तु तत्सरणिं गतानां शौचाद्यतिक्रमकृतं प्रभवेदयं नः ॥ १२ ॥ दैवेनुकूले
विपिनं गतो वा समागतः पुनः मारुतो छिन्नमत्र मेषः ॥ हीयते न क्षयदपि वापुरस्थं तस्मिन् प्रतीप त
त एव सर्वं ॥ १३ ॥ गृहं परित्यज्य विदेशगो ना सुखं समागच्छति तीर्थदृष्ट्या ॥ गृहं गतो वा त्वि
मर्त्तिं पुरस्तात् तदागमादृष्टं च किं निमित्तं ॥ १४ ॥
मारभेत दृत्याद्याः तथा च देशाद्यपेक्ष्य तेषां
सरणिं गतानां अस्माकं शौचाद्यतिक्रमनिमित्तमघं न प्रभवेत् ॥ १२ ॥ यत्तु क्व यानान्नं पाथोन्ना
कं लभते ह्यधातुरः इत्युक्तं तत्राह ॥ दैवइति तस्मिन् दैवे प्रतीपे प्रतिकूले तस्मात्तत एव प्रतिपाद्यनु
कूलाद्दूरे या द्रव ॥ १३ ॥ किंच गृहं परित्यज्य विदेशगस्तीर्थदृष्ट्या नापुमान् सुखं यथास्यात्तथा
समागच्छति गृहे स्थितस्तद्देशागमात्पूर्वमेव मरणं यातीत्यत्र च किं निमित्तं तस्य परदेशागमनाभावा
त् ॥ १४ ॥ यत्तु किमुच्यंतनीयं क्व च वासमाधयः इत्युक्तं तत्राह देशांतरेति यस्तु तस्मात्स्वदेशका

१८९ त्वाभ्यां विमुक्तं ब्रह्मानंदं पश्यतां तत्र तत्रदेशे काले चित्तैकाग्र्ये विद्यमाने सति सर्वत्रासौ समाधिर्दुर्लभो नेतिमन्ये ॥१५॥ किंच सत्तीर्थसेवा मनसो विशेषाधिनी चेत्तस्या पूर्वस्य दर्शनं मनसः कुतूहलं सुजनेन संगोऽनर्थान्नाशयति तस्मादेतद्विधं भ्रमणं कस्मै विशेषेण न रोचते ॥१६॥ यद्यपि कुत्रचन मित्रसंगतिरित्यतो तत्राप्याह ॥ विदेशे समधिगतिम आध्यमानः कुर्वाणोपि विद्वान् विदुषापि संगतिं लभेत बुधानां बुध एव

इत्थं कालेनाथ स्थितं तद्विमुक्तं ब्रह्मानंदं पश्यतां तत्र तत्र चित्तैकाग्र्ये विद्यमाने समाधिः स र्वत्रासौ दुर्लभो नेतिमन्ये ॥१५॥ सत्तीर्थसेवा मनसः प्रसादिनी दर्शनस्य चोत्सवो मनसः कुतूह लं ॥ विशेषास नर्थान् सुजनेन संगमस्तस्मान्न कस्मै भ्रमणं विरोचते ॥१६॥ आराध्यमानोपि विदेशसंगतिं लभेत विद्वान् विदुषापि संगतिं ॥ बुधो बुधानां खलु मित्रमीरितं खलेन मैत्री नन्विरायति स्थिति ॥१७॥ समीपवासो यमुद्दीरितो गुरोर्विदेशगो यद्युदयेन धारयेत ॥ समीपगोप्यपि न संस्थितो तिके न भक्ति हीनो यदि धारयेद्धृदि ॥१८॥ सुजनः सुजनेन संगतः परियुस्याति मतिं शनैः शनैः ॥ परिपुष्टमतिर्विवेकमाद्धनके हेयगुणं विमुंचति ॥१९॥

खलु मित्रं कथितं यतो खलेन मैत्री चिराय न तिष्ठति व ॥१७॥ यत्तु गुरोः समीपे स्थेयमित्याशंक्य तत्राह गुरोः समीपवासोऽयं कथितो विदेशगो यदि हृदयेन गुरुं धारयेत् समीपगोप्यपि समीपन स्थितो यदि भक्तिहीनो हृदि तं न धारयेत ॥१८॥ सुजनस्य समागमोऽपि सज्जनस्यैव फलतीत्याह सुजनः सज्जनेन संगतः शनैः शनैः तत्संगेन बुद्धिं वर्धयति परिपुष्टमतिर्विवेकवान्सन् हेयं गुणं १८९

[illegible]

एवमुक्तो गुरुर्याचयदीति अन्नतीर्थसेवारूपपुरुषार्थे चित्तस्थैर्या वगलये मया निषेधो विहितः एवमनुज्ञाप्य ब्राह्मणं कोरोति भ्रमितुः खहेतुर्विशेषगमनं माभूत् व ॥२०॥ किंच यतो बहुजनपदक्षेत्रतीर्थान्विराष्ट्रता मेको मार्गो न भवत्यत आरा ध्यानं परिहरत्स्य सुखं यथास्यात्तथा त्वन्य मार्गेण गच्छ किंच विप्राणां च सति विलक्षितेन पांथैर्यतः तत्र बलत्वं तनापीष न तु बहुकालं विप्राणां च सति चित तिर्नास्ति यत्स विचित्त जनैः सह शीघ्रं दृष्टं देशे शीघ्रं याहि मदा ॥२१॥

अथात्र हास्ति तव तीर्थनिषेवणायां विश्राम याल्न न खलु क्रियते प्रमर्थे ॥ चित्तस्थि रत्वगत यदि हितो निषेधो माभूद्विशेषगमनं त्वति दुःखहेतुः ॥२०॥ नैको मार्गो यदुजन पदक्षेत्रतीर्थानि पारां त्वारा ध्यानं परिहर सुखं त्वन्य मार्गेण याहि ॥ विप्राग्राणां च स तिवित तिर्थ न च स्तन्यमी पन्थो च सार्थं परिवित्तजनैः शीघ्रमुद्दिष्ट देशं ॥२१॥ सद्भिः संगो वि धेयः स हि सुखनिचयं स्यत सज्जनानां अध्यात्मे पक्षे कथा स्ता घटित बहुरसाः आप्य माणाः प्रशांतेः ॥ कायक्रूरं विभिन्दुः सततभयभिदः श्रांतविश्रामवृक्षाः स्रांत श्रोत्राभि रामाः परिमृदित लवः क्षोभितः स्फालकलंकाः ॥२२॥

किं च सद्भिः संगो विधेयः हि यस्मात्सत्संगः स ज्जनानां सुखनिचयं जनयति कुतः इत्यत आह ॥ यतस्तैः प्रशांतैः आप्यमाणा अध्यात्मे पक्षे कथाः कायक्रूरं व्याधिं विस्तार्य विनाशि ॥ घटिता बहुरसाया सुसततं यत्र भयं संसारविलक्षणं ताद्भिदंतीति तथा सततभयं भिदंतीति चा तथा संसृति मार्गश्रांतानां विश्राम वृक्षाः श्रुतश्च मनः श्रोत्राभिरामाः परिमार्जिता तत्स्था

१२० पिपासाद्युपाधिः क्षोभितः क्षुल्लक्षणः कलंकोप्याधिस्ताः स्त्र॰ २२ यतस्वस्यांते अयं संगस्तपति संतापयति योहे
तोयतो दुःखजालं प्रसूयते यतोधियोगात् पूर्वकाले यास्त समयेसंगः सुखदः प्रसिद्धस्तथा च लोके एकमपि वस्तु
ततधिमलं निर्दोषं प्रायो नास्तिमं॰ २३ किंच बहु दिवसान् मार्गे यास्यन् जलमात्रस्यापि संग्रहीनस्याद्यतस्तस्मा

सत्संगोयं बहुगुणयुतो येकदोषेण दुष्टो यत्स्यांते यं तपति च परं सूयते दुःखजालं॥ स्व
त्वासंगो वसति समये शर्मदः पूर्वकाले प्रायो लोके सततममलं नास्ति निर्दोषमे
कं॥२३॥ मार्गे यास्यन्न बहु दिवसान् पाथसः संग्रही स्यात्तस्माद्दोषो जिगमिषु पदप्रा
प्तिविघ्नस्ततः स्यात्॥ प्राप्यो दिष्टं वसनिरसनं तत्र कार्यस्य सिद्धेर्मूलात् भ्रंशो भिलषि
तपद प्राप्यभावो न्यथा हि॥२४॥ मार्गे चोरा निरुतिवपुषः सेवसेयुः सहैव छन्नात्मानो
बहुविधगुणैः संपरीक्ष्याः प्रयत्नाद् दृष्ट्वा न्वस्त्वं लिखितमथवा दुर्विधानेनु कामा विश्वासो ना
परिचित नृषु प्राज्ञ नीयो न कार्यः॥२५॥

संग्रहात्सर्वस्वहरणरूपो दोषः स्यात्ततस्तस्माद्दोषाद्धेतु
भिद्धोरभिलषितपदप्राप्तिविघ्नः स्यात् किंच दिष्टं देशं प्राप्य तत्र वसे वासं कुरु अन्यथा मध्ये वासं क्रियमाणे
कार्यस्य निरसनं बाधः सिद्धेर्मूलात् भ्रंशो अभिलषितपदप्राप्त्यभावश्च स्यात्॥२४॥ किंच मार्गे मायया या सा
धुवपुषा बहुविधगुणैः आच्छादितस्वस्वरूपा दुर्विधाः खलाश्च चोराः सहैव वसेयुः ते प्रयत्नात्सम्यक् परीक्ष्या १२०
यतस्ते दृष्ट्वा दैवान्वस्त्वं पुस्तकं वानेतुकामाः अतो अपरिचितनरेषु प्रकर्षेण हेयो विश्वासः कदापि न कर्तव्यः २५

किंच मार्गस्य मध्ये ततो बहिर्येजिनाभ्यंतरे वा भिक्षवस्थिति ते युष्माभिरत्र यता भिगम्या यतः पूज्या पूजायोग्या उपूजनीयाश्च ते
षां व्यतिक्रांतारुच्याश्रयतः श्रेयस्कार्यं निष्फलीकर्तुं समर्था अस्मादिनी॥२६॥ उपदेशसारमाह॥ के यतिवर अपद्यापि
दं सर्वानर्थश्रृंखलं वस्तुयस्मिन्न स्थितं तन्मतं सदा पमज्जमितं यच्चान्वाद्यंभ्यामेमराऽऽमनसि मा रुथाः पुनश्च कषायेण

मध्ये मार्गे योजनाभ्यंतरे वा तिष्ठेयुश्चेद्भिक्षवस्ते भिगम्याः॥ पूज्याः पूज्यास्तद्व्यतिक्रांतिरुच्या श्रेयस्कार्यं
निष्फलीकर्तुमीशाः॥२६॥ यद्दा यद्दपदं सदाभातिवरस्थितं च स्तुतमतं भजति तं पचान्मनसि मा
रुथाः॥ प्रास्फुलात्कषायकलुषात्रायाम्ति धिनिर्वृतसन्मतः सुखी चरसुखे चिरा स्फुरति
संततानंदताः॥२७॥ इत्थं गुरोर्मुखगुहोद्गलवाक्सुधां तामापीयहृष्टहृदयः स मुनिः प्रतस्थे॥
प्रस्थाप्य तं गुरुवरोथ सुरेश्वराद्यैः कालं कियंतमनयत्सह शंगकुध्रे॥२८॥ अधिगम्य तदा
त्मयोगवाक्रैरनुभावेन निवेद्य चाश्रवेभ्यः॥ अवलंबित तारकाश्रथो सा यच्चिरादंतिकमासमाद

मातुः २९

कलुषस्या वाग्नस्य क्षत्या विशेषेण निष्पन्नं सन्मतं यस्य तथा भूतः सुखी चरयतेः सुखे अचिरात्
संततानंदतास्फुरति॥ पृथ्वी॰ २७॥ इत्थं गुरोर्मुखलक्षणया गुहाया उद्गतां वाक्सुधां तामापीय
हृष्टहृदयः स मुनिः पद्मपादः प्रतस्थे तं प्रस्थाप्य गुरुवरोथानंतरं सुरेश्वराद्यैः सह कियंतं कालं शृंग्य
शृंगगिरौ भूधरे अनयत् वं॰ २८ तदात्मयोगवाक्रैरनुभावेन मातुरंतांत मधिगम्य आश्रवेभ्यो वचनं
स्थितेभ्यो तेभ्यो यतिभ्यो निवेद्य तं स्तात्तां विज्ञाप्य च अवलंबितस्तारकामार्गो गगनमार्गो येनासौ शंकरो

… मातुः समीपमासमाद् ३० २८

१२१ निदाघेन ग्रीष्मसंतापेन आर्त्तः संतप्तः आ॰ ३० हे अंब अयं तव पुत्रः आस्ते शुचं शोकं सजः ॥ उ॰ ३१ ॥ अमपरहितेषु
त्वं चिरात्त्वद्दृष्टा ॥ इं॰ ३२ अनुषंगिकं कृत्यमप्याहृतरत्नेन तु नेदं सतां वृत्तमितिचेत्तत्राह ॥ हसद्वृत्ततया तिनज
स्वीत्वादेताचेतासद्वृत्तताभंगो नास्तीत्याशयः उ॰ ३३ एवमुक्तः श्रीशंकरो शंकरनामेति सर्वलोकसुखं ब्रह्मानंदं

तन्मातुरंमातरमैक्षतासौ ननाम तस्याश्चरणौ कृतात्मा ॥ सा चैनमुद्वीक्ष्य शरीरतापं ज
हौ निदाघार्त्त इवांबुदेन ॥ ३० ॥ असावसंगोपि लसद्दुर्विता स्तामाहमोहांधतमोपहर्ता ॥ अं
बायमस्त्यत्र शुचं जहीहि ब्रवीहि किं ते करवाणि कृत्यं ॥ ३१ ॥ दृष्ट्वा चिरात्पुत्रमनामयं सा हृ
ष्टांतरात्मा निजगाद मंदं ॥ अस्यां दशायां कुशली मयात्वं दिष्ट्यासि दृष्टः किमतोस्ति कृत्यं ॥
॥ ३२ ॥ इतः परं पुत्रक कालमेतद्धुनताक्षी मिजरातिजीर्णे ॥ संस्कृत्य शास्त्रोदितवर्त्म
नात्व सद्धर्ममोंप्रापय पुण्यलोकान् ॥ ३३ ॥ सुखानुगां सत्क्रियमाजनन्याश्रुत्वाथ तस्यै सुख
रूपमेकं ॥ मायामयाशेषविशेषशून्यं मानातिगं स्वप्रभमप्रमेयं ॥ ३४ ॥ उपादिशद्ब्रह्म
परं सनातनं नयन्नहस्त्वाद्धिविभागकल्पना ॥ अंतर्बहिः सान्वहितं यथांबरं निरामयं जन्म
जरादिवर्जितं ॥ सौम्यागुणे निरमतेन चित्तं रम्यं वदत्वं सगुणं तु देव ॥ नेषु इमाराह तितत्वमान्तयं ५

प्रत्यपि तु प्रवृत्तः ॥ इत्याह सुतमनुस्मृत्यातनुदाहादिसंस्कृत्य नाधिकारपश्यनुगां जनन्याः ; सत्क्रियं श्रुत्वानंतरं त
स्यै सुखरूपमेकं परब्रह्मलोपादिशादिति परेणान्वयः ॥ तद्विज्ञानं द्वि मायेति अतएवं प्रत्यक्षादिप्रमाणा
तीतं तर्हि कथं भातीतिचेत्तत्राह ॥ स्वप्रभं स्वप्रकाशं अतएव अप्रमेयं फलव्याप्यभावात् ॥ ३४ ॥ एवमुपादिष्टा १२१
जननी यान्व हेसौम्या निर्गुणे मे चित्तं नरमत अतो रम्यं सगुणं तु देवं त्व वद कुतो नरमत इति चेत्तत्राह यदेकस्थ

एवं मातुर्वचनं श्रुत्वा दयालुर्मुनिः श्रीशंकराचार्यः शंभूर्त्तिं महोदयं भुजंगप्रयातं भजेचेश्वतुर्भिरिस्तुतं लक्षणैः भुजंगप्रयातैः पद्यैः
भक्त्यालुष्टावत् तथाहि अनाद्यंतमाद्यं परं तत्त्वमर्थं चिदाकारमेकं तुरीयं त्वमेयं हरिब्रह्ममृग्यं परब्रह्मरूपं परब्रह्मरूपं
मनोवागतीतं महः शैवमीडे ॥ १ ॥ स्वशक्त्यादिशक्त्यंतसिंहासनस्थं मनोहारिसर्वांगरत्नादिभूषं जटाचंद्रगंगास्थि
सम्यक्कमौलिं पराशक्तिमित्रं नुमः पंचवक्त्रं ॥ २ ॥ शिवेशानतत्पूरुषाघोरवामादिभिर्ब्रह्मभिर्हृन्मुखैः षड्भिरंगैः ॥
अनौपम्यषट्त्रिंशतं तत्त्वविद्यामतीतं परं त्वां कथं वेत्ति को वा ॥ ३ ॥ प्रवालप्रवाहप्रभाशोणमर्धं मरुत्वन्मणिश्री
महः श्याममर्धं गुणस्यूतमेकं वपुश्चैकमंतः स्मरामि स्मरापत्तिसंपत्तिहेतुं ॥ ४ ॥ स्वसेवासमायातदेवासुरेंद्रा

निशम्यैवमातुर्वचनं दयालुस्तुष्टाव भक्त्या मुनिरष्टमूर्त्तिं ॥ वृत्तैर्भुजंगोपपदैः प्रसन्नः प्रस्थापयामास सचरत्न
रत्नान् ॥ ३७

नमन्मौलिमंदारमालाभिषिक्तं नमस्यामि शंभो पदांभोरुहं ते भवांभोधिपोतं भवानीविभाव्यं ॥ ५ ॥ जगन्नाथ मन्नाथ गो
रीसनाथ प्रपन्नानुकंपिन् विपन्नार्तिहारिन् महः स्तोममूर्ते ॥ समस्तैकबंधो नमस्ते नमस्ते पुनस्ते नमोस्तु ॥ ६ ॥ महादे
व देवेश देवादिदेव स्मरारे पुरारे यमारे हरेति ॥ ब्रुवाणः स्मरिष्यामि भक्त्या भवंतं ततो मे दयाशीलदेव प्रसीद ॥ ७ ॥ विरूपाक्ष
विश्वेश विश्वाधिदेव त्रयीमूल शंभो शिवत्र्यंबक त्वं ॥ प्रसीद स्मर त्राहि पश्यावपुष्य क्षमस्वाप्नुहीति । कृपापाशिपाणे ८
त्वदन्यः शरण्यः प्रपन्नस्य नेति प्रसीद स्मरन्नेव हन्यास्तु दैन्यं न चेत्ते भवेद्भक्तवात्सल्यहानिस्ततो मे दयालो दयां स
न्निधेहि ॥ ९ ॥ अयं दानकालस्त्वहं दानपात्रं भवन्नाथ दाता त्वदन्यं न याचे ॥ भवद्भक्तिमेवं स्थिरां देहि मह्यं कृपाशील शं
भो कृतार्थोस्मि तस्मात् ॥ १० ॥ पशुं वेत्सि चेन्मां त्वमेवाधिरूढः कलंकीति वा मूर्ध्नि धत्से त्वमेव ॥ द्विजिह्वः पुनः सोपि ते कं

१९२ कंठभूषात्वदंगीकृता: सर्वसर्वेषिधया: ॥२२॥ न शक्नोमि कर्तुं परद्रोहलेशं कथं कीय से स्वेन जाने गिरीश॥ तथापि प्रसन्नोसि
कस्यापि कोला सुतद्रोहिणश्चापि सद्रोहिणो यत् ॥२३॥ स्तुतिर्धन्यमस्याप्ययं यथाय दूर्वादुभि जन्ना प्यजानन्महेश।
त्वलंबा प्रसन्नैस्तु तं न्यालुम प्रेम कुर्वेथ मप्रोचाचि दर्पणं त्वत्पदाब्जे ॥२४॥ अंकेऽकलंका रुतंगे भुजंगा द्दपाणौ क
पालाद्भालेन लोक्षितः अमो छोत्रा शांका दयामेकल भादहंदेवमन्नं नमन्येन मन्ये इति स्वमहादेवः स्वकलेः
प्रसन्नेः स्वदूतान् प्रेषयामास ॥२७॥ शूलं पिनाकहस्तांस्ताच्छिवदूतान् दृष्ट्वाहं मे चानुगच्छेय मिति ब्रुवंसां तस्यां

विलोक्य तान् शूलपिनाकहस्तान्नैवानुगच्छेयमिति ब्रुवंत्यां तस्यां विसृज्यानुनयेन तेषां च नस्तो
दयोमाधवमादरेण ॥२८॥ भुजंगाधिपभोगतल्पभाजं कमलाकस्थलकल्पितांघ्रिपद्मं ॥ अ
भिवीजितमादरेण नीलावसुधाभ्यां च लसमानचामराभ्यां ॥२९॥ विहितांजलिनाभिवंद्यमानं
विनतानंदकृतानतेन रथेन ॥ धृतमूर्तिभिरस्त्रदेवताभिः परितः पंचभिरंचितोपकंठं ॥३०॥ महनीयतमा
लकोमलांगं मुकुटीरत्नचयं ततिशिरिसरभानुरोचितांगं हरिनीलोत्पलभधरं हसंतं ॥३१॥ तं ताद्दशं नि
जसुतोद्धितमंबुजाक्षं चित्ते दधार मतिकालउपागतेपि चित्तेन कंजनयनं हृदि भावयंती तत्याज देहमबला

जनमान्यासस्यां शिवदूतान् अनुनयेन विसृज्य लक्ष्मीपतिं स्तुतवान् ॥३२॥ माधवं विष्णुं ध्यानद्धेति भुजगाधिप
स्य शेषस्य भोगात्मके देहात्मके तल्पे शय्यां भजतीति तथा लक्ष्मलाया लक्ष्म्या अंगस्थले उत्संगस्थले
कल्पिते स्थापिते चरणकमले येन तं नीलाचसुधा रव्याय भ्यां च लसमानाभ्यां चामराभ्यां वीजितं वसं ३५
विहितांजलिना विहितान् दकृता गरुडरथेनाग्रतोभिवंद्यमानं पंच तन्मूर्तिभिः पंचभिः शंखचक्रगदा
धनुः खड्गाख्याभिर्देवताभिः परितोंचितोपकंठं स्फुरत्सभीपं ॥३३॥ इंद्रनीलं तमालपल्लवकोमलमंगं १९२

त्रं
यस्य कुंडलं रत्नसमुदायं महार्हं धत्तं मानतरएव शिशिरसरभानुरुचा भानुः सूर्यस्तेन शीलितौ प्रशोभितौ गंडं नी
लमणिं तूर्धं गृहसंतं ॥३४॥ तं तादृशं निजसुतोद्धितं कमलनयनं माधुर्यं चित्ते दधार मतिकालउपागतेपि चित्तेन
तोत्रुद्दिभावयंती सा अबलायोगिवद्दूहं तत्याज यं ॥ ३५ विपिविशेः कंपमानैः ध्वनेरास्व उदरु विराजमानं विमा

नं तादृशं निजसुतोद्धितमंबुजाक्षं चित्ते दधारम तिकालउपागतेपि ॥ चित्तेन कंजनयनं हृदि भावयंती
तत्याज देहमबला किल योगिवत्सा ॥३६॥ ततः शरच्च दमरीचिरोचिर्विचित्रपारिप्लवकेतनाढ्यं ॥
विमानमादाय मनोज्ञरूपं प्रादुर्बभूवुः किल विष्णुदूताः ॥३७॥ वैमानिकास्तान् पुनरभिरामान
वेक्ष्य हृष्टा प्रववंदसपुत्रं ॥ विमानमारोप्याभिराजमानमेनाधितेः सा बहुमानपूर्वं ॥३८॥ द्रुयमर्चि
रहरबलक्षयक्षान् षडुदग्मासमाभिलार्कचंद्रान् चपला वरुणेंद्र धातृलोकान् क्रमशोतीत्यप
रं पदं प्रपेदे ॥३९॥ स्वयमेव चिकीर्षुरेष माञ्जुष्यरमं कर्मसमाजुहाव बंधून् ॥ किमिहास्ति यतेस्तया
धिकारः किल यत्सेन ममी द्विजेंदुस्त्येः ॥४०॥ अनलं बहुधार्थितापि तस्मै अतनोदस्य बंधुतात
दीया ॥ अथ कोपपरीतं तां तरोस्मा वरिलांस्तान् वायत्र्यनिर्ममेद्वः ॥४१॥ संचिंत्य काष्ठानि सु
शुष्कयंती गृहोपकंठे ज्वलनाय पात्रेः ॥ स्वदक्षिणाद्दक्षिणमंथवाहिं दूहाहतांते नच संयताश्मा
॥४२॥ नयाचितां तावत्क्रिमदुर्यदस्मै राज्ञापताव्रस्यो यजनान्तरोषः ॥ दूलं पवं चेद्ववहिः कृतास्ते
द्विजायतीनां नकमेत्र विक्षिता ॥४३॥
नमारोप्यसातं बहुमानपूर्वमनाचिनीता ॥३८॥ अर्चिरग्निरहर्दि
नं चवलक्षपक्षः शुक्लपक्षः षण्मासा उत्तरायणमासाः समासं वत्सरः इयं सतीअर्चिरादयोभिमानीदेवता
वायुसूर्यचंद्रविद्युत्वरुणादिलोकान् चक्रमशो अतीत्यपरं पदं वैकुंठं प्रपेदे ॥ स ॥३९॥ मातुरंत्य
हादिकर्म स्वयमेवकर्तुमिच्छुः बंधून्समाहूतवान् ॥ इयतेकितव वंचकास्मिन् कर्मणि तव अधिकारः कि
मस्ति इत्यमी बंधवः उच्चारितं ॥४०॥ नकेवलं निंदामेव कृतवंतः अपितु बहुधाप्रार्थितापि तद्दीया

बंधुतावर्तेतिरिपे आश्चर्यं ह्याअग्निं नाहत्वाथानंतरं कोपव्यासांतः करणोसौ निर्मसेत्वदः श्रीशंकरस्तान्सर्वान्बंधून्
१८३ अवायत ॥४८॥ गृहसमीपे सुशुष्कवंशतिकाष्ठानि संचित्य धृतं जलपात्रं येन समातुः दक्षिणबाहोः वह्निं ममंथ तेन च तां
मातरं यत्नान्माददाह ॥४९॥ अत्राप्यदिव्युक्तं दिरणोतियघस्मात् यान्वितावह्निमसौ नादुस्तस्मात्सरोषस्तान्स्वी
गृहोपकंठे शुचवः स्मशानमद्यप्रभृत्यस्त्विति तान् शशाप ॥ अद्यापि तद्देशभवा न वेदमधीयते नो यमिनां च भि
क्षा ॥५०॥ तदाप्रभृत्येव गृहोपकंठेष्वासीत् श्मशानं किल हंत तेषां ॥ महत्सु धीपूर्वकृतापराधो भवेत्पुनः कस्य
सुखाय लोके ॥५१॥ शांतः पुनानाति न पीडनमस्य कार्यं शांतोपि पीडनवशात्सुधभुग्दहेत्सः ॥ शीतः सुखोपि
मथितः किल चंदनद्रुस्तीव्रात् हुताशनकोभवति क्षणेन ॥५२॥ यद्यप्यवद्यास्त्रीय लथापि विभाति तेजस्विनां कर्म
तथाप्यनिंद्यं ॥ धात्रिं घश्चतं किल भार्गवस्य दद्दुः स्वपुत्रान्कतिचिद्विकाय ॥५३॥ इति स्वजननीमसौ मुनि
जनैरपि प्रार्थितां पुनः पतनवर्जितामतनुसौख्यसंदोहिनीं ॥ अवितिक्षितिपतिर्गतिं विचितमसंसनीत्यागत
स्ततोन्यमतगात नेप्रयततेस्म पृथ्वीतले ॥५४॥ अथतत्सहायजलजांघ्रिपागमेच्छुरभीशलेत्रविजलं
वएवकः जलजांघ्रिरप्यथपुरा निजाज्ञया कृतयानुदीच्यबहुतीर्थसेवनं ॥५५॥ श्रीशंकराय नमः

यजनान् शशापदुत्तः परं ते द्विजा येस्व हि कृता भवंतु यतीनां भिक्षा चैषां गृहेषु न भवेत् ॥५६॥ यायुष्माकं गृह
समीपेद्यप्रभृति स्मशानमस्त्विदं से एतान् शशाप अथ वृत्तद्विहा हद्यापि तद्देशभवा वेदाध्ययनं न कुर्वंति यतीनां
भिक्षा च नास्ति ॥५०॥ अत्र विस्मयो न कार्यः यतो महत्सु बुद्धिपूर्वकं कृतोपराधो लोके पुनः कस्यापि सुखा
य न भवति ॥५१॥ महत्सु बुद्धिपूर्वमपराधो न कार्य इति बोधितमथ शांतोपि न पीडनीय इत्याह शांतः पुमानिति
विशेषेणाऽस्य शांतस्य पीडनं न कार्यं कुधं क्रोधं तत्र दृष्टांतः शीत इति चंदनद्रुः चंदनद्रुमस्तीव्रस्यासमंताद्भुता
शस्याग्रे जनकः ॥५२॥ ननु वशात्स्त्रीयुमेतत्कर्म मिलाचार्यैरनुष्ठितं मित्याशंक्याह ॥ यद्यप्यवद्यस्त्रीयत्न सा १८३
विभाति तथापि तेजस्विनां कर्म निंद्यं न भवतीति तदुक्तं धर्मव्यतिक्रमो दृष्ट ईश्वराणां च साहसं तेजीयसां

न दोषाय वह्नेः सर्वभुजो यथा भार्गवस्य परशुरामस्य धिनिंद्यं कृत्यं समातृकभ्रातृहननरूपं यथा चक्रे विंकुनयो
वृकाय पुत्रान्ददुः भृगुरमस्य कस्यचिन्मुनेः कृत्यं प्रार्थितांप्रदानरूपं विनिंद्यमद्दुरितिचा ॥५३॥ इत्येवं मुनिजनै
रपि प्रार्थितां पुनः पतनवर्जितामनल्पसौख्यस्य संदोहिनीं तमोरहितां गतिं सोऽसौ यतिराजः स्वजननीं नायय्य पृथ्वी
वीतले ततस्ततोऽन्यमतनिबर्हणप्रयत्नं कृतवान् ॥५४॥ अथ तस्मिन्नवसरे तत्कालसहायस्य पद्मपादस्याप्या
गमनमिच्छुरभिलाषी विलसन् स तेषु श्रीशंकरो विलंबं चक्रे अथ जलजांघ्रिरपि निजाज्ञया पूर्वं प्रथमं मुदीच्य
बहुतीर्थसेवनं कृतवान्म सुषमादिर्णीसमसाजगो प्रत्यतिमनुभाषिणी ॥५५॥ मुनेरगस्त्यस्य दिशं दक्षिणां

आससाद शनकैर्दिशं मुनेर्यस्य जन्मवसुधाधरीस्फुटा ॥ सा श्रुतिः सकलरोगनाशिनी योप्यवज्जल
धिमेकविंदुवत् ॥५६॥ आद्राक्षीत्सुभगाहिभूषिततनुं श्रीकालहस्तीश्वरं लिंगे सन्निहितं दधानमनि
शं चांद्रीं कलां मस्तके ॥ पार्वत्या करुणारसार्द्रमनसा श्लिष्टं प्रमोदास्पदं देवैरिंद्रपुरोगमैर्जयजये
त्याभाषमाणं मुनिः ॥५७॥ स्नात्वा सुवर्णमुखरीसलिले तदीयं तत्गत्वा पुनः प्रणमति स्म शिवं भ
वान्याआनर्च भावकुसुमैर्मनसा तु नाथ स्तुत्वाचतं पुनरयाच्च ततीर्थयात्रां ॥५८॥ लब्ध्वानुज्ञां तज्ज्ञ
रात् कालहस्तिक्षेत्रात् कांचीदेशमागत्य चित्रं स सारान्धि संतति तीर्थैः प्रसिद्धं हर्द्धः प्राकुर्य धिक्लो
के ह्यमुष्मिन् ॥५९॥ तत्रैकाम्राधीश्वरं विश्वनाथं त्यागं त्यक्त्वा स्वीयभाग्यातिरीत्या दृष्टो धामांतर्गता

सुधाघरी मत्स्फुटा यस्य सा प्रसिद्धा श्रुतिः श्रवणं सकलरोगनाशिनी भवत्पुरिति तृतीये तिथापाठः यः समुद्रमेकविं
दुवत् अपिवत् अगस्त्यः ॥५६॥ तस्य दिशि लिंगे संनिहितं श्रीकालहस्तीश्वरं मुनिरद्राक्षीत् तं विशिनष्टि सुभगेना
हिनाफणिना भूषिताततनुर्यस्य अनिशं चांद्रीं कलां मस्तके दधानं करुणारसेनार्द्रं मनो यस्याः तया पार्वत्या आलिं
गितं प्रमोदस्थानमिंद्रप्रमुखैर्देवैर्जय जयेत्याभाष्यमाणं ॥५७॥ सुवर्णमुखर्या नद्याः सलिले स्नात्वा तदीयं तत्
स्नात्वा पुनर्गत्वा भवान्या सहितं शिवं प्रणमति स्म भावपुष्पैरर्चयित्वा मनसा स्तुतिं च कार यत् ॥५८॥

स्वीयभाग्यातिशयेन प्राप्यं धामांतर्गतानामस्तकस्यारेः रुद्रस्यहार्दं जिज्ञासमानामिवस्थितां देवींचनत्वा
-१९४ ततो रुद्रेनातिदूरे संवसंतं कल्लालेश्वराख्यं लक्ष्मीकांतं देवं दृष्ट्वा एकभक्त्यातुतोषेति परेणान्वयः श्ला० ६९
स्वांतं मनः आद्यंतरहितं आद्यंतादि सर्वविकारशून्यं ॥ ६१ ॥ आदिमा आद्याप्रकृतिः पार्वतीरूपेण
परिणतानूत्नं संतं शिवंसदावीक्षते रथो ॥ ६२ ॥ अन्नमन्नस्तु भयभेदकं दद्र्यानान्ने त्रमान

कल्लालेशं द्राक्तलोनातिदूरे लक्ष्मीकांतं संवसंतं पुराणं ॥ कारुण्यार्द्रस्वांतमंतादिशू
न्यं दृष्ट्वा देवं संतुतोषैकभक्त्या ॥ ६१ ॥ पुंडरीकपुरमायमयो मुनिर्यत्रनृत्यतिसदाशिवो
निशं ॥ वीक्षते प्रकृतिरादिमात्मदा पार्वतीपरिणतिः शुचिस्मिता ॥ ६२ ॥ तांडवं मुनिज
नोत्र वीक्ष्यते दिव्यचक्षुरमलात्मयोनिशं ॥ जन्ममृत्युभयभेदिदर्शनान्नेत्रमानसधि
नोदकारकं ॥ ६३ ॥ किंचात्र तीर्थमितिभिक्षुगणेन कश्चित्पृष्टो ब्रवीच्छिवपदांबुज
सक्तचित्तः ॥ संप्रार्थितः करुणयास्मरहृत्रगंगां देवोथ संन्यधित दिव्यसरित्सु तीर्थं ॥ ६४ ॥
शिवात्तयाभूदिति तीर्थमेतत् शिवस्य गंगा प्रवदंति लोके ॥ स्नानादमुष्या विधुतो
रुपायाः शनैः शनैस्तांडवमीक्षमाणाः ॥ ६५ ॥
समोदकारकं तांडवं दिव्यं चक्षुरमलाशयो
मुनिजनोऽत्रानिशं वीक्ष्यते जन्ममृत्युभयभेदि यद्दर्शनं तस्मादितिया ॥ ६३ ॥ किंचात्र तीर्थमिति
पद्मपादादिभिक्षुगणेन पृष्टः कश्चिद् शिवपादांबुजसक्तचित्तोऽब्रवीत् संप्रार्थितो महादेवोऽत्र गंगां
सस्माराथ स्मरणानंतरं दिव्यसरित्सु तीर्थं सन्निधापितवती ~~एतत्तीर्थं~~ शिवात्तस्याऽभूदितिहेतोरेत
एतत्तीर्थं

तीर्थं शिवगंगामिति लोके प्रवदंति अस्यां गंगायां स्नानात् अमुष्याः धुतोरुपापाः शनैः शनैः तांडवमीक्षमाणाः ६५

शिवगंगानाम्न्यत्र सरसि निमित्तमाह ॥ नात्यश्रमकर्शितस्य शिवस्य श्रमापनोदाय विचिंतयंती शिवपार्वती
गंगेतिपरिणामगाऽभूत्ततोऽथ या शिवगंगास्यमेतत्तीर्थं प्रार्थितं उपेत्य ६६ यत्तु नृत्के स्नापयो धूर्जटेर्न
सरितिसरितिप्रेंखलत्ततोजटामंडलाद्गलितं तेनैतत्तीर्थं अन्वेषि पश्चिमजना शिवजाह्नवीति कथयंती
प्रेंखज्जटामंडलं विधिशिनाच्छिन्नस्यतातीरेण हतस्य स्खलतो जलस्य गतिर्यस्मिन् पयोधिशिनाच्छिस्वस्या
यसतलिंके तनात् पार्श्वं पर्याप्तं तो विंदुकाविंदवोयस्य स्वनिकेतस्य पार्श्वे इतिया श्ला० ६७ ॥ तस्माद स्मिन्नुती

शिवस्य नाट्यश्रमकर्शितस्य श्रमापनोदाय विचिंतयंती ॥ शिवेति गंगा परिणामगाभूत्ततो
थन्वेतत्प्रथितं तदाख्यं ॥ ६६ ॥ नृत्यतीरहतस्खलज्जलगतेः पर्याप्तविंदुकं पार्श्वे स्वावसतेर्धिनो
दयत्रातोयत्तं नृके स्नापयः नर्स्यंतन्वति धूर्जटेर्विगलितं प्रेंखज्जटामंडलात्तेनैतच्छिवजाह्नवी
तिकथयंत्यन्ये विपश्चिज्जनाः ॥ ६७ ॥ स्नायंस्नायं तीर्थवर्येत्र नित्यं वीक्षं वीक्षं देवपादाब्जयुग्मं
शोधं शोधं मानसं मानवोसौ वीक्षेत द्रंतांडवं शुद्धचेताः ॥ ६८ ॥ शुद्धं महद्दुर्लभमेतपुण्यं
पुरारिः स्वयमेव तस्य ॥ निमज्जयं शुद्धसरित्यमुष्यां दाक्षायणीनाथमुदीक्षते यः ॥ ६९ ॥ इती
रितः शंकरयोगिनात्मा कोनाप भिक्षुर्मुदितो जगाह ॥ तीर्थं तदा धूसननाम शंभोरंघ्रिं जितात्मा
भुवनस्य गोप्तुः ॥ ७० ॥ रामसेतुगमनायसंदधे मानसं मुनिरनुत्तमः पुनः ॥ नत्वा निश्र यत मानसोत्र रू

रूमेसंददृशेऽस्मिन्तं कथयन्तौ

र्थं चर्ये स्नात्वा स्नात्वा देवपादाब्जयुग्मं दृष्ट्वा दृष्ट्वा मनः शोधयित्वा शोधयित्वा सोऽशुद्धचित्तो मानवः द्रुतं तांडवं वीक्ष
तेश्ला० ६८ एतत् शुद्धं पुण्यं वर्णयितुं शिवातिरिक्तो न क्षमः दुःसाध्यमेनाह ॥ शुद्धमिति यः अमुष्यां शिवगंगास
रितिनिमज्ज्य दाक्षायणीनाथं वीक्ष्यते तस्य उ० ६९ इत्येवं केनापि कथितः शंकरयोगिजितमनः करुणायेन

सभिक्षुः पद्मपादो मुदितो जगाहे यगाहनं कृतवान् ॥७०॥ पुनरनुत्तमो मुनिः पद्मपादो रामसेतु गमनाय मनो दधे
१८५ प्रयतं मनो येन स पथि गच्छन् कंबरजां कावेरीं नदीं ददर्श इत्यर्थः ॥७१॥ यस्याः पथि च त्रपुनेले स्थलं जलं च क्षीर
समुद्रस्य वासः सरसिकामपि व्यापकामाश्चिहिरण्यवासः से पद्मनाभादि नाम्ना शोभमानाया भ्वरोन्वित ७२
स ह्यपर्वत सुताया अतिनिर्मले नांभसा श्रीधिकं भगवत्पादांबुजे आगकलय्य ध्यात्वा बहुशिष्यसंवृतः
सन् अधिरुह्य चितस्थलाय प्रास्थित प्रस्थानं कृतवान् ॥७३॥ शिष्यैः सहितं शालि० ७४ ७५ ७६ अथानंतरं

यस्य पथि च पुलिनस्थले पयः सिंधुवासरसिकायाधिकायि ॥ अभ्वरोन्वितहिरण्यवाससे पद्म
नाभसुरवनाम शालिने ७२॥ सह्यपर्वतसुतातिनिर्मलां भोभिषिक्तभगवत्पदांबुजे आक
लय्य बहुशिष्यसंवृतः प्रास्थितां श्रिरुचितस्थलायसः ॥७३॥ गच्छन् गच्छन् मार्गमध्ये श्रियालं
गर्हभिक्षुर्मातुलस्याजगाम ॥ दृष्ट्वा शिष्यैस्तं चिरेणाभियातं मोदं प्राप स्वमातुलः शास्त्रवेदी
७४॥ श्रुत्वा च लं बंधुजनः साधुत्वं स्वमातुलागारमुपेयिवांसं ॥ आगत्य दृष्ट्वा चिरमागतं तं जहर्
र्षहर्षाश्रुत्रायेनासमश्रुः ॥७५॥ रुरोद कश्चित्तु मुदेत्र कश्चिज्जहास प्रनर्नाच रितं बभाषे ॥ कश्चित्प्रमो
दातिशयेन किंचित् वचः स्खलद्भिः प्रणनाम कश्चित् ७६॥ उच्चैर्यतं दृशा निजजनः प्रमोदी दृष्ट्वा चि
रायाद्दिपथंगतोभूः ॥ दिदृक्षतेतांजननाति हार्दात्तथापि ना कोपि न वीक्षणाय ॥७७॥ पुत्राः सभिक्षो
दृष्ट्वा प्रामोदी ज्ञातिजनाद्रुच्चैयतश्चिरकालात्वमक्षिमार्गं प्राप्तोस्य तो जनतातिस्नेहात्वां दिदृक्षते तथापि १८५
त्वद्वीक्षणाय न शक्नोपि तथान्वस्नेहबाधात्तयनास्तीत्यर्थः ७७ किंच सर्वबाधाविनिर्मुक्तत्वात् कृतार्थता
मूलपदं यति त्वमेवेत्याह ॥ पुत्रादूतितेषां आभावेतत्कृताबाधानास्तीत्यर्थः ॥ धनिनामेन बाधानं तु नितः किंच

नानाभिरिति सदृष्टांतमाह ॥ पुष्पवंतं फलितं महावृक्षमिति परेणान्वयः ॥७८॥ शारवोपशाखाभिरंचितं व्याप्तमलं कृ
तं वा तथा वा तथैव ॥७९॥ किंच कुटुंबरक्षागतमानसानां अस्माकं सुखं यथा भवति तथा कदाचिन्निद्रापि नाया
ति तथैन्चैव च विधान्तः कृदेवलान्वादि ॥८०॥ कस्माच्चिद् दृष्टात्वं गृहमागतः कस्माच्चिद्रात्रिति वाइ० ८१ तीर्
र्थस्य हेतोस्त्वं गृहमागतोसि न तु मममतावशाच्चेतः स्वीयत्वेन गृहपरिग्रहाभावादित्याशयेन सदृष्टांतमाह ॥

शाखोपशाखांचितमेव वृक्षं बाधंत आगत्य न तद्विहीनं ॥ यथा तथा बाधनिनंदरिद्रा बाधंत आ
गत्य दिने दिने स्म ॥७८॥ कुटुंबरक्षागतमानसानां मा याति निद्रापि सुखं न जातु ॥ क्व देवताची
क्व च तीर्थयात्रा क्व चाभिषेचा महतां भवेन्नः ॥ ८०॥ अस्मोष्य संन्यासकृतं भयं तं यिप्राल्कुतश्चि
द्गृहमागतान्नः ॥ कालोस्यगालेबकुरंघदे वा सीर्थस्य हेतोर्गृहमागतस्त्वं ॥ ८१॥ यथा शकुंताः प
रिवर्धितान्द्रुमान् समाश्रयंते सुखदांस्त्यजंत्यपि ॥ परप्रकॢसान्मठदेवतागृहान्यतिः समा
यति सारमयान्युपभुज्य गृहाद्गृहान्दोहनमेव भिक्षते ॥ ८३॥ यतेर्धिरज्यात्मगतिः कलत्रं देहं
गृहं संयतमेव सौख्यं ॥ धिरकिंभाज्ञंस्तनयाः स्वशिष्याः किमर्थनीयं यतिनो महात्मन् ८४
यथा शकुंताः पक्षिणः परवर्धितान् वृक्षान् सुखदान् समाश्रयंते त्यजंत्यपि असुखदांस्तांस्त्यजंत्यपीत्यर्थः तथा
यतीशोपि करं न भवतीत्याह ॥ यथाति सुखं यथा स्यात्तथा ८३ ८२॥ तत्राप्यत गृहे यतेर्गमनं पत्रमरव
यतेः भिरज्यया आत्मन्यगतिः से च भार्या हि महात्मन् ॥ ८४॥

१९६ कामचत्रास्यलुदुःखमेवेत्याह॥ मनोरथानामिति द्वाभ्यां तेभ्योऽदोरेभ्यः॥ ७५॥ दाराईन्नाप्नुवन्दुःखमेव सुतीव्रं प्राप्नोति पुनरिष्टैश्च वियुज्यते॥ ७६॥ विरक्तिश्च भयदुःखानां महतां सेवया शुद्धचेतसो भवति इत्याह॥ मनसो विशुद्धिर्विरक्तेर्मूलमाकुः तस्याः विशुद्धेर्मूलं महतां निषेवामाहुः तेन कारणेन च भवाद्दूराः परोपकाराय दूरदेशेष्वपि मरंति॥ ७७॥ यदृच्छयोपनतं समीपप्राप्तं भोग्यं येभ्यस्ते ७८॥ तान्यपि लोकसंग्रहार्थं चरंति न तु स्वसुखार्थं यतः शुद्धभावा यतः शुद्धात्मविश्वाक्षिपितोरुपापा तदर्शिगमउत्तरपूर्वार्धयोः॥

मनोरथानां न समाप्तिरिष्यते पुनः पुनः संततुते मनोरथान्॥ दारानभीप्सुर्ललनादिवानिशं तान् प्राप्य तेभ्यस्तनयानभीप्सति॥ ७५॥ अनाप्नुवन्दुःखमसौ सुतीव्रं प्राप्नोति चेष्टैर्न वियुज्यते पुनः॥ सर्वात्मना कामचत्रास्य दुःखं तस्माद्विरक्तिः पुरुषेण कार्या॥ ७६॥ विरक्तिमूलं मनसो विशुद्धिं तन्मूलमाकुर्महतां निषेवां॥ भवाद्दूरास्तेन च दूरदेशे परोपकाराय रसा मरंति॥ ७७॥ अज्ञालगोत्रा विदितात्मतत्त्वा लोकस्य दृष्ट्या जलवद्विभानः॥ चरंति ह तान्यनुकंपमाना स्संतोयदृच्छोपनतोपभोग्याः॥ ७८॥ चरंति तीर्थान्यपि संग्रहीतुं लोकं महांतो ननु शुद्धभावाः॥ शुद्धात्मभावाक्षपितोरुपापास्तज्जुष्टमेवो निगदंति तीर्थं॥ ७९॥ वस्तव्यमत्र क्वचिदित्यवसानियदुस्त्वदर्शनं चितनुतेमुदितादिभव्यं॥ एष्यद्वियोगाच्च किलाजनतेयमास्ते दुःखं गते त्वभवितेभ्योपि नातीतमपदर्शनादितिन्यायात्तथाचैवं विधैर्यैर्जुष्टं जलं तीर्थं निगदंतितेषांतत्र गमनं लोकसं
१९६
ग्रहार्थमेवेत्यर्थः॥ ८०॥ एवं स्वस्त्याभिमुखीकृत्स्नात्मत्र्थयते तेष्विदूरं न कतिचिद्दिवसानि वस्तव्यं तेभ्यस्तं शुभयोग्यं चाभवद्दर्शनं मुदितादिवितनुते दर्शनं तातु असंगे भवति त्वयि गते सत्यत्र

दुःखं भविष्यतीति चिंता मे चाधुना भविष्यदुःखेन च किल आस्ते॥ ८१॥ अत्र निवासं विधायैवयं त्वया संगो ध्यात्तिसंबंधः साक्रोशमाकुः क्रूरा मलस्य कोपं पात्रमपि चोत्कटं हंसामति साहसानामालयं यो शून्यस्य परदोषक्षत्वकतायानिरांततमोकेः नितांतानि विवृतांते स्यात् श्रीवं भवनोके सोऽपि तमेदिनी॥ उत्कटमेषाभाषणस्य विरोषेणाश्रयं भाषाविशेषाणामिति चाहिंसया मांसरतं स्यात्संस्यतं भोग्यं दुर्जनानां संगमो यत्र तथाभूतं स्फुरद्रूहमाश्रिता अत एवं घनी भूतयाघं न तस्यां याक्रूराः घनाद्युधनानां सामिषामिति भिन्नं वा पदं घन

कोशं क्रूरामलस्यलास्यगृहमप्युद्धं हसामालयं पेशून्यस्य नितांतमुत्कटमषाभाषाविशेषाश्रयं॥ हिंसामांसरतमाश्रिता घनं धनाद्यां सांद्रमांसाचयं वर्ज्यं दुर्जनसंगमं करुणया त्रोषायतीदोत्त्वया॥ ८१॥ संयुनक्ति वियुनक्ति देहिनं देव एव परमं मगं न चोपि॥ दुष्टसंगतिनिवृत्तिकालयो निर्विकारहृदयो भवेन्नरः॥ ८२॥ मध्याह्नकाले क्षुधितः तृषार्तः कमन्नपानं ति च दत्तुपेति॥ यस्तस्यतिष्ठप्रियता कृतार्थः कस्तस्य पुण्यं वदतु क्षमेत॥ ८३॥ सायं प्रातर्बलिकार्यं वितन्वन् मज्जंस्तोये दुकृष्णानिनी च॥ नित्यं वर्णी वेदवाक्यान्यधीयन्नस्तु धात्रीं ध्रंगेहिनो गेहमेति॥ ८४॥ ॥ श्री॥

धनस्यात्ताय येषामिति ता समासः एवं भूतानयं हेयनी दोत्त्वया करुणामात्रोषाध्यादित्यर्थः॥ श्री॥ ८१॥ स एवमुक्तः पल्लपादउ वाच परमं ब्रह्मादिकं छंदं रस्तवा दिकमपि देहिनं देवमेव संयुनक्ति वियुनक्ति च तस्माद्दुष्टसंगति निवृत्तिकालयोर्निरो निर्विकारहृदयो भवेत्॥ ८२॥ यं तु प्रसूनपंत मिस्याद्यकृतं तत्राह मध्याह्नकाल इति॥ ८३॥ किंचाश्रमत्रयोपजीव्यत्वादप्यतिपुण्यं च कुर्गृहस्थ इत्याह सायं नब्रह्मचारिणस्तदुपजीव्यकतामाह सायमिति द्वे कृष्णाजिने दस्यस्त इति तथाकृतो वर्णी ब्रह्मचारी

नित्यं वेदवाक्यानिमत्यर्थः श्रीकृष्णार्पणमस्तु २०० कुस्तौ॥

डाक्टर भाऊ दाजी इत्यस्य स्मारकम्
Dr. BHAU DAJI MEMORIAL
Dr. BHAU DAJI MEMORIAL

अथयतेस्तामाह॥ उञ्छेरिति तारंश्रणं घस्तस्यादिनस्य मध्येइ • ७५॥ यानन्नस्य स्पतामाह॥ यस्यान्न
१९८ दानेन निजंशरीरं पुष्णाद् अयंतपस्वी सुतीव्रतपः कुरुते तपः कर्तुस्तस्य तपसोर्धं तस्यान्नं ददतो
अर्धमितिस्मृतिः प्रवद्यते॥ ३ • ७६॥ नन्वेवमपि गृहव्यग्रस्य गृहस्थस्य तीर्थादिसेवाजन्यं पुण्यं

उञ्छेः वास्त्रंभाषमाप्नोपि भिक्षुस्तरंमनं संजपन्नुवायमतात्मा॥ मध्येघस्त्रं जाठराग्नोप्र
दीप्तेहेतो निःसंगेद्विनोगृहमेति॥ ७५॥ यदन्नदानेन निजंशरीरं पुष्णंस्तपोयं कुरुते सुती
व्रं॥ कर्तुस्तदर्धं ददतोन्नमर्धमितिस्मृतिः संवदते नचद्या॥ ७६॥ पुण्यं गृहस्थेन विचक्ष
णेन गृहेषु संचेतुमलं प्रयासात्॥ विनापि तत्कर्तृनिषेवणेन तीर्थादिसेवा बहुदुःख
साध्या॥ ७७॥ गृहेधनी धन्यतरो मतो मतस्योपजीवंति धनं हि सर्वे॥ चौर्येण कश्चि
लाणमनेन कश्चिद्दानेन कश्चिद्दुलतोपि कश्चित्॥ ७८॥ संतोषयेद्यो द्विरदं द्विजेंद्रः संतोषय
से षसमर्चदेवाद्॥ तद्दृष्टिविप्रे निवसंति देवा इति स्मसाक्षाच्छ्रुतिरेव वक्ति॥ ७९॥

तुदुर्लभमेवेतच्चेत्तत्राह॥ किंच क्षणेन गृहस्थेन प्रयासादिनापि प्रयासकर्तृनिषेवणेन पु
ण्यं संचेतुमलं शक्यते तीर्थादिसेवायाः प्रयाससाध्यत्वं प्रसिद्धमेवेत्याह॥ तीर्थादीति॥ ७७
नकेवलं बलचार्यादय एव गृहस्थमुपजीवंत्यपि सर्व एवेत्याह गृहीति॥ हि यस्मात्॥ ७८॥ १९८
किंच यो वेदविदं विप्रं संतोषयते सेवसस्सर्वान्देवान्संतोषयति तद्देहे विप्रे वेदविदि ब्राह्मणे ७९

नतु तथापि स्वयमेव प्रयासं कृत्वा पुण्यं कुतो न संपादनीयमिति चेत्तत्राह॥ स्वेति द्वाभ्यां॥ ८०॥ तत्तस्मात्तस्य गृ
हमेव तीर्थं कीर्तितम तो धनी वदान्यो दातास्यान्नतु कृच्छ्रेनापि प्रयासं कुर्यादित्यर्थः॥ १॥ गृहिणः सर्वश्रेष्ठत्वं
पुनरुपपादयति अंतःस्थितमिति॥ २॥ किंच शरीरं मूलं यस्य तथाविधं पुरुषार्थसाधनं तच्च शरीरमन्नं
मूलं यस्य तथा मूलमन्नाद्येव यदिदं किंच मानि भूतानि जायंत इति श्रुतेरवगम्यते॥ ३॥ एवमुक्त्वा पुनः पर

स्वधर्मनिष्ठाधिष्ठिताखिलार्थाजितेंद्रियास्सेवितसर्वतीर्थाः॥ परोपकारप्रवणो महांत आ
यांति सर्वे गृहिणो गृहाय॥ ८०॥ गृहीगृहस्थोपि लभेत फलं यत्तीर्थसंवाभिरवाप्यते जनैः॥
तत्तस्य तीर्थं गृहमेव कीर्तितं धनी वदान्यः प्रवसेन्न कुत्रचन॥ १॥ अंतःस्थितं मूषकमुख्यजी
वा बहिःस्थिता गोमृगपक्षिमुख्याः॥ जीवंति जीवाः सकलोपजीव्यस्तस्माद्गृहीसर्ववरो
मतो मे॥ २॥ शरीरमूलं पुरुषार्थसाधनं तच्चान्नमूलं श्रुतितोवगम्यते॥ तच्चान्नमस्माकममी
षु संस्थितं सर्वं फलं गेहपतिं द्रुमाश्रयं॥ ३॥ अवीभिभूयः शृणु तादरेण योगृहागतं पूजयत्य
तुरातिथिं॥ संपूजितो वा तिथिरुद्धरेत्कुलं निराकृतात्किं भवतीति नोच्यते॥ ४॥ विनाभिसंधिं
कुरुतश्रुतीरितं कर्मद्विजानो गेजेनोमदीश्वरः॥ तुष्येत्क्षितिप्रार्थनया गतेन स्वांतस्य शुद्धिर्भविता
महितोपदेशायसमाधनतामापादयति अवीति युष्माकं गृहानागतमातुरमतिथिमादरेण पूज
यते सादरपदमत्राप्यनुषंजनीयं किमतद्वित्येवंस्त्याह॥ संपूजितोऽतिथिर्वः कुलमुद्धरेन्निराकृता
तस्मात्किं भवतीति चेद्दत्संतमनिष्टत्वात् मयानोच्यते॥ ४॥ किंच कृत्वा दितं निसादिकर्मफलाभि

१९८ यदुपिमवादत्राद्रित्याद्युक्तं भाष्यमाह॥ससंरंभं यथाभवति तथाश्लिष्यतीया: सुफणिति वधूघ:
भियवाद्धिर्योवध्वस्तासांकुचतट्या: पटीय इत्यत्र लापाटीरपाचंदनमयेनागरवेणागरुमयेनच
पंकेनांकितमंतर्बहिश्चांतःकरणं येषां यद्यप्येवंभूता एते वयं तथापि यतिपतेः श्रीशंकरस्य पदकम
लयोर्भजनोत्सवेन क्षीणाः क्लेशा येषां भजनक्षण इति वा कालविशेषोत्सवयोः क्षणाद्युत्सवः॥श्लो॰ ६
उपसंहरति संक्षिप्येति ॥श्लो॰ ७ एवं श्रुत्वा भाष्यगा टीकेति ब्रुवाणं पद्मपादं तां टीकां देहीति मातुलः॥

ससंरंभाश्लिष्यत्सुफणितिवधूटीकुचतटीपटीयत्पाटीरागरुचनवयं कांकितहृदः।तथाप्ये
ते पूतायतिपतिपदांभोजभजनक्षणात्क्षीणक्लेशाः सहृदयहृदयाभाः सुकृतिनः॥ ६॥ संक्षिप्ये
त्थं बंधुतां भिक्षुराजो भिक्षांत्यक्के मातुलस्यैव गेहे॥ पप्रच्छैनं मातुलो मुक यत्तं किं स्विद्वत्तं
पुस्तकं शिष्यहस्ते॥ ७॥ टीकाविद्धुर भाष्यगेति ब्रुवाणं तां देहीति प्रोचिवांस्तत्त्वांशं॥अ
द्राक्षीत्तां मातुलस्तस्य बुद्धिं दृष्ट्वानंदीत्येवद्मायत्र्यकिंचित्॥ ८॥ प्रबंधनिर्माणविचित्र
नैपुणीं दृष्ट्वा प्रमोदं स विवेद किंचित्॥ मतांतराणां किल युक्तिजालैर्निरुत्तरंभं बंधनं
मातुलोन्वे॥ ९ गुरोर्मतं स्वाभिमतं विशेषान्निराकृतं तत्र समत्सरोभूत्॥ साधु निबंधोय ...

प्रोवाच पद्मपादोदत्तं यंथ्य किंचित्खेदं च प्रापत्॥ ८॥ तस्येत्यादि विवृणोति प्रीतिविवेद प्रापखेदमिति
आदिश्लोकोदयति मतांतराणामिति ॥ ९ किंच स्वाभिमतं प्रभाकरमतं विशेषात्तत्र निबंधे निराकृतं मातुलो किलवा
न् आलुलोचेत्येति पदद्वयं मध्यमणिन्यायेनोभयत्राधि संबध्नीयमत एव मत्सरस्तत्र निबंधे समत्सरोभूत् सा
धुर्निबंधोयमिति तं ब्रुवाणः साध्वसमयेपि कृतापि नं होत्सत्॥ १०॥ १९८

अथ पद्मपादउवाच इमं पुस्तकभारं त्वयालये न्यस्य सेतुं गच्छामीत्यत्र मे मनो वर्तते स्थापनस्य रक्षार्थत्वा
त्सम्यक्त्वया रक्षा कार्येत्याशयेनाह॥ हे विद्वन्निति तत्र यद्विदितमिति संबोधनाशय॥ ११॥ भ
विष्यत्स्यनायकष्टं निमित्तं जातं॥ १२॥ किंतदित्यपेक्षायामाहास्य गुरुः वामनेत्रमस्पंदत तथैव वा

सेतुं गच्छाम्यालये पुस्तभारं न्यस्येमं वर्तते मेत्र जीवः॥ विद्वद्द्वयद्वलगो गृहादौ परेषां प्रीतिः
पूर्णा नस्तथा पुस्तभारे॥ ११॥ इत्युक्त्वाति मातुलं मस्करीन्द्रः शिष्यैर्हृष्यन्न सेतुमेष प्रतस्थे॥
श्रीपद्मपादस्य जातं कष्टं चेष्यत्सूचनायैनिमित्तं॥ १२॥ वामं नेत्रं गलुरस्पंदतैष बाहुः प्र
स्फोटाद्यवामस्तथोरुः॥ चुक्षावोत्थेर्हतकश्चित्पुरस्तात्तत्सर्वं द्रावयन्नोगणित्वाजगाम
१३ गतेत्र मेन्नेकिलमातुलोस्य ग्रंथोस्थितेस्मिन् गुरुपक्षहानिः॥ दग्धे च जायेत महा
प्रचारो नोत्थानिराकर्तुमपि प्रभुत्वं॥ १४॥ पक्षस्य नाशात्तु गृहनाश एव नो वरं गेहे
पो यद्दहाभि पुस्तकं॥ एवं निरूप्य न्यदधात्कुलाशनं चुक्रोश चाग्निर्दहतीति मे गृहं॥ १५॥
नो बाहुरपि प्रस्फोट तथान्य वामो रूरपि हंतरवेदकश्चित्पुरस्तात्उत्थेश्चुक्षाव इत्थं तत्कृतवान्
तत्सर्वं सोगणयित्वा सेतुं जगाम॥ १३॥ अस्मिन् पद्मपादे गते सति अन्यास्मिन् ग्रंथे दग्धे
प्रभुत्वं नास्ति इदमसंगतमित्युक्तपापीति वा ॥ १४ तस्मात् स्वगृहे यासहे यपुस्तकं दहामि यतः
स्वपक्षनाशात् गृहनाश एव नास्माकं वरमिति स्वमनासि विचार्य गृहे वह्निं स्थापितवान् मे गृहं अ

(margin, upper folio:) ...नाथास्तत्साध्यं कृतामित्यर्थः॥ १०॥
(margin, lower folio:) ...निर्दहति इति च क्रोशत्॥ १५॥

१९९ ननु गुरुतमे वनयात्रप्रकाशिते यतो यावत् कृतं तावदेवेह कर्तुः पापं स्यात् प्रवक्तुस्तु ततः कर्तुः सकाशात्
द्विगुणं स्यात् अप्रकाशितप्रकाशकं कथनं द्विगुणपापावहमिति बोधनाय प्रशंसा ॥१६॥ गच्छन्नस्
सोपकण्ठात् कुम्भमुनेस्तत्प्रसिद्धमाश्रमं जगाम यत्र च रामचन्द्रो अश्वत्थमूले चापं न्यधित तस्य
चकुशानामुपरि न्यषीदत् स्वयमुपविष्टवान् आ० १७ अमुं दृष्ट्वा जानक्या यद्दृष्टं तत्तद्रोपाय

रोऽपि क्षमाश्रितस्य वदतश्चैवं तद्द्वयं कृतं मम भाषणेऽपि ॥ यावत्कृतं तावदिहास्य कर्तुः पापं प
तः स्याद्द्विगुणं प्रवक्तुः ॥१६॥ गच्छन्स कुम्भमुनेर्जगाम तमाश्रमं यत्र च रामचन्द्रः ॥ अश्व
त्थमूले न्यधित स्वचापं स्वयं कुशानामुपरि न्यषीदत् ॥१७॥ तं त्वां समुद्दिश्य जनकात्मजा
याः संदर्शनोपायमनीक्षमाणः ॥ वसुंधरायां प्रणताः स्वर्गगानयाशिरा नो कुवनं क्षमं ते
१८ संचिंतयन्निति कुशासनसन्निविष्टो ज्योतिस्त्वदीक्षत विदूरगमेव किंचित् ॥ संभ्यां
भुवं जगाहेदं सुरवशीलं यत् संप्रार्थनीय मन्त्रिरां मुनिदेवलोकैः ॥१९॥ आगच्छदा
त्मानमुखं निरीक्ष्य स चैलतुलस्थ कृतार्यचीर्याः ॥ ततः प्रभाकारमहद्रूपे तस्मिन्महाप्रभा
मण्डलमध्यवर्ति ॥२०॥ मध्ये प्रभामण्डलमेक्षता चितं शोभाकृतं सर्वतपोमयं पुनः ॥ लोपा

मनीक्षमाणाः कुवंगाः यानरा हमो प्रणताः कृयनशीलाः वाशिरा नो कुवनं न क्षमंते इति संचिंतयन्
कुशासनसन्निविष्टः श्रीरामचन्द्रस्तद्रा विदूरगमेव किंचित् ज्योतिरैक्षत तत्राद्भुतं संस्थाद्भु
यदिति ॥ वं०१८ १७ एतज्ज्योतिः उ० २० प्रभामण्डलस्य मध्ये स्फुरत् शोभाकृतिं तपोमयं ज्योतिरै
क्षत पुनः लोपा आदियस्याः तथा स तया मुद्रया लोपामुद्रयेति यावत् तया सहितं कुम्भोद्भवमगस्त्यं जनैः सत १९

पितृमुद्रासहितं महाद्युतिं प्रा
चोपविष्टं कुम्भोद्भवमाद्यराजोत्ते ::२१
विजने कर्णे भीतया ॥२१॥

अगस्त्य दृष्ट्वा अगस्त्यदर्शनात् ततो दर्शनानन्तरं अन्तःकरणोत्थस्वेदमसज्जत ॥२२॥ दुःखसागरस्थो मुहूर्तं तूष्णींभूत्वा धृ
तिं समास्थाय पुनरुवाच ॥२३॥ पितृवत् स्वयं तदृष्ट्वा प्रमोदय यस्माद् दुःखमहार्णवस्थं मां त्वमगा आगतो वा नसि अहमा
त्मानं प्राप्तकामं मन्ये एवं मुनिसन्मुखं रामस्य दुःखमावेदये निजेन हार्दं च शोकपना हादिता हृत्तस्तत्रापि

अगस्त्यदृष्ट्वा रघुनन्दनस्ततः सखेदमन्तःकरणोत्थमत्यजत् ॥ प्रायो महद्दर्शनमेव देहिनां क्षिपोति खे
दं रविवन्महातमः ॥२२॥ सभार्यमध्य्यं दिव्यशिरश्चं यित्वा रामस्तदङ्घ्रिं शिरसा ननाम ॥ तूष्णीं मुहूर्तं व्य
सनार्णवस्थो धृतिं समास्थाय पुनर्बभाषे ॥२३॥ दृष्ट्वा भवन्तं पितृवत् प्रमोदय मामगाद्दुःखमहार्णव
स्थं ॥ मन्ये ममात्मानमवाप्तकामं यशो महानेव तपना लसन्तः ॥२४॥ न तन्ममाहं कुजनिता न जातः प
दच्युतो हं प्रथमं सभार्यः ॥ सलक्ष्मणोरण्यमुपागतश्च मारीचमायाविहतान्तरङ्गः ॥२५॥ तत्रापि
भार्याविहृता छलेन स रावणेनाराक्षसपुङ्गवेन ॥ सा चाधुना शोकवने समास्ते कुराधिपेनोपगृहीतवन्ती
यतन्ती ॥२६॥ तां त्वां समुद्दिश्य निहत्य दुष्टं बलेन सीतां महता हरामि ॥ यथा तथोपायमुदाहरत्वं
न मेत्वदन्योस्ति हितोपदेष्टा ॥२७॥ इतीरितो याच्यमुपाचचक्षे छान्नमारामशोकस्य वरांगतो
स्मृः ॥ बंधाद्भुते संवलितं तपोमहात्मा तः संप्राप्य दुःखं परिमुक्तदुःखाः ॥२८॥

दर्शनान्वयः ॥२२॥ तस्मिन्दर्श
ने मम सहदेवेनाल्पच्छलेन नाप्यजनिष्ट कुतः दूरिति चेन्ययि भद्रा न्ममेव्याहारो स भार्यः पदच्युतः प्रच्युतस्त
त्राप्ययोध्यायां नास्थितः किंतु स लक्ष्मणो वनमुपागतः तत्रापि मारीचमायया विहतान्तः करणः उ० २५
तत्रापि राक्षसपुङ्गवेन रावणेन मे भार्या छलेन हृता नन्ती क्रशाङ्गी ॥२६॥ २७॥ २८॥ श्रीराम॥

८०

यदुक्तं न ह्यत्र मादृगिति तत्राह त्वमिति तस्मात्त्विनाप्यमनाथं दीनं बन्धो मामुंच मामुंचेति संक्रमेत्योक्तार २९
जलानां निधिः समुद्रः ३० वारुः सुंदरश्चासावब्धिश्च तं वारुपथास्यात्तथेति वालनयानेनास्मिन्समु
द्रे शुष्कसरसि सा कीर्तिः ३१ यस्मादेवं तस्मात्समुद्रे सेतुं बंधयित्वा दुष्टं जह्रियेन चोर्यात् सीता हृता आ

त्यमग्रणी दृढतरथे धनुर्भृतां त्वत्तानुजस्त्वाप्यसमानलक्ष्मणेति । प्लवंगमानामधिपस्य कोटिशो ।
मामुंच मामुंच वदो दितार्थं ॥२७॥ सहायसंपत्तिरियं तवास्ति हि तोपदेशाप्यहमस्मि कस्मि
न् ॥ वराब्धिधिः किं कुरुते तवायं स्मराधुनाप्यद्य मात्मनं ॥२८॥ पुरे च चार्वब्धिमहींपि
बामि शुष्केन्तेन प्रतिपादितं लंकां ॥ एवं मया कीर्तिरुपार्जिता स्यात् बद्धे तुयाधौ तिवसा
ञ्जितास्यात् ॥३१॥ सेतुं यार्यौ वं धायित्वा जहि त्वं दुष्टं चौर्याघेन सीताहृता सीत् ॥ आप्नोषि त्वं की
र्तिमाचंद्रतारं तेनात्राब्धिं बंधयत्वेकपीन्द्रैः ॥३२॥ इत्थं यत्र प्रेरितो गरस्स वाचा सेतुं रामो बंध
यामास याधौ ॥ लुंगेः श्रृंगैर्वानरैस्तैर्नगत्वा तं हत्वा जो जानकीमानिनाय ॥३३॥ तत्ताद्दक्षे
तत्र तीर्थे स सिद्धः स्नात्वा भक्त्या रामनाथं प्रणम्य ॥ तत्रत्र सद्धेपमानुषाणां शिष्येभ्य
स्तद्बुभयं सम्यगूचे ॥३४॥ तन्माहात्म्यं वर्णयंतं मुनिं तं पप्रच्छेनं कश्चिदेकं विपश्चित् ॥ रा
मेश्वराख्याङ्किं समासोपपन्नाघ्न स्त्वं धातोश्चेदृचं समासं ॥३५॥ रघूद्वहस्त स्तुरुषं परेज
नो त्रिविधो बहुव्रीहि समासे भेरवत्ता ॥ रामेश्वरे नामनि कर्मधारयं परे समाहुः स्म सुरेश्वरा
सीत् ॥ अत्रा० ३६ तुंगेरुच्चैस्तैर्न सेतुना तं रावणं अजो संग्रामे ३३ ३४ केन समासेनोपपन्ना ३५
रामस्येश्वराद्भूतिलत्पुरुषं केवलं श्रीरामचन्द्र जगोदिा वस्तु रामई रो यस्यात्त बहुव्रीहिस संके वलमुक्तवान् इंद्राद्य २००

तस्यारामेश्वराख्यायाः समासं तत्र सोपि पश्चित् समुदायः योगीन्द्र योगीशाः शालि० ३७ ॥ स्नानेनो पालौ चि
त निर्मलत्वं येन सत्तस्य गृहस्थ पुस्तकेन सहदाहं श्रुत्वेति परेणान्वयः ॥ ३८ मत्वा मत्वा पदार्थ स्वरूपं ज्ञात्वा

एवं निश्चित्यो ह्वितं तत्समासं श्रुत्वा तत्र सो बुधो घोष्यनं दृत् ॥ अंभोजांघ्रिस्तैरथस्तत्र यमानः
कंचित्कालं तत्र योगीन्द्रमैर्यात् ॥३७॥ तस्मादार्यः प्राश्चितो भूत्सहि ष्यस्तीर्थे स्नानोपास
श्चित्तामलत्व ॥ पक्षपन्तूदेशात्मातुलीयं जगाेह गेहं दाहं तस्य पुस्तेन साधं ॥३८॥ श्रुत्वा किं
चित् खेदमापेदिवान्सः मत्वा मत्वा धैर्यमापेदिवान्सः ॥ आयं आयं मातुले यस्य तीव्रं दाहं
गेहस्यानुकंपाप्यधत्त ॥३९॥ यत्रास्य मां निहितवानसि पुस्तभारं तच्चादहद्धुतवहः पति
तः प्रमादात् ॥ तावान्ममे सदनदाहकृतोनुतापो यावांस्तु पुस्तकविनाशकृतो मम स्यात् ॥
४० इत्थं ब्रुवंतं तमथोन्यगादी सुस्तंगतं बुद्धि रवास्थितामे ॥ उत्कासमार पुनश्च टी
कां कर्तुं स धीरोयतिरं दवैष्यः ॥ दृष्ट्वा बुद्धिं मातुलस्तस्य भूयो भीतः प्राह्य त्वभोजनेन त्वमनो
धं ॥ किंचित्तद्धस्यं पूर्ववन्लक्ष्मीष्टटीकां कर्तुं केचिदेवं ब्रुवंति ॥४२॥ श्रीरामचंद्राय नमः

ज्ञात्वा धैर्यं प्रागवत् मातुलसंबंधिनो गेहस्य तीव्रं दाहं श्रुत्वा श्रुत्वा करुणा चिन्हितवान् इ० ३९ नि
हितवानसि स्थापितवानसि वर्तमानसामीप्ये लट् तं च प्रमादात् पतितो हुताशो दहत् ॥४०॥
न्योगादिदुक्तवान् टीकां कर्तुं आरंभं कृतवान् इ० ४१ प्राग्वत् प्राक्षिप तन्लक्ष्मीष्ट समर्थो नाम तत्र ॥ छि ४२

२१

२०१ अत्रांतरेस्वतीर्थयात्रांचरद्भिर्दीपितैः स्वीयैः सतीर्थ्यैः शाश्रमात्कृनिष्ठेर्यदृच्छयोपेत्यज्ञातः सरवेदैः समुनिः सोमेश्वरसंदर्शः
इ॥ ८३॥ अनेकाकालयोगजन्मादेकात्तज्ञरितिअन्योन्यत्रांसिन मस्कारान्नुदुराद्दुश्च॥ वालि॥ ८४॥ वाण्यानिर्जिता:
शेषगुरुवाल्मीकयोयेनतस्यमुनेः श्रीशंकरस्यचरणंचेतसा विभ्राणाव्यरणं चित्रानश्चिविरचितंभावितम्य
मापल्लवंपल्लवयत्तभुन्वंतंप्रभयानिवारितलनमतिशयेननिवारितमाशंकानांपरमाश्रयभूतमज्ञानंयेनपु
नश्चकामदपुरुषार्थचतुष्टयप्रदं शिष्याणां समाधिं दधिरानश्चिअसुहृतां प्राणहृतांक्षुत्पिपासादीनांन सापेक्ष्य।
अत्रांतरेन्योर्निजवक्त्रद्भिः स्वैस्तीर्थमात्रांदृयितैः सतीर्थ्यैः॥ अर्थादुपेत्याश्रमतः कनिष्ठैः ज्ञातः सरवेदैः स
मुनिः समेत्य॥ ८३॥ दृष्ट्वापदांघ्रिंक्रमात्तैःप्रणेमुस्तत्पादांभोजीयरेणून्दधानाः॥ अन्योन्यंद्रागाददु
स्तद्दुश्यानेकानेहोयोगजेक्यान्नमांसि॥ ८४॥ वाणीनिर्जितमत्रगेभ्यरगुरुप्राचेतसाचेतसा बिभ्राणा
चरणंमुनेर्विरचितस्यापल्लवंपल्लवं॥ धुन्वंतंप्रभयानिवारितमावृत्ताकामदंरेजेतेवसतांसम
ध्रिरसुहृत्सत्पाहिलासाहिला॥ ८५॥ शुश्रावसांतेवसतांसमग्रिस्वदेशवार्त्तां सुखदां सुवार्त्तां॥ अर्था
समीपागततः कुतश्चिद्द्विजेंद्रतःसेवितसर्वतीर्थात्॥ ८६॥ अथगुरुवरमनन्वेक्षमितातंव्यथितहृदो
मुनिवर्यशिष्याः॥ कथमपिविदितत्तदीयसुवार्त्ता समभाधिगताः किलकेरलदेशान्॥ ८७॥ श्री
निमित्तभूतस्याऽहितंस्वीकृतमस्याहितंजीवनापेक्षंकर्मययासाअसुहृदांकामादीनांबाध्यानांनपंको
ऽहितंस्थापितमसोऽहितंमहाभयंययेति वाअस्याहितंमहाभीतौजीवनापेक्षकर्मणीति मेदिनी॥ ८५
सांतेवसतांसमग्रिः कुतश्चित्देशाद्दर्थात्समीपमागतान्सेवितसर्वतीर्थात्द्विजात्स्वदेशवार्त्तांसुखदां
सुवार्त्तां शुश्रावह॥ ८६॥ अथानंतरंगुरुवरंश्रीशंकरमनवेक्ष्यासंतंव्यथितंहृद्येषांकथमपिविदिताभग
वत्पादाः केरलेषुसंतीतिगुरुसंबंधिनीवार्त्तायेस्तेमुनिवर्याः शिष्याः केरलीयदेशान्संप्राप्ताः उपस्थिता २०१

आकाशालंघिनो संततं गा: श्रेष्ठाः श्रीकेरारण्यवृक्षाः येषुतेषुकेरलेषु मुनीश्वरस्तास्तेस्थितः॥ व॥ ८८॥ अथानं
तरंविश्वगुरुः सर्वगोनिरुपमः प्रभावोयस्यश्रीशंकरः केरलेषुविचरन्सन्निजशिष्यागमनंनिरीक्ष्यमोनीतेः
भावषामकुर्वाणोमहासुरारण्यसक्ते बंधिनये ननमस्कुर्वन्स्फुरितं हलपाद्यसंतमालिका॥ ८९॥ स्फुरितमुदाह
रतिहेजगदीशासहासत्वाभ्यांधिमुक्तयाअनिर्वाच्यया प्रकृत्यामायया जउच्चेतनात्मकमिदंविचित्रंजग
द्वीलयात्वंकुरुषेहियस्मात्परिपूर्णत्वात्तवप्रयोजनेच्छानास्तिलोकवत्तुलीलाकैवल्यमितिन्यायात्॥ ९०
अत्रांतरेयतिपतिः प्रभुर्वासयस्या कृत्वास्वधर्मपरिपालनसक्तचित्तः॥ आकाशलंघिवरकेर
महीरुहेषु श्रीकेरलेषु मुनिरास्तचरन्विरक्तः॥ ८८॥ विचरन्नथकेरलेषु विश्वगुः निजशिष्या
गमनंनिरीक्ष्यमोनी॥ विनयेनमहासुरालयेशंबिनमन्स्फुरितनिस्फुलानुभावः॥ ८९॥ सदस
त्वविमुक्तयाप्रकृत्याचिदचिद्रूपमिदंजगद्विचित्रं॥ कुरुषेजगदीश लीलया त्वंपरिपूर्णस्य
नहिप्रयोजनेच्छा॥ ९०॥ उज्जृंभसेजनसीनासत्वरजिनिजगन्तरस्यामितामसः रक्षणादि॥
बहुधापरिकीर्त्यसेत्वसत्त्वांधिघ वैकुंठविधाताधिधामसेकः॥ ९१॥ विविधेषुजलाशयेषु सो
यंसवितेवप्रतिबिंबितस्वभावः॥ बहुरूपमिदंप्रविश्यविश्वंस्वयमेकोपिभवान्विभासते
ननुब्रह्मासर्वं जगत्कुरुतेदुत्रिस्वित्तमाह॥ हेईशात्वमेवब्रह्मासन्सन्तंजसास्रजसिसत्वरतिविष्णुः सन्
तमसाशिवः सन्अतश्चसत्वमेवेकोपिविष्ण्वादिसंज्ञाभिर्बहुधापरिकीर्त्यसे॥ ९१॥ नकेवलमेतावदेवापि
तुस्वयमेकोपिभवान्बहुरूपमिदंविश्वंप्रविश्यात्रैकोविभातीतिसदृष्टांतमाह॥ विविधेषुज
लाशयेषुयथारूप्यः रविः विंबितस्वभावस्तथान्येषुप्रतिबिंबितस्वभावः सोयंभवानित्यन्वयः॥
तथान्यत्कृतिः यथास्वयं ज्योतिरात्मानिरस्यानेकाभिन्नाबहुधाकोनुगच्छन्तुउपाधिनाक्रियतेभेदरूपा

वर्वं दद्दलिकर्म लिलिदूते तं ग्रीरसाचर्वाद्दरेद स्वर्थः॥५३॥कुशालिनो भवंतद्दतिकुशप्रश्नपूर्वकं सदयं यथा
२०२ स्यात्तथासांत्वितेषु शिष्यगणेषु मध्येपद्मपादो ऽजहदुगादितं यथास्यात्तथा अवादीत्॥५४॥ प्रभोअम
मातुलेन स्वगेहे प्रति बकुधायां हितानुनयेन नीतो यत्नैः सततं रवेदे॥५५ भेदवादिदोरप्यस्याग्रेमममातु
लोयमिति पूर्ववासनानुबंधादहं भवदीय भाष्यटीकामपठं अस्यां टीकायां कृतोनुयोगश्चोद्यं येन
तमजयं च॰५६ अजयमित्यनेन प्राप्तगर्वं वारयति तवस्कृतेर्वर्मतुल्येरक्षितस्तमजयं न तु स्वसामर्थ्ये

इतिदेवमभिष्टुवन्नि शिष्यस्कृतितो सोसुरसद्मसन्निविष्टः॥चिरकालवियोगदीनचित्तैः शि
रसा शिष्यगणैरथो ववंदे॥५३॥गुरुणा कुशलानुयोगपूर्वं सदयं शिष्यगणेषु सांत्वितेषु
अतिदीनमनाः शनैरवादीदजहद्दहदकं सपद्मपादः॥५४॥भगवन्नभिगम्य रंगनाथं प
थिपद्माक्षमहं निवर्तमानः॥ बकुधाविहितानुनीतिनीतो बत पूर्वाश्रममातुलेन गेहे॥५५
अहमस्य पुरो विदावर्वेदे द्रोरविपूर्वाश्रमवासनानुबंधात्॥अपठं भवदीयभाष्यटीका
मजयं चात्र कृतानुयोगमेनं॥५६॥दग्धमुत्तमुरवमुद्रिणमेनं र्धस्तात्तर्क गुरुकापिलतं
त्रैः॥ वर्मितोक्तिगमसारसुधाकैर्मातुलं तमजयं तरसकैः॥५७॥ रवकुारवकुधिहारकल्पि
तरुजंकाणासेंदेनामुरवेशस्लाशास्त्रिकृतं श्रमं बयिषमं पद्मपादानां पदे॥यथायदिगर्वं च का
नेतिभावस्तानिविशिनष्टि दधानत्या चक्रादिमुद्राये षांतिषांमुखद्विधाम कर्मैत्रैः पुनश्च धस्तानिगोतमादिशास्त्राणि यैर्वेदसारल
क्षणसुधयां जितैः स्या॰५७ किंच हेमुने मो किकलक्षणवंद्यामो किकमये स्तवस्त्रे र्वर्मितः कवचे रिवरक्षितः काणाद से नामु २०२
खेरवक्कारवक्कृविहरणकल्पितं रुजं नापद्यते तत्भाष्यपादानां गौतमानां पदे शस्त्राशास्त्रि कृतं श्रमं च नापद्यते तथाका
पिलसेन्येशायाधिजन्यंरपेद्दवनापद्यते॥५८॥

अथपराजयानंतरं यथापुरं मामभिनंद्य संपादितसत्क्रियस्य गुरुहृदयस्य स्वस्य सन्निभाष्य टीनिधायाहमगांकि
तअयं गतवान्निश्चित्य यामिस्यस्य परेणान्वयः॥ मं॰ जु॰ ५६ निशाया मध्ये निर्गीय मर्थ शश्वानस्य धाम्नासहटीकाम
पिभस्मसात् अकार्षीत्दहनं विशिनष्टि युगपर्यये प्रलयकाले न्तस्ततउग्रस्य कालेनलाटे योज्वलनोग्निस्तस्य शि
खाव द्दर्यंकं शिखाजालं यस्यस ६॰ हताकुत्सिता आशायस्य सद्दर्शयमस्य यातो विजृंभितस्त्रविलासं प्राप॥६१॥

अथगृहदाहोयथापुरं मामभिनंद्याहितसत्क्रियस्य तस्य अधिसद्मनिधाय भाष्यटीकामहमस्याय
मशांकितो निशायां॥५९॥ युगपर्ययमन्त्रसद्ग्रकालज्वलनज्वालकरालकीलजालैः दहनोथ निशीथि
मस्यधाम्ना बत टीकामपि भस्मसादकार्षीत्॥६०॥अदहत्स्वगृहं स्वयं हताशोधिमतग्रंथमसौविदग्धु
कामः॥मतिमांद्यकरं गरं स्वचमे स्यैन्याधितास्येति विजृंभते स्मनातौ॥६१॥अधुना पिषणाय थापुरं
नोविधुनानाधिरायं प्रसादमेतौ॥विद्यमाने पुरी दृशीद्दृशः किमुमुकाभवदंघ्रि किंकराणां॥६२॥
गुरुवरत्वया भाष्यनरेण्यस्त्वभयालालिताकिलवृत्तिर्मरतिशयोज्वलमुक्तियुतासापथि
किलहाधिननाशं कृतानो॥६३॥प्रयतेहं पुनरेवयदाताम्रविधातुं बकुधाकृतयत्नः नयथापूर्व
मुपक्रमते लोः प्रदयक्तीर्भगवन्ममबुद्धिः॥६४॥
रत्नभावच्युजातद्दूस्याहाधुनानोबुद्धिः दैवेनयथापुरं
संशाय रहितं प्रसाद उद्योतिविषमायुनरीद्दशी दृशः भवदंघ्रि किंकराणां अस्माकं किमुयुक्ताऽपि
तुनेवयुक्तेस्यर्थः॥६२॥आर्तिदुःखितः सान्कोशं पुनराह गुरवरेत्तिउपान्विता॥६३॥ननुपुनस्त
थैवरचनीयेत्याशंक्याह यद्यपि बकुधाकृतप्रयत्नस्तांविधातुमहं प्रयते हे भगवंस्तदाय भाष्यं वर्ततापरत्वकीमम

कृपासमुद्भूतवच्चरणकोणाग्रं अरणं शरणंगताः पूर्वं दीना अपि दूनाः खिन्ना अपि सर्वेश्वरपदं केके न प्राप्ताः
अपितु सर्वेपि प्राप्ताः गताः इत्सस्य देहलीदीपकन्यायेनउभयत्र संबंधः॥ हेगुरो नमनं कर्तुः मम कइव मनुर
पराधः मंतुः पुंस्यपराधेपि मनुष्ये पि प्रजायते अधितिमेदिनी यथां शइतिचेत्तर्हि सोपायांशेगुरुपदक

कृपापारावारं तव चरणकोणाग्रमरणंगताहीना दूनाः कतिकति न सर्वेश्वरपदं गुरो मंतुर्नंतुः कइव
ममपायांश्चाइति चेत्क्षमामाभाक्षिष्ठाः पदकमलचिंतावधिरसौ॥ ६५॥ इति यादिनमेनमार्यपा
दः करुणापूरकरंबितांतरंगः॥ अमृतांब्धिसरवैरपास्तमोहैर्वचनैः सांत्वयतिस्मवत्सबंधैः॥
६६॥ विषमो बत कर्मणां विपाको विषमोहाय पटुर्विचारएषः॥ विदितः प्रथमं मयायमर्थः कथित
श्चांग सुरेश्वरादेशिकाय॥ ६७॥ पूर्वशृंगस्माधरे मत्समीपे प्रेमृगाया सौ ताच्चितायं च पाहि॥
सामेचित्तांत्रापयासघनेरोकोपात अद्द्रीधं तां लिखेत्यारन्यदार्यः॥ ६८॥

मलचिंतनमेवअवधिर्यस्येति मृषामाभाक्षिष्ठाः॥ ६५॥ करुणापूरकेणाश्लिष्टांतरंगो यस्य स आ
र्यपादः श्रीशंकराचार्यः तुल्यैर्यैर्वा ह्निनमेनंपद्मपादं पीयूषसमुद्रतुल्यैः अपास्तो निराकृतो मोहो यैः
न त्वैः सुंदरो बंधो बंधनं येषां तैर्वचोभिः सांत्वयतिस्म यसंततमालिका॥ ६६॥ बतेति खेदे वि
षजन्ममोहतुल्यश्चासो दुर्निवारश्चेषः कर्मणां विपाकः विषमो स्ति प्रथममेवमया यमर्थोज्ञातः
सुरेश्वराचार्याय कथितश्च॥ ६७॥ अतो अस्य तेगा कोपातात् अपराधतुश्चात् शीघ्रं तांलिखं स्मार्यः

अमुनाप्रकारेण पद्मपादमाश्वास्य भाष्यकारस्तां पंचपादीं कृतिं पूर्वयेवानुपूर्व्या मुक्तामाचख्योचि
त्रं मन्वानानू प्रत्याहा व्याहतज्ञानशक्तिर्यस्मात्तस्मिंस्त्रिभुवनगुरो सर्वविद्याप्रवृत्तेः म्लेमहापुरुषेण
तच्चित्रं न भवतिमे॥ ६९॥ स पद्मपादः प्रसभं हठेन पंचपादीं खिलिरव्यपरमानंदातिशयेनोदतिष्ठत्

आश्वास्येथं जलजस्य चरणं भाष्यकृत्संचपादीमाचख्यौ तांकृतिमुपहितां पूर्वयेवानुपूर्व्या॥ नैत
च्चित्रं परमपुरुषे व्याहतज्ञानशक्तौ तस्मिन्कृते त्रिभुवनगुरौ सर्वविद्याप्रवृत्तेः॥ ६९॥ प्रस
भं सखिलिरव्यपंचपदीं परमानंदभरेण पद्मपादः॥ उदतिष्ठदतिष्ठदभ्यरोदीदुदगायदति
संस्मरत्स्तुतिस्म॥ ७०॥ कथिताकुशलोथ केरलक्ष्मा कमनः कश्चन राजशेखराख्यः॥ मु
निवर्यममुं मुदं विते नेनिजकोटीरनिघृष्टपान्नखाग्रः॥ ७१॥ प्रथतेकिमुनाटकत्रपीसे
त्यमुना संयमिना ततो नियुक्तः॥ अयमुत्तरमाददे प्रमादाद नले सा कृतितामुपागतेति॥ ७२

उदर्धमतिष्ठत्पुनः सममतिष्ठत्पुनरभ्यरोदीदानंदाश्रुण्यमुंचत्पुनरुद्गायति स्म पुनर्नृत्यति
स्मयसंततमालिका॥ ७०॥ कमनो रंजकः॥ निजकोटीरैः किरीटसंबंधिरत्नैः निर्घृष्टपादनखा
ग्रंयेन स अमुं मुनिं मुदं वितेने॥ ७१॥ एवं प्रसादितेनामुना संयमिना सा नाटकत्रयी किं प्रथत
इति ततो नियुक्तः प्रमादादग्नौ सा कृतितामुपागतेती दमुत्तरमुपाददे॥ ७२॥ श्रीशंकराचार्याय॥

२ २ २ २ २ २ २ २ २ २

२०.

तांनाटकत्रयीं हे यरद किंकरोहं किंकरवाणीति प्रणामनम्र विज्ञापितवान् ॥७३॥ एवं राजसेरवरेण विज्ञापितो
२०४ देशिकः श्रीशंकरो हं नृपकालहिनामको ऽग्रहारो येषां ते द्विजकर्माणोऽधिकारिणः इति आद्येदानीं श
प्राभयतापितथैवाविधेयाथातः पापाद्दिति राजानमशिषत् ॥७४॥ उपसंहरति मल्लपोहन्ष्यिरू

मुखतः पठितां मुनीन्दुना तां विलिखन्नेष भिषक्स्मयेथ भूपः ॥ वद किंकरवाणि किंकरोहं
वरदेति प्रणमन् व्यजिज्ञपत्ष ॥७३॥ नृपकालहिनामकाग्रहाराद्द्विजकर्मान्धिकारिणो
यशस्मात् ॥ भवतापित्तथैव तद्विधेया बतथाया इति देशिको न्यवन्तत् ॥७४॥ पन्नां प्रतिप-
द्य नृपमिवृत्तिं तुष्टे पुनः केरलक्ष्मापालो पतिसार्वभौमसविधं प्राप्य प्रणम्यां ज सालक्ष्यात
स्वमुखात्स्वनाटकवराण्यानंदयाथो निधोमज्जं स्तत्पदपद्मयुग्ममनिशं ध्यायन्नृप
तस्थे पुरीं ॥७५॥ ॥ इति श्रीमाधवीये तत्तीर्थपान्नाटनार्थकः संक्षेपशंकरजये सर्गोऽजनि
चतुर्दशः ॥ १४ ॥ ॥ मूलसंख्या ७५३ श्रीशंकराय नमो नमः ॥ श्रीरस्तु ॥

तिं प्रतिपद्य तुष्टे सति मुनः केरलभूपालो यतिसार्वभौमस्य सविधं समीपं प्राप्यांजसाज्ञप्ति
प्रणम्य तस्य मुखात्स्वनाटकवराणि लब्ध्वाऽनंदजलधौ मज्जंस्तस्य चरणकमलयुग्ममनिशं ध्या
यन् पुरीं प्रतस्थे ॥ ७५ ॥ इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यबालगोपालतीर्थश्रीपादशिष्य
दत्तवंशावतंसरामकुमारसूनुधनपतिसूरिकृते श्रीशंकराचार्यविजयडिंडिमे चतुर्दशः सर्गः ॥ १४ २०४

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ दिग्विजयकौतुकं सपरिकरं निरूपयिष्यन्नयं क्रमतेऽस्यान्तरं पश्यपादहस्तामलकसमित्पाणिचिद्विलासज्ञा
नकंदविष्णुगुप्तः शुद्धकीर्तिभानुमरीचिकृष्णदर्शनबुद्धिवृद्धिविरंचिपादशुद्धानंतानंदगिरिप्रमुखैः सहस्रैः शिष्यवरैर्युतः सुधन्व
नाराज्ञा चानुयातः सर्वादिशो विजिगीषुः सैषोदारधीः श्रीशंकराचार्यः प्रथमं सेतुं प्रति प्रतस्थे वसंतमालिकात्र प्राचीनानुरोधेन
मध्यार्जुनं प्राप्य ततः सर्वाः ककुभो विजिगीषुः प्रथमं सेतुं प्रति प्रतस्थ इति व्याख्येयं तथाहि श्रीशंकराचार्यो मध्यार्जुनं नाम शिवावि
र्भूतस्थलविशेषं प्राय मध्यार्जुनेशाममदृष्टपूर्वविद्यादिभिः पूजितपादपद्मं बुद्धीपचारैरनन्यपरैर्ग्रनिष्पापतां मायफलैकपात्रं

अथ शिष्यवरैर्युतः सहस्रैरनुयातः ससुधन्वना च राज्ञा
ककुभो विजिगीषुरेष सर्वाः प्रथमं सेतुमुदारधीः प्रतस्थे १

तत्र किल भगवान् श्रीशंकराचार्यः सदाशिवमेवमब्रवीत् स्वामिन्मध्यार्जुन सर्वोऽयं निपदर्थोऽसि सर्वज्ञोऽसि तस्माल्लिंगमादितात्पा
र्यगोचरो हैतयं द्वैतं वेति संशयस्य सर्वेषां पश्यतां निह्नविकुर्विति प्रार्थितो मध्यार्जुनेशो लिंगात्सात्मावयवरूपेण निष्क्रम्य मेघवत्गं
भीरया गिरा दक्षिणहस्तमुद्यम्य सत्यमद्वैतं सत्यमद्वैतमिति त्रिरुक्त्वा लिंगाग्रे तर्द्धेय पश्यतां नराणां मदद्भुतमासीत् तत्र कान्वितद्
शस्थितः श्रीशंकरमेव सद्गुरुं कृत्वा मागणपतीशाकी सुताचपराः प्रातः स्नानादिविशुद्धाः पंचयज्ञपरापरगाः श्रुतिसंचोदिताचा
रगाः शुद्धाद्वैतपरापरगा बभूवुरेवं तद्देशस्थानद्वैतवादिनः कृत्वा प्रमथैः शंकर इव शिष्यसमेतो रामेश्वरं प्रति जगामेति ॥१॥

रा॰वि॰दि॰ [15] वत्र किल तस्य शाक्तैर्विवादो नवत्राभ्विशिनष्टि गिरिजार्चकपटान्मधुप्रसक्तैर्विवादं विशिनष्टि निकटस्थैर्योवितीर्णो दन्त्रो वक्रमो दोयाभिस्ता।
श्रताः स्फुटं यथास्मात्तस्मात्र थारिखं त्यः स्फुरं स्योयाः यद्दश्चतुरा सुक्रय स्तद्वान्नूपदेति कृचिस्याः तथाहि तत्रस्या गुरुशेखरं यजिवरंभू
२०५ र्द्दभिक्षा योचिरं स्वामिचस्मदिदं मतंश्रणुभितं चित्रं परं पावनं आद्याशक्तिरशेषकार्यजननी शंजोर्गुणेत्यः परा यन्मायावशातो मदत्रमु
खरं सर्वजगज्जायते १ तस्मा वागाद्यगम्यत्वात्सेवायोग्यत्वहेतुतः तदंशा यान्नवान्यास्तु पादसेवापरा वयं २ स्वर्णन्निर्मितत त्यादेर्व
द्गग्रीवामुवादवः जीवन्मुक्ता यतो विद्योपासकानां फलं श्रुतं ३ विद्यां चाविद्यां च यस्तद्वेदोभयं सह अविद्यया मृत्युं तीर्त्वा विद्याया

अत्र किल तस्य तत्र शाक्तैर्गिरिजार्चकपटान्मधुप्रसक्तैः निकटस्थवितीर्णन्नूरीमोदस्फुट
रिखत्पदुयुक्तिमान्विवादः २ श्रीराधाजीकरवैशैपावश्चः २॥ ॥ व:॥ श्रीरामः॥

मृतमश्नुते ४ तस्मात्कदाचनेशो न मुक्तिदाया मुमुक्षुभिः सेवनीया प्रयत्नेन प्रकृतिः सेसरूपिणी ५ प्रकृतिश्चेश्वरश्चेति श्रुति
तस्तद्भिन्नता सदेवेत्यादिवाक्यानि तस्य शाणि मतानि तु ६ अकारादेर्यथोत्पत्तिः प्रणवस्यस्य संमता तच्छक्तीनां नवानीजस्या
दिकानां तथास्तिसा ७ सिद्धातः सर्वदेवानां कारणस्य प्रभोपरा चंद्रस्य चंद्रिकावयाऽभेदो ह्योधकरूपिणीट स्वाधीनवल्लभेत्युक्ता शा।
क्तीरुद्रस्य नोपत्रसेवास्तीयं नवानीतिनिश्चयेन मे श्रुतावयं ९ नरव्याघ्रैर्न वञ्चिश्चकृत्वात द्विन्द्धारणं सेवोयास्यासतो माता मुक्ति रामः
दा परमेश्वरी १० इत्युक्त आचार्यो वरोमहेशः संप्राह तान्सत्यमिदं तथापि श्रेष्ठस्य बोधात्पुरुषस्य मुक्तेः संप्रोदितत्वात्सकलेपिशा २०५

स्त्रे ११ आत्मानमात्मना ध्यात्वा मुक्तो नुवर्तिनान्यथा तमेवेत्यादिवाक्यानि प्रमाणान्यत्र कोटिशः १२ अजामित्यादिमंत्रे ऽजास्वरूप
मभिधाय हेतत स्तत्परिशस्य मुक्त्यर्थसंप्रकाशितं १३ किंचापि सांख्यैः प्रकृतेः परस्य विकारहीनस्य सुबोधतः साऽज्ञातईशस्य।
सुखैकधाम्नो ज्ञानाद्धि मुक्तिः परमम्पनूम्नः १४ एकं चोक्तं ब्रह्मणं ज्ञानिनो हि ब्रह्मज्ञो ब्रह्मैव नान्योस्ति कश्चित्त्वत्र्येत्यादौ वेदवाक्ये तु।
एवत्ज्ञानं सम्यक्साधनीयं नवन्द्रिः १५ विद्यारूपा नवानीया संप्रोक्ताद्वैतबोधिनी तस्याः सुसेवनादाशु चित्तशुद्धिर्विजायते १६ तस्मा
त्कुंकुमपुंड्रादिपरित्यज्यतथैव च हेमपाद्यादिचिह्नानि विन्हानि विद्यायां रतिमागताः १७ ब्रह्माहमिति रूपायां मुक्तान्नवधनान्यथाए
वमुक्तास्त्पक्तचिन्हाः सर्वेरत्वापरं गुरुं १८ स्नानसंध्यापरा नित्यं पूजादिनिरस्ता नास्तया श्रद्धाद्वैतश्रद्धासम्भिथ्यत्वमुपागताः १९
महालक्ष्म्याभक्तापरमपुरुषं शंकरमथो समेत्योचुर्नत्वानिखिलफलदा सर्वजननी महालक्ष्मीराद्या प्रकृतिरसदित्यादिनिगमैः
सदेवेति श्रुत्योक्तपरपुरुषस्यामलतनोः २० आस्मारयोपिजायं तेयस्यायस्यापरेशातुः अप्पंतर्जविरा वास्तिसेवसेव्यामुमुक्षु
भिः २१ जल्प्याः समाराधनतत्पराणां पयाब्जमालाभिरलंकृतानां वाह्ये श्चकंजांकविभूषितानां सुकुंकुमेनांकितमस्तकानां २२
हस्तस्थिता मुक्तिरतो नवद्भिरुपासनीया सकलेश्वरेश्वरो इत्युक्त आद्यानुतमेतद्ऽक्तंमतंनवन्द्रिः शृणुतापितत्वं २३ स्रष्टापरा
त्मानतु कश्चिदन्यराकोद्वितीयः सरससत्वरूपः तत्वं सश्चात्मेतिनिबोधितः श्रुतावानंदरूपः सतु वर्त्ततेसदा २४ प्रकृतेस्तद।
धीनायाः मोचकत्वं न संगतं ध्वहं ब्रह्मेति यो ध्याता तस्य मुक्तिः करेस्थिता २५ अनित्योयास्तकानां तु नोका वास्मिस्तया विधात्र
तो पूर्ययं परित्यज्य पयकुंकुमधारणं २६ शुद्धाद्वैतविद्यां वै समाश्रित्य सुसाधवः मुक्तानविष्यपेत्युक्ताः शिष्यंतां समुपागताः
२७ ततश्चागत्यचाचार्यशारदोपासनेरताः पुस्तपुंड्रकविन्हेन युक्तानत्वा वनाषिरे २८ स्वामिन्नेरस्य नित्वत्वा च्छारदानित्यरूप

ग्रं·वि·टि· णीकारणंसर्वलोकानांपरासस्वरूपाचसेव्यासर्वैर्मुमुक्षुभिः वागुपासनमेवातः रतरामता २९ जगत्कर्त्री निनिसागागितिचश्रु
२०५ तिवाक्यतः सैवात्मब्रह्मविष्ण्वादिशब्दजालैरुदाहृता ३० गुणातीतस्वरूपाचसेव्यासर्वैर्मुमुक्षुभिः वागुपासनमेवातः कुरुध्वं
सुप्रयत्नतः ३१ नावेदेत्यादिवाक्येनवेदार्थज्ञानवर्जितः तंपरंवाक्यरूपंनानवेदेतिप्रकाशनात् ३२ वाक्यरूपात्तुसंधानंसर्व
दानिश्चयेनहिवेदार्थज्ञानपूर्वंतुप्रकर्तव्यंद्विजातिना ३३ इत्युक्तेनगवानाहकंठताल्वादिसंगमात्समुद्भूतस्यवेदस्यनित्यताकथमु
च्यते ३४ वर्णमात्रस्यनित्यत्वेवर्णानांसंततेरूत्पन्नाद्यःसर्वलोकेतेषांजयंसंभवहेतुजः ३५ यस्यनिश्वसितंवेदाइतिजन्यत्वदर्श
नात्॥ पद्मजन्यंतदनित्यंचेतिप्रमाणान्नचात्मनः ३६ महर्षिर्व्योरविः प्राहसृष्टिकालेखिलप्रभुः युगांतेप्रलयंयानंवेदंभंगसंभ
वितं ३७ इत्युक्तंसूर्यसिद्धांतेवेदशेषःप्रवर्त्तनं गतस्यप्रलयंसूर्यात्शिक्षारदानित्यताकृतः ३८ अनित्यत्वेपिवेदानांब्रह्मणोनि
त्यतामतानित्यासाशारदातश्चैतन्नरमणीयमिदंतपः ३९ आद्यस्यजीवस्यचतुर्मुखस्यनित्यत्वमूलस्यमुखेस्थिता याः अनित्य
तांयाखलुशारदायानसंशयोबुद्धिमतोस्तिकश्चित् ४० प्रकृतिः परमासरस्वतीयामहदादेःसकलस्यकारणंसाइतिचेन्नसमे
जसंयतोस्तिपरमात्मव्यतिरेकिणोमृषात्वं ४१ वागाघतीतः परराव्ययमासहादिबोध्यःप्रकृतिर्नवाच्यासदाशिरिदाष्टेरतरावत
स्यज्ञानंसुसम्यक्परिसाधनीयं ४२ ज्ञात्वाजमेवखलुमुक्तिपदंप्रयातिमार्गोनचान्यइतिवेदउदाजहारशुद्धाद्वयेसततमेवरतानवे
तोस्नानादिकर्मपरमार्थणबुद्धिमंतः ४३ कुर्वन्तिनेकदुरितान्यपहायदूरंशुद्धिंगताः सुखघनंस्वविबोधनोक्तमुक्तानविप्ययक
दापिनचान्यथाहीतुल्यावधूतुरविजायमिनः सुभिष्याः ४४ वामाचाराःसमेत्याऽकस्ततोज्ञानवतांवरं संवित्स्वरूपमद्वापद २०५
यानेषधर्मनवान् ४५ निरलोऽद्वैतविज्ञानेवंध्यापुत्रसमेपतः जयेमिनेदमज्ञातोऽद्वैतेनैवकदाचनं ४६ ईश्वरेपिविमर्शोयंपृ

२

यगेवास्तिमर्वदायथाविनापृथेशस्यक्रियास्वल्पापिउर्जिता ४७ मात्राक्रिरस्तीदृमदास्वतंत्राजगद्विश्रोधात्रीचशिवस्यवी
तेविद्यात्मिकातत्ररतिंगतानांमुक्तिःकुतस्याकिलनेतरेषां ४८ विमर्शसंज्ञकंव्यक्तंब्रह्मणउग्वादयोजगुः नत्वग्रस्तत्त्वतोभस्म
न्यततोपद्यमुतहृद्यं ४९ तस्याःसेवानिरतमनसांनोनिषेधोऽधिकारोनास्त्येवेवंविहितकरणेसिद्धतामागतानांनित्येगुणपा
र्थविचरतांकाविधिःकोनिषेधोपेषोनुग्वादीनाममलमनसानःप्रवृत्तिर्हिमानं ५० तस्माद्धुवंतोपिविहायसर्वविद्यापरामाश्र
यतात्ममुक्त्यै इत्युक्तआचार्यगवाचमैवंयत्रेतिश्रुत्याहिविबोधकाले ५१ आत्मातिरिक्तस्यनिषेधरावकृतस्तदानीनविमर्शः
देशः नह्यस्तिसत्यत्वमनात्मनोनोमुक्तिस्त्वनित्यप्रकृतेरुपास्त्या ५२ मायात्रिरिंद्रः पुरुरूपईयतइत्येवमत्वावकुरूपताश्च

सद्युक्तिभिर्नरैर्विधायशाक्तान्प्रतिवाक्याहरणेपितानशाक्तानद्विजानवहिष्कृतानतनार्यानकरोल्लोकहितायकर्मसेतुं ३

तानस्माच्चिदात्माप्रकृतेः परः प्रभुर्ज्ञेयोस्तिमोक्षायमुमुक्षुभिर्मुदा ५३ ईशानोभूतभव्यस्येत्यादिकश्रुतिबोधितेश्वरेकिंचिलकरइत्युक्तु
क्तिर्मोघादेवनचान्यथा ५४ कलंजादिनशीलानांसुराःपानादिकुर्वतांब्राह्मण्यंनास्तियुष्माकंकुरुवानोविनिष्कृतिं ५५ नगुणाता
दितोविष्णुःकुंभजेनसरित्पतिःपीतःकथंनंभवतामस्तिशाक्तेस्तथाविधा ५६ तस्माद्धिमूढतांत्यक्त्वाक्षेत्रब्रह्मणिजातितःप्राय
श्चित्तमनुष्टेयमित्युक्तास्तेपरंगुरुं ५७ नत्वाप्रायश्चित्तमेवाशुकृत्वाशुद्धाद्वैतेसंरताः साधुवृत्ताः सत्कर्मवेश्याः पंचपूजापरास्ते
जाताःशिष्याःसर्वयाश्चैवहीनाः ररानतत्सर्वसंग्रहेणदर्शयतिसहिश्रीशंकरस्तान्शाक्तान्प्रतिवाग्व्याहरणेपियुक्त्यातिशयेरशा
क्तान्विधायकर्मसेतुमकरोत्तान्विशिनष्टिद्विजेतिआचार्यस्यविजयोपिनस्वख्यात्यादार्थमित्याहलोकहितायेति ३

डाक्टर भाऊदाजी इत्याख्यस्य स्मारकम्
Dr. BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊदाजी इत्याख्यस्य स्मारकम्
Dr. BHAU DAJI MEMORIAL

शो॰वि॰टि॰ एवं सेतुं प्रति प्रस्थिते तत्र प्रस्थाने तु जानकीनाभिः कटस्थानां परं जयं संक्षेपेण प्रदर्श्य रामेश्वरप्रान्ते देशस्थानां तन्मम महेशेन वर्णयितु
२० ३७ माहात्मिपूज्येति रामेश्वरं च समाणप्रकारेणाभिपूज्यापांड्यैः सह चोलान्देशविशेषान् द्रविडांश्च वशे विधाय ततो हस्तिसंतकपर्वतस्य
करिमेखलाभूतां काञ्चीनगरीं जगाम रत्नात्र बधे यं रामेश्वरं रामकृतप्रतिष्ठ कामेश्वरीभूषितवामभागं महेन्द्रनीलोज्वलकिरीटं नी
मेश्वरं त्वामिह पूजयामि १ इति गंगाजलैः शुद्धैरर्चयामास शंकरः सुविल्वैः पङ्कजैः पुष्पैर्वन्यैर्वन्यफलैस्तथा २ तत्रामासद्य
पंचासं कृतवत्सार्थमागताः अद्वैतद्रोहिणः शैवाः लिंगाङ्कितभुजद्वयाः ३ फाले भूतांकितारो प्राभक्ता लिंगेन चिन्हिताः उमर्वा
कंधरावाकुहृदये तथास्तथा हरि ४ भूतेंशिरसि लिंगं च धारिणो जंगमास्तथा ललाटे हृदये नाभौ बाह्वोः शूलेन चिन्हिताः ५ गुरुपा

अभिपूज्य स तत्र रामनाथं सह पाण्ड्यैः स्ववशे विधाय चोलान् द्रविडांश्च ततो जगाम काञ्चीनगरीं हस्तिगिरेर्नितंबकाञ्चीं ४

अपताऽनवाप्रोचुः कारणमीश्वरः शिवो तश्चिन्हसंयुक्तैः सेवनीयः प्रयत्नतः ६ कृतं सत्यं परं ब्रह्मपुरुषं कृष्णपिंगलं ऊर्ध्वरे
तोविरूपाक्षं विश्वरूपाय वै नमः ७ घोर्मूर्धनिंयस्य वेदाव रंतिरवेनाभिचंद्रसूर्यौ च नेत्रे दिशः श्रोत्रे वायुविह्वाश्च वेदास्तं सुमु
र्त्तुर्वेशरणमहं प्रपद्ये ८ इत्यादिवचनैरुक्तशिवेन क्लिमतां यतेत स्य लोके न वेद्यासः शिवचिन्हांकितात्मनां ९ किंच कारणचिं
तायां शंभुरेकाशामध्यगः प्रोक्तस्तथासुरैः १४ः कल्पमित्याह शांखरः १० अहमेकः पुरा देवा आसंमत्तो न चापरः इदानीमह
मेवास्मि सरूपो जगदीश्वरः ११ इति तस्माच्छिवः कर्त्ता सामान्यैरपुरीरितः सद्भ्यात्मादिकेः शश्वेरूपादानतया प्रभुः १२ वासुदे
वः पुराद्यासीन्न ब्रह्मा न च शंकरः इत्यत्र वासुदेवाख्यो महादेव ईरितः १३ वसत्यस्मिन् जगत्सर्वं वासुस्तेन प्रकीर्तितः सचासौ दे

३

देव इत्युक्तो जगत्कर्ता महेश्वरः १४ शं सुखं जीवनं योसौ करोत्यस्य स शंकरः याज्ञकोविष्णुराख्यातः सनातसी त्याकृतं जयं १५ पा
ज्यस्यमा बलोस्य तत्र प्रमाणं कृत्स्नगाथितं रुद्राणां शंकरश्चास्मीत्येवं शिवरहस्यके १६ महादेवस्य वाक्यानि मुनिर्दुर्वाससं प्रति
सावधानतया तानि श्रोतव्यानि यतीश्वर १७ अहमेकाक्षरः कर्त्ता परात्परतरः शिवः सदात्मा ब्रह्मविष्ण्वोश्च लोकानामादिका
रणं १८ पुराणः पूर्वगः पूर्वज्येष्ठः श्रेष्ठः सम्हद्यः मदिच्छारूपिणी शक्तिर्जगत्संहारकारिणी १९ सुप्तामप्येव सा सृष्ट्या पुनः स
ष्टिमपान्धासा मह तत्वमुत्पाद्य त्रिगुणांकुरकारणं २० अहंकारं समुत्पाद्य त्रैगुण्यपूर्वतत्वतः गुणत्रयात्मिका न्कृत्वानुशानेका
रतान्व्यपात् २१ राजसान् सृष्टिकर्त्तारं कारयामास सादरं सात्विकान् पालनपरान् तामसान् प्रलयेश्वरान् २२ क्रमाद्वर्णसंजातम
वर्णाच्छिमवर्णतः तेषु मुख्यतया ब्रह्मा विष्णुरुद्रा इति त्रिधा २३ अन्ये तद्वत्तृतिस्या एवमेकादशेश्वराः तेषां विभूतयः सर्वे देवा लोका
श्चराचराः २४ पृथक् पृथक् मगतास्तत्कर्मानुसारतः तेसर्वे प्रलये प्रयान्ते जस्य वलयं गताः २५ राजसे रक्तवर्णोसतु ब्रह्मास
मस्तजंतत्कृतिनारायणस्येव तेजस्य स्तोजवतुरा २६ रुद्रस्य शुक्लवर्णस्तु ब्रह्मस्तीनारायणः स्वयं सतु तुरः प्रकृत्यंतर्गतः शुक्लेना
चेतसा २७ मदिच्छाशुक्लवर्णास्ता मध्येव विलयं गताः अतोस्य नंतः सर्वार्थवेदेरपि न गोचरः २८ वेत्ति कश्चिन्ममन्मायां जन्मस्थिति
लयावहां अतो भक्त्यार्चनपराः सुद्रस्त्रजयाश्रिताः २९ पंचाक्षरीजपपरा रुद्राक्षाभरणोयुताः भूतिभूषितसर्वांगाः सदाध्या
नपरायणाः ३० ईश्वरं तु परमव्यक्तं व्यक्तरूपं जगत्त्रये ये यजंति नरश्रेष्ठास्तेषां मुक्तिः करोति ता ३१ अतस्त्वं भूतिरुद्राक्षधार
णं कुरु सर्वदा कुरु नित्यं महादेव पूजनं भक्तिसंयुतः दुर्वाससे मुनी शायदैव मुक्त्वा सदाशिवः ३२ अंतर्दधे तदाचार सक्तो भून्मु
निसत्तम इत्यतः परमात्मासौ सेवनीयो मुमुक्षुभिः ३३ नारायणोकामयत द्वितीयः प्रजाः सृजामीति ततो महान्तिभूतान्यजायां
ततथा विधाता प्रजापतिश्चापि जनिं प्रयातौ ३४ अत्रापि नारायणशब्दवाच्यो महेशराबाल्लिपतस्तु नारं नत्सेंद्रविष्वादिनरः समू

श्रीं·वि·शि· हः स्यानं नरस्याखिलबुद्धिगस्य ३५ अस्येवांशा विश्वेदेवाः प्रमाणं तस्मिन्नर्थे वेदवाक्ति योसौ येनूत्पादौ संति रुद्रान तिस्तेभ्यः
४ सर्वेभ्योस्त्येव माहात्तिपजात् रेकारणात्वेन ज्येष्ठत्वं तथा प्राह कनिष्ठतां कार्यात्मिनायतो जाता स्थिरे वा इतिच श्रुतिः ३७ सत्यं ज्ञानमनंतं
२०८ योगुहायां निहितं प्रभुं वेरेत्यादि श्रुति प्रोक्तस्ततो देवो महेश्वरः ३८ निर्गुणोप्येष रावेशाश्चिरं तेपित्वा चिरं पुरासृजामो त्यात्मनस्तेजः सूर्या
कारेण सृष्टवान् ३९ मनश्चंद्रं तथा सत्वं नोमं सोम्यं तु वाङ्मयं सुखतानमयं देवगुरुं शुक्रमयं सितं ४० कोशात्मकं ज्ञानिचैव चक्रा
रपरमेश्वरः सूर्यादिमिं उत्तानीशातेज सा जांति न स्वतः ४१ नतत्र सूर्यो जाति न चंद्रतारकं नेमाविद्युतो जांति कुतोयमग्निः त
मेव जांतमनुजाति सर्वं तस्य जासा सर्वमिदं विजाति ४२ इति श्रुते स्तत्तो देवान्नारायणपदास्पदाते॥ ब्रह्मा प्रजाय तो विष्णुः प्र
जापाजनकस्तथा ४३ आसीन्नारायणः पूर्वं नेशानो न विधिस्तथा इति श्रुतौ विष्णुरुक्त ईशानोन महेश्वरः ४४ सर्वाभावेपि
नाजावः परेशस्य करम्बन जगत्कारणभूतस्य वेदवाक्य प्रमाणतः ४५ कर्मणाजायते लोकः कर्मणेव हि लीयते इतिवा
क्या ज्जगद्बीजं कर्मैवास्त्विति नो चितं ४६ ईशं विना जडं कर्म फलदाने क्षमं नहि ब्रह्माभावविशेनिंदा वेदउक्तात तोनसः ४७ अ
सन्नेव स नव तिष्ठ सद्ब्रह्मेति वेदचेत्॥ अस्ति ब्रह्मेति चेद्वेद संतमेनं ततोविदुः ४८ इति तस्माज्जगत्कर्तुर्महेशस्य परात्मनः उपा
सनं तथा तस्य चिन्हानां धारणं सुसत् ४९ इत्युक्तं चाचार्यवरो भवनाथे सृष्टिस्थितिं नशाम चैक एवं ब्रह्मादि रूपेण करोतिदेवो॥
वेदार्थ एषोनिमतो ममापि ५० मूलहीनं तु लिंगादेर्धारणं त्याज्यमेव हि सर्वदेवाज्जयस्मास्स तायः श्रीयुक्त स्करोनहि नामैर्नेरुर्ध्वेसो
मपासुनाम्धस्तात् सोमयाः देवालिंगं स्तिविप्रेंद्रेऽवेदवेदांग पारगे ३ शिखाशिरोललाटं च कर्णौ घाणकपोलकं जिह्वायां
च तथा चेष्टौ चुबुकं कंठमेव च ४ अंसहृदयं भुजद्वंद्वं बाहू हस्तपुटं तथा वक्षोनाभि कटि लिंगं वृषणं चोरुजानुकं ५ गु ४
ल्फौ पादौ समाश्रित्य महाद्याः सर्वदेवताः पितरो मुनयश्चैव स्नानाद्याहारमिश्रिते ६ नित्यादिकर्म निस्तत्ताभ्यवामोनात्रसंश २०८

यः इत्येवं प्रोक्तवान्ब्रह्मारुणकेतुं प्रतीश्वरः ७ श्रुतिस्तथोचे सकला हि देवा वसंति देहे खलु नसुरस्य॥ ततो स्यतापेतु कृते सु
रास्ते पलायसं यांति शरीरतोस्य ८ रानंशापाप जायंते देवाः शीर्षादि वासिनः पतितो यं भवत्येव शूद्रवच्छितिकाष्टवत् ९ व्या
धिं विनाकर्मयोग्यविप्रांगेचिन्हमोत्स्ववलोकेश्वरं नानुमीन्हेद पवात्द्दरमादिशेत् १० इत्यादि वाक्यानि बहूनि संति योन्या मितीयं
श्रुतिरेव साक्षात् उपासनं भेदेषु तं विनिघ्नं नूतेन थान्याश्रुतिरेवमाह ११ लोकान्हि सर्वान्खलु कर्मणा चितान्वित्यलहीना
नव लोकमनूसुरः निर्वेदमायात्म कृतेन लभ्यते मोक्षोत आत्मज्ञ मनन्यमानसः १२ वेदार्थतत्वं ब्रह्मबोधाय गच्छेदित्येवं तस्माद्धि
मोक्षाय बोध्यं अर्थेवाप्यश्चिन्हसंधारणं तु व्यर्थ मुक्तिः केवलज्ञानतोस्ति १३ तं दुर्दर्शं गूढमनुप्रविष्टं गुहाहितं गह्वरेष्ठं पुराणं
अध्यात्मयोगानुगतेन देवं मत्वा धीरो हर्षशोकौ जहाति १४ नायमात्मा प्रवचनेन लभ्यो न मेधया न बहुना श्रुतेन यमेवैष वृणु
ते तेन लभ्यस्तस्यैष आत्मा विवृणुते तनूं स्वां १५ अशरीरं शरीरेष्वनवस्थेष्ववस्थितं महांतं विभुमात्मानं मत्वा धीरो न शोचति
१६ यदा चर्मवदाकाशं वेष्टयिष्यंति मानवाः तदा देवमविज्ञाय दुःखस्यांतो भविष्यति १७ तस्मादुपाश्रित्य परात्मविद्यां प्रा
प्तां गुरोरेव कृपाकटाक्षात् अभेदवादामृतपानतृप्तो भवेति सं श्रुत्यमुं गुरोर्मुखाज्ञात् १८ विदूषनी रनामा वैकश्चिल्लिंगलट॥
ग्रणी उवाच परमप्रीतः स्वामिनं परमं गुरुं १९ स्वामिंस्त्वमेव शरणं मम सर्वदास्मि संसारसर्पविषदष्ट तनुं नयात्र मामघ युष्म
दतिनिर्मलवाक्येन नष्टभिदास्मि शिवरावनगत्पितात्हं २० महादेवस्य पूजायाः फलं त्वमसि सत्तम श्रद्धेतामत राताल्लं रुद्रा
दप्युत्तमोत्तमः २१ इत्येवं स्तुतिपात्रं तं सत्वान त्वा मुहुर्मुहुः पोत्वा पादोदकं सम्यक् तदुक्ताचारतत्परः २२ स्वकुलग्राम देश
स्थान्सर्वानद्वैतवर्त्तिनः कृता गुरुं नमस्कृत्य सुखमास समं शंकरं २३ ततोन्येनूतिरूद्राक्षधारिणो लिंगचिन्हिताः प्रोचुर्विपा॥

श्री·वि·त्रि· स्वरूपज्ञानादद्धात्स्वामिन्नमन्तुतं २४ मायाविषधरः कस्त्वं प्रामाणिकमतादमुगात्वष्टं कृत्वाधुनागंतुप्रवृत्तोस्यतिवंचकः २५ ब्राह्मण
५ उत्तमं प्रोक्तं वैष्णव्यं मुनिसत्तम वैष्णव्यादधिकं शैव्यमित्यजः प्राहनारदं २६ तस्मादारूढपतनं किमर्थं भवता कृतं नमस्तइति वेदेन।
२०९ स्तुतः सम्प्रश्नहेश्वरः २७ सर्वाननशिरोग्रीवः सर्वभूतगुहाशयः सर्वव्यापीसभगवांस्तस्मात्सर्वगतः शिवः २८ इतिश्वेताश्वं।
तर्यायुं सत्क्रमुक्तोपसंहृतंतत्रस्तेनापि सर्वात्मा शिवरावनिरूपितः २९ पञ्चोतेन्ह्रीश्चलक्ष्मीश्चपार्श्वेहोरात्रकेमतोइतिवाक्य
द्वयेनापि शिवरावनिरूपितः ३० गंगाह्रीपार्वतीलक्ष्मीस्तत्पतिः शिवईरितः स्कांदेयामलचैवतद्धाक्यानिमुनेमृणुके हिमाग्राद
यतन्मोलोगंगानुद्रस्यवेगतः तदीयभारसंन्नां तोद्यवाही ब्रह्मसदाशिवः ३१ ह्रीमतीभवनात्सुश्वैर्वर्त्तेः संप्राप्यमामिहपुरुषंपु
।रुषश्रेष्टं ब्रह्मविष्ण्वादिकारणं ३२ सातं नत्वा महादेव तदाप्रभृतिभक्तितः ह्रियानं यासमेलिता ह्रीरिति प्रोच्यते बुधैः ३३ ता
।स्यांकमधुनानूदाशाकिमेहिश्वरोपरा महालक्ष्मीरितिख्याता श्यामा सर्वमनोहरा ३४ तस्यास्तेजः कणाज्जाता लक्ष्मीवाकोट
यः पुरशिवतेजः समुत्पन्नाहरिब्रह्मादिकोटयः ३५ क्रियंते पुनरेवैते तत्रतत्रलयानुगाइतितस्माच्छिवस्यैवतत्त्यत्तित्वंसुनि
श्चितं ३६ शुद्धस्फटिकसंकाशा दक्षिणेपार्श्वके मतं दिनत्वं रात्रिता वामेभागेदेव्यामयात्तायतः ३७ श्यामवर्णापि चाथर्ववेदेस
र्वात्मरूपतां नित्यानित्योहमित्यादिताहस्वस्यसुरांछिवः ३८ जगत्कारणन्तस्यतथाशिरहस्यकेध्येयत्वादिकमाख्यातं शि।
वस्य परमात्मनः ध्येयत्वेन वसान्तिणोमुनिगणाः ज्ञानप्रदत्वेश्रुकोवेद्यत्वेनिगमाः स्वनक्तविमतक्रांतोकृत्तांतारयः नित्यत्वे
नगवन्पितामहशिरः सग्वेदमाद्यं तयोः श्रूयते च वराहहं सवपुषोपयान्त्वपयासतेनो ॥ एवं श्रुतिषु सर्वत्र जगत्कारणमीश्व ५
रः रुद्रउक्तइति ज्ञेयं नचैवान्योदिवौकिभिः ४२ तसल्लिंगादिरुद्राक्षविनत्यादिकधारणात् पीगाघंसेनपाचैवरुद्राध्यायजपे २०९

नच ४३ सर्वपापविनिर्मुक्तः प्राप्नोति शिवरूपतां रुद्रकांडे यमयोहि सम्यक्त्वेन निरूपितः ४४ स्तेयं कृत्वा गुरुदारांश्च गत्वा सु
रांपीत्वा ब्रह्महत्यां च कृत्वा भस्मछन्नो भस्मशय्याशयानो रुद्राध्यायी मुच्यते सर्वपापैः ४५ कोटिजन्मार्जितैः पुण्यैः शिवे भक्तिः प्र
जायते बहुनात्र किमुक्तेन यस्य भक्तिः शिवे दृढा ४६ महापापौघपापौघकोटिग्रस्तोपिमुच्यते इत्युक्तं शिवगीतासु पुनस्तत्र
चकीर्तितं ४७ धर्मार्थकाममोक्षाणां पारं यास्यपयेनवे सुपयस्तस्य वक्ष्यामि व्रतं पाशुपताभिधं ४८ कृत्वा नु विरजादीक्षां भूति
रुद्राक्षधारणं जपस्तुवेरसाराख्यं शिवनाम सहस्रकं ४९ सत्यज्यते नमर्त्यत्वं शैवोतनुमवाप्स्यथ ॥ ततः प्रसन्नो भगवान्शं
करोभोकशंकरः ५० नवतां हृष्यतामेत्य कैवल्यं वः प्रदास्यति इति कालाग्निरुद्रोपनिषद्यपि निरूपितं ५१ अवश्यं ब्राह्मणैर्धा
र्य्या विभूतिरितिविस्तृतं अतो विभूतिमाहात्म्यं प्रवक्तुं केन शक्यते ५२ शीर्षे कंठे कर्णयोश्च वा स्रोरुद्राक्षधारणात् नीलकंठो
नवेम्मर्त्यो ब्राह्मणश्चेत्परात्परः ५३॥ इत्यगस्त्यस्य संप्रोक्तसंहितायां यतीश्वर अतस्मात्मतनुर्नैव तद्धामेतीतिमानतः ५४ लिं
गांकनं तथावश्यं कर्तव्यं मोक्षकांक्षिभिः इत्युक्तमाहनैवात्र वन्हितायो विवक्षितः ५५ किंतु कृष्णादिकं तापः कृच्छ्रचांद्रायणैः
कृशाः इत्युक्ते नारदीयेन विरोधाहृहतानघा ५६ लिंगांकितं ननु दृष्ट्वा शंखचक्रांकितं तथा ॥ स्नानमेव तदा कार्यमथवा सूर्य
मीक्षयेत् ५७ यतितं तनसल्लिंगाद्यं चक्रांकितमथापि वा वाङ्मात्रेणापिनार्चेत यावंडाचारतत्पर ५८ रुद्रवत्सपरित्याज्यो जीवं
छवसमाकृतिः नस्मैरक्षं चहव्यं च कव्यं वापि प्रयानवेत् ५९ तदग्नितापरित्यागान्ममन्मंत्राभिमंत्रितं अपि शूद्रेक्षणाद्भुंजेल्लिं
गचक्रांकितं विना ६० अपि चेल्लिंगमाचाररतोवेदांगतत्परः लिंगचक्रांकमात्रेण ससद्यः पतितो भवेत् ६१ इत्युक्तं हि बृह
न्नारदीये किंच प्रकीर्तितं मार्कंडेपुराणे वैश्रोतव्यं तत्समाहितैः ६२ ब्राह्मणानां च गायत्र्याः संवादो नम्र महात्मुराश्च तस्य या

शं॰वि॰टि॰ तिसंशाम्राः पाषंडाश्चैवदेवताः ६३ वेदोक्तकर्मनीहीनाश्च तांत्रिकाचारतत्पराः एवंकलौ नवंत्यैव मितितानाह सारुषाः॥६४ अ
६ तः कलियुगेप्राप्ते नविष्यंति द्विजाधमाः वेदार्थहीनाः पाषंडाल्लिंगचक्रादिचिह्निताः ६५ ज्ञानकर्मयथाभ्रष्टाः कामक्रोधादि
२८० पीडिताः दुरात्मानः सत्यधर्मवर्जिताः शायनागिनः ६६ कलौत्रिशास्त्रहस्ताष्टे पुनर्नष्टा नवंति तेनिः शेषतांगताः पश्चाद
द्वैतार्थनुचिंतकाः ६७ सत्यधर्मपरान्भूयो भविष्यंति नसंशयः इतितस्मान्नकर्तव्यं लिंगादेर्धारणं नरैः ६८ यतोवाचोनिव
र्तंते अप्राप्यमनसासह इतिसत्यादिजक्षस्योपास्यगोचरतामता ६९ ततोब्रह्मावतारस्यशिवस्योपासनंश्रुतौप्रोक्तं तस्यनिरा
तोनो कर्तुकेनापि शक्यते ७० नतिरूपात्तयोश्चापि कर्तव्यं धारणं नरैः किंतुलिंगादिचिह्नानां धारणेमानमस्यता ७१ ततः
प्रोवाच नक्तागणपस्तंमरंगुरुः असमर्थाः पुरादेवाश्चि पुरासुरनाशने ७२ इषुंतेकल्पयामासुस्त्रिनिर्विघ्नग्निचंद्रकैः आ॥
दावग्नीशशिमध्येविष्णुरंते प्रतिष्ठिताः ७३ ततोविचारयामासुः कइषुंधारयिष्यति रुद्रोधारयितानैको विद्योचुस्तत्रदिवौकसः
७४ यतोरुद्रस्यवन्ह्यादितेजः सकलमेवहि ॥ तस्यनेत्रेग्निचंद्रौस्तः विष्णुस्तदेहजः स्मृतः ७५ सातिकांशात्समुद्भूतस्तस्मान्न्रा
रोनतस्यवै इतिदेवाविचार्याशुप्रार्थयामासुरीश्वरं ७६ सोब्रवीद्वरमिच्छामिदेवाः किमितिचाब्रुवन् सोवाचाहंपशूनांवै प्रधानः
स्मोपतिः किल ७७ ऊचुर्देवावयं सर्वे पशवः पद्मजादयः त्वमेकः पतिरस्माकमित्युक्तेसदाशिवं ७८ लिंगशूलादिचिह्ना
निधारयामासुरीश्वरः ततोसांवासुकिंकृत्वा मेरुंकृत्वापनुर्धरां ७९ रथंसूर्यशशीचक्रे वेदानश्वान्विधायच ब्रह्माणंसारथिं
कृत्वास्तूयमानः शिवोमरैः ८० वाणेन तेन जान्दैत्यान्ददाहपरमेश्वरः तस्माल्लिंगादिचिह्नानांधारणंयुक्तमेवहि ८१ दर्शा
नाच्च तथालोके सेव्यसेवकयोर्मुने अस्माभिः सेवकैश्चिन्हं सेव्यस्यपरमेशितुः ८२ अवश्यमेवसंधार्यमित्युक्तः प्राहसोगुरुः ६ २८०

मानहीनमिदंवाक्यं यतोदेवादिषुक्वचित् ८३ लिंगादेर्धारणंनैवप्रसिद्धं किंतुतेष्वेवमन्त्रस्यादिर्धारणं किंचकैवल्योपनिषद्
वः ८४ अद्वानक्तिध्यानयोगाद्वेहीत्येवं ब्रूते नैवशूलादिचिन्हं ज्ञानस्यांगं तेननास्त्येव तस्य ज्ञाने शूलांधारणं लोः कदापि ८५
नान्यः पंथाविद्यते कोमुक्त्याविद्यादौ वेदेरवाक्यैर्मुमुक्षोः नास्तिबाधोदेहसंतापनेन निंदातस्यश्रूयमाणाहिशास्त्रे ८६ लोके
शतप्तछत्रचिन्हंनन्नसेद्दष्टं शूलादेर्हिसंधारणं चेत् युष्माकं कोप्याग्रहस्तर्हिलोहं स्वीकर्तव्यं तेननन्दार एव॥८७॥ किंचास्मत्के
न शूलादिभूषणं सर्पादिकं धार्यमनन्यचेतासापरंतुनैतत्वदुपयुज्यतेनरैः सर्वेत्र मे प्याविर्भयेन कंपिति ८८ कुर्वन्निबोधेन
परस्यतस्याज्ञानस्यनाशेन नविष्यसि त्वंमुक्तोनचान्येपिगुरोः प्रसादतोवन्नबुरद्वेतपराः सुखार्थिनः ८९ अनंतशायनंना
मप्रदेशंप्राप्तवांस्ततः देवस्यदर्शनंकृत्वामासमात्रंसतत्रये ९२ नक्ताभागवताश्चैव वैष्णवाः पांचरात्रिणः वैखानसाः कर्म
हीनाश्चद्विधावैष्णवामताः ९३ तानाह शंकराचार्यः किंवोलक्षणमुच्यतां॥ नक्ताः प्रथममाकुस्त्वं सर्वलोकजगदीश्वरः ९४
वासुदेवः सराभाद्यानवतारान्बिभर्त्यजः तदुपास्त्या वयंमूढाः प्राप्स्यामस्तत्सलोकतां ९५॥ इतिबुध्या वयंसर्वे कौंडिन्यमु
निनाप्रभोः प्रसादितस्यसेवायामनंतस्य सदारताः ९६ आचारोह्विविधोस्माकं क्रियाज्ञानं विनेदृशः कर्मठाब्रह्मणगु सांघावि
ष्णुशर्मादयोवयं ९७ ज्ञानिनोत्रैवतिष्ठामः इत्युक्तोज्ञानलक्षणं पप्रच्छविष्णुशर्माथ प्राहतेषुविचक्षणः ९८ अनंतस्य गव
त्पादकमलंशरणंपरं इतिनूत्नीस्थितिस्तानिं यतोनैव नरा इया ९९॥ बिनात्यणादिसंचारोनव[illegible]सुक्तश्चाह तंजन्मनाजा।
यते शूद्रः कर्मणाजायतेद्विजः १०० नित्यसंध्यामनपासीत प्रत्यवायान्यथा नवेत् प्रातरादिषुकालेषुत्युमिहोत्रादिकंबु
धः १ कुर्वन्निवैब्राह्मणोविद्वान्सकलंनंदमश्नुत इत्यादिषुश्रुतिवाक्यानि नित्यं कर्मस्तुवंतिहि २ अतः सर्वैः श्रुतिप्रोक्तंक

शं·वि·टि· ज्ञत्वैकं कर्म सर्वदा वैधस्य तस्य संत्यागाद् दुःखमाप्तिं मनुर्जगौ ३ जीवन् कर्मपरित्यागं यः करोति नराधमः स मूढो नरकं
७ यातियावदाभूतसंप्लवं ४ यतीनामपि कर्मोक्तिस्नानदेवार्चनादिकं ब्राह्मण्यहानिरेवातोऽन्यष्टानां स्वीयकर्मतः ५ अदेः का
२११ त्तिपर्येरेवंस्थितिरित्युक्तः प्राह तं विष्णुशर्मा प्रणोसत्तमः पुरुषोमयासमः ६ किंचित्कर्मपरस्तस्य पितान्मादितिवंश्रुतं। वा
ध्येमयेतिसंप्रोक्तः प्राह दूरं क्व जाधुना ७ एवमुक्तः सत्तुक्तेशापूरितः सगणस्तदा प्रणम्य दंडवन्मोक्तमस्वत्याहतं गुरुं ८
८ दृष्ट्वा तं शरणं प्राप्तं प्राह शिष्यान् दयानिधिः प्रायश्चित्तविधानार्थं तिपे कुर्युस्तथैव हि ९ प्रायश्चित्तेन संशुद्धा विष्णुशर्मादयो
पि ते कर्मनिष्ठास्तमाचार्यं प्रोचुस्त्वत्कृपयाप्रभो १० ब्राह्मण्यपसिद्धिरस्माकं जाता मुक्तिः कथं भवेत् रत्युक्तः प्राह परमो गुरुः
करुणयान्वितः ११ ब्राह्मणाचारदेवाः सुरीशो विष्णुर्दिनेश्वरः उमा गणपतिश्चैव तेषां पूजापरा नराः १२ ब्रह्मार्पणाधि
या कामांस्त्यक्त्वा कर्म चरंति वै ॥ एवं कृते नित्यकर्मण्यमले मनसि प्रभोः १३ जीवस्य चान्तिदाजावोभवत्येव न संशयः मूला
ज्ञानस्य तत्तस्माच्चित्तनिर्ज्ञानकारणं १४ तेन मन्येलिंगदेहे सुक्तिर्भवति नान्यथा इत्यादिष्टो विष्णुशर्मा दंडवत्प्रणिपत्य तं
१५ सगणः कारयामास नित्यं कर्म गुरुं स्मरन् स्मार्त्ताचारपरिश्रांतः पंचपूजाविशारदाः १६ त्रिपुंड्रं भस्मना कुर्वन् चंद
नेन च सुवृत्तः स्नात्वा म त्रिकया चोर्ध्वपुंड्रं कुर्वन्प्रयत्नतः १७ एवं तेषु निरस्तेषु ब्रह्मसुप्रादयास्ततः समागत्य प्रणम्योचुः
स्वामिन्मार्गेन वर्त्मना १८ कुर्वंतो वयमाचार्य कर्म ब्रह्मापरांधियाकृत्वा वयं वसामोमोत्रेसुकः सप्राह तान्गुरुः १९ इतः
परं पंचपूजारताः शुद्धमानसाः जेदवासनया मुक्ताः भवंतः स्वात्मबोधतः २० लिंगदेहेन निर्मुक्ताः सच्चिदानंदमद्वयं। ७
प्राप्नुवंतीति संप्रोक्तान् तातं स्वस्थमानसाः २१ वनवुरथ तं प्राह समागत्य वरं गुरुं कश्चिन्द्भागवतो विप्रः स्वामिनच्छृणु २११

षुतं मम २२ सर्ववेदेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु यत्फलं तत्फलं नर आप्नोति स्तुत्वा देवं जनार्दनं २३ इत्यादिवचनाद्विष्णोः
कीर्त्तने हर्निशं रतः शंखचक्रादिसंचिन्हैः चिन्हितस्तुलसीगलः २४ ऊर्ध्वपुंड्रीव साम्यत्र मुक्तिर्मम करेस्थिता इत्यु
क्त्वा प्राह मन्त्रकाद्यं कतस्यविनंदनात् २५ किंच मूर्तिर्भगवतश्चतुर्धा वर्त्तते प्रभुः परे का का शरूपास्याद्वच सामप्यगो
चरा २६ यतो वाचो निवर्तत अप्राप्य मनसा सह इत्यादिश्रुतिवाक्येन्यो द्वितीया व्यूहसंज्ञिका २७ सर्वजो कात्मिका त
स्य विष्णोश्चिन्हस्य धारणं समर्थश्चित्कुरुष्वाश्रुतमेनैकेन वाहृढं २८ शीर्षादिपादपर्यंतं देहमंकपनाइनतत्स्मसेत्स्या।
तित्तेवेस्वभवत्वं यदुर्ज्जनं तणं २९ विभूतिमूर्त्तयस्तस्य मत्स्याद्याः परिकीर्त्तिताः तपजो ह्मयोन्निर्वेतानिरंकपहेहकां
३० किमर्थं जउ शंखाद्यैः कर्त्तव्यं चिन्हधारणं विष्णुवत्मोह चक्रादेर्धारिणं कुरु वासरा ३१ अर्चामूर्तेः शिलामय्याः स्व
रूपेणाथवां कपशरीरं मूढ तस्मात्त्वं कर्त्तव्यं चिन्हधारणं ३२ विष्णोरिति विहायाशु पाखंडमति साश्रय स्वकर्माणि फलं
समर्पय परेश्वरे ३३ तेन शुद्धस्ततो द्वैतवादिनं गुरुमाश्रय तस्योपदेशतो नष्टकर्मबंधो विमोक्ष्यसि ३४ नान्यः पंथा विद्य
ते मुक्तये हीत्युक्तं श्रुत्या तेन बोधेति यत्नः कार्यो मोक्षाकांक्षिभिः शुद्धचित्तैरित्युक्तः सो विप्रदेवो यतो रां ३५ सम्यक् नत्वा
प्राह पुरोपरगण्येः सत्वत्प्रादानोजयोर्दर्शनं मे जातं तस्मान्मां कृतार्थं कुरुष्वेत्येवं तेन प्रार्थितः सोवनाषे ३६ नो विप्र
देवाश्च विहाय चिन्हं कर्माणि कुर्वन्स्वसुकामहीनः ब्रह्माहमस्मीति विनाव यत्वं मुक्तो भविष्यस्य वबोधतो ह्या ३७ उ
नरन्यो गुरुं प्राह शार्ङ्गपाणिरिति श्रुतः नमो नारायणायेति मंत्रमुच्चारयन्स्तुतः ३८ तस्य मुद्रादिकैः शंखचक्रका

शां॰वि॰टि॰ ये॰ मुचिच्छितः संसारबंधनान्मुक्तो वैकुंठे वैष्णवोत्तमः ३८ गमिष्यामि पतस्तत्र तथाभूतावसंतितत्त्विन्द्रस्य धारणेमा
८ नं पुराणं शृणु नो मुने ३९ ये बाहुमूलपरिचिह्नितशंखचक्रा ये कंठलग्नतुलसीनलिनाक्षमालाः ये वा ललाटफलके
२१२ लसदूर्ध्वपुंड्रास्ते वैष्णवा भुवनमाशु पवित्रयंति ४० इत्युक्त्वाचार्य उवाच मे वं श्रुतेरन्यथा वाक्यनीयमत्र च तत्र देहेष्व
समस्तुतेयं विमोक्षमेधा श्रुतिरस्ति मानं ४१ नैवं यतः पातकनाशनार्थं मद्‌जयः कृच्छ्रमुखं स्वकर्म पद्माप्यवाधानमधी
श्वरस्य प्रोक्तं श्रुतौ चिह्नमतो न कार्यं ४२ ब्रह्मविज्ञेयः सोऽश्नुते मोक्षमित्यादेर्वाक्यात् मोक्षस्य हेतुर्विबोधः क्षीणे पुण्ये मर्त्य
लोकं विशंतीत्यादेर्वाक्यादन्यतः संसृतिः स्यात् ४३ पुराणेषु हृदल्लार्द्रीयादिषु निषेधनं दृश्यते तप्तशंखादेर्धारणस्य
प्रयत्नतः ४४ चिह्नधारणे नाहं नविष्यामि हरेः समः इत्येतन्मनोराज्यमात्रं भूज्ञेय यानाहि ४५ शिखायज्ञोप
वीतादिधारणादेव न द्विजः ब्रह्मात्मबोधतस्तस्मात्तस्मासिः श्रुतिमानतः ४६ तस्माद्ब्रह्माहमित्येवं चिंतनं सर्वदा कु
रु तेन नष्टे निरागंधे जीव एव परः शिवः ४७ शिवः शिवोहमस्मीति वादिनं पंचकं च नः आत्मना सह तादात्म्यभा
गिनं कुरु तेन शं ४८ इत्युक्तं शिवगीतादि त्युक्तो वैष्णवश्चाह तं नमस्कृत्य कृतार्थोहं स्वामिंस्त्वदुपदेशतः ४९ अधु
नाद्वैतनिष्ठोहं नविष्यामीति सोब्रुवन् ननाम दंडवद्भूमौ तं प्राह गुरुसत्तमः ५० मुक्तो भवेति सोप्युक्तः स्मार्ताचारेषु
तत्परः पंचपूजारतो नित्यं संस्कारेशास्यान्नजनानपि ५१ तथाकरोत्ततः पांचरात्रागमसुदीक्षितः आह नगवत्प्रति
ष्ठादिभूजनक्तोस्मदागमः ५२ तस्माद्धृतं यथाचारो विप्रैः कार्योखिलैरपि इत्युक्तः श्रीगुरुः प्राह यदि वेदाविरु ८
द्धता ५३ अस्यागमे तदा तस्याचारो ग्राह्यो न चान्यथा अन्यमंत्राग्रहे तत्र वैष्णवत्वं प्रकीर्तितं ५४ गायत्र्या उपदेश २१२

स्तु ब्राह्मण्यायास्ति सर्वदा यथा॥ एवं च वैष्णवत्वस्य भंगः रावसमागतः ५५ तदभावेन विप्रत्वं विष्णुमंत्रग्रहैरपि वैष्णवत्वं कुतो
स्तस्याः सत्वेन तु हरेः प्रियं ५६ शक्तिः शंखादिवत्तस्य श्रवणादितिचेन्न दा॥ रुद्रस्य शक्तिरेवास्तु चंद्रशेखरतादिकं ५७ अय
ते ऽस्यां यतः पंचमुखत्वाद्यं च देहगं॥ अस्तु वा सर्वसंपन्ना शुभदा परमेश्वरी ५८ ननु स्त्रैस्य तस्यास्तां प्राधान्येनेनुसो यतः
निरूप्यते ततो विष्णोः शक्तिरेव यतो हरिः ५९ नानुमंत्रत्ववक्तीतिरावर्ण्यते तत्राह तत्राह पंचास्य तापिनो तस्मिन्नकुरूपे विरु
ध्यते ६० इति चेन्नयतस्तस्याः समुत्पत्तिर्निरूपिता व्याहृतिभ्यः किलासांतु प्रणवो त्वा महेश्वरात् ६१ अस्य सोक्तात एतस्य
शक्तिर्नित्यस्य चित्तनारायणश्रुतौ प्रोक्तः स्वरकर्ता महेश्वरः ६२ यो वेदादौ स्वरः प्रोक्तः वेदांते च प्रतिष्ठितः तस्य प्रकृति
लीनस्य यः परः स महेश्वरः ६३ अष्टमूर्तिर्महेशस्य मूर्तिरादित्य ईरितः॥ तस्मात्तस्यैव शक्तिः सा यं च चक्रादि संयुता ६४ वै
ष्णवेन त्वयैवं नो शिवमूर्तिर्बिना वसुः सेव्यातो ब्राह्मणत्वस्य हानिरेव तवागता ६५ तदभावोस्तु का हानि वैष्णवोस्मीति वेद्म
दा त्वष्टोस्तिन्नाषणा योग्यो जीवन्नेव मतोसि नो ६६ ततस्तु माधवः कश्चिद्वैष्णवः प्राह तं गुरुं तप्तशंखादिकं धार्यं लोकं प्राप्नो
ति वैष्णवं ईर्यं पांचरात्रागमे प्रोक्तमित्येवं तस्य मानतां तद्रूमानाशमायातीत्युक्तः प्राह परो गुरुः ६८ आगमाद्युक्तआचारो
ग्राह्यो वेदानुकूलतः विरोधे तस्य न ग्राह्य उक्तं चेदं स्फुटं किल ६९ अतींद्रियार्थविज्ञाने प्रमाणं श्रुतिरेव हि श्रुत्याचारमतेश्रा
त्यनागमानां प्रसज्यते ७० अतो वेदविरुद्धं यन्न तन्मस्तं कदाचन अतो ब्राह्मण्यसिद्ध्यर्थं स्वकर्मनिरतो भव ७१ तेन सम्यग्विशु
द्धः सन् तत्त्वज्ञानमवाप्स्यसि मुक्तिस्तस्मान्न चान्यस्मात्त्वार्थत्वं श्रुतिभिः शृणु ७२ सर्वभूतेषु चात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि सं
पश्यन्ब्रह्म परमं याति नान्येन हेतुना ७३ तस्मात्तापं च चिह्नानि विहाय द्वैत निष्ठता संपाद्यामोक्षसिद्ध्यर्थमित्युक्तः स च माधवः

शं·वि·टि· ७४ स्वकुलग्रामदेशस्थैः सहाद्वैतपरः सदा संध्याग्निहोत्रमुख्यानि कुर्वन्कर्माणि शुद्धतां ७५ प्राप श्रीशंकराचार्यप्रसादात्तत्वज्ञा
९ नतः वैखानसमताचारोव्यासदर्शीति श्रुतः ७६ उवाच नोपतेत्रस्यापि स्मृत्युक्तनिवारणे न समर्थो यतो देवः परो नारायणो म
सं मः ७७ तद्भक्तोः परमं ब्रह्मेत्यादिवेदेन बोधिता नारायणपदस्यैव श्रेष्ठता मुनिसत्तमः ७८ तथा नारायणाद्ब्रह्मा जायते। रुद्र
२१३ वचइत्यादिश्रुतिनिस्तस्य कारणत्वमुदीरितं ७९ तस्मात्सेव्यः स देवाय मंतर्यामी परेश्वरः लक्षणं तस्य भक्तस्य प्रोक्तं वैखान
समते ८० शंखचक्रधृविशंगऊर्ध्वपुंड्र इति प्रभो इत्युक्तः प्राह विष्णुस्तु पालकोवाथ ब्रह्मवा ८१ अस्तु तत्र विवादः कः प
रंत्वाकृतिवर्जितं जप्यते तत्त्वबोधेन नैव तन्येन हेतुना ८२ यदि त्वं विष्णुभक्तोसि तदा तत्प्रीतये कुरु कर्म नैव तु तत्सात्रो चक्रा
दीनां विधारणं ॥८३॥ प्रमाणाभावतो वेदविरुद्धेनैव मागता आगमे विप्रतानाशो नो चेत्स्यादेव सर्वथा ८४ इत्युक्त आह तं व्या
सदासः पूर्वयुगे मुने ॥ दत्तात्रेयः परो योगी पंचमुद्राविमुद्रितः ८५ आसीत्तस्मान्महद्भिः स्वीकृतो मार्गो मुमुक्षुभिः ग्राह्य
किंच पुराणेषु चक्रादेर्धारणं श्रुतं ८६ अन्यथा वैष्णवत्वस्य हानिरेव समापतेत तस्माद्भगवतश्चिन्हं धार्यमित्युदितो गुरुः
८७ उवाच नो विवेकस्ते किंतु वाच्योऽसि वालकाः अपि जानंति मुद्राभिरकृतेन प्रयोजनं ८८ दत्तात्रेयस्य नैवास्ति योगिन
स्तत्वदर्शिनः मुद्रयांकितदेहो दत्तात्रेयोस्तीति केन चित् ॥८९॥ श्रुतं नैव ततो मूढबुद्धिं त्यक्त्वा सुखीभव ॥ पुराणेषु श्रुतं चि
न्हधारणं तिलिनोचितं ९० प्रल्हादस्य विभीषणस्य गजराजस्य ध्रुवस्यानिलेः द्रौपद्याः व्रजवासिनां च खलु कश्चक्रांकनं रेकरो
त् ॥ तस्मान्मूढमतिं विहाय सकलं याथार्थवित्तं त्यजे ब्रह्मास्मीति विभावनेन सुसुखं गच्छाशु मोक्षं परं ॥९१ अवश्यं चेत्त्वया ९
कार्यं चिन्हानां धारणं तदा कपोलयोर्गलेचैव शेषेण गरुडेन च ॥९२॥ अंकनं कुरु कर्मेंद्रियप्रधाने तु लद्यैककपोलद्वितये चै २१३

व ज्ञानेंद्रियसमीपगे ९३ चिन्हितेयस्तु वद्धस्तु योग्यो नव विचंपन ॥ तथा चैवं विधस्यात्र वैष्णवस्य स्वकर्मणा ९४ हीनस्य शुभ्र
वस्त्राणां धारणं त्ववशिष्यते न तु कर्माग्निहोत्रादीत्युक्तः संप्राह सो गुरुं ९५ स्वामिंस्तव प्रसादेन सविवेकोस्मि नांकितः किंतु मे।
गुरुरेवासीत येति भगवच्छ्रुतं ९६ ततः शुद्धाद्वयस्यं मां कुरु त्वं यतिशेखरेरति विज्ञाप्य नत्वा भूमौ दंडवत्प्राणिपत्य च ९७ कृतां
जलि समासीनमीषन्नम्रं विलोक्य सः करुणानिधिराचार्यः प्रसीदस्तिरमब्रवीत् ॥९८॥ अत्रैव कारण संसारी मुक्तोहमि
तिभावयत् तस्मिन्विधावशात्कल्पं वा क्षपमत दुरीरय ९९ इत्थं व्यासपरित्यक्तं द्वैपणपद्मर्मिकः विदित्वा परमात्मानं मुक्तो
न वस्ति नान्यथा २०० इति संबोधितः शिष्यः कृतार्थोहमितीरयन् ब्रह्माहमिति संजल्पन्ययौ स्वकुलसंयुतः १ ततः आ
चार्यमागत्य नाम तीर्थोपि हि वैष्णवः कर्महीन इदं प्राह भोः स्वामिंल्लक्षणं मे मतं २ शेषेणाप्यप्रकंप्यं पत्सर्वं विष्णुमयं जगत्
इत्यादेश्रायतो मोक्ष गुरुरेवप्रपद्यते ३ तदानीं भगवंतं स गुरुः प्रार्थ्य तेम नोमद्विष्यं निजपाशरविंदे प्रापयसोप्यथः
४ एवमुक्तः करोत्येव तथैव जगदीश्वरः तस्मान्मम पुनर्जन्महेतुभावो यतीश्वरं पजीवन्मुक्तोहमस्म्येवं भवंतोपि सुमुक्तवः
कर्महीनाः सुरेशांतं विष्णुसर्वमयं प्रभु ५ समाजं व्याजसामुक्तो भविष्यंतीति निश्चयः एवमुक्तो गुरुः आह सत्यमुक्तं त्वया
मते ॥६॥ कर्मत्यागेन वान्नजीवन्मुक्त एव न संशयः निषानिषविहीनः सन् ब्रह्मज्ञोसि पिशाचवत् ७ वेदोक्तसर्वकर्माणि
कृत्वा तेषां फलार्पणं कर्तव्यं ब्रह्मणीत्येवं ज्ञानमार्गोऽयमीरितः ८ फलार्थं कर्म करणं कर्ममार्गोस्ति तद्विधा तत् ॥ अपत्वं
दुनीयोसि विष्णुभक्तोपि नोभवान् १० न त्यजति निजवर्णधर्मलोयः सममतिरात्मसुहृद्विपक्षपक्षे न जहति न च हंति किं
चिदुच्चैः सितमनसं तमवेहि विष्णुभक्तं ॥११॥ श्रुतिस्मृती ममैवाज्ञे तदुल्लंघ्य प्रवर्तते आज्ञाच्छेदी मम द्रोही मद्भक्तोपि

शं·वि·उ· नवेद्भवः १२ आसाछेदीममज्ञोही सपातिनरकं सदा इत्यादिवचनेभ्योंतः कर्मत्यागो नशस्यते १३ ब्राह्मणः कर्म कुर्वीतेत्यादि
१० वाक्यान्न कर्मणः त्यागो देवांतरत्यागो ब्राह्मणानां नचास्ति हि ॥१४॥ अग्निर्देवो द्विजातीनामिति वाक्यान्न नसु नो ब्रह्मचार्यादिकैः
२१४ सर्वैः कर्मत्यक्तुं नशक्यते १५ संध्यात्रयातिक्रमदोषशांतिः हुतत्रयेणास्ति ततो द्विजत्वं तत्यागतो नैव न कर्मणेति श्रुतिस्तु सं
न्यासमपुण्यवह्नि १६ इत्युक्तो सो नाम तीर्थः प्रणामैः प्रीतं कृत्वा कर्मशीलो वभूव एवं सर्वे खंडनं स्वस्व पक्षस्य श्रुत्वा ते निष्कृ
तिं संविधाय १७ शुद्धाद्वैतातं विनोतु त्रिपुंड्रा वेदप्रोक्ताचारनिष्ठा वभूवुः तस्मात्सुब्रह्मण्यप संतं कुमारस्थानं प्राप श्रीगुरुः पंचष
ष्टैः १८ स्नात्वा कुमारधारायां नयांशिष्यसमन्वितः नत्वा संपूजयामास षण्मुखं शेषरूपिणं १९ काषायवस्त्रदंडाद्यः क
मंडलुजसत्करः कृत्तिभूषितसर्वांगो वभौ रुद्र इव स्वयं २० नानादेशस्थविप्रौघाः सुब्रह्मण्यं समागताः दृष्ट्वा तं शंकराचा
र्यमित्यभूवुः सुविस्मिताः २१ द्विजा वयं ब्रह्मकुलोद्भवाः प्रनोमनुप्रमत्तसुक्तसुकर्मतत्पराः हिरण्यगर्भश्चिन्तनलब्धमानसप्रशुद्ध
यःस्थैर्यमुपागतास्तथा २२ हिरण्यगर्भः समवर्त्तताग्रे भूतस्य जातः पतिरेक आसीत् ॥ स दाधार पृथ्वीं द्यामुतेमां कस्मै दे
वाय हविषा विधेम २३ इत्यादिमंत्रात्स कल्पस्य कर्त्ता ब्रह्मा तथा पालक एव स एव लयस्य कर्त्ता निखिलोत्तमश्च सर्वाधिकानंदा
करूपकः २४ स एव सृष्ट्वा निखिलं प्रपंचं प्रविश्य सर्वात्मतया स्थितश्च न देहते त्यादिनिशरितोसौ करोति विष्णुं च शिवं तु
जान्या २५ तदीयभक्ताः किलयोगनिष्ठाः कर्मास्थिताः कूर्चकमंडलुश्रिताः वयं यं तिवोस्य भवंतमद्य जाताः कृतार्थाः स
पुनोत्यापि २६ वचोस्म दीयं भगवन्नयोजनं किमस्य नेदं नयतश्च तुर्मुखात् ॥ जनिं गतो जीवगणः स्वकर्मणा पुनः पु १०
नः संसृतिमेति दुःखदां २७ ततो जयेब्रह्मण एव कुत्रो जयं प्रयात्येष जयस्य काले मोक्षोन्यथा ब्रह्मविरेष याति परं पदं ब्र २१४

ह्मण एव लोकं २८ तस्मात्त्वयानंदकमंडलुश्रितस्तल्लोकयोग्यो यतिशेखरोसुरु ॥ इत्युक्त आचार्यउवाच शंकरो ब्रह्मादिभूता
नियतोभवंति नं ह्यात्वा विमुक्तिर्न भवतीति हि श्रुतो मोक्षं ततस्तस्य विवोध कारणं वेदांतवाक्यं श्रवणादिकं सदा कार्यं विमोक्षो हि
तयोनकीर्त्तितः ३० सुषुप्तितुल्यो न च जन्यते परः कार्यस्य हि ब्रह्मणः एव सेवनात् ॥ श्रुत्वैवमाचार्यमुखाद्विहाय ते चिन्हानि शु
द्धात्मविबोधतत्पराः ३१ शिष्या वभूवुः स्वत आगतास्तं प्रोचुर्गुरुत्वं वह्निमताभुवर्जिनः स्वामिन्वयं वह्निपरायतो वै मंत्रेणादे
वाय मुदीरितोस्ति ३२ अग्निरथेरस्मै प्रथमोदेवतानां संपातानामुत्तमो विष्णुरासीत्य यजमानाय परिगृह्य देवान्देवेत्स येतेनं।
हविरागछतंनः ३३ ततश्च विस्फुलिंगात्मभृणेः शाकजधारण कृत्वा मुक्तो न विष्यंति ब्राह्मणाबन्धुयोसकाः ३४ अग्निर्दे
वो द्विजातीनामिति वाक्याद्धनीश्वरन्त्र अग्निर्देवनि चान्योस्ति किंचपापहरः श्रुतः ३५ उद्दीप्यस्व जातवेदोपघ्नन्निर्ऋतिं मम पशूं
श्च मह्यमावह जीवनं च दिशो दिश ३६ अतः सर्वैर्द्विजैरग्निरेवसेव्यः प्रयत्नतः हुत हुत्यान्नवं तस्मात्त्वं तोष्यस्स भवया ३७॥
इत्युक्तश्चाह देवानामवमो वह्निरीरितः परमो विष्णुरारव्यातो देवास्तन्मध्यगाः स्मृताः ३८ तथाचाग्निः सुराणां वैभागदः का
मदिवता अग्निकारणावाक्यानि भूतान्याग्नि पुरान्वितु ३९ तस्माद्रूपं वन्ह्याधीनं हि कर्म कुर्वंतोस्मिन्विष्णुमाधाराधयंतः शुद्धाद्वैत
तत्पराः यास्पधाह्यासुक्तिं प्रोक्ता एवमाचार्यवर्यैः ४० नत्वासर्वे स्वीकृताद्वैतनिष्ठाः स्वस्वाज्ञातास्ति सुहोत्राद्योन्येतत्रा थागसा
ऽउभ्वार्यवर्यंन्न क्लाजानो मडिताः कृपुष्पैः ४१ दिवाकरस्य पूर्णमंडलाकारमाश्रिताः तिलकं सृणुनो स्वामिन्नस्मदीयं
मतं ध्रुवं ४२ सूर्यः प्रोक्तः सर्वलोकस्य चक्षुः श्रुत्यातस्मात्सोस्ति त्रिलस्थादिरूपः सृष्टिस्थित्यादेः सहेतुश्च तस्मादादित्योसौ
ब्रह्म चेत्याह वेदः ४३ आघृणिः सूर्य आदित्य इति वेदे मनुस्मृतः ब्रह्मचोपासकारकं चंदनाश्रित मस्तकाः ४४ ॥ तन्माजा

शं॰वि॰टि॰ त्वं कृतमौर्वाः षड्विधाः सूर्यसेवकाः उद्यन्तं मंडलं केचित्कारणं ब्रह्मरूपिणं ४५ भजन्त्याकारमध्यस्य मीशाररूपेण केचन ज
११ गत्त्रयस्य हेतुत्वं तेनैवोपक्रमो पिच॥४६ उपसंहारकेणेति विनिश्चित्य भजंति तं केचित्केचित्तु विश्वात्मकत्वेनास्तमये प्रभोः
२१५ ४५॥ बिंबं पालकमेतस्मादेव सख्यादिकारणं त्रिमूर्त्यात्मतया कालत्रयबिंबस्य सेवका ४६ केचिदन्ये तु तन्मंडले त्वत्र शाव्र तधारि
णः हिरण्यश्मश्रुकेशादियुक्तं तन्मंडलेस्थितं ४७ भजंति किंच तत्रैकदेशिनस्तु तदीक्षणं कृत्वा संपूज्य पाद्यार्घ्यैरलमश्नंति ना
न्यथा ४८ केचित्तु नमनोद्देन काले तु जहृदये तथा वक्षस्थले च चिह्नानि मंडलस्य विधायते॥४९॥ अनुस्मरणमनस्यैव ध्या
यंतः संत्युपासकाः सर्वे रेते रुपास्यो यमुक्तमंत्रो यतीश्वरः ५० श्रुतयः संति तन्मंडलस्तुतिप्रतिपादिकाः वल्प्यः पुरुषसू
क्ते पिनात्तु रेवनिरूपितः ५१ सर्ववेदनिरूप्यत्वात्पुरुषं कृष्णपिंगलं इत्यादिरुद्रमंत्रस्य पुरुषशदेर्पितत्वरः ५२ अरुणः
सूर्यनाम्नश्च चंद्रस्तेन यन एव च मित्रो हिरण्यरेता श्चरव्ययमगनस्तयः ५३ विष्णुर्दिवाकरश्चेति संप्रोक्तादित्यमध्यगः विष्णु
रुक्तस्तनो विष्णुः स एवास्ति न चापरः ५४ आदित्यानामहं विष्णुर्ज्योतिषां रविरंशुमानित्यत्र तिष्ठन्ते संप्रोक्तं किंच क्रयादिको
विनोः ५५ सूर्यादेवसमुत्पन्नास्तस्मात्सर्वे सुसुश्रुतिः अयमेव समाराध्यः इति प्रोक्तः परो गुरुः ५६ उवाच शृणु नो मूढ दि
वाकरवचो मम चंद्रमा मनसो जातः सूर्यस्तस्य तु चक्षुषः ५७ इति वेदे न जन्यत्वं यस्योक्तं तदनित्यता तत्र कस्ति ह्यंततो नित्ये
ब्रह्मता कथमागता ५८ सूर्यनिष्ठपरब्रह्मबोधिकाः श्रुतयस्तु ताः जगदीशात्मयोस्त्योश्च मनीति श्रुतं स्फुटं ५८ भीषा
स्माद्वातः पवतेनोषोदेति सूर्यः भीषास्मादग्निश्चेंद्रश्च मृत्युर्धावति पंचमः ६० न यत्र सूर्यो भाति न चंद्रतारकं नेमा विद्युतो ११
भांति कुतोयमग्निः तमेव भांतमनुभाति सर्वं यस्य भासा सर्वमिदं विभाति ६१ इति श्रुत्वा परे शास्य भासा भानं प्रकीर्तितं सूर्यादे २१५

स्तु तथा प्रोक्तं ज्योतिः शास्त्रोपमा नित्यता ६२ सृष्टिः सरोजासनकैवासरादौ विपश्चराणं विजयस्तदंते श्रापुद्यं तकाजः स च क
ल्पउक्तः कल्पद्वयं तद्दिवसं विरिंचेः ६२ एवं नतस्य सूर्यस्य जनकत्वं तयोरेतं ब्रह्मादिकस्य तस्मात्ते विद्यात्तत्पंत ब्रोणेन्ना ६३
तस्मादेकः परात्मैव सूर्यस्थो निगमैस्तुतः ततः पाखंडचिह्नानि विहायाचारतत्पराः ६४ शुद्धाद्वैतस्य बोधेन मुक्ता नवथानो
द्विजाः इत्युक्तास्ते गुरुं नत्वा सर्वे तच्छिष्यतां गताः ६५ ततस्तत्र गतैर्विप्रैः सर्वैरप्रियतीश्वरः सन्मानितो ययौ तस्माद्वायोराशां
नयेच्छया ६६ शिष्यैस्त्रिसहस्रेषु केचित्तु शंखपूरणैः केचिद्वाद्यविशेषैश्च केचिन्नालैः शुकोक्तिभिः ६६ केचिद्वृंतानि नादैश्च
करतालैश्च केचन॥ केचिद्व्यजनवातैश्च पिच्छवातैश्च केचन ६७ समर्चयंति संन्यस्तसुरवड्ः खं यतीश्वरं तत्तद्देशगता विप्रा
दृष्ट्वा तच्छिष्यतां गताः ६८ एवं प्रतिदिनं गत्वा तत्र तत्रागतान् द्विजान् कुमतस्थान् परानंदभाजः कृत्वाश्रुनोक्तिभिः ६९
पुरं गणवरं प्राय गाणपत्याश्रमं शुभं तत्र नद्याहि कौमुद्यां स्नात्वा विप्रे शमव्ययं ७० स एकमयतिरादूत त्रमासमासमहानु
गैः पद्मपादमुखाः शिष्याः पंचरूजापरायणाः ७१ दिगाजादतिविख्याता परविद्याप्रभेदेन परपक्षहरीद्युक्तश्च चस
प्रोद्वादिनः ७२ तद्धर्वत्रिरसाग्रह्य शिष्यान्यः पुराजिद्दलनियतः सर्वशिष्याणां पाकादिषु च कर्मसु ७३ समर्चयत्गुरुं
मिस्त्रां दत्वा तस्मै परात्मने पद्मपादतरन्येषां शिष्याणां षड्सेर्युतं ७४ सदद्व्द्योजनं नित्यं ब्रह्मार्पणमिति स्मरन् सायं तनेगुरुं
शिष्यास्त्वाचार्यशिरोमणिं ७५ द्विषड्धातं नमस्कृत्य टकाला नेतकराः शिवं॥ स्तुवंतो नत्वमाचकुः परेशं सच्चिदद्वयं ७६॥
प्रपूर्णब्रह्माहं निरिकिंजनकं बुद्धिनिहितं चिदानंदं सत्यं सकलजगदाधारममलं अगम्यं वागाद्यैः सुजितकरणैस्तातमन
घे सुनिर्वाणं सुनिधारवाणं लब्धाय दिह नपुनः संसृतिरयः ७७ नत्वां तरार्बनकृपासन्तं कुर्वत आचार्यसमीपसंस्था

शं०वि०टि० प्रीतिगतास्तस्य गुरुदारचित्राः हर्षेण युक्तानि खिलाविनेयाः ७८ एवमानंदसंतुष्टमाचार्यं सेवकानपि तत्पदृष्ट्वा द्विजाः जगुः किं
१२ मेतदिति चाब्रुवन् ७९ नहि युष्मन्मतं सम्यगिव नातिहि परपतां आकाशवन्निराकं वमद्वयं ब्रह्म केवलं ८० मनोवागादिदूरीना
२१५ मगोचरतरं परं कथमतो पवी धाययोग्यं स्यात्मतमीदृशं ८१ तस्मात्कास्मन्मतं सम्यगावरं तु शुभासये॥ गाणपत्यमिति ख्यातं षा
डुर्निर्दिष्टैः समन्वितं ८२ समस्तवेदतात्पर्यैः स्तेद वहि समाश्रितं तदाचरध्वमत्यंतशांति दंमोक्षदं नृणां ८३ तुंडैकदंतविघ्नाख्यां
चिन्हितं शक्तिसंयुतं महागणपतिर्यस्तु सदाध्यायत्यनन्यधीः ८४ तन्मूलमंत्रपटनपरः सन् ब्राह्मणोत्तमः योवर्त्तते स एवा
त्रमोक्षेनान्नवतिक्रवं॥८५॥ ध्येयो वक्त्रनपाचचंद्रकलयाश्लिष्टोज्वलन्दृषयाविश्वोत्पत्तिविपत्तिसंस्थितिकरो विघ्नोविशिष्टार्थदः
इत्येवं गणनायको खलुजगत्सृष्ट्यादिकर्तेरितः युक्तं चैतदनादिकस्य विजयेप्यस्मिन्स्थिते हीश्वरे ८६ आसीद्गणपतिस्तेन
इति श्रुत्यापकाशितः ब्रह्मादिकगणेशोयं तस्मादखिलकरणं ८७ तन्मायया विरचिता ब्रह्माद्या जगदीश्वराः इत्युक्त्वाहनो
मूढयन्नास्य कारणकथं ८८ किं चरुद्रसुतत्वेन प्रासिद्धः कारणं पितुः कथं न वेदतो ब्रह्मकारणं श्रुतिमानतः ८८ ब्रह्मवा
इदमित्यादिवाक्यतस्तत्स्मीरितं वाक्यं ब्रह्मपरं नेयमित्युक्तो गिरिजासुतः ९० उवाच गुनराचार्यसत्यमेतद्वचोस्तुते तथापि
केनमूत्योयं युष्मन्देवस्य सन्निधौ ९१ गंतुयोग्याक थं न्वयात्वेशस्य यतिपुंगवइत्युक्तः श्रीमदाचार्यः प्राह मूढ मते श्रृणु ९२
ब्राह्मणस्य कुलेजन्माशिखादेश्च विधारणं वेदोक्तकर्मनिष्ठत्वं विप्रत्वं समुदाहृतं ९३ तावतानवेदविप्रः कृतकृत्यस्ततो यतु
यावदुमात्रमेवास्ति तत्रचिन्हस्यधारणं ९४ वेदेन हिरुद्रपुराणेषु चनिंदितनतत्कार्यं प्रवृत्तेनमोक्षस्यार्थविवेकिना ९५ १२
किंचदेहमनिनेचक्रेमूलाधारे चतदंलेगणेशोस्तितथा चक्रे स्वाधिष्टानसंतके ९६ षट्दले विधुमाकारे ब्रह्मास्ति मणिपूरके २१५

द्विपंचदलसंयुक्ते नीलवर्णस्थितोहरिः ९७ द्विषन्द्विसुदलैर्युक्ते नाहते पिंगले स्थितः रुद्रोनतपतिर्देवो जीवात्मा धूम्रव
र्णके ९८ विशुद्धे त्वष्टनिर्युक्ते दलेरात्रानिधे तथा सहस्रदलसंयुक्ते चक्रे कर्पूरवर्णके ९९ परमात्मास्थितस्तस्मादेहगवव्य
स्थितः गणेशास्तस्य चिन्हेन नप्रयोजनमण्वपि ३०० तथाज्ञानिधे चक्रे सर्वगोपिव्यवस्थितः सर्वान्तं च प्रेरयित्वाहि स्वयं
साक्षी स निर्गुणः १ सच्चिदानंदरूपोसौ सर्वान्तितो खिलोत्तमः सम्यग्वेदेषु संप्रोक्तः स्तं परेशं विचिंतपरमुक्तोन विष्यसौतु
कः सगणाः शिष्यतां गतः त्यक्तचिन्हो गुरोस्तस्य शंकरस्य महात्मनः ३ पंचपूजापरो नित्यं पंचयज्ञपरायणः गुरुशुश्रू
षणासक्तः समभ्रक्गिरिजासुतः ४ आगत्यान्योहरिद्रागणपतिमतवादी गुरुं तनगाद ब्रह्मादीनां गणानामधिपतिमस्मर
चोपदेष्टारिकानां॥ आदेष्टारं कवीनां सलिलजनमपतिं श्रीज्येष्टराजं परेशं ध्यायेमेत्यादिवेदो वदतियतियते सर्वकार्ये
षु पूज्यं॥५॥ तस्मादेवादिभिः सर्वैः सपूज्योयं गणेश्वरः अनमस्यतु स प्रोक्तस्कादेसम्यग्पतीश्वर ६ पीतां बरधरं देवं
नयनोयवीतिनं चतुर्भुजं त्रिनयनं हरिद्रालसदाननं पाशांकुशधारदेवं दंडानयकरां बुजं एवं यः पूजयेद्देव स मुक्तो
नात्रसंशयः ८ जगत्कारणमेकोयं ब्रह्माद्या अंशरूपिणः अस्मादेव समुत्पन्नास्तस्मात्सर्वपितामह ९ निर्विघ्नेशांन
वंतोपि नमंत जगदीश्वरं तुंडाकारेणलोहनैकरं ताकारकेणच १० संतप्तेनांकितस्ये वमुक्तिरस्ति नु जद्वये इत्युक्त्वा
ह सर्वतां गुरुस्तु करुणानिधिः ११ अस्त्वेवं परमात्मैव जगत्कर्त्तावियेरितः गणाधिपतिशब्देन सर्वनामामरेश्वरः १२
अंशांशिनोरभेदेन रुद्रपुत्रोपि च स्वयं मनवत्येव सर्वात्मा सर्वविघ्ननिवारकः १३ उपासनीयएवायं निखिलैरसु
रवर्दैः किं चविप्रैर्गणेशाद्याः पंचपूज्या मुमुक्षुभिः १४ किंतुतुंडादिचिन्हस्य धारणं संविरुद्ध्यते वेदेनच पुराणे

डाक्टर भाऊदाजीस्मारकसंग्रहालयम् DR. BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊदाजीस्मारकसंग्रहालयम् DR. BHAU DAJI MEMORIAL

९२ २१७ नतस्माच्छिन्नं विहायणोः १५ पंचपूजादिसंपन्नो द्वैतनिष्ठोविमोक्ष्यसे एवमुक्तोगुरुं नत्वा द्विषड्धा तत्कटाक्षतः १६
पवित्रतां गतोध्यायं स्तमेव परमं गुरुं पंचपूजादिकं कुर्वन्सुखमायामि तं द्विजः १७ ननोगणकुमाराख्ये निरस्तोन्यः समा
गतः आचार्यमाह हेरंबसुत संपरमं गुरुं १८ महागणपते स्त्वेकं हरिद्रागणपस्य च उच्छिष्टगणपस्यैकं नवनीतग
णेशितुः १९ मतमेकं तथा स्वर्णगणपस्यैकमीरितं संतानगणपस्यैकमागमे शैवसंज्ञके २० उच्छिष्टगणपस्याहमु
पासनपरायणः उच्छिष्टगणपः प्रोक्तो वाममार्गविलंबनात् २१ चतुर्भुजं त्रिनयनं पाशांकुशगदाभयं तुंडाग्रतीव्रम
धुकं गणनाथमहं भजे २२ मीहापीवनिषस्मेतं वामांगपरिसंस्थितां देवीमालिंग्य चुंबंतं स्पृशंतं तुं नवे भगं २३ इ
ति ध्यानं द्विधा प्रोक्तं तस्याद्युक्रमतो यते जीवेश्वरयोरैक्यस्य ध्येयपोश्चिंतनं तयोः २४ कुंकुमांकितफालो हं तत्क्तो मार्ग
द्वयेस्थितः इच्छाधीनानि कर्माणि कृत्वा देवं भजे सदा २५ एतन्मंगतं नास्ती से वंमत्वादितितत्प्रधीः संयत्नो स्त्रियते किंच
धर्मोस्त्यस्मिन्मते नृणां २६ सर्वेषामेकरावैकजातित्वान्न दुदेव हि समस्तयोषितां तेषां त्रासां चैव वियोगतः २७ संयोग
तश्च नो दोषः कश्चिदस्तिय ती श्वरः अयमेव यतिर्धर्मः स्यादितिनास्ति नियामकः २८ अन्योन्यसंगजानंदप्राप्तिरेव विमु
क्तिता आनंदात्मा गणेशोयं तदंशाः पशुजादयः २९ अंशांशिनो रभेदस्तु वेदे सम्यक्प्रकीर्तितः गणेभ्यो गणपेभ्य
श्च नम इत्यादिनाय ते ३० रुद्रास्तु गणपा ज्ञेया न तथ्यो मुनिपुंगव न कर्मणेति हि श्रुत्या कर्मनो मोक्षकारणं ३१ किंतु
त्यागस हि ष्णुत्वमुखे संयुक्तः समीरितः द्वंद्वता पुण्यपापादावप्यस्ति हि मते मम ३२ अत्रुक्तमिदं तस्माद्देतदेव ९३ २१८
मुमुक्षुभिः सेव्यमित्युक्तआचार्यस्तमुवाचयतीश्वरः ३३ सुरां नैव पिबेन्नैव परभार्यां समाश्रयात् इत्यादि बहुभि

र्वेदवचोभिर्निंदितं मते ३४ गद्यते यत्र तत्राज्यं दूरतः सुखकांक्षिभिः न कर्मणेत्यादिका तु श्रुतिस्तत्वविरोधते ३५ सर्व
पापविहितस्य कृते मोक्षं नपापिनः सुरापानपरस्यापि परदाररतस्य च ३६ सुरापानादिनामुक्तिं प्राप्नुयाम इति जल्पनं न
रकदं दोषमेवास्ति त्यक्त्वा तस्मादिदं मतं ३७ विप्राणां वाक्यतस्तेषां प्रसादेन विनिष्कृतिं विधाय मोक्षमार्गस्थाः पंचपूजापरा
यणाः ३८ पंचयज्ञादिनिरताः मूलाधारादिचक्रके सध्यायं तो गणेशादीन जपामंत्रतत्पराः ३९ नदेवध्यानतो मुक्ताभ
विष्यपनसंशयः एवमुक्त्वास्त्यपाचक्रु हेरंबसुतपूर्वकाः ४० आगत्याथ गुरुं प्रोचुरवशिष्टास्त्रयोपि ते स्वामिन्नेतज्जगत्स
र्वं गणपत्यात्मनावयं ४१ चिंतयामो विमोक्षाय पूज्यं सर्वैः शुभार्थिभिः तस्माद्दूषितं वंतो वै कपमेतन्मतत्रये ४२ नवंत इ
ति संप्रोक्तस्तानाह पतिपुंगवैः मद्वाक्यं ततः शास्त्रतत्वं शृणुत निश्चितं ४३ पुरुषाधिष्ठिता याः प्रकृतेरादौ महानभू
त्ततो ऽहंकार उत्पन्नस्त्रिगुणात्मा स एव हि ४४ रुविघ्नविदनादिरूपोभूत्तत्र रुद्रस्य सूनवः गणेशाश्च कुमाराश्च भैरव
श्चेति विश्रुताः ४५ स्वस्वाधिकारनिर्वाहितत्पराः पूज्यतां गताः तस्माद्विप्रैर्गणेशाद्यास्तत्तच्चक्रेषु संस्थिताः ४६ चिंतनी
याः प्रयत्नेन न हयक्तोतुरेवताः पंचपूज्या महेशाद्या इत्युक्तास्ते परं गुरुं ४७ वीरनंदादयो नत्वा त्यक्त्वा विज्ञासुशिष्यतां ग
तास्ते पंचपूजादिरता अद्वैतवादिनः ततेरेतत्संस्थितो रुक्षवव २ शाइत्यादिना ४ ॥ तत्रकर्ता ५ ॥

शं॰वि॰टि॰ तत्र काञ्च्यां परविद्याचरणानुसारि चित्रं देवमंदिरं कारयित्वा तांत्रिकांश्च विनिवार्य श्रुतिसंमतां भगवत्याः पूजां स श्रीशंकराचार्यो विस्तारित
१४ वानित्यर्थः अत्रेदमवधेयं परमगुरुः श्रीशंकराचार्यो यत्र किल महादेवः स्वकीय पृथिवीमूर्त्या विर्भूतलिंगरूपेणाम्बराशा इति प्रसिद्धा वर्त्तते
२१८ तस्मिन्कांचीनगरे मासमात्रं स्थित्वा शंकाप्रतिष्ठापूर्वकं शिवकांचीतिपट्टणं निर्मायितत्याक्त्वा आविर्भूतविष्णुं वरदराजाभिनं समाश्रित्य तत्र वि
ष्णुकांचीतिपट्टणं निर्मायितत्सेवार्थं ब्राह्मणान् अनेकन्क्रमतनास्तं संपाद्य तानपि शुद्धाद्वैततत्त्वज्ञानेव सर्ववेदांतना स्वयमिष्टांश्च कारततस्तत्रे
त्यावासिनः सर्वे ताम्रपर्णीतटादागत्य परमगुरुं नत्वैरस्तुवुर्हे स्वामिन्नस्मिंल्लोके देहादिनेदस्य प्रत्यक्तत्वात्परलोकेपि तत्तत्कर्मणा तत्तद
धायासनयाचतत्तल्लोकप्राप्तिश्च वक्त्रोगान्नेरराव सत्स्यवन्रातीतिपृष्टः आचार्यश्च वाचनेद्धिजाः परमार्थतत्त्वमविदित्वैरस्तु केन वन्दिः प

सुरधामस तत्र कारयित्वापरविद्याचरणानुसारि चित्रं अपवार्य च तांत्रिकान् तान् भगवत्याः श्रुतिसंमतां सपर्यां ५

त्रत्वस्य सर्वमात्वैमात्मेवानुतत्केन कं पश्येदित्यादिश्रुतिभिस्तत्त्वतानाद्धिदग्धपापपंजरस्य मुक्तिदशायां भेदाभाव प्रतिपादनात्तत्स
ष्ट्वा तदेवानुप्राविशत् अनेन जीवेनात्मनानुप्रविश्य नामरूपे व्याकरवाणीत्यादिशास्त्रतात्पर्येणानगत्कर्तुर्ब्रह्मण एव जीवरूपे
णानुगरंतः पवेशावगमात्र किंच कतिदेवा इत्युपक्रम्यत्र यस्त्रीच शतात्रयस्त्रीचशतापश्च त्रीच सहस्रातेदेवानेकता मभि।
धार्यतत्जीवक्रमेणाएकोदेव इति प्राण इति स ब्रह्मेति ब्रह्मणएवानेकत्वं प्रदर्शितावक्रुस्य प्रजायेयेत्यादिश्रुत्याचैको क्रतोनेग्या
त्मकस्य कलस्यापि प्रपंचस्य परमात्मरूपता प्रतिपादितातस्मात्सर्वत्तनित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावं सकलविवक्षाधिष्ठानं ब्रह्ममु
मुक्षुभिरुपासनीयं तस्मात्त्वं लोपि जीवपरमात्मनेदं देवताभेदं च विहाय शुद्धाद्वैतब्रह्मोपासनया मुक्तानवर्थेतिसम्पगुपदि १४
ष्टाः कांचीताम्रपर्णीदेशावासिनः शुद्धाद्वैतविद्याश्रितात्ता वभूवरिति ५॥ २१८

एतद्देवसंग्रहेणाहाथ निजपादसरोजसेवनार्थं विनयेनस्वयमागतानान्ध्रदेशीयाननुगत्य स वेंकटाचलेशं प्रणिपत्य विदर्भरा
जधानीं प्राप ६ क्रथकैशिकेश्वरेण भक्तिपूर्वमभिगम्यास्मां विदर्भराजधान्यां कृतपूजः सभैरवं तं चैण सावलंबानवलंबसहिता।
न्निजशिष्यैर्निरस्ताद्वुष्टबुद्धिर्येषां तथाभूतान्वारधात् ७ अथ करणाकर्णभूमिं गंतुमिच्छुमभिवाद्य विदर्भराडुक्तवान्हे भगवन्सहि
देशो वकुभिः कापालिकैर्नगं वतामगम्यरूपः ८ यतस्ते कापालिकाः भगवद्यशो नसहंते यतश्च श्रुतिषु निह्निताः त्यापिता ईर्ष्या

निजपादसरोजसेवनायै विनयेन स्वयमागतानथान्ध्रान् अनुगत्य स वेंकटाचलेशं प्रणिप्रत्याय विदर्भराजधानीं ६
अभिगम्य सभक्तिपूर्वमस्यां कृतपूजः क्रथकैशिकेश्वरेण निजशिष्यनिरस्तदुष्टबुद्धीन्व्यदधाद्भैरवजं च सावलंबावा
न् ७ अभिवाद्य विदर्भराडवादीदयकर्णाटवसुंधरामियासुं भगवन्बकुभिः कपालिजालैः सहितदेशो न वतामगम्य
रूपः ८ नहि ते भगवद्यशः सहंते निह्निते ईर्ष्याः श्रुतिषु प्रवीम्यतोहं अहिते जगतां समुत्सहंते मदिते षु प्रतिपत्ता।
तां वहते ८ इति वादिनि नृमियेसुधन्वा यतिराजं निजगाविधिज्य धन्वाम पितिष्ठतिकिं नयं परेभ्यस्तवनक्के पतिताय
यामरेभ्यः १० अथ तीर्थकराग्रणीः प्रतस्थे किल कापालिकजालकं विजेतुं निश्चामप्यनमागतं तमागात्क्रकचो नाम
कपालिदेशिकाग्र्यः ११ यैस्तैयतश्च जगतामहितैस्तसुसहंतेसम्पगुत्साहस्तु कान्भवंति यतश्च महत्सुप्रतिपत्तताः सद्दहं
तेस्वीकुर्वंति अतएव महंत्रवीमि ८ उक्तेवं विदर्भाधिपेवदंतिसति अधिज्यधन्वा सुधन्वा यतिराजं वनाथ हे यतिनाथ्यमपि तव न
केतिष्ठति यामरेभ्यः परेभ्यस्तवकिमपि भयं नास्ति १० अथ शास्त्रकराग्रणीः कापालिकजालिकं विजेतुं समुन्नयन्नाख्यपुरं प्र
तस्थे ११॥ ॥ चः

शं·वि·टि· श्मशाननस्यनालिङ्गाः करसंप्राप्तमनुष्यशिरः कपालः १२ यरन्दृस्मधृतमितीदं तद्युक्तंपरंतुश्रुचिशिरः कपालमेतत् रिल
१५ न्यायविन्नंन्नयस्वर्परंकिमर्थंवहथकथंकारंकथंकपालीभैरवोभवादिर्निर्यास्यते १३ रुधिराक्तैर्नरशिरोजन्तुणाकमलैर्मधि
२१९ नचभैरवार्चमलब्ध्वा कपालीभैरवोस्वसमानयाकमलाल्याउमयाश्लिष्टवपुरिदं कथंप्राप्नुयात् १४ इत्येवंक्रकचेभैरवागमा
गोत्दरयंजल्पन्निसतिहेकुत्सितपुरुषेतितं विनिंघस्वीयैरधिकारिभिः सुधन्वाश्चात्मविदांसमाजाद्बहिश्चकार १५ सितपरश्वधसु

नानुलिप्तः करसंप्राप्तकरोटिरान्नशूलः सहितोवटुभिः स्वतुल्यवेषैः स इति स्माह महामनाः सगर्वः १२ नसितंप
न्नमित्यरसुयुक्तंश्रुचि संत्यज्यशिरः कपालमेतत् बहुधाश्रुचिखर्परं किमर्थं नकथंकारसुपास्यति कपाली १३ नरशीर्ष
कुशेशयैरक्तारुधिराक्तैर्मधुनाचभैरवार्चाउमयासमयासरोरुहाक्ष्या कथमाश्लिष्टवपुरिदं मयायात् १४ इतिजल्पतितैं
रवागमानात्दरयंकापुरुषेतितंविनिंघनिरवासयत् आत्मवित्समाजात्पुरुषैः स्वैरधिकारिभिः सुधन्वा १५ नकुटीकुटिजामे
ननश्चजोष्टः सितमुद्यम्यपरश्वधं समूर्वः भवतांनशिरांसि चेद्विभिद्यां क्रकचोनाहमितिब्रुवन्नयासीत् १६ रुषितानिक
पालितिनांकुलानिप्रलयांभोधरभीकराण्यराणि अमुनापहितान्यतिप्रसंख्यान्यनियानाविसमुद्यतायुधानि १७ अथविप्र
कुलंनयाकुलं तद्धतमालोक्यमहारथः सुधन्वाकुपितः कवचीरथीनिषंगीधनुरादाययशैराणन्विमुंचन् १८॥ ॥

घस्यनवतांशिरांसितविनिघ्नां चेत्तर्हि क्रकचोनाहमितिब्रुवनयासीत् १६ प्रलयांभोधरवभयंकरः शस्त्रायेषां अमुना क्रकचेन २१९
प्रेषितानि अप्रगणितानि कपालिनांकुलानिकुपितानिसमुद्यतायुधानि अभियातानि १७ अथ तेषामभिगमनानंतरं तद्विप्र
कुलंजयेनव्याकुलामालोक्यरूढितिकुपितः सुधन्वाधनुरादायबाणान्विमुंचन्ययौ १८॥ ०ः॥ ॥

॥त्वरयातानरौकैनेकअन्नूमिपेसुधन्वनियोधयतिसतिअन्यतो ब्राह्मणानांवधाय क्रकचेननियुक्ताः सहस्रसंख्याउदायुधा
हतमासेदुःआयपुः १९ पतिसैन्यसमीपमापतंतं कपालिसंघदूराद्वक्ष्योक्तव्यथिताःसुरेन्द्राः शरणंशरणायोग्यंश्रीशंक
रंयोगिनंशरणंप्रपेदिरे २० निजहुंकारप्रसृतेनवह्निना २१ नृपतिश्चसुवर्णपुंखैः शरैर्विछिन्नैः प्रतिपक्षिणांसुखपद्मैः स
हस्रसंघेरणभूमिसमलंकृत्यमुदामुनीन्द्रमगमत् २२ अतिमात्रमत्यंतेविद्रूयमानं पीड्यमानंचिरंयस्यस २३ असौक्रकचो

अवनीन्द्रतियोधयत्यरींस्तांस्त्वरयैकक्षनततोन्यतोनियुक्ताः क्रकचेनवधायभूसुराणांद्रुतमासेदुरुदायुधाः सहस्रं
१९ अवलोक्यकपालिसंघमाराच्छ्रेमनानीकनिकाशमापतंतंव्यथिताः प्रतिपेदिरेशरण्यशरणंशंकरयोगिनंद्विजेन्द्राः
२० असितोमरयष्टिशत्रिशूलैः प्रतिघातंस्मनरामुञ्जितारहासान् ॥ पतिरादूसचकारभस्मसात्ताभ्निजहुंकारसमुत्थि
सु तान्तयोन २१ नृपतिश्चशरैःसुवर्णपुंखैर्विनिकृत्तैः प्रतिपक्षपद्मपद्मैः रणरंगमुर्वंसहस्रसंघैः समलंकृत्यमुदा
गमन्मुनीन्द्रं २२ न हन्तुक्रकचोहंतान्स्वकीयान्रुद्धांश्चद्विजपुंगवान्दर्श्य अतिमात्रविद्रूयमानचेतायतिराजस्यस
मीपमायन्नयः २३ कुमतान्नश्रपपश्यमेप्रभावंफलमाश्यस्यधनैवकर्मणोस्येतिहसन्भैरवं धत्कपालंक्षणमध्या
यरसोनिमील्यनेत्रे २४ सुरयापरिपूरितंकपालंझटितिध्यायतिभैरवागमतेसमिपीयत्तरं धर्मर्धमस्याविरधार
स्मरन्निस्मभैरवंच २५
नेत्रेनिमील्यक्षणमात्रंध्यानंकृतवान् २७ भैरवागमतेक्रकचेध्यायतिसतिसुरयाम घेनकपा
लंपरिपूरितंपरिपूर्णमभवत् तस्माः सुरायाअर्द्धंसक्रकचः सम्यक्पीतास्याः सुरायाअर्द्धंनिरधारस्यायामासचपुनर्भैरवं
स्मरतिस्म २५

१६ अथ भैरवस्वरूपस्मरणानंतरं वह्निज्वालासहस्राणां छटासमूहो यस्य महाकपाली भैरवः २६ हे देव तव भक्तजनदुर्हृदश्चासंज
२२० हारेति कपालिना क्रकचकचेन नियुक्तो भैरवस्तत्त्वविरोममात्मत्वान्मदवतारत्वाद्दा कथं ममात्मनि श्रीशंकरे अपराध्यसीति रुष्टस्ता
स्यैव शिरो जहार २७ स्वकानामखिलेपि कुलेखिलेजगत्यस्मिन्सति प्रहृष्टाः द्विजाग्रे सुश्रीशंकरमानचुः अत्र भैरवधेयं संहारभैरवः।
न त्वासमासीनः किलाब्रवीत्।। स्वामिन्वेदेषु शास्त्रेषु पुराणेषु च कर्म यत्प्रतिपादितं मखीह तत्कर्त्रव्यं हि धर्मतः विप्राणां कर्मी।
णा धर्मः साध्यः स्यादिति मे मतं धर्मेण सर्वथा योद्योनाशं याति शुचिव्रतात् यायसंघेतथा नष्टे मनः शुद्धिमनायतेषु हे मनीषि

अथ मर्त्यशिरः कपालमाली ज्वलनज्वालजटाछटास्त्रिशूली विकटप्रकटाट्टहासशाली परतः प्रादुरभून्महाक
पाली २६ तव भक्तजनदुर्हृदश्चा संजहि रे वेति कपालिनानियुक्तः कथमात्मनि मेपराध्यसीति क्रकचस्येव शि
रो जहार हृष्टः २७ यतिनामृषभेण संस्तुतस्सन्नय मंतर्धिमवाप देववर्यः अखिलेपि मिखिले रकुले खलानाममु
मा वेनर्चुरलं द्विजाः प्रहृष्टाः २८ ॥

सर्वात्मसाक्षात्कारो भवत्यत्वं स एवं सदृत्तिसर्वेषां ब्राह्मणानां मयेरितः त्वन्दक्तः सहसापादि दृष्टयुक्तिपरंपराः रातस्योचित
मित्युक्त्वोपरम्य स्थितो व्यस्तडिनः सत्त्व अक्रसेहागतं त्वां तु मंत्रवीजपरायणं इतः परं त्वमेवैतत्सत्यासत्यविवेचय इत्युक्तो भैरव
प्राह विप्र इंगार्थमागतः शंकरस्त्वं सदा पूज्यः सर्ववेदयथार्थभाक् भवत्कृते हिपकर्मं मयापि चकृतं हि तत् तेषां कापालि २२१
कानां तु ब्राह्मणाचारतां कुरु २९॥ ब॰॥ ॥

विकलेतुकलौ प्राप्ते तेषां बुद्धिर्यथेप्सितावन्तवमंत्रबुद्ध्याः हं प्रत्यक्षोस्मि न धर्मतः इत्युक्त्वांतर्दधे देवः कापालिकमतानुगाः तद्वाक्यश्र
वणाल्लीनाः परिव्राट्कुलशेखरं॥ नत्वाहादरं राधासर्वेव टुकाद्याः सुविस्मिताः स्वामिन्मूढा वयं यस्मात्स्वाजयास्मोक्ष सादरं रावमाजापि।
नो दृष्ट्वा करुणापूर्णविग्रहः॥ आज्ञापयामास पतिः शिष्यांस्तांविरोधने पद्मपादमुखाः शिष्याश्च कुलान्ब्राह्मणान्भगान्प्रातः स्ना
नरतान्नित्यं संध्याकर्मदृढव्रतान् पंचयज्ञपरान्निश्चलमानसान्परं गुरुं समाश्रित्य तेपि सत्शिष्यतां गताः २४ तत्राग
त्य ततः कश्चित्कपापीशरुणाकृतिः प्राहेदं भून नर्च त्कापालिकानां मतेतदा २५ फलं किमपि नान्यत्र विद्यते वटुकार यः वकुखः
स्वभक्ष्य भक्ष्यं तुतत्रास्ति दूषणं २६ मद्ब्राह्मणजातित्वं न मे जात्या मयोजनं किंचिदेहस्य सर्वस्य भौतिकत्वात्कस्य चित् २७ यदुक्तं
द्विशाक्यते जातिस्तस्मात्संकल्पितात्वियं जातिर्नोत्तः प्रमाणं न किंतु जातिद्वयं मतं २८ स्त्रीजातिरेका नरजातिरन्यातत्रापि श्री
प्रत्वमुपागताद्या प्राक्पृष्टमानं दउपैति यस्याः संयोगतो तो न विचारदृष्टः २९ गम्यागम्यं नैव गम्येय मस्ति गच्छेन्नासावन्यनार्या
मितीदं वाक्यं नांगीकुर्महे दोषेनावाद्यस्मात्सर्वाः स्त्रीयतामात्रं नंतिः॥ २० आनंदार्थं वर्मणाश्च धर्मयोगः कुर्वन्तीवः प्राप्नुयात्कं
ह्यनर्थं जीवस्यासौ मोक्षरावास्ति तत्प्तिः सर्वोत्कृष्टानंदतो दर्शितात्तः २१ आनंदो योव्यक्तिमायाति संगाद्रूपो सौ भैरवो देहपा
ते तस्य प्राप्तिर्मोक्ष इत्येवतत्त्वमित्युक्तः श्रीशंकराचार्य आह २२ उक्तं नो कापालिके देहसम्यक्सत्यं वाच्यं कस्य पुत्री त्वसीयामा
ते मुक्तः प्राह कापालिकोसौ स्वामिन्माताशीस्त्रितस्यास्ति पुत्री २३ शीस्त्रितत्वमिदमागतं कुतस्तं पितुः सतु जगाद नोयते नाज
मुखातरुगांसरामसावाहरन्नतुरसंविशेषतः २४ ज्ञानवानपि न च स्वयं सतां यातु मिच्छति परं तु विक्रये शीजवानत इमं स
दाजनोदीस्त्रितं वरत्नितस्य सुत्रिका २५ मातृतामुपगतामममात्मनो रेहमर्प्य सुखसागरे जनात् आगतान्खलु नरान्सदाकरो

शां.वि.टि. ,त्वां पुत्रा न्मुमुक्षुरलब्धयेयमे २६ उन्मत्तभैरव संमात्यमिम विबोध तस्मात् सुतं ममपि तापि सुराकरोभूत् तत्सन्निधौ स्थितिमयीत्
१७ सुरभ्रमंते नीमपगंध विमुखाद्दिपत्नां पितास्ते २७ तस्मादेवं सत्कुलेहं प्रसूतः संम्यक्ताज्योहं भवद्भिः सुभक्त्या रत्तुक्तोसौ प्राह कार्या
२२१ स्त्रिकत्वं गच्छेत्तस्मात्स्त्रीक्षयासंचरास्तु २८ ब्राह्मणा न्मुमुक्षुदुष्टमतस्यान्तरं उदात्तु महमागतएव नेतरान नतइतोऽयमज्ञाप्यः दूरा
आशुकरणीयइतीथ्यं २९ शोदितायति रवरेण्यविनेयागृह्य तस्यव चनं शिरसातिप्रामनन्वस्तमसुमुक्षुर्विदूरं शांकरं तु ततन्त्राराद्दृष्ट्वा ३०
चार्वाकइत्यंथ्यं करोद्दिचारं मूर्खैर्नित्यास्थ्यस्मिन् समसे स्तं देहाद्यतीतात्मविबोधितिस्तत्संगात्मामूढतम त्वमन्ये ३१ उष्टामतिर्नो
नवित्तापितस्मात् तथापितेषामयम्यग्रचारी संन्यासवानस्ति तुकश्चदोषः विवेकयुक्तोपदिश्चे तु दूरग्रे ३२ स्यास्यामिनो चेरहमेनि
श्रीघ्रमेवं विचार्यास्यसत्रांप्रविश्य उवाचतत्त्वं विदितं तवास्ति तदाविमुक्तैर्वदित्रलक्षणत्व ३३ आदौ विवेकोममबुध्यतामयं कामात्म
देहस्य तदादि रूपिणः जीवस्यमोक्षो विलयो न चेतरस्तस्यागमं म्रष्टधियो वुवंतिनो ३४ जयं गतानां मरितोसमुद्रेयथागमः स्यात्म
रणं गतानांमस्यादतोमोक्ष इयं मतिर्हि श्राद्धादिकं कर्म तु कुर्वते ये ३५ तस्मिन्मनेनेतिमृतिगतानां तेषां विवेकः किमु वाचनीयः किं
वप्रजल्पंतिपरोस्ति लोकः स्वर्गस्तथा न्योनरकोतिघोरः ३६ पुण्येन पापेन च यातितत्र स्यात्तयोर्मर्त्यमिमं विशंति तेषां मतं तत्तु
तरामभानं यस्मिन्निहैवास्तु नयानुभूतिः ३७ स्वर्गी लोके कृत्यते सौख्यस्य योवा भुंक्ते कश्चामे घोद्वितीयः तस्माद्युक्तं कस्य नानो
परोक्षाप्रत्यक्षेणैवानुभूति गतोस्ति ३८ देहेन्द्रियेषु नष्टेषु परलोकगः कोवा जीवस्यने देपि घटाकाशवदस्यतु ३९ गमनो
रूपहीनत्वान्नैव संभवति क्वचित् तस्मादस्मन्मतं सम्यगित्युक्तः प्राह शांकरः ४० श्रुतिबाह्यमिदं मतं यतो तो न च सम्यग्छृणु मे १७
मतं तत्त्वं गमनुदेहमुख्याद्भिन्न आत्मा परमात्मापरिपद्यते विमुक्तः ४१ विशुद्धः परात्मा प्रबोधाद्विमुक्तः परिज्ञानतो देहयात्रा २२१
द्विमुक्तिः त्वदीयेप मुक्तिर्भ्रमादेव न त्वं श्रुति ज्ञानमात्राद्विमुक्तं जगाद ४२ ज्ञानाग्निदग्धकर्माणो यांति ब्रह्म सनातनं इत्याद्यास्ति श्रु

तिः साक्षात्तद्वाक्यं न प्रमेक्षिचेत् ४३ भवद्वाक्यं कथं मानं कुत्सितं किंत्वबन्द्दिनास्य लेदरेप्यपि देहे स्मिन्लिंगयुक्तो व्रजत्यसु ४४ ज्यो
तिष्टोमादिकं वाक्यं मानमत्र दृढस्मृतं ॥ जलौकाजंतु तुल्योयं जीवः प्रोक्तस्तयाश्रुतौ ४५ देहाद्देहांतरयाति परलोकं स गच्छति श्राद्धा
दिकर्म कर्तव्यं तस्य पुत्रादिना खलु ४६ तस्मै तत्त्व विमुक्त्यर्थं पुण्यलोकस्य चाप्तये गयादौ पिंडदानं च कर्तव्यं तस्य मुक्तये ४७ इ
त्यर्थस्तु पुराणादौ बहुधा संप्रदर्शितः तस्मात्त्वत्प्रदर्शितं सल्लिंगं त्वात्मतयागतः ४८ परत्र पश्चि वघातिस्सिद्धांतो यस्तु शैरितः स्मृ
ढचार्वाक तस्मात्वमितस्ततः शीघ्रजाधुना ४९ इत्युक्तो वैषनापादित्यस्त्वा गुरुपदद्वयं नत्वा तत्तुस्तभारस्य भरणो द्वमसुतो भवत् ५०
ततः सौगतः शांकरं पीनकायः प्रणम्याह लोकाइमे मूढभावात्ससराकर्मशीलाय तोभौतिकस्य विशुद्धिर्न च स्नानदानादि नास्ति
सदा निर्मलो देहयानाद्विमुक्तस्तु जीवो पुनर्जायितेसाश्रणेन ॥ प्रजल्पंतिमूर्खाधनंतद्धि देहाघदृष्टे न जन्यं ततो नास्ति भीतिः ५२ दे
हांते वा कर्णाभावाद्दशा कृत्वाप्यतं पिवे ॥ इति वाक्यस्य मानत्वादेहपुष्टिः सदैव हि ५३ कर्तव्या बुद्धियुक्तेन तत्कृत्वा तत्र तत्र च
सर्वभक्षणशीलस्य सुखस्याप्ति राप्तितः ५३ विमोक्तस्येति संप्रोक्तः शंकरः प्राह सौगतं हृयातेजल्पनं यस्मात्परलोकगमादि
कं ५४ श्रुतिस्मृतीतिहासादौ प्रोक्तं भोगाय कर्मणः तस्माद्दानादिकं कर्तुं पुनर्जन्म सुनिश्चितं ॥ ५५ तथा चाज्ञानबुद्धित्वं पाप
दिग्धांविदायवै सन्मार्गस्यो भवेदानीमित्युक्तः पुनराह सः ५६ सुगताख्यो मुनिः सर्वो बुधं दृष्ट्वा सुविस्मितः विचार्य जगतः
सत्वं प्राणपुपासनतत्परः ५७ कालेम दुष्परैरास्य करुणाविष्टमानसः इदमाह सधर्मास्ति । परप्राण्यविहिंसनं ५८ तथावि
धेन धर्मेण कृपालस्य निवर्तनात् मुक्तो भविष्यसीत्युक्तस्तदारभ्याहमप्ययं ५९ तत्पादयुगलध्यानी च्छिरसागृह्य तद्वचः द
यापरोस्मि सर्वेषु प्राणिजातेषु सर्वदा ६० यस्माद्धर्मोत्तोन चान्योस्ति सारस्तस्माद्धर्मस्यान्नमेतन्मतं मे सर्वैरंगीकार्यमित्येव

शा·वि·त्रि· मुक्तो भूयः प्राहाचार्य इत्य महात्मा ६१ किंत्वं जल्पसि दुष्टसौगत कथं धर्मोस्त्य हिंसापरो यागीयस्य हि हिंसनस्य निगमे धर्मत्वमुक्तं।
१८ स्फुटं अग्निष्टोमसुखे कृतो खलु पशोः स्वर्गप्रदं हिंसनं त्वत्स्याचारचरैस्तैरूपेयमपरे यापं हि नो विस्फुटं ६२ वेदनिंदापरा ये तु तदा
२२२ चारविवर्जिताः ते सर्वे नरकं यांति यद्यपि ब्रह्मवीर्यजाः ६ इत्येव मनुनोक्तत्वात्सदाचाररताः किल तेः पच्यंते नरके घोरे यावत्ब्रह्मसुख
योभवेत्।। ६४।। तस्माद्द्विप्रादिवर्णानां वेदादिषु निरूपितः आचारः परमं मानं यस्य तन्नास्ति सो धमः ६५ इत्युक्तो सौ सौगतो मा
नभूत्यो नत्वाचार्यप्रपादादिकानां ताद्विष्याणां पादुकावाहको भूत्तेषामुच्छिष्टान्नेनातितुष्टः ६६ कौपीनमात्रधारी तु कश्चि
त्क्षपणकः स्मृतः स एकस्मिन्करे धृत्वा गोलयंत्रं द्वितीयके ६७ तुरीयंत्रं समादाय समागत्याह शंकरं स्वामिन्शृणु विचित्रं मे
मतं परमशोभनं ६८ पूर्णसंकेतमयनाम्नाहं सूर्यकालप्रवर्तकं बध्वा त्वाम्यां सुयंत्राभ्यां समयज्ञानतः शुभं ६९ अस्तु नं त्वा
क्रिजोक्तायदन्यं तद्दृष्टिसंस्फुटं किंचकालः परो देवो मत्पक्षस्य विचालने ७० पैरे ज्ञोपि समर्थेनित्युक्तस्तं प्राह शंकरः सम्यगु
क्तं तथा त्वया कालविज्ञं च वेद्म्यहं ७१ तस्मान्मदाश्रयस्तिष्ठ परीक्षा काल आगते त्वां पृच्छामीति संप्रोक्तस्तथैवांगीचकार सः ७२
कौपीनमात्रसंधारी जैनस्तु तत आगतः मलेन दिग्धसर्वांगः स्फुटाहीर्दर्द्गत्स्मसौ ७३ उद्धरन्सहस्तेन्नेः श्रत्यां कः श्रन्यपुंड्रकः विं
डयुष्ट्रः सभे तन्मशिष्यैः सर्वज्ञयं करः ७४ पिन्नाचवत्समागत्य प्राह श्री शंकरं गुरुं जिनो देवो स्ति सर्वेषां मुक्तिदः प्राणिनां हृदि ७५
जीवात्मनास्थितः सेतित्वात्मनात्रेण सर्वदा मुक्तत्वात्तस्य देहस्य पातानन्तरं ७६ जीवः शुद्धः सदैवास्ति मलपिंडस्तु देहकः।।
स्नानादिकर्मणा नैव शुद्धिं याति कदाचन ७७ तस्मात्स्नानादिकं नैव प्रकर्तव्यं हि यायतः उक्तोसौ जगादेदं मे कं जो जैन दुर्मते १८ २२२
७८ जीवस्य देहत्रितयं हि विद्यते स्थूलश्च सूक्ष्मश्च तथैव कारणं तेषां क्रमाज्ज्ञानतु योनवेद्य रास्यात्मस्थिदानंद वपुस्तदा वयं ७९

निलोहमीशादिस्ति धीरविद्यावद्धस्तयाजेरथियाविमुक्तः एवं विमोक्षस्य तु जैनस्य देहस्य पातात्र समाप्तिसंभवः ८० एवं श्रुत्वा
शिष्य युक्तः स जैनः भाषावेषादिविमुक्तो गुरूणां नित्यं धान्याकर्षणे संप्रयुक्तः पश्चात्प्राप्तैरेषजातो वणिग्वे ८१ बौद्धस्तत स्तं श्रा
वत्लाख्यरात्यप्रोवाच कोधस्तव मोनिरर्थः नरस्य स्वर्गेण समो ह्य भेदः सर्वज्ञिमः स कि मतु प्रष्टन् ८२ इष्टफलं त्वं परिहाय दूरम
दृष्टमाकांक्षसि दृष्टशत्रुः तत्रापि ते नैव फलं परोक्षे भूत्वं परोक्षेन फलाय कल्प्यं ८३ मिजीवतात्राप्य पार्थमनतत एकोप्यात्मा चेत
नो मे मनेतु भवत्वानेकः प्रेरको दुःखानां नित्यमुक्तोद्वैतः शून्यः सुखात्मा ८४ कर्त्ता नो कहि परानंदरूपः मन्यानः स्वाभीष्टमस्मास्ति
यावत् तावत्क्वौन्नेषु देहेषु यश्चा द्वंद्वत्यक्तो मुक्त इत्युक्त आह ८५ सत्यश्चोच परोयस्तु देवनोतिष्ठिति प्रज्ञने सयाति ब्रह्मणो लोकं।
यावदिंद्राश्च तुर्दश ८६ अग्निष्टोमं देवता प्रीतिदं वै कुर्याद्यस्मो दिंद्रलोकं स याति सत्याख्यं सत्यो उदरीकन्न याति न तत्र देवोपासकास्तं त।
मेव ८७ यो यो यां यां तनुं भक्तः श्रद्धयार्चितुमिच्छति तस्य तस्याचलां श्रद्धां तामेव विदधाम्यहं ८७ इत्यादिवचनादस्य परलोकग।
मादिकं सिद्धं तस्माद्देहस्य पातमात्राद्विमुच्यते ८८ सर्वभूतेषु चात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि संपश्यन्ब्रह्म परमं याति नान्येन हे।
तुना ८९ इत्यादिश्रुत्या ज्ञानेन विना मोक्षो न लभ्यते इत्युक्तमत आत्मानं परं ज्ञात्वा विमुच्यते ९० कल्पितां जीवतां हित्वा सर्वानिर्प्प
दायिनी सच्चिदानंदरूपेण मुक्तिरुक्ता सदास्थितिः ९१ तस्मात्वं भूतदां ज्ञात्वा त्यक्त्वा भवस्य दत्तोरितः परं गुरुं नमस्कृत्य तद्यज्ञास्त
वतत्परः ९२ वंदिमागधसूतानां चेषधारी बभूव ह तस्माच्छिष्यसुतः प्रायप्रोद्यद्दिनकरप्रभः ९३ अनुमल्लपुरं तत्रादिना मा
मेकविंशति।स्थित्वा तत्र स्थितान्वीक्ष्य नानुवाचपरो गुरुः ९४ भना तमुस्सकालेत्वं कृत्यं वदत मोद्विजाः एवमुक्ता नमस्कृत्य प्रो
चुस्ते त्रिपुरवासिनः ९५ मल्लासुरहरस्वामि मल्लारीति प्रसिद्धतां लोके प्राप्तः परे शोयस्तस्य मूर्त्तिमिमे वयं ९६ संपूज्या तु दिन
नत्या शुनस्तद्दादनस्य च वेषभाषादिसंयुक्ताकंके ५८ तवरा विकाः ९७ निःशंकास्त्रिषु कालेषु नाषवाद्यादिभिः प्रभुं मल्ला

ग्रा·वि·ग्रि· विंसुप्रसन्नं तं कृत्वा वासं प्रकुर्महे ९८ तत्क्रियाकृजनि तेऽहि सर्वदा वर्द्धमानसुखसागरेऽप्लुताः तस्य गर्भगमितस्तु निस्पृहाचित्तया।
१९ मनसुखेच्छयापुनाः ९९ किंच वेदेस्य सर्वी तत्प्रोक्तं तद्दाहनस्य च तद्धि हितत्वमेवातो नद्वैताद्रिकधारणं १०० इच्छान जायतेऽन्य
२२२ त्रतत एवं वनवानपिवे दोक्तमिममाचारं सशिष्यः स्वीकरोतु मी १ श्रुतिराहनमः श्वभ्यः श्वपतिभ्यश्च वो नमः वराहकानिरस्या
मो योग्यानीसुकृत्याहतान् २ एकोद्दिती योऽखलु सर्वसाक्षी स्वमायया सर्वजगद्विधाता सदादिवेदान्निहितः परेशः पद्मनाभाकृ
षिशिविमुख्याः ३ यथावीरमन्नादिकेरंशान्तैर्जयः साध्यते क्वापि रुद्रस्य नैव तथाप्यस्ति तेषां विवोधाद्धि मुक्तिस्तथाब्रह्मणोंऽशः।
स्य रुद्रस्य बोधात् ४ किं वै कादम्बाकृष्णाणामिर्यस्तुतिरुदात्ततानरं शानां कथं सास्पारेकस्य वकृता तथा ५ स्वयस्यच्छस्पष्टाम्
दारुवानं विप्राणां परिकीर्तितं तस्य वेष्णादिचिह्नस्य धारणं वक्रोऽषदं ६ एवं वेशंमत्वादिश्च वेषादिविधारणं नित्यादिकर्मसंत्याग
स्त्रिकालं नाद्यसकृत्ता ७ चरितां नवतां सर्वं ब्रह्मण्यस्य विघातकं तस्मान्निरीक्षणे नापि सुखस्यनवर्तो किल ८ सूर्यविलोक
नं शास्त्रे वोदितं मौनमेव तु कर्तव्यमिति संप्रोक्ता स्यपतवगुरुसन्निधौ ९ कृतमूत्रा मधार्थ स्नातो मूलेऽपराप्रिनेनः तानपे।
स्पद यासुकृत्तिष्ठत्वध्वमिति तिसौः ब्रवीत् १० अथात्तया गुरोः शिष्याः पद्मपार सुखारवसु तच्छिरो मुण्डनं न याम युत स्नानमेवच ११
मशावयमुंडनं न्यस्य शातस्नानं मतोऽरातथा योग्यं च कारयित्वान्यत्वाय श्चित्तमतं द्विजाः १२ ब्रास्तरापमार्गगांश्च कुशांस्तेपि तु परं
गुरुं नत्वा सच्छिष्यतां पाताः शौचस्नानादितत्पराः १३ पंचपूजारता जाताः शास्त्राध्ययनसंरताः श्रीशंकरपणदेन मुक्तिमा
जनतां गताः १४ तस्मात्सुरात्पश्चिममार्गगामी मकूधसंज्ञं पुरमापशिष्यैः दक्षादिवाघातुचलत्करो द्वैविचित्रवंधादिवकुप्रप
द्वैः १५ तत्र पुर्यां विचित्र वैविषक्तोनस्य गोपुरं तत्पूर्वतः प्रपारात्जीवि पुलातत्र कल्पना १६ गृहादीनामसौकृत्वा सम्यग्गर्भस्य १९
नस्थितः मनोज्ञानि धौगुरुत्मा च उद्यपरंप्रभुं १७ संपूर्णमिंदुसाकारमात्मानं संनिरीक्ष्य सः पीयूषवर्षं दोहपानतन्मागए २२२

वहि १८ पुनः कुंडलिनीमूलाधारं नीत्वा तदीश्वरं स्तुत्वा गणपतिं तत्र चिरमास सुखं गुरुः १९ तत्रत्याः स्वामिनं नत्वा विष्वक्सेनप
रायणाः शांखचक्रविराजत्स्वदंगस्तोत्रपाणयः २० शुद्धरसमन्नतं सुष्टु विष्वक्सेनाधिदेवानां पुरापरं सतु वैकुंठे सेनापतिरुदा
हृतः २१ तस्य भक्ता वयं नाम्नि जयं नो पमराजतः देहपातान्तरे तस्य चोदिते न यथा किल २२ वैकुंठ एव गंतव्य इत्युक्तः प्राह सो
गुरुः मैवं नारायणस्यैषो विष्वक्सेनः प्रकीर्तितः २३ नकृत्स्नर्थे वेशानक्वावे कुंठे सत्यनेकशः तत्रत्रापि संदृश्यास्तन्तकैरि
त्यनुतया २४ कथं ते षामुपास्यत्वं स्यात्तं श्रेयस्त्वं वे किल प्रमाणाभावतस्तस्मात्गुणत्वात्स एव हि २५ तत्रोक्त प्रेप्सुनिः सेव्यः पारं
पर्येण मुक्तिदः नारायणस्तमेकं तु ध्यातुः प्रत्यगभेदतः २६ मुक्तिः साक्षात्ततो ह्ययं यदि चेन्मुक्तिकांक्षिणः तदाद्द्वयमखंडं तं
गुरुशास्त्रोपदेशतः २७ ध्यात्वा सम्यक्प्रयत्नेन मुक्ता नव भमाचिरं इत्युक्तास्ते कृजिंगास्ते प्रणम्याशिरसा गुरुं २८ तदादिश्री।
नसंप्राप्य विद्यास्मत्यादिदर्शितेकमदितोसुरताः सर्वेव नवु साधुवृत्तयः २९ ततः समागत्य तु मन्मथस्य नकान मस्कृत्य गुरुं
समूचुः शृण्वस्मरीयं मतमन्तु तत्त्वं यो मन्मथः सर्वतरदिस्थितः सः ३० सर्गादिकर्तीनउपासनीयः सर्वार्थभिः सर्वतु तः परा
त्मा सुवर्णतुलाकारविनष्टणास्यांवशीकृतं येन त्रिदिक्स्थितास्यां ३१ कांताकटंवेनतदीयदर्शनस्पर्शनाभ्यां वकुसो रव्यदा स्यां कामात्म
नः पूर्णसुखस्यलब्धिर्मास्तोऽस्तु तो पूर्यम पीहतस्य ३२ समुत्सर्वेषं चकारस्मा चिह्नं धत्वा त्यन्ने तेन सुखेन युक्ताः तन्नेन मुक्तान वधे
तिसोक्तः प्रोवाचमेवं वदता प्रमाणं ३३ कमलजप्रमुखाजगतः स्मृता उदयपालनसंयमनेरताः न च हरेः सुतरापहिपालको।
न च सुते सवितुर्हितया प्रभा ३४ स्त्रीणां तत्संगिनासंगं दूरतः परिवर्जयेत् इत्येवं प्रतिषेधस्य सत्वात्तेऽदुष्टं न वन्मतं ३५ किं।
चानंगस्य मोच्यादिदानत्वे शक्रता कुतः प्रद्युम्नस्य च कर्तृत्वे सृष्टादिर्नोविरोधतः ३६ प्रत्यक्षादौरितिश्रुत्वा नत्वाक्रोंच विदारयः स्व
क्ताविन्हाव नत्वु स्तियं प्रणादित त्परा ३७ तस्मादुदक्पथा याता पुरं मागधमप्युतं कुवेरो पासकास्तत्र कुवेर प्रमुखाः स्थिताः ३८

शा॰वि॰टि॰ नवनिध्यात्मसौवर्णघुटिकावलिशोभिताः उचुर्नवविधीशत्वात्सर्वाधिकधनः किलः ३९ कुबेरस्तस्य न क्वापास्माकं
२० नदरिद्रता ततोन पूर्णः आनंदो ब्रह्मरूपोस्तिनोपते ४० कर्मणोप्यर्थमूलत्वात्त्यतेः सेवनं वरंमोक्षायाकांक्षिभिः सर्वैः क
२२४ र्तव्यंसुप्रयत्नतः ४१ किंचब्रह्मादिकानां सधनदानेन पालकः तस्मात्समयतो कानांस्वाम्यंयं सेव्यतां गतः ४२ तस्य सेवाक
रीकाचिद्यक्षिणीसुरसुंदरीमहदैश्वर्यजातस्तत्सेवनादपि जायते ४३ तस्मात्तरम्यसेवांये कुर्वंतिमनुजादयः मोक्षाधाकांक्षि
णस्तेनु संशान्त्यविवर्जिताः ४४ तस्मात्त्वंतोपि कुबेरसेवां कुर्वंतु मोक्षार्थमनन्यचित्ताः इत्युक्त आचार्यउवाच युष्मन्मतं
प्रमाणेनविहीनमेव ४५ स्वामी कुबेरो ह्युपरोधनस्य तथापि कश्चिन्नहितेन तन्नः जोनेनयुक्तस्य कुतोस्ति तृप्तिरतो स्यधर्मोपिन
विद्यतेयुः ४६ मोक्षस्य वार्त्तापि तु दूरगास्ति तस्मात्परित्याज्यमनर्थरूपं द्रव्यं प्रयत्नेन मुमुक्षुभिस्तत्सेव्यं न यस्मात्तु पुनर्वियोगः
४७ अर्थमनर्थं भावय नित्यं नास्ति ततः सुखलेशः सत्यं पुत्रादपि धनभाजां भीतिः सर्वत्रैषा विहिता नीतिः ४८ इत्युक्तेना
तु धर्मोपितस्मात्प्रवृत्तिचेन्न धात्री अस्तु नाम कुबेरस्तु सेव्यो नैव धनार्थिना ४९ यतः प्राकृतरूपादेर्बंधनत्वो जनामताः ब्रह्मादि
रण्यगर्भोस्ति विष्णुर्लक्ष्मीपतिर्हरः ५० हिरण्यवीर्य इंद्रस्तु सुवर्णाचलसंस्थितः एवंविधाः धनेनास्य जीवंतीत्यतिसाहसं ५१ ॥
महच्चित्रार्थ कं वाक्यं नैव वाच्यमितः परं चित्रानिसपरित्यज्य स्नानसंध्यादितत्पराः ५२ अद्वैतविद्ययायुक्ताः पंचपूजारताः सा
दाजवतेष्टुहिता सर्वगुरुपारांकुजेरताः ५३ स्नक्तचिन्हाव नत्युक्ते पंचपूजादितत्पराः इंद्रनक्रास्ततोनवात मूचुः परमं गुरुं ५४
इंद्रः स्वामिन्देवगंधर्वयक्षैः सर्वेशाः सर्गादिकर्तासुसेव्यः ब्रह्माविष्णुरुद्रराधेतिवेदे तत्त्वे दैवाच्य राधे वनान्यः ५५ सर्वेशा २०
त्वं सर्वदातात्त्वमस्य वेदप्रोक्तं वामनश्चानुजोस्मरत्वं सर्वेतद्वहे चामता द्यदेवाः सर्वे यस्य कुर्वंति सेवां ५६ सर्वस्मात्मा निर्विशे २२४
षः परात्मा सर्वातीतः शीघ्रतर्कोसोयतीनां प्रापकश्चतात्स्वार्थहीनान्नकेन्यस्तस्मादिंद्रः सेवनीयोनवादि ५७ श्रेयस्कामैरित्य

त्यसौ प्रोक्त आहमेवं वाच्यं ब्रह्म शास्त्रादिवद्धि पूर्णैश्वर्यैः सच्चिदानंदरूप इंद्रः शास्त्रे नैव वन्नादियुक्त ५८ सदेवेत्यादिवाक्येषु परंब्रह्म
त्य निरूपितं कारणं जगतो यस्माद्धस्तविद्यादिसंभव ५९ ब्रह्मणस्त्विंद्र वज्रादिरिद्रे वादीनां समुद्भव इंद्रः स्त्रष्टेतिचेदन्ये जो कया
तु कुतोनहि ६० सर्वदातृत्वमप्यस्य सापेक्षं सर्वजंतुवत् ब्रह्मतयां सुधापाना तदानंदं प्रसज्यते ६१ राकमेवेति वेदोहि व्यर्थः स्या
नु तथा सन्निसहस्रयुगकाजस्य ब्रह्मणो दिवसस्यवः ६२ चतुर्दशां शासंजीवीकयं स्यात्परमेश्वरः तस्मात्सर्वजयेन्निष्टसहादिप्रतिपा
दितं ६३ जगत्कारणमैश्वर्यं श्रुतिरूपात्प्रमाणतः तद्देहयादिभिः शुद्धाद्वैतविद्यासुपाश्रितैः ६४ एवमुक्त्वा गुरुं नत्वा स्मार्त्तकर्मपरा
यणाः चक्रुः पंचपूजादितत्पराः शिष्यतां गताः ६५ तस्माद्यमप्रस्थपुरं प्रयातस्तत्र स्थितो मासमथागता ये यमस्य भक्ता महिषा
त्मा तत्सलोहांकिताबाहुयुक्तस्यमानाः ६६ नतोचिरेकिंकरसंतकाद्याः लयस्य हेतुर्यमराव तस्मात् सत्स्वादिकर्त्तापि सदावा
च्यं ततस्तदीयां खलु मुक्तिमाज ६७ यमाप्य सोमं सुतत यमाय जुहुताहविर्यमं ह यतो यच्छत्यग्निदूतो अरंकृत ६८ इत्येवं यत्र
नीरूत्वश्रुतौ प्रोक्तं यमस्य हि तस्मादयं परं ब्रह्म मत्स्यत्यादिकारणं ६९ तस्य मूर्त्तिर्द्विधा ज्ञेया शुक्लरूपा विनैरतैः पत्युक्तं तत्प
रं ब्रह्मेयं निश्रुतेः शुक्लरूपिणी ७० यामूर्त्तिः सायं रंब्रह्म तस्मान्निर्गुणतो यमान् महत्त्वादि संभूतिद्वारारूपो यमस्य च ७१ जा
नोवतारता तस्मात्कृष्णवर्णो यमः किल विष्णुनामा स तु तत्र त्वस्य नाभिसरोजके ७२ रक्तवर्णो विधिस्तस्माद्दृष्टोदिकाततयोनवत्।
यद्यां स्थापितः सर्वजगत्तत्तेचराचरं ७३ एवं हृतासहि स्वार्थे दक्षिणाशापिपालकः इंद्राणि महानीरोमाहिषारूढ आन
वत् ७४ इंद्रादीनां निजांशानां मध्ये तद्दक्षिलस्यते तस्मान्नगर्तो गारवत्ससस्यादिरूपकः ७५ तस्माद्धि शुद्धबुद्धादिरूपः सर्वस्य
कारणं तस्यांशाः सगुणो नैव निर्गुणोपासने प्रभुः ७६ कश्चित्तस्माद्भयं नीलवर्णस्योपासनं सदा कुर्मस्तेन यतोनाशं प्रजातानंप्रय

शां·वि·ति· ष्यते ७७ तस्मिन्नष्टे यमः सर्वमिति बोधो विजायते ततः शुश्रूकयमस्तासि रूपो मोक्षो भवत्यतः ७८ एयं मोक्षार्थिनः सेवेक्रुरुता
२१ नन्यचेतसः तदीयोपासनं तस्य मुक्तिं प्राप्स्यथ वो धतः ७९ इत्युक्त्वाचार्यउवाच मैवं वाच्यं विरुद्धं श्रुतितो भवद्भिः पुरा पितुः शा
२२५ पवशाद्धि कश्चित्तद्विजः पुरं प्राप्य यमस्य गेहं ८० सनाचिकेता अवसत्त्रिरात्रं अन्नं विना तं ह्यतिथिं सुकांत्या सुक्रूं यमः पेत्यसुवे
यमानः प्रोवाच नूदेव मत्तो नमः ८१ तिस्रो रात्रीर्यदवात्सीर्गृहे मे नश्नन्ब्रह्मन्नतिथिर्नमस्यः नमस्तेस्तु ब्रह्मन्स्वस्ति मेस्तु।
तस्मात्प्रति त्रीन्वरान्वृणीष्व ८२ इत्येवं तु यमेनासौ नमः पूर्वमुदीरितः नचिकेता उवाचैनं वचनं सुमनोहरं ८३ शांतसंकल्पः
सुमना यथा स्याद्वीतमन्युर्गौतमो माभि मृत्यो त्वत्प्रसृष्टं माभिवदेत्प्रतीत एतत्त्रयाणां प्रथमं वरं वृणे ८४ यम उवाच यथा पुरा
स्ताद्भविता प्रतीत औद्दालकिरारुणिर्मत्प्रसृष्टः सुखं रात्रीः शयिता वीतमन्युस्त्वां ददृशिवान्मृत्युमुखात्प्रमुक्तं ८५ स्वर्गे लोके
न भयं किंचनास्ति न तत्र त्वं जरया बिभेति उभे तीर्त्वा अशनायापिपासे शोकातिगो मोदते स्वर्गलोके ८६ नचिकेता उवाच स
त्वमग्निं स्वर्ग्यमध्येषि मृत्यो प्रब्रूहि त्वं श्रद्दधानाय मह्यं स्वर्गलोका अमृतत्वं भजंते एतद्द्वितीयेन वृणे वरेण ८७ एवमुक्त उवा
चाग्नेः स्वरूपं यम आदरात् नचिकेतास्ततः प्राह मत्यें बुद्धिमतां वरः ८८ येयं प्रेते विचिकित्सा मनुष्ये अस्तीत्येके नायमस्तीति।
चैके एतद्विद्यामनुशिष्टस्त्वयाहं वराणामेष वरस्तृतीयः ८९ एवमुक्तो यमस्तस्य लोभमुत्पादयद्बहु धनादिना वरस्यास्य पो प्य
तामनिलस्य सः ९० अभयेनं लोभनिर्मुक्तं विद्यार्थिनमकल्मषं दृष्ट्वा प्राह यमस्तत्त्वं सगोप्यमधिकारिणे ९१ सर्ववेदा यत्पद
मामनंति तपांसि सर्वाणि च यद्वदंति यदिच्छंतो ब्रह्मचर्यं चरंति तत्तेपदं संग्रहेण ब्रवीम्योमित्येतत् ९२ अशरीरं शरीरेष्वनवस्थे २१ २२५
ष्ववस्थितं महांतं विभुमात्मानं मत्वा धीरो न शोचति ९३ यस्य ब्रह्म च क्षत्रं च उभे भवत ओदनः मृत्युर्यस्योपसेचनं क इत्था वेद यत्र सः

: ९४ इत्यादिनीयदिष्टः सः कृतार्थो गृहमागमत् इति श्रुतो यमेनैव मृत्युर्लोकोपसेवनं ९५ प्रोक्तं न च स्वयं स्वस्य न स्यं न
वितुमर्हति तत्तीयमात्परं ब्रह्म कारणं सर्ववस्तुनः ९६ ब्रह्मविष्ण्वादिरूपेण सेवनीयं प्रयत्नतः उपसेवनलिंगानां धारणेन विमु
क्तता ९७ इत्युक्तिरवबोधान्नो भवतां साहसात्किकामाकृतिये मनू शृणु प्रोक्तं पुराणे नकूवतस्तः ९८ महादेवोयमंपीड्य स्वभक्तपरिपा
लनं अकरोत्किंच यायात्म्यासुंदराख्यो वभूवह ९९ कृतं जागरणं तेन धनलोभात्कदाचन शिवरात्रौ न तोहते यम स्याहूष्यतां गते
२०० जीवेस्य ततश्चागत्य शिवदूतैः सुताडिताः परित्यज्य गता याम्याः शिवलोकं सुसुंदरं १ नीतः शैवैर्हि निःकता नामग्रगण्यो
वभूव कुत्र अनोभिजो पिकर्माणि ब्राह्मणानां विहायते २ नीचस्त्रीसंगतः पुत्रान्यं च प्राप्य कनिष्टकं नारायणं ब्रुवन्प्राणांस्त्यक्त
न्याम्नेः प्रपाडितः ३ विष्णुदूतैस्तदागत्य रक्षितस्तेतु किंकराः यमस्य तम संकल्यास्तन्मंदिरमथो ययुः ४ तस्माद्युयं परित्यज्य
चिन्हान्यहैततत्पराः वैदिकं कर्म कुर्वतः श्रुद्धास्तेन ततः परं ५ गुरुपदेशतोत्तानं लब्ध्वा शांतिं गमिष्यथ इत्युक्तास्ते प्राणम्या।
श्रवभेवुस्तत्थैवहि ६ तस्मात्माप प्रयागाख्यं स्थलं पुण्यविवर्द्धनं गंगाया यमुनायाश्च सरस्वत्याश्च संगमं ७ तत्र स्थिते गुरौ पा
श्चचिन्हावरुणसेवकाः समागतास्तथा वायू यासकाध्वजचिन्हिताः ८ भूमिदेवस्य सेवायां रता पूर्णा कुधारिणः तीर्थस्योपास।
का विंदुचिन्हाश्चैव समागताः ९ तत्रायातांगुरुः प्राह तीर्थपतिस्तदा श्रोतव्यं मन्मतं चित्रं पुण्यदं यति शेखरः सर्वोत्तमो जीवन
हेतुरस्य देवादिवंघो वरुणः सुसेव्यः तं प्राणभाघस्तव रक्षमीरः सर्वस्य हि प्राण उपासनीयः ११ मुनिस्ततोनंत उवाच चैनं सर्वो
त्तमात्क्रमिरुपासनीया नसातनो जीवनदो जगादतीर्थं सुसेव्यं सकलैः सुखाशैः १२ तच्च त्रिवेणीति प्रयासु येनं पापापहं
यस्यहिंविंदुमात्रं केवितु तदर्शनितो विमुक्तिं वदंति सर्वोत्तमतानतोस्य १३ अंबतत्स्पर्शानान्मुक्तिर्नतानेस्नानजं फलं नारदे नो

शं·वि·दि· रू मेतद्धि किंचसर्वात्मकं जलं १४ आपो वै सुरिदं सर्वमित्यादिश्रुतिवाक्यतः तस्मात्सर्वात्मकत्वेन ब्रह्मत्वेऽप्येतदेव हि १५ मोक्षा
२२५ र्थिभिर्नवाद्भिस्तत्सेवनीयं प्रयत्नतः इत्येवमुक्त्वा आह तं शंकरः परमो गुरुः १६ उपासना सुखजननी न कार्यं गाद्ध्यनित्यतां गतस क
लकार्यगामता जलस्य सर्वपरमतानुयोदिता श्रुतौ नु सान्ति तिमुखराद्यपेक्षया १७ मुक्तिरतो युष्माकमजन्या नास्ति विमोहेति
त्यसुसेवा साधनमात्मज्ञानमतः संसाध्य मलं मोहं परिहाय १८ विश्वसुखातिक्रांतममेयं प्राप्य विमुक्ता आनव थाद्याते श्रुतवंत
श्रीगुरुशिष्यास्सकृन्निनाकाः संप्रतिजाताः १९ शून्यवादी ततो नत्वा गुरुं प्रोवाच शंकरं॥ किंचिद्दृष्टं मया मार्गे सावधानमनाः शृ
णु २० मृगतृष्णांभसि स्नातः खपुष्पकृतशेखरः सुखं वंध्यासुतो याति शशशृंगधनुर्धरः २१ तं दृष्ट्वा देवभावेन प्रणम्य शि
रसा त्वं शं आगतोऽस्मि यतिश्रेष्ठ तवांतिकमहं द्रुतं २२ इत्युक्त्वा आह भो विद्वन् त्वन्नाम किंस्मृतं समतुप्रोवाच भोः स्वामिन्निरालं वनसं
ज्ञकः २३ अहं पितामरीयस्तु कल्पितारमोनिविश्रुतः मन्मतस्य प्रवक्तास्मि श्रुत्वा प्राह परो गुरुः २४ शून्यत्वात्त्वेमतं निर्धं शून्य
स्य ब्रह्मत्वतानच तमेव जानामीत्यादि श्रुतेस्तस्माद्धि शूद्रतां २५ विहायाद्वैतविद्यां त्वं समाश्रित्य सुखी नव। इत्युक्तस्तं पुनः प्राह
खं ब्रह्मास्तु श्रुतीरितं २६ आकाशः सर्वभूतेभ्यो ज्यायानस्ति परायणं तं प्रत्येवास्तमायां तीत्येवं हि श्रुतिरब्रवीत् २७ किंच वेदो
न आकाशास्त्रिंगादितितस्य सा निश्चिता ब्रह्मता तस्मात्स्वीकर्तव्यमिदं मतं २८ इत्युक्तो सौ गुरुवर आह मैवं त्वं भो मूढतम कदा
पि। वाच्यं स्वं पत्समगुणमतोऽनोऽस्य ब्रह्मस त्वं न तु पवनस्य २९ हेतुः प्रोक्तं खलु परकार्यसद्वेदे सावुभयविबोधी आकाशो तः परमि
ह बोध्यं शब्दे नैतेन तनुखमेतत् ३० ज्यायस्त्वं यस्य खादिभ्यः श्रुत्या सम्प्रुदीरितं न ह्यस्मानंदविज्ञाने सन्मात्रं द्वैतवर्जितं ३० अ २२५
नवत्वेन दोषेण शालावत्यमतं पुरा निरित्वा शैवलीरामादीषयुक्तं कथं वदेत् ३१ एवमसौ अवणारतितदृष्टः प्राह गुरुं परमं पुन

रित्थं दर्शनितो नवता महमेषयावनतामुपयातद्रतस्त्वं ३२ त्वं सो परे शंकुरुपेन मुक्तः स्वामिन्सोऽपि प्रोक्तुं वाच नृयः आकाशा
मात्मानमुपास्व सम्यक् तद्दिश्वितं तेन नतवास्तु मोक्षः ३३ इत्युक्त्वा आचार्यवरस्य शिष्यो वभूव तं शंकरदेशिकेंद्रं प्राहागतो नकद्दं
वराहे न त्वा मतं मे शृणु सुदरं सतत्त्व ३४ कृतयां नमितिं नीलादि वराहेणोद्धृता मही येन नं मुक्तिसिद्ध्यर्थं न जघ्नं युक्तचेतसः ३५ दंष्ट्रां
कितनुजा सर्व इत्युक्तः प्राह तं गुरुं मैवं हि ब्राह्मणेनैकं तपः कार्यं प्रयत्नतः ३६ वेदोक्तं यदि चिह्नानां धारणोऽस्ति पुराग्रहः तदां
कैः कूर्ममत्स्यादेरं कनार्थशारीकं ३७ वेदोक्तकर्मणोऽन्येन विप्रस्यार्थो न कश्चन सगुणं ब्रह्म संसेव्यमिति चेत्सेव्यतां सदा ३८ शिवा
विष्णादि रूपं तत्संत्यक्त्वा चिह्नधारणं विप्रः संत्यक्तसंध्यादिकर्मा शंद्रसमर्हति ३९ तस्मान्मूढमतिं त्यक्त्वा लिंगकृत्यः कुलोचितं कु
रु कर्मैव तेन त्वं शुद्धो मुक्तिं गमिष्यसि ४० ज्ञानलाभेन सोऽप्युक्तोऽज्ञानं प्राप्य गुरोर्मुखात् वन्नवत्वस्मणास्योस्य शिष्यः परमतापसः ४१
तत्कोऽन्यः कामकर्मास्यो मनुलोकसुसेवकः आगत्य तं नमस्कृत्य प्रोवाच परमं गुरुं ४२ लोकानां संपराप्तिर्यदरेशोऽतो मुमुक्षुभिः
सेवनीयो नवन्द्रिवैस एवानन्यबुद्धिभिः ४३ सत्यं लोकात्मिका मुक्तिस्तत्सेवातो न चान्यथा इत्युक्तः प्राह नो मूढतम नानित्यसेवया
४४ अनंतनृतयामुक्तिः सत्यरूपा न जन्यते इत्युक्तोऽसौ गुरुं नत्वा द्वैतं हृत्वाश्रितो नवान् ४५ ततस्तं गुणसेवायां तत्पराः परमं गु
रुं नत्वोचुर्गुणः स्वामिन्कारणं जगतां मताः ४६ ब्रह्मादीनां हि कर्तारस्तिर्यांसे वापरा वयं कृतार्थाः सर्वसंप्राप्यास्तेषां सर्वम्यतत्तः
४७ नवन्द्रिरायिते सेव्याः इत्युक्तः प्राह सो गुरुः जन्योपासनमत्यंतमयुक्तं मोक्षसिद्धये ४८ इत्युक्ताः कुमतिं त्यक्त्वा श्रद्धाद्वैतपरा
यणाः तथैव शिष्यतां याता स्ततः कश्चित्समागतः ४९ सांख्यः प्रधानवादीनं नत्वोवाच परं गुरुं उपादानं प्रधानं तु कारणं ज
गतः स्मृतं ५० स्मृतिः प्रमाणमस्माकं मन्वादिस्मृतिवद्यते गुणसाम्यं प्रधानं स्यान्महत्तत्वादि कारणं ५१ अव्यक्तं मक्तं नावं

शं॰ वि॰ टि॰ चजगत्येकपरात्परं नइपासनमात्रेण मुक्तिः सन्निहितानृणां ५२ इत्यादि स्मर्यते तस्मात्कीकर्तव्यमिदं मतं इत्युक्त आह भोः सां
२३ २२७ ख्यमेवं वेदविरोधनः ५३ स्मृतेर्वेदानुकूलायाः प्रामाण्ये हि नचान्यथा अशब्दत्वात्प्रधानं तु जगतः कारणं नहि ५४ वेदोक्तस्येति
त्वतस्मा आचारस्य जडस्यैवेनाशब्द मीक्षितेरित्यत आचार्यैरुदीरितं ५५ तस्मात्सदेवेत्यादि श्रुतिवाक्याच्च कारणं प्रधानं किंतु चै
तन्यं परं ब्रह्म सदात्मकं ५६ अतो मूढमतिं त्यक्त्वा द्वैतनिष्ठो भवाधुनाऽस्पष्टः माह नाशब्दं प्रधानं श्रुतिरस्ति हि ५७ अचिंत्यम
व्यक्तमरूपमव्ययं तथा रसं नित्यमगंधवच्च यत् अनाद्यनंतं महतः परं ध्रुवं निचाय्य तं मृत्युमुखात्प्रमुच्यते ५८ इत्यव्यक्तेनश
ब्देन प्रधानं प्रतिपादितं इति श्रुत्वा गुरुः प्राह प्रातः प्रकरणादिना ५९ उक्तशब्देन संप्रोक्तः किंच ज्ञानं न संभवेत् गुणसाम्यस्य सेवा
तः सत्वस्योद्रेकरूपकं ६० तस्माद्देनन्मतं त्यक्त्वाऽद्वैतविद्यां समाश्रितः सुखी भवेति संप्रोक्तः सांख्यो सौशिष्यतां गतः ६१ ततोन्य
स्तं नमस्कृत्य कापिलो योगवित्तमः प्राह प्रामाणिकं योगान्मुक्तिरस्तीति मे मतं ६२ विविक्तदेशे च सुखासनस्थः शुचिः समग्रीवशि
रःशरीरः अन्त्याश्रमस्थः सकलेंद्रियाणि निरुध्य भक्त्या स्वगुरुं प्रणम्य ६३ हृत्पुंडरीकं विरजं विशुद्धं विचिंत्य मध्ये विशदं विशो।
कं अचिंत्यमव्यक्तमनंतरूपं शिवं प्रशांतममृतं ब्रह्मयोनिं ६४ अनादिमध्यांतविहीनमेकं विभुं चिदानंदमरूपमद्भुतं॥ उमा
सहायं परमेश्वरं प्रभुं त्रिलोचनं नीलकंठं प्रशांतं ६५ ध्यात्वा मुनिर्गच्छति भूतयोनिं समस्तसाक्षिं तमसः परस्तात् इत्यादिवा
क्यैर्निगमेषु संस्थैः प्रमाणतां याति मतं मदीयं ६६ किंचागमेषु संप्रोक्तान्यविद्याविनाशनं ध्यानतः भेदनं चक्रषट्कस्य तथा
प्रोक्तं मतो मतं ६७ मुक्तोक्तिभिराचार्य सेवनीयं प्रयत्नतः इत्युक्त आह मैवं भो वेदेऽद्वैतहरसंहिता ६८ विद्योक्तानत्वउक्तोयं। २३
योगो मोक्षस्य कारणं॥ ६९ अजया मत्तमं ब्रह्मसोहमित्यपि निश्चयात् जीवेशयोर्निरागंधा भावाद्योगः कथं भवेत् ७० सर्वभूत २२७

स्थमात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि संपश्यन्ब्रह्म परमं याति नान्येन हेतुना ७१ इत्यादि श्रुतिभिर्मार्गो ज्ञानादन्यो निषिध्यते षट्चक्र
भेदनाद्योयमुक्तेः किंच श्रुतिर्जगौ ७२ शांत्यादियुक्त आत्मानं पश्येदात्मनि केवलं अधिकारी शुद्धचित्तः संन्यस्तश्रवणाद्यैः सुसाधनैः
७३ वेदांतविज्ञानसुनिश्चितार्थाः संन्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्वाः ते ब्रह्मलोकेषु परांतकाले परामृतात्परिमुच्यंति सर्वे ७४ इ
त्यादिभिः श्रौतवचोभिरेष योगो भवत्प्रोक्त उपेक्षणीयः उत्युक्त आचार्यमुवाच भूयो यतेः परिज्ञानवशाद्ब्रवीषि ७५ अज्ञात्वावे
दंरीमुद्रां ब्रह्मज्ञोऽहमिति द्विजः यो वदेत्तस्य जिह्वायां छेदं कुर्वति शासनं ७६ नाडीत्रितयसंयोगं त्रिकूटाख्यमिति द्विजः ब्रह्माहमि
ति यो ब्रूते तज्जिह्वाछेदमाचरेत् ७७ अविदित्वा द्वैतं यस्तु शृंगाटकमतोपरि ब्रह्माहमिति यो ब्रूते तज्जिह्वाछेदमाचरेत् ७८ मनो
ऽन्याः स्वरूपं हि पूर्णमंगलमार्गतः अविदित्वा ब्रवीद्ब्रह्मेत्यस्य जिह्वां हि संछिनेत् ७९ अंगुष्ठमात्रस्य हंसः स्थानज्ञानं विना
द्विजः ब्रह्मास्मीत्युच्यते येन तस्य जिह्वां हि संछिनेत् ८० अवस्थात्रितयस्थानं स्थानं नीचोन्मत्तविगर्हितं अज्ञात्वा ब्रह्मयोगेनेशिर
स्तस्य पतत्यधः ८१ लयवित्परमं याति ब्रह्मन्यान्येव वर्त्मना ह्यवित्परमं स्थानं याति ब्रह्म सनातनं ८२ इत्यादिवचनैर्योगः सर्वो
त्तमो ज्ञानकांक्षिभिः नवन्दिरति यत्नेन स्वीकर्तव्य इतीरितः ८३ गुरुराह हृथैव त्वं जल्पस्य ज्ञानमोहितः अष्टांगयोगान्मुक्तिर्न तु
किंतु विशुद्धिदः ८४ रीकाग्रदस्तथा श्रौतो विरुद्धो वेदतो नहि खेचर्यादिकमुद्रायाविज्ञाने नविनानहि ८५ मुक्तिरित्युक्तिरस्यंत
साहसादेव नान्यथा ब्रह्मज्ञानादृतो मुक्तिं वेदो वदति नान्यतः ८६ तस्माच्छ्रुतिचोदितकर्मनिष्ठाविशुद्धचित्तः पुरुषो विवेकी वैराग्य
वान्शांतिरस्मादियुक्तः मुमुक्षुरात्मानमजं सहिष्णुः ८७ गुरोर्मुखात्तत्वमसीति वाक्यं श्रुत्वा विचार्यात्मगतिं सुसम्यगसंशित्वसुखं भेदवि
हीनमद्वाविज्ञाय मुक्तो भवतीति सोक्तः ८८ नत्वा गुरोः पादयुगं सुभक्त्या शिष्यो बभूवाथ पराणवादं समाश्रितो नाथ पीडशिवा द

DR. BHAU DAJI MEMORIAL
DR. BHAU DAJI MEMORIAL

योन्ये समागताः प्रोचुरिदं पतीशं ८८ कर्त्ता परेशो यदुदीरितोस्ति सच्छोसभूम्याघपुकारुनक्ति धिनो नित्यात्तजये तान्विमुना।
क्तिं चैषोनूस्यादिनिर्लोकगुरुः सलोकान् ८९ विधायसष्ट्वा विविधांश्च जीवात्मास्तेस्वयं साक्षिवदेषपूर्णः उत्युक्तश्चाचार्यउवाच
मेवं श्रुतेविरोधाच्छृणु तद्विशेषं ९१ परात्मनः खादिकसर्गउक्तः श्रुतौकथं तेषु तु नित्यतातः परेशाराकोरवस्तुनित्यरूपोजगंज
गत्सर्वमनित्यमेवः ९२ जगदीशपदं जन्यत्वं केषुचिद्व्यापदिवर्त्ततेनस्य तत्त्वं नवकृत्वं सर्वस्याजनकत्वतः ९३ अधीत्य गौतमी
विद्यांसागर्गाजी योनिमाविशेत इत्यादिकं च नात्रांतु विरायाद्वैतमाश्रिताः ९४ मुक्तानवथ शुद्धात्मविज्ञाना गुरुभक्तिजातइत्य
क्रान्तेवचनं दुर्वे शिष्याधीरशिवादयः ९५ प्रातःस्नात्वात्रिवेण्यांहि गुरुः शिष्यसमन्वितः प्राप्याग्र्गत्यायपत्तादूतात्काशीकाशी
शस्तुसंयुतां ९६ स्तुतिभिः करतालेश्च शंखादिभिनदैस्तथा चित्रमासीत्तत्र मासत्रितयं संस्थितेगुरौ ९७ स्वामिनं केचिदागत्य न
त्वातं कर्मवादिनः प्रोचुर्विश्वस्य सत्वादिकर्मणो नवतिप्रभो ९८ रम्येनकर्मणारम्यां योनि विप्रादिकस्य वै पापेनकर्मणापापां शू
द्रादेस्तांव्रजेतिहि ९९ कर्मणैवहि संसिद्धिमास्थिता जनकादयः इत्यादिकैर्वचोभिर्मुमुक्षुभिः कर्मयत्नतः ३०० कार्यसुख।
स्यसंप्राप्तिर्मोक्ष इत्यभिधीयते इत्युक्तः प्राहमैवं यस्येतत्कर्मेतिहि श्रुतिः १ ब्रह्मकार्यं जगद्भूते यंतत्कारणं तथा इत्युपक्रम्य
संब्रूते शंभुराकाशमध्यगः २ कर्तृत्वं च सत्यमित्याहि दिक्श्रुतिश्चास्ति विबोधिका ब्रह्मणः सूक्ष्मस्थूलादिविश्वकारणरूपिणः ३।
तस्मात्सर्वत्र शिवेशः कारणं जगतो मतं नैव कर्मजडत्वाद्धीमदास्तीपाश्वर्यतितत् ४ इत्युक्तास्तेपरां विद्यामाश्रिताः शिष्यतां गताः
ततो बाणरणाख्यस्त्वं स्वशिष्यैः सह समागतः ५ तत्वोवाच स चंद्रो सौ सर्वलोकप्रकाशकः देवादियाजकः पूर्णिमादोषरूपःप्र
यत्नत ६ तदुपासनया मुक्तिरित्युक्तः प्राह नास्तितः अनित्योयासनाजन्मोनित्योनोस्तः कदाचन ७ इष्टापूर्त्तादिकं कर्म हु २४ २२८

त्वा चंद्रस्य मंडलं प्राप्य भूयोप्यलोकस्य प्राप्तिरुक्ता परात्मना ८ धूमो रात्रिस्तथा कृष्णः षण्मासादक्षिणायनं तत्रचांद्रमसं ज्योति
योगी प्राप्य निवर्तते ९ एषदेवात्मभिरुक्तं श्रुतौ तस्मान्मुमुक्षुताश्चनन्स्यास्यमुसेवातः किंतु तल्लोकसंस्थितिः १० तस्मान्मदम
तिन्त्यक्त्वा शुद्धाद्वैतं समाश्रितः मुक्तोभवेति संप्रोक्तः सच्छिष्यो सौ वभूव ह ११ ततोभौमादिकानां ये ग्रहाणां समुपासकाः नमस्कृ
त्योचुराचार्यशंखवरं तं कृपानिधि १२ भौमादिकस्य सेवातो मुक्तिर्वेदे प्रचोदिता तस्मान्मुमुक्षुभिः सेव्या एत एव प्रयत्नतः १२ इ
त्युक्त आह लोकानां ग्रहपीडानिवृत्तये सेव्याप्रोक्तानमुक्त्यर्थं सा तु चेनन बोधतः १३ सदेवेत्यादिभिर्वाक्यैर्वेदे सूक्ष्मगुदीरिता इति श्रु
त्वा यतेः सर्वं गताः शिष्यत्वमाररात् १४ ततः क्षपणको नत्वा गुरुमाह प्रलोमयात्वदाश्रयेण षण्मासः कालो नीतस्ततो मतं १५
मदीयं क्षपणकालोयं परं ब्रह्म सुसेव्यतां मुक्त्यर्थमिति संप्रोक्तः प्राह कालस्य जन्म हि १६ संवत्सरो जायत काजराष इति श्रुतिः प्राहत
तः कुबुद्धिं विहायशुद्धाद्वयमाश्रितस्त्वं मुक्तोभवेत्युक्त इमं मुनीशं १७ समस्तसर्वज्ञशिवोव तं संनत्वाद्वये ब्रह्मणि संरतो भूत् ततः
पितृणां समुपासकास्तं समागताः प्राह रिदं यतीशं १८ अग्निष्वात्तारयश्चंद्रमंडलोपरिवासिनः नित्यमुक्तास्त्र यस्तेषु मूर्त्तिहीनाः
समूर्तयः १९ चत्वारस्सेवनं तेषां धर्मादिफलदं स्मृतं मुक्तिदं चैव संप्रोक्तं सेव्यास्तैः प्रयत्नतः २० श्राद्धकृत्स्वपवादीवगृहस्थोपि।
विमुच्यते चांद्रमासप्रमाणेन पितृमध्यान्हमीरितं २१ अमात्यस्तत्रकर्तव्यं श्राद्धादि परितुष्ययेतेषामिति ससंप्रोक्तः प्राहतान्मरमो
गुरुः २२ मैवं नेत्यादिवेदेहि कैर्ममुक्तेर्नसाधनं इतिकूतेपरं ब्रह्मप्राप्नोत्यात्मतद्स्यपि २३ तस्मात्कर्माणि संत्यज्य शुद्धचित्तः परेश्व
रं श्रुत्वा गुरुमुखात्सम्यक् विचार्याशु विमुच्यते २४ इति श्रुत्वा पतेस्सर्वे समस्तश्रामदियो गुरुं ।। तत्र नत्वात दुपदेशेन संगताः कृत्ये
तकृत्यतां २५ शंखवपादाभिधः कश्चित्कुन्नलीटस्तेपेवचसमागत्यां चतुर्नत्वा यतीशं परमं गुरुं २६ पत्रनारायणाः शेनेससे

शं·वि·टि· व्यः शेषईश्वरः गरुडो यद्विमोह्यायतस्य वाहनतां गतः २७ इत्युक्त आह वेदे देवं नारायणं सुसेवनं कर्तव्यं तेन अनुद्योतः करणो गुरुमु
२५ ख्यात्परं २८ श्रुत्वा विचार्य वितायततो मुक्तिं गमिष्यथः इत्युक्तौ तौ गुरुं नत्वा स्वास्थित्युत्सुपागतौ २९ चिरकीर्ति मुखाः सिद्धो
२२८ यासकास्तत्र आगताः प्रणम्यो चुर्वयं मंत्राद्व्यासिद्धे परे शतः ३० कृतकृत्यास्ततो ऽपूर्वं पंच वर्षैर्न मतानुगाः श्रीश्रोत्रादि कन्नौ
जेषु प्राप्य मंत्रादिका इत्युक्तवान् ३१ सत्यनाथादयः सिद्धाः कृतार्थाश्चिरजीविनः तेषां समुपदेशेन तथा नूतावयं स्थिताः ३२ वि
चित्रां जनमुख्याभिर्विद्याभिः सर्ववेदिनः तस्मादस्मान्मतं नेतुं न शक्यं केन विद्यते ३३ उत्युक्त आचार्य उवाच फलगुफले मुनि
र्भीषणमप्युक्तं विचित्रं वै यैर्हि क्रियानिह परे लोके यायिरे वास्ति परस्वलाभात् ३४ तथाचिरं नीवनतः फलं नो रेहोय ततो दुःखमा
योस्ति सर्वः तस्माद्धि श्रद्धेः किं तु सा धनीयस्यागेन देहस्य विमुक्त्युपायः ३५ श्रुत्वा यतो शिष्यकरावनूत्तुर्गं धर्वमहात्मतत्रजेतुरायं
विश्वावसूपासनतो हि नादविज्ञानतो विंदुकलाविबोधात् ३६ कृतकृत्याश्च यं पूज्य मतोमुक्तानिजापिणः अमं गाधर्व विद्यायां कुरुषं
सर्वदैवहि ३७ इत्युक्तः श्रीगुरुः प्राह मैवं वेदविरोधतः तत्र शास्त्रप्रतीतत्वं ब्रह्मणः प्रतिपादितं ३८ अशब्दमस्पर्शमरूपमव्य
यं तथारसं नित्यमगंधवच्च यत् अनाद्यनंतं महतः परं ध्रुवं निचाय्य तं मृत्युमुखात्प्रमुच्यते ३९ इति स्मृतौ तथा प्रोक्तः परशब्दाद्य
गोचरः नादविंदुकलातीतं यस्तं वेद स वेदवित् ४० इति तस्मात्त्वं तोपि ब्रह्म सनातनाद्यगोचरं न जानंते न मुक्तिं न गमिष्यथ न संशया
यः ४१ इत्युक्ताः शिष्यतां याता नास्ततो वेतालसेवकाः चितानस्मात्तुलिंगानान्तत्से वारतास्तथा ४२ वटभाषि रेगुरुं नत्वा स्वामिभ २५
ता ह्युपासकाः सर्वलोकवशीकारे समर्था इति तद्वचः ४३ श्रुत्वोवाच यतीशस्तानस्तु युक्तं न वतां मतं भ्रामणानां न संप्रीक्ताय तो न २२८
ताह्युपासना ४४ अपसर्पन्तु ये भूता ये भूता भुवि संस्थिता, ये भूता विघ्नकर्तारस्ते नश्यन्तु शिवाज्ञया ४५ इत्यादि वचनात्तस्मात्तुष्टा।

भ्याचारं विहाय न स्ववर्णोचितकर्माणि कुरुताद्वैतमाश्रिताः ४६ स्वकर्महीनानगतिं लभंते श्रुत्वेदमाचार्यवरं प्रणम्य स्वकर्मनिष्ठा
नाः किलायं च पूजापरायणाः शिष्यवरा बभूवुः ४७ नरेंद्रसर्वे संक्षिप्याह पतिराडिति अपरांतमहार्णवोपकंठं पश्चिमसमु
द्रसमीपं २९ चलदिस्तरंगात्मके हर्म्ये स्तत्राव धीरितस्तिरस्कृतो इंडुनिस्वनो येन तथा नूतेन महता शब्देन निगूढमर्थमि निनयत्र
कट यन्महान्वरराजः समुद्रः प्रतिवादि विद्विलासविशुशुभे ३० आचार्यैस्तद्विक्रिमित्युपेक्षितरत्याशंक्याह वक्तृजेति प्रतिवा
दिनु त्योपि वक्तृलावर्तलक्षणभ्रमवान् जडात्मा पुनश्च देव जगत्गुणोः संस्कृतश्चित्तैः पंडितैः पुरस्मिथितत्वेतिहेतोः समुद्रमुपेक्ष

यतिराय उतेषु तेषु देशेष्वितिपार्श्वं उपरानुद्विज्ञान्ति मध्यमत्र अपरांतमहार्णवोपकंठं प्रतिपेदे प्रतिवादिदर्पहंता २९
विलसच्च चलत्तरंगहस्तैर्नदराजो निनयन्निगूढमर्थं अवधारितडिंडिमस्वनेन प्रतिवादीव महान्महारवेण ३० व
कृजभ्रमवानयं जडात्मा सुमनोभिर्मथितश्च पूर्वमेव इति सिंधुमुपेक्ष्य सत्तमावानिव गोकर्णमुदारधीः प्रतस्थे ३१
अवगाह्य स रित्पतिं स तत्र प्रियमासाद्य तुषारशैलपुत्र्याः स्तवसत्तममत्र तावदर्थचित्रं रचयामास तनुं गतः तरम्यं ३२
तदनंतरमागमांतविद्यां प्रणतेभ्यः प्रतिपादयन्त मेनं हरदत्तसमाह्वयो धिगम्य स्वगुरुं संगिरिशं तेष्मनील कंठं ३३

सश्रीशंकराचार्यः क्षमावानिवोदारधीर्गोकर्णं प्रतस्थे इव शाप उत्साहस्तार्थकः ३१ सश्रीशंकरस्तत्र सरित्पतिं समुद्रमवगाह्य
हिमाचलसुतायाः पार्वत्याः प्रियं महादेवमासाद्य चतुर्निर्यकारैर्भुजंगप्रयातमित्युक्तलक्षणैः भुजंगप्रयात ह्रस्वैः रम्यमनु
तेरथैर्विचित्रं स्तवसत्तमं रचयामास ३२ स्तवसत्तमरचनानंतरं वेदांतविद्यां नम्रीभूतेभ्यो विनेयेभ्यः प्रतिपादयंतमेनं श्रीशं
कराहरदत्तसमाख्योधिगम्य स्वगुरुं नीलकंठं प्रोक्तवान् ३३॥ ७॥ ॥ रामः॥ ॥

शं·वि·टि· यत्प्रोक्तवांस्तदुदाहरति हे भगवन् शंकरस्त्वो यतिराट्‌पाद्रा न नवतोविजिगीषुरिहागत्य शिष्यैः सहशिवालयेसमास्तेतस्योपेन्द्र
२६ णीयत्वंपारयतिस्ववशीकृताभरवाद्यमंडनमिश्रादयोयेनस ३४ इतितस्यहरदत्तस्यवचनंश्रुत्वासम्यग्प्रग्रथितोनेकनिबं।
२७॰ धउज्ज्वलैरत्नैर्हारायेन पुनश्चशिवतत्परस्माख्यातो ब्रह्मजिज्ञासोत्यादिसूत्राणांनाष्यस्यकर्तासशैववर्यः प्रहसन्वाचमुवाच ३५
वाचमेवसतेपक्षिणापन्नवसकाशे गर्वमुदाहरतियद्येवंपयति : समुद्रं शोषयेत्यदिवागगनात्सवितारं सूर्यं प्रयातयेत्यदिवा
पटवदाकाशं वेष्टयेत्तथापिमेविजये समर्थो निनवनवेत् ३६ परपक्षजक्षणांधकाराणांनिवारणे स्फुरन्दिः सूर्यैर्मम तर्कैरधुने
नवेगवन्निहशंकराभिधानोयतिराग त्यजिगीषुराट्‌पाद्रान् स्ववशीकृतनरमंडनादि: सहशिष्येगिरिश्चालये
समास्ते ३४ इतितद्वनिशम्यस म ग्रथितानेकनिबंधरत्नहार: शिवतत्परसूत्रनाष्यकर्ता प्रहसन्वाचमुवाच
शैववर्यः ३५ सरितांपतिमेषशोषयेद्वासवितारं वियतः प्रशातयेद्वा पटवत्खुरवम्नवेष्टयेद्वाविजयेनेवनथापि
मे समर्थः ३६ परपक्षतमिस्रचक्रचंदरकैर्मतर्कैर्विविधा विशीर्यमाणं अधुनेवमतंनिजंस परस्यवितिजल्पन्निर।
गादनल्पकोपः ३७ सितनूतितरंगिताखिलांगैः स्फुटरूढाक्षकलापकंठसक्तैः परिवीतमधीतशैवशास्त्रैः
मुनिराययौतमसुंददर्शशिष्यैः ३८
गानेकधाविशीर्यमाणंनिजंमतंसयति : पश्यतुइतिजल्पन्ननल्पकोपो नील। २७॰
कंठोनिर्गतवान् ३७ श्वेतनूत्याव्याप्तान्यंगानियेषांपुनश्चस्फुटरूढाक्षाणांसमूहेनकल्प्याः कमनीयाः कंठायेषांतथान्। २६
तैरधीतशैववशास्त्रैः शिष्यैः परिवेष्टितमायांतमसुंनीलकंठंमुनिः श्रीशंकरोददर्श ३८। ॥

महर्षेः श्रीशंकराचार्यस्यसन्निकर्षसमीपंप्राप्यैषः कविर्नीलकंठ आत्मपक्षमातिष्ठयत्सम्यक्‌स्थापितवान्तत्रोपमानमाहशु
कस्यतातेनश्रीवेदव्यासेनकृताद्वात्मप्रतिपादिका व्यासाख्या शारीरकमीमांसंज्ञकातांकयथाकपिलाचार्यः सात्वशास्त्रेते
स्थापितवान्तद्वत् ३९ इतदानीं स्वगुरूंनिवार्यसुरेश्वरोविवादंकृतवानित्याह हे भगवन्क्षणमात्रंप्रथमंतुमेतस्फुरदुक्तिया
टवमीक्ष्यतामितिदेशिकपुंगवंनिवार्यसुधीनामीशः सुरेश्वरस्तेननीलकंठेनव्यवदत् ४१ विवदमानंसुरेश्वरंप्रतिनीलकं
अधिगत्यमहर्षिसन्निकर्षकविरातिष्ठयदात्मपक्षमेषः शुकतातकृतात्मशास्त्रतः प्राक्कपिलाचार्यइवात्मशा
स्त्रमद्धा ३९ नगवन्क्षणमात्रमीक्ष्यतांतत्प्रथमंतुस्फुरदुक्तिपाटवंमेइतिदेशिकपुंगवंनिवार्यव्यवदत्तेनसुरेश्वरःसु
धीशः ४० सुमतेतवकौशलंविजानेस्वयमेवेषमुनिः प्रतिब्रवीतु इतितंविनिवर्त्य नीलकंठो पतिरुंधीरवसमन्युरस्त
दासीत् ४१ परपक्षविसावलीमरालैर्वचनैस्तस्यमतंविखंडयंडीअथनीलगलः स्वपक्षरक्षांजहदद्वैतमयाकरि
षुरुचे ४२ मशामिस्तदसीत्यिरूपीकैः कथितोर्थः सनयुज्यतेत्वदिष्टः अभिदातिमरप्रकाशयोः किंघटते
हंतविरुद्धधर्मवत्वात् ४३
गोयउक्तवांस्तदाहहेसमुतेतवकुशलतांविजानेऽतः स्वयमेवैषमुनिः प्रतिब्रवीतुइतितं
सुरेश्वरंविनिवर्त्यतदापतिसिंहसमन्युरासीत् ४१ ततः परपक्षजक्षणविसावलीनक्षणेहंसैर्वचनैस्तस्यसम्यक्स्थापितंम
तंइंडीश्रीशंकरस्यखंडखंडितवान्अथानंतरंनीलकंठः स्वपक्षरक्षांत्यजन्नद्वैतमतंविराकर्तुमिषुरुवाच ४२ यद्वेतदाहषद्धि
र्हमशामिन्तत्त्वमसादिवेदवाक्यैर्मस्लकैर्जीवेश्वरानेदलक्षणोयस्त्वदिष्टोऽर्थः कथितः सनयुज्यतेकितमः प्रकाशयोरनेदोघट
तेनेवयुज्यतेतत्रहेतुर्विरुद्धधर्मवत्वात्तथाचजीवेश्वरानेदोननवतिविरुद्धधर्मवत्वात्तमः प्रकाशयोरिवेतियुक्तिविरोधान्नदि

कोटौवेदान्तैरभिनवकालीभिन्तइतिन्यायः ४३ ॥ कः ॥

अ॰वि॰टी॰ ननु रवितत्प्रतिबिंबयोर्व्यभिचारश्चांचल्याचांचल्यादिविरुद्धधर्मवत्वेप्यभेदाभावाभावस्य सत्वात्तथा च विरुद्धधर्मयोरपि तयोरबिंबतत्प्र
२९ तिबिंबयोरिवाभेदो युज्यतामित्याशंकापरिहरति रवितत्प्रतिबिंबयोरिव तत्वतोऽभिन्नेदो घटतामित्यपि न वाच्यं न त्रहेतुर्बोमिशिकोऽस्याद
२३१ र्पणे प्रतिबिंबितस्य मिथ्यात्वावगते स्तथा च मिथ्यात्वेन बाधस्य प्रतिबिंबस्याभेदयोग्यताया अभावेन व्यभिचाराभावात् दृष्टांतेन जीवेश्वरयो
रभेदो न युज्यते इत्यर्थः ४४ किंच भवदीयमतानुयायुक्तिरप्यस्तीत्याह बिंबमुखस्य मुकुरस्थमुखस्य भेदेन समीपस्थलोकावलोकनेन हेतु

रवितत्प्रतिबिंबयोरिवाभिन्नत्व ता मित्यपि तत्वतो न वाच्यं मुकुरे प्रतिबिंबितस्य मिथ्यात्वगतेर्ष्यभिशिवादिन्न्देशिकोत्या
४४ मुकुरस्थमुखस्य बिंबवत्क्रान्तिदया पार्श्वगलोकलोकनेन प्रतिबिंबितमानषानंमस्यादिति नावकमतानुगोक्तिका
श्च ४५ नच मापि कजीवनिष्ठमौढ्येश्वरसार्वज्ञविरुद्धधर्मबाधात् उभयोरपि चित्स्वरूपतायाः अविशेषाद्विदेव वास्तवी
ति ४६ नहिमानशतैः स्थितस्य वा रथापरथार्द्रजलांजलिभिदास्यात्तु विपरीतहयत्वगोत्वबाधाहूयपक्षोर्निजरूपकैः
क्यमुक्ता ४७ इति युक्तिशतैः सनीलकंठः कविरत्नोनय द्वितीयपक्षं निगमांतवचः प्रकाश्यमानं कलभः पम्नवनेय
याप्रफुल्लं ४८ यदिमानगतस्य हानमिष्टं नतवेत्तर्हिन चेश्वरो हमस्मि प्रतिमानगतस्य जीवसर्वेश्वरभेदस्य न हानमप्यजीष्टं ४८॥ छ॥
नाप्रतिबिंबितमुखं मत्वास्यादिति भवदीयमतानुगोक्तिकश्चास्त्यार्थकः ४५ ननु जीवनिष्ठमौढ्यस्येश्वरसार्व
ज्ञस्य च विरुद्धधर्मस्य मापि कत्वेन बाधा उभयोरपि चैतन्यस्वरूपताया अविशेषाद्वास्तवो भेद एवेत्याशंकापरिहारं प्रतिजानीतेन चे
ति ४६ तत्र हेतुमाह हि यस्मात्प्रमाणशतैः स्थितस्य विरुद्धधर्मस्य बाधो न संभवति बाधाभावेन मापिकत्वमप्यस्य नास्तीति भावः विप
क्षे बाधकमाह प्रयथेति मानशतैः स्थितस्यापि बाधांगीकारे भेदे जलांजलिस्यात् तत्र युक्तिमाह विपरीतयोरश्वत्वगोत्वयोर्बाधाद
श्वयो स्वरूपस्यैकमेवेति युक्तमित्यर्थः ४७ यदि प्रत्यक्षादिमानावगतस्य हानमिष्टं न भवेत्तर्हि न चेश्वरो हमस्मीति प्रत्यक्षप्रमाणावगत
स्य जीवसर्वेश्वरभेदस्य हानमप्यभीष्टं न भवेदित्यर्थः ४८ इत्येवं युक्तिशतैः सकविनीलकंठो वेदांतवचोदृष्टिभिः प्रकाश्यमानमद्वैतपक्षम हीभ्यतत्वं यथाप्रफुल्लंकमलजवनंहंसइव सोभयततःहीत्यर्थतितद्द्व ४८ २७ २३१

अथ तत्कथं तद्द्वैतपक्षशोभानंतरं नीलकंठेनोक्तो दोषमालो यस्मै समग्रवाक्यं करावार्य उवाच एवं तद्रूपं यथेदमस्तु तथापि तत्त्वमसीति सं
प्रदाय श्रुतिवाक्यस्य परावरैः निसंधि मभिप्रायं श्रृणु परे ब्रह्मादयोऽवरे यस्मात्तथा भवेत् एवं कर्त्तव्ये यहा कार्योपाधिको जीवः कारणोपाधि
रीश्वरः तत्त्वस्यैवाकारणानिर्व्यकार्य ५० इह तत्वमसिवाक्ये सोयमितिवद्विरुद्धतांशुद्धिर्भवतु वाच्यगतानतुलक्ष्यगता तथा च भागलक्षण
यातस्य विरोधस्य हाने सति अविरोधिवाच्यं चैतन्यमात्रं तु स्वीकर्त्तव्यमितिपरद्वयमेवास्फुटमाहानः कोपि विरोधो नास्ति ५१ यत्र।

अनघनीलगलोक्तदोषजालो भगवानेवमवोचरस्तु कामं श्रृणु तत्वमसीति संप्रदाय श्रुतिवाक्यस्य परावरे निसंधिं
५० ननु गवाक्यगताविरुद्धताधीरिह सोसाविति तद्विरोधहाने अविरोधि तु सच्चमात्रे संपरयुग्मं स्फुटमाह कोवि।
रोधः ५१ यदि होक्तमति प्रसंजनं नो ननवेभ्नो हिगवाश्वयोः प्रमाणं अभिदाघटकं तयोर्यतः स्यादुभयोर्लक्षणया निरा
नुवृत्तिः ५२ ननु मोहसमस्तविज्ञधर्मान्वितजीवेश्वररूपतोऽतिरिक्तं उभयोः परिनिष्ठितं स्वरूपं वत नास्त्येव यतोऽत्र
लक्षणास्यात् ५३ इति चेन्न समस्तिमाणजीवेश्वररूपस्य च कल्पितत्वमुक्तान्तरधिष्ठिन सत्यवस्तुनो ह्यनियमेनैव सदा
स्युपयतायाः ५४
परयेत्या युक्तं तत्राह यदिति इह एव मुच्यमाने योऽतिप्रसंगस्तयोक्तः स नभवेत् हि यस्मात् गवाश्वयोरभेदं घ
टकं प्रमाणं नास्ति यतः प्रमाणात् उभयोर्गवाश्वयोरुभयोर्भागलक्षणया भेदानुवृत्तिः स्यादित्यर्थः ५२ नीलकंठः शंकते ननु मोहाद्धर्मान्वित
जीवस्वरूपात्सर्वज्ञत्वधर्मयुक्तेश्वररूपाच्चातिरिक्तमुभयोजीवेश्वरयोः परिनिष्ठितं स्वरूपं खलु नास्त्येव यतस्तयाभूतस्वरूपसत्वादत्रोक्त
रूपे लक्षणास्यात् यद्वा तत्वमसिवाक्ये ५३ परिहरति इति चेन्न तत्र हेतुमाह मोहादिविरुद्धधर्मविशिष्टं जीवादिस्वरूपं कल्पितं हृदय।
त्वात्युक्तिरूप्यादिवदिति परिहृश्यमाणजीवेश्वरस्वरूपस्य कल्पितत्वयुक्तत्वेन स्वरूपेणाधिष्ठितस्य तदधिष्ठानस्य सत्यस्य वस्तुनः सदानियमे नेव माता रज्जुपर्णनेमनादद्वैतस्य पदेन वासंबंधः ५४ छः

नन्वसुपगंतव्यंन वन्दिर्मर्यातु नासुपगम्य तदस्याशंकायां समीक्ष्यमाणजीवस्वरूपाधिष्ठानमनुपेयमेवेत्याह नवतापीति हि यस्मात् स्वतापि दृश्यस्य देहादेरहमंतस्य जडत्वमसुपेत्रानस्य जीवस्य परिशिष्टं तदेवं किं चित्स्वतं रूपं स्वीकर्त्तव्यमेव ५५ तथेष्वस्वरूपमपीत्याह सतोन गतोसुस्थितं प्रतिविमतं कल्पितमनिरूप्यत्वाद्रज्जुरगवदित्येवमेव युक्त्या कल्पितत्वात् किंचिद्धि तत्स्वरूपमीश्वरस्य जगदधिष्ठानत्वं तद्रूपमेष्यमवश्यमंगीकार्यमित्यर्थः ५६ ततस्मादिह श्रुतिगम्ये निरुपाधावुभयस्वरूपे मोह्यसर्वविते नैवस्तः तत्र दृष्टान्तमाह जयापुष्पात् प्राप्तस्य लोहितिम्नो निरुपाधिके स्फटिके प्रसक्तिर्नहिस्यात्तद्वत् ५७ अपि च नेदधियो यथार्थतायां नेदद्रशः पुरुषस्यमत्यो ऽसमत्यं माप्नोति यदिह नानेव पश्यति य उदरमंतरं कुरुते यतस्यनयंन वतीत्यादि श्रुति नर्थमभ्रवीतु वद्भयात् हि यस्मादनर्थसंबंधो विपरीतं

नवतापित्याहि दृश्यदेहाद्यहमंतस्य जडत्वमसुपेयं परिशिष्टमुपेयमेवरूपं मनु किं चिद्धितदेव तस्य रूपं ५५ जगतो ऽसतराम् वमेव युक्त्यात्वनिरूप्यत्वत एव कल्पितत्वात् तदधिष्ठितं तत्रूपमेष्यन्नतु किंचिद्धि तदीश्वरस्य सत्यं ५६ तदिह श्रुतिगोचरस्वरूपे निरुपाधौ न हि मोह्य सर्ववित्त्रे नजयाकुसुमात्तलोहितिम्न: स्फटिकेस्याग्नि निरुपाधिके प्रसक्तिः ५७ अपि नेदधियो यथार्थतायां नर्यमेद रहशः श्रुतिर्ब्रवीतु विपरीतदृशो ह्यनर्थयोगो न निदाधीर्विपरीतधीर्यतः स्यात् ५८ अनिदा श्रुतिगाप्यताक्षिकीचेत्पुरुषार्थश्रवणं न तत्कृतो स्यात् अविशिष्टोहमितित्वमस्य शास्त्राद्धि धुमान त्वगतेरिवाग्निवा ५९

दर्शिनः स्यात् यतस्थनिदाधीनेदबुद्धि विपरीतधीनस्यात्तथा चोक्तश्रुत्या नेददर्शिनो नयस्योक्तत्वादनर्थयोगस्य च विपरीतदर्शिन एव युक्तत्वान्नेदधीर्विपरीतधीरेवेत्यर्थः ५८ एवंनेददृशः श्रुत्या पान्यथानुपपत्या नेदबुद्धेर्विपरीतधीत्वमुपवर्ण्य तत्र कोमोहः कः शोक एकत्वमनुपश्यत इति श्रुत्या नेदज्ञाने श्रुतपुरुषार्थान्यथानुपपत्या नेदस्यताक्षिकत्वमाक्षिकरोति अनिदाश्रुतेः श्रुतिगाप्यता ताक्षिकी अयथार्थाचेत्तर्हि तत्कृतो नस्यात्अभिदायां गतौ तु नेपुरुषार्थस्यश्रवणं न स्यात् यत्पुमान यदिमानगतस्य इत्यादित त्राह्य अविशिष्टोहमितित्वमस्य प्रत्यक्षसिद्धत्वे चेद्गतमाहे श्रामानत्वबुद्धेरिव शास्त्राद्धा धो क्षितधाचनत्वेश्वरो हमस्मीति बुद्धिर्भ्रमः शास्त्रेण वाध्यमानत्वाद्धि विमानत्वबुद्धिवता ८वाचेनवानेदएव श्रुतिगम्यो वास्तवरति नाव : यत एवमतस्तद्वाधितकल्पनायाः स्मृतेः स्तयो नतु श्रुतिरसिद्धा त्वपरे क्षाधुधिवाधोनस्य

रवाधितकल्पना स्मृतेरहिं ताधिकत्रुद्धिवाधः इति पाठांतरे व्याख्येयंकृतोनास्तीति वदं ते प्रसाद् निगमात्मवलं प्रमाकरणं प्रमाणंक विलोक्य तेपि न प्रमाणानिगमो
२३२ क स्थान्तपरे कस्य वाधः स्यात् ६० ॥ ३ ॥

१६० नीलकंठं स्याह ऋषिभिः कपिलादिभिर्वर्द्धभायशत्मतत्वमयपुरुषार्थस्य च तत्वमप्युक्तं तदयासैकएव निरूपितप्रकारेणन्नवता कथं धार्यो वहूनामनुसरणस्यन्याय्यत्वात् ६१ परिहरति प्रबलश्रुतिप्रमाणे न विरोधे सति वलहीनाः स्मृतिवाचराव नांगीकर्त्तव्या इतिनयवलात्वेदत्रयीविरुद्धमृषीणां वचनं प्रमात्वंन प्राप्नुयात् तथा च प्रमाणलक्षणस्थो जैमिनिन्यायः विरोधे त्वनपेक्षं स्यादसति ह्यनुमानमिति औडुंवरीं स्पृष्ट्वोद्गायेदिति श्रुतेर्विरुद्धापि सर्ववेष्टयितव्येति स्मृतिर्मानं न वेति विशये कादिस्मृतिवन्मानमिति पूर्वप।

तद्वाधितकल्पनास्मृतिर्नश्रुतिसिद्धात्मपरैक्यबुधिवाधः निगमात्मवलंविलोक्यतेमाकरणं येन तदीरितस्य बाधः
६० ऋषिभिर्वर्द्धधायशत्मतत्वं पुरुषार्थस्य च तत्वमप्युक्तं तदयास्यनिरूपितप्रकारेण वतासौ कथमेकराव धार्यः
६१ प्रबलश्रुतिमानतो विरोधे वलहीनस्मृतिवाचरावनेयाः इति नीतिवलाच्च पाविरुद्धं न ऋषीणां वचनं प्रमात्वमीयात् ६२ ननु युक्तियुतं महर्षिवाक्यं श्रुतिवद्ग्राह्यतमं परं तथाहि प्रतिदेहमसौ विभिन्नआत्मा सुखदुःखादिविचित्रतावलोकात् ६३ परिवात्मनराकृता तदा नीमतिदुःखीपुवराजसौख्यमीयात् अमुकः ससुखो ऽमुकस्तुदुःखीत्यनुनिर्नवेद्वयोरभेदात् ६४

मपनुदतिश्रुतिविरोधे स्मृतेः प्रामाण्यमनपेक्षमनादरणीयं यस्माद्धि यस्मादसति विरोधेम नुमानमितिन्यायार्थः एवंचवेदविरुद्धवचसां वहूनामप्यनुसरणमन्याय्यमेवेति भावः ६२ ए तच्छ्रुत्वा नु माय कल्पेत यास्मृतिरपिमानमिति न्यायार्थः एवं च वेदविरुद्धवचसां वहूनामप्यनुसरणमन्याय्यमेवेति भावः ६२ एवमुक्तो नीलकंठः शंकते चतुर्भिर्ननु युक्तियुक्तमहर्षिवाक्यपरं केवलं ग्राह्यतमं ननु त्याज्यं युक्तिपुक्तत्वमेव दर्शयितुमाह तथाही ति ६३ विपक्षे दोषमाह यदि चात्मनराकृतास्यत्तदानीमतिदुःखीपुवराजसौख्यं प्राप्नुयात् किं चामुकः सुखी अमुकस्तु दुःखी त्यनुभवो न स्यात्तयोरभेदात् ६४॥ ॥

शं॰ वि॰ टी॰ किंचात्मनोऽकर्तृत्वमचेतनस्यांतःकरणादेः कर्तृत्वमिति त्वन्मतमप्ययुक्तमित्याशयेनाह अयमेव ज्ञानान्वितः कर्ता हि यस्मादचेतन
२९ स्य कर्तृत्वं न दृष्टं अत एव जैनैरपि सम्मतात्मा कर्ता न वेद्यतः कर्तुरन्यस्य भोक्तृत्वे देवदत्तकृतकर्मफलभोक्तृत्वं यज्ञदत्तस्य स्यादित्यतिप्र
२३७ संगो दुष्टः ६५ किंच मोक्षोपि न वरनिमित्तोऽयुक्त इत्याशयेनाह देहत्यागे केवलो वा पुरुषार्थोऽपि षड्दुःखनाशरूपो न तु सुखावाप्तिस्तत्र नैयायिकयुक्तिमा
ह सर्वस्यापि सुखस्य दुःखयुक्तत्वाद्धेयत्वेन विषपृक्तान्नवत् पुरुषार्थत्वं नास्तीत्यनेन याप्युक्तिर्हेतोस्तथा चायं प्रयोगः विमतं न पुरुषार्थः

अयमेव विद्वन्वितश्च कर्ता न हि कर्तृत्वमचेतनस्य दृष्टं अत एव जैनैर्भवेत्स कर्ता परभोक्तृत्वमतिप्रसंगदुष्टं ६५ पु
रुषार्थ इहैव दुःखनाशः सकलस्यापि सुखस्य दुःखयुक्त्या अतिहेयतया यथार्थतानो विषपृक्तान्नवदित्यनैयायि
कैः ६६ इति चेन्न सुखादिचित्रताया मनसो धर्मतया त्वमभेदकर्तृत्वं न कथंचन युज्यते पुनः साधयेत्सुतमानसी
यभेदं ६७ चितियोगविशेषण्व देहे इति मन्त्राघटकोऽप्यचेतने नेस्यात्तदभाव एव कर्तृत्वमस्मान्न तदादेरिति कल्पनं
वराय ६८॥

दुःखसंयुक्तत्वात् विषसंपृक्तान्नवत् ६६ परिहरति इति चेन्नेति न सुखदुःखादिचित्रतावलोकनाद्धि
देतोः पक्षाश्रितत्वेनात्मभेदकल्पनावं हेतुमाह सुखादिचित्रताया मनसो धर्मत्वेनात्मभेदकत्वं कथंचिदपि न युज्यते प्रत्युत साक्षि
त्वमानसीयं मनोभिन्नं भेद घटपटयोरिव तस्मान्मनोधर्मत्वे तु कामः संकल्प इत्यादिश्रुतिर्मनमितिभावः ६७ अथ न हीत्यादिपद्यं तत्रा २३७
प्यचेतनस्य योगविशेषयवं देह द्वयोऽचेतनेपि कर्तृत्वघटकः स्यात् तस्य चितियोगविशेषस्याभावादेव तदादेः कर्तृता न स्यादिति क २९
ल्पनमेव श्रुत्यनुकूलत्वाच्छ्रेष्ठमित्यर्थः ६८॥

यदपि पुरुषार्थ इत्यादि तत्राप्याह विषयोत्थसुखस्य दुःखयुक्तत्वेपि नाशरहितं ब्रह्मसुखं न दुःखयुक्तं आनंदं ब्रह्मणो विद्वान्
बिभेति कुतश्चन तत्र को मोहः कः शोक एकत्वमनुपश्यत इत्यादिश्रुतेस्तस्मात्तदेव पुरुषार्थतया वगम्यं न तु तुच्छं दुःखनाशमा
त्रं स्वार्थे निहितः ६९ इत्येवं युक्तिशतैरुपबृंहितोऽद्वैतसिद्धान्तैः पुनश्च सोविद्वलाः कंचुकिन इत्यमराच्छ्रुत्यनुरोधकं तु कविभिर्वचने
र्भिः श्रीशंकराचार्यः स्वीयमद्वैतमतं प्रसाध्य परकृत्स्नसंसाररूपेऽस्तया जैनवचनैः शैवं मतमजैषीत् निराकरणेन जितवान्

विषयोत्थसुखस्य दुःखयुक्त्येप्यजयं ब्रह्मसुखं न दुःखयुक्तं पुरुषार्थतयात देव गम्यं न पुनस्तुच्छकदुःखनाशमा
त्रं ६९ इति युक्तिशतोपबृंहितार्थैर्वचनैः श्रुत्यविरोधसौविदल्लैः पतिरात्ममतं प्रसाध्य शैवं परकृत्स्नदर्शनदारुणे
रजैषीत् ७० विजितो यतिना ततास शैवः सहगर्वेण विसृज्य च स्वभाष्यं शरणं प्रतिपेदिवान्महर्षिं हरदत्तमुखैः
सहात्मशिष्यैः ७१ यमिनामृषभेण नीलकंठं जितमाकर्ण्य मनोषिपुर्यवर्यं सहसोदयनादयः कवीन्द्राः परमद्वैत
मुपश्च कंपिरे स्म ७२ विषयेषु विलस्य तेन जाष्याण्यपयोसमस्तसुदेशेषु तत्र तत्र च कुधावि बुधैः प्रशस्यमानो भग
वान्द्वारवतीपुरीं विवेश ७३॥

७० पतिरात्ता विजितः सशैवो नीलकंठो गर्वेण सह स्वभाष्यं विसृज्य च पुनर्हरदत्तप्रमुखैः स्वरात्मशिष्यैः सह महर्षिं शरणं प्राप्तवान्॥
७१ परमन्यतं च कंपिरे स्मेति पादपूरणे ७२ अथ सौराष्ट्रादिषु तत्र तत्र देशेषु स्वीयभाष्याणि प्रसार्य विबुधैः सुपंडितैर्वैश्च ब
कुधास्तूयमानो भगवाञ्छंकरो द्वारवतीपुरीं विवेश ७३॥ छ॥ ॥

शं·वि·टि· तुजयोर तितत्तेनशां खचक्राद्धि तिलोहेनाहते षु तत्उितेष्ववयवयेषुसंभ्र तानांसमासादितानांव्रणानामंकानियै : पुनश्चशारदंउस
३० हृशऊर्ध्वपुंड्रयेषांपुनश्चतुलसीपत्रे : सनाथः कर्णदेशोयेषांतेश्चतशः पाचरानाः समवेत्यामतंमोन्तेवंचमिदविदांजीवेश्वरभेदो
२३५ जीवानांपरस्परभेदोजीवानामाचितांभेदइश्वरस्याचितांभेदोचितांपरस्परभेदइत्येवंपंचविधभेदविदांवरदंतः प्रगल्भेमुनिशिष्यवरैः
सिंहैरिभाइवप्रभग्नाइतिद्वयोरथे ७४ ७५ इत्येवंशैवादीनात्मवशांवदंतीनितथाविधात्रियाधापान्तिवे लमत्यर्थवचोरुशीनि निरस्ताः

तुजयोरतितप्तशंखचक्राकृतिलोहाहितसंभृतव्रणांकाः शारदंउमहोदरोर्ध्वपुंड्रा स्तुलसीपर्णसनाथकर्णदेशाः
७४ शतशः समवेत्यपांचरात्रास्त्वमतं पंचभिदाविदांवरं तः मुनिशिष्यवरैरभिप्रगल्भैर्मृगराजैरिवकुंभराः
प्रभग्ना ७५ इतिवैभववशैववशाक्तसौरप्रमुखाःनात्मवशांवदान्विधायअतिवेलवचोरुरीनिरस्तप्रतिवादिमु
ज्जयिनींपुरीमयासीत् ७६ सपदिप्रतिनादितःपयोदस्वनशंकाकुलगेहकेकिजालैः शशभृन्मुकुटार्हरणाम्
दंगध्वनिरश्रूयतत्तन्मूर्छिताशः ७७ मकरध्वजविद्विषाग्निविद्वान्कुमहत्पुष्पसुगंधिमन्मरुद्भिः अगुरूद्
वधूपधूपिताशं समहाकालनिवेशनंविवेश ७८ ॥ ब:॥

प्रतिवादिनोयेनसउज्जयिनींपुरीप्राप्तवान् ७६ पयोदस्वनशंकयामेघशब्दशंकयाव्याकुलैर्गेहे पंचरादौरुद्धैः मयूरसमुदायैस्त
त्क्षणेप्रतिनादितः पुनश्चव्यासादिशोयेनतथाभूतश्चंद्रशेखरस्यमहाकालाख्यशिवस्येत्यासंबंधिमृदंगाणांध्वनिस्तत्रोज्जयि २३५
न्यामश्रूयतः ७७ मकरध्वजविद्विषः कामविद्विषः शिवस्यप्राप्तिंजानातितथाभूतः समहाकालमंदिरंविवेशतद्विशिनष्टिपु ३१
ष्पसुगंधिमद्वायुभिः अमत्तत्वपवनश्चागुरुद्रवधूपेनधूपिताआशायत्रतत ७८॥ ब:॥ ॥

मुनिसंघैरनिबंधयाद्पयः विसत्वरः प्रसरणशीलः प्रभावोयस्यसनगवाजच्छंकरश्चंद्रशिखरंमहाकालेश्वरमभिवंद्यश्रमहारिणिम
नोज्ञेमंडपेविश्रामंकृतवान् ७९ विश्रम्यपश्चात्तवांस्तदाहेहास्यांपुर्यांनिहभास्कराय कवये ममदीयकार्तांहेसौम्यकथयेत्युक्त्वातमुनिर्व
शंवदाग्रगण्यंशिष्याग्रण्यंसमीपगतंपद्मपादार्यंविससर्ज ८० वाबदूकोतिवक्तासनंदनार्यस्तंप्रतिपद्यावाचतंविशिनष्टि अनिरूप
कुलस्यबुधगणस्यावतंसभूतंअनिरूपोबुधेरम्यइतिमेदिनीबकुधाव्याहृत्यातोवेदराशिर्येनअपलेननिरस्ताडः सपत्नायेनतं ८१

नगवाननिबंधचंद्रमौलिंमुनिवृंदैरभिवंद्यपादपद्मः श्रमहारिणिमंडपेमनोज्ञेसविशश्राममविसत्वरप्रभाव ७९
कवयेकथयास्मदीयवार्तामिहसौम्येतिसभट्टभास्कराय विससर्जवशंवदाग्रगण्यंमुनिरभ्यर्णगतंसनंदनार्यं ८०
अनिरूपकुलावतंसभूतंवकुधाव्याहृनसर्ववेदराशिंतमपत्ननिरस्तडःसपत्नंप्रतिपद्येत्युवाचवावदूकः
८१ जयतिस्मदिगंतगीतकीर्तिर्नगवाञ्छंकरयोगिचक्रवर्तीप्रथयन्परमाद्वितीयतत्त्वंशमयंस्तत्परिपंथिवा
दिदर्पं ८२ सजगाद्बुधाग्रणीर्भवंतंकुमतोत्प्रेक्षितसूत्रवृत्तिजालंअभिभूयवयंचपाशिवाख्यानांसमवादि
ष्मपराविरेभिसंधिं ८३

यडुवाचतदाहयः दिगंतगीतकीर्तिर्भगवाञ्छंकरयोगिचक्रवर्तीपरममद्वैततत्वंप्रथयंस्तस्यपरिपंथिनांवादिनांगर्वंशमयन् ज
पतिस्मस्तबुधाग्रणीर्भवंतंजगादेतिपरेणान्वयः ८२ यद्भाषेतदाहकुत्सितंमतयेषांतैः कुमतैरुत्प्रेक्षितंसू
त्रवृत्तिजालमभिभूयपरेरंनातांपशवेरभ्रसाभिन्नमतीचिताऽस्यर्थमवादिष्म ८३ ब:॥ ॥

श्री·वि·ङि· तत्तस्मादिदमस्मदीयं मतं मनसा लोऽन्यदीयमतं विहाय परिगृह्य तां यतोऽहे मनीषिन् अथ वास्य मतेऽङ्गाग्रहश्चेत्तर्हि अस्मदीयो
३१ दृढतर्कलक्षणवज्रप्रतिघातात्स्वपक्षः परिरक्ष्यतां ८४ इत्येवमवज्ञापूर्वकावर्णीयस्तां गिरमाकर्ण्य सजलघवर्णो विचक्षणो।
२३५ यशसांनिधिरीपल्मास्तरोषो नद्वभास्करः प्रहसंस्तत्पतीकं शिष्यमुवाच ८५ एष तव गुरुर्मम तं ह्नानंतश्रुश्रुवानजदंतं विशिनष्टि

तदिदं परिगृह्य तां मनीषिन्मनसा लोऽन्यनिरस्य दुर्मतं स्वं अथ वास्मद्दृढतर्कवज्रप्रतिघातात्परिरक्ष्य तां स्व
पक्षः ८४ इतितामवहेलपूर्ववर्णां गिरमाकर्ण्य तदा सजलदवर्णः यशसां निधिरीषदात्तरोषस्तमुवाच प्रहस
न्यतीक्ष्णशिष्यं ८५ धुवमेष न श्रुश्रुवान् दंतं मम ऽवादिवचस्ततीर्दुर्दंतं परकीर्तिविसांकुरान् दंतं विदुषा मूर्द
सुनानटत्यदंतं ८६ ममवल्गतिसूक्तिगुंफदंष्ट्रे कणशुगल्यितमल्प तामुपैति कपिलस्य पलायते प्रलापः।
सुधियां कैव कथाधुनातनानां ८७ इतिवादीनमब्रवीत्सनंदः कुशलोऽथैन मविजन्मावमंस्थाः नहिदारितन्
धरोपि टंकः प्रभवेद्दृजन्मणिप्रभेदनाय ८८ ॥

वादिवचस्ततीर्दुर्दंतं परकीर्तिलक्षणविसांकुरान्भक्षयंतं विदुषां
शिरस्सुनानटदतिशयेन नृत्यत्यदंयस्य ८७ ममसूक्तिगुंफदंष्ट्रे सूक्तिरचनासमुदाये वल्गतिसति कणशस्तावितमल्पतां प्राप्नो
ति कपिलस्य तु प्रजापः पलायते तथा वाधुनातनानां सुधियां कैव कथा ८७ इतिवादिनमेनं भट्टभास्करमथानंतरं कुशलः स
नंदनोऽब्रवीत्त्वहे ऽविज्ञ मावमंस्थाः माव जानीहि अवज्ञां माकुरु हि यस्माद्दारितपर्वतोऽपि टंको ग्रावदारणो वज्रमणिभेदनाय स ३१ २३५
मर्थोन भवति ८८ ॥ग॥

सपद्यपादस्तं नदृभास्करमेवमुदीर्यतीर्थकीर्तेर्गुरोः समीयं प्राप्य सद्विरामप्रसत्त्वर्वमानुपूर्व्या प्रोक्तवान्स महात्मानदृभास्करोऽपि
पतीशं प्राप ८९ अथानंतरं भास्करपतीशप्रवीरो वक्रुधा आक्षेपसमर्थनयोरितिकुशलो विजयैषिणोपकुनिरुदारपदैर्वचनैर्विवा
दं कृतवंतो ९० अतिविचित्रशास्त्रशाप्यातथा नूतनपदानुगुण्यविश्रांतिदधतोऽयुक्तिभेदशाक्ता युक्तयो पयोस्तयो रनयोः पदुवादसं रवितदस्याः
श्रुतं वतोऽपि किंचिदंतनरं न प्रासवंतः ९१ अथपतिस्तस्य रात्रं समीक्ष्य स्वपक्षवंद्दस्य शर त्कालीन कमजन्नतं अशोधचंतरौचंदंनि सुजे शां

सतमेवमुदीर्य तीर्थकीर्तेरूपकंठं प्रतिपद्य सद्विरग्र्यः सकलं तदवोचदानुपूर्व्या स महात्मापि पतीशमाससाद ८९
अथ भास्करमस्करीप्रवीरो वक्रुधाक्षेपसमर्थनप्रवीणौ पकुनिर्वचनैरुदारहृत्तैर्विवदाते विजयैषिणो विवादं ९०
अनयोरतिचित्रशास्त्रशाप्यां दधतो दुर्नयभेदशक्तयुक्त्योः पदुवादमथेतरं न टंस्याश्रुतवंतोऽपि न किंचनान्वविंदन् ९१
अथ तस्य पतिः समीक्ष्य दास्यं निजपक्षांवशरज्जलजन्महृतं वक्रुधाक्षिपरस्य पक्षमापो विबुधानां पुरतो प्रजानकस्यां।
९२ अथ भास्करवित्स्वपक्षगुप्ते विधुतो वाग्मिवरः प्रगल्भयुक्त्या श्रुतिशीर्षवचः प्रकाशमेवं कविरद्वैतमपाकरि
ष्णुरूचे ९३

स्वपक्षयोरिति विम्बकाशप्रकाशस्तथा चविदत्वस्य चेन्द्रस्याग्रे यथा जलजं कमलं मुकुलितं भवति तथान्नतं अस्य पक्षमार्यः श्रीशांकरो
वक्रुधाक्षिप्तपरं दृत्वं विशिनष्टि सुपंडितानामग्रे अप्रजाता कस्याः कोऽथोपविश्य स्तं ९२ अथ भास्करो विद्वान्वाग्मिवरः प्रकंपितः सन्स्व।
पक्षपाजनापश्रुतिशीर्षवचोभिः प्रकाशमद्वैतप्रगल्भयायुक्त्या यापाकरिष्णुरेवमुवाच ९३ रामरामः॥

ग्रं·वि·वि· हे प्रशमिन् प्रकृतिर्जीवपरात्मनोर्भेदिकेति त्वदुक्तं न युक्तं हि यस्मात्सा जीवगा परात्मगा वा न भिनत्ति तत्र हेतुरुक्तः प्रभावस्य जीवनावस्थेशभाव
३२ स्य च प्रकृत्युत्तरोत्तरत्वात् ९४ इत्युक्तो मुनिरेवमिहोत्तरमुवाचादर्शः किंन प्रतिबिंबबिंबभेदी कथं किं प्रतिबिंबं गच्छत बिंबगइतीरयसुख
२३५ मात्रगश्चेन्मुकुरस्तर्हि सा तर्हि चिन्मात्राश्रितेयं प्रकृतिरपि बिंबप्रतिबिंबभेदिकेति तुल्यमित्यर्थः ९५ नन्वेवं तर्हि चिन्मात्रगतदुःखित्वा
दिकं कुतो नायाद्यति किमिति जीवगतावापादयतीति चेत्तत्राह चितिमात्रगतप्रकृत्युपाधेर्बिंबत्वात्परात्मपक्षपातो ऽन्यजत प्रतिबिंबभूत

प्रशमिं स्त्वदुदीरितं न युक्तं प्रकृतिर्जीवपरात्मभेदिकेति न भिनत्ति हि जीवगेश्वगा वा न यतो ऽवस्य तदुत्तरोत्तरत्वात् ९४
मुनिरेवमिहोत्तरं वभाषे मुकुरो वा प्रतिबिंबबिंबभेदी कथमीरयवक मात्रगश्चेच्चितिमात्राश्रितिरियं तथेति तुल्यं ९५ चि
तिमात्रगप्रकृत्युपाधेर्ननु हेतो बिंबपरात्मपक्षपातं प्रतिबिंबितजीवपक्षपातो मुकुरस्येव विरुद्धा तेन जातु ९६ अविका
रिनिरस्तसंगबोधैकरसात्माश्रयता न युज्यतेस्याः अत एव विशिष्टसंश्रितत्वं प्रकृतेः स्यादिति नाविशंकनीयं ९७ ना
हि मानकथा विशिष्टगत्वे न वदापादितईक्ष्यते तथाहि अहमत्वं ~~प्रकृतेः स्यादिति नाविशंकनीयं ९७~~ इति हि प्रतीति
रेषा न हि मानत्वमिहाश्रुते तथा चेत् ९८ ॥

जीवात्मपक्षपातो दर्पणस्येव कदाचिदपि न विरुध्यते ९६ तच्चस्याविकारिण्या
अबोधरूपायाः प्रकृतेरविकारिनिरस्तसंगज्ञानैकरसस्वरूपं ब्रह्माश्रयीन युज्यते विरोधात् अत एवांतःकरणविशिष्टसंश्रितत्वं प्रकृतेः स्या २३५
दित्याशंकापरिहरति अविकारीति अत एवशब्दः त्वयापि न शंकनीयमिति वा ९७ हि यस्मात्त्वयायादिते विशिष्टगत्वे प्रमाणकथा न दृश्यते ननु ३२
अहमत इति विशिष्टाश्रिता ज्ञानानुभव एव मानमित्याशंक्याह तथा हीति इहास्मिन्नर्थे हमत इत्येषा प्रतीतिर्मानत्वं न श्रुते तथा चेदि
त्यस्मात्परेण संबंधः ९८ ॥ छ ॥ ॥

विपक्षे दोषमाह तथा चेदुक्तप्रतीतिर्मानत्वमस्तु ते चेदहमनुभवीत्यपि प्रतीतहेतोरनुभूतेरपि विशिष्टनिष्ठता स्यात् इष्टापत्तिमाशं
क्याह जडस्यानुभवस्य जडांतःकरणनिष्ठत्वं न संभवतीति हेतोस्तस्या विशिष्टनिष्ठताया इष्टता नास्ति ९९ ननु नास्कर शंकते ननु य
थादाहकवन्हितादात्म्याल्लोहपिंडे दाहकता व्यपदिश्यते तथैवानुभूतिमदात्मतादात्म्यादंतःकरणेऽनुभूतिर्व्यपदिश्यत इत्यर्थः १००
परिहरति इति चेन्नैवं पतत्यथेहापि मायाश्रयचिन्मात्रयुतेंतःकरणे तस्या ज्ञानस्योपचारो न पुनस्तस्य चिन्मात्रस्योपाधिना प्रकृत्या योग

अनुभव्यहमित्यपि प्रतीतेरनुभूतेश्च विशिष्टनिष्ठता स्यान्न जडानुभवस्य नो जडांतःकरणस्य त्वमितीष्टता न तस्याः
ननु दाहकता यथाग्नियोगादयिकूटं व्यपदिश्यते तथैव अनुभूतिमदात्मयोगतोंतःकरणे सा व्यपदिश्यतेनुभूतिः १००
इति चेन्नैवमिहापि तस्या मायाश्रयचिन्मात्रयुते नतोपचारः न पुनस्तदुपाधियोगतांतःकरणस्येति समान्यता ग
तिर्हि १ नच तत्र हि बाधकस्य सत्वादियमस्तु प्रकृतेर्नतस्य बाधात् इतिवाच्यमिहापि तन्मचित्रैनदुपाश्रितयुते
अबाधकत्वात् २ अपि सुस्यपिचिन्तवर्जितत्वादपरिचाताननमिदं तदाश्रितं स्यात् तदिहाप्तिनमानसुकृत्यापकृ
तेर्दृश्यविशिष्टनिष्ठतायां ३

नांतःकरणस्येत्यन्यथागतिः समाना १ ननु तत्रांतःकरणेऽनुभूतव्यपदेशोऽनडानुभव
स्य जडांतःकरणस्यत्वमनुपपन्नमिति वाच्य कस्य सत्वादनुभूतिमदात्मयोगादंतःकरणेनुभूतिव्यपदेश इतीयं गतिरस्तु प्रकृतेरंतः
करणस्य मायाश्रयत्वे बाधाभावान्मायाश्रयचिन्मात्रयुतेंतःकरणे ज्ञानस्योपचार इत्युक्तासा गतिर्नास्तीत्याशंक्य परिहरतीति न चेवाच्य
मिति कुत इत्यपेक्षायामाह तन्मेविद्याजनितेचितिविद्याश्रयत्वायोगस्य बाधकत्वात् २ किंचेदमज्ञानं यदि तदाश्रितं स्यात्तर्हि अपि सु
षुप्तावपि चित्तवर्जितः दृतानं स्यान्न तस्मादिहास्यां प्रकृतेर्दृश्यांतःकरणविशिष्टनिष्ठतायां सुकृतीत्याप्रमाणं नास्त्य तस्मान्नैव सेत्य
र्थः ३ ॥ छ ॥

ज्ञा·वि·ऱि: एवमुक्तो जडभास्करः शंकते नह्यि त्यादि चतुर्भिर्न सुषुप्तौ जीव ब्रह्मैक्य प्रतिबंधिका विद्यैव नास्ति हितो ः साविद्या तदानीं चिन्नतेति इत्तरा
३३ वात्र प्रमाणाकांक्षायामाह सुप्तेः प्रतिबंधकशून्यत्वात्तु सता सोम्य तदा संपन्नो भवति स्वमपीतो भवतीति वाक्याज्जीवस्य परमात्मनैक्यस्या
२२७ वगतेस्तथा चोक्त श्रुति वाक्यमेवात्र प्रमाणमिति भावः ४ ननु सति संपद्य न विदुरिति वाक्यात्तत्र सुषुप्तावज्ञानस्थिति प्रतीतिरित्याशंक्य
परिहरति नचेति सत्ति परमात्मनि संपद्यैक्यं प्राप्य जना न विदुः किमपि नजानंतिहे तुमाह यत उक्तश्रुतिगीस्तज्ज्ञानमपि क्षिपति निषेधति

ननु न प्रतिबंधिकैव सुप्ताविति साद्दरन एवाच्छिन्नतेति प्रतिबंधकशून्यता तु सुप्तेः परमात्मैक्यगतेः सतेति वाक्या
त् ४ नचतत्रच तत्स्थिति प्रतीतिः सतिसंपद्य विदुर्नहीति वाक्यात् श्रुतिगीस्तदधिक्षिपत्यभाव प्रतिपत्तेर्न चिन्नि-हवो
त्रेनेति ५ किंतु नित्यमनित्यमेव चेत तत्प्रथमो नेह समस्ति युक्त्यभावात् अनिवर्तकसत्त्वतोऽस्य नाशो न हि निघाद
विरोधि चित्प्रकाशः ६ नच तत्त्वमपेक्ष्य जडप्रकाशोप्यविरोधात्तु तदा जडत्वतोऽस्य तदिह प्रतिबंधकत्वमस्य प्रभवेत्
किंत्विह तत्त्व मयात्मदृष्टि ७

ननु भिन्नबोधान निषेधो त्रनास्तीत्याशंक्य परिहरति नचेति निह्नवोऽत्र श्रुतिगिरिनेति न चात्र हेतुमाह न विदुरित्यज्ञानाभाव प्रतीतेरिति ५
किंचैतदज्ञानं किं तु नित्यमुतानित्यमेवेति विकल्प्य दूषयति कंचिति द्वाभ्यां विकल्पद्वये प्रथमो विकल्पः समप्यासाक्षि तत्र हेतुर्युक्त्य
भावात् नाशोस्याऽनिवर्तकसत्त्वतो निवर्तिकसत्त्वाभावात् एतदेवोपपादयति किमस्य चित्प्रकाशो निवर्तक उत जडप्रकाश इति विकल्प्या
द्यं प्रत्याह हिःस्मान दज्ञानमविरोधि चित्प्रकाशेन निघाद्यत्तरशंकस्य तत्परम त्रापि संबंधनीयं ८ द्वितीयं प्रत्याह तदज्ञानं जडप्रकाशे २३
नच शमयेत तत्र हेतुर्जडरजडस्य विरोधाभावात् ७॥ ७॥ २२७

ममेति रस्ति संस्कार निरासोः यात्मेत्यस्य ग्रहणं त्वयोग्यत्वादेवनोपपन्नमित्यभिप्रायेणाचार्यश्राद्धेतीति भिन्नाभिन्न विषयत्वेन सर्वप्रत्यय
यथा व्याप्तित्त्व मसिद्धिरिति किंशास्त्रार्थः प्रश्नं मतोऽत्र माह मनुष्योऽहमित्यहंकारादिदेह पर्यान्तेः नात्मन्यात्मबुद्धिर्भ्रम इत्यर्थ उपहासपूर्वक
मुत्तरं न क्रुमाचार्यश्राद्धेतिचेन्नाहो सर्वपदार्थेसिंकरस्य वक्तुस्तवाति विस्मरणशीलता ८ विस्मरणशीलत्वमेवाह सर्वस्यापि भिदनिह्नुय वि
षयत्वात्स्वशास्त्रसिद्धान्तेतोरसुकः खंड इति नेदानेदाने रप्रत्ययस्य प्रमाणत्वमुपाश्रयन्नहं मनुज इति प्रत्ययं भेदाभेद विषर्यत्वं भेदाभे

इति चेद्दिद्भ्रमीरपत्रमः कोमनुजोऽहं त्विति शेमुषीति चेन्न अतिविस्मृतिशीलतात वाहो गदितुः सर्वपदार्थसंकर
स्य ८ प्रमिति त्वमुपाश्रयन्यतीते रसुकः खंड इति स्वशास्त्रसिद्धान्त भिदनिह्नुयगोचरत्वहेतोर्धियमेतां तु किमि
तु पेत्त सेत्वं ९ अनुमानमिदं तथा च सिद्धं विमताधीः प्रमितिर्भिदभिदत्वात् इह चारुनिदर्शनं भवेत्सा तव स्वं
ज्ञेयमिति प्रतीतिरेषा १० ननु संहननात्मधीः प्रमाणं न भवत्येव निषिध्यमानगत्वात् इदमिप्रतिप न्नरूपप्य
धीवत्प्रबलासत्यमिपत्तनेतिचेन्न ११

दाभ्यां सर्वशोकरवादीकिमितुपेक्षसे ९ तथाचेरमनुमानं सिद्धं विवादास्पदामनुज इति बुद्धिः प्रमाणं भिन्नाभिन्न विषयत्वात्त्सा स्वं ज्ञेयमित्ये
षात व प्रतीतिरिहानुमाने चारु निदर्शनं दृष्टान्तः १० ननु संघातात्मबुद्धिरप्रमाणं निषिध्यमान विषयत्वात् इदमिप्रतिपन्नरजतबुद्धि
वदिति साध्याभावसाधकहेत्वंतरेण प्रबलासत्प्रतिपक्षतामायादयति न हि भास्करोऽनभ्यितिना ईममनुजो त्रस्यास्मीति प्रत्ययमाम ध्याभि
निषिध्यमानविषयत्वमित्यर्थः दूषयतीति चेन्नेति ११ ५ ७॥

तत्रहेतुमाहास्यहेतोर्खंडः पशुरित्यत्रव्यभिचारयुक्तत्वात् कुतएतदित्यतआहेतरत्रमायं खंडोगोः किंतुमुंडो गौरिति खंडान्यधीस्थे मुंडेनिषिध्यमानखंडोल्लिखितत्वेननिषिध्यमानविषयत्वरूपनिरुक्तहेतुमत्वात् यथाचखंडमुंडान्यागोत्वस्याजेदवदेहब्रह्मस्यांजीवस्या भेदप्रत्ययस्याप्रमाण्यापपत्तिरितिभावः १२ ननुनायंनिषिध्यमानविषयत्वमात्रंहेतुः किंतुप्रतिपन्नोपाधौनिषिध्यमानविषयत्व मितिनहभास्करः श्रोक्तेनन्विति प्रतिपन्नस्यप्रतीतस्योपधिकउपाध्यायधिष्ठानेनयाचेदमंशोप्रतिपन्नंतत्रैवनिषिध्यतेनेदंरजत

व्यभिचारपुनस्तत्वतोऽस्यखंडः पशुरित्यत्रतदन्यधीस्यमुंडे इतरत्रनिषिध्यमानखंडोल्लिखितत्वेननिरुक्त हेतुमत्वात् १२ ननुहेतुरयंविविस्यंतेत्रप्रतिपन्नोपधिकेनिषेधगतं इतिचेन्नविवक्षितस्यहेतोर्व्यभिचारा मुनरप्यमुत्रचैव १२ ननुगोत्वनुपापिकेवलमुष्यप्रतिपन्नस्यहितत्रनोनिषेधः अपितुप्रथमानमुंडइत्यत्रतथा चव्यभिचारितानहेतोः १४

मितितथान्यनिप्रतिपन्नेऽसमनुजत्वतत्रैवानिषिध्यतेरतितस्यभ्रमत्वंखंडोगौरित्यस्यतुनतत्वैपरीत्यान्नतत्वमितिभावः इत्यय। तीतितित्रहेतुर्विवक्षितस्यहेतोः पुनरप्यमुत्रखंडोगौरित्यमुष्मिन्व्यभिचारएव १३ ननुनायंखंडः किंतुमुंडइतिगोत्वउपाधौ प्रतिपन्नस्यखंडस्यनतत्रनिषेधोऽपितुप्रथमानमुंडेइतितथाचहेतोर्व्यभिचारितानास्तीतिशंकतेनन्विति १४॥ व॰॥ ३४
२३८

परिहरतीतिचेन्नविकल्पनासहत्वात् विकल्पनासहत्वमेवदर्शयतिकिमुखंडस्यकेवलेमुंडेनिषेधः उतगोत्वोपहितेमुंडेऽस निषेध स्तत्रप्रथमोनयुज्यतेप्राप्त्यभावात् १५ द्वितीयस्मादिहन्नतजेघटोनेत्यत्रनूतनसस्यतयाप्रतिपन्नस्यस्मर्यमाणस्यान्यत्रनिषेधोद ष्टः परोमुंडस्तुकदाचिदपिखंडेप्रसक्तोनत्वेवतीत्येतस्मात्यसक्त्यभावः द्वितीयंप्रत्याहचरमोपिनपतोगोत्वोपहितमुंडेखंडस्यनिषेधस मयेएवमुंडविशेषणीभूतगोत्वेप्येतस्यखंडस्यनिषेधनंश्रुतंस्माघथेदमिप्रतिपन्नमिदंतोपहितशुक्तिव्यक्तौनिषिध्यतेनतद्वदित्यर्थः।

इतिचेन्नविकल्पनासहत्वात्किंमुंखंडस्यतुकेवलेनिषेधः उतगोत्वसमचितेस्तमुंडेप्रथमोनोघटतेप्रसक्त्यभा वात् १५ नहिज्ञात्वपिखंडकेप्रसक्तः परमुंडस्विनिसंप्रसक्त्यभावः चरमोपिनगोत्वयुक्तमुंडेखलुखंडस्यनि षेधःकाऽपि १६ स्वविशेषणभूतगोत्वरानस्फुटमेतस्यनिषेधनंश्रुतंस्यात्तदिहोदितहेतुसत्वेनोऽस्यव्यभि चारोदृढवज्जेयएव १७ ननुजातितराभुपाधिरत्रादनेजदेतद्यवहर्तव्यमितिचेन्नअहमोनुनवेनसाधनव्या पकत्वाभावादवगत्यनंतरंच १८

तस्मादिहप्रतिपन्नोपाधौनिषिध्यमानविषयेखंडत्वानेउक्तहेतोः प्रतिपन्नोपाधौनि। षिध्यमानविषयस्यसत्वादस्यहेतोर्व्यभिचारादृढवज्ज्ञेयएव १६ १७ अत्रास्तुभिन्नव्यवहारत्वमुपाधिरतिशयेनभातीतिशंकते नचितिनायंखंडोगौरितिनिषेधप्रत्ययोत्तरकालमपिखंडेगोत्वव्यवहारोऽस्यतेनतथाब्रह्मसाक्षात्कारात्पूर्वमनुजत्वव्यवहारइति भावः साधनव्यापकत्वाभावायमुपाधिरितिसमाधत्तेइतिचेन्नसाक्षात्कारोत्तरकालमपिप्रारब्धकर्मानुरोधादहंमनुजइत्यहमोनुनवे ननवेनसाधनव्यापकत्वात् १८

DR. BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊदाजी स्मारक
DR. BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊदाजी स्मारक

श्रीं वि॰ टि॰ प्रारब्धकर्मणो समाप्तेरूर्ध्वं व्यवहारस्याप्यवहेतुश्चोछेदात्साधनव्यापकत्वमित्याशयेनचोदयति नन्विति प्रत्यत्वस्य सर्वमात्मैवाभूत्कतेन कं पश्येदिति श्रुतिवाक्यगते नमोऽन्ते इहतत्केन कमित्यनेन तद्व्यवहारोच्छेदस्य सम्यक्प्रतीतेर्व्यवहर्तुरुच्छेदः कथं नास्ति किं त्वस्येव प्रति
३५ ३६ हरतीति चेन्नेति १९ यस्मादिदमस्मरीयेमते घटते नस्य परब्रह्मणो बोधः सदा सावबोध इति वा सर्वस्य तद्ज्ञानविजसितत्वा
२२९ त्तरज्ञानत्वयेजयोपपन्नेस्तेमते तुजगतः सत्यतयोच्छेदो नस्यात् १२० भिन्नाभिन्नविषयत्वस्य हेतोरसिद्धिं शंकते भनतुजा।

नतुतद्व्यवहारसंछिदाया इहतत्केन कमित्यनेन सुक्तौ श्रुतिवाक्यगते न संप्रतीतेर्व्यवहर्तुर्न कथंचिदेति
चेन्न १९ तदिदं घटते मते स्मदीयेन तद्बोधोऽवसितत्वतोऽखिलस्य तद्बोधजपेलयो पपन्ने र्जगतः सत्य
तयाछिदा न तेस्यात् १२० ननु पंचसतुस्थजेषु नेदोऽद्यपि भिदानो तु शारीरदेहिनोस्ते प्रस्थितस्यत्न पंच
तरत्वात्फलितात्त्वत्र तथा च हेत्वसिद्धिः २१

ति व्यक्तिगुणगुणि कार्यकारणविशिष्टरूपा शांशिसंबंधा यत्र विद्यते तत्र पंचसुतु स्थजेषु न्ते दोऽभेदश्च न तु शारीरदेहीनोस्ते
स्विदाभिदे तत्र हेतुरुक्तप्रस्थितस्य जपंच केतरत्वादयमर्थः देहदेहिनोर्द्व्यक्त्वाज्जातिव्यक्तित्वं गुणगुणित्वाभावश्च न संभवति।
नापि कार्यकारणता देहस्य भौतिकत्वात् नापि विशिष्टस्वरूपतां दं जवैशिष्ट्यस्य चैत्र तंत्रताव देहस्यात्म तंत्रत्वाभावात् नाप्यशांशि ३६
तादेहि नो निरवयवद्रव्यत्वात्तथा चात्र देहदेहिनोर्हेत्वसिद्धिरेव फलितेत्यर्थः २१ २२९

परिहरतीति चेन्नेति किं मिलिता नामते षां भेदाभेदप्रयोजकत्वं पृथक्वा च तत्राद्यो न संभवति यतो मिलिताः पंच क्वचिदपि न सुः॥
२२ अंत्योपि न युज्यते नदाप्रत्येकं प्रयोजकत्वे गुणगुणिनावादिवदंगागिकभावस्यदेहदेहिभावस्याप्रयोजकत्वं किं न स्यात् नच प्रयोज
कत्वं किं न स्यात् नच प्रयोजकगौरवमपि दोषः प्रकृते तस्यांगागिकभावस्यत वापि संभवत्वात् देहदेहिनो र्भेदाभेदानंगीकारे सर्वसंकर

इति चेन्न विकल्प्यनासहत्वान्मिलितानां भिदभेदतंत्रताकिं उतवापृथगेवतत्र नाद्यो मिलिताः यं च न हि क्वचि
द्यतः स्युः २२ चरमोऽपि नयुज्यते नदांगांगिकभावस्य च तंत्रतान किं स्यात् न च योजकगौरवे च दोषः
प्रकृते तस्य तवापि संभवत्वात् २३ अपि चान्यतनस्य जातितद्व्यक्तीनां घटकत्वमाग्रहश्चेत् अ।
पिस्मोऽत्र न दुर्लभं श्विद्रात्मांगकयोः कारणकार्यभावभावात् २४ न च वाच्यमिदं परात्मजत्वात्सकलस्या।
पिनजीवकार्यतेति तद्भेदत एव सर्वकस्याप्युपपन्ने रिहजीवकार्यतायाः २५

वादिनस्तव सिद्धांतो बाध्येत २३ अपि च जाति व्यक्तीनां जातिव्यक्त्यादीनामन्यतमस्य प्रयोजकत्वेऽभिनिवेशश्चेत्सोप्यत्रदुर्ल
भो नास्ति चिदात्मशरीरकयोः कार्यकारणभावसत्वात् २४ सकलस्यापि परात्मकार्यत्वान्न जीवकार्यतेतीदं त्वया न च वाच्यं जीवस्य भ्रमा
भेदाद्देवसर्वस्यापीह जीवकार्यतायाउपपत्तेः २५

 असिद्ध्यादिदोषवैधुर्यादनुमानं निरवद्यमित्युपसंहरति न त्वसादसिद्ध्यादीनामनुमानदोषाणामनुपाऽकानुमानस्य निर्मलत्वमतो भ्रमप्रमिति
 त्ववेदिनस्तत्वत्र नयपदार्थ एव न सिद्धोत् २६ अहं मनुज इत्यादिप्रत्ययानां याथार्थ्यभ्रमत्वमित्युक्तं तं प्रति समवायिकारणपर्यालोचनयापि
 भ्रमत्वं प्रतिक्षिप्यते इत्याह्यापि चेयं भ्रमः किंतवमतेन्तः करणस्य परिणामः अथवा चिदात्मनो सौ परिणाम इत्यस्मिन्पक्षद्वये आद्यो ना
संभवति तस्य भ्रमस्यात्मगतत्वानुभवस्य भंगापत्तेः अन्तस्य घटस्यतं ज्ञाना श्रयत्ववदंतः करणपरिणामित्वे भ्रमस्यात्मा सुखस्य योगा

तवद्सिद्धि सुखानुमानदोषानुद्याऽकनयस्य निर्मलत्वं भ्रमधीप्रमितित्व वेदिनो : तस्तत्वत्र चांतिपदार्थरा
वसिद्धोत् २६ अपि च भ्रमराधकिंतवोन्तः करणस्येति चिदात्मनो थवासौ परिणाम इहादिमो न तस्यात्मगता
त्वानुभवस्य भंगपत्तेः २७ ननु रक्तमप्रसूतुयोगात्स्फटिके संस्फुरणं यथारुणिम्न : भ्रमसंयुतचित्तयोगतो
स्यभ्रमणस्यानुभवस्तथात्मनि स्यात् २८ इति चेदपमीरयात्मयोगो भ्रमणस्याचित राष सन्नसन्त्वाप्रथमो
घटते न सासजेद्धेस्तेः परथा ख्यातिपदस्य गृत्सकत्वात् २९

द्यथा स्फटिके जोहित्यस्य स्फुरणं तथा भ्रमसंयुक्तेन श्रयत्वं नस्यादित्यर्थः २७ ननुरक्तमस्य जपाकुसुमस्य योगाद्यथा स्फटिके
लौहित्यस्य स्फुरणं तथा भ्रमसंयुतचित्तयोगाद्स्य भ्रमस्यात्मन्यनुभवः स्यादिति शंकते नन्विति २८ रातन्परिहर्तुं पृच्छतीति चेदय
मंतः करणाश्रितस्य भ्रमस्य स्वीकृत आत्मसंबंधः सन्नसन्वा तत्र प्रथमो न घटते अन्यथाख्यातिवादिनस्तवमते संसर्गस्य गृत्सत्वा त २५३७
थाचात्मभ्रमसंबंधो नस्यादित्यर्थः २९॥ ॥

नाप्यसत्वमपरोक्षप्रथायाअनुपपद्यमानत्वादित्याह्य चरमोपीति एवमंतः करणस्य परिणामो भ्रम इति पक्षं निराकृत्यात्मनः परिणाम
विशेषो सौ भ्रम इत्येतं मंत्यपक्षं निराचष्टे परिणाम विशेष इति ३० तत्र हेतु निरस्तेतरसंगस्यात्मनो सन्नागतया निरवयद्रव्यत्वेन परिणा
मायोग्यत्वात् परिणामित्वमंगीकृत्याप्याह योग्यताया मपि बुद्ध्या कृति तो ज्ञानांतरा कारेण चिदात्मनोस्य परियोगादित्यर्थः ३१ हियस्मा
श्रित्यता नाश्रयस्य सुखम हंस्या शीनर्किंचिद्वेदिषमिति सुषोत्थितपरामर्शानुमेयं करणविरामे पि सत्वेन नित्यं पत्ज्ञानं तस्याश्रयस्य प्रत्य

चरमो पि न युज्यते परोक्ष प्रथनस्यानुपद्यमानतायाः परिणाम विशेष आत्मनो सौ भ्रम इत्येष न युज्य
तेत्यपक्षः ३० असंगतयात्मनो निरस्तेतरयुक्तेः परिणत्ययोग्यता याः परिणात्य युज्येऽयोग्यताया मपि
बुद्ध्याकृतिनश्चिदात्मनोस्य ३१ नहि नित्यचिदाश्रयप्रतीचः परिणामः सुखरन्यवित्स्वरूपः गुणयोः समु
दायगत्ययोगाद्गुणतावांतरजातितः सत्ता त्योः ३२ पृथगयत्नसमवेतिनौ हि गुणौ क्वाद्वयं कपत्रच कुत्रचिप दै
वत् ननु चित्र गुणो गुणीन था च प्रसरेन्नोदितदुष्टतेति चेन्न ३३
गात्मनः सुनरन्यवित्स्वरूपो भ्रमज्ञानात्मकः
परिणामो न संभवति गुणतावांतरजातिनः सत्त्या सौ गुणयोः समुदायगत्ययोगाद्गुणयत्नसमवायोगादेकद्रव्याश्रितरूपरसाख्यगु
णव्याहृत्यर्थं गुणतावांतरे भतिविशेषण ३२ हियस्माद्वयं रूपद्वयं यत्र कुत्र चिदपि नो संभवति न तु मन्मते ज्ञानं न गुणः चित्
गुणीद्रव्यं पदार्थस्तत्या च नोदितदुष्टता प्रसरेद्रागतदूषयतीति चेन्नेति ३३॥ बः॥

शं॰वि॰टि॰ तत्र हेतुमाह कटकाश्रयत्वं तदीयसुवर्णस्य तदेव रुचकाधारत्वं यथा तथैव नित्यज्ञानाश्रयस्य न्यायज्ञानं तदाधारतयास्थितेरयो
३८ गात् ३४ ननु धर्मज्ञाश्रार्थनिरुक्तसंभवेपि संस्कृतिरग्रहणं वाविद्यास्यादित्याशंक्य परिहरति नचेति तत्र हेतुमाह असंभवेति तेति
२४१ ३५ अग्रहणमपि किंस्वरूपग्रहणस्याभावः उतआगंतुकस्येति विकल्प्याद्यं प्रत्याह नाप्यग्रहणं वितेरभावश्चित्स्वरूपग्रहणस्यनित्य
त्यत्वेन तस्य वितेरभावास्यात् द्वितीयं प्रत्याह दृष्टस्याबोग्रहणं नभवति तत्र हेतुस्तस्याहत्वे रागंतुकस्याग्रहणस्याभावेपि विद्यात्मनः

कटकाश्रयत्वं तदीयसहेम्नो रुचकाधारकभाववत्तथैव अविनाशिविदाश्रयस्य न्यायोन्यविदाधारतयास्थितेरयोगा।
त् ३७ नच संस्कृतिरग्रहोप्यविद्यात्मशश्वार्थनिरुक्तसंभवेपि असंभवेपि असंस्तितवत्संभवेन असं
पादितसंस्कृतेरयोगात् ३५ अपिनाग्रहणं चितेरभावश्चिति रूपग्रहणस्य नित्यतायाः तदसंभवोतो नहृत्य
भायत्तदभावेपि विद्यात्मनो वनाशात् ३६ नचनंजकमीस्तते नतस्य पशमेडः स्वजन्नात्मकस्य इति वाच्य
मंखडदृष्टित्रिरूपेश्वरबोधस्यनिवर्त्तत्वयोगात् ३७ अपिचेष्टतरन्यदेतुयाजेजगतः छत्यक्षतीनतेघटेनेस
कलव्यवहारसंकरत्वातरलंजीवनिकापि दुर्लभाते ३८

स्फुरणान्नतस्यप्रति बंधकत्वमित्यर्थः ३६ नचान्मत्वतानाभ्युपगमेतस्यभंजकंनेस्यतइत्याशंक्य परिहरति नचेति तत्वमस्या
दिमहावाक्यजन्याखंडहृत्याकृत्वपरब्रह्मैचैतन्यस्य निवर्तकत्वयोगात् ३७ किंचेष्टानिष्टसाधनहानजनितसर्वस्यजंगमस्यप्रष्टा ३८
त्यनिष्टत्वोचनचनेसर्वसंकरमंतेसंभवत : सकलव्यवहारस्यसंकीर्णत्वान्न जीवनिकापि तेदुर्लभानतस्मादलमित्याहमिथ्येति ३८ २४१

इत्येवंयुक्तिशतैः सत्र मर्त्यकीर्त्तिर्निगवान्नाप्यकारस्तममनलसेसुधीडंन हृत्भास्करं जित्वाश्रुतिभावविरोधिनाव भाजं विमतग्रंथं स्फटितिम
मंथ ३९ इत्येवभास्करदुर्मतेः निन्हतेसतिनगलादकथाजलस्णासुधाप्रसंसेविस्तारं गतायथाघनीलतानां वार्षिकपयोदानां जालेविगतेसे
निशारत्कालीनचंद्रचंद्रिकातद्दित्यर्थः १४० सत्र वक्षिणुजनपदेषु प्रसिद्धान्न वाणादीन्यंडितान्कथाभिः शिथिलीकृतदुर्मतान्निमानान्निज
भाष्यश्रवणोत्कंठितांश्चकरकथाभिः प्रसिद्धान्लिखितिवा ४१ वाल्हिकान्सुदेशान्प्रतिपद्यमहर्षेर्श्रीशंकरशिष्येभ्यः स्वभाष्येविजृम्भति

इतियुक्तिशतैरमर्त्यकीर्त्तिस्सुमतीइंतमतंक्ष्तितंसन्निता श्रुतिभावविरोधिभावभाजं विमतग्रंथममंथरेममंथ
३९ इतिभास्करदुर्मतेः निम्नतेजगवत्तारकथासुधाप्रसरेघनवार्षिकवारिवाहजालेविगतेशारदचंद्रचंद्रि
केव १४० सकथाभिरवंतिषुप्रसिद्धान्विबुधान्बाणमयूरदंडिमुख्यान्शिथिलीकृतदुर्मतान्निमानान्निजभाष्य
श्रवणोत्सुकांश्चकार १४१ प्रतिपद्यतु वाल्हिकान्महर्षेर्विनयिस्यः प्रविजृम्भतिस्मभाष्यंत्रवरन्नसदिल
वः प्रवीणाः समयेकेचिदपार्हतानिधाने ४२ ननु जीवमजीवमास्रवं चसंवरनिर्जरौ च बंधः अ
पिमोक्षउपेषिसमसंख्यान्पदार्थान्कथमेवसमनंगणा ४३ सतिचार्हतसंज्ञकेविवसनसमयेप्रवीणाः केचिदसा
दिलवकुः ४२ बोधात्मकोजीवोजडवर्गस्त्वजीवएतयोरयमपरःप्रपंचो जीवास्तिकायः पुद्गलास्तिकायः धर्मास्तिकायः अध
र्मास्तिकायः आकाशास्तिकायश्चेति पंचास्तिकायोनाम अस्तीति कायंते शब्द्यंते इत्यस्तिकायाः कैगैशब्दइतिस्मरणात् तत्रजी
वास्तिकायस्त्रिधा बद्धोमुक्तोनित्यसिद्धश्चार्हन्नित्यसिद्धइतरेकेचित्साधनैर्मुक्ता अन्येबद्धाः पुद्गलास्तिकायः षोढाइति

स्या·वि·१३· आदीनि चत्वारि भूतानि स्थावरं जंगमं चेति शास्त्रीयथात्म्यप्रवृत्त्याह्यांतरो ॥ एवंतिस्याधर्मोऽनुमीयत इति प्रवृत्त्यनुमेयो धर्मो धर्मास्तिका
३९ यः ऊर्ध्वगमनशीलस्य जीवस्य जेदे देवस्थाने नाधर्मोऽनुमीयत इति स्थित्यनुमेयो ऽधर्मास्तिकायः आकाशास्तिकायो द्विधा लो॥
२४२ काकाशो ऽलोकाकाशश्च तत्रोपर्युपरिस्थितानां लोकानां मंतवर्ती आद्यस्तेषामुपरि मोक्षस्थानं द्वितीयः पुरुषं विषयेषाखावयति॥
गमयतीति इंद्रियप्रवृत्तिरास्रवः इंद्रियद्वारा हि पौरुषं ज्योतिर्विषयान् स्पृशद्रूपादिज्ञानरूपेण परिणमते अन्ये तु कर्माण्यास्रव॥
माङ्गुल्यानि कर्तारमभिव्याप्य स्रवंति कर्तारमनुगच्छंतीत्यास्रवः सेयं मिथ्याप्रवृत्तिरनर्थहेतुत्वात् जीवमजीवमास्रवं चाश्रितवंतो
तैः सहितौ संवरनिर्जरौ सम्यक्प्रवृत्तीनां शमदमादिप्रवृत्तिर्मे संवरः सहि आस्रवस्रोतसो द्वारं संवृणोतीति संवरउच्यते निर्जरा
स्त्वनादिकालप्रवृत्तिकषायकलुषपुण्यापुण्यप्रहाणहेतुस्तप्तशिलारोहणादिः सहिनिःशेषं पुण्यापुण्यसुखदुःखोपभोगेन।
जरयतीति निर्जरः ॥ बंधो ऽष्टविधं कर्म तत्र घातिकर्म चतुर्विधं तद्यथा ज्ञानावरणीयं दर्शनावरणीयं मोहनीयमंतरायमिति त।
था चत्वार्यघातिकर्माणि तद्यथा वेदनीयं नामिकं गोत्रिकमायुष्कं चेति तत्र सम्यक्ज्ञानं न मोक्षसाधनं न हि ज्ञानाद्वस्तुसिद्धिरिति।
प्रसंगादिति विपर्ययो ज्ञानावरणीयं आर्हतदर्शनाभ्यासान्न मोक्ष इति ज्ञानं दर्शनावरणीयं बहुषु प्रतिषिद्धेषु तीर्थंकरैरुपद
र्शितेषु मोक्षमार्गेषु विशेषानवधारणं मोहनीयं मोक्षमार्गप्रवृत्तानां तद्विघ्नकरं ज्ञानमंतरायं तानीमानि श्रेयोहंतृत्वात् घा
तानि कर्माण्युच्यंते अघातीनि कर्माणि तद्यथा शुक्लशारीरकारेण परिणामहेतुर्वेदनीयं तद्धारेणत्ववेदनहेतुत्वात् तद्
नुगुणं नामिकं तद्धि शुक्लपुद्गलस्यायामवस्थां कललबुद्बुदादिरूपामारभते गोत्रिकं तत्कालहतंततोऽप्याद्यं देहाकारपरिणाम
शक्तिरूपेणावस्थितं आयुष्कं चायुः कापतिकयमसुतीरनद्वारेणेति शुक्लरूपाणि तस्य रूपं यद्वामवेदनीयं न तत्र मस्तीनि दे २४३

दनीयं एतन्नामाह मस्मीत्यभिमानो नामिकं अहमत्र भगवतो देशिकस्यार्हतः शिष्यवंशे प्रविष्ट इत्यभिमानो गोत्रिकं शरीरस्थि
त्यर्थं कर्मायुष्कं तान्येतानि तत्त्वा वेरकद्भुत्कुपुरुषा अष्ट्यवाद पातीनि कर्माणि तदेतत्कर्माष्टकं पुरुषं बध्नातीति बंधः विगलितसमस्त
क्लेशतद्वासनं स्थानावरणीयज्ञानस्य सुखैकतानस्यात्मन उपरिदेशावस्थानं यो क्षइत्येके अन्ये ऊर्ध्वगमनशीलो हि जीवो धर्माधर्मा
स्तिकायेन बद्धस्तद्विमोक्षादूर्ध्वं गच्छत्येव स मोक्ष इति सप्तानामस्तित्वादीनां भंगानां समाहारः सप्तभंगी तयोपपत्तिस्तान्सप्तपदा
र्थान् कथं नांगीकरोषि सप्तभंगास्तु स्यादस्ति स्यान्नास्ति स्यादस्ति च नास्ति च स्यादवक्तव्यः स्यादस्ति चावक्तव्यश्च स्यान्नास्ति चावक्तव्यश्च स्यादस्
ति च नास्ति चावक्तव्यश्चेति स्यादित्ययं तिङ्प्रतिरूपकं कथंचिदर्थकमव्ययं तत्र वस्तुनो ऽस्तित्ववांछायां प्रथमो भंगः प्रवर्तते।
नास्तित्ववांछायां द्वितीयः क्रमेणोभयवांछायां तृतीयः युगपदुभयवांछायां चतुर्थः आद्यचतुर्थभंगयोर्वांछायां पंचमः द्वि
तीयचतुर्थवांछायां षष्ठः तृतीयचतुर्थवांछायां सप्तम इति विवेकः ॥ ७३॥ छ॥

प्रं·वि·टि· एवमुक्तो मौनीश्रींकराचार्य उवाच हे आर्हत जीवास्तिकायमेवं विधो जीवास्तिकाय इति स्फुटं कथय एवमुक्तः स चार्हतो वभाषे दे
४० हतुल्यप्रमाणो दृढेनो कर्माष्टकेन बद्धश्च ४४ आचार्य आह महान्तमहान्तं न तु देहपरिमाणो जीवो घटाद्योनध्यमपरिमाणत्वात् घटवदनि
२८३ त्यास्तथानित्योन स्यात् अपि च शरीराणामनवस्थितपरिमाणत्वात् मनुष्यजीवो मनुष्यशरीरपरिमाणो न त्वा पुनः केनचित्कर्मविपाके
न हस्तिजन्म प्राप्नुवन् सर्वं हस्तिशरीरं प्रविशेद् दृष्टाप्रदेशो हि जीवः स्यात् पुत्तिकादेहं च प्राप्नुवन् न तं सर्वेन प्रविशेत । देहाद् दूहिरपि जी

कथयार्हत जीवमस्तिकायं स्फुटमेवं विध इत्युवाच मौनी अवदत्स च देहतुल्यमानो दृढकर्माष्टकवेष्टितश्च विद्वन् ४४
अमहानणुर्घटादिवत्स्यात् अनित्योपि च मनुष्यात्त्वदेहात्तु गजदेहमयन् विशेन्न कृत्स्नं प्रविशञ्च शुषिरे हमपष्यकृ।
त्वः ४५ उपयांति च केचन प्रतीकाम हता संहननेन संगमे स्यच्च यथोत्तधिजम्मुषोल्पदेहं तदयं देहसमः समभ्युते।
च ४६ उपर्यंत इमे तथापर्यंतो मदिवर्भैवन जीवतोत्र जेपुः प्रजवेसुरमात्मनः कथं जे कथमात्मावयवाः प्रयंतुत।
स्मिन् ४७॥

वः स्यादित्यर्थः चकारादस्मिन्नपि जन्मनि कौमारयौवनस्य विशेषपदो बोबोधः ४५ एवमुक्तः आर्हितः शाकतेमहंतासं
घातेनास्य जीवस्य संगमे सति केचनावयवा उपयांति तथा स्वदेहमतिगंतुमिच्छोः केचनावयवा अपयांती त्येवं समानव्याप्तेश्च
स चासावयं जीवो देहसमः ४६ आचार्य आह यदीमे वयवा उपयंत स्तथापयंतश्च तद्यागमापायापित्वाच्छरीरवदात्मनांनत्त्ज्जे ४०
भू॥ कं वात्मन स्ते जीवावयवाः कर्ष शा गुरु द्रवेभुः कथं च तस्मिन् नात्मनि तेजायेरन् विरोधादित्यर्थः ४७॥ ॥ २८३

आर्हत आहात्मनस्ते वयवा जन्मना रहितास्तमेण च हीना नित्या एव समुपायांत्यपयांति च तथा चासुकेरूपचितो गजादि देहं कृ।
त्स्नं प्रपाति असुकैश्चापचितः पुत्तिकादि देहमकृत्स्नं सत्सं प्रयाति ४८ आचार्य उवाच। किं ते याम चेतन अमुत चेतनत्वमिति
वदतओ त्येपस्ते वरूणां से तना नामे कानिप्राय नियमाज्ञा वा कराचिद्दि रूढमत्या शरीरसुन्मथितं नवेत् आपेतु कात्स्नेन शरी

जनिना रहिताः त्वयेण हीनाः समुपायांत्यपयांति चात्मनस्ते अमुकोयचितः पयाति कृत्स्नं त्वसुकापचितः प्रया
त्यकृत्स्नं ४८ किमचेतनतो त्स्वेतनत्वं वदतेषां चरमे। विरुद्धमत्या वपुरुन्मथितं नवेत्तु पूर्वं वन कात्स्नेन वपुर्न चे।
तयेयुः ४९ वल्नयंति रथं यथैकमत्या वहवो वाजिन एवमप्रतीताः इतरेतरसंगमे जयं तुजयते चेतनतामपि
प्रपद्य ५० वहवोपि नियामकस्य सत्त्वात्तुमते तन्त्रजनेषु रेकमत्यं कथमत्र नियामकस्य तद्विहरहात्कस्यचि
दप्यहोघटेत ५१ उपर्यान्ति न चापयान्ति जीवावयवाः किंतु महत्तरे शरीरे विकसंति च संकुचंत्यनिष्टिपतित्वपा
त्रनिदर्शनं जलूका ५२

रंन चेतयेयुः ४९ अंत्यकल्पमवलंब्यार्हत आह यथा वहवोप्यश्वा एकमत्या रथं वलयंन्ति तथान्योन्यमप्रतीतीन तामपिम
तिपद्य देहतत्वत्ताधिपते शरीरमेजयंतु चाजयंतु ५० आचार्यः परिहरति वहवो पिवाजिनो नियामकसत्त्वादेकमत्यं तत्र
चवाजने न गेय त्ररत्नतुत द्वकस्यचिदपि नियामकस्याभावाद् एकमत्यं कथं घटेत करा हेण संबोधायनि हेसुमन इति॥
५१ आर्हत आहोपयांतीति अनिष्टपुत्तिकादिदेहे ५२

शं·वि·टि· एवमुक्त्वा चार्यऊ वाचयदि चैवं तर्हि सविक्रियात्वान्नेः मीविनश्वरा नवेयुरित्येवं जीवे नश्वरतां प्रयाति सति कृतनाश हत्वाभ्यागमो
५१ नैवेतां किं चैवसति तुं विकारवत्संसारसागरे निजकर्माष्टकलारेणमग्नस्य जंतोः सततोर्ध्वगति स्वरूपोमो न्नस्तव सिद्धांत समर्थितो
२४४ वाध्येत ५४ अपि च हे आर्हत ते साधन न्तूतस सप्तभंगीनयमपि नाद्रियामहे हि यस्मात्परमार्थसतां विरोधभाजां सदसत्त्वादिधर्मा

थदि चैवममी सविक्रियात्वाद्घटवन्नेच विनश्वराः नवेयुः इति निश्वरतां प्रयाति जीवे कृतनाश कृत संगमो न्नवे
तां ५३ अपि चैवमत्वाद्ब्रुवन्नवाब्धौ निजकर्माष्टकभारमग्नजंतोः सततोर्ध्वगति स्वरूप मोक्ष स्तव सिद्धांत स
मर्थितो न सिध्येत् ५४ अपि साधन न्न तस्स सप्तभंगी नयमप्यार्हतनाद्रियामहे ते परमार्थ सतां विरोधभाजां स्थिति
रेकत्र हि नैकदा घटेत ५५ इति माध्यमिकेषु न्नम्रदर्पेषु पनाप्याणि सनैमिशो वितत्य दरदात्मरतोश्च श्रूरसेना
स्कुरूपांचालमुखान्बहून जेषीत् ५६ परयुक्तिनिकृत सर्वशास्त्रं गुरुम हो दय नादि केरजल्पे सहि खंडन।
कारमद्भद्दर्पं बकुधास्सु घवशांव रंचकार ५७॥

णामेकस्मिन्धर्मण्येकदा युगपत्स्थितिर्न घटेत ५५ इत्येवं माध्यमिकेषु नम्र गर्वेषु सत्सु अयानं तरं स श्री शंकराचार्यो नैमि
२४५
शोन्याप्याणि विस्तार्य दरदादिकान्देशविशेषान्जितवान् ५६ सहि नाप्यकारः खंडनकारश्री हर्षाख्यं बकुधावादं कृत्वाव
५२
शंवदं चकार तं विशिनष्टि परयुक्तिनिर्वजितानि सर्वशास्त्राणि येन पुरुः प्रज्ञाकरः महोमहपारो महान्भास्करश्च गुर्वादि
भिर्जेतुमशक्यमत रवोदरयं ५७॥ ॐ॥

काम हयान्देशविशेषान्धिगत्य प्राप्य अनितकउपशशो यस्य सत्त्वासो गुप्तश्च तमपि नवगुप्तमिति यावत्स च नम्रोऽभिनव गु
प्ताचार्यो मनसे दं वक्ष्यमाणं विचारयामास ५८ तदेवाह वेदा न्नविकासिनो वाज स्पर्यस्याम्य शंकरस्य समस्ति जोकांन विलोकाते ऽतो
सौ महद्यां वरः कथं विद्दपिन त्नविष्पति तस्मादमुरेव तत्कृत्य पाहं परिहरेयं ५० इत्येवमसौ गूढं विचिंत्य पश्चाच्छिष्यैः सह विचिंत्य जना

तदनंनरमेष कामरूपानधिगत्याभिनवोपशब्दगुप्तं अन यत्किल शकरूनाप्यकारसचनम्रो मनसेदमालुलो चे
५८ ति गमाभुविकासि वाजनामो नं समो मुष्य विलोक्यते त्रिलोकांन कथंचमनमद्भशंवदेसौ न दमुरेव कृत्यपाहरे
यं ५९ इति गूढमसौ विचिंत्यपश्चात्स हशिष्यैः सहसा स्वशाकूनाप्यं परित्यज्य जनापवाद नीत्या यमिनः शिष्यवद्वान्वा
वर्तितेष ६० निज शिष्य पदं गतानुरीत्यानिति कृत्वा पविदेद्वकौशजाद्येः विहिताप चितिस्तयांग वंये घयमा।
त्वार्यस्त्रोजगाम गौडान् ६१ अभिन्नवस्तु रारिमिश्र वर्यसहसांब्धोदयनं विजित्य वादे अवध पचधर्मगुप्तमिश्रांस्
यशः प्रौढमगाययत्सगौडान् ६२

पकारत्नयेनस्वशाकू न्नाप्यंस हसापरित्यज्यैषो यमिनः शिष्यवद्वान्ववर्ततः ६१ इत्येनमुदीत्यानुत्तरदिशिन वानस्वशिष्यप
दंगतान्विधायाथविदेहाद्यैर्विहितापूजाय स्यस तथांगादिषु यंपत्र आसीर्य गौडान्न गाम ६१ तेषु गौडदेशेषु स्थितान्मुरा
दिमिश्रादीन्विजित्य प्रौढस्वयशो गौडदेशेन्दवानगाययत् ६२॥ ॐ॥

शं·वि·टी· पूर्वं कलौ ये नञाम्नायवि निरंकेन कुबुद्धि नाहिन वरा विमोहिता स्तस्मात्सतो बुद्धस्यारोंसान्नास्करा शीम्निगमादिषु मिहताः पारंगतो
५२ नस्करिव रो यतिश्रेष्ठः श्रीशंकराचार्यः क्षणमात्रेण प्रविनेदे ननु बुद्धरीणां तेषां प्रविनेदन मनुचितमिति चाशंकामिरासाय तान्विशिन
२०५ ष्टि कूटेषु मिथ्यान्तेषु प्रवादे षाग्रहापे षां नन्वेवं तर्हि बुद्धमतस्थापनं कृतं तद्विषमतीत्याशंक्याह्य स्वच्छेदायाह कूटग्रहे मिथ्यान्तपक्ष
स्वीकारे दस्तस्य बुद्धस्यापि मतं प्रविनेदे त्यनुषज्यते शाः ६२ शाक्कादिनिस्वैवे शेषिका दिभिरपि सर्वैरदुष्टै वादिभिः रिजमुच्छिन्नं

पूर्वं येन विमोहिता द्विजवरास्तस्यासतो रीन्कलौ बुद्धस्य प्रविनेदमस्करिवरस्तान्नास्करारीन्क्षणात्तत्राम्नायपवि
निन्दकेन कुधियाकूटप्रवादाग्रहान्मिथ्यान्तोनिगमागमादिषु मतं दस्तस्य कूटग्रहे ६३ शाक्कैः पाशुपतैरपि क्षपण
कैर्वैत्वैरप्यन्यैरखिलैः खिलं खलु खलैर्दुर्वादिभिर्वैदिकं मार्गं रक्षितुम् सन्वादिविजयं नो मानहेतोर्व्यधात्सर्वज्ञो
नयतोस्य संत्रपतिसंमानग्रहग्रस्तता ६४ द्विष्टैकैपंकजविष्टरेण जगतामाद्येन तत्सनुमिर्निर्दिष्टैः सनकादिभिः
पारेचितेप्राचेतसाद्यैरपि श्रोता द्वैतपथे रात्मनिर्दुरनुवादिनः कंटकान्त्रोद्धृत्य पथचकार तत्रकरुणो भोक्ताध्वग
स्तुस्मतां ६५॥

वैदिकं मार्गं रक्षितुं सर्वतः श्रीशंकराचार्य उग्रवादिविजयं व्यधात्पतो ऽस्य संमानग्रहग्रस्तता न संभवति ६४ किंच जगतामाद्ये
नकमलासनेन चतुर्मुखेन दिष्टे उपदिष्टे पुनश्च तस्य पुत्रैः सनकादिभिर्निर्दिष्टे पुनश्च वाल्मीकादिभिः पारिचितपरिसमंता त्सं ५२
चितेश्रौताद्वैतमार्गे परात्मनेदिनो दुर्वादिनः कंटकान्प्रोद्धृत्य पार्श्वतरं तत्रमोक्षाध्वनि मोक्षाध्वगैर्मसज्जनैः क्षुण्णतामस्पस्त २०५
तांचकार ६५

मात्यनिः षडाननवत्प्रथिताभिः शांत्याद्याभिरेधितननोपुनश्चातिशयितं पिचंडमुदरं येषां तेपि चंडिलाः स्थूलोदराः पिच्छादित्वादिल्च्
इहलकाद्दिः पिचंडिलइत्यमरअतिशयेन पिचंडिलानां प्रचंडानांमतिकंडोद्धतां पाखंडानन्तकानामसुराणां खंडने करसिकेस्मिन्नुशतिश्री
शंकराचार्ये सतिबुधानां पंडितात्मकानां देवानां बाधाकुतोपि नैवेत्यर्थः ६६ यत्रारंभनमंथ्ये कांदिलाकलकलेकूर्णलाख्यवाद्यविशेषकोला
हले ः कलकलउक्तकोलाहलइतिमेदनीकोशः यतश्चार्वाकोविड्ढतः कणादास्तु सैन्यरजसा कणानाताः सांख्यस्तु असांख्यपार्थता बुद्धं

शान्तिर्दांतिविरागतात्युपरतिः क्षांतिः परैकाग्रता श्रद्धेतिप्रथिताभिरेधिततनो षड्वक्त्रवन्मातृभिः किंतुन्नोणिपतेपि
चंडलतरो खंडनैः किंडूखलत्याखंडासुरखंडने करसिकेवाधाबुधानांकुतः ६६ यत्रारंभजकाहलाकलकलेजीकाय
तो विड्भतः कणाः कोणनुजस्तु सैन्यरजसां ख्यैर्धतासांख्यधीः बुध्वानेष्युपलापिनेषु सहसायोगाः सहैवान्त्वन्को
वावादिनटः पटुर्मुविनवेहस्तुं पुरस्तान्मुनेः ६७ उद्वृत्तैपणबंधबंधुरतरेवाचंयमस्मापतेः पूर्वमंडनखंडने सा
मुद्दनघोटिंडिमाडंबरः जाताः शास्त्रपरंपरास्ततदमाः यावंडदुर्वादिनामधश्रोत्रनटाटवीषुरधनेषावानलज्वालता ६८

हत्वातेषु चार्वाकादिषु पलायगतेषु तेः सहैव पानंजलाश्च विसहसापलायगतास्तथाच नुविकोवादिनटो मुनेः पुरस्तादस्तुं प टुर्न
वेजकोपीत्यर्थः ६७ पणस्य स्तद स्यबंधने नवं धुरतरे तिशोभनेन प्रचंडे पूर्वमंडनस्य खंडने वाचंयमक्ष्मापते र्डिंडिमाडंबरः समुद्रन्नू
द्रस्मात्डिंडिमाडंबराज्जाताः शास्त्रपरंपराश्चयापावंडदुर्वादिनां श्रोत्रनटाटवीषुदावाग्निज्वालतां दधते ६८॥ छ॥ ॥

त्रि·विजि· किंच युद्धाय समुपेतो योद्धः किल पुरः स्थिता स्तणाद्दिउतः कृष्णद स्तुकटिति कोणेविजयगतः गौतमस्तु तमः स्तोमेनाहृतः कपिशा
७२ ह्रांधकारेमयः असौ कपिलस्तु नयः संस्तोप लायततनस्तस्मात्कारणाशितिवा पातंजजाश्वांजलिं च कुस्तस्य पतिपतेः साचतुरताके
२८५ नोपमीयेत ६९ केचित्काणा राघावेदि कावादि योधाः संग्रामे हस्तग्राहं गृहीता हस्तेन गृहीताः तार्थः परेतु वेद व्याख्या श्वा वाका पावजा।
त्कारेणानिहता हतेनि हर्षे ते काणादाघाः सुचिरं गाढं वंदी कृताः अथ पुनः स्वस्व राज्ये स्वस्वरूप ब्रह्मानंद लक्षणे नियुक्तास्तं सेवंते तथा वा

युद्धोपुद्दसमुपेतः किलपुनः स्थितास्तणाद्दिउतः कोणेनाक्षण जुग्विजीय ततमः स्तोमाहृतोगोतमः नमोसौ कपि
लोपलायततनः पातंजजाश्वांजलिं च कुस्तस्यपतीत्रितुश्च तुस्ताके नोपमीयेतसा ६९ हस्तग्राहं गृहीताः कति
चनसमरेवैदिकावादियोधाः काणाराघाः परेतु प्रसन्नमनि हताहंतलोकापतोद्याः गाढं वंदीकृतास्तेसुचिरमथपु
नः स्वस्वराज्ये नियुक्ताः सेवंते तं विचित्रापतिधरणिपतेः शूरतावादयावा ७० शांत्या पर्णववाउवानजशिखा
सत्यान्वबात्यादया ज्योत्स्नादर्शनिशाश्च शांतिनलिनी राकाशशांकद्युतिः ज्ञातिकाउमराबपावकवनन्यासा बलीस
त्कथा हंसीप्राद्रुरखंटिटिंडिपतिना पाखंडवादेंद्रजी ७१

होत्र तिचित्रापत्ते भूमिपतेः शूरतावादयावास्त० ७० किंचयपं
दवास्यं उलीदंदिपतिवाः खंटिखटितातांविज्ञिनष्टिशां तिलक्षणस्यं समुद्रस्यषाउवाग्निशिखासत्यलक्षणमेघस्यवात्यावापुसर्थं
उच्चाक्रांस्त्रीस्तंदिपामृदोदपालनलक्षणायाश्चंद्रिकाया अमावास्या रात्रिः शांतिलक्षणापाकमलिन्या पूर्णिमा सोमचंद्रकांतिः ज्ञातिका २८५
हृत्तस दावानलनल न्यासा नामावलीसत्कथालक्षणापा हंस्याः प्रावृट् श्च अथ इति पदं सर्वत्र संबंधनीयं खंडनयोग्यता बोधकानिवि ७३
शेषणानि ७१

हंतेति हर्षे सम्मं ततः प्रसमरैः प्रसरणशीलैः कांतैः सुंदरैः रद्वैतामृतवर्षिभिरुक्तरूपसु लुलितमाध्यात्मिकाधिदैविकाधिभूतिकल
क्षणं तापत्रयं यैः परगुरु व्याहारलक्षणैः पयोदैर्दुर्निरुत्तसं पादितं स्वपरैकतालक्षणं फलविषयं दुर्निर्दंसंप्रति शांतं निविडाः पाखंड
लक्षणाश्चंडातपाश्च खंडिताः ७२ शांतानां गतंजनानां सुजटाः कपालिकानां पतद्भ्रहाणग्रहणेन्याप्तताः काणराघानां प्रतिहारि
णः क्षपणकराहोर्वैतालिकादिगंबरं वंशाः न्वाः सामंताः केचिन्नव्या श्वावकिवं शांकुरामुनीश्वरगिरा सत्कथाशेषतामलंतीताः ७३

अद्वैतामृतवर्षिभिः परगुरुव्याहारधाराधरैः कांतैर्हंत समं ततः प्रसमरैरुक्तं तलापत्रयैः दुर्निर्दंस्वपरैकताफल
गतं दुर्निर्दत्तसंपादितं शांतं संप्रति खंडितास्त्र निविडाः पाखंडचंडातपाः ७२ शांतानां सुजटाः कपालिकपतद्भ्राहग्र
हव्याघताः काणाद प्रतिहारिणः क्षपणकक्षोणीशवैतालिकाः सामंता अदिगंबरास्त्वपानुवश्या श्वाकिवंशांकुरान्याः
केचिद्व्यं मुनीश्वरगिरानीताः कथाशेषतां ७३ इति सकलदिशासु द्वैतवार्त्तानिवृत्तौ स्वयमथ परितस्तारायमद्वैतवा।
र्त्मप्रतिदिनमपिकुर्वन्सर्वसंदेहमोक्षरविरिवतिमिरौघेसंप्रशांतेमहस्वं ७४ इति श्रीमाधवीये तदाशाजयकौतुकीसं
सेपशंकरजयेसर्गः पंचदशोनवेत्त॥ १५ संख्यारद्दु

पसंहरति इत्येवंसकलासुदिशासु द्वैतवार्त्तानिवृत्तौसत्यामयस्वयमयं पाति
दिनं संदेहनाशं कुर्वन्नद्वैतमार्गविस्तारितवान्यथातिमिरौघेसंप्रशांते सति रविर्महस्त्वं प्रकाशं वितनोति तद्वत् मालिनी ७४
इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यबालगोपालतीर्थपादशिष्यरत्नवंशावतंसरामकुमारसूनुधनपतिसूरिकृते श्रीमच्छं
कराचार्यविजयडिंडिमेपंचदशः सर्गः १५ टीकासंख्या १३५०

श्रीगणेशाय नमः॥ एवं द्विभिजयकौतुकं प्रतिपाद्य भगंदराधिकारमपरिक्रमेणावधिरूप थितुं आरभते॥ अ॰ यस्मिन्
काले अनुत्तमं मांत्रिकं मभिनव गुप्ताभिधं खरो यामिन्काले जितवान् तस्मिन्काले स तु पराजितो हत
मनाः यतिविषयम पगोरणाय धोधं मंत्र कृतवान् ॥ १॥ संरूढबुद्धिः प्ररूढ कोपोऽभिनवगुप्तः त॰ नंतरं
यतिरोस्वरमभिचाराभिचारिकं कर्म कृत्वा कृतवान् अस्मादभिचाराद्स्य श्रीशंकरस्य वपुषि
अचिकित्स्यतमो भगंदराख्यो रोगः अजनिष्ट वसंततिलिका ॥ २॥ अचिकित्स्येन भगंदराख्य रोगेण

अथ पराजितवान् यतिरोस्वरोऽभिनवगुप्तमनुत्तमं मांत्रिकं॥ स तु तदा ऽपजितो यति गे॰ वरं
हतमनाः कृतवान् पगोरणं॥ १॥ स तातो भिचचार मूढबुद्धिर्यतिशार्दूलममुं प्ररूढरोषः॥ ३ चि
कित्स्यतमो भिषग्भिरस्मादजनिष्टास्य भगंदराख्यरोगः॥ २॥ अचिकित्स्य भगंदराख्य रो
गप्रसरद्धोणितपंकलसच्छाः॥ अजुगुप्सयधिराधिनादिरूपां परिचर्यां मलतास्य तोषका॰
भगंधरव्याधिनिपीडितं गुरुं निरीक्ष्य शिष्याः समवोचयन् तदा॥ नोपेक्षणीयो भगवन्मनाम
यो स्त्व पीडितः शत्रुरिवर्द्धिमाप्नुयात्॥ ४॥ ममत्वहानान्न्दयतान्नरीरकेन गण्यते व्याधिकृ॰ पीडि
तो दृढ़ी॥ यत्रस्यं तद्पांतिकचर्तिनो वयं भक्तामतुराः सः सहसा व्यथासहाः॥ ५॥ श्रीसां॰

प्रसरद्धोणितस्य पंकेन व्याप्ता आचार्य श्रद्धाः अजुगुप्स्य परिबोधनादिरूपां सेवां तोरकाय॰ कृतवान्॥
३ हे भगवन् महारोगस्तूपेक्षणीयो नास्ति नो चेद् पीडितः शत्रुर्यथा वृद्धिमाप्नोति तथा॰ वृद्धिं प्रा
प्नुयात्॥ ४॰ ४ यद्यपि शरीरके ममत्वहानाद् यताएव मिथ्याधिरोगकृतापीडा न गण्यते॰ थापि स

भीष्मनमितः शिष्याः वयं पश्यंतु सस्ता साम्प्रथासहाः
भ्रातर्‍ स्म॥ ५

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊदाजी स्मारक संग्रहालय

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL

२५८ तर्हि धातुकृतत्वात् चिकित्सया नाशनीय इति चेत्तत्राह ॥ अयं प्रवृत्तो व्याधिः कर्मण एव संक्षयात् संक्षीयतां मयापि तत्र चिकित्स्यते तर्हि रोगवशाच्छरीरं पतिष्यतीत्याशंक्याह ॥ यदि तन्निमित्ततः शरीरं पतेत्तर्हि अवश्यं पततु तस्य तेन नात्र किंचिदपि

चिकित्सकाद्व्याधिनिदानकोविदात्संगृह्णीयाद्भगवन्नितस्ततः ॥ प्रत्यक्ष एष संप्रति संति शूरकाः जीवातुवेदगदितार्थविशारदाः ॥ ६ ॥ उपेक्ष्यमाणे विगुरावनास्थया शरीरकार्येऽस्य च मात्मनो ध्रुवे ॥ नोपेक्षणीयं गुरु दुःखदं विभिर्दुःखं विनेये इति शास्त्रनिश्चयः ॥ ७ ॥ स्वस्थे भवत्पादसरोरुहद्वये स्वस्थं च यं यन्मधुपा इव स्थिताः ॥ तस्माद्यदेतादृक्विग्रहो यथा स्वस्थ स्तथा वा ध्रुवमिति यत्नो मनः ॥ ८ ॥ व्याधिर्हि जन्मान्तरपापपाको भोगेन नश्यत्यक्षयणीय एषः ॥ अभुज्यमानः पुरुषं न मुंचेज्जन्मान्तरेऽपीति हि शास्त्रवादः ॥ ९ ॥ व्याधिर्द्विधासौ कथितो विदग्धैः कर्मोद्भवो धातुकृतस्तथेति ॥ आद्यः क्षयः कर्मण एव लीनो चिकित्सया स्यादपरो हितस्य ॥ १० ॥

किंच स्वस्थे भवत्पादसरोजद्वये वयं स्वस्था यत्र पादसरोरुहद्वये भ्रमराणां वृत्तिर्येषां तस्मात्तावक विग्रहो यथा स्वस्थो भवेत्तथा हे प्रभो अस्माकं मनोबाधतीति वा ॥ ८ ॥ एवं शिष्यैर्बोधित आचार्य उवाच हे यस्माद्रोगो जन्मान्तरस्य पापस्य पाकस्तस्माद्देषा भोगेन नाशनीयो हि यतश्चाभुज्यमानः एष पुरुषं जन्मान्तरेऽपि न त्यजेदिति शास्त्रवाद ॥ ९ ॥ ननु यदि तर्हि चिकित्साशास्त्रं वैयर्थ्यमिति चेत्तत्राह ॥ विद्वद्भिः असौ व्याधिर्द्विप्रकारः कथितः कर्मोद्भवो धातुभिः कृतश्च तत्र कर्मणा लीलादेवाद्यस्य

तर्हि धातुकृतत्वाच्चिकित्सया नाशनीय इति चेत्तत्राहायं प्रवृत्तो व्याधिः कर्मण एव संक्षयात्संक्षीयतां मयापि न चिकित्स्यते तर्हि रोगवशाच्छरीरं पतिष्यतीत्याशंक्याह यदि तन्निमित्ततः शरीरं पतेत्तर्हि अवश्यं पततु तस्य तेन नाल्पं किंचिदपि न बिभेमि ॥ ११ ॥ एवमुक्ताः शिष्याः प्राहुः हे गुरो सत्यं न च शरीरलोभो नास्ति तथा

संक्षीयतां कर्मण एव संक्षयाद्व्याधिः प्रवृत्तो न चिकित्स्यते मया ॥ पतेच्छरीरं यदि तन्निमित्ततः पतत्ववश्यं न बिभेमि किंचन ॥ ११ ॥ सत्यं गुरो ते न शरीरलोभः स्पृहालुता नास्तु चिराय तस्मै ॥ त्वज्जीवनेनैव हि जीवनं नो पाथश्चराणां जलमेव तद्धि ॥ १२ ॥ स्वयं कृतार्थाः परतुष्टिहेतोः कुर्वन्ति संतो निजदेहरक्षां ॥ तस्माच्छरीरं परिरक्षणीयं त्वया त्रिलोकस्य हिताय विद्वन् ॥ १३ ॥ निर्बंधतो गुरुवरः प्रददावनुज्ञां द्रष्टुं भिषग्वरसमानयनाय तेभ्यः नत्वा गुरुं प्रतिदिनं प्रययुः प्रहृष्टाः शिष्याः प्रयासकुशला हरिभक्तिभाजः ॥ १४ ॥ आयोन्नृपं कंचिज्जनाभिषजो यदायं क्षितार्थिनः प्रतिदिनं कुशला जुषन्ते ॥ तस्मादमी नृपपुरेषु निरीक्षणीया यात्रेयच्चेतसि मनोरथमादधानाः ॥ १५ ॥

यस्मात्त्वदर्थं चिरायाचिरकालं त्वत्स्थितये स्पृहालुर्नास्ति हि यस्मात्त्वज्जीवनेन नो जीवनं हि यतो जलचराणां जलमेव जीवनं ॥ १२ ॥ भवत्वेवं तथापि मया निजदेहरक्षा किमिति कर्तव्येत्याशंक्याह ॥ स्वयमिति ॥ १३ एवं शिष्याणामाग्रहाद्गुरुवरो द्रष्टुं भिषग्वराणां समानयनार्थं तेभ्यः शिष्येभ्यः अनु

हं० पि० प० १८

गुरुवर्यसमीपं तान्भिषजः समानीतवंतः॥ ३० १८ ततो निजसेवकैः स्वामिमतार्थदानैः संतोषितान्
२४९ यत्तत्र कर्तव्यं तत्कथ्यतां त्वरयेत्यर्थः कुरु इति भाषमाणां स्तान् स गुरुवरो जगौ ॥ १७॥ यदुवाचेत
दाह॥ हे भिषजो गुरुस्समीपे तनुमध्यगो गदो रोग उदरस्य शरीरं परिबाधते यद्विदमस्य रोगस्य वि
धेयमौषधं तदिदं ध्रुवमव्यभिचारि यद्दत्ताय तो रोगतमस्तिमिरालयः ॥ १८॥ नन्वेवं भूतो रोग
ततीस्यदेशान्बहुकुलान्स्वकार्यसिद्ध्यै किंचिद्राजपुरं भिषग्भिः॥ अवाप्य संदर्शनभाप
पानि समानयस्तान्गुरुवर्यपार्श्वं ॥१६॥ ततो द्विजेन्द्रैर्निजसेवकैस्तान्संतोषिता
न्स्वाभिमतार्थदानैः॥ यदत्र कर्तव्यमुदीर्यतां तत्कुर्मः स्वरात्येति वदाज्जगौ सः॥१७॥
उपगुदं भिषजः परिबाधते गद उदरस्य तनुं तनुमध्यगः यदिदमस्य विधेयमिदं ध्रुवं
गदतरोगतमस्तिमिरालयः॥१८॥ चिरमुपेक्षितवानहमेतकं दुष्टितजोयमिति प्रति
भाति मेतदपि शिष्यगणैर्निरंहस्य पस्य प्रहितवान्भवद्यानयनाय तान् ॥१९॥ निगदिते
मुनिनेति भिषग्वरा विदधिरे बहुधागदसत्क्रियाः॥ नच शशाम गदो बहुतापदो
विमनसः प्रययो भिषजो भयात् ॥२०॥ अथ मुनिर्भिमनस्य समान्वितानिदमवोचत
एतवत्कालं किमित्युपेक्षितस्तत्राह॥ चिरमिति तदपि तथापि शिष्यगणैरहं निरंहसि अस्ता २४९
यहेपाप्रेरितः इत्येवं मुनिना कथिते सति वैद्यवरा रोगस्य सत्क्रिया बहुधा विदधिरे ॥२०॥
इतो गदमनतगच्छ तयतो रोगहरणार्थमित आगतानां भवतां कालो महान् गतः ॥२१॥ श्रीगणेश॥

भिषग्वराणां उदगात्
महात्मनः श्रीमद्गुरोः
मितादुर्बुद्धिः॥२१॥

अवश्यमेव भवद्भिः गंतव्यमित्यनुनायेनाह॥ चिरहातुरः प्रियजनः पथि लोचनो दिनसमुदायं गणयन्नि
वसेदिति संभावनायां लिङ्॥ किंच नरपतिर्भवतां श्रवणं शरणं सन्भवतां चिरदेशागमनं यदि श्रुतवान्
२२॥ तदा कुपितः सन्नृपः कथितं जीवितं भवतां जीविकां सुखभ्यानदद्याद्यतो ऽक्षतत्रासनः॥ धु
द्यायस्माद्दृश्यपन्नृपतिश्चलमानसस्ततोसावन्यं वैद्यं विदधीत ॥२३॥ किंच रोगहारकैर्विरलो रहितो

दिनचयं गणयन्पथि लोचनः प्रियजनो निवसेद्विरहातुरः॥ नरपतिर्भवतां शरणं श्रवं सन्
विदेशागमं श्रुतवान्यदि ॥२२॥ कुपितवान्स्ववाचितेरन्नृपः फणितजीवितमक्षतत्रासनः
तुरगवन्नृपतिश्चलमानसो भिषजमन्यमसौ विदधीत वा ॥२३॥ जनपदो विरलो गदहार
कैर्बहुलरुग्णजनः श्रुतितरतः॥ मृगयते भवतो भवनां गृहे गदिजनः सहितुं गदमक्षमः॥२४॥
चिरकृता जनिरस्य शरीरिणः समयनं गदहारिषु लिखितं॥ जनितमप्यफलं भिषजं विना
भिषगसो हरिरेव तनूभृतां॥२५॥ यदुदितं भवता वितथं न तत्तदपि न क्षमते व्रजितुं मनः॥ सुर
भुवं प्रविहाय मनुष्यगां व्रजितुमिच्छति कोत्र नरः सुधीः॥२६॥
जनपदः स्वभावादेव बहुलं
रुग्णाः जना यस्मिन्नतो रोगी जनो रोगं सहितुमसमर्थो भवतां गृहे भवतो वितन्वते॥२४॥ अ
निर्जन्म अवनं पालनं तस्मादसौ वैद्यः शरीरभृतां विष्णुरेव तद्रूपासेनीय इत्यर्थः॥२५॥ एवमु
क्ता भिषज ऊचुः भवता यत्कथितं तन्मिथ्या न भवति तथापि गंतुं मनो नाक्षमत यतो देवभू
मिं प्रविहाय मनुष्यभूमिं गंतुं सुधीर्नरो अत्र जगति क इच्छति न कोपीत्यर्थः॥२६॥

इति निगद्यैवमुक्ता॥२७॥ महौ प्रथितैः सहस्राद्यप्यधिकैरो पधं कारसम्महैर्भगंधरारव्ये प्रबलेहेति खेदे
२५० अचिकित्स्यसतिमुनीन्द्रः श्रीशंकराचार्यः कामत्रासनं महादेवं॥स्मरतिस्म च॥२८॥स्मृत महादे
वाज्ञयाति सुकोद्यो अश्विनीकुमारौ द्विजवेषं प्रविधाय भूमिं प्राप्तो सुभुजौ सांजनलोचनौ सुपुस्त
कयुतौ मुनीन्द्रसमीपमधिविशतुः॥२९॥उपविश्य यदूचतुः तदाह भो यतिवर्य एषा तरुक्रोगाच्चिकि

इति निगद्य यमुर्भिषजां गणायिमनसः परतोपि निजान्गृहान्॥अथ मुनीव जरन्भमतां ततो
गुरुचरोगुरुदुःखमसो रसः॥२७॥प्रथिते रचनोपरः सहस्तैरगदंकारचयैरथाचिकित्स्ये॥
प्रबले सति हा भगंधराख्ये स्मरति स्म स्मरत्रासनं मुनीन्द्रः॥२८॥स्मरत्रासनत्रासनाति
युक्तौ द्विजवेषं प्रविधाय भूमिमाप्तौ॥उपसेदतुरश्विनौ च देवौ सुभुजौ सांजनलोचनौ सु
पुस्तौ॥२९॥यतिवर्य चिकित्सितुं न शक्या परकृत्या जनिता हितेरुगेषा॥इति तौ समुदीर्य
योगिवर्यं विबुधौ तौ प्रतिजग्मतुर्यथेतं॥३०॥तदनु स्वगुरोर्गदापनुत्यै परमंत्रं तु जजाप
जातमन्युः॥मुहुरार्यपदेन वार्यमाणोप्यरिवर्गेप्यनुकंपिना जपादः॥३१॥अमुने वत तो
गदेन नीचः प्रतियातेन हतो ममार गुप्तः॥मतिपूर्वकृतो महानुभावे ह्यनयः कस्य भवेत्सुखो

सितुं न शक्या हि यस्मात्परकृत्याया उत्पादिता इति तं योगिवर्यं समुदीर्य तौ देवौ यथागतं
प्रतिजग्मतुः॥३०॥तदनंतरं जातकोपः शत्रुवर्गेप्यनुकंपिना आर्यपादेनाचार्येण मुहुर्वा २५
र्यमाणोपि पद्मपादः स्वगुरोः रोगस्य नाशाय परमंत्रं तु जजाप॥३१॥ततः किं वृत्तं इत्याकांक्षायामाह॥

स्वस्थः सायं श्रीशंकराचार्यैः सैकते सायं काले अलंध्याय नुसन्गंगाप्रेरणार्द्रैः वायुभिः सहागच्छन्तं योगिनां गो
उपादसंज्ञं प्रस्वबुध्य तत्र॥३२॥तमेव वर्णयति पाणौ हस्ते प्रफुल्लितस्य श्वेतकमलस्य यान्भीस्तयासामैत्री तस्याः
पात्री भूता भाः कांतिर्यस्य तेन घटेन कमंडलुना आराद्राजत् केरयस्य सितपंकजस्य आनंदायुस्पलस्य सं
ध्यारागेणा समंतकुस्य पयोदस्य च लीलां दधानं॥३३॥पुनश्च हस्ते शोणपल्लवेष्यासमंतात् भ्रा
म्यंतीनां भ्रमरीणां यामंदुलीतनुल्य मुल्यो ह्यं तत्सदृश अंगुल्यग्रासंगिरुद्राक्षमालां पुनः पुनर्भ्रा

स्वस्थः सोयं अलसायं कदाचिद्ध्यायन्नांघ्रेगौरसंगाद्रिवातैः॥आगच्छन्तं सैकते प्रस्यगच्छद्योगीशा
नं गोडपादाभिधानं॥३३॥पाणौ फुल्लश्वेतपंकेरुहश्रीमैत्री पात्री भूत भासा घटेन॥आराद्राजत्
केरवानंदसंध्यारागारक्ताभोदलीलां दधानं॥३४॥पाणौ शोणांभोजवद्भ्यासमंतात्भ्राम्यद्भृंगी
मंदलीतुल्यफुल्यां॥अंगुल्यग्रासंगिरुद्राक्षमालामंगुष्ठाग्रेणा सकृद्भ्रामयंतं॥३५॥आर्यस्या
थो गौडपादस्य पादावभ्यर्च्यासौ शंकरः पंकजाभौ॥भक्तिश्रद्धासंभ्रमाक्रांतचेताः प्रकृतस्या
ग्रतः प्रांजलिः सन्॥३६॥सिंचन्नेनं क्षीरधारांविवीचीसाचिस्मायासन्नयनैः कटाक्षैः॥ईतज्योत्स्ना
हृद्गुराश्चापि कुर्वन्नानागाः सूक्तिं संदधे गौडपादः॥३७॥कश्चित्सर्वविदिति गोविंदनाम्नो हृद्याभिघासं

मयं तं॥३५॥अथानंतरमार्यस्य गौडपादस्य पंकजाभौ पादौ असौ शंकरो भ्यर्च्य भक्तिश्रद्धाभ्यां यः संभ्रमस्तेन
तेन आक्रांतचित्तो नम्रीभूतो ग्रतः प्रांजलिः सन्नवनतस्य॥३६॥एनं शंकरं क्षीरवारिराशिसाध्वस्यायास
च्चपलैः प्रापयत्नैः कटाक्षैः सिंचन्दृष्ट्यास्वदंतज्योत्स्नया हृद्गुराश्चापि कुर्वन्सक्सूक्तिं संदधे॥३७॥तामेव
दर्शयति कश्चिदिति धन्ये संसारोद्धारकारणी हृताहृदयस्य प्रियाया गोविंदनाम्नो विख्यातां सर्वविलि

का:

ज्ञानासितश्चास्त्रप्रसिद्धं नित्यं सच्चिद्रमलं वेद्यं तत्वं कश्चिद्वेत्ति ॥ ३८ ॥ भक्त्यासेवयायुक्ता स्वश्मिन्नुत्वथि स्यात्मनिष्ठा
२५१ नुक्ता विषयेषु विरक्ता यशीकृतांतरेंद्रियाजितबाह्यकरणानिरंतरं श्रद्धावंतस्तत्वज्ञानाभिलाषाधिनयं प्राप्ताः शि
ष्यवर्याः कश्चित्त्वां गुरुं सेवंते ॥ ३७ ॥ नित्याः शत्रवः कामाद्यायमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारधारणाध्या
नसमाधिसंज्ञकैरष्टभिरंगैर्युक्तः साधुचित्तत्वं गसम्यक्चेतन्यतत्वविषयं ॥ ४० ॥ बाष्पपर्याकुले परिव्याप्ते

भक्त्या युक्ताः स्वानुरक्ता विरक्ताः शांता दांताः संततं श्रद्दधानाः ॥ कश्चित्तत्वज्ञानकामा विनीताः
शुश्रूषंते शिष्यवर्या गुरुं त्वां ॥ ३९ ॥ कश्चिन्नित्याः शत्रवो निर्जितास्ते कश्चित्साक्षात्सद्गुणाः शांतिपूर्वाः ॥
कश्चिद्योगः साधितोष्टांगयुक्तः कश्चिच्चित्तं साधुचित्तत्वगं ते ॥ ४० ॥ इत्थं वैलाचार्यवर्येण लेनप्रेम्णा
पृष्टः शंकरः साधुशीलः भक्त्युद्रेकाद्बाष्पपर्याकुलाक्षो बध्नन्मूर्ध्न्यंजलिं व्याजहार ॥ ४१ ॥ यद्य
त्पृष्टं स्पष्टमाचार्यपादैस्तत्तत्सर्वं भो भविष्यत्यवश्यं कारुण्याब्धेः कल्पमुष्मत्कटाक्षैर्दृष्टस्या
हुर्दुर्लभं किन्नु जंतोः ॥ ४२ ॥ मूको वाग्मी मंदधीः पंडिताग्र्यः पापाचारः पुण्यनिष्ठेषु गण्यः कामा
सक्तः कीर्तिमान्निस्पृहाणामार्यापांगालोकतः स्यात्क्षणेन ॥ ४३ ॥

अक्षीयस्य ॥ ४१ ॥ हे भगवन्
आचार्यपादैर्यद्यत्पृष्टं तत्तत्सर्वमवश्यं स्पष्टं भविष्यति यस्मात्कारुण्यसमुद्रस्य कल्पैः सद्भिर्वीक्षण
कटाक्षैर्दृष्टस्य जंतोः किं नु दुर्लभं किमपि दुर्लभं नेत्यर्थः ॥ ४२ ॥ एतदेवोपपादयति मंदबुद्धीनामा २५१
यीणां कटाक्षावलोकात्क्षणमात्रेण मूको वाग्मी स्यात् इयमग्रेपि निस्पृहाणां मध्ये कीर्तिमान् ॥ ४३ ॥

सीमातीतस्य भवन्महिम्नो लेशं वापि ज्ञातुमय कः पुमान्समर्थो न कोपीत्यर्थः ॥ कुत इत्यत आह ॥ यस्य ४४
भवतः स अतिप्रसिद्धो व्याससूनुः शुकाचार्योपि तं तुष्टो भूत्वा साक्षात्स्वयमेव विद्योपदेष्टा जातः तद
त्यर्थः ॥ ४४ ॥ वेदव्यासः किं रिति तुल्या व्यासपुत्रत्वेनैव तस्य श्रेष्ठ्यं नास्त्यपि तु स्वतोपीत्याशयेनाह तं वर्णयति
यं जन्मत एवात्मज्ञानसिद्धमौदासीन्येनारात्समीपात् दूरं च जालमात्मं प्रव्रजंतं प्रेमावेशात्पुत्र पुत्रेति
शोचन्पराशरनंदनो वेदव्यासः इष्टतो नुपपेदे अवेदिके इति शब्दे परे प्लुतोः प्लुतवत्वादि त्यर्थ केना
प्लुतवदुपस्थित इति सूत्रेणा प्लुतवत्त्वात्स्वरसंधिः ॥ ४५ ॥ अथ योगभाष्यप्रणेत्रापि त्वमाहूतः सर्वाहं
लेशं वापि ज्ञातुमिष्टे पुमान्कः सीमातीतस्यापि युष्मन्महिम्नः ॥ तुष्टात्स्वं तं तत्वविद्योपदेष्टा
जातः साक्षाद्यस्य वेदव्यासकिः सः ॥ ४४ ॥ अजानात्मज्ञानसिद्धं यमाराद्दौदासीन्यात्जालमा
त्रं प्रजंतं ॥ प्रेमावेशात्पुत्रपुत्रेति शोचन्पाराशर्यः इष्टतो नुप्रपेदे ॥ ४५ ॥ कश्चात्प्लुतो योगभा
ष्यप्रणेत्रापि त्वा प्राप्तः सत्प्रपंचैकभावं सर्वाहंतां शीकनाद्योगभूमेः ॥ प्रत्याक्रोशं प्रातनो
द्दक्षरूपः ॥ ४६ ॥ तत्तादृक्षज्ञानपाथोधिमुष्मत्पादद्वंद्वं पल्लसौहार्दहृद्यं दैवादेतद्दीनदृग्गोचरं
भावशीलनाद्योगभूमेः प्रपंचैकभावं प्राप्तः सरक्षरूपः प्रत्याक्रोशं प्रोक्तवांत्तथा चोक्तं । यं प्रव्रजंत
मनुपेतमपेतकृत्यं द्वैपायनो विरहकातर आजुहाव ॥ पुत्रेति तन्मयतया तरवोभिनेदुस्तं व्यास
सूनुमुपयामि गुरुं मुनीनां इति योगमाहात्म्येन गमनागमनयोः संभवात्पशीघ्र उपदेष्टृत्व
वत्योगोऽपि पादोपदेष्टृत्वमपि न विरुध्यत इति द्रष्टव्यं ॥ ४६ ॥ तत्तस्मादेवं विधस्य ज्ञानसमुद्रस्य भवतः

२५२ कमलस्य सौहार्देन साहचर्येन हृद्यमेतत्पादद्वंद्वं देवात्स्मद्विधदीनदृष्टिविषयभूतं यदि स्यात्तर्हि तच्च
तस्याप्रमेयं भाग्यं ॥४०॥ शांतमनोवृत्तं त्वां दृष्टुमस्ततो लक्षणगर्भितं मम मानसमासीत् ॥४१॥ किंच
मत्कृतकारिकाव्याख्यामुख्यसुधाः भाष्यादयो निबंधास्त्वया कृताः इति गोविंदमुखात्तच्छ्रुत्वा हर्षं प्राप्या
यहे विद्वन् तव दृष्टिमार्गोऽस्मि ॥४२॥ मांडूक्यगतं भाष्ययुग्मं श्रुतिभाष्यं गौडपादीयकारिकाभाष्यं चे
त्यर्थः ॥ वि॰ ५॰ यदुवाच तद्दाह मत्कारिकाभावाविभेदिनो स्तादृत्र्योर्मांडूक्यभाष्ययोः श्रवणेनोत्थितो
हर्षः विदुषां मध्ये श्रद्धायतुं भं वरं दातुं प्रोत्साहयति तस्मात्त्वमीप्सितं वरं वृणीष्व इंद्र॰ ५२ एवं वरग्रहणाय
रत्नाकर्ण्याथाब्रवीद्गौडपादो वत्स श्रुत्वा वास्तवांस्ते गुणौघान् ॥ द्रष्टुं कांतवंतं ममत्वां गाढोत्कं
ठा गर्भितं चित्तमासीत् ॥४०॥ ख्याताः स्तुत्या भाष्यमुख्या निबंधा मत्कारिकावारिजनैः सुखार्काः
श्रुत्वेति गोविंदमुखात् प्रहृष्यद्दृग्वनीनोऽस्मि तवाद्य विद्वन् ॥४१॥ इति स्फुटं प्रोक्तवतो विनी
तः सोऽभाषत द्राक्ष्यमशेषमस्मात् विदितायमांडूक्यगभाष्ययुग्मं श्रुत्वा प्रहृष्यन्निदमब्रवी
त् ॥४२॥ मत्कारिकाभावविभेदिनाद्दृक्मांडूक्यभाष्यश्रवणोत्थहर्षः ॥ दातुं वरं ते विदुषां वराय
प्रोत्साहयत्याशु वरं वृणीष्व ॥४३॥ स प्राह पर्यायशुकर्षिमीक्षे भगवंतमद्राक्षमतीव्य पूरुषं
वरः परः कोऽस्ति तथापि चिंतनं चित्तत्वगं मे स्तु गुरो निरंतरं ॥४४॥ तथेति सोऽतर्धिमियास्तमोह
प्रेरितः श्रीशंकरः प्राह भवंतं पर्यायेण स्वांतरेणोपलक्षितं शुकर्षि शुकर्षेः पर्यायमिति वा सर्वात्मना शुकर्षि
तुल्यं मीक्ष्य भगवंतमकलिपुरुषं अमुगं परमात्मानं निरूप्य नवाहामद्राक्षमतोऽस्मात्परो वरः कोऽस्ति
कोऽपि तथापि हे गुरो मे चिंतनं सदैव चेतन्य तत्त्वविषयमास्त्विति वरं देहीत्यर्थः ॥ उ॰ ५४ ॥ तथेति स गौड २५२

गतद्विरं कौशिं संसृतान्यदुःखिया सृताचिंतां संसृताच्छाद्युःश्रेयः सं गा [illegible] ॥४३॥

पादः प्राह स्वनुरूप्य संबंधनीयं अभ्यास्तमेव चिरं जी विमुनातं तर्धिं गते सति अस्ताचेनं वृत्तांतं शिष्येभ्यो मुखं सभास्यं स्वांतरात्रि
मेनषीत् ॥५३॥ अथ प्रातः काले श्रीशंकरः शिष्यैः सह निसकर्तव्यं गंगायां विधिवत्संपाद्य तस्याः स्तीरे निदिध्यासनलालसो
भूदेतास्मिन्नंतरे लोकवार्ता श्रूयत ॥५४॥ तामेवाह जंबूद्वीपमितिद्वि॰ ५५ मंडपसंबंधिभिश्चतुर्भिः द्वारैर्युक्तं तस्याद्य
गेहं यस्मिन्नोह सर्वज्ञपीठं यत्रारोहे सति सज्ञानां मध्ये सर्वज्ञो भवति सर्वज्ञादन्ये विपश्चितः प्रवेष्टुमपि न शक्नुवंति यद्धा
अथ स्वनद्यामुषसि स्नात्वा निर्वर्त्य नित्यं विधिवत्स शिष्यैः ॥ तीरे निदिध्यासनलालसो भूदत्रांतरे श्रूयतलो
कवार्ता ॥५४॥ जंबूद्वीपं शस्यते तस्यां पृथिव्यां तत्राप्येतन्मंडलं भारताख्यं ॥ काश्मीराख्यं मंडलं तत्र शस्तं यत्रा
स्ते सो शारदा वागधीशा ॥५५॥ द्वारैर्युक्तं मंडपैस्तच्चतुर्भिर्देव्यागेहं यत्र सर्वज्ञपीठं ॥ यत्रारोहे सर्वविज्ञत
ज्ञानानां नान्ये सर्वे यत्प्रवेष्टुं क्षमंते ॥५६॥ प्राच्याः प्राच्यां पश्चिमाः पश्चिमायां ये चोदीच्यास्तामुदीची
प्रपन्नाः ॥ सर्वज्ञास्तद्वारमुद्घाटयंतो दाक्षिणात्यं नाततुद्घाटयंति ॥५७॥ वार्तामुपश्रुत्य स दाक्षिणात्यो मा
नं तदीयं परिमातुमिच्छन् ॥ काश्मीरदेशाय जगाम हृष्टः श्रीशंकरो द्वारमपावरीतुं ॥५८॥ द्वारं पिनद्धं किल द
क्षिणात्या न संति विद्वांस इतीह रक्षा ॥ तां किंवदंतीं विपुलां विधातुं जगाम देवीनिलयाय हृष्यन् ॥५९॥
यदेवंभूतं तद्देव्यागेहमित्यन्वयः ॥५६॥ प्राच्या दाक्षिणात्याः विनद्धं तद्द्वारं नोद्घाटयंति ॥५७॥ तस्या वार्ताया इदं प्र
माणं मातुं इयं मानं न वेत्ति निश्चेतुमिच्छन् तद्द्वारमुद्घाटयितुं काश्मीरदेशाय जगाम ॥५८॥ किलेति प्रसिद्धं
दाक्षिणात्यं द्वारं पिनद्धं यतद्दृश्यं नो दाक्षिणात्या विद्वांसो न वसंतीति किंवदंती जनश्रुतिं विफलां विधातुं ज
गाम ॥५९॥ वादिसमूहाख्यगजेंद्रास्ते पांडुर्मदघट्टा निर्यो गर्वस्तं सम्यक् कर्षतीति तथा सत्त्वात् सो भीमच्छंकर

देशिकेंद्रलक्षणोमगेंद्रः सर्वार्थसिद्धयास्ततोहि वादिन्द्रदुःशठगजाद्दरंगच्छन्ति किं करोति त्रिवेसंन्यासलक्षण
२५२ दंष्ट्रायुधो वेदांतलक्षणारस्त्रानाश्रयो वेदार्थं वेदांत प्रतिपादकस्त्र लक्षणं यत्नं भक्षतीत्यर्थः ननि संश्रावय
त्रितिय्यवहिते नान्वयः ॥ ९० ॥ करटतटांताद्गजगंडतटप्रांतभागादुद्गलितमदसौरभसारभरेणस्खल
लद्धिरलिभिः संभ्रमतिगजकुंभभेदिजिह्वं विस्फुरद्धूलेयस्यस सिंहो यथा ऽक्रमात्रगलान्मदहस्तयाति

यादिव्रातगजेंद्रदुर्मदघटादुर्गर्वसंकर्षणाभीमक्षुं करदेशिकेंद्रमृगराडायाति सर्वार्थवित्
दूरं गच्छत वादिदुःशठगजाः संन्यासदंष्ट्रायुधो वेदांतोरुवनाश्रयस्तदपरं वेदांतवनं भक्षति ॥ ९१ ॥
करटतटांतोत्तलमदसौरभसारभरस्खलदलिसंभ्रमतकलभकुंभभिदज्जं भिवलः ॥ हरिरजं नुका
नमददृप्तगजान्कुजमानपि खलु नास्ति गोचरयतीह यतिर्हतकान् ॥ ९२ ॥ संश्रावय
भर्धानि देशिकेंद्रः श्रीदक्षिणाद्वारभुवं प्रपेदे कपाटमुद्घाट्य निवेष्टुकामं स संभ्रमं वादिगणो
न्यरौत्सीत् ॥ ९३ ॥ अथाग्रवीद्वादिगणः स देशिकं किमर्थमेवं बहुसंभ्रमक्रिया ॥ यदत्र कार्यं तदु
दीर्यतां शनैर्न संभ्रमः कर्तुमलं तदीप्सितं ॥ ९४ ॥
नानृगजांश्च नास्ति गोचरयति न प्रतिगणयति तथे
हलोकेयतिर्नंदितान्कुत्सितजनान् आश्लिगोचरयति हपदशामिर्नजो भजनला गुरुनर्कुटकं मुनिगुह
कार्णवेः शतयस्तिर्दक कोकिलकं ॥ ९१ ॥ इत्थं मार्गं संश्रावयन्देशिकेंद्रः श्रीदक्षिणद्वारभूमिं प्राप्त
यान्ततः कपाटमुद्घाट्य प्रवेष्टुकामं स संभ्रमं तं वादिगणो निरोधितवान् ॥ ९२ ॥ अथ निरोध
नानंतरं स वादिगणो देशिकमुवाच एवं बहुसंभ्रमा क्रिया किमर्थं बहुसंभ्रमस्य क्रिया करणं २५२

भवति नायं रत्नकार्यं नतक्रियतां भवतां यत्रकार्यं तदुदीर्यतां भवस्य हितं सत्तमम् भवति ॥ ९४ ॥

यः काश्चित्परीक्षितुमायाति सकामभागच्छतु यतोहमद्य विलं वेदावन्यं अपि ममाविदितं नास्तीति भवान्वक्ति चेत्तर्हि हे समुन्नतो
परीक्षां दत्वा देवतालयं प्रजेद् ॥ ९४ ॥ एवंश्रुत्वा परीक्षां दातुमवस्थितं श्रीशंकराचार्यं प्रति कणादमताश्रयः एकं स्वीयरहस्यं
पप्रच्छ तं वैशेषिकं द्रव्यगुणकर्मसामान्यविशेषसमवायाः षट्भावा इत्यादि रहस्यमेव दर्शयति संयोगभागिनः
परमाणुद्वयात् सूक्ष्मं अणुकं जातमिति नोमतं ॥ ९५ ॥ अणुकाश्रितमणुत्वं यतस्यात् कस्माज्जायते तद्वद
यदि त्वं सर्वज्ञो नो चेत्त्वं प्रभुत्वं वक्तुमेतत्तव शिष्यारचितां सर्वज्ञभाषां ब्रुवंति नत्वर्थतस्त्वं सर्वज्ञो सीत्यर्थः ९६

यः कश्चिदत्र तु परीक्षितुं चेद्वाखिलं नाविदितं ममास्ति इत्थं भगवन्वक्ति समुन्नतोच्छो दत्वा परीक्षां
प्रजेद्देवतालयं ॥ ९४ ॥ अथ प्रायवादी कणभुङ्मताश्रयः पप्रच्छ तं स्वीयरहस्यमेकं ॥ संयोगभाजः परमा
णुयुग्मा जातं हि सूक्ष्मं व्यणुकं मतं नः ॥ ९५ ॥ अस्याणुत्वं तदुपाश्रितं तत् जायेत कस्माद्वद सर्ववित्चेत्
नोचेत्प्रभुत्वं तव यच्च मेतत् सर्वज्ञभाषां विहितां कथं ते ॥ ९६ ॥ या द्वित्वसंख्या परमाणुनिष्ठा सा कारणं तस्य ग
तस्य मात्रा ॥ इतीरिते तद्वचनं प्रकृत्य स्वयं प्रयाति क्षणाद्ललक्ष्मीः ॥ ९७ ॥ तत्रापि वैयाधिक आत्तगर्वः क
णादपक्षाच्चरणाक्षपक्षे ॥ मुक्तेर्विशेषं वद सर्ववित्वं नो चेत्प्रतिज्ञां त्यज सर्ववित्वे ॥ ९८ ॥ अत्यंतना
भ शो गुणसंगतेर्या स्थितिर्नभोवत्कणभक्षपक्षे ॥ मुक्तिस्तदीये चरणाक्षपक्षे सानंदसंवित्सहिता विमुक्तिः
९९
परमाणुद्वयनिष्ठाया द्वित्वसंख्यायास्तस्य व्यणुकगतस्याणुत्वस्य कारणमिति मात्रा इत्याचार्यः शंकरेण
कथिते सति तद्वचनं प्रकृत्य कणादलक्ष्मीः स्वयमेव निर्गतिं गता ॥ ९७ ॥ तदनंतरं तेषु मध्ये गोतममता
श्रय आत्तगर्वो नैयायिक आह कणादपक्षाद्गोतमपक्षे मुक्तेर्विशेषं वद यदि त्वं सर्वज्ञो नो चेत्सर्व
वित्वप्रतिज्ञां त्यज ॥ ९८ ॥ एवमुक्त आचार्य आह गुणसंबंधस्यात्यंतनाशे नभोवद्या स्थितिः सा कणादप
क्षे मुक्तिस्तदीये गोतमपक्षे तु सा गुणसंगतेरत्यंतनाशे नभोवत्स्थितिः सानंदसंवित्सहिता मुक्तिरित्यर्थः
९९

पदार्थभेदस्तु स्फुट एव सिद्धः कणादमते सप्त पदार्था गौतममते तु षोडश तथा च कणादकृतं सूत्रं द्रव्यगुणकर्मसामान्य
विशेषसमवायाभावाः सप्त पदार्थाः तथा गौतमीयं प्रमाणप्रमेयसंशयप्रयोजनदृष्टान्तसिद्धान्तावयव
तर्कनिर्णयवादजल्पवितण्डाहेत्वाभासच्छलजातिनिग्रहस्थानानां तत्त्वज्ञानान्निःश्रेयसाधिगम इति
सर्वजगन्निमित्तकारणमस्तु ईश्वरस्तथा कणादपक्षवदेव इत्युदिते सति सद् ईश्वरादिनैय्यायिकोऽपि
विरोधनाभ्युपेतत्वान्निरस्तः ॥ ततस्तं सांख्यः प्राह स्वमूलप्रकृतिः किं स्वतन्त्रा जगत्कारणमुत सिद्धाधिष्ठि
ते सति सर्वं तत्त्वात्तं यदनो भेत प्रवेशस्तु बहुलं भः स्यात् ॥७१॥ एवमुक्तः आचार्यः आह ॥ साविश्वयोनिः
सत्त्वरजस्तमोऽभिध गुणत्रयात्मिका स्वतन्त्रा सती बहुरूपभागिनी जगन्निदानमिति तु कापिली

पदार्थभेदस्फुट एव सिद्धस्तथेश्वरः सर्वजगद्विधाता ॥ सदीश्वरादौ त्युदिते भिनद्य नैय्यायिको विप्रपतद्विरोधात्
७० तं कापिलः प्राह च मूलयोनिः किं चास्वतन्त्राधिष्ठितावा ॥ जगन्निदानं यदसर्वविस्पान्नोचे स्नवेश्वास्ति
बहुलंभः स्यात् ॥७१॥ साविश्वयोनिर्बहुरूपभागिनी स्वयंस्वतन्त्रा त्रिगुणात्मिका सती ॥ इत्येव सिद्धान्त
गतिस्तु कापिली वेदान्तपक्षे परतन्त्रतामना ॥७२॥ ततो नदन्तोन्यरुणास गर्वादित्वा परीक्षां प्रजधा
मदस्याः ॥ बौद्धास्तथासंप्रथिताः पृथिव्यां बाह्यार्थविज्ञानकशून्यवादैः ॥७३॥ बाह्यार्थवादो
द्विविधस्तदन्तरं यास्यं विविदकुर्यादिदय तात्त्वयं ॥ विज्ञानवादस्य च किं विभेदं कं भवता ब्रूहि ततः परं प्रज
७४ सौत्रान्तिकोपि किं हि वैद्यजातं लिंगाधिगम्यं त्वितरोपिगम्य ॥ तयोस्तयोर्भंगुरताविशिष्टाभेदः कियान्वे ७५

सिद्धान्तगतिर्वेदान्तपक्षे त्वस्याः परतन्त्रतामता ॥७२॥ ततस्तदनन्तरं तथैव बाह्यार्थविज्ञानशून्यवादैः पृथिव्यां
प्रथिताः सगर्वाः सौत्रान्तिकवैभाषिकयोगाचार्यमाध्यमिकमता चतुर्विधा बौद्धाः परीक्षां दत्वा दग्धा धाम प्रज
ति नाश कुर्वन्तो निरोधकृतवन्तः ॥७३॥ यद्द्वयं देवतात्पर्यं विपक्षस्तर्हि द्विधा यो बाह्यार्थस्तदन्तरं त्वया वाच्यं वि
ज्ञानवादस्य च भवतो वेदान्तवादिनो मता किं विभेदकमिति ब्रूहि ततः परं प्रज ॥७४॥ एवमुक्त आचार्य उवाच सौ

३६

विज्ञानवाद्ययं विज्ञानानां क्षणिकत्वं बहुत्वं चांगीचकार अयं वेदान्तवादी तु स्थिरमेकं ज्ञानमित्यंगीचकारेति महा
न्वियोगः ॥७६॥ अथ दिगम्बरानुसारि जगाद य दिवं सर्वज्ञस्तर्हि कं गुह्यं वद किं तदिति तत्राह काय इति शब्दो
यो तेवाच्यं यदस्मिन् जैनमते अस्ति तत् किं हे देशिक आशु वद ७७ तौ जीवास्तिकायः मुद्गलास्तिकायो अध
र्मास्तिकायो आकाशास्तिकाय इति शब्दवाच्यं जीवादिपंचकमभीष्टमित्युदाहरन्ति तत्स्पष्टमुक्का अप्रश
स्ते जैनमते अपरमपि यत्सत्तानुमास्तितद्वीर्धां वदस्वाह जैनमत इतिद्वद्र ७८ ॥ एवं वेदबाह्यवादिगणेतु

विज्ञानवादी क्षणिकत्वमेषामंगीचकारा विबहुत्वमेषः ॥ वेदान्तवादी स्थिरसंविदेकं संगीचरेति
महान्विशेषः ॥७६॥ अथाभ्रदिग्वसनानुसारी रहस्यमेकं वद सर्ववित्त्वं ॥ यदस्तिकायोत्तरश
ब्द वाच्यं तत् किं मते स्मिन् यद देशिकाशु ॥७७॥ तत्राह देशिकवरः स्मणुरोश्च तन्वेतु जीवादिपंचक
मभीष्टमुदाहरन्ति ॥ तद्धद्यान्यामिति जैनमते प्रशस्ते यच्चास्ति बोध्यमपरं कथयाशु तत्र ॥७८
दन्तोत्तरवादिगणेतु बाधे वभाण कश्चित् किल जैमिनीयः ॥ शब्दः किमात्मा वद जैमिनीय
द्रव्यं गुणो वेति ततो प्रजल्प ॥७९॥ नित्याव वर्णाः सर्वगाः श्रोत्रवेद्यास्तद्रूपं शब्दजालं च
नित्यं ॥ द्रव्यं व्यापीत्यब्रुवञ्जैमिनीयास्तत्त्ववन्तं प्रोक्तवान् देशिकेंद्रः ॥८०॥ शास्त्रेषु सर्वेष्वपि
दत्त वंतं प्रस्तुतरंतं समपूजयंस्ते ॥ द्वारं समुद्धाट्य दउत्तमार्गं ततो विवेशान्तरभूमिभागं ८१

दन्तोत्तरसति कश्चिज्जैमिनिमतावलम्बी धीरं मीमांसको जगाद जैमिनीयमते शब्दः किं स्वरूपः किं श
ब्दार्थमाह ॥ द्रव्यगुणो वेति तथा च शब्दस्वरूपमुक्त्वा ततो प्रजल्प ७९ ॥ नित्या वर्णा व्यापकाः श्रो
त्रेन्द्रियवेद्यास्तद्रूपं शब्दजालं तत्र नित्यद्रव्यं व्यापीति जैमिनीया अब्रुवन् इत्यवन्तं जैमिनीयं देशि
केन्द्रः प्रोक्तवान् दोलि ८० सर्वेषु अपि शास्त्रेषु प्रस्तुतं दत्तवन्तं तं श्रीशंकरं तद्वादिनः समपूजयन्

हस्तेसनंदनंसाधयलंमतद्विद्याभद्रासनमारोढुमनात्मयाले तस्मिन्नंतरे विधाग्रगण्यंश्रीशंकराचार्यमशरीरवाचावारदा ५५
२५५ योग्वतदि॥ ८२॥ यद्वोचत तदुदाहरति तेसर्वज्ञतायांसंशयोनास्ति यस्मात्पूर्वमेवसर्वत्रपरीक्षांप्राप्तोसि यदि भवान्सर्वज्ञो
नाभविष्यत्तर्हि विरिंचिःरूपांतरंयस्यचासौविरिंचिरूपः प्रथितानामत्रकीर्त्ये शिष्यःकथंस्यात्॥ ८३॥ यद्यप्येवं तथापि
पीठाधिरोहे केवलंसर्वज्ञतैवहेतुर्नभवेदपितुपरिशुद्धतापिसातेत्वयिनवर्त्तते तद्विचारणीयमतःक्षणमात्रं त्वंतिष्ठ सा

पाणौ सनंदनमसौ न वलंबमानो विद्याभद्रासनं तदवरोढुमनाश्च्याले। अत्रांतराविधिवधूर्विबुधाग्रगण्यमाचा
र्यशंकरमवोचदनंगवाचा॥ ८२॥ सर्वज्ञता तवविपुरेवयस्मात्सर्वत्रपूर्वं परीक्षितवानत्र चेत्ते विरिंचिरूपांतरश्चि
रूपः शिष्यः कथं स्यात्प्रथिताग्रणीः सन्॥ ८३॥ सर्वज्ञतैकैव भवेन्न हेतुः पीठाधिरोहे परिशुद्धता च॥
तां तेऽस्ति वा नेति विचार्य मत्वा तिष्ठ क्षणं त्वं कुरु साहसं मा॥ ८४॥ त्वं संगनाः सम्यगुपभुज्य कलारहस्य
प्राविण्यभाजनमभूर्यतिधर्मनिष्ठः। आरोढुमीदृशपदं कथमर्हता ते सर्वज्ञतेयदि मलत्वमपीह हेतुः॥
॥ ८५॥ नास्मिञ्शरीरे कृतकिल्बिषोहं जन्मप्रभृत्यंब न संदिहेहं। विधायि देहांतरसंश्रयाद्यन्न ते न लिप्य
ते हि कर्मणान्यः॥ ८६॥

हे संमा कुरु इति॥ ८४॥ राजंकोविद्यमुक्त्वोत्तरकोटिं साधयति त्वं यतोयतिधर्म
निष्ठः सन्नंगनाः सम्यगुपभुज्य कामकलारहस्यप्रवीणताप्राप्तवानभूः ततः इदं पदमारोढुमेवं भू
तस्य तव योग्यता कथमपि नास्ति यतः सर्वज्ञतेवामलत्वमपीहारोहे हेतुः॥ ८५॥ एवमुक्तः श्रीशंकर
उवाच नेति अहमपि न संदिहे बाल्यात्तव संदेहो नास्तीति किमु यत्कल्पं देहांतरमाश्रयेन संबोधयतिहे
ति यत्तत्वंगनादिनत्रक्रणु यत्कर्म देहांतरसंश्रयाद्विहितं तेन कर्मणान्योयं देहो नालिप्येत २५५
लोकशास्त्रप्रसिद्धं चेतत्॥ ८६॥ सरस्वत्या पंडितैश्च पूजितो भवत्यथा गार्ग्या कहोडादिभिश्च

याज्ञवल्क्यस्तद्वत्॥ ८७॥ अथ भगवत्पादस्य शारदापीठवासं वर्णयति वादेन आदुः प्रकटतां गता विनोदे येषां ते
चेत प्रतिकथन सुधियः प्रतिवादिपंडिता मंडनमिश्रप्रमुखास्तैः साकं ये वादास्तत्र ये दुर्वारास्तर्का अविज्ञा
ततत्त्वार्थाकारवोप्यपतिलस्तत्त्वज्ञानार्थं महत्त्वभिद्रसुकलक्षणास्तेषां न्यक्कारे तिरस्कारे स्वैराभिः स्वतंत्रा
विधाटीभिर्युद्धयात्राभिर्भरिताभिर्यासाभिर्हरिदिग्भिरुपन्यस्तं वर्णितं माहात्म्यभाग्यं महाप्रभावत्वं
यस्य सत्वं सर्वज्ञोत एव कुक्षिः समस्तगुणशालित्वेनासंतसंभावितोस्मिन्पीठे स्तुमहो योग्य इति स्फा
रभारत्याचिरकालया वाचा उमोघश्लाघया सफलप्रसंसया सर्वैर्जोघुष्यमाणो भृशं घुष्यमाणो यति
पतेः श्रीशंकरस्य शारदापीठवासो जयति सर्वोत्कर्षेण वर्तते स्फारं यथात्तथा भारत्या सरस्वत्या सामोघश्लाघ

इत्थं निरुत्तरपदां स विधाय देवीं सर्वज्ञपीठमधिरुह्य ननंद सभ्यैः। संभावितोभवदसौ विबुधैश्च
वाण्या गार्ग्याकहोलमुखरैरिव याज्ञवल्क्यः॥ ८७॥ वादप्रादुर्विनोदप्रतिकथनसुधीवाददुर्वा
र तर्कन्यक्कारस्वैरधाटीभरितहरिदुपन्यस्तमाहात्म्यभाग्यः। सर्वज्ञो वस्तुमर्हस्त्वमिति बहुमतः
स्फारभारत्यमोघश्लाघोघुष्यमाणो जयति यतिपतेः शारदापीठवासः॥ ८८॥ कुत्राप्यासी
त्प्रलीनिक्षपणचरणकथा कापिलीक्वापि लीना [illegible] भग्ना गुरूक्तिः क्वापि दृजानि परं भट्टपा
दप्रवादः। [illegible] योगकारणादज्ञानि लभतमथा [illegible] वागभेदवार्ता॥ दुर्दांतब्रह्मविद्यागुरुदुरु

याजेघुष्यमाणे इति यास्त्र॥ ८८॥ किंच दुर्दांतैरुद्धतैर्वादिभिः सह ब्रह्मविद्यागुरोः श्रीशंकरस्य वादलक्षण
मूलकथायां [illegible] क्षपणचरणस्य [illegible] समस्यकथा कापि प्रकर्षेण लीना
आसीत्तथा किंचित्कापिलकथा कापि लीना आसीत्तथा पूर्वमभग्नापि प्रभाकरोक्तिर्भग्ना असी
त्भट्टपादप्रवादः परं केवलं कंचिदपि [illegible] ज्ञानिप्रादुर्भूतः किंचाथ तथा पातंजलैः काणादैश्च ज्ञानि
तं यत्कृतं तदपि [illegible] तयागतुचित यागासीत् असमयागितियाभूतं [illegible]

इत्थंथा दुर्दर्शाद्भि मतः ८७
[illegible] अन्यतरम्यांतरे तद्वैतत्स्वय ८८

८_५

२५५ कं यथा स्यात् संघातात्मांधकारध्वंसे बालसूर्यस्य यतिपतेः शारदापीठवासे जयति सति काणादः प्रवादः क
नष्टा पीत्यर्थः ॥ क्वापि वाचक्षपणकविवृतिरर्हतव्याख्यानं ॥ ७७ ॥ ततः शारदापीठारोहणानंतरं त्रिदिवसद्
ध्वनिदेवमार्गेत्यीरितं त्रिदिवसदः स्वर्गे तत्र युक्तं भुक्रूपं किं धुरंधर इंद्रस्तेन सम्यक्प्रेरितानां देवानां हस्तप्रांतभागेराहतै
आसमंतात्ताडितो दुंदुभिरभ्रमंतः सिंधवः समुद्रा येषां घनाघनो मेघस्तस्य घनीभूतानां मारवाणां शब्दानां
प्रथमबंधुभिस्तत्तुल्यैः स्वराणामतिशायै हरितां दिशां अंतरमंतरालमरुंधरोधितवान् ॥ ७८ ॥ अथानं

काणादः क्व प्रणादः क्व च कपिलवचः क्वाक्षिपादप्रवादः क्वाप्यंधा योगकंथा क्व गुरुरलघुः
क्वापि भाट्टप्रघट्टः क्वाद्वैताद्वैतवार्ता क्षपणकविवृतिः क्वापि बौद्धध्वांतध्वंसैकभानोर्जयति
यतिपतेः शारदापीठवासे ॥ ७७ ॥ ततो त्रिदिवसदध्वनिरीरितमधराशायत्री धुरंधरसमीरितत्रिद
शायापाणिकोणाहतः अरुंधहरिदंतरं स्वरभरैरंतर्मासिंधुभिर्घनाघनघनारवप्रथमबंधुभिर्दुंदु
भिः ॥ ७८ ॥ क्वचपरवहनं पुलोमजाया कतिचिदहान्यपगर्भकं यथा स्यात् गुरुशिरसि तथास्य
धात्राना स्वस्तरकुसुमान्यथ हर्षतो भ्यवर्षन् ॥ ७९ ॥ इतिमुनिरतितुष्टो ध्यष्य सर्वज्ञपीठं निजम
तगुरुतायै नो पुनर्मानहेतोः ॥ कतिचन दिनि वेश्यान्यप्यर्थ्यश्रृंगाश्रमा दोमुनिरथ बदरीं संप्रापके

तरंभुधाभुजो देवाः पुलोमजाया शच्याः सपत्नकेशपरवहनं कतिचित् दिवसानि अपगर्भकमग
तेषड्विकसत्पुष्पकं यथा स्यात्तथा गुरोः श्रीशंकरस्य शिरसि कल्पवृक्षपुष्पाणि हर्षेणाभ्यवर्षन् सम २५५
स्यकूरष्टिं रुतवंतः पुष्पिताग्रा ॥ ७९ ॥ इत्येवमति तुष्टो मुनिः श्रीशंकरः सर्वज्ञपीठमध्युषत् उपरि
स्थितवान् तदपि निजमतस्य गुरुतायै प्रख्यापनपुनर्मानहेतोरथानंतरं कतिचन सुरेश्वरादीन् शिष्यान्

कृष्यश्रृंगाश्रमादौ विनिवेश्याय समुनिर्बदरीं बदरिकाश्रमं कैश्चित्स्वशिष्यैः सहितः संप्राप मालिनी ८०
अथतत्र यस्कतवांस्तदाहसत्र बदर्यांस च श्रीशंकराचार्यो विजितार्श्वेतेभ्याजित सर्वदर्शनाश्रेतितेतथा भूतेभ्यः पातं
जलशास्त्रनिष्ठितेभ्यः कृपया स्वकृतं भाष्यमुपदिशन् सन् कानिचिद्दिवसानि व्यतिक्रांतवान् यसंमालिका
उडुराजस्य चंद्रस्य किरणप्रकारः किरणकलापस्तद्वत् प्रचुरः प्रसरो यस्य तथाभूतं स्वीयं यशो यस्य स यतिरा
ट् श्रीशंकराचार्यः स्वयमात्मप्रचुरं समयं शास्त्रमयगमयन् सदयं सुधियां हृदयं परमयन् सन्नितरां शुशु
भे तोटकं ॥ ८१ ॥ उपसंहरति एवं प्रकारैः कलिकल्मषघ्नैः शुभैश्चरित्रैरुज्ज्वलकीर्तिराशेः शिवावतारस्य

दिवसानि निनाय तत्र कतिचित्तच्च पातंजलतंत्रनिष्ठितेभ्यः ॥ कृपयोपदिशन् स्वसूत्रभाष्यं विजि
तसाक्षितसर्वदर्शनेभ्यः ॥ ८० ॥ उडुराजकरप्रकरस्फुरप्रसरस्वयशाः स्वमयं समयं
गमयन्नमयन् हृदयं सदयं सुधियां शुशुभे ॥ ८१ ॥ एवंप्रकारैः कलिकल्मषघ्नैः शिवावतारस्य शुभै
श्चरित्रैः द्वात्रिंशदस्युज्ज्वलकीर्तिराशेः समा व्यतीयुः किल शंकरस्य ॥ ८२ ॥ भाष्यं सुशीलैरकलि
कलिमलध्वंसिकैवल्यमूलं हंताहंतासमंतात्कुमतिनतिकृतारखंडिता पंडितानां सद्योविद्योतिता
सौविपथमथनैर्मुक्तिपद्या नवद्याश्रेयोभूयो बुधानामधिकतरमितः शंकरः किं करोतु ॥ ८३ ॥

शंकरस्य द्वात्रिंशत्संवत्सरा व्यतीयुरितियोजना आख्यानकी ॥ ८२ ॥ श्रीशंकराचार्यो भाष्यादिकरणैः
सुधियां कृते निरतिशयं श्रेयः संपादितवानित्याशयेनाह ॥ भाष्यमिति सुशीलैः सूष्यं कालिमल
घ्नि शंकैवल्यस्य मूलं वेतनं भाष्यमकालि कृतं हंतेति हर्षकोमलामंत्रणे या कुमतीनां नमस्कारैः श
तायां पंडितानामहंतासा समंतात्खंडिता एवं च विपथमथनैरसायनवद्या मुक्तिपद्या मोक्षप
द्धतिः सद्योविद्योतिता तस्मादयं कर्ता शंकर इतोऽधिकतरं श्रेयः पुनः किं करोतु तस्याभावादि ॥ ८३ ॥

२५८ किंचाहंतस्याश्चर्यमहर्षेर्यास्त्रिजगत्सांत्रिलोक्यांयानिमंदारादीनितत्तुल्यैरासमंताल्लशोभनैर्यशसांभरैर्भरैरति
शयैर्याकारुण्यामृतस्यनिर्झरैः प्रवाहैः शंकरयोगिनास्तुरुतिनांदेन्यलक्षणान्निःश्रन्यतांनीतोस्तेनाधु
धुनातः परंसौरभ्यंसौगंध्यंकिमारभ्यतांतत्क्षेत्रुभाश्चंद्रज्योत्स्नापदीरस्थंदनं हीरोवज्रंचविहरन्नीहार
श्चलतुषारंशा ९८ किंचसाधीयसावारतरेणातिदृढेनभूयसायशासादिगंतराणिआक्रांतानिव्या
प्तानिअंतिवाढयोर्नेदसाधाधिति वाढशब्दस्यसाधादेशः वाढंदृढप्रदेत्राद्योरितिमेदिनी॥ तथार्लंतमा
हंताशोभियशोभरैस्त्रिजगती मंदारकुंदेंदुभामुक्ताहारपटीरहीरविहरन्नीहारतारानिभैः॥
कारुण्यामृतनिर्झरैःसुरुतिनांदैन्यानलःश्रन्यतांनीतःशंकरयोगिनाकिमधुनासौरभ्यमा
रभ्यतां॥ ९८ आक्रांतानिदिगंतराणियशासासाधीयसाभूयसायस्मेशाणिदिगंतराणिरचितो
न्नतहुतैःक्रीडितैः॥ भक्ताःस्वेप्सितभुक्तिमुक्तिफलनोपायैःकृतार्थीकृताविध्दुक्ष्मायतिना
किमन्यदधुनासोऽजन्यमालभ्यतां॥ ९९॥ पारिकांक्षीश्वरोप्याप्युद्धारकं सेवमानातुलस्व
स्तिविस्तारकंपापदावानलतापसंहारकंयोगिवृंदाधिपः प्रापकेदारकं॥ १००॥ तत्रातिशी
तार्दितशिष्यसंघसंरक्षणायातुलितप्रभावः॥ तत्तोदकंप्रार्थयतस्मचंद्रकलाधरात्तीर्थकरप्रधा
नः॥ १०१
ध्वर्यस्यैरतिमात्तुषैःक्रीडितैर्दिगंतराणिदिशोराणिविरचितानितथास्वभक्ताःस्वस्वे
प्सितभोगमोक्षप्राप्त्युपायैःकृतार्थीकृतास्तस्मादिदंकृतवतायतिराजेनअधुनेतोन्यत्सोजन्यं
किमालभ्यतां॥ ९९॥ पारिकांक्षीश्वरोपितापसंचयंपालयितपस्वीतापसःपारिकांक्षीसमरःकेदार
कंप्रापतद्योगिनाथःउपद्रुद्धारकंसेवमानानामतुलायाःस्वस्तेर्विस्तारकंपापदावाग्निपरिता
पस्यसंहारकंस्यंचणी १०० तत्रकेदारकेअतिशीतेनपीडितशिष्यसमूहस्यसंरक्षणार्थमतुलप्र

कर्मदिदृक्षस्यभिक्षुसमुदायस्यपक्षिः श्रीशंकरस्तेनप्रार्थितःसन्गिरीशःशिवः संततसतोपलहरींनदीं
स्वचरणारविंदात्सवर्तितवान्भातसौतोयापतिनाथकीर्तिविस्तारयंतीअद्यापितत्रसमुदृच्छति
समुल्लसतीतियावसंततिलका॥ १०१ इत्येवंकृतंतदेवकार्यंयेनतमेनमीशानतारंश्रीशंकरंतुगमु
न्नतंकैलासगिरिशृंगंप्रतितेनेतुत्रेंद्रादयःसुरसमुदायप्रवरात्र्हषिसंघैःसिद्धैश्चसहिता
आजग्मुः मालिनी॥ १०२ आगत्यतत्क्षणं ततःतदाहविधुरुक्षीनांनियुतैर्लक्षैःसंख्यगारब्धंयु
कर्मदिदृक्षपक्षिनागिरिशोर्थितःसन्संततप्रचारिलहरींस्वपदारविंदात्॥ प्रावर्तयत्प्रथय
तीयतिनाथकीर्तिमद्यापितत्रसमुदंचतितप्ततोया॥ १०२ इतिकृतसुरकार्यंतेनुमा
जग्मुरेनंरजतशिखरिशृंगंतुंगमीशावतारं॥ विधिशतमखवंद्योपेंद्रवाद्याद्विभुवीः
सुरनिकरवरेण्यासर्षिसंघाःससिद्धाः॥ १०३॥ विधुरुक्षीनियुतसमुदारब्धकुंडेर्वि
मानैःसंख्यातीतैःसपदिगगनाभोगमाच्छादयंतः॥ स्तुत्वादेवंत्रिपुरमथनं
तेयतीशानवेषंमंदारोत्थैःकुसुमनिचयैरभ्रुवन्नर्चयंतः॥ १०४॥ श्रीशंकरप्र॥
दुयैःविधुरुक्षीनियुततुल्यैरितियावततथाभूतैःसंख्यारहितैः विमानैःसपदितत्क्षणेआभो
गंपूर्णगगनमाकाशमाच्छादयंतोयतीशवेषंत्रिपुरमथनंमहादेवंस्तुत्वामंदरोत्थैःपुष्प
समुदायैःअर्चयंतस्तत्रस्थाःदेवाअब्रुवन्उक्तवंतःमंदाक्रांता॥ १०४॥ यदब्रुवंस्तदु
दाहरतिआद्यःसर्वकारणभूतोदेवःद्योतनात्मकःसकलदेवादिजगद्रक्षणायकाबल्लितं
ग्रसितंविषंसमुद्रमथनादुत्थंहालाहालोरव्ययेनपुनश्चकामदहनःपुरारातित्रिपुरसंहार

दाकः स्वशास्त्रकर्तृषुप्रधानः श्रीशंकराचार्यश्चंद्रकल-
धरान्महादेवात्तत्सोदकंप्रार्थयामासउ॥ १०१

कर्ता विश्वोत्पत्तिलयकारणं त्रिनेत्रो महादेवो भवायदर्थं वेदमर्यादास्थापनार्थं भूमिं प्राप्तस्तदधुनाहे सं
२५८ स्मृतिनिवारक यत्तं संपन्नं तत्तस्मादधुनास्मदीयाकं हे गिरिशास्म प्रियार्थं स्वर्गमायाहि ॥ शिष्टेन्द्र
१०५ धिकसाद्गुनय प्रधानानां सुमनसां देवानां वाक्यस्योलेउ मौलितो धिनयप्रधान सुमनो वाक्य
स्येति या महादेवे श्रीशंकरे स्वीशलसं स्त्ममे निजपदं गंतुं मनः कुर्वति सति प्रमथे रुद्रगणैः परिष्कृतं स्र
भवानाथो देवः कवलित विषः कामदहनः पुराराति र्विश्वप्रभवलय हेतु स्त्रिनयनः ॥ अ
दर्थं गां प्राप्तो भवमथन सत्तं तदधुना तदायाहि स्वर्गं सपदि गिरिशास्मत्प्रियकृते ॥ १०५ ॥ उक्षो
क्षौद्गुनयप्रधानसुमनो वाक्यवसाने महादेवे संभ्रमसंभ्रमे निजपदं गंतुं मनः कुर्वति ॥ शौ
क्षादिः प्रमथैः परिष्कृतवपुस्तस्थौ पुरस्तत्क्षणादुक्षा [illegible] क्षाशारदयारिदुग्धवरटाहंकार
हुंकारकृत् १०६
षितं वपुर्यस्य सशौक्षादिरुक्षानंद्याख्यो वृषस्तत्क्षणात् श्रीशंकराचार्यस्याग्रे तस्थौ तदिनीं
न शिशिरकालीन जलस्य दुग्धस्य वरटाया हंसयोषित [illegible] श्चाहंकारस्य प्रत्येकस्याहंभावस्य
हुंकारकृत् भर्त्सनकृत्तेभ्योपि शुभ्र इत्यर्थः ॥ हंसस्य योषित्वरटेत्यमरः ॥ शार्दूलवि
क्रीडितं ॥ १०६ ॥ अथ संपादितसमस्तसुरकार्यस्य श्रीशंकराचार्यस्य स्वधामारोहणं व
र्णयति ॥ इंद्रोपेन्द्रप्रधानैस्त्रिदशपरिवृढैः स्तूयमानः प्रसून्नैर्दिव्यैरभ्यर्च्यमानः कमलजेन ब्रह्मणा दत्तो हस्तावलंबो यस्मै स अग्र्यं श्रेष्ठं वृषभं नंदिनं स २५८
बै: अर्च्यमानः कमलजेन ब्रह्मणा दत्तो हस्तावलंबो यस्मै स अग्र्यं श्रेष्ठं वृषभं नंदिनं स

मारुह्य प्रकटिता जटाजूटे चंद्रावतंसो येन स सरूपिभिः समुदितं आलोकशब्दं वंदिभाषणशब्दं
शृण्वन् स्वीयं धाम प्रतस्थे आलोकस्तुवृमानस्यो नदनैवंदिभाषणदितिमेदिनीश्वरः ॥ १०७
जीवन्त्रेयमिमुच्यते यदुदितं ब्रह्मादयं तारकं श्रुत्वा तं द्विजराजसंश्रितपदं भाषाधियस्यात्मदं

इंद्रोपेन्द्रप्रधानैस्त्रिदशपरिवृढैः स्तूयमानः प्रसूनैर्दिव्यैरभ्यर्च्यमानः सरसिरुहभुवा
दत्तहस्तावलंबः ॥ आरुह्योक्षाणमग्र्यं प्रकटितसुजटाजूटचंद्रावतंसः शृण्वन्ना
लोकशब्दं समुदितमृषिभिर्धाम नैजं प्रतस्थे ॥ १०७ ॥ ॥ इति श्रीमाधवीये तदा
रदापीठवासगः संक्षेपशंकरजयसर्गः पूर्णो पि षोडशः ॥ १६ ॥ समग्रसंख्या
॥ २० ५१ ॥ श्रीशंकराचार्यर्पिणमस्तु ॥ ॥ श्री सांबः सुप्रसन्नो स्तु

वेदांतामृतसुरुकंठ ममलैर्हंसैः सदासेवितं भोग्यासंगविवर्जितं यतिवरं नौम्यद्भुतं शंकरं
पांडवंद्याहलारे राष्ट्रमिते शुभवत्सरे आयणोसित पंचम्यां सिंहस्थिते गुरो अयं श्रीमत्परम
हंसपरिव्राजकाचार्य बालगोपालतीर्थ श्रीपादशिष्यसारस्वतजातिंतर्गतदत्तवंशावतंस
रामकुमारसूनुधनपतिसूरिविरचिते श्रीमच्छंकराचार्यविजयडिंडिमे षोडशः सर्गः शुभं भू
यात् ॥ १८ ५८ टीकासंख्या २२५ सर्वटीकाग्रंथसंख्या ५९ ५८ ॥ श्रीरस्तु

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

२५८

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL

२५८